

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJS

4

Liaudis virsta tauta

1993

Simono Daukanto 200 - osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

4

Liaudis virsta tauta

BALTOJI VARNELĖ

**Redakcinė kolegija:
Egidijus Aleksandravičius
Antanas Kulakauskas
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka
Antanas Tyla**

**Recenzavo įst. m. dr. Vytautas Žalys
Knygą parengti talkino: Vytautas Jogėla, Saulius
Pivoras, Vladas Sirutavičius, Giedrius Subačius,
Raimundas Lopata**

Redaktorius Gytis Vaškelis

Dailininkas Saulius Motieka

Turinys

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS	7
<i>Antanas Tyla</i>	
Lietuvos valstiečių istorijos (1795-1861 m.) bruožai	7
<i>Saulius Žukas</i>	
Apie Pypkininkus	103
<i>Saulius Sužiedėlis</i>	
Kalba ir socialinė klasė pietvakarių Lietuvoje iki 1864 metų	119
<i>Giedrius Subačius</i>	
Simono Daukanto Didžiojo lenkų—lietuvių kalbų žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba.	135
<i>Vytautas Berenis</i>	
Aristokratijos likimas: Henriko Ževuskiečio metamorfozės	217
<i>Egidijus Aleksandravičius</i>	
Atgimimo istorijos slenksčiai	235
<i>Thomas A. Michalskis</i>	
The National Consciousness among Lithuanian Emigrants to the United States at the Ending of the 19th and Early 20-th Century	251
<i>Tomas A. Michalskis</i>	
Lietuvių atgimimo psichologija Amerikoje tarp senųjų emigrantų XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje. Bendra apžvalga	265
<i>Egidijus Motieka</i>	
Nuo Lietuvių suvažiavimo Vilniuje iki Didžiojo Vilniaus seimo: Istoriografinė suvažiavimo pavadinimo analizė	267
<i>Sigitas Jegelevičius</i>	
Plėšikai ar kovotojai?	327
II. DISKUSIJA	339
<i>Saulius Pivoras</i>	
Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmojoje pusėje	339
<i>Leonas Mulevičius</i>	
Valstiečių savimonė kaip istorijos mokslo objektas	363

<i>Ingė Lukšaitė</i>	383
<i>Jūratė Kiaupienė</i>	
Tezės diskusijai: Viduramžiai ir ankstyvieji naujieji laikai	391
<i>Algirdas Narbutas</i>	
Valstiečių tautinės–pilietinės savimonės klausimu	397
III. RECENZIJOS	407
<i>Jūratė Kiaupienė</i>	
Tautinė, luominė ir valstybinė savimonė viduramžiais.	
Tyrinėjimo problemos	407
<i>Vladas Sirutavičius</i>	
"Liaudis virsta tauta" - E.Vėberio paradigma	419
<i>Česlovas Laurinavičius</i>	
Netradicinė recenzija Leono Sabaliūno monografijai "Lietuviška socialdemokratija iš perspektyvos, 1893-1914 m."	437
IV PUBLIKACIJOS	449
<i>Zita Medišauskienė</i>	
Carinės valdžios sumanymas leisti liaudžiai skirtą žurnalą rusų ir žemaičių kalbomis XIX a. 7-ajame dešimtmetyje	449
<i>Antanas Kulakauskas</i>	
Penki 1882-1883 m. Rytų Lietuvos valstiečių kolektyviniai prašymai dėl lietuvių spaudos lotyniškuoju raidynu leidimo	479
<i>Juozas Tumas</i>	
Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus seimo laiku. (Parengė E.Motieka)	491
STUDIA HISTORII ODRODZENIA LITEWSKIEGO RESUME	507
STUDIES OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN REVIVAL. SUMMARY	521
STUDIEN ZUR GESCHICHTE DER LITAUISCHEN WIEDERGEURT. KURZFASSUNG	535
ASMENVARDŽIAI	551
VIETOVARŽIAI	571

Pratarmė

Ketvirtojo "Studijų" tomo pavadinimas "Liaudis virsta tauta" nėra jo sudarytojų išmonė. Taip profesorius Mykolas Biržiška kažkada pavadino savo istorinės eseistikos knygos "Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą" (Los Angeles, 1952-53, T.1-2) vieną skyrių. Ši metafora šiandien intriguoja ir kultūros istoriką, ir filosofą, ir psichologą. Ji suintrigavo ir šio tomo sudarytojus, kartu supratusius, jog ne viską, ką M. Biržiška rašė apie liaudies virsmą tauta, yra vienareikšmiška ir aišku dabartiniam tyrėjui.

Patį rinkinio pavadinimo formulė primena tuos senus nesenus laikus, kada tik Lietuvos bajorai turėjo teisę vadintis tauta - jie buvo vieninteliai pilietinio ir politinio gyvenimo subjektas, feodalinių luomų privilegijų barjerai atsiskyres nuo didžiosios krašto gyventojų daugumos - valstiečių bei negausių miestelėnų. Pastarieji tiek valstiečiai, tiek miestelėnai buvo patys vadinami ir patys jautėsi liaudimi. Liaudies socialinėje psichologijoje priklausymas luomui, konfesijai, parapijai, pagaliau savininkui ar valstybei buvo svarbiausias savivokos elementas. Šis savivokos būdas užgožė ir individualizmo apraiškas (vyravo kolektyvinės bendruomeninės sąmonės sinkretizmas), ir pilietinius jausmus, pamažu kylančiuosius į sąmonės paviršių socialinių sukrėtimų - sukilimų, reformų ir revoliucijų - metu. Luominių skirtumų dilimas, modernios visuomenės formavimasis XIX a., praeitin grimstanti "mėlynojo kraujo" ideologija - visa tai tipiška europietiškos civilizacijos keliui. Bet lietuvių arba Lietuvos liaudžiai istorija lėmė ne kelią, o šalikelę. Lietuvos bajorijos deklasacija XIX a., vyko kartu su polonizacija. Šis procesas pasiekė tokių mastų, jog visa buvusi "Lietuvos tauta", visi buvusios valstybės - LDK - piliečiai, t.y. bajorai, XIX a. viduryje, ypač pabaigoje, oficialių Rusijos sluoksnių imti vadinti lenkais, o etnonimas "lietuvis" paliktas tik valstiečių, t.y. lietuviams buvo skirta būti "liaudimi", o ne "tauta".

Anuo metu nei politikams, nei mokslininkams, nei apskritai šviesesnei visuomenei toli gražu nebuvo tas pats, į kuria idealiai konstruojamos europietiškos civilizacijos piramidės pakopą krašto viešpačiai bandė įrašyti lietuvius. Kita vertus, dėl visiškai aiškių priežasčių patys valstiečiai sąmonėjo ir piliečiais virto labai sunkiai. Kalbant prof. Vytauto Kavolio žodžiais, liaudies sąmoningumo trajektorija - kiek ją dabar galima pamatuoti - nebuvo labai aukšta.

Skirtingi Lietuvos visuomenės sluoksniai modernios tautos linkėjo skirtingais keliais. Vienaip savo šaknų ir tapatybės su visa liaudimi ieškojo Lietuvos bajoras, kitaip savo prigimtą lygybę su kitais žmonėmis suvokė lietuvių valstietis, tampantis politinio gyvenimo subjektu, piliečiu, asmeniu, senas tradicijas turinčios bendrijos atstovu. Tokia savimonė ir darė liaudį tautos dalimi. Liaudis papildė ir išplėtė tautos visuomenę, kartais net nepaliko vietos buvusiems tos tautos puoselėtojams bajorams. Liaudis virto tauta ne savaimė ir ne be kančių. Vieni skausmai ir sunkumai kilo dėl rusų politikos, kiti - dėl tos naštos, kuri mums buvo užkrauta praeities su valstybe "nuo jūros iki jūros", su daugiataute, skirtingai Dievą garbinančia gyventojų visuomene, tirpinusia mūsų protėvius ir maišusia juos su svetimais. Šiame "Lietuvių atgimimo istorijos studijų" tome įvairūs autoriai kiekvienas asvaip mėgino žvilgtelėti į tuos dalykus, kuriems, jų požiūriu, iki šiol buvo skirta pernelyg mažai dėmesio.

Ištaisydami nemalonią klaidą pažymime, kad studijų pirmąją tomą redagavo Antanina Šiugždinytė, o trečiąją - Gytis Vaškelis, viršelius pirmam ir trečiam tomams parengė dailininkas Saulius Motieka.

Redakcinė kolegija

I. STRAIPSNIAI. STUDIJOS

Antanas Tyla

LIETUVOS VALSTIEČIŲ ISTORIJS (1795-1861 M.) BRUOŽAI

PRATARMĖ

Lietuvos valstiečiams teko ypatingas vaidmuo, stimuliuojant ir išsaugant lietuvių tautinį autentiškumą, atkuriant XVIII a. pabaigoje sunaikintą Lietuvos valstybingumą. Ypač didelė jų reikšmė buvo XIX a. besiformavusiai kultūrinių ir politinių idėjų sanklodai. Savo gyvybingumą beteisus valstiečių luomas įrodė, apeidamas visus jį varžiusius Rusijos imperijos įstatymus ir suformuodamas savąją inteligentiją. Ji, pasitelkusi ir bendraudama su kitais nenutautėjusiais bei politiškai tolerantiškais Lietuvos visuomenės sluoksniais, perėmė anksčiau tik bajorijos monopolium buvusį politinio gyvenimo vairą. Ji atvedė lietuvių tautą į valstybės atkūrimą, organizavo jos apgynimą nuo imperialistinės, Rytų Europai būdingos stipriųjų kaimynų agresijos.

Šiame darbe apžvelgiama Lietuvos valstiečių demografinė, ekonominė, kultūrinė ir politinė padėtis nuo carinės okupacijos pradžios iki baudžiavos panaikinimo. Nors darbas parašytas 1970-1973 m., labai nepalankiu istorijos mokslui laikotarpiu, tačiau nemanau, kad ši aplinkybė lėmė tai, kad jame labai daug vietos skirta socialiniams bei ekonominiams klausimams. Tiesiog norėjau atskleisti, kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis išliko mūsų tautos pagrindas, įrodyti, kad net ir sunkiausiomis sąlygomis tauta sugeba išlikti, jeigu ji nori išlikti. Ekonomika ir kasdienė būtis taip pat yra ir kultūros dalis. Ji sudaro tautos egzistavimo pagrindą.

Po šio parašymo atsirado jau naujų darbų, kuriais privalėčiau operuoti. Tačiau jaunesniųjų kolegų skatinamas palikau darbą tokį, kokį tuomet parašiau.

Dėkodamas šio darbo paskelbimo iniciatoriams Egidijui Aleksandravičiui, Egidijui Motiekai ir Rimantui Mikniui, tikiuosi, kad šis darbas padės pažinti nelengvą, bet garbingą Lietuvos valstiečių istoriją.

1991 m. gruodžio 5 d.

Autorius

I. VALSTIEČIŲ LUOMAS XVIII A. PABAIGOJE - XIX A. PIRMOJOJE PUSĖJE

Politinė padėtis ir demografiniai procesai

Per trečiąją Lenkijos ir Lietuvos padalijimą pati Lietuva irgi buvo padalyta: didžioji jos dalis prijungta prie Rusijos imperijos, Užnemunė - prie Prūsijos. Prie Rusijos prijungtoji dalis administratyviai priklausė iš pradžių Vilniaus, o nuo 1843 m. Vilniaus ir Kauno gubernijoms. Baltijos pakrantė (su Palanga ir Šventąja) nuo 1819 m. buvo prijungta prie Kuršo. Prūsijai atitekusi Užnemunė įėjo į vadinamųjų Naujųjų Rytų Prūsų provincijos Balstogės departamentą, vėliau į Varšuvos kunigaikštystės Lomžos departamentą, o nuo 1815 m. į Lenkijos Karalystės Augustavo vaivadiją (nuo 1837 m. gubernija). Ilgą laiką Nemunuėjo kariuomenės saugoma siena.

Skirtinga valstybinė bei administracinė atskirų Lietuvos rajonų priklausomybė padėjo pagrindus lietuvių valstiečių teisinės, socialinės ir ekonominės padėties įvairumui. Napoleono ir Frydricho Augusto 1807 m. reforma pirmiausia pakeitė Užnemunės valstiečių, kuriems buvo suteikta asmens laisvė, padėtį. 1818 m. asmens laisvė buvo suteikta Kuršo valstiečiams. Prijungus prie Kuršo Palangos ir Šventosios apylinkes, tenykščiai valstiečiai irgi tapo laisvi. Tuo tarpu Kauno ir Vilniaus gubernijose gyvenusieji valstiečiai baudžiavos panaikinimo sulaukė tik 1861 m.

Nei vienam administraciniam rajonui nebuvo suteiktos autonominės teisės, nebuvo skatinamas nacionalinės kultūros vystymasis. Skirtinga valstybinė ir administracinė priklausomybė, teisiniai, socialiniai ir ekonominiai skirtumai, švietimo tinklo įvairovė sudarė prielaidas kiek skirtingam

ir visam kultūriniam gyvenimui, rajoninių kultūros centrų formavimuisi.

Gyventojų dinamika

XVIII a. pabaigoje - XIX a. viduryje Lietuvą palietė įvairūs politiniai, socialiniai, ekonominiai bei stichiniai įvykiai. Būdama pasienyje, ji jautė karų su Napoleonu našta. Kraštas ypač buvo nusiaubtas 1812 m., per 1830-1831. m. sukilimą. Keletą kartų siautė epidemijos, nederliai. Visa tai turėjo tiesioginės įtakos krašto ekonomikai, visų gyventojų, taip pat ir valstiečių dinamikai.

Apie gyventojų luomų dinamiką bei tarpusavio santykinį dydį galime spręsti, remdamiesi V-X gyventojų surašymų - revizijų, kurios buvo atliktos 1795, 1811, 1816, 1834, 1850 ir 1858 m., duomenimis¹. Tie duomenys nebuvo kruopščiai renkami ir nėra visai tikslūs. Revizijų metu buvo surašomi tik vyriškosios lyties asmenys. Absolūtus gyventojų skaičius buvo maždaug dvigubai didesnis. Be to, revizijų duomenys liečia ne visą Lietuvą (be Užnemunės). Tačiau kitokių sistemingų analogiškų duomenų nėra. Be to, jie atspindi pagrindinę gyventojų dinamikos tendenciją.

1795-1858 m., t.y. per 63 metus gyventojų skaičius Lietuvoje (be Užnemunės) išaugo nuo 440,9 tūkst. iki 618,9 tūkst. arba 40,4% (žr. 1 lent.). Lietuva buvo žemės ūkio kraštas. Miestai, be Vilniaus, buvo silpnai išsivystę, žymią gyventojų dalį - apie tris ketvirtadalius - sudarė valstiečiai. Jie labiausiai nukentėjo karo, epidemijų siautėjimo, nederliaus metais. Todėl jų skaičius augo lėčiau, negu visų gyventojų apskritai. 1795-1858 m. jų padaugėjo tik 23,7%.

Po 1834 m. valstiečių skaičius ėmė mažėti (žr. 1 lent.). 1845-1848 m. smarkiai padidėjo jų mirtingumas². Be to, po 1857 m. laisvuosius žmones dvarininkai pradėjo prirašinėti prie miestiečių.

Kitų luomų gyventojų skaičiaus augimas buvo didesnis negu valstiečių. Per 63 metus bajorų padaugėjo 56,8%, miestiečių - 66,8%. Miestiečių, sudariusių daugiau kaip dešimtadalį gyventojų, augimą lėmė ne tik natūralus

prieauglis. Tuo metu dalis miestų ir miestelių atsikovojo miesto teises. Be to, miestiečiais buvo užrašyta dalis vienkieminkų ir laisvųjų žmonių.

Valstiečių feodalinės priklausomybės keitimasis

XVIII a. pabaigoje valstiečiai priklausė bajorams-dvarininkams, valstybei, bažnyčiai ir atskiroms žinyboms. Tuo metu dvarininkams priklausė 56% valstiečių. Vals-tybiniai valstiečiai sudarė daugiau kaip ketvirtadalį (27%), karališkieji stalo - 6%, bažnytiniai - 10%, jėzuitiniai - 1% valstiečių³. Po III valstybės padalijimo iki pat XIX a. penktojo dešimtmečio Lietuvoje carinės vyriausybės iniciatyva vyko valstiečių feodalinės priklausomybės keiti-masis.

Po to, kai Lietuvos teritoriją pasidalijo Prūsija ir Ru-sija, buvusieji Lenkijos ir Lietuvos valstybės išdo tiesioginio bei sąlyginio valdymo dvarai perėjo tų valstybių išdo žinion. Šiaulių ekonomija atsidūrė caro, o Alytaus ekonomija - Prūsijos valdžioje. Šiaulių ekonomija nebuvo perduota į caro šeimos valdų sudėti. Imperatorė ją kartu su Jurbarko seniūnijos dalimi, buvusią dešiniajame Nemuno krante, padovanojo savo didikui Platonui Zubovui. Kitų dvarų valdymo carinė vyriausybė iš pradžių nekeitė. Užnemunėje Prūsijos valdžia Alytaus ekonomiją pavertė valstybine žeme. Visus valstybinius dvarus ji paliko se-niesiems jų valdytojams, kitus perdavė prūsų valdininkams, trečius atidavė nuomon⁴. Abiejų valstybių vyriausybės stengėsi išplėsti valstybines valdas. Netrukus Užnemunė, kaip Lenkijos Karalystės dalis, atiteko Rusijos imperijai. Visi valstybiniai dvarai, kurie buvo visiškoje išdo nuosavybėje, iki 1837 m. priklausė Finansų ministerijai. Tiesiogiai dvarus valdė dovanojimo arba varžybų keliu juos laikinai gavę privatūs asmenys, daugiausia vietiniai dvarininkai. Kai kuriuos dvarus valdė valstybės paskirti administratoriai.

Valstybinių valstiečių absoliutus ir santykinis skaičius per visą XIX a. pirmąją pusę augo. Tai nulėmė ne natūralus gyventojų prieauglis, o kitų kategorijų dvarų prijungimas prie valstybinių valdų. Tuo laikotarpiu carinė

vyriausybė prie valstybinių turtų priskyrė kai kuriuos konfiskuotus 1830-1831 m. sukilimo dalyvių dvarus, vienuolynų ir 1841 m. caro įsaku sekuliarizuotas bažnytines žemes. Iš viso iki 1837 m. Vilniaus gubernijos išdui buvo perduoti 149 sekvestruoti ir konfiskuoti dvarai su 30,8 tūkst. revizinių valstiečių⁵. Dešimtyje Lietuvos apskrčių (be Užnemunės) bažnytinių žemių sekuliarizacijos išvakarėse buvo 29,1 tūkst. dvarininkijai priklausiusių revizinių valstiečių. 1858 m. jų tebuvo 10 (žr. 1 lent)⁶. Dvarininkams priklausiusių valstiečių absoliutus ir santykinis skaičiai taip pat mažėjo.

Apie valstybinių valstiečių daugėjimą kitų valstiečių kategorijų sąskaita vaizdžiai parodo VII-X revizijų duomenys (žr. 1 lent.). 1858 m. beveik pusė (46%) visų valstybinių valstiečių gyveno keturiose Lietuvos apskrityse: Trakų, Švenčionių, Vilniaus ir Zarasų. Jų skaičius pastarosiose trijose apskrityse ypač išaugo sekuliarizavus bažnytines valdas. Dešimtyje Aukštaitijos ir Žemaitijos apskrčių valstybiniai valstiečiai sudarė apie ketvirtadalį visų valstiečių. Užnemunėje tokių valstiečių buvo daugiau kaip pusė.

Po visų XIX a. pirmojoje pusėje įvykusių valstiečių feodalinės priklausomybės pakeitimų nuo penktojo dešimtmečio valstiečiai daugiausia priklausė dvarininkams ir valstybei.

Be minėtų valstiečių kategorijų, dar buvo laisvieji žmonės, kurie turėjo kilnojimosi teisę, gautą iš feodalo ar paveldėtą iš tėvų, ir faktiškai nepriklausė nei dvarininkams, nei valstybei, nei bažnyčiai. Tačiau jie nuomodavo iš feodalų žemę ir, kol pasibaigdavo kontraktas, priklausydavo feodalui.

Pirmas visuotinis laisvųjų žmonių surašymas buvo atliktas 1795-1796 m. Aiškaus kriterijaus, ką laikyti laisvuojų žmogumi, tuomet nebuvo. Jais užrašinėjo bežemius, žemininkus, išseivius, bėglius, činšininkus⁷.

Pradedant 1795 m., laisvųjų žmonių nuolatos mažėjo. 1795 m. jie sudarė trečdalį visų valstiečių, 1816 m. - jau tik 14%, 1834 m. - 13%, 1850 m. - 7,6%, 1858 m. - 5% (žr. 1 lent.).

Kadangi jų laisvę ribojo kilnojimosi teisė, tai dvarininkai

**Bendras Lietuvos (be Užnemunės) gyven-
luomais, valstiečių pagal feoda-**

Metai	Iš viso	Valstiečiai							
		dvarininkų		valstybinių		bažnytinių		laisvųjų žmonių	
		Iš viso	%	Iš viso	%	Iš viso	%	Iš viso	%
1795	440884 ¹	102910 ²	33,9
1816 ⁵	448860	205578	45,8	51270	11,4	23404	5,2	64155	14,3
1834	573831	264436	46,1	74714	13,0	29065	5,0	74011	12,9
1850	607096	241957	39,8	150182	24,7	31	0,0	45965	7,6
1858	618860	238327	38,5	154189	24,9	10	0,0	32556	5,3

¹Duomenys paimti iš L.Žitkovičiaus kn. "Rzady Repnina ... ", lent. N.Ulašćikas patikslino šios revizijos duomenis ir nurodė, kad Lietuvoje (be Užnemunės) tuo metu buvo 463072 žmonės (Улащик Н. Указ. соч. С. 46).

²N.Ulašćikas nurodo 105251 (p. 77)

³N.Ulašćikas nurodo 40675 (p. 89).

tojų (vyriškos lyties) pasiskirstymas
linę priklausomybę 1795–1858 m.

		Vienkie- mininkai		Bajorai		Miestiečiai		Kiti	
Iš viso	%	Iš viso	%	Iš viso	%	Iš viso	%	Iš viso	%
335515	76,1	41482 ³	9,4	49433 ⁴	11,2	14454	3,3
344407	76,7	34822	7,8	56194	12,5	13437	3,1
442226	77,0	15357	2,7	44747	7,8	64048	11,2	7453	1,3
438135	72,1	13743	2,3	52085	8,6	73674	12,1	29459	4,9
425082	68,7	12836	2,1	65218	10,5	82483	13,3	33241	5,4

⁴L.Žitkovičiaus pateiktoje lentelėje miestiečiais revizijos metu užrašyta 24352. Prie jų dar prijungėme cechintus amatininkus, pirklus ir vienoje grafoje surašytus žydus ir karaimus. N. Ulaščikas nurodo 53548 miestiečius (p.100).

⁵1816–1858 m. duomenys imti iš N.Ulaščiko min. knygos (p. 31–

bet kuriuo metu galėjo surasti priežasčių sulaikyti išsikėlimą. XIX a. pirmojoje pusėje pastoviai vykęs laisvųjų žmonių skaičiaus mažėjimas buvo susijęs su jų įbaudžiavinimu dvaruose ir prirašymu prie valstybinių valstiečių bei miestiečių. Dvarininkai tai darė fiskaliniais ir ekonominiais sumetimais. 1812 m., pakeitus senąją mokesčių sistemą ir įvedus pagalvės mokestį, laisvieji žmonės turėjo mokėti dvigubai didesnį mokestį, negu baudžiauninkai. Dvarininkams tai buvo nenaudinga. Be to, stiprinant palivarkinę sistemą, augo darbo jėgos pareikalavimas. Tai skatino dvarininkus pririšti laisvuosius žmones prie dvaro. Jų kilnojimąsi suvaržė ir 1847 m. gegužės 23 d. nuostatai dėl laisvųjų žmonių, gyvenančių privačiuose dvaruose. Visi laisvieji žmonės turėjo sudaryti su dvarininkais sutartis arba pasirinkti kitokį gyvenimo būdą. Naudodamiesi tuo, dvarininkai stengėsi primesti jiems sunkias nuomos sąlygas, o nesutinkančius pasirašyti šių sutarčių išskeldindavo. Iki 1857 m. Kauno gubernijoje 86% laisvųjų žmonių prievarta buvo prirašyti prie dvarininkų valdų, 4% - valstybiniame kaime ir 7% - miestiečiais⁸.

Laisvųjų žmonių pririšimas prie dvaro ir pavertimas baudžiauninkais tęsėsi iki 1857 m. lapkričio 20 d. reskripto. Po to dvarininkai pradėjo užrašinėti laisvaisiais žmonėmis savo baudžiauninkus ir prirašinėjo juos pagal 1847 m. nuostatus prie miestiečių, kad tokiu būdu panaikintų jų teisę į naudojamą žemę po baudžiovos panaikinimo. Šitokiems laisviesiems žmonėms teisė į naudotą žemę buvo atstatyta tuojau po valstiečių reformos. Tuo tarpu "seniesiems" laisviesiems žmonėms, kurie gavo II kategorijos laisvųjų žmonių vardą, teisė į nuomojamos žemės išpirkimą buvo pripažinta tik 1882 m. birželio 3 d. įstatymu.

Valstiečių pastangos išėiti iš savo luomo

Dalis valstiečių "nutekėdavo" į privilegijuotus luomus. Valstiečius viliojo bajorų pilietinės teisės ir todėl siekė jas įsigyti. M. Oginskis 1811 m. carui rašė, jog beveik nebuvo dvaro, kur valstiečiai nesirūpintų įsigyti bajorystės dokumentų. Atsirado žmonių, kurie, vartydami senus

pergamentus, sudarinėjo genealoginius medžius, piešė herbus, t.y. "fabrikavo bajorus" ir iš to darbo krovėsi sau turtus. Tie bajorystės dokumentai buvo beverčiai, nes jų dažniausiai nepatvirtindavo heraldinė komisija Peterburge. O valstietis, daug laiko sugaišęs važinėjimams, išleidęs paskutinį skatiką, savo padėties nepagerindavo. M.Oginskio nuomone, bajorystės dokumentus stengėsi įsigyti daugiau kaip 30000 šeimų⁹.

Turtas negalėjo padėti valstiečiui pakeisti luominės priklausomybės. Daugiausia čia padėjo mokyklos ir mokslas (plačiau žr. 85–90 p.).

Be įvairių valstiečių kategorijų, žemdirbyste Lietuvoje vertėsi ir smulkiųjų bajorų - šlėktos sluoksniš, t.y. bajorai, kurie turėjo valdas be valstiečių. Nors jie priklausė privilegijuotųjų luomui, tačiau gyvenime beveik nesiskyrė nuo valstiečių.

Bajorams priklausė nemaža valdų dalis. Baudžios panaikinimo išvakarėse Kauno gubernijoje iš 5800 valdų 2145 (43%) nebuvo prirašyta valstiečių, t.y. priklausė bajorams¹⁰. Daugiausia jų buvo Žemaitijoje ir Kauno apskrityje¹¹.

Neturintieji žemės bajorai versdavosi amatais, žemės nuoma, tanaudavo dvaruose ir net bernaudavo pas valstiečius. Carinė vyriausybė neturinčius bajorystės įrodymų šalino iš bajorų luomo, sudarė vienkieminių ir piliečių socialinę mokesčius mokančiųjų grupę (žr. 1 lent.). Piliečiais vadinosi mieste, o vienkieminkiniais - kaime gyvenę bajoriškos kilmės asmenys. Vienkiemininkų skaičius nuo 1834 m. visą laiką mažėjo, nes jie pereidinėjo į kitas mokesčius mokančiųjų piliečių kategorijas. 1857 m. rugpjūčio 1 d. įstatymu vienkieminkinai buvo prirašyti prie valstybinių valstiečių ir tokiu būdu jie galutinai buvo atskirti nuo bajorų ir susiliejo su valstiečiais.

A.Buckvičius savo prisiminimuose rašo, jog bajorai stengėsi nedalyti nekilnojamojo turto vaikams, o juos leisdavo mokytis amatų arba į mokyklas, kad jie užsitikrintų sau pragyvenimą¹². A.Koreva pažymėjo, kad bajoriškos kilmės amatininkai buvo labiau išsimokslinę už bajorus žemvaldžius, suprato švietimosi reikšmę ir negalėjo

paskutinės uždirbtos kapeikos savo vaikams mokyti. Daug jų vaikų stodavo į aukštąsias mokyklas¹³.

II. VALSTIEČIŲ ŪKIS

Valstiečių susiskaidymas

Feodalinis žemės monopolis ir feodaliniai santykiai nesuniveliavo valstiečių nei teisiniu, nei turtiniu atžvilgiais. Išryškėjo valstiečių diferenciacija, vyko jų pauperizacija. Pastarasis istorinėje literatūroje plačiau nušviestas, negu valstiečių diferenciacija.

Valstiečių ūkių diferenciacija vienokia yra visos Lietuvos mastu, kitokia atsiruose dvaruose ir dar kitokia atskiruose kaimuose. Didžiausi skirtumai buvo tarp atskirų Lietuvos rajonų ir dvarų valstiečių ūkių, nes jie ryškiau skyrėsi pagal feodalinės rentos formas, prievolinių sklypų dydį, trobesius, prievolės. Tuo tarpu viename dvare, ypač kur vyravo atodirbinė sistema, šių skirtumų buvo mažiau. To paties kaimo valstiečiai, atliekantys lažą ir kitus atodirbius, paprastai mažiau skyrėsi valdomos žemės sklypų dydžiu, bet gerokai daugiau - gyvulių skaičiumi, trobesiais, samdomojo darbo panaudojimu.

XVIII a. pabaigoje kai kuriuose dvaruose valstiečiai buvo skirstomi į 5 grupes: turtingus, vidutiniškai turtingus, pasiturinčius, vidutiniokus ir varginguosius. Platonui Zubovui perimant Šiaulių ekonomiją, 3067 ūkiai buvo sugrupuoti į turtingus (2,8%), pasiturinčius (10,5%), blogus (30,1%) ir beturčius (56,6%)¹⁴. 1836 m. Joniškėlio dvarininkas Karpis valstiečius ūkininkus ir bežemius suskirstė net į 9 kategorijas: ūkininkai, pusiau ūkininkai, bernai ir kt.¹⁵. Plokščių (Blagoslovenstvos) dvare 1835 m. valstiečiai buvo skirstomi į 8 grupes: činšinius, pusiaučinšinius, prievolinius, pusiauprievolinius, miškinius, sklypininkus, pusiausklypininkus ir trobelninkus¹⁶. Palangos grafystėje činšinių valstiečių ūkio pajėgumas buvo žymimas originaliai - prievolių skaičiumi. Vieną prievolę sudarė 50 auksinų mokamo činšo. Turintis prievolę buvo laikomas tikru ūkininku, mokantis mažiau negu prievolę - daržininku.

Dauguma ūkininkų turėjo nuo 1 iki 9 prievolių, tačiau buvo turinčių po 9-10, o vienas net 16 prievolių. Priklausomai nuo prievolių (nors griežtos sistemos ir nesilaikyta) buvo uždedami atodirbiai¹⁷. Pagal 1839 m. gruodžio 28 d. įstatymą dėl valstybinių ūturtų iliustracijos valstiečiai suskirstyti į 4 kategorijas: prievolinkus, pusiauprievolinkus, daržininkus (trobelninkus) ir kampininkus (bobilius)¹⁸. Panašios kategorijos nustatytos, įvedant privalomuosius inventorius, ir privačiuose dvaruose¹⁹. Valstybiniai valstiečiai į kategorijas suskirstyti pagal darbinių gyvulių kiekį, o privačių dvarų valstiečiai - pagal turimas žemės naudas. XVIII a. pabaigoje ir privačiuose dvaruose valstiečių turtingumo kategorijos buvo nustatomos pagal darbinių gyvulių skaičių. Turtingi valstiečiai turėjo po 2-3 arklius ir 4 jaučius, vidutiniškai turtingi ir pasiturintys - po 2 arklius ir 2 jaučius, vidutiniškai - po 2 jaučius, vargingieji darbinių gyvulių nelaikė. XIX a. pirmojoje pusėje prievoliniai ir pusiauprievoliniai ūkiai buvo skirstomi, atsižvelgiant tik į žemės kiekį, o ne į darbinius gyvulius. Skirtingas prievolės valstiečiai atlikinėjo priklausomai nuo kategorijos.

Visos Lietuvos mastu valstiečių diferenciacija pagal valdomos žemės kiekį buvo nevienoda. Reformos išvakarėse Vilniaus apskrityje iš 1923 dvarininkams priklausiusių valstiečių kiemų po 10-14 dešimtinių turėjo vos 6,3% ir net 93% - po 15-20 dešimtinių. Švenčionių apskrityje po tiek pat valdė 74,5% valstiečių. Turtingieji - daugiau kaip po 20 dešimtinių - Vilniaus apskrityje sudarė 0,6%, Švenčionių - 12%. Turinčių mažiau kaip po 5 dešimtines visai nebuvo, o po 5-9 dešimtinių - vos keliolika²⁰.

Šį rajoną palyginus su Suvalkija ir ypač su vakarine ir šiaurine Lietuvos dalimi, matyti, kad pastaruosiuose rajonuose diferenciacija buvo gilesnė ir turtingieji valstiečiai turėjo didesnius sklypus. Tai ryškiai parodo XIX a. pradžios Platelių ir Palangos grafysčių valstiečių ūkiai²¹.

Čia daugiau kaip pusė valstiečių ūkių turėjo valaką viršijančius (30 margų) sklypus. Kai kurie ūkiai buvo ypač stambūs, turėjo po 4 valakus. Pačių smulkiausių sklypų (iki 5 margų) daugiausia buvo miesteliuose.

Grafystė	Iš viso ūkių ir miestelių sklypų	Iš jų turinčių					
		iki 5 margų	5 - 15 margų	15-30 margų	30-45 margų	45-60 margų	daugiau kaip 60 margų
Palangos	518	63 (12,2%)	38 (7,4%)	123 (23,7%)	146 (28,2%)	93 (17,9%)	55 (10,6%)
Platelių	424	24 (5,7%)	7 (1,7%)	149 (35,1%)	162 (38,2%)	62 (14,6%)	20 (4,7%)

Panaši padėtis buvo ir Šiaulių apskrityje, kur daugiau kaip pusė valstiečių turėjo po 20-40, 9% - daugiau kaip po 40 dešimtinių. Čia irgi buvo valstiečių, kurie turėjo iki 10, o 30% - po 10-20 dešimtinių²². Ukmergės apskrities Anykščių bažnyčios valdoje, išsidėsčiusioje nuo Anykščių iki Čedasų, kuriai priklausė 8 kaimai, dvi jurzdikos ir 3 užsieniai su 108 prievolniais ir pusiauprievolniais valstiečių kiemais, 9,2% jų turėjo po $\frac{1}{2}$ - $\frac{2}{3}$, 74,1% - po 1 - $1\frac{1}{2}$, 13,9% - po $1\frac{2}{3}$ - $1\frac{5}{6}$ ir 2,3% po $2\frac{2}{3}$ valako žemės²³.

Dvaruose, kur vyravo atodirbinė renta, valstiečių ūkininkų diferenciacija nebuvo didelė. Tų pačių kaimų valstiečiai daugiausia turėjo vienodo dydžio sklypus. Trakų apskrities Balbėnų ir Grinapolio palivarkuose 1811-1812 m. iš 60 kiemų 46,7% turėjo po valaką, 43% - po $\frac{2}{3}$ ir 21% - po $\frac{1}{2}$ valako²⁴. Šiaulių apskrities Dirvėnų dvare 1845 m. iš 32 kiemų 87% turėjo po valaką²⁵, Kauno apskrities Raudondvario dvare iš 116 kiemų 76,7% turėjo po 13-18, 14% - po 8-9 dešimtines²⁶. Vilkijos dvare iš 103 kiemų 78,4% turėjo po 15-16,5, 4% po 11-13, 10% po 8 dešimtines²⁷, Bobcino dvare iš 44 kiemų 70,5% turėjo po 15, likusieji nuo 6 iki 14 dešimtinių žemės²⁸. Vilkijos dvare iš 10 kiemų, Dirvėnų dvaro visuose 5 kaimuose, Raudondvario dvare iš 14 kaimų - 11 (be daržininkų) ūkių buvo vienodo dydžio arba skyrėsi labai nežymiai.

Dvarininkai buvo suinteresuoti turėti stiprius valstiečių ūkius, pajėgius atlikti nustatytas prievoles, todėl skaldyti kiemus jie neleisdavo. Susiliejus skirtinei ir priimtinei žemei, XIX a. pradžioje nusistovėjo valstiečių ūkių dydžiai. Priimtinei žemei išliko tik atskiruose dvaruose: Dubingių, Dusetų, Adutiškio, Panevėžio, Ramygalos²⁹.

Lyginant XVIII a. 80-90 metų ir 1858 m. duomenis apie valstiečių ūkių dydžius Rytų Lietuvoje³⁰, matyti, kad XIX a. sumažėjo smulkius (nuo $\frac{1}{4}$ iki $\frac{1}{3}$ valako) ir stambius (daugiau kaip valako) ūkius valdančių valstiečių.

Valstiečių diferenciaciją rodė ne tik žemės, bet ir darbinių bei produktyviųjų gyvulių kiekis, samdomojo darbo panaudojimas, trobesių skaičius, jų įrengimas bei išvaizda.

Valstiečiai darbams naudojo arklius ir jaučius. Jaučiai dar plačiai buvo tebenaudojami arimui. Tačiau kai kuriuose rajonuose jie jau buvo pakeisti arkliais. Palangos grafystės 1816 m. inventoriuje pažymėta 1290 arklių ir tik 9 jaučiai. Platelių grafystės inventoriuje jie visai neminimi. 1831 m. duomenimis, Telšių apskrityje ūkio darbams jaučiai iš viso nebebuvo naudojami. Tokia pati padėtis buvo ir Breslaujos apskrityje. Kitose apskrityse jie jau buvo naudojami³¹. XIX a. viduryje pas dvarininkų valstiečius Šiaulių apskrityje jaučių buvo 11,5% mažiau negu arklių, tuo tarpu Rytų Lietuvoje - Švenčionių, Trakų ir Vilniaus apskrityse - jaučių buvo 12-52% daugiau negu arklių³².

Be darbinių gyvulių, valstiečių ūkiuose buvo karvių, avių, kiaulių, ožkų, naminių paukščių.

Diferenciacija pagal naudojamos žemės sklypus buvo nusistovėjusi, tuo tarpu pagal gyvulių skaičių ūkiuose ji buvo dinamiškesnė, nes gyvulių ūkiui skaudžius smūgius sudavė karai, nederliai, gyvulių epideminės ligos. Valstiečių gyvulių ūkis ypač nukentėjo XIX a. pradžioje per karus ir siautusias epidemijas. 1806-1807, taip pat 1811-1813 m. pražygiuojantys kariuomenės daliniai ir į pasienį sutrauktos kariuomenės įgulos reikalavo daug pašaro, grūdų, pastočių. 1806 m. Šiaulių ekonomijoje, Kalvių ir Meškuičių pašto stotyse kariuomenei pervežti stovėjo po

1000 pakinkytų valstiečių vežimų, kurių dalis buvo nuvaroma net į Prūsiją. Dėl pašaro stokos arkliai krito kaip musės. Sekančiais metais valstiečiai nebeturėjo kuo įdirbti savo laukų, daug jų liko dirvonais arba užsėta avižomis, žmones apniko šiltinė. Bado ir ligų vejami valstiečiai su šeimomis bėgo kas kur galėjo ar tikėjosi išsigelbėti. Pasilikusiems dvaras ėmė dalyti kas mėnesį kiekvienam suaugusiam po 6-9, o vaikui po 1-2 gorčius miltų, sumaltų iš grūdų ir pelų mišinio.

1808 m. pavasarį vėl atsinaujino gyvulių maras, ir kai kuriuose ekonomijos palivarkuose iškrito visi valstiečių bei dvaro gyvuliai. 1809 m. gegužės 17 d. užėjo toks baisus šaltis ir dargana, kad tą dieną Šiaulių ekonomijoje krito 911 arklių, 186 karvės, 256 avys, 9 kiaulės ir 363 žąsys³³. 1811 m. derlius vėl buvo menkas, o rudenio p vėl ėmė kristi gyvuliai. 1812 m. pradžioje šieną reikėjo pristatyti Akmenėje, Klykuoliuose ir Vegeriuose stovėjusioms raitelių įguloms, o valstiečių gyvuliams šerti dvaras dalijo šiaudus. Dėl tokio menko pašaro ir nuolatinų pastočių darbiniai gyvuliai tiek nusilpo, kad nebegalėjo žagrės traukti. Moterys laukus su kastuvais varpė ir taip paruoštoje dirvoje vasarą sėjo.

Prasidėjus karui, valstiečiai tų kaimų, kurie buvo arčiau kelio į Mintaują, liko visai be arklių ir kitų gyvulių bei javų. Ten išsidėstę Prūsijos kariuomenės daliniai plėšikavo. Valstiečiai su degtinės, šieno ir šiaudų vežimais buvo varomi į Šiaulius, Žagare, Akmenę, Kauną, Vilnių, Merkinę, Alytų. Prūsų daliniams buvo pristatomi kailiniai ir šilti batai. Gruodžio viduryje jie šiltai apsitaisę grįžo į savo kraštą. Ekonomijoje 1372 valstiečių ūkiams trūko arklių, duonos, galvijų ir kt. Sunykęs valstiečių gyvulių ūkis ilgai negalėjo atsigauti. Dar ir 1826 m. iš 2063 lažinių ūkių 476-se buvo po 2, 125-se po vieną ir 12-je nei vieno arklio. Net ir 1832 m. dvaras pirko arklių valstiečiams šelpti³⁴.

Tokia ar panaši padėtis buvo ir kai kuriose kitose Lietuvos vietose. Platelių grafystėje 1808 m. net dalis pasiturinčių valstiečių neturėjo nei vieno arklio, 20% turėjo po 1, 50% - po 2, 20% - po 3, ir 8% - po

4-6 arklius³⁵. Rėmerio palivarkuose Trakų apskrityje darbi-
nių gyvulių 1806-1812 m. tiek sumažėjo, kad per 20-
30 metų po to nepasiekė XVIII a. paskutiniųjų ir XIX
a. pirmųjų metų lygio. Daugirdiškių, Balbėnų ir Grinapolio
palivarkuose 1780-1796 m. valstiečiai turėjo 307, 1806-
1811 m. - 343, 1814 m. - 165, 1819 m. - 266 darbinius
gyvulius. Jų sumažėjo iš tikrųjų dar daugiau, nes tuo
laikotarpiu prie palivarkų buvo prijungta naujų kaimų.
Praėjus trims metams po karo, Palangos grafystės 6
kaimuose, kuriuose buvo 168 ūkiai ir kurių 71% turėjo
nuo 1 iki 3 valakų žemės, net 44% valstiečių laikė tik
po 1-2, 36,6% - po 3 arklius, 59% - po 1-3 karves,
40% - po 1-3 avis ir 94% - po 1-3 kiaules. Tuo tarpu
normaliais 1846 metais Vilkijos dvare iš 83 valstiečių,
turėjusių po 15,5-16 dešimtinių, t.y mažiau kaip po
valaką, 80% laikė po 4-6 darbinius gyvulius.

Karo metais sumažėjo ir produktyviųjų gyvulių. Daugiausia
nukentėjo tų rajonų valstiečiai, kurie gyveno prie pagrindinių
kelių ir buvo lengvai pasiekiami pražygiuojantiems kariniams
daliniams, savavališkai atiminėjusiems gyvulius ir kitoki
turta. Be to, gyvuliai buvo rekvizuojami. 1812 m. rudenį
Laikinoji vyriausybės komisija įsakė pristatyti iš Vilniaus
departamento 10000 jaučių³⁶.

Po stichinių ir socialinių nelaimių ūkiui atsikūrus
valstiečių diferenciacija pagal turimų gyvulių skaičių pagilėjo.
Minėtoje Palangos grafystėje 19% valstiečių turėjo po 4
arklius, 22% - po 5-8 karves, 12,6% - po 7-9 ir daugiau
avių. Vilkijos dvare po 15-16,5 dešimtinės turinčių dauguma
valstiečių laikė po 3-5 karves. Tačiau net ketvirtadalis
turėjo jų tik po 1-2, o dešimtadalis - po 6-9. Pastarajai
grupei priklausė 20% visų karvių. Taip pat ir su avimis:
dauguma turėjo po 3-6, o 14% laikė po 1-2 ir po 7-
12 avių³⁷.

1839 m. tuometinėje Vilniaus gubernijoje iš 16123
žeme apdalintų valstybinių valstiečių šeimų beveik pusė
turėjo po 1-3, daugiau kaip trečdalis po 4-6 ir šeštadalis
daugiau kaip po 6 darbinius gyvulius. Pastarųjų šeimų
Upytės apskrityje buvo daugiau kaip pusė, Raseinių
apskrityje - penktadalis. Po tokį kiekį darbinių, taip pat

ir produktyviųjų gyvulių galėjo turėti tik turtingiausi valstiečiai. Šeimų, turinčių po 1-3 darbinius gyvulius, daugiausia buvo Rytų Lietuvoje - Trakų, Užnerio, Vilniaus ir Zarasų apskrityse³⁸.

Turtingieji valstiečiai, turintys daugiau žemės, gyvulių, didesnę kiekį žemės ūkio produkcijos realizuodavo rinkoje ir turėjo daugiau pajamų.

Daugiausia pelno valstiečiai turėjo iš linų. Gyvulių pardavimas pažeisdavo dvaro interesus ir buvo varžomas.

XVIII a. pabaigoje - XIX a. pirmojoje pusėje valstiečių ūkiuose buvo plačiai paplitęs samdomasis darbas. Jo panaudojimas irgi rodė valstiečių diferenciaciją³⁹. Tačiau apie tai dar kalbėsime atskirai.

Kai kurie valstiečiai turėjo susikrovę stambias sumas pinigų. XIX a. pirmosios pusės amžininkai ypač pabrėždavo kai kurių žemaičių valstiečių turtingumą. Iš Gardino gubernijos kilęs filosofas, švietėjas I.Lachnickis tuo metu išleistoje knygelėje kiek perdėtai rašė, kad žemaičių valstietis, turintis tūkstantį auksinų, nėra laikomas turtingu ūkininku ir kad tokį vardą gaunąs tik sukaukęs 10000-20000 talerių kapitalą. Ir tokių nestokoje⁴⁰. Kiek vėliau Žemaitijos valstiečius aprašęs nežinomas autorius, apibūdinęs pasiturinčio valstiečio ūkį, pažymi, kad "kiekvienoje tokioje troboje nesunku buvo surasti padėtus atsargai po šimtą ir po tūkstantį muštų olandiškų talerių..."⁴¹.

Turtingesnieji valstiečiai išsiskyrė trobesių turtingumu. L.Jucevičius, aprašydamas savo išpūdžius, patirtus keliaujant činšininkų valstiečių apgyventomis vietovėmis tarp Platelių ir Salantų, kur vyravo valstiečiai, turintys nuo $\frac{2}{3}$ iki 2 valakų žemės⁴², rašo: "Už Platelių važiuojant toliau, keleivio akį glosto jeigu ne gražūs, tai bent širdį paguodžiai reginiai. Visur matai padorius kaimus, dailiai išsistačiusius, medžiais apsodintas gatves, akmens tvoras, valstiečių namus su kaminais, augalotus vyrus, gražias moteris, apsirengusias savo darbo drobiniais... Valstiečių namai tame pašalyje, ypač Prūsų pasienyje, beveik visi yra jų nuosavybė, dėl to tad gražiausi ar tik ne visoje Lietuvoje ir Lenkijoje. Tuos namus jie gali parduoti, jie turi pasidėję po kelis šimtus, net po tūkstantį olandiškų talerių"⁴³.

1829 m. duomenimis, netoli Kelmės buvusio Verpenos dvaro Burlakiškių, Gudelių, Užmiškio, Johampolio, Mockaičių kaimuose kai kurių valstiečių sodybose ne tik gyvenamieji namai, bet ir ūkiniai pastatai buvo iš tašytų arba išpjautų rąstų. Gyvenamieji pastatai buvo nuo 7,4x6,4 iki 23,4x6,4 m dydžio. Didesnės trobos turėjo po dvi krosnis, kai kur iš plytų ir koklių. Kai kuriose trobose langai buvo dideli, atidaromi, kitur maži, iš nedidelių stiklo gabalų, neatidaromi. Būta langų ir su langinėmis. Stogai šiaudiniai, asla visur molio plūkta. Be gyvenamųjų trobų, sodybose buvo tvartų, klojimų, svirnų, daržinių, pirtelių. Kiekviename klojime - jauja. Daugumą sodybų sudarė 4-5, rečiau 3 bei 6-7 trobesiai. Iš 12 sodybų tik vienoje gyvenamoji troba buvo po vienu stogu su ūkiniu pastatu⁴⁵.

Prie Biržų buvusio Naradavos dvaro Klausučių, Šlepečių ir Čepukų kaimų valstiečių trobesiai mažai kuo skyrėsi. Labiau skyrėsi įranga. 33 sodybose - 24 gyvenamosios trobos, 10 svirnų, 3 tvartai, vienas klojimas buvo su pamatais. Čia gyvenamieji trobesiai irgi buvo atskirai nuo ūkinių. Tuo tarpu Trakų apskrities Dembinos palivarko Pakalniškių, Vilkiškių, Pasiėkų, Vilkabalių, Naručionių, Būdos, Kapšių, Rusokalnio kaimuose 44 kiemuose 14 gyvenamųjų trobų buvo po vienu stogu su ūkiniais pastatais: tvartais, svirnais ir kt. Todėl čia nors ir vyravo 4-5 trobesių sodybos, bet palyginti nemažai buvo 2-3 trobesių sodybų. Keletas iš jų turėjo po 6-7 pastatus⁴⁶. Dvarininkas M.Rėmeris valstiečius buvo įpareigojęs rudenį pasodinti po 4 laukinius vaismedžius, kuriuos pavasarį, administratoriui įsakius, dvaro sodininkas turėjo paskiepyti⁴⁷. Todėl čia 5 sodybose buvo sodai. Kai kurios sodybos išsiskyrė savo tvarkingumu. Vilkaviškio kaimo M.Slodkevičiaus sodyba buvo apibūdinta kaip gražiausia visame valsčiuje.

Šalia stambiųjų valstiečių sodybų, išsiskiriančių savo turtingumu, labai ryškiai matėsi skurdžios, nusigyvenusių valstiečių sodybos, daržininkų ir kampininkų trobelės. Netoli Babtų buvusio Bobcinos dvaro Eglynų, Ivašiškių, Piepalių, Vejanos, Būdos kaimo valstiečių, paprastai turėjusių po 15 dešimtinių sklypus, sodybose daugelis gyvenamųjų

ir ūkinių pastatų buvo apirę, sukrypę, blogais stogais ar be jų. Sodybose buvo maži pastatų. Skurdžiai atrodė netoli Ylakių buvusio Juodkaičių dvaro sodybos.

Valstiečių susiskaidymas pagal naudojamos žemės sklypų dydį, gyvulių skaičių, trobesius, samdomojo darbo panaudojimą rodo, kad valstiečių diferenciacija buvo didesnė, negu oficialiai nustatytos valstiečių grupavimo kategorijos: prievolinkai, pusiauprievolinkai ir kt. Pastarosios kategorijos pridengė tikrąją valstiečių turtinę diferenciaciją.

Bežemiai valstiečiai

Valstiečių ūkio dydžio stabilizavimąsi XIX a. bei palivarkų plėtimą lydėjo augantis bežemių sluoksnis, kuris suvaidino svarbų vaidmenį baudžios ir kapitalistinių santykių formavimuose.

Bežemiai sudarė naujų gamybinių santykių - samdomosios jėgos šaltinį. Todėl neatsitiktinai šis valstiečių sluoksnis susilaukė didesnio tyrinėtojų dėmesio, negu pati turtinė ūkių diferenciacija.

Bežemių valstiečių nuo XVIII a. pabaigos vis daugėjo. Pirmąsyk jie buvo surašyti 1790 metais. Tačiau į sąrašus nepateko savo trobos neturėję ir pas kitus gyvenę bežemiai. Breslaujos, Kauno, Raseinių, Šiaulių, Trakų, Ukmergės, Uptės ir Vilniaus apskrityse tuomet buvo 9325 bežemių valstiečių kiemai, kurie sudarė 9,1% bendro skaičiaus. Daugiausia jų buvo Raseinių, Kauno, Trakų ir Breslaujos apskrityse. Bendras bežemių skaičius tuo metu nežinomas. Atrankiniu būdu patikrinus Švenčionių, Trakų ir Vilniaus apskričių dvarų valstiečius, bežemių surasta 21%. Ypač jų daug buvo prie Nemuno esančiose valdose. Kupiškio, Šeduvos, Užpalių seniūnijose jie sudarė 22-25%⁴⁸. Baudžios panaikinimo išvakarėse privačiuose dvaruose Lietuvoje, be Užnemunės, nepilnais duomenimis, bežemių valstiečių buvo apie 38 tūkst., arba 20,6%, Užnemunėje visų kategorijų valdose - 52 tūkst., arba 38,1%⁴⁹.

Valstybiniuose dvaruose, vykdamą P.Kiseliovo reformą, bežemių sumažėjo. 1839 m. jų buvo 16 tūkst., arba 23%, 1858 m. - 12 tūkst., arba 7,6%. Užnemunės vals-

tybiniuose dvaruose bežemių procentas buvo gerokai mažesnis, negu privačiuose, kuriuose bežemiai sudarė pusę bendro skaičiaus.

Daugiausia bežemių buvo Užnemunėje. Šita valstiečių susiskaidymo ypatybė išliko ir po baudžios panaikinimo. Kituose Lietuvos rajonuose bežemių buvo daugiau ten, kur vyravo stambesni ūkiai ir piniginė renta.

Bežemių sluoksnis nebuvo uždaras ir stabilus. Jį nuolatos papildydavo kitų sluoksnių valstiečiai. Sunku yra nustatyti, kokią bežemių dalį sudarė jų šeimų nariai ir kokią naujai šį sluoksnį papildė kaimo gyventojai. Bežemiais tapdavo valstiečių gausių šeimų nariai, nes ūkio skaldymas nebuvo proteguojamas nei privačiuose, nei valstybiniuose dvaruose. Žemaitijoje, Vidurio Lietuvoje, Užnemunėje buvo įsigalėjęs majorato paprotys ir ūkis paprastai atitekdavo vyresniajam vaikui, o kiti šeimos nariai gaudavo dalį. Nesukūrę savo šeimos su ūkį valdančiais valstiečiais, jie palikdavo bežemiais. Šią kategoriją taip pat papildydavo nuvaryti nuo žemės valstiečiai, nuskurdinti nepakeliamų prievolių arba negalintys jų atlikti. 1832 m. žandarų pulkininkas pranešime Vilniaus generalgubernatoriui rašė, kad Žemaitijoje, ypač Raseinių ir Telšių apskrityse, "daugelis dvarininkų, laiku nesumokėjęs činšo, be žemskinės policijos žinios savavališkai aprašo valstiečių turta, kaip antai: galvijus, arklius, žemės ūkiui reikalingus padargus, daiktus ir parduoda juos iš varžytinių, dėl to dažnai pasituri valstiečiai, nesumokėję menkutės činšo sumos, gal būt dėl kurių pateisinamų priežasčių, netenka ilgų metų vargu įgyto turto, išvaromi iš jų pačių pasistatytų ir įrengtų namų ir iš jų triūsu ir pastangomis pagerintos žemės, perkeliama į tuščią trobą, į neįdirbtą, nederlingą žemę, arba tie patys pasituri ūkininkai, kurie patys laikydavo bernus, priversti samdytis kampininkus bernais"⁵⁰.

Ūkininkų pavertimas bernais ir bernų ūkininkais buvo būdingas ne vien Žemaitijai⁵¹. Naujamiesčio miestelio valstiečiai skundėsi, kad E.Karpis ūkininkus pavertė bernais, o bernus ūkininkais⁵².

Kai kuriuose dvaruose už nusižengimus bernu laikinai

galėjo tapti bet kuris ūkininkas. Dvarininko Rėmerio instrukcijoje ekonomams nurodoma, kad visi be išimties gyventojai, kurie tik sėja linus prekybai, neturi teisės parduoti jų niekam kitam, o tik pačiam dvarui. Nusižengusieji turėjo būti paimami 3 savaitėms bernauti. Ūkininkas, nesidedantis prie rinkliavos kaimo skerdziumi išlaikyti, netaisantis ir netveriantis tvorų, be nuostolių atlyginimo, turėjo bernauti dvare 3 dienas, ramybę ir santarvę namuose trikdantis - 6 savaites, už stogų neužlopyimą, tvorų netvėrimą ar netaisymą ir vaito neklausymą - vieną savaitę. Jeigu girtuoklis ūkininkas po du kartus uždėtos globos dar imtų girtuokliauti, iš jo ūkis turėjo būti atimamas ir perduodamas kitam, o pats girtuoklis atiduodamas bernu naujam šeimnininkui⁵³.

Užnemunėje, XIX a. pradžioje suteikus valstiečiams asmens laisvę be teisės į naudojamą žemę, dvarininkai pradėjo nuvarinėti valstiečius nuo žemės, kurią prijungdavo prie palivarko. Dalį naujų bežemių dvarininkai paversdavo daržininkais⁵⁴.

Valstybiniuose ir privačiuose dvaruose ištisi valstiečių kaimai buvo nuvaromi palivarkams praplėsti. Dažnai taip buvo daroma Šiaulių ekonomijoje.

Palivarkų plėtimas ir valstiečių nuvarymas nuo žemės ypač paspartėjo XIX a. viduryje - išaugęs bežemių skaičius ir buvo susijęs su masiniu valstiečių nuvarymu nuo žemės bei su valstiečių skaidymusi⁵⁵.

Bežemiai valstiečiai buvo pats judriausias kaimo elementas. Tačiau dauguma jų nuo žemdirbystės nepasitraukdavo. Ieškodami pragyvenimo, jie nuolatos kilnojosi, peržengdavo kaimo bei dvaro ribas. D. Pochilevičiaus tvirtinimu, XVIII a. pabaigoje Rietavo seniūnijoje ir Šiaulių rakte beveik visi kampininkai buvo atvykėliai⁵⁶. XIX a. 5 dešimtmetyje Vidurio Lietuvoje net 92% bežemių gyveno kitose vietose, negu kad buvo kilę⁵⁷. Dauguma jų versdavosi žemės ūkio darbais.

Bežemiai turciniu atžvilgiu nebuvo vienalytis sluoksnis. Pagal turčinę padėtį, prievoles feodalui ar samdytojui valstiečiui jie buvo susiskirstę į keletą grupių: daržininkai, trobelninkai, arba grytelninkai, kampininkai. Paprastai

daržininkas turėjo sodybą su daržu, grytelninkai tik trobą, kamininkai gyvendavo savo šeimininkų namuose. Tačiau šiais vardais vadinami bežemiai ir mažžemiai iš tikrųjų atskiruose rajonuose ir dvaruose skyrėsi. Kai kurie daržininkais vadinami valstiečiai turėjo po kelias dešimtines ariamos žemės bendruose kaimo laukuose, taip pat gyvulių bei inventoriaus. Kai kurie kamininkai, gavę iš dvaro ganyklą, irgi laikė gyvulių, turėjo inventorių⁵⁸.

Nepilnais duomenimis, reformos išvakarėse privačiuose Kauno gubernijos dvaruose iš 34,2 tūkst. bežemių tik 1087 (3,2%) gyveno atskirose trobose, dvariškių buvo per 7 tūkst., o absoliuti dauguma gyveno pas ūkininkus⁵⁹. Taigi daugiausia bežemių buvo kamininkais ir bernais pas ūkininkus. Šiaulių ekonomijoje 1836 m. buvo uždrausta statyti atskiras trobas kamininkams⁶⁰.

Samdomasis darbas valstiečių ūkiuose

Be bežemių, sudariusių kaimo proletariata ir pusiau-proletariata, susidarė pastovus valstiečių sluoksnius, kuris nuolatos naudojo samdomuosius darbininkus: bernus, mergas, piemenis, kamininkų šeimas.

Samdomasis darbas XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžioje tapo valstiečių ūkininkavimo sistema. Tuo metu valstiečių ūkiuose jis buvo plačiau paplitęs, negu dvaruose. Nors kai kuriuose dvaruose darbininkus lauko darbams samdė ir XVIII a. pabaigoje, tačiau iki XIX a. 5 dešimtmečio samdomasis darbas palivarkuose neišplito.

Samdomuosius darbininkus laikė lažininkai bei činšininkai valstiečiai, laisvieji žmonės. Lažininkų ūkiuose samdiniai buvo siunčiami į dvarą lažo atlikti. Raseinių apskrities Vėžaičių dvare nuo XIX a. 5 dešimtmečio pagal patvirtintą inventorių ūkininkai vietoj lažo turėjo duoti po vieną berną su ūkininko išlaikymu, alga ir maistu ištisiems metams. Bernai nuolatos būdavo dvare, kur buvo įrengta jiems maistui gaminti atskira virtuvė⁶¹. Vilniaus apskrities Verkių dvaro činšiniai valstiečiai irgi turėjo pristatyti palivarko ūkio darbams samdomus darbininkus.

Lažiniams valstiečiams buvo sunkiau pasisamdyti, negu

čtinšininkams, nes pas pastaruosius noriau eidavo samdiniai. Taip Vabalninko seniūnijoje šalia dviejų lažinių valstiečių Šakenių buvo du bajorų Stravinskų tokio pat dydžio ūkiai. Pastarieji mokėjo išdui nustatytus mokesčius ir jokių prievolių daugiau neatlikdavo. Todėl jiems samdiniai "piršte piršdavosi", o lažininkams jų būdavo sunku gauti⁶². 1818 m. Rumšiškų seniūnijos valstiečiai skundėsi Vilniaus generalgubernatoriui, kad valdytojas Volodzka rykštėmis baudžia jų į dvarą pasiųstus darbininkus, dėl ko jie, valstiečiai, negali išlaikyti pas save samdinių⁶³. Dėl to paties skundėsi ir Pamūšio valsčiaus valstiečiai, kurių darbininkus valdytojas Zavadzkiis lupdavo bizūnu, liepdavo eiti namo ir atsiųsti į dvarą patį šeiminką⁶⁴.

Iš kitos gi pusės, bežemiai daugiausia tarnaudavo pas valstiečius ir nenorėjo tarnauti pas dvarininkus, nors pas pastaruosius paprastai buvo galima daugiau uždirbti⁶⁵. Nenoras tarnauti dvaruose buvo būdingas ne vien Lietuvos, bet ir Lenkijos kaimui. Ten dvarininkams irgi būdavo sunku gauti samdinių⁶⁶. Su tokiais sunkumais Lietuvos dvarininkai susidūrė, kai pradėjo pereiti prie samdomojo darbo palivarkuose. Ukmergės apskrities Traupio dvaro savininkas, neradęs samdinių iš vietinių valstiečių, atsigabeno jų iš Prūsijos⁶⁷. Samdinių klausimas dvarininkams ypač opiu tapo baudžiamos panaikinimo išvakarėse, kai atsirado darbų prie geležinkelių tiesimo, kur uždarbiauti ėjo ir bežemiai. Pirmaisiais poreforminiais metais bežemiai tiesiog boikotavo dvarininkus ir nenorėjo pas juos tarnauti.

Atskirų dvarų inventoriai, kuriuose buvo registruojami ir valstiečių samdiniai, rodo, kad XIX a. pirmojoje pusėje, gausėjant bežemių, samdomasis darbas ūkiuose plėtėsi. Baudžiamos panaikinimo išvakarėse Kauno gubernijos privačiuose dvaruose valstiečiai turėjo apie 40 tūkst. abiejų lyčių samdinių, t.y. vidutiniškai beveik po du kiekviename kieme⁶⁸. Kai kuriuose dvaruose samdančiųjų valstiečių ūkiai sudarė žymią daugumą. 1846 m. Vilkijos dvare iš 107 valstiečių, turėjusių nuo 2 iki 16,5 dešimtinės žemės, samdinius ir kampininkus turėjo 82 arba 76,6%. Samdinius laikė net kai kurie po 2 dešimtines turėję valstiečiai. Iš 86 valstiečių kiemų, turėjusių po 15-16,5

dešimtinės, samdinius ir kampininkus turėjo 72 arba 83,7%, 26 (37%) - po 1, 21 (29,2%) - po 2, 18 (25%) - po 3, 5 (7%) - po 4 ir 2 (2,8%) - po 5⁶⁹. Kaip matyti, vienodas žemės kiekis neturėjo lemiamos reikšmės samdomojo darbo panaudojimui.

Samdinių skaičius kiemuose priklausė nuo šaimos darbingų asmenų ir žemės kiekio. Darbiniai gyvuliai ir raguočiai, kaip mano D.Pochilevičius⁷⁰, čia tokio didelio vaidmens neturėjo.

Dvaras kontroliavo samdą valstiečių ūkiuose. Dvarininkai benamius valstiečius atiduodavo bernais savo nuožiūra. Šią tradiciją dvarininkai norėjo įteisinti įstatymais. Ruošiant inventorių taisykles, Vilniaus inventorių komitetas kategoriškai reikalavo, kad žemvaldžiams būtų leista savo nuožiūra atiduoti bežemius ūkininkams, kurie mokėtų nustatytą algą. Atrodo, kad prievartinė samda valstiečių ūkiuose buvo labiau išplitusi, negu laisva⁷¹.

Prievartinė samda kartais liedavo ne tik šeimos galvą, bet ir jos narius, neišskiriant nė vaikų. Kauno gubernijoje dvarininko Dambrausko dvare bežemiai šitaip buvo panaudojami dvaro interesams: vyrai dirbo dvare, jų žmonos buvo apgyvendintos kampininkėmis svetimose trobose, o vaikai, be pačių mažiausių, buvo išskirstyti pas ūkininkus net ir kituose kaimuose⁷².

Prievarta samdon lažininkams atiduoti bernai, vengdami sunkios lažo prievolės, pabėgdavo. Tokie reiškiniai atsispindi ir to meto publicistikoje. J.Goštauto knygoje pateikiamas toks valstietės nusiskundimas: "... praėjusiais metais pabėgo bernas, negalėdamas pakęsti baudžiamos tironijos. Mano vyras turėjo eiti jo vietoje į dvarą ir savo lauko negalėjo daugiau kaip kartą aparti"⁷³.

Rūpindamiesi laikyti savo kontrolėje visus bežemius, kai kurie dvarininkai varžė jų išėjimą už dvarui priklausančių valdų. Dvarininko Rėmerio instrukcijoje dvarų administratoriui nurodoma prižiūrėti, kad kampininkai, bernai ir mergos neitų į "svetimus" kaimus tarnauti, o išėjusius surastų ir būtinai atgal parvežtų"⁷⁴.

Šiaulių apskrities Juknaičių dvaro savininkas Julius fon Ropas 1853 m. balandžio 23 d. sudarytoje su jam

priklausančiu valstiečiu Jonu Tamošaičiu sutartyje (sutarties tekstas rašytas lietuviškai ir atspausdintas spaustuvėje) dėl Viliūnaičių kaime esančio ūkio išnuomavimo dvylikai metų, nurodo, kad "rendočius pavinas visą šeimyną nuo to paties valsčios samdyti, o nug svetimų be vyražnos ant to dvaro pazvalenijos nijokiu būdu už slugas neimti"⁷⁵. Pagalvės mokestis, reviziniai surašymai, darbo jėgos saugojimas skatino dvarininkus varžyti valstiečių išvykimą į kitus dvarus ir, solidarizuojantis su kitais dvarininkais, nepriimti atbėgėlių iš kitų dvarų. Rėmerio Balbėnų dvaro 1830 m. inventoriuje prie valstiečių samdinių pažymėta, kad jie yra šio dvaro pavaldiniai⁷⁶. Išeinantieji kitur, dvarininkui leidus, buvo suregistruojami ir iš jų buvo reikalaujami mokesčiai.

Kitur, kur bežemių buvo daugiau, negu kad reikėjo samdinių, bežemių išvykimo dvarininkai nevaržė. Paskirstydami samdinius, dvarininkai geriausius jų atiduodavo mažiau pasiturintiems ir lažininkams. Mažiau pasiturintieji turėjo teisę samdyti pirmieji. Turtingiesiems paprastai likdavo samdiniai su šeimomis.

Nors dvarininkai ir kontroliavo bernų įdarbinimą, tačiau samdinyms nebuvo atiduodamas valstiečiui visam laikui. Nuo Kalėdų iki Naujųjų metų jis galėjo išeiti ir pasirinkti naują šeimnininką. Samdiniai dažnai keitė savo šeimnininkus⁷⁷.

Kaip turėjo vykti dvaro kontroliuojamas samdymas, smulkiai aprašyta dvarininko Rėmerio instrukcijoje administratoriui. Samdymas turėjo vykti bendro samdytojų ir samdinių susirinkimo metu. Tuo tikslu per Kalėdas turėjo susirinkti dvare visi bernai, mergos ir kampininkai kartu su ūkininkais, ir administratoriaus akivaizdoje ūkininkas turėjo nusamdyti sau šeimyną. Administratorius turėjo padėti apsirūpinti samdiniais bevaikius ūkininkus. Be to, jis surašydavo protokolą, kuriame turėjo būti nurodyta, kieno, kada ir už kiek nusamdyta bernas ar merga. Po to jau nei samdinyms be metų pabaigos ūkininko palikti, nei ūkininkas samdiniui sutartos algos sumažinti negalėjo. Visa tai kontroliuoti turėjo pats administratorius⁷⁸.

Dvaras kišosi ir į ūkininko bei samdinio tarpusavio kasdieninius santykius, gindamas, aišku, ūkininko interesus.

Dvaro teisėjai buvo įpareigoti bausti neklausančius ūkininko ar ūkininkės samdinius 5 rykštėmis⁷⁹.

Religinė literatūra skatino samdinių paklusnumą, sąžiningą darbą. Kulių klebono K.Skrodzčio 1856 m. išleistame "Trumpame katekizme" buvo išvardytos "pavinastes samdinių": laikytis duoto žodžio, nusilenkti, gerbti ir šventai klausyti šeimininkų, dirbti, nedarant šeimininkams nuostolių, nemušti ir tinkamai prižiūrėti gyvulius, neliežuvauti, nesikeikti, laiku, nelaukiant vakaro, grįžti iš lažo ir bažnyčios ir t.t.⁸⁰

Prievartinė samda buvo reguliuojama ir valstybiniame kaime. Vilniaus izdo rūmai, Trakų apskrities turtingiesiems valstiečiams prašant atiduoti kampininkus samdiniais, sutiko, bet su sąlyga, jog mokės už juos prievoles ir išlaikys jų šeimas. Prieš samdydamasis samdinytis turėjo gauti kaimo sutikimą, o kaimo nutarime turėjo būti išvardyti darbai, kuriuos jis turėjo atlikti tarnaudamas pas ūkininką⁸¹. 1830 m. lapkričio 29 d. buvo išleistos specialios taisyklės dėl samdos tvarkos.

Be prievartinės, buvo ir laisva samda, kuri vyko laisvai susitariant. Laisva samda rėmėsi paprotine teise ir duotu žodžiu. Paprotinė teisė draudė samdyti jau su kitu susitarusį arba tarnaujantį samdinį.

Samdomųjų darbininkų kategorijos, kurios buvo visa XIX a., atsirado jau XVIII a. Ir palivarkuose, ir valstiečių ūkiuose buvo metinių, sezoninių ir padienių darbininkų, samdinių su šeimomis (kampininkų, trobelninkų, kumečių) ir viengungių (bernų, mergų, pusbernių, piemenų). Padieniais ir sezoniniais daugiausia dirbdavo trobelninkai, kampininkai, o metiniais ir sezoniniais - jų ir gausių bei neturtingų valstiečių šeimų nariai. Pagal atliekamus darbus viengungiai buvo skirstomi į bernus, mergas, pusbernius, pusmerges, piemenis. Nuo pareigų priklausė atlyginimas.

1846 m. Vilkijos dvare bernai sudarė 43%, mergos - 45%, o piemenys (iki 16 m.) - 11% samdinių. Samdinių ir kampininkų amžius svyravo nuo 10 iki 62 metų.

XVIII a. pabaigoje samdinių su šeimomis valstiečiai turėjo labai nedaug⁸². Jiems gausėjant, kaimuose daugėjo kampininkų, trobelninkų, kurie būdavo susiję su šeimininko

ūkiu. Reformos išvakarėse beveik kiekviename O.Ropo Šeduvos dvaro valstiečio ūkyje buvo bernas ir paauglys arba vedęs bernas⁸³, t.y. kampininkas arba trobelninkas. J.Ropo 1853 m. sudarytoje su J. Tamošaičiu dėl ūkio nuomos sutartyje nurodoma, kad tame ūkyje, be gryčios su kamara dviem galais, buvo dar ir "grintela del ženota su vaikais"⁸⁴. Tačiau pas valstiečius atskirose trobelėse gyvenančių bežemių buvo labai nedaug. Dauguma jų gyveno šeiminių patalpose.

Užmokestis samdomiesiems darbininkams buvo mokamas natūra ir pinigais, arba vien natūra. Bernas iš valstiečio gaudavo maistą, žemės linams pasisėti ar bulvėms pasisodinti ir dalį užmokesčio pinigais. XIX a. pirmojoje pusėje užmokestis, palyginus su XVIII a. pabaiga, pakilo. Samdomųjų darbininkų paklausa ir tuo pačiu užmokestis gerokai pakilo paskutiniams dešimtmečiais prieš baudžiovos panaikinimą, ypač Krymo karo metais. Tai labai gerai matyti dvaruose. Vieksnių vls. Būgių dvare alga pinigais kai kviems bernams 1852-1855 m. pakilo nuo 8 iki 10-12 rb. (be priedų natūra)⁸⁵.

Dėl įvairių aplinkybių skirtinguose Lietuvos rajonuose užmokestis buvo nevienodas. Aukštesnis buvo Žemaitijoje, Upytės apskrityje. L.Jucevičius rašo, kad "Šeimyna visur Žemaičiuose brangiai atsieina: bernai paprastai su pasėliu ima po dvidešimt sidabro rublių, o mergos - po dešimt"⁸⁶. Šeduvos apylinkėse baudžiovos panaikinimo išvakarėse bernui kai kur mokėdavo, neskaitant maisto ir drabužių, 18-20 rb., mergai - 4-5 rublius. Valstietis samdinsys su šeima kaip atlyginimą gaudavo žemės 24 gorčiams rugių ir 24 gorčiams miežių pasisėti, 120-200 kvadratinių sieksnių daržą, 40 pūdų šieno. Be to, samdomasis darbininkas turėjo teisę laikyti karvę arba ožką, kurios ganydavosi su ūkininko gyvuliais. Rokiškio apylinkėse berno su šeima pas valstiečius ir palivarkuose atlyginimas siekė 74 rb., iš kurių 24 rb. sumokėdavo grynais. Į atlyginimą įėjo grūdų už 29 rb., metinė kiaulė, pusė iš vienos karvės primelžiamo pieno, 300 kv. sieksnių žemės bulvėms ar daržovėms pasisodinti, butas ir kuras. Už šį užmokestį bernas turėjo dirbti 6 dienas per savaitę;

šeimos nariai jokių įsipareigojimų neturėjo, o jeigu dirbdavo, gaudavo atskirą užmokestį. Samdydamas berną, valstietis duodavo rublių užstato (kitą - kaip dovaną - per Naujus Metus), drabužių, maistą, žemės: 520 kv. sieksnių avižoms pasisėti, 480 kv. sieksnių - linams, 120 kv. sieksnių - bulvėms. Jeigu bernas buvo su darbinga, bet be vaikų ar su mažu vaiku žmona, buvo pridėdama pusė dešimtinės žemės. Grynais, be minėtų dviejų rublių, jie užmokesčio visai negaudavo. Jurbarko dvare viengungio samdinio berno užmokestis siekė 100 rb., iš kurių grynais buvo duodama tik penktadalis, Tauragės dvare kumečiui iš 114,7 rb. - 25 rb.

Sudarant sutartį, atskiro susitarimo dėl maisto nebūdavo. Paprastai samdiniai pas valstiečius valgydavo kartu su šeimininkais. Kai kuriuose dvaruose buvo nustatyta maisto sudėtis, maitinimo tvarka. Belvederio dvare prieš baudžiavos panaikinimą pagal instrukciją lauko darbininkams turėjo būti duodama kas savaitę tris kartus mėsos, keturis kartus lašinių, o dvare dirbantiems darbininkams ir amatininkams - 5 dienas mėsos ir dvi dienas lašinių. Pasninkų dienomis vietoj mėsos -silkė ir jautienos taukai⁸⁷.

Kokius drabužius ir apavą samdiniams duodavo samdantys valstiečiai, žinių neturime. E.Petersonas nurodo tik, kokius drabužius duodavo darbininkams Panevėžio apskrities Palėvenio-Montvydo dvare: avikailio kailinius - 3 metams, sermėgą - 2 metams, porą milinių kelnų - 2 metams, 3 pakulinius marškinius, pakulinių švarką ir 6 pakulines kelnes - vieneriems metams, pora klumpių iš nedirbtos odos - kas mėnesį⁸⁸.

Iš gautojo atlyginimo trobelninkai, kampininkai vos prasimaitindavo. Autorius, pateikęs 1825 m. Trakų apskrities statistinį aprašymą, pažymi, kad žemės ūkio darbus dirbančiųjų darbininkų atlyginimas "yra lygus būtinam; darbininkai tegali išlaikyti save ir šeimą, nors ir gana menkai"⁸⁹.

Prieštaravimai tarp samdančiųjų ir samdinių kildavo dėl sutarties nesilaikymo, maisto ir pan. Stambesnių, organizuotų kaimo žemės ūkio darbininkų pasipriešinimų ūkininkams neužtikta. Lokaliniai bernų pasipriešinimai

ūkininkams nepakankamai buvo fiksuojami, tad apie juos mažiau yra išlikę ir žinių. Kur kas daugiau duomenų yra apie bernų, kaip kaimo socialinio sluoksnio dalies, dalyvavimą bendroje su visais valstiečiais kovoje prieš dvarininkus. Tokių bendros kovos atvejų buvo per visą aptariamąjį laikotarpį. 1822 m. liepos 24 d. Vabalninko seniūnijos Notiškių kaimo smuklėje policininkams užpuolus ten pasitarti dėl bendros kovos prieš valdytoją susirinkusius valstiečius, aktyvus buvo bernas Justinas Lakštutis⁹⁰. Prieš pat baudžios panaikinimą bernai valstiečių bruzdėjimuose dalyvavo Raseinių apskrities Vėžaičių, Kauno apskrities Beržų, Zarasų apskrities Drūkšių dvaruose. Šių dvarų valstiečiai nustoję atlikinėti inventorines prievoles, valdžios kviečiami pasiaiškinti, atvykdavo su visomis šeimomis arba su bernais. Bernai dalyvavo pasipriešinime policijai⁹¹. Pabėgę iš dvarų, dažnai jie tapdavo valstiečių judėjimų vadovais⁹².

Žemės ūkio kultūros ir prekyba

Pagrindinės žemės ūkio kultūros valstiečių ūkiuose XIX a. pirmoje pusėje buvo tos pačios, kaip ir anksčiau. Tikrai prekybiniai ryšiai su rinka ir ypač Vakarų Europos šalių rinkos paklause pakeitė atskirų kultūrų apimtį. Valstiečiai sėjo rugius, kviečius, avižas, žirnius, bulves. Didžiausią pasėlių dalį sudarydavo rugiai, vartojami duonai. Didėjo miežių, kaip prekinės kultūros, ir bulvių plotai. Bene daugiausia išaugo linų pasėliai. Prekybą grūdais su užsieniu carinė vyriausybė varžė. Visai ar iš dalies grūdų eksportas buvo uždraustas 1795-1797, 1800, 1805, 1812-1814, 1830-1831 metais. Tuo tarpu didelę paklausą Vakarų Europoje turėję linai šitokio apribojimo neturėjo. Linai ir sėmenys buvo pagrindinis valstiečių pajamų šaltinis. Kai kuriuose dvaruose valstiečiai ir činšą mokėdavo linais. XIX a. 4-ame dešimtmetyje linų iš Lietuvos per Rygą buvo išvežta 2-3 kartus daugiau negu XVIII a. pabaigoje. Tuo tarpu kitų kultūrų eksportas sumažėjo⁹³. Daugiausia linų sėjo šiaurinių ir vakarinių Lietuvos rajonų valstiečiai. Daug linų buvo sėjama Užne-

munėje, Telšių, Šiaulių, Panevėžio, Zarasų, Ukmergės apskrityse. Valstiečiai linais užsėdavo nemažą dalį vasarojui skirto ploto. Pagal Melchioro Giedraičio apskaičiavimą, atliktą XIX a. 4-ojo dešimtmečio pabaigoje, už nuo vieno margo nuimtus linus ir sėmenis buvo gaunama apie 23,5 sidabrinių rublių⁹⁴. Rinkoje ypač gerai buvo vertinami Rokiškio apylinkėse išauginti linai. Iš čia jie paplito ir kituose Lietuvos rajonuose. Antai 1833 m. sėmenis sėklai iš Rokiškio dvaro pirkto Šiaulių ekonomija⁹⁵.

Linų nederlius valstiečiams būdavo ypač pragaištingas. Jie neturėjo iš ko sumokėti mokesčių bei padengti būtiniausių išlaidų, įklimpdavo į skolas. Be to, blogai užaugus linams, mažas būdavo sėmenų derlius, jų kainos pašokdavo ir buvo sunku įsigyti sėklos naujai sėjai. Apsisaugojimui nuo tokių nuostolių Plungės dvaro valstiečiai 1843 m. įsteigė vadinamąjį sėmenų atsargų sandėlį, į kurį supylė už surinktas lėšas nupirktus ir dvaro padovanotus 75 pūrus sėmenų. Sėmenis skolindavo valstiečiams už procentus, kuriuos mokėdavo taip pat sėmenimis. Po 6 metų sandėlyje buvo 391 pūras sėmenų.

Vietos rinkoje valstiečiai parduodavo grūdus, paukščius, gyvulius, sviestą, kiaušinius, kailius, medų, varškę. Vilniaus apylinkių valstiečiai pardavimui augino kiaules⁹⁶.

Dvaras buvo suinteresuotas valstiečių prekyba ir kaip šaltiniu jų pajamoms, iš kurių buvo sumokami činšas bei valstybiniai mokesčiai. Tai buvo priemonė patiems dvarininkams gauti papildomų pajamų iš valstiečių. Todėl sąlygos prekybai atskiruose dvaruose ir rajonuose buvo nevienodos: vienur dvarininkai varžė prekybą, kitur leido laisvai prekiauti. Tai buvo iš seniau nusistovėję tradicijos⁹⁷. Daugiau prekybinės laisvės turėjo Žemaitijos valstiečiai. Ten, kur buvo laisva prekyba, valstiečiai eksportines prekes, pirmiausia linus, vežė į Liepojos, Rygos uostus, Mintaują. Atsirado pirklų produktų supirkėjų ir prekiautojų ir iš valstiečių. Telšių aps. vienam supirkėjui tekdavo 50 kiemų. Jie supirkdavo iš savo kaimynų linus, sėmenis ir kitus produktus. Linus sukraudavo savo daržinėje ar klojime, o kitus produktus - svirne. Atvykus iš Liepojos ar iš kitur pirkliai ar jo agentai, supirkėjas susitardavo

dėl kainos, paimdavo rankpinigius ir po to prekes gabendavo į uostą. Kiekvienoje valstybėje buvo toks pirklys. Surinkdamas prekes, jis paimdavo ir činšo mokėjimo knygutes. Gavęs pinigų, veždavo juos tiesiog į dvarą činšui apmokėti, o likučius išdalydavo prekių savininkams. Iš tokios prekybos valstiečiai pirkliai turėjo naudos. Kaip rašo amžininkas, tokių pirklių trobos buvo geriau sutvarkytos, išdažytos, sodelyje dažnai būdavo dvi klėtys: viena savo ūkio produktams, kita prekėms sudėti. Troboje paprastai būdavo fabrikinų įrankių, kolonijinių prekių, kuriomis uosto pirklys už kiekvieną prekių transportą apdovanodavo supirkinėtojo žmoną ir vaikus. Trumpalaikių kaime gyvenusiam pastoviam supirkinėtojui Liepojos pirklys padovanojo didelę menišką spintą, kurios negalėjo pro duris įnešti ir turėjo atskirą priestatą pastatyti⁹⁸.

Miesteliuose valstiečiai patys, be tarpininkų pardavinėjo savo ūkio gaminius. Artėjant XIX a. viduriui, valstiečių pirklių ir supirkinėtojų vaidmuo sumažėjo, nes prekyba perėjo į miestiečių rankas. 1824 m. caras uždraudė valstiečiams, nemokantiems gildijų mokesčio, verstis prekyba.

Valstiečių prievolės

Valstiečių prievolės ir feodalinė renta priklausė nuo žemės pasiskirstymo tarp palivarko ir valstiečių. XIX a. 4-ajame dešimtmetyje Vilniaus gubernijos seniūnijos valstiečiams priklausė 80,2%, palvarkams - 19,8% žemės, arba santykis buvo 1:4⁹⁹, o Užnemunės valstybiniuose dvaruose valstiečių naudojama žmė sudarė dar didesnę santykį - 1:9¹⁰⁰. Tuo tarpu privačiuose dvaruose žymiai didesnė žemės dalis buvo sukoncentruota palivarkuose ir ši koncentracija, artėjant 1861 m. reformai, didėjo. Paskutiniaisiais priešreforminiais metais dvarininkai Lietuvoje (be Užnemunės) užgrobė apie 115 tūkst. dešimtinių valstiečių naudotų arimų¹⁰¹. Užnemunėje ir privačiuose dvaruose valstiečių žemės santykis buvo didesnis negu likusioje Lietuvos dalyje (1:3,9).

Nuo XVIII a. pabaigos Lietuvoje vyravo dvi feodalinės rentos formos: atodirbinė ir piniginė. Pininginė rentos

forma suteikdavo valstiečiui daugiau ūkio savarankiškumo, stimuliuojo glaudesnius ūkio ryšius su rinka ir tuo pačiu ūkio intensyvinimą. Tai buvo pažangesnė už atodirbinę rentos forma, tačiau ji neapsaugojo nuo feodalo savivaliavimo, didinant valstiečių prievoles. Piniginė renta buvo parankesnė už atodirbinę valstiečių išnaudojimui stiprinti.

Abi šios formos XVIII a. pabaigoje - XIX a. pirmojoje pusėje egzistavo viena šalia kitos, tačiau plito ir vis didesnę svorį įgavo piniginė renta.

XVIII a. pabaigoje visų kategorijų dvaruose činšininkų buvo 42,6%. Daugiau kaip pusę kiemų sudarė činšiniai valstiečiai valstybiniuose ir jėzuitiniuose, kiek mažiau kaip pusę (43,6%) - bažnytiniuose dvaruose. Privačiuose dvaruose jų buvo 38%¹⁰².

XIX a. pirmojoje pusėje įvyko žymus valstiečių feodalinės priklausomybės pasikeitimas; išnyko bažnytinių valstiečių kategorija - buvo prijungta prie valstybinių valstiečių. Valstybiniai valstiečiai P.Kisellovo reformos metu buvo pervesti į činšą ir 1861 m. reformos išvakarėse jie jau visi buvo činšininkai. Valstybiniai valstiečiai drauge su vienkieminkais tuomet sudarė kiek daugiau negu ketvirtadalį visų valstiečių.

Privačiuose dvaruose XVIII a. pabaigoje - XIX a. viduryje padėtis mažai pasikeitė: visą laiką vyravo atodirbinė renta. Paskutiniams prieš reformą metais Kauno gubernijoje činšininkai sudarė 28%, Vilniaus gubernijoje trijose apskrityse - 7,9%. Daugiausia činšininkų, kaip ir laisvųjų žmonių, buvo Žemaitijoje. Telšių apskrityje jie sudarė net 97%¹⁰³. Piniginė renta mažiausiai paplitusi buvo Trakų, Ukmergės, Švenčionių, Zarasų, Kauno apskrityse.

Imant visų kategorijų valstiečius, 1861 m. reformos išvakarėse činšininkai Kauno gubernijoje sudarė apie 54%, Vilniaus gubernijoje - apie 38%¹⁰⁴. Palyginus su XVIII a. pabaiga, činšininkų pagausėjo valstybinių valstiečių sąskaita.

Atodirbinė renta susidėjo iš lažo, skubos darbų, arba gvoлтų ir normuoto darbo dvaro laukuose (margų įdirbimas), statybos darbų, arba šarvarkų, moterų darbų, sargybų, kelionių. Kai kur dar buvo praktikuojamos ir talkos.

Lažas buvo kassavaitinis, o gvoltai, šarvarkai ir kelionės - metams nustatomos prievolės. Lažas, gvoltai ir šarvarkai buvo skaičiuojami dienomis, kelionės - vienetais arba dienomis. Kelionės, lažas ir šarvarkai buvo nustatomi kiemui - ūkiui, gvoltai - visiems darbingiems valstiečio ūkio šeimos nariams. Viena iš sunkiausių prievolių tai gvoltai, kai darbymečio metu į darbą buvo išvaromi visi darbingi žmonės. Trakų apskrities Balbėnų palivarke, priklausančiame M.Rėmeriui, valstiečiai 1812 m. gvoltų atliko 96, 1819 m. - 138, 1830 m. - 150 dienų per metus¹⁰⁵. Kitame jo palivarke - Grinapolio - valstiečiai 1811 m. atliko 185, 1819m. - 136, 1827 m. - 132, 1844 m. - 207 gvoltų dienas¹⁰⁶. Telšių apskrities Gadonų Pašerkšnės dvare valstiečiai 1844 m. atliko 244 gvoltų, 122 šarvarkų ir 122 kelionių dienas¹⁰⁸. Kauno apskrities Vilkijos dvare valstiečiai atliko 402 gvoltų, 384 šarvarkų, 32 sargybų dienas (be kelionių). Kai kuriuose dvaruose gvoltų valstiečiai atlikinėjo nuo 2 iki 30 dienų.

Lažas, o kai kuriuose dvaruose ir kiti atodirbiai buvo nustatomi pagal valstiečio sklypo dydį¹⁰⁹. Tačiau prievoliniai sklypai atskiruose dvaruose, o kartais ir to pačio dvaro skirtinguose kaimuose buvo nevienodi, nevienodos būdavo ir prievolės nuo vadinamojo pilno arba prievolinio sklypo. Prievolės buvo nustatomos, neatsižvelgiant į valstiečio ūkio ekonominį pajėgumą.

Grinapolio ir Balbėnų palivarkuose valakiniai valstiečiai turėjo eiti 4-5 dienas, po tris ketvirtadalius valako turintieji - 3-4 dienas, pusvalakiniai - po 2,5 dienos lažo. Pusę dienų turėjo eiti su kinkiniu, o pusę pėsčiomis. Raudondvario dvare 15-18 dešimtinių valdžiusieji valstiečiai turėjo atlikti po 3 dienas su kinkiniu ir 3 pėsčiomis, turintieji po 8-13 dešimtinių - 3 dienas su kinkiniu¹¹⁰. Pašerkšnės dvare prievoliniai valstiečiai lažo ėjo 5 (3 su kinkiniu ir 2 pėsčiomis), gvoltų - 20 (po 10 su kinkiniu ir pėsčiomis), šarvarkų - 10, kelionių - 10 dienų, o pusprievoliniai - atitinkamai 3, 12, 6 ir 6, daržininkai - 2, 8, 4 ir 4 dienas. Vilkijos dvare valakininkai lažo ėjo 4 dienas su kinkiniu ir po 12 dienų gvoltų bei šarvarkų, pusvalakiniai - lažo po 3 dienas su kinkiniu

ir po 12 dienų gvoltų bei šarvarkų, daržininkai - po 6 dienas gvoltų¹¹¹. Telšių apskrities Dirvėnų dvare valakinis valstietis lažo ėjo 4 dienas su kinkiniu ir 4 pėsčias, gvoltų - 15 dienų su kinkiniu ir 15 dienų pėsčias, 20 dienų šarvarkų, 20 sargybų ir turėjo atlikti 2 keliones į Mintaują¹¹².

Buvo atvejų, kai į lažą turėdavo eiti kasdieną daugiau kaip po du žmones nuo valstiečio ūkio. Šiaulių apskrities Amalių dvare 1844 m. prievolinis ūkininkas turėjo pasiųsti į dvarą per 6 savaitės dienas po 3 žmones¹¹³, 1802-1843 m. Alytaus miestelėnai, Vilniaus apskrities Galaburdiškių ir Jonišio dvarų bei Telšių apskrities Židikų ir Ketūnų dvarų valstiečiai skundėsi, kad lažą jie turi atlikinėti ne nuo kiemo, bet nuo galvos¹¹⁴.

Palivarkinio ūkio intensyvinimas, remiantis baudžiaviniu darbu, reikalavo papildomų atodirbių. Dvarininkai ėmė didinti lažą, gvoltus ir kitas prievoles. Valstiečių skundai rodo, kad jų išnaudojimą ypač sustiprino valstybinių dvarų nuomininkai bei laikytojai, taip pat privačių palivarkų nuomininkai. XIX a. pirmajame trisdešimtmetyje daugelyje valstybinių dvarų laikytojai ir nuomininkai nebesilaikė 1798 m. iliustracijos metu sudarytų inventorių. XVIII a. pabaigoje šios kategorijos dvaruose valakiniai valstiečiai turėjo eiti po 2-3 dienas lažo vyras su kinkiniu, moteris pėsčia, po 6-12 dienų gvoltų, 4-6 dienas šarvarkų, ir t.t. Iki 1845 m. rentos norma padvigubėjo¹¹⁵. Įvairių kategorijų ir įvairių rajonų dvarų valstiečiai skundėsi dėl prievolių, činšo, duoklės ir pyliavos į magazinus beatodairiško didinimo. Visa tai rodė, kad išnaudojimo stiprėjimas buvo visuotinis reiškinys.

Prievolių sklypų dydžio ir pačių prievolių skirtumas atskiruose dvaruose sudarydavo "gerų" ir "blogų" dvarų kategorijas, skatindavo valstiečius bėgti iš vieno dvaro į kitą. Bėgimas ypač buvo intensyvus XIX a. pirmaisiais metais. Daugiausia bėgdavo viengungiai. Su šeimomis pabėgusieji paprastai būdavo kampininkai, bernaiai. Pabėgimai būdavo susiję su rekrutų rinkimu. Krymo karo metais, prasidėjus kasmetiniams rekrutų ėmimams, padaugėjo ir pabėgusių nuo savo feodalų valstiečių¹¹⁶.

Atodirbinės rentos skirtumas atskiruose rajonuose ir dvaruose priklausė nuo daugelio priežasčių: palivarko dydžio, lažinių valstiečių skaičiaus, dvaro ūkyje įdiegtų kultūrų, samdomojo darbo panaudojimo masto ir kt. XIX a. pirmoje pusėje dvarininkai ėmėsi intensyvinti ūkį ir todėl, nuvarydami nuo žemės ištisu kaimų valstiečius, plėtė palivarkus, prijungdavo prie jų valstiečių įdirbtą žemę, o juos išskeldavo į blogesnę, įdiegė naujas kultūras, steigė žemės ūkio gaminių perdirbimo įmones. Daug papildomo darbo reikalavo bulvių kultūra¹¹⁷, kurios plotai dvaruose ir valstiečių ūkiuose nuo XIX a. pradžios sparčiai didėjo, o priežiūra buvo sudėtinga¹¹⁸. Bulves dvarininkai ėmė vartoti ir spirito gamybai. Valstiečiai jas vartojo maistui ir pašarui.

Be lažo ir kitų atodirbių, valstiečiai duodavo dvarui duoklę. Duoklę paprastai sudarydavo naminiai paukščiai, kiaušiniai, grūdai, grybai ir pan. Balbėnų palivarke visi lažiniai valstiečiai turėjo duoti dvarui po vieną vištą, 10 kiaušinių, kapą džiovintų grybų¹¹⁹, Raudondvario dvare turtingesni valstiečiai - po 2 vištas ir po 10 kiaušinių¹²⁰, Vilkijos dvare - po pūrą avižų, $\frac{1}{4}$ žąsies, vieną vištą, 10 kiaušinių¹²¹. Turintieji po kelias dešimtines žemės Raudondvario dvaro valstiečiai mokėjo perpus mažesnę duoklę. Dirvėnų dvare valakiniai valstiečiai duodavo po vieną žąsį, 2 vištas, 20 kiaušinių, 3 svarus linų ir 2 kapas grybų.

Činšas, kaip sudėtinė rentos dalis, taip pat ir kaip vienintelė rentos forma, atskiruose dvaruose bei rajonuose buvo nevienodas. Činšo normos buvo nusistovėjusios anksčiau. Vieno dvaro valstiečiams činšas buvo paskirstomas priklausomai nuo valdomos žemės kiekio. Balbėnų, Grinapolio palivarkuose 1811-1819 m. valakiniai valstiečiai mokėjo po 20 rb., pusvalakiniai - po 10 rb. činšo.

Platelių grafystės valakiniai valstiečiai 1812 m. mokėjo apie 25 rb. ir ėjo po 6 dienas per metus lažo bei atlikinėjo kitas prievoles. Vilniaus aps. Pavlovo dvaro činšiniai valakiniai valstiečiai 1818 m. mokėjo činšo po 22 rb., pusvalakiniai - po 10 rb. ir nepriklausomai nuo sklypo dydžio visi ėjo po 2 dienas savaitinio lažo ir 18

gvoltų per metus¹²². Valstiečiai skundėsi, kad ponas reikalauja didesnių prievolių, negu kad nurodytos inventoriuje¹²³. Kauno aps. Paliepių dvare 15-20 dešimtinių sklypus valdžiusieji valstiečiai mokėjo nuo 26 iki 40 rb., ir, be to, dar turėjo atlikti nustatytus darbus marguose bei kitokias prievoles. Šiaulių apskrities Jonišio apylinkių Rozeno dvaruose 22-25 dešimtinių ūkininkai turėjo mokėti po 66-95 rb. ir dar po rublių valstiečių ligoninės reikalams¹²⁴. Taigi činšas už vieną dešimtinę įvairiuose rajonuose svyravo nuo .1 iki 4 rublių.

Be rentos feodalui, valstiečiai turėjo atlikti valstybines prievoles: rekrutų, mokesčių, pastočių. Po prijungimo prie Rusijos mokesčiai buvo padidinti. Lietuvos valstiečiai iki 1812 m. mokėjo didesnius mokesčius, negu kitų Rusijos imperijos kraštų valstiečiai. Mokesčius jie turėjo mokėti sidabrinėmis monetomis, kai tuo tarpu kitur juos galėjo sumokėti asignacijomis¹²⁵. Vietoj padūmės mokesčio, kuris buvo Lenkijos ir Lietuvos valstybės laikais, įvestas pagalvės mokestis, mokamas kiekvieno revizinio valstiečio. Mokesčius valstybei turėjo surinkti privačiuose dvaruose dvarininkai, valstybiniuose - valdytojai arba administracija. Naudodamiesi tuo, jie reikalavdavo daugiau pinigų, negu iš tikrųjų valstiečiai turėjo mokėti. Dėl to valstiečiai nuolat skundėsi.

Rekrutų prievolė

Pirmąsyk rekrutų prievolė buvo bandyta įvesti 1794 m. sukilimo metu. Tačiau nuslopinus sukilimą, ši idėja liko neįgyvendinta. Tuo tarpu abiejose valstybėse, kurioms atiteko Lietuva po III padalijimo - Prūsijoje ir Rusijoje - valstiečiai jau seniai atlikinėjo rekrutų prievolę. Ji buvo uždėta ir Lietuvos valstiečiams. Rekrutų prievolė nebuvo visuotinė: buvo imamas rekrutų kontingentas nuo revizinių sielų ar kiemų skaičiaus. Iš pradžių į Rusijos imperijos kariuomenę ėmė po vieną, tris ir penkis rekrutus nuo 500 sielų. Vėliau kontingentas buvo pakeistas. 1842 m. ėmė po 5, 1850 m. - po 7, o Krymo karo metu - po 57 rekrutus nuo 1000 sielų. 1846-1855 m.

iš Kauno gubernijos buvo paimta 23 017 visų mokesčius mokančiųjų luomų rekrutų arba vidutiniškai kasmet po 2301 žmogų¹²⁶. Nuo 1856 m. rekrutų rinkimas 7 metams buvo sustabdytas.

Į rekrutus buvo imami 20-35 m. amžiaus sveiki nustatyto ūgio vyrai. Carinėje kariuomenėje karinė tarnyba truko 25 m., 1834 m. ji buvo sumažinta iki 20 m., 1856 m. - iki 12 m., vėliau - iki 7 m. Paleistas iš tikrosios tarnybos rekrutas dar keletą metų (5-3) buvo vadinamosiose neribotose atostogose ir kiekvienu metu galėjo būti pašauktas į tikrąją tarnybą. Lenkijos Karalystės kariuomenėje tarnyba truko 10 metų.

Nustačius, kiek iš kurio dvaro reikia pristatyti rekrutų, dvarininkas pats numatydavo, ką atiduoti į kariuomenę. Valstybinių valstiečių ėmimą į rekrutus tvarkė gubernijos išdo rūmai, seniūnijų valdybos, viršaičiai. Ir privačių dvarų savininkai, ir valstybinių dvarų laikytojai, nuomininkai bei administratoriai rekrutų prievolę panaudodavo kaip parankų būdą nusikratyti nepaklusniais valstiečiais, pasipriešinimo ir skundų organizatoriais, aktyviais pasipriešinimo dalyviais, nusigyvenusiais ar nesugebančiais atlikti visų prievolių ūkininkais. Dvarininkas Karpis 1821 m. į rekrutus atidavė Klovainių vaito V.Šiukštos, vedusio bylą prieš dvarininką, sūnų, 1823 m. - skundus padavusį Dominyką Baukevičių, 1841 m. Valkininkų seniūnijos nuomininkas Kvita už skundą - ūkininką Lauryną Kazoką¹²⁷, Ukmergės apskrities Surviliškio dvaro nuomininkas Mikuličius - visus valstiečius, kurie padavė skundą¹²⁸. 1852 m. Raudondvario dvaro administracijos parengtame rekrutų sąrašė išvardinta 26 dvaro valstiečiai ir laisvieji žmonės. Du iš jų apibūdinami kaip apsileidę ir blogai atliekantys prievolės, vienas - kaip nepaklusnus, kitas - kaip sugautas bėglys, 4 - kaip vagiliaujantys ar valkataujantys¹²⁹.

Dvarininkai stengdavosi į rekrutus atiduoti bernus, o ne ūkininkus. Raudondvario dvaro rekrutų sąrašė iš 26 valstiečių 18 buvo bernai, kai kurie vedę, su šeimomis.

Nauja ir sunki rekrutų prievolė iš karto sukėlė valstiečių boikotą. Niekas nėjo į rekrutus savo noru. Žmonės patys save žalodavo: nusikirsdavo pirštus, sužalodavo

akis, ausis, kad taptų netinkamais karinei tarnybai. Tačiau ir tai nevisuomet išgelbėdavo. 1836 m. iš 164 paimtų į rekrutus Raseinių ir Telšių apskričių vyrų 9 buvo nusikirte po 1-2 smiliaus piršto sąnarius¹³⁰. Sužinoję apie rekrutų rinkimą, jauni vyrai išsislapstydavo, masiškai bėgo į Prūsiją, o Užnemunės ir Prūsijos vyrai - į Rusijos imperiją. Prūsijos valdžia iš pradžių visokeriopai rėmė pabėgėlius, padėdavo jiems įsikurti, tuo tarpu carinė valdžia pabėgėlius iš Prūsijos gaudė, laikė kalėjimuose ir tokiu būdu stabdė jų pabėgimą¹³¹. Ir valdžia, ir dvarininkai atsidūrė sunkioje padėtyje. Dvarininkai susirūpino dėl darbo jėgos sumažėjimo. 1797 m. generalgubernatorius Repninas leido Lietuvos dvarininkams pakeisti rekrutus samdytais žmonėmis. Pagaliau caras 1801 m. rugsėjo 21 d. įsaku 100 verstų (106 km) platumo pasienio zonos gyventojus atleido nuo rekrutų prievolės, sumokant po 360 rb. už kiekvieną nuo 500 sielų priklausantį rekrutą¹³². Žinoma, rekrutų pristatymas nebuvo uždraustas ir jei kas norėjo, galėjo nemokėti pinigų, bet duoti žmogų. Lietuvos dvarininkai tuo nesinaudojo, skundėsi, kad pinigais nepajėgia užsimokėti. Carinė vyriausybė skatino juos, ypač smulkiuosius, turinčius ne daugiau kaip 10 kiemų valstiečių, kad jie mokėtų pinigais. Po 1820 m. Lietuvoje išgalėjo tokia praktika, kad iš didesnių dvarų imdavo žmonėmis, o iš mažesnių - pinigais¹³³.

Rekrutus imdavo priimamuosiuose punktuose, kurių po vieną būdavo kelioms apskritims ir vienas gubernijos mieste. Rekrutų ėmimas vykdavo nuo lapkričio 1 iki gruodžio 15 dienos.

Jaunimui išbėgiojus ir išsislapsčius, rekrutų rinkimas virsdavo tikromis gaudynėmis. Apsupus buvo krečiami kaimai, užpuolami suaugesni mokyklų mokiniai, į atlaidus, muges suvažiavę žmonės. Jau suimti, surišti ir vežami į priėmimo punktus rekrutai kartais būdavo išlaisvinami arba jiems pavykdavo pabėgti.

Iš valstiečių taip pat buvo renkami mokesčiai rekruto išlaikymo ir pristatymo į vietą išlaidoms padengti. Be to, už palmtuosius į kariuomenę valstiečiai turėjo mokėti pagalvės mokesį.

III. MĖGINIMAI PANAIKINTI BAUDŽIAVĄ

Valstiečių laisvės klausimas publicistikoje

Palivarkinio-lažinio ūkio kritika prasidėjo XVI a. ir su pertraukomis tęsėsi iki baudžiovos panaikinimo. XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžioje baudžiovos kritiką pagyvino nauji politiniai, socialiniai, bei ekonominiai reiškiniai, nuolatinį poveikį turėjęs netolygus Europos kraštų politinis ir ekonominis išsivystymas, švietėjų idėjos.

Švietimo idėjų atstovai Mykolas Karpovičius, Jonas Sniadeckis, Vilhelmas Kalinskis, Dovydas Pilchovskis kritikavo baudžiovą, skelbė žmonių lygybę, ragino padaryti valstiečius lygiateisiais visuomenės piliečiais, leisti jiems įsigyti nuosavybėn dvaro žemę. Šitaip jie tikėjosi pakelti krašto ekonomiką.

Ideologiniam baudžiovinės santvarkos puolimui daug padėjo fiziokratų politinės ekonomijos mokymai, kuriuose buvo moksliskai neigiami feodaliniai ir remiami kapitalistiniai gamybiniai santykiai. Vienas iš žymiausių Lietuvos fiziokratų atstovų, Vilniaus universiteto profesorius ir rektorius Jeronimas Stroinovskis siekė teoriškai pagrįsti valstiečių asmens laisvės ir žemės nuomos sutartis su dvarininkais, pasisakė už valstiečių teisę palikti nekenčiamus feodalus, parduoti sodybą ir žemę. Baudžiovinės santvarkos jis nekritikavo, vieninteliais žemės savininkais pripažino dvarininkus ir ragino neskubėti įgyvendinti jo idėjų savame krašte¹³⁴. Atvirai prieš baudžiovą pasisakė fiziokratai S.Oleškovičius, P.Paškevičius, M.Očapovskis. Pastarasis propagavo samdomojo darbo pranašumą prieš lažą, siūlė dvarininkams atleisti valstiečius iš baudžiovos. Jis buvo ne tik teoretikas, bet ir praktikas.

Pažangiųjų Vilniaus universiteto profesorių paskaitose skelbiama feodalinės santvarkos kritika ir visų visuomenės sluoksnių teisinė lygybė padėjo formuoti pažangiai studentijos ir apskritai jaunuomenės pasaulėžiūrą. Vilniaus jaunimo "Nenaudėlių" draugijos leidžiamame laikraštyje "Grindinio žinios" ("Wiadomości brukowe") buvo išjuokiamas dvarininkų žiaurumas, egoizmas, savivaliavimas. Kritiškai

apie baudžiavą rašoma "Vilniaus dienraščio" ("Dziennik Wileński") puslapiuose. Čia už valstiečių asmens laisvę pasisakė publicistas mokytojas Pranciškus Gžimala, Ignotas ir Ignotas Emanuelis Lachnickiai, Ignotas Šidlovskis, P.Paškevičius, M.Očapovskis ir kt. Antibaudžiavinių minčių buvo ir kituose leidiniuose¹³⁵.

Savita baudžiovos kritika buvo reagavimas į Igno Karpio 1809 m. paskelbtą testamentą, kuriuo jis paleido į laisvę visus didžiulės savo valdos valstiečius. "Kuryer Litewski" redakcija rašė, kad norėtų jo testamentą atspausdinti auksinėmis raidėmis, o Adomas Mickevičius įamžino šį reikšmingą įvykį savo poemoje "Ponas Tadas". Valstiečių išlaisvinimas išpopuliarėjo.

Be abejo, baudžiovos kritika, greta kitų veiksmų, turėjo poveikio dvarininkų pozicijoms bei veiklai.

Valstiečių išlaisvinimas atskiruose dvaruose

Būdingas feodalinio ūkio bruožas buvo jo uždarumas. XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžioje feodalinis ūkis Lietuvoje tokių bruožų beveik neturėjo, o antrame trisdešimtmetyje juos visai prarado¹³⁶. Jis buvo glaudžiai susijęs su Vakarų Europos rinka, kurioje buvo realizuojama žemės ūkio produkcija, miško medžiaga.

Rinka skatino ūkio intensyvinimą. Buvo ieškoma naujų būdų ūkio pajamoms padidinti. Šis dvarininkų siekimas slėjos su politiniais krašto interesais, švietėjų ir fiziokratų idėjomis. Patys dvarininkai kėlė klausimą dėl valstiečių išlaisvinimo ir jų pavertimo lygiateisiais piliečiais.

Laisvųjų žmonių arba laisvėn atleistųjų valstiečių kategorija Lietuvoje buvo įprastas reiškinys. Feodalai tai darė savo iniciatyva nuo XVI a. XVIII a. pabaigoje šis reiškinys ypač suintensyvėjo¹³⁷. Į laisvę paleisdavo už ištikimą tarnybą arba už išpirką. Išsipirkę ar laisvėn paleistieji valstiečiai nuosavybės teisės į žemę negaudavo. Žemę jie nuomodavo pagal sutartis. Kai kurie dvarininkai turėjo lietuviškai surašytas spausdintas sutartis.

Sutarčių sudarinėjimo su laisvaisiais žmonėmis nevaržė

nei Respublikos, nei Rusijos imperijos vyriausybės. Dar iki paskutinių padalijimų Lenkijos ir Lietuvos valstybėje buvo mėginta paimti šias sutartis į valstybės globą. Tačiau praktiškai tai tebuvo įgyvendinta carinės vyriausybės 1847 m. nuostatais dėl laisvųjų žmonių. Caras 1803 m. vasario 20 d. įsaku "Apie dvarininkų valstiečių išlaisvinimą, remiantis abipusio susitarimo sąlygomis"¹³⁸ leido dvarininkams savo iniciatyva paleisti valstiečius laisvėn pavieniui bei ištisais dvarais ir paskirti jiems žemės. Dvarininkas, norėdamas atleisti valstiečius, turėjo kreiptis per gubernijos bajorų vadovą į vidaus reikalų ministrą, o pastarasis pristatyti prašymą caro nuožiūrai. Carui patvirtinus, atleistieji valstiečiai, įmokėjęs tam tikrą mokestį, turėjo būti surašomi į knygas. Tokiu būdu šis caro įsakas valstiečių išlaisvinimą įvilko į sudėtingą biurokratinę rūbą, stabdydamas išlaisvinimo procesą. Dar labiau išlaisvinimą stabdė carinės vyriausybės 1812 m. vasario 20 d. nustatyti dvigubai didesni laisvųjų žmonių pagalvės mokesčiai.

Paprastai dvarininkai į laisvę atleisdavo atskiras šeimas. Tačiau XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje vienas kitas dvarininkas laisvaisiais be sąlygų paskelbė visus savo dvarų valstiečius. XVIII a. pabaigoje baudžiamos naikinimo ištisuose dvaruose pradininku Lietuvoje buvo Povilas Ksaveras Bžostovskis, kuris paskelbė laisvę visiems Merkinės dvaro valstiečiams. 1800 m. Kajetonas Nagurskis testamentu paleido į laisvę be sąlygų Kartenos, Mišučių, Kurtuvėnų (Telšių ir Šiaulių aps.), Ukropiškių (Ašmenos aps.) ir kitų dvarų valstiečius (2700 žmonių). Tačiau dvarininko palikuonys neleido valstiečiams pasinaudoti jiems suteikta laisve¹³⁹. 1809 m. Ignas Karpis testamentu, kurį 1810 m. balandžio 24 d. patvirtino caras, be jokių sąlygų suteikė laisvę be žemės Joniškėlio, Senkonių, Gustonių, Naikų, Klovainių, Linkuvos, Rimkūnų, Palėvenio, Majūnų, Naujamiesčio, Preibių-Paežerių ir Zubriškių dvarų valstiečiams (7000 žmonių).

Didesnę reikšmę turėjo pats I. Karpio testamentas dėl valstiečių išlaisvinimo, negu jo pasekmės. I. Karpio suteikta valstiečiams laisvė davė pradžią nenumatytiems jų vargams, skriaudoms ir nelaimėms, kurios priminė jiems testamentą

vykdytojus iki pat 1882 m. Po I.Karpio mirties jo dvarus paveldėjo giminaitis Eustachijus Karpis, kuris pasiekė, kad valstiečiams nebuvo paskelbtas caro patvirtintas testamentas apie jų paleidimą į laisvę. Apie tai jiems oficialiai buvo paskelbta tik po 37 metų¹⁴⁰. Valstiečiai liko baudžiauninkais, ėjo lažą, mokėjo mokesčius, dvarininkas elgėsi su jais savo nuožiūra. Steigdamas naujus 35 palivarkus, jis paėmė valstiečių naudojamą žemę, panaikino ištisus kaimus. Už tariamas skolas jis atiminėjo iš valstiečių gyvulius, grūdus, padargus. Tokiu būdu jis sunaikino 430 valstiečių ūkių, o jų valstiečius pavertė bernais ir išskirstė po valstiečių ūkius. 1847 m. iš 3707 revizinių valstiečių 22% buvo ūkininkai, o likusieji - bernai ir piemenys. Karpio sūnus Felicijus 1858 m. vėl pasikėsino į valstiečių naudojamą žemę: jis panaikino smulkius ūkius¹⁴¹.

Valstiečiai turėjo atlikti didesnes prievoles, negu buvo iki laisvės paskelbimo, mokėjo padidintus mokesčius.

Nors testamentas apie išlaisvinimą buvo nuslėptas, tačiau valstiečiai greitai apie tai sužinojo. Prasidėjo ilga ir atkakli kova dėl laisvės ir žemės. Valstiečių priešinimasis prasidėjo 1816 m. ir su pertraukomis tęsėsi kelis dešimtmečius. Jie atsisakinėjo atlikinėti prievoles, mokėti mokesčius, duoti rekrutus, priimti inventorius ir, pagaliau, kai 1848 m. E.Karpis buvo priverstas paruošti sutartis dėl žemės nuomos, - atsisakė jas priimti. Jie skundėsi įvairioms carinės valdžios instancijoms. Vykstant valstybinių valstiečių reformai, jie, skųsdamiesi neribotu išnaudojimu, prašė paversti juos valstybiniais arba pervesti į valstybines žemes ir laikinai leisti jiems patiems atlikti nustatytas valstybines bei kaimo prievoles¹⁴². Represijomis ir prievarta valstiečius priverstė pasirašyti sutartis ir jie perėjo į laisvųjų žmonių kategoriją.

Buvo ir daugiau mėginimų paleisti ištisų dvarų ar kaimų valstiečius į laisvę. Išlaisvinimas vyko pačių dvarininkų iniciatyva ir vadovaujantis savo ekonominiais interesais. Po kurio laiko nuo išlaisvinimo atskiruose dvaruose buvo pereita prie visuotinio baudžiavos panaikinimo svarstymo.

Bandymai panaikinti baudžiavą Lietuvoje

Pirmiausia baudžiava buvo panaikinta ir valstiečiams asmens laisvė suteikta 1807 m. Užnemunėje, kuri tuo metu priklausė Varšuvos kunigaikštystei. Baudžiavos panaikinimo likusioje Lietuvos dalyje programa pirmąsyk buvo išdėstyta 1811 m. M.Oginskio, K.Liubeckio ir L.Pliaterio parengtame ir carui pristatytame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės konstitucijos projekte, kuriame buvo nurodyta, kad per 10 metų, t.y. iki 1821 m., bus išlaisvinti visi valstiečiai¹⁴³. Išlaisvintų valstiečių santykiai su dvarininkais turėjo būti derinami teisės ir vyriausybės globojamomis sutartimis.

Konstitucijos projektas liko neįgyvendintas, o kartu ir baudžiavos klausimas neišspręstas. Tuo tarpu 1816-1819 m. baudžiava buvo panaikinta Latvijoje (be Latgalos), Estijoje. Apie tai buvo gerai žinoma Lietuvoje ir turėjo įtakos dvarininkams, galvojantiems, kaip padidinti dvarų produktyvumą. Apie tuose kraštuose padarytas reformas buvo kalbama bajorų apskričių ir Vilniaus gubernijos seimeliuose¹⁴⁴. Vilniuje 1819 m. išėjo knygelė apie Estijos valstiečius.

Pagaliau Lietuvos dvarininkai seimeliuose pradėjo kelti klausimą dėl visuotinio baudžiavos panaikinimo. 1817 m. Ukmergės apskrities seimelis priėmė instrukciją, kuria siūlė išlaisvinti valstiečius be žemės. Apie valstiečių išlaisvinimą buvo užsiminta Užnerio ir Breslaujos apskričių seimelių instrukcijose. Pastarojo apskrities seimelio instrukcija buvo su sąlyga: bajorai sutinka išlaisvinti valstiečius, jeigu ir kitos Vilniaus gubernijos apskritys tą patį nutars.

Galutinį sprendimą turėjo priimti Vilniaus gubernijos seimelis, kuris susirinko 1817 m. pabaigoje. Seimelyje baudžiavos panaikinimo tema buvo populiari, daugelis apie tai kalbėjo. Buvo platinama liberaliųjų vilniečių iniciatyva atspausdinta Ukmergės apskrities instrukcija¹⁴⁵. Gruodžio 22 d. posėdyje Upytės apskrities atstovas S.Zaviša pasiūlė dvarininkams panaikinti baudžiavą. Išsivystė polemika. Baudžiavos gynėjų vardu kalbėjo Ašmenos apskrities atstovas, kuris susilaukė seimelyje dalyvaujančios

Vilniaus pažangios jaunuomenės bei inteligentijos neapykantos. Dauguma seimelio atstovų balsavo už valstiečių gyvenimo pagerinimą, laisvės suteikimą ir laisvų sutarčių su jais sudarymą. Tuo tikslu nutarta prašyti caro sutikimo ir leidimo steigti Vilniuje komitetą, kuris paruoštų reformą. Buvo išrinkta delegacija vykti pas carą.

Ši Lietuvos dvarininkų iniciatyva baigėsi tuo, kad caras įpareigojo generalgubernatorių per apskričių ir gubernijos bajorų maršalkas sužinoti visų dvarininkų nuomonę dėl valstiečių gyvenimo pagerinimo. Dvarininkai buvo apklausti raštu. Jie turėjo atsakyti: sutinka ar nesutinka, kad būtų sudarytas Vilniuje komitetas pagrindams dėl valstiečių būvio pagerinimo parengti. Absoliuti dvarininkų dauguma (1469 dvarininkai, kuriems priklausė 116 647 reviziniai valstiečiai, prieš 80 dvarininkų, turinčių 6032 revizinius valstiečius) pasisakė už šio komiteto sudarymą¹⁴⁶. Tačiau komitetas carinės vyriausybės iniciatyva taip ir nebuvo sudarytas, o 1821 m. dvarininkams buvo uždrausta kelti klausimą apie valstiečių laisvę. Caro valdžia ėmė drausti ir valstiečių išlaisvinimą¹⁴⁷.

Taigi valstiečių išlaisvinimas, praėjęs tris pakopas - pavieniai, ištisų dvarų valstiečių atleidimai į laisvę ir bandymas didžiojoje Lietuvos dalyje panaikinti baudžiavą - nebuvo įgyvendintas ir baudžiava išbuvo dar 40 metų.

Pavienių valstiečių paleidimas į laisvę patiems valstiečiams buvo pranešamas ir net garantuojamas raštu. Ištisų dvarų valstiečių išlaisvinimą palikuonys stengėsi nuslėpti nuo valstiečių. Vilniaus seimelyje buvo stengiamasi svarstyti valstiečių klausimą slapta. Ypač atsargiai vyko dvarininkų apklausa.

Dvarininkai buvo už žemės nuosavybės monopolio išsaugojimą ir po baudžiavos panaikinimo. Tikrai 1830-1831 m. sukilimo metu jie sutiko duoti valstiečiams ne vien asmens laisvę, bet ir žemę.

Valstiečių klausimas 1830-1831 metų sukilime

Caro uždraustas valstiečių išlaisvinimo klausimų svarstymas vėl atgijo 1830-1831 metų sukilimo metu.

Sukilėlių atskirose apskrityse sudaryta valdžia buvo dvarininkų rankose. Sukilėlių valdžia kalbėjo dvarininkų vardu ir davė jų pažadus dėl valstiečių padėties pakeitimo.

Sukilimas Lietuvoje prasidėjo ne vienu metu visose apskrityse. Kiekvienos apskrities sukilėlių valdžia skelbė apie sukilimo pradžią savo apskrityje, kviesdama ir valstiečius prie jo prisidėti: stoti į sukilėlių kariuomenę, ginkluotis, informuoti apie priešo kariuomenės judėjimą ir kt. Kartu buvo žadama, kad po krašto išvadavimo ir valstybės nepriklausomybės atkūrimo bus pagerintas valstiečių gyvenimas, suteikta tokia pat asmens laisvė ir pilietinės teisės, kaip ir Lenkijos Karalystėje. Raseinių apskrities sukilėlių valdžios atsišaukime "Atsilypymas pry Žemaycziu" rašoma: "busete tayıp, kaip ukynynkay Lanku Karalistes buva"¹⁴⁸.

Visa tai turėjo būti atėityje, po sukilimo. Tuo tarpu sukilimo metu sukilėlių vadovybė ragino valstiečius būti paklusniems, vykdyti nustatytas prievoles, slopino valstiečių antifeodalinį judėjimą.

Vėliau, kai sukilėlių karinė padėtis komplikavosi, atskirų apskričių vadovybė, stengdamasi sulaikyti nusivylusius valstiečius sukilėlių daliniuose, skelbė konkretesnius valstiečių išlaisvinimo pažadus. Upytės aps. sukilėlių vadas K.Zaluskis, susitaręs su dvarininkais, pažadėjo sukilime dalyvaujantiems valstiečiams po tėvynės išlaisvinimo atiduoti nuosavybėn be jokių sąlygų pusę jų dirbamos žemės. Žuvusiųjų žemę turėjo gauti jų šeimos. Ukmergės apskrities sukilėlių vadovybė, atrodo, žadėjo atiduoti valstiečiams nuosavybėn trečdalį jų naudojamų žemės, o likusiai - pripažinti teisę išsipirkti. Šiaulių apskrities vadovybė dar daugiau žadėjo: panaikinti rekrutų prievolę, suteikti valstiečiams ne itk asmens laisvę, bet ir atiduoti nuosavybėn jų namus bei jų naudojamą žemę. Raseinių apskrities sukilėlių valdžios narys Gruževskis savo valstiečiams suteikė asmens laisvę ir atleido juos nuo prievolių¹⁴⁹.

Užnemunėje buvo paliestas valstybinių valstiečių reformos klausimas. Lenkijos Karalystės seimas Varšuvoje 1831 m. baladžio 14 d. patvirtino valstybinių valstiečių reformos

projektą. Buvo numatyta per 10 metų pervesti juos iš lažo į činšą. Valstiečiui išsipirkus, jo valdoma žemė ir visi pastatai liktų paveldima nuosavybe.

Sukilimui pralaimėjus, sukilėlių valdžios pažadai dėl valstiečių padėties pagerinimo ir valstybinių valstiečių reformos projektas liko neįgyvendinti.

Sukilimo apimtoje Lietuvoje valstiečiai, nelaukdami galutinės pergalės, ėmėsi patys spręsti feodalinės priklausomybės klausimus. Iš dalies juos prie to paskatino iškreiptas sukilėlių vadovybės kvietimo į kovą už laisvę supratimas bei atskirų žmonių netikslus vadovybės aktuose paskelbtų teiginių interpretavimas. Upytės apskrityje kai kurie kunigai iš sakyklų skelbė, kad baudžiava panaikinama ir valstiečiams suteikiama asmens laisvė. Telšių apskrities Lenkimų kunigas per pamokslą ragino valstiečius nebeklausti dvarininkų, neatlikinėti prievolių dvarui. Pagaliau valstiečiai kvietimą į kovą dėl laisvės suprato kaip baudžiavinių prievolių panaikinimą¹⁵⁰.

Šių faktorių paveikti valstiečiai pradėjo atsisakinėti klausyti dvaro administracijos, nustojo atlikinėti prievoles, užpuldinėjo dvarus, susidorodavo su žiauresniaisiais dvarų administracijos pareigūnais. Tokio pobūdžio valstiečių veiksmų buvo Telšių, Šiaulių, Raseinių, Upytės, Ukmergės apskričių dvaruose. Organizuočiausias valstiečių antifeodalinis judėjimas kilo Telšių apskrities Kulių, Salantų ir Plungės apylinkėse. Su maištaujančiais prieš dvarininkišką sukilėlių valdžią šių apylinkių valstiečiais užmezgė kontaktus valstietiška sukilėlių kariuomenė. Bendras valstiečių ir sukilėlių kariuomenės dalinio sukilimas buvo užgniauztas sukilėlių valdžiai ištikimos kariuomenės. Sukilėlių kariuomenė ir kitose apskrityse buvo panaudota prieš valstiečius, nustojusius klausyti dvarų administracijos, neinančius lažo ar neatliekančius kitų feodalinų prievolių, užpuldinėjančius dvarus. Su aktyvesniais valstiečiais bei jų vadovais buvo žiauriai susidorojama.

IV. VALSTIEČIŲ VALDYMO REFORMOS

Valstybinių valstiečių padėtis prieš reformą

Kai kuriais atžvilgiais valstiečių padėtis skirtingų kategorijų valstybiniuose ar sąlyginai valdomuose dvaruose skyrėsi. Mažiausiai caro valdžia reglamentavo jėzuitinių dvarų valstiečių prievoles. Jų padėtis mažai kuo skyrėsi nuo privačių dvarų valstiečių. Valstiečių reformos metu jiems buvo taikomas 1861 m. vasario 19 d., o ne valstybinių valstiečių reformos įstatymas. Beveik taip pat nebuvo reglamentuojami ir leninių dvarų valstiečių bei dvarininkų santykiai. Tuo tarpu "tikruose" valstybiniuose dvaruose, vadinamuose seniūnijomis, 1798 m. buvo įvykdyta iliustracija, sudaryti inventoriai, kuriuose nurodytas valstiečių kiemo naudojamos žemės kiekis, jų prievolės, mokesčiai. Tačiau šie inventoriai neapsaugojo valstiečių nuo prievolių ir mokesčių didinimo. Dvarų administratoriai, valdytojai, nuomininkai XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais, stengdamiesi padidinti pajamas, savavališkai plėtė senus ir kūrė naujus palivarkus iš valstiečių atimtoje žemėje, įvesdinėjo naujas daug darbo priežiūrai bei apdorojimui reikalaujančias žemės ūkio kultūras ir kartu su tuo didino lažo, pavarymų, šarvarkų dienų skaičių, įvedinėjo lažą ten, kur jo anksčiau nebuvo, vertė mokėti padidintą činšą, mokesčius, rinkliavas, grobė valstiečių turtą, gyvulius. Todėl XIX a. pradžioje daugelyje seniūnijų valstiečių prievolės neatitiko 1798 m. inventoriuose nustatytųjų. Jau 1806 m. Žadeikonių seniūnijos valstiečiai skundėsi, kad prievolės padvigubėjo, palyginus su inventoriuje nurodytomis¹⁵¹. Kai kuriose seniūnijose buvo sudaromi nauji savavališki inventoriai, įteisinantieji padidintas prievoles. Vabalninko seniūnijoje tokie inventoriai buvo sudaryti 1801 ir 1817 m.¹⁵², Valkininkų - 1818 m.¹⁵³. Penionių seniūnijos valstiečiai rašė, kad sudarytoje sutartyje dvaras uždėjo tiek prievolių ir mokesčių, "kiek jam buvo reikalinga"¹⁵⁴.

XIX a. pradžioje 1798 m. inventoriai tapo valstiečių, besipriešinančių prievolių ir mokesčių didinimui, svarbiausiu dokumentu bei argumentu dvarų administratorių, valdytojų

ir nuomininkų savivalei išaiškinti bei teisėtai padėčiai atstatyti. Dėl 1798 m. inventoriaus nustatyto prievolių gražinimo vedė bylas ir kitokiais būdais kovojo Nemunaičio, Žaslių, Rumšiškių, Šimonių, Anykščių, Penionių, Steigvilų, Vabalninko, Gitėnų, Valkininkų, Akmenės, Vainuto, Josvainių seniūnijų, Salako, Viešvėnų, Zarasų, Tarpupio ir kt. dvarų valstiečiai¹⁵⁵.

Neteisėtomis rinkliavomis bei kitaip piktnaudžiavo ir konfiskuotų, jėzuitinių dvarų valdytojai.

Valstybinių dvarų nuomos sistema, inventorių pažeidimas, valstiečių žemės grobimas, taip pat 1812 m. karas, 1830-1831 m. sukilimo įvykiai, pasikartojantys nederliai smarkiai nuskurdino valstybinį kaimą, smuko jo ekonominis pajėgumas, padaugėjo mažžemių ir bežemių.

Valstybinių valstiečių reformos tikslas ir jos vykdymas

Ekonominis valstybinio kaimo nuskurdimas, valstiečių judėjimas vertė caro valdžią imtis reformų. 1838 m. valstybiniai turtai iš Finansų ministerijos buvo perduoti naujai sukurtai Valstybinių turtų ministerijai. Jos ministru buvo paskirtas P.Kiseliovas. Tais pačiais metais buvo pradėta valstybinių dvarų valdymo reforma 35 Rusijos imperijos gubernijose. Ši reforma paprastai vadinama jos iniciatoriaus P.Kiseliovo vardu.

Lietuvoje reforma buvo vykdoma 1840-1857 m. pagal du atskirus įstatymus, išleistus 1839 m. gruodžio 28 d.: "Valstybinių turtų valdymo vakarinėse gubernijose ir Bialystoko srityje nuostatai" ir "Valstybinių turtų iliustracijos vakarinėse gubernijose ir Bialystoko srityje nuostatai"¹⁵⁶. Valstybinių valstiečių reforma caro valdžia siekė pakelti valstiečių finansinį pajėgumą, pašalinti valstiečių skaidymąsi. Be to, ji turėjo ir politinių tikslų¹⁵⁷, nes carizmas valstybinį kaimą stengėsi panaudoti ne vien fiskaliniams, bet ir politiniams interesams. Po 1830-1831 m. sukilimo caro valdžia sustiprino savo kolonizacinę politiką ir rūpinosi susilpninti vietinių, daugiausia sulenkėjusių dvarininkų pozicijas Lietuvoje. Tuo tikslu caro valdžia 1833-1840 m. atliko iliustraciją dvaruose, kurie buvo konfiskuoti iš

sukilimo dalyvių bei rėmėjų. Ši iliustracija buvo pirmas valdžios mėginimas įgyti Lietuvos valstiečių prielankumą ir pasitikėjimą. Antras toks mėginimas buvo pagal 1839 m. gruodžio 28 d. įstatymus įvykdyta reforma¹⁵⁸.

Reformos išvakarėse buvo atlikta valstybinių turtų revizija. Specialus komitetas paruošė vakarinių gubernijų revizoriams atskirą instrukciją. Revizoriai buvo įpareigoti pateikti duomenis apie išaiškintus valdytojų bei administratorių savivaldavimus, perduoti gubernijos valdžiai visus valstiečių skundus ir prašymus, sudaryti smulkias valstybinių dvarų, pajamų ir miškų apžvalgas. Revizija lietė seniūnijų, I ir II jėzuitinius, buvusius vienuolynų dvarus ir valstybinius miškus bei pajamų sklypus¹⁵⁹.

Lietuvoje valstybinių turtų reviziją vykdė Vilniaus universiteto auklėtinis Antanas Arcimovičius. Jis surinko ir paliko turtingą medžiagą apie valstybinių valstiečių padėtį. Revizija Lietuvoje vyko nuo 1837 m. vidurio iki 1839 m. pabaigos.

Reforma buvo vykdoma keliomis kryptimis: buvo pertvarkytas valstiečių administracinis ir ūkinis valdymas, atlikta dvarų iliustracija. Svarbiausia reformos dalis buvo dvarų iliustracija, dvarų nuomos sistemos panaikinimas ir valstiečių pervedimas į činšą.

Pagal naują tvarką administracinis gubernijos valstybinių valstiečių valdymas priklausė gubernijos valstybinių turtų rūmams, apygardos ir seniūnijos valdyboms. Vietoje anksčiau buvusių įvairių valstiečių savivaldos organų buvo sudarytos seniūnijos. Jų valdymo organai buvo sueiga, valdyba ir teismas. Seniūnijos valdybą sudarė viršaitis, seniūnas, mokesčių rinkikas ir magazino prižiūrėtojas. Visi valstiečių pareigūnai buvo renkami. Naujos valstiečių administracinio valdymo sistemos seniūnijų valdžios organai pradėjo veikti 1845 m.. Jų sutvarkymas Kauno gubernijoje buvo užbaigtas 1860 m. pabaigoje, Vilniaus gubernijoje - 1859 metais. Seniūnijos buvo sudaromos mechaniškai, sujungiant į vieną kelių dvarų valstiečius, o pastarieji dėl to buvo nepatenkinti ir skundėsi valdžiai. Seniūnijų valstiečių savivaldos organai tiesiogiai priklausė apygardos valdybai. Apygardų buvo po 4 abiejose gubernijose. Seniūnijos

valdyba tarpininkavo tarp valstiečių ir laikino dvaro valdytojo ir vykdė valdžios nurodymus. Seniūnijų viršaičiai ir raštininkai paprastai buvo apygardos viršinininkų statytiniai, piktnaudžiavo savo padėtimi, didindami valstiečių išnaudojimą, vartodami prievartą.

Valstybinių turtų iliustracija Lietuvoje tęsėsi iki 1857 m. Iliustracijos tikslas buvo surinkti žinias apie žemės plotą, miškus, naudmenis, dvarams priklausančius ūkinius pastatus bei fabrikus, žemės ir naudmenų paskirstymą tarp dvaro ir valstiečių, jų įkainojimą, nustatyti gyventojams ūkines prievoles ir dvarų pajamas. Valstiečiai pagal turtinę ir socialinę padėtį skirstyti į prievolinkus, pusprievolinkus, daržininkus (trobėlininkus) ir kamininkus (bobilius). Iliustratoriai buvo įpareigoti suniveliuoti valstiečius, kad visi jie "patektų į prievolinkų arba bent pusprievolinių ūkininkų kategoriją arba, kiek galima, mažinant skaičių tokių, kurie žemės neturi ir priklauso kamininkų klasei"¹⁶⁰. Tuo tikslu "patikimiems" žmonėms turėjo būti duodama naudojamos žemės ir pašalpa gyvuliams išsigyti. Be to, žemės galėjo būti pridėdama gausių šeimų ūkiams, kuriuose buvo daugiau kaip po 5 darbingus vyrus, ir činšinių dvarų prievolinkams bei pusprievolinkams, pajėgiems įdirbti didesnę žemės sklypą, negu jie turi.

Žemės fondas naujam apdalijimui buvo sudarytas iš atsarginės, kurią ir iki tol paprastai naudojo valstiečiai, bei palivarkinės žemės. Iliustracijos metu vyko platus žemės matavimo ir perdalijimo darbas. Suvedus iki 1854 m. atliktos iliustracijos rezultatus paaiškėjo, kad Vilniaus gubernijoje valstybinių valstiečių naudojama žemė padidėjo 70 tūkst. dešimtinių arba 15%, Kauno gubernijoje ji beveik tiek pat, t.y. 70,7 tūkst. (14,8%) sumažėjo. Vidutiniškai vienam reviziniam valstiečiui pirmojoje teko 5,6 dešimtinės, antrojoje - 4,3 dešimtinės dydžio sklypas¹⁶¹. Buvo palikta laisvos atsarginės žemės, kuri vėliau buvo išnuomojama, dalijama atsargos kareiviams. Kauno gubernijoje neišdalytos žemės liko 145 tūkst. dešimčių, o 20 tūkst. dešimčių atiduota fermoms. Kitose gubernijose palikta kur kas mažiau laisvos žemės¹⁶².

Nivelavimo tendencija pakeitė valstybinio kaimo socialinę

sudėti. Kauno gubernijos prievolinkų ūkininkų padaugėjo 3821 arba 27,7%, o visų kitų kategorijų valstiečių sumažėjo: pusprievolinkų - 67,5%, daržininkų - 15,4%, bobilių - 33,5%. Vilniaus gubernijoje padaugėjo prievolinkų 12,2 %, daržininkų - 24,6%, o sumažėjo pusprievolinkų 23,8% bei bobilių - 29%¹⁶³. 1857 m. prievolinkai Kauno gubernijoje sudarė 84,7%, Vilniaus - 75,9%, pusprievolinkai atitinkamai - 5,9% ir 15,4%, daržininkai - 9,4% ir 8,7%¹⁶⁴. Taigi vyravo daugiau kaip tris ketvirtadalius sudarę prievolinkų ūkiai. Visų galimybių apdalyti mažąžemius ir bežemius žeme, taip pat padidinti vidutiniškai vienam reviziniam valstiečiui tenkantį sklypą valdžia neišnaudojo. Palikta daug atsarginės ir vakuojamos žemės. Ji nebuvo tinkamai išnaudojama ir nedavė naudos nei valstiečiams, nei carinei vyriausybei. Todėl vėliau atsarginė ir vakuojama žemė buvo gerokai sumažinta.

Reformos metu dirbtinai sustabdytas valstiečių skaidymasis buvo trumpalaikis. 1860 m. valstybiniame kaime vėl iškilė bežemių ir mažąžemių klausimas.

Liustratoriai taip pat apskaičiavo valstiečių pajamas iš naudmenų. Jos buvo nustatomos pagal vidutinį metinį grūdinių kultūrų bei šieno derlių ir to derliaus vidutinę metinę kainą. Kartu buvo atsižvelgiama į žemės rūšį. Pagal ūkio pajamas buvo atsižvelgiama į žemės rūšį. Taip pat buvo nustatomos valstiečių piniginės ir ūkinės prievolės. Šitoks prievolių nustatymo būdas sudarė palankias sąlygas liustratorių sukčiavimui, grubiausiam tikrosios pādėties pažeidimui ir valstiečių įstūmimui į naujus iš to išplaukiančius sunkumus.

Metinis činšas turėjo sudaryti trečdalį ūkio pajamų. Į šią sumą turėjo orientuotis tuose dvaruose, kur buvo palivarkinis ūkis.

Baigus liustraciją, buvo sudaromi inventoriai.

Valstiečių pervedimas į činšą prasidėjo, n. baigus liustracijos. Pagal įstatymą dvarą pervedti į činšą buvo galima tik sutikus pačiam seniūnijai ir jai išipareigojus sumokėti nustatytą kasmetinį činšą, bei gavus valstybinių turtų rūmų sutikimą. Iki 1853 m. Kauno gubernijoje buvo pervedta į činšą 50%, Vilniaus gubernijoje - 54%

valstiečių¹⁶⁵. Činšas buvo nustatomas pagal liustracijos metu sudarytus inventorius. Vidutiniškai činšas vienam reviziniam valstiečiui Lietuvoje buvo aukštesnis, negu kitose vakarinėse imperijos gubernijose. Liustratorių savivalė, nustatant ūkio pajamas ir tuo pačiu činšą, Lietuvos valstybinius valstiečius pastatė į blogesnę padėtį, negu Baltarusijoje.

Palivarkinis ūkis valstybiniuose dvaruose visiškai nebuvo panaikintas. Carinė vyriausybė paliko dalį stambių ūkių. 1847 m. ji nutarė steigti išnuomavimui skirtas fermas, kurioms buvo paskirta ne tik geriausia palivarkinė žemė, bet kartais paaimamos ir valstiečių naudmenos. Fermoms Kauno gubernijoje buvo paskirta 7,2 tūkst., Vilniaus gubernijoje - 21,2 tūkst. dešimtinių¹⁶⁶. Reformos metu carinė vyriausybė vykdė valstiečių "globos" politiką. Buvo mėginama organizuoti valstiečių vaikų švietimą, teikti medicininę ir veterinarinę pagalbą, organizuoti priešgaisrinę apsaugą, tobulesnių gyvenamųjų namų statybą ir kt. Šioje srityje nedaug kas atlikta, nes nebuvo tam reikalingų lėšų. Nederliai, epideminės žmonių, gyvulių ir žemės ūkio kultūrų ligos siautė, kaip ir anksčiau, padarydamos didžiulius nuostolius.

Per visą reformos laikotarpį vyko valstiečių bruzdėjimai. Iš dalies tai buvo jau anksčiau pradėtos kovos prieš valdytojų savivalę tęsinys. Be to, kilo bruzdėjimų, tiesiogiai nukreiptų prieš liustracijos vykdytojų savivalę: dėl liustracijos trukmės, jos rezultatų. Jie reikalavo išdalyti palivarkinę žemę, pakeisti blogą naudojamą žemę į geresnę, atsisakė pasirašyti liustracinius bei pervedimo į činšą aktus dėl nustatyto didelio pajamų ir nuomos mokesčio kiekio¹⁶⁷. 1840-1859 m. Vilniaus gubernijos valstiečiai padavė 2056 skundus. Iki 1847 m. apie 18% skundų buvo išdėstytos pretenzijos nuomininkams, 20% - susiję su agrariniais reformos klausimais, 28% nukreipti prieš seniūnijos administraciją ir daugiau kaip 30% - lietuvių abipuses valstiečių ir kitų valstybinio kaimo gyventojų pretenzijas. Kitame dešimtmetyje vyravo skundai dėl aukštos činšo normos ir netinkamų agrarinių pertvarkymų, plevų atėmimo. Skundų prieš administraciją nesumažėjo¹⁶⁸.

Nesiliaujantys skundai rodė reformos ribotumą ir tai, kad reformos tikslas, jos vykdymas ir administracinis valdymas susilaukė griežtos valstiečių kritikos.

Reformos pasekmės

Valstybinių valstiečių reforma turėjo teigiamos reikšmės gamybinėms jėgoms vystytis kaime. Perėjimas prie činšo išlaisvino valstiečius nuo sunkios, jų ūkiui nuostolingos lažo prievolės, suteikė jiems daugiau laisvo laiko, kurį jie galėjo sunaudoti savo ūkio tobulinimui, užsiimti verslais. Činšas pagyvino prekybinę valstiečių veiklą. Padidėjo valstiečių žemės derlingumas. Panaikinta valstiečiams ypač sunki dvarų nuomojimo sistema, sukurta valstiečių savivalda, kuri tiesiogiai priklausė jau ne dvaro administracijai, bet carinės vyriausybės institucijoms. Padidėjo valstiečių ūkininkų skaičius, dalis mažžemių ir bežemių gavo žemės. Valstiečių "globai" ir administraciniams reikalams buvo ruošiami kadrai iš pačių valstiečių. Tai padarė poveikį augti valstietiškos kilmės inteligentijai.

P.Kiseliovo parengta reforma neišlaisvino valstiečių iš feodalinės priklausomybės. Valstiečiai buvo apkrauti mokesčiais, kentė nuo administracijos savalės bei sukčiavimo. Žemėvalda ne tik kad nebuvo sutvarkyta, bet dar labiau supainiota. Išliko tarpurėžiai, prirėžtoji žemė išskirstyta smulkiais rėžiais, nes skirtingos rūšies žemė buvo dalijama atskirai.

Neigiamas reformos pasekmes mėginta pašalinti, atliekant patikrinamąją iliustraciją. Beruošiant ją, į P.Kiseliovo vietą buvo paskirtas M.Muravjovas (korikas). Naujai paruošta patikrinamosios iliustracijos instrukcija numatė valstybinio kaimo kontrreformą, kurios tikslas buvo padidinti valstybines pajamas. Kontrreforma palietė valstiečių administracinį valdymą, agrarinę sritį bei apmokestinimą.

Mažinant biurokratinį valstiečių valdymo aparatą, buvo panaikintos valstybinių turtų apygardos. Seniūnijos administratyviai tapo priklausomomis nuo valstybinių turtų rūmų.

Patikrinamoji iliustracija Lietuvoje vyko 1859 m., o jos realizavimas užsitęsė iki 1863 metų. Ją realizuojant buvo kuriamos fermos, plečiama ir tvarkoma valstiečių žemėvalda, žemė atribojama nuo miško, perrūšiuojama. Fermos kuriamos, panaudojant vakuojamas, atsargines bendruomeninių arimų žemes, atsarginėje žemėje įsikūrusius valstiečių viensėdžius. Kauno gubernijoje iki patikrinamosios iliustracijos fermų buvo 13, o kontrreformos metu - 165 su 29,6 tūkst. dešimtinės žemės. Fermoms išskirtos žemės padaugėjo beveik 4 kartus. Dar daugiau fermų sukurta Rytų Lietuvoje: trijose Vilniaus gubernijos apskrityse jų buvo 157 su 27,3 tūkst. dešimtinių naudojamos žemės. Fermų dydis svyravo nuo 50 iki 960 dešimtinių¹⁶⁹. Jos buvo išnuomos. Dauguma fermų atiteko dvarininkams, valdininkams bei kariškiams ir tik nedidelė dalis - valstiečiams. Dvarininkai fermose naudojami savo baudžiauninkų darbo jėga. Kiti nuomininkai atiduodavo dalį žemės valstybiniais valstiečiams už atodirbius, naudojo samdomąjį darbą.

Fermos apsunokino kaimynystėje buvusių valstiečių ūkinę veiklą: atkirto naudmenas, nuomininkai neleido jiems praginti gyvulių, pagrobdavo juos. Valstiečiai dėl to skundėsi, reikalavo atiduoti fermos žemę amžinam jų naudojimui arba ilgalaikiai nuomai.

Carinė vyriausybė, kurdama naujas fermas, tikėjosi padidinti pajamas iš valstybinių žemių. Tačiau jos lūkesčiai nepasiteisino.

Kontrreformos vykdytojai atsisakė valstiečių ūkių niveliavimo idėjos ir ėmėsi proteguoti stambesnius ūkius. Buvo numatyta iš nepajėgiančių įdirbti iliustracijos metu papildomai gautos žemės valstiečių atimti po dalį sklypo, o tiems valstiečiams, kurie sėkmingai naudojo atsarginę žemę - suteikti galimybę gauti ją kaip skirtinę. Tvarkant miškus ir atsargines žemes, Kauno gubernijoje iš valstiečių buvo atrėžta 2,6 tūkst. dešimtinių. Laisva atsarginė žemė buvo dalijama stambiams valstiečių ūkiams sukurti. Kauno gubernijoje valstiečiams buvo prirėžta apie 141 tūkst. dešimtinių, trijose Vilniaus gubernijos apskrityse - 17 tūkst. dešimtinių. Daugiausia prirėžė Raseinių, Panevėžio

ir Kauno apskrityse. Prievoliųjų ūkių, kurie patikrinamosios iliustracijos inventoriuose vadinami pilno sklypo arba normaliais ūkiais, Kauno gubernijoje išaugo 1,2%, pusiau-prievoliųjų arba pusės sklypo ūkių - 21,2%, daržininkų - 10,6%. Trijose Vilniaus gubernijos apskrityse normalių ūkių ir daržininkų atsirado daugiau negu Kauno gubernijoje, o pusė sklypo ūkių sumažėjo. Normalių ūkių sklypai apskrityse svyravo nuo 16 iki 23 dešimtinių¹⁷⁰.

Kontrreformos metu buvo smarkiai padidintas činšas. Kauno gubernijoje jis pakilo 37%. Ypač činšas padidėjo Panevėžio, Šiaulių ir Ukmergės apskrityse. Normalių ūkių metinis činšas atskirose apskrityse svyravo nuo 16,2 iki 37,6 rublių. Činšo nustatymo vienetas buvo pakeistas, tačiau ir toliau priklausė nuo žemės pajamingumo.

Patikrinamoji iliustracija vyko baudžiovos naikinimo metu. Dvarininkų valstiečiams buvo suteiktos piliečių teisės. 1861 m. vasario 19 d. nuostatų pagrindai valstybiniam valstiečiams pritaikyti, įgyvendinus 1861 m. kovo 5 d. įsaką¹⁷¹.

Kontrreforma nebuvo užbaigta įgyvendinti. 1863-1864 m. sukilimas privertė carinę vyriausybę griebtis radikalesnių agrarinių pertvarkymų valstybiniame kaime.

Privalomųjų inventorių privačiuose dvaruose įvedimo tikslas

Privačių dvarų valstiečiai prievoles dvarui atlikinėjo pagal nusistovėjusią tradiciją arba dvarininko nuožiūrą. Valstiečių prievoles dvarininkai fiksavo savo dvarų inventoriuose. Inventoriai dvarininkams nebuvo privalomi, jie juos sudarinėjo turėdami ūkinius bei fiskalinius interesus. Valstiečiams prievoles jie galėjo keisti, neatsižvelgdami į inventorius. Valstybinė valdžia nereikalavo būtinai turėti inventorius ir nekontroliavo ar dvarininkai reikalauja iš valstiečių tokių prievolių, kokios yra nurodytos inventoriuose. Tai buvo privatus dvarininkų reikalas, sąlygotas feodalinės nuosavybės teisinių normų. Skųstis dėl inventoriaus nurodytų prievolių pažeidimo valstiečiai galėjo tik savo feodalui. Be to, paprastai feodalai valstiečiams inventorių nerodė

ir jie nežinojo, kas juose rašoma.

XIX a. 5-ajame dešimt. privačių dvarų valstiečių santykiuose su feodalais įvyko svarbių pakeitimų. Carinė vyriausybė kartu su valstybinių valstiečių reforma atliko privačių dvarų valstiečių feodalinės rentos reglamentacijos reformą. Pagal 1844 m. balandžio 15 d. įstatymą Lietuvos dvaruose 1846-1848 m. buvo įvesti privalomieji inventoriai. Reforma palietė tik tą Lietuvos dalį, kuri administratyviai priklausė Kauno ir Vilniaus gubernijoms. Užnemunėje, kaip ir visoje Lenkijos Karalystėje, panaši reforma buvo įvykdyta 1846 m. birželio 7 d. caro įsaku. Be Lietuvos, ši reforma palietė Vakarų Baltarusiją ir dešiniakrantę Ukrainą.

Privalomųjų inventorių idėja carinės vyriausybės instancijose susidomėta po 1830-1831 m. sukilimo¹⁷². Iki to laiko carinė vyriausybė į dvarininkų ir valstiečių santykius beveik nesikišo. 1818 m. kovo 23 d. įsaku ji pareikalavo, kad dvarininkai nereikalautų iš valstiečių daugiau prievolių, negu nurodyta inventoriuose. Tačiau šis įsakas greitai buvo užmirštas ir neturėjo praktinės reikšmės valstiečių gyvenimui. Po sukilimo vyriausybė susirūpino politinių pozicijų sustiprinimu vakarinėje imperijos dalyje. Šiam tikslui turėjo pasitarnauti ir privalomieji inventoriai, kaip valstybiniai aktai, apribojantys feodalinę rentą ir dvarininko emancipaciją. Valstiečiams buvo suteikta teisė apskusti feodalus dėl savivaliavimo. Be abejo, vyriausybė tikėjosi šia reforma įgyti valstiečių palankumą, padaryti juos savo politiniais sąjungininkais. Bent jau rengiant reformą, šis klausimas buvo svarstomas. Tačiau juo toliau, juo labiau vyriausybė atsižvelgdavo į vietos dvarininkų interesus, atsisakydama valstiečiams palankių reformos punktų¹⁷³.

Reformos vykdymas

Reformą vykdė carinė vyriausybė, aktyviai dalyvaujant vietos dvarininkams. Nors inventorių įvedimas buvo svarbus ir dvarininkams, ir valstiečiams, tačiau pastarieji, sprendžiant reformos vykdymo klausimus administracinėse instancijose,

nedalyvavo.

Reformai vykdyti, t.y peržiūrėti senus ir sudaryti naujus inventorius, gubernijose buvo įsteigti inventorių komitetai, vadovaujami civilinių gubernatorių. Į komitetus įėjo gubernijos bajorų vadovas, vicegubernatorius, prokuroras, vienas generalgubernatoriaus valdininkas, gubernijos miesto bajorų vadovas ir 3 pačių dvarininkų išrinkti iš savo tarpo atstovai¹⁷⁴. Kauno gubernijos komitetas savo veiklą pradėjo 1844 m. gegužės 31 d., Vilniaus - birželio 14 d. Komitetai savo veiklą nutraukė 1858 metais.

Inventorių komitetai atmetė vyriausybės parengtuose nuostatuose rekomenduojamą valstiečių niveliacijos, skirtinių sklypų stabilizacijos projektą. Šių klausimų jie visai nesprendė, o vyriausybė primygtinai nereikalavo. Komitetai parengė valstiečių ūkių pajamingumo ir prievolių nustatymo metodiką, nustatė atskirų žemės rūšių derlingumą apskrityse, taip pat apskaičiavo darbo dienos (su arkliu ir pėsčio) vertę pinigais. Komitetai turėjo išreikalauti iš dvarininkų inventorius, nustatyti valstiečių prievoles ten, kur inventorių nėra - juos sudaryti ir patvirtinus atiduoti įgyvendinimui. Inventorių sudarymas bei patikrinimas buvo baigtas 1847 m. pradžioje.

Inventorių įvedimas užsitęsė dėl keleto priežasčių. Pirmiausia daug laiko pareikalavo taisyklių valstiečių ūkio bendrosioms pajamoms, darbo dienos vertei apskaičiuoti parengimas, įvairių statistinių duomenų rinkimas, gausybė inventorių, kuriuos ne tik reikėjo peržiūrėti, bet ir taisyti, siųsti atgal dvarininkams visiems reikalingiems duomenims užfiksuoti. Tačiau svarbiausia priežastis buvo dvarininkų nepasitenkinimas privalomaisiais inventoriais, kaip vyriausybės priemone kištis į jų dvarų ūkinius reikalus ir kaip parengiamuoju aktu valstiečių išlaisvinimui su žeme. Verčiami skubiai pristatyti inventorius, jie falsifikuodavo kai kuriuos duomenis, užtikrinančius padidintas valstiečių prievoles dvarui. Duomenis apie valstiečių naudojamos žemės kiekį jie pateikdavo gana tiksliai, tačiau klastodavo duomenis apie valstiečių žemės rūšį¹⁷⁵. Komitetai vietose inventorių netikslindavo.

Iš dvarininkų pristatytųjų inventorių reikalingi duomenys

buvo perkeliama į unifikuotus atspausdintus privalomuosius inventorius, kuriuos tvirtindavo Vilniaus generalgubernatorius. Patvirtintus inventorius įteikdavo dvarininkams ir susirinkimuose paskelbdavo valstiečiams. Privalomieji inventoriai turėjo galioti 6 metus, o po to, paruošus naujas taisykles, turėjo būti įvesti nuolatiniai.

Valstiečių prievolės

Inventorių komitetai paliko tas pačias pagrindines lažinių valstiečių prievoles, kurios buvo ir anksčiau. Vilniaus generalgubernatoriaus patvirtintose taisyklėse, kuriomis vadovavosi komitetai, buvo numatytos tokios valstiečių prievolės: 1) lažas, kuri turėjo atlikti kas savaitę ūkis; 2) skubos darbų pavarymai arba gvoltai, kuriuos turėjo atlikti visi darbingi ūkio žmonės, be vieno, paliekamo ūkiui saugoti; 3) statybos darbai arba šarvarkai: naujų palivarko pastatų statyba, senų taisymas, tiltų, užtvankų, kelių, brastų taisymas, griovių kasimas; 4) pastotys; 5) moterų darbai: verpimas, drobės ir gelumbės audimas, daržų sodinimas, laistymas, ravėjimas, gyvulių tvartuose prižiūrėjimas; 6) sargavimas, malkų skaldymas bei atnešimas, krosnių kūrenimas, vandens prinešimas, gyvulių bei paukščių priežiūra ir kt.; 7) naktinė sargyba; 8) duoklė arba rinkliava. Kitokios prievolės: tvorų tvėrimas, talkos ir kt. Į inventorius neturėjo būti įrašomos¹⁷⁶.

Lažas ir gvoltai buvo pagrindinės prievolės ir sudarė feodalinę rentą už naudojamą žemę, o visos kitos prievolės - šalutinės ir sudarė rentą už naudojamą dvarininko mišką, ganyklomis ir kt. jo "globa". Žinias apie šias naudmenas komitetams turėjo pristatyti patys dvarininkai.

Pagrindiniai ūkio darbai - arimas, akėjimas, sėja - buvo atliekami pagal užduotis, o visi kiti, užskaitant atidirbtą dieną inventorine diena. Darbas dvare pagal užduotis arba normas nebuvo naujas dalykas: dvarininkai jį pradėjo praktikuoti XVIII a. pabaigoje. Sargavimas, moterų darbai daržuose bei prie gyvulių įeidavo į inventorines lažo dienas, o visos kitos šalutinės prievolės turėjo būti atliekamos ne lažo dienomis. Naktinę sargybą dvare

valstiečiai eidavo iš eilės. Kauno komitetas nustatė tokia darbo dieną: balandžio-rugsėjo mėn. nuo 4 val. ryto iki 8 val. su 3 val. pietų pertrauka, kitu laiku nuo 6 val. ryto iki 6 val vakaro su 2 val. pietų pertrauka. Valstietis, atlikęs užduotį anksčiau laiko, galėjo vykti namo.

Prievoles turėjo atlikti nustatyto amžiaus žmonės: Kauno gubernijoje vyrai - 17-55 m., moterys - 15-60 m., Vilniaus gubernijoje atitinkamai - 18-55 m. ir 16-50 metų. Be to, pagalbiniais darbams buvo leidžiama panaudoti ir paauglius.

Inventurines prievoles valstiečiams komitetai nustatė ne nuo žmogaus ar kiemo, o atsižvelgdami į sklypo dydį, žemės rūšį, valstiečiams skirtų naudmenų kokybę ir kiekybę. Žemė buvo rūšiuojama į gerą, vidutinę ir blogą.

Natūrinė ir pinigine renta turėjo neviršyti trečdaliao valstiečio ūkio bendrųjų pajamų. Derlius buvo pagrindinis valstiečių ūkio pajamingumo rodiklis. Inventorių komitetai nustatė padidintą vidutinį valstiečių ūkių derlingumą: Kauno, Raseinių, Šiaulių, Panevėžio, Ukmergės apskrityms (priklausomai nuo žemės rūšies) 4-7, Telšių ir Zarasų - 3-6, Švenčionių, Trakų ir Vilniaus - 2,5-5,5 grūdą¹⁷⁷. Tuo tarpu 1843-1847 m. žiemkenčių derlingumas Kauno gubernijoje buvo 3,2, Vilniaus gubernijoje - 2,8 grūdo¹⁷⁸.

Valstiečio ūkio derlius (grūdų, šieno) ir iš dvaro gaunamos naudmenos buvo įvertinamos pinigais. Visa tai ir sudarė bendrąsias ūkio pajamas. Esant piniginei rentai, trečdalis tų pajamų ėjo dvarui. Valstiečiams lažininkams dėl rentos nustatymo dar buvo apskaičiuojama darbo dienos vertė. Trečdalį bendrųjų ūkio pajamų padalijus iš lažo dienos vertės, ir buvo nustatomas lažo dienų skaičius. Kadangi valstiečių ūkių vidutinis derlingumas buvo padidintas, o dvaro dienos vertė gerokai sumažinta, feodalinė renta neatitiko valstiečių ūkio pajėgumo. Nerealiais duomenimis nustatyti rodikliai sudarė galimybes padidinti valstiečių išnaudojimą. Jau įvedus inventorius, kai kuriuose dvaruose valstiečiai atlikinėjo mažesnes prievoles, negu jos buvo nurodytos inventoriuose. Prireikus dvarininkai, remdamiesi privalomaisiais inventoriais, galėjo įstatymiškai reikalauti didesnių prievolių.

Priklausomai nuo žemės rūšies, inventorinės prievolės skirtinguose Lietuvos rajonuose buvo nevienodos. Kauno gubernijoje prievolės buvo didesnės negu Vilniaus gubernijoje. Pastarojoje vidutinės prievolės nuo valako buvo tokios: 6 lažo dienos per savaitę (3 su arkliu ir 3 pėsčiomis) arba 312 dienų per metus, 30 dienų pavarymų ir 52 dienos kitų darbų, Kauno gubernijoje, priklausomai nuo žemės kokybės, lažo ėjo nuo 5 iki 12 dienų per savaitę, pavarymų buvo 32 dienos ir kitų darbų - nuo 18 iki 44 dienų per metus. Metinė lažo norma nuo geriausios ir vidutinės žemės rūšies valako siekė iki 700 dienų. Didžiausia lažo norma buvo Kauno, Panevėžio, Raseinių, Šiaulių ir Ukmergės apskričių dvaruose, mažiausia - Telšių ir Zarasų. Didžiausia lažo norma buvo 1124 dienos per metus (pusę turėjo atidirbti vyrai, pusę moterys), be pavarymų ir šalutinių darbų¹⁷⁹.

Bobiliai ir kampininkai turėjo duoti dvarui 8% savo uždarbio arba atidirbti 24 dienas per metus.

Feodalinės rentos reglamentacija carinė vyriausybė vykdė neryžtingai ir paviršutiniškai. Vietos dvarininkijai paprieštaravus, ji neįgyvendino naujų 1852 m. gruodžio 22 d. inventorių taisyklių¹⁸⁰, kuriose, be kitko, inventoriniai žemės sklypai buvo skelbiami neliečiamais ir skiriami valstiečių nuolatiniam naudojimuisi už pastovias prievoles. Todėl 1846-1848 m. įvestieji privalomieji inventoriai išliko iki pat 1861 m. reformos. Vyriausybė taip pat neįvedė efektyvios inventorių vykdymo kontrolės. 1848 m. į vakarines imperijos gubernijas vyriausybės pasiūsti revizoriai inventoriams patikrinti nustatė, kad kai kuriuose dvaruose būta pažeidimų, kai kur inventoriai 1848-1853 m. buvo pertaisyti. Tačiau tai neužkirto kelio dvarininkams savi-valiauti, lažą ir činšą didinti, nesilaikyti inventorių. Be to, dėl duomenų stokos revizoriai ne visuomet galėjo nustatyti feodalų savivaliavimus.

Inventorių įvedimo taisyklėse nieko nebuvo užsiminta apie dvarininko teises, paskirstant žemę tarp valstiečių ir palivarko. Tatai ir toliau buvo palikta dvarininko nuožiūra. Vilniaus generalgubernatorius bandė šį klausimą sureguliuoti valstiečių naudai: 1847 m. potvarkiu jis

įsakė dvarininkams nepavertinėti valstiečių žemės palivarkine. Tačiau caro nepatvirtinto potvarkio mažai kas paisė.

Privalomieji inventoriai baudžiovos pagrindų negriovė. Valstiečių ekonominės padėties jie ryškiai nepakeitė, tačiau bent kiek sulyginò skirtingų dvarų valstiečių prievoles. Dabar privačių dvarų valstiečiai žinojo, kad yra inventoriai, kad juos dvarininkui pažeidus, jie, kaip ir valstybiniai valstiečiai, turi teisę skųstis vietos administracijai, carinei vyriausybei. Nors iš ten tikro užtarimò nebuvo galima laukti, tačiau dabar jau ne vien dvarininkas sprendė valstiečių likimą. Privalomieji inventoriai suteikė legalumą valstiečių priešiniuisi stiprėjančiam išnaudojimui¹⁸¹. Dvarininko imuniteto apribojimas, valstiečio teisė skųstis savo ponu buvo reikšmingas momentas privačių dvarų valstiečių istorijoje.

Prestacinių lentelių įvedimas Užnemunėje

Feodalinės rentos reglamentacija Lenkijos Karalystėje (ir tuo pačiu Užnemunėje) buvo pradėta vėliau, negu Kauno ir Vilniaus gubernijose. Valstiečių sukilimas Galicijoje, sustiprėjusios revoliucinės nuotaikos ir suaktyvėjęs valstiečių judėjimas Lenkijos Karalystėje¹⁸² privertė caro valdžią neatidėliojant įsikišti į Lenkijos Karalystės valstiečių bei dvarininkų santykius.

1846 m. birželio 7d. caras pasirašė šiuo klausimu įsaką. Jo paruošimo aplinkybės nulėmė tai, kad Užnemunės valstiečiams reglamentacija buvo palankesnė, negu likusios Lietuvos dalies valstiečiams. Šiuo įsaku dvarininkams buvo uždrausta nuvaryti nuo žemės valstiečius, turinčius ne mažesnius kaip 3 margų (1,7 ha) sklypus ir gerai atliekančius dvarininkams prievoles, neleidžiama mažinti jų skirtinių sklypų ir didinti prievolių. Tačiau savavališkai disponuoti savo sklypu valstietis negalėjo. Bet kokie pakitimai turėjo būti dvarininko aprobuoti¹⁸³. Valstietis galėjo laisvai kilnotis iš dvaro į dvarą, tiktai jis apie išsikėlimą turėjo nustatytu laiku pranešti dvarininkui. Dvarininkas valstiečio apleistą sklypą turėjo per du metus

atiduoti kitam valstiečiui ir negalėjo prijugti tos žemės prie palivarko.

Įsakas taip pat numatė valstiečių ginčų su dvarininkais sprendimo tvarką ir administracijos vaidmenį, patvirtinant valstiečių pervedimą į činšą. Lenkijos Karalystės administracijos taryba buvo įpareigota panaikinti neteisėtas prievoles.

Administracijos valdybos paskelbtoje instrukcijoje dėl įsako įgyvendinimo buvo paskelbtas sąrašas papildomų prievolių, kurios, jeigu tik neturėjo tikslaus dienų skaičiaus ar darbo normos, buvo panaikinamos¹⁸⁴. Administracijos taryba įsakė dvarininkams paruošti kiekvieno kaimo prestacines lenteles, nurodant valstiečių kiemus, jų ūkių dydį ir prievoles. Šios lentelės buvo dokumentas, savo užduotimi ir turiniu panašus į privalomuosius inventorius.

Prestacines lenteles sudarinėjo patys dvarininkai ir įrašydavo į jas tai, ką norėjo. Buvo uždrausta išduoti valstiečiams lentelių nuorašus. Jas patvirtinę vaitai, kuriais paprastai būdavo tie patys dvarininkai, perduodavo patvirtinti apskričių viršininkams. Po to jos, perėjusios dar keletą administracijos instancijų, būdavo patvirtinamos administracijos taryboje¹⁸⁵. Patvirtinta prestacinė lentelė būdavo dokumentas, kuriuo remdamasis dvarininkas reikalavo iš valstiečių ten įrašytų prievolių. Remiantis šiuo dokumentu, galima būdavo gintis nuo prievolių didinimo. Po valstiečių išlaisvinimo 1864 m., remiantis prestacinėmis lentelėmis, būdavo nustatomas jų nuosavybėn pereinantis sklypas ir gražinama po 1846 m. dvarininkų užgropta žemė.

1846 m. birželio 7 d. įsakas, bijant antifeodalinio judėjimo sustiprėjimo svarbiausių lauko darbų metu, buvo paskelbtas tik rugpjūčio 20 d. Tuo pasinaudojo dvarininkai, grobdami valstiečių žemę¹⁸⁶.

Šiuo įsaku lažas buvo panaikintas. Užtikrinęs turinčiųjų daugiau kaip 3 margus valstiečių sklypų neliečiamybę, jis dvarininko nuožiūrai ir savivalei paliko kaimo varguomenę. Dvarininkai rado būdų žemei grobstyti ir iš daugiau kaip 3 margų turinčių valstiečių. Tačiau kartu 1846 m. įsakas pakeitė valstiečių padėtį. Feodalai neteko anksčiau turėtų teisių į valstiečius. Kaip ir likusioje Lietuvos

dalyje, Užnemunės valstiečiai taip pat gavo teisę skųstis administracinei valdžiai (apskritis viršininkui) dėl dvarininkų priespaudos ir savivalės. Šia teise valstiečiai tuojau pasinaudojo - pasipylė daugybė skundų. Klasiniai prieštaravimai kaime smarkai paaštrėjo. Atsirado valstiečių kurstytojų, jų skundų organizatorių bei rengėjų.

1846 m. įsaku valdžia buvo įpareigota remti valstiečių pervedimą į činšą. Ji turėjo tvirtinti dvarininkų ir valstiečių sutartis. 1858 m. gruodžio mėn. dekretu buvo nustatytos pervedimo į amžiną činšą sąlygos. Jos valstiečiams buvo nepalankios. Činšo dydis turėjo būti pastovus arba nustatomas pagal vidutinę rugių kainą 20 metų. Po 20 metų jis negalėjo būti padidintas ar sumažintas daugiau kaip 20%. Sutartį dėl pervedimo į činšą turėjo patikrinti speciali činšo delegacija ir patvirtinti ypatingasis gubernijos komitetas. 1859 m. činšininkai Marijampolės ir Kalvarijos apskričių privačiuose dvaruose sudarė 40-60%, Seinų apskrityje - 29-40%¹⁸⁷.

Privalomieji inventoriai ir prestacinės lentelės buvo įvestos, siekiant valstiečių palankumo vyriausybei ir užkirsti kelią antifeodaliniam judėjimui. Vyriausybė savo tikslo dalinėmis feodalizmo restauracijos priemonėmis nepasiekė. Valstiečiai kovojo už feodalinės priklausomybės panaikinimą ir kartu prieš feodalinės valstybės vyriausybę. Baudžiavinio ūkio krizė, politiniai bei ekonominiai imperijos sunkumai, valstiečių antifeodalinio judėjimo stiprėjimas privertė carinę vyriausybę imtis baudžiavos panaikinimo reformos.

Baudžiavos panaikinimo reformos rengimas

1853-1856 m. Krymo karo pralaimėjimas, atskleidęs Rusijos imperijos ekonominį ir techninį atsilikimą, baudžiavinio-feodalinio ūkio krizė, paaštrėję dvaro ir kaimo santykiai privertė carinę vyriausybę imtis baudžiavos panaikinimo reformos. Jos pradžia nemažos įtakos turėjo tuo metu ypač aštrūs Lietuvos valstiečių ir dvarininkų santykiai bei ekonominė krašto padėtis, išsivysčiusi žemės ūkio gaminių prekyba. Tai vertė Lietuvos dvarininkus

energingiau ieškoti išeities, kad galima būtų panaudoti pažangesnes ūkininkavimo formas. Kaimyninėje Latvijoje, taip pat Estijoje atliktas valstiečių išlaisvinimas be žemės daugumai dvarininkų atrodė pats tinkamiausias kelias pereiti prie kapitalistinio ūkininkavimo ir valstiečių klausimo išsprendimo...

Caras ir vyriausybė valstiečių reformą rengė labai neryžtingai, svyruodami. Caras Aleksandras II 1856 m. kovo 30 d. kreipdamasis į Maskvos gubernijos dvarininkus, pareiškė, kad gandai, jog jis ruošiasi išlaisvinti valstiečius, yra nepagrįsti. Tačiau čia pat pridūrė, kad geriau būtų juos išlaisvinti "iš viršaus", negu kad tai būtų padaryta pačios liaudies revoliucijos keliu. Praėjus nuo to kiek laiko, carinė vyriausybė ėmėsi reformos programos rengimo. Vidaus reikalų ministro A.Levšino parengta ir caro patvirtinta reformos programa numatė: panaikinti baudžiavą, suteikti baudžiauninkams pilietines teises, visą dvaro žemę palikti dvarininkams, tačiau valstiečiams leisti išsipirkti sodybą ir suteikti jiems nustatyto dydžio sklypus, už kuriuos jie mokėtų činšą ar atliktų atodirbius. 1857 m. pradžioje Peterburge sudarytas Slaptasis komitetas valstiečių reformai parengti net ir tokios ribotos caro patvirtintos programos neparėmė. Baudžiavos panaikinimo klausimas įstrigo. Padėti išgelbėjo jau anksčiau į reformos rengimą įsijungę Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos dvarininkai¹⁸⁸.

Carinė vyriausybė norėjo, kad baudžiavos panaikinimo iniciatyva išeitų iš pačių dvarininkų. Tuo tikslu derybos su Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos dvarininkais vyko 1856 m. pavasarį. Jie sutiko svarstyti valstiečių klausimą¹⁸⁹. 1856 m. rugpjūčio mėn. caro vainikavimo metu suvažiavusieji imperijos bajorai buvo paraginti imtis baudžiavos panaikinimo iniciatyvos. Sutikimą davė vien Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos (Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijų) atstovai¹⁹⁰. Kitais metais, apsvarstę šį klausimą gubernijų ypatinguosiuose komitetuose, Lietuvos dvarininkai davė sutikimą išlaisvinti valstiečius, tačiau be žemės. Šią sutikimą carinė vyriausybė panaudojo kaip pagrindą reformai pradėti. Aleksandro II nurodymu Vidaus reikalų ministerija parengė žinomą 1857 m. lapkričio 20 d. caro reskriptą

Vilniaus generalgubernatoriui V.Nazimovui. Reskripte buvo pritariama Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos dvarininkų ketinimams ir leidžiama tuoj pat pradėti ruošti projektus savo sumanymui įgyvendinti. Tuo tikslu buvo įsakyta parengti Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose po vieną parengiamąjį komitetą, o paskui visoms trims gubernijoms bendrą komisiją Vilniuje. Komitetus turėjo sudaryti bajorų išrinkti apskričių atstovai - dvarininkai ir du gubernatoriaus paskirti gubernijos dvarininkai. Bendrąją komisiją turėjo sudaryti du nariai nuo kiekvieno gubernijos komiteto, generalgubernatoriaus paskirti gubernijų dvarininkai (po vieną iš kiekvienos) ir vienas Vidaus reikalų ministerijos atstovas. Rengdami reformos projektą, komitetai turėjo vadovautis gana prieštariniais jau minėtais A.Levšino paruoštais principais. Smulkiau šie principai buvo paaiškinti prie reskripto pridėtame vidaus reikalų ministro rašte¹⁹¹.

Netrukus sutikimą išlaisvinti valstiečius be žemės davė Peterburgo gubernijos bajorai. Peterburgo generalgubernatoriui buvo pasiūstas 1857 m. gruodžio 5 d. reskriptas, kuriame buvo pakartotas 1857 m. lapkričio 20 d. reskripto turinys. Abu šie reskriptai buvo išsiuntinėti visų europinės Rusijos gubernijų viršininkams. Pridedamose instrukcijose buvo nurodyta skatinti bajorus paduoti pareiškimus dėl sutikimo panaikinti baudžiąvą. Vidaus reikalų ministerijai spaudžiant, tokie pareiškimai ėmė plaukti į Peterburgą.

Atsakant į pareiškimus, buvo siunčiama 1857 m. lapkričio 20 d. reskripte išdėstyta carinės vyriausybės programa. 1858 m. pasiruošimas reformai prasidėjo visoje europinėje imperijos dalyje, be Lenkijos Karalystės.

Reformos ruošimo darbams pajudėjus, Slaptasis komitetas buvo pavadintas Vyriausioju valstiečių reikalų komitetu, o iš gubernijų atsiunčiamiems valstiečių išlaisvinimo projektams apsvarstyti bei apibendrinti sudaryta Redakcinė komisija.

Prieštaravimų tarp dvaro ir kaimo ir valstiečių sukilimo pavojus privertė carinę vyriausybę pakeisti reformos programą.

1858 m. pabaigoje buvo pakeistas galutinis reformos tikslas. Pagal naują Vyriausiojo valstiečių reikalų komiteto

programą reforma turėjo likviduoti ne tik feodalinę valstiečių priklausomybę, bet ir atiduoti valstiečių nuosavybėn ne tik sodybinę, o ir visą skirtinę žemę. Asmens laisvę valstietis turėjo gauti paskelbus reformą. Dvarininkas neteko ankstesnėje programoje buvusių tėvoninės policijos funkcijų, o valstiečiai turėjo gauti teisę rinktis savivaldos organus, pavaldžius valstybės valdininkams. Naujos programos pagrindai prieštaravo reskripte išdėstytiems ir nesutapo su gubernijų komitetų projektais.

Lietuvos dvarininkai, sutikę išlaisvinti valstiečius, buvo nepatenkinti nei reskripte, nei 1858 m. iškelta reformos programa. Jie toliau reikalavo valstiečių išlaisvinimo be žemės. Tačiau carinė vyriausybė, žiūrėdama baudžiavinės valstybės interesų, jausdama valstiečių pasipriešinimo galimybę, nebekreipė dėmesio į dvarininkų prieštaravimus.

Baudžiavos panaikinimą carizmas ruošė, pačių dvarininkų padedamas. Valstiečiai reformos rengime nedalyvavo, jiems oficialiai nebuvo apie tai pranešta ir net stengiamasi nusišlėpti nuo jų. 1857 m. lapkričio 20 d. reskriptas buvo laikomas paslapyje. Tik, atrodo, Kauno gubernatoriaus raštinėje jis kažkokiems tikslams buvo išverstas į lietuvių kalbą¹⁹², tačiau paskelbtas nebuvo. Valstiečiai apie reformos rengimą sužinojo. Tuo pačiu metu dvarininkai pradėjo išskeldinėti valstiečius į blogos rūšies žemę, mažino skirtinę žemę ir pan. Visa tai sustiprino valstiečių kovą už žemę ir laisvę.

1861 m. vasario 19 d. caras pasirašė baudžiavos panaikinimo manifestą ir daugybę nuostatų bei taisyklių, kuriose buvo išdėstytos reformos vykdymo sąlygos ir tvarka. Buvo išleisti atskiriems imperijos kraštams skirti vietiniai nuostatai. Lietuvai (be Užnemunės) ir Vakarų Baltarusijai buvo išleisti atskiri nuostatai: "Vietiniai nuostatai dėl valstiečių, įkurdintų dvarininkų žemėse, aprūpinimo žeme Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko gubernijose ir dalyje Vitebsko gubernijos". Manifestas bei vietiniai nuostatai buvo išleisti ir lietuvių kalba.

1861 m. reforma lietė tik dvarininkų valstiečius.

Paskelbus baudžiavos panaikinimą, valstiečiai gavo ribotą laisvę. Per dvejus metus turėjo būti sukurti valstiečių

savivaldos organai. Visa dvaro žemė paskelbta dvarininko nuosavybe, valstiečio skirtinis sklypas su sodyba paliktas jam nuolatiniam naudojimui už nustatytas prievoles. Kartu buvo suteikta teisė išpirkti sodybą, o dvarininkui sutikus - ir lauką. Valstiečių prievolės dvarininkui paskelbtos laikinomis. Per dvejus metus turėjo būti sudaryti nuostatiniai raštai, nustatantys valstiečių tarpusavio santykius.

Baudžiauninkų paskelbta žemės reforma, kad ir kokia ribota, padėjo pagrindus valstiečiams tapti žemės savininkais. Reformos vykdymą Lietuvoje paspartino 1863 m. sukilimas.

Po 1861 m. vasario 19 d. manifesto, sustiprėjus antifeodaliniam judėjimui Lenkijos Karalystėje, carinės vyriausybės 1861 m. gegužės 4 (16) d. įsaku nuo tų metų spalio 1 d. valstiečiai buvo pervedami iš lažo į išpirkimą. Tai lieté ir Užnemunę. 1862 m. buvo paskelbtas įsakas pervesti valstiečius į amžiną činšą. Tačiau prasidėjus 1863 m. sukilimui, šis nutarimas nebuvo įgyvendintas. 1864 m. vasario 19 (kovo 2) d. įsaku Užnemunės valstiečiams buvo atiduota jų naudojama žemė, už kurią jie turėjo mokėti mokesčius.

V. VALSTIEČIŲ IDEOLOGIJA

Priešinimasis feodalams

Prieštaravimai tarp kaimo ir dvaro buvo pastovūs, tačiau XIX a. pirmojoje pusėje jie stipriai paastrėjo. Pasaulinės ir vidaus rinkos konjunktūra bei krašto nusiaubimas karų, sukilimo metu, nederliai ir epidemijos darė poveikį prekybinį pobūdį turėjusiam Lietuvos palivarkiniam ūkiui, paremtam baudžiaviniu darbu. Dvarininkai, vadovaudamiesi politiniais ir ekonominiais motyvais, šiuo laikotarpiu blaškėsi tarp baudžiavos panaikinimo, baudžiavinio ūkio stiprinimo ir samdomojo darbo projektų. O galų gale tiesioginis dvaro ryšys su rinka vedė prie prekinės žemės ūkio gamybos, paremtos baudžiaviniu darbu, didinimo, plečiant palivarkus, nuvarant nuo žemės valstiečius, didinant baudžiauninkų prievoles. Stiprėjantis

išnaudojimas, brutalus dvarininkų ar dvarų administracijos pareigūnų elgesys su baudžiauninkais ir valstiečių ūkių alinimas bei jų pačių nuo žemės nuvarymas, valstiečių siekimas nutraukti baudžiavinius santykius su feodalais buvo pagrindinės klasinių kaimo ir dvaro prieštaravimų priežastys.

Priespauda buvo stiprinama panašiai visų kategorijų dvaruose, tačiau priešintis jai valstybinių ir privačių dvarų valstiečiai ir anksčiau - iki Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo - ir dabar turėjo skirtingas galimybes. Valstybiniai valstiečiai turėjo teisę skųstis valstybinėms įstaigoms dėl liustracijų metu sudarytų inventorių pažeidimo ir žiauraus dvarininkų, dvarų nuomotojų, laikytojų ar administratorių elgesio. Privačių dvarų valstiečiai tai galėjo daryti tik po privalomųjų inventorių įvedimo, nors jie tai darė ir anksčiau. 1818 m. kovo 23 d.¹⁹³ ir 1826 m. rugsėjo 6 d. įsakais buvo paskelbta privačių dvarų valstiečių apsaugos nuo dvarininkų per didelio engimo ir žiauraus elgesio kontrolė, kurią turėjo atlikti apskričių bajorų vadai, policija ir gubernijos valdžia. Jie turėjo perspėti dvarininkus dėl valstiečių engimo, o ypatingais atvejais - paimti dvarus bajorų globon. Daugiausia buvo apsiribojama perspėjimais, o kitokių priemonių imdavosi tik retkarčiais. 1835 m. buvo atimta iš globėjo Erdmano Raseinių apskrityje Šašių seniūnija, 1839 m. iš Upytės aps. Palinkuvės dvarininko - valstiečių kankinimo priemonės: geležinė grandinė, su kuria buvo prirakinami prie rasto, apvalios kaladės ir antkakliai su virbais. Dvarininkas išipareigojo daugiau jų negaminti ir su valstiečiais elgtis žmoniškai¹⁹⁴.

Iki privalomųjų inventorių įvedimo privačių dvarų valstiečiai legaliai galėjo skųstis tik pačiam dvarininkui jo palivarkų ekonomų, administratorių elgesiu, neteisėtais jų veiksmais. Dvarininko ir palivarko nuomininko pozicijos dėl valstiečių išnaudojimo kiek skyrėsi. Dvarininkas gaudavo iš nuomininko sutarto dydžio nuomą ir buvo suinteresuotas, kad valstiečių ūkis nebūtų sugriautas ar nusiaubtas. Instrukcijose nuomininkams buvo nurodoma, kaip jie turi elgtis su išnuomoto palivarko valstiečiais. Apie požiūrį

į juos ir nuomininkų elgesį ryškiai kalba XIX a. pradžioje rašytos Rėmerio instrukcijos, kuriose primenama, kad ekonomas "privalo taip pat žinoti, kas yra žmogus ir todėl turi elgtis su visomis jam pavaldžiomis asmenybėmis kaip su žmonėmis, o ne kaip su gyvuliais ar žvėrimis, t.y., saugoti juos nuo bet kokios skriaudos ir pačiam nieko nenuskriausti, saugoti juos nuo blogo gyvenimo, valkatavimo, girtuokliavimo ir ūkio išaikvojimo, nebausti jų įsikarščiavus ar supykus, neerzinti jų, negrasinti lazda, nemušti rimbū ar bizūnu, tačiau nusikaltimą atidžiai išaiškinti ir po to paguldžius tik keliolika rykščių nubausti, o griežčiau bausti ponui ekonomui neleidžiama"¹⁹⁵. Dvarininko Renė instrukcijoje Gaurų-Renavo dvaro ekonomams patiems buvo leidžiama bausti po 5-10 rykščių arba pinigine bauda¹⁹⁶.

Tačiau instrukcijų nebuvo laikomasi, be to, patys dvaro savininkai didino priespaudą. Valstiečių skundai rodo, kaip kartais su jais buvo žiauriai, ne kaip su žmonėmis, elgiamasi.

Iš 2 lentelės matyti, kad vyko nepaliamojamas valstiečių priešinimasis. Prievolių padidinimą jie sutikdavo priešindamiesi feodalui ir jį remiančios valdžios atstovams. Priešinimasis atlikinėti padidintas prievoles virsdavo stichiniu priešinimusi baudžiavai: valstiečiai nustodavo klausyti dvaro administracijos nurodymų, neidavo lažo ir neatlikinėdavo kitų prievolių, užpuldinėjo dvarų atstovus, žudė juos, padeginėjo palivarkus, rašė skundus dėl padidintų prievolių ir žiaurios asmeninės priespaudos, reikalavo panaikinti lažą, pervesti į činšą, po valstybinių valstiečių reformos siekė pereiti į šią valstiečių kategoriją.

Po privalomųjų inventorių įvedimo privačių dvarų valstiečių priešinimasis dvarininkams stiprėjo, pasidarė drąsesnis ir atkaklesnis. Anksčiau atkaklesnis judėjimas vyko valstybiniame kaime, o po inventorių įvedimo - ir privačiuose dvaruose. Priešinimasis feodalams augo kiekybiškai¹⁹⁷.

Ryžtingiausia pasipriešinimo inventorių prievolių atlikimui forma buvo nėjimas į lažą bei atsisakymas klausyti dvaro administracijos. Jie reikalavo gražinti dvarininkų užgrobtą įdirbtą žemę. Be to, dvarininkų valstiečiai, kaip

ir valstybiniai, rengė slaptas sueigas, darė rinkliavas savo atstovams, vykstantiems į Vilnių ar Peterburgą, gynė ir saugojo savo vadovus nuo dvarininko ir valdžios represijų. Išplito dvarų padeginėjimai. 1848-1861 m. stambiausi valstiečių pasipriešinimai didėjančiai priespaudai ir feodalų savivaliavimui buvo Raseinių apskrities Vėžaičių, Jurbarko, Ukmergės apskrities Avižienių, Alantos, Savičiūnų, Utenos, Šiaulių apskrities Gruzdzijų, Zarasų apskrities Drūkšių, Vilniaus apskrities Medininkų, Kairėnų, Panevėžio apskrities Juozapavos, Trakų apskrities Merkiškių, Vladikiškės, Kauno apskrities Juozapavos, Beržų, Telšių apskrities Juozapavo, Švenčionių apskrities Pervainiškės vietovėse.

Inventorių įvedimo laikotarpiu - 1847 m. gegužės 23 d. - carinė vyriausybė patvirtino "Nuostatus dėl vadinamųjų laisvųjų žmonių, gyvenančių valdytojų žemėse Vakarų gubernijose"¹⁹⁸. Pagal šiuos nuostatus laisvieji žmonės, nenorintieji būti įrašyti miestiečių arba valstybinių valstiečių bendruomenėse ir įsikūrę privačiose valdose, laikomi pastoviai apsigyvenusiais tuose dvaruose. Per vienerius metus jie turėjo sudaryti 6-12 metų sutartis su dvarininkais. Po sutarties sudarymo jie nebegalėjo be dvarininko sutikimo išvykti. Natūrinės prievolės turėjo atlikti kartu su visais dvaro valstiečiais. Laisvųjų žmonių lažas - toks, kaip ir dvaro baudžiauninkų, o činšą turėjo nustatyti dvarininkas sutartyje. Šių laisvųjų žmonių įbaudžiavinimas sukėlė jų nepasitenkinimą ir pasipriešinimą. Jie atsisakinėjo pasirašyti sutartis, eiti lažą, o vėliau, po 1857 m. lapkričio 20 d. caro reskripto, priešinosi prievartiniam nuvarymui nuo žemės. Laisvųjų žmonių judėjimas ypač atkaklus buvo Pliaterio Kartenos, Gorskio Salantų, Ledochovskio Gintališkės, Parčevskio Mišučių ir Tiškevičiaus Grūslaukės dvaruose.

Valstiečiai aktyviai dalyvavo bendroje su miestelėnais kovoje už miestelių laisvę ir nepriklausomybę nuo feodalų, visokiomis priemonėmis gynė savo teises į žemę. Jų rašytuose skunduose atsispindi valstiečių požiūris į jų naudojamą žemę, kaip į savo nuosavybę. XIX a. pradžios skunduose valstiečiai vartojo terminą "mūsų žemė". Jeigu

juos nuvarydavo nuo jų įdirbtos žemės, jie skundėsi, kaip dėl neteisėto akto. Kai kuriuose dvaruose testamentais laisvėn atleistieji valstiečiai laisvę tapatino su žemės nuosavybės suteikimu ir nenorėjo sudarinėti jokių sutarčių. Karpio laisvėn atleistieji valstiečiai buvo įsitikinę, kad žemė, kurią jie naudojo, buvo jų nuosavybė. Jie atsisakinėjo atlikinėti dvarininkui prievolės, mokėti mokesčius ir pristatinėti rekrutus¹⁹⁹. Valstiečių vadovai tvirtino, kad žemė esanti jų nuosavybė²⁰⁰. Žemaitijoje valstiečių įsitikinimą dėl žemės nuosavybės stiprino sena, įstatymais paremta tradicija su dvaro žinia parduoti savo sodybą ir sklypą. Ypač savarankiškai jautėsi činšiniai Žemaitijos valstiečiai. Yra išlikęs jų to meto posakis; "Duonę užmokėjęs, kaip savo tėviškėje (tėvonijoje - A.T.) gyvenu"²⁰¹. Piniginė renta užtikrindavo valstiečiams platesnį savarankiškumą. Svarbiausia - nereikėjo eiti lažo. Todėl kai kur lažininkais paversti valstiečiai ir miestelėnai činšą tapatino su laisve.

Feodalinio žemės nuosavybės monopolio ignoravimas pasireiškė ir valstiečių siekimu gauti nuomon palivarką ar seniūniją, patiems, be tarpininkų, sumokėti ir išdine mokesčius²⁰². Pradėjus rengti baudžiovos panaikinimo reformą, valstiečiai atsisakinėjo priimti atleidimo be žemės raštus. Paskelbus baudžiovos panaikinimo manifestą, jie atsisakė atlikinėti inventorines prievolės, nes laikė save žemės savininkais²⁰³. Sužinoję apie naujas 1852 m. inventorijų taisykles, valstiečiai kalbėjo, kad įvedus naujus inventorius, jie turės tik jiems patiems priklausančią nuosavą žemę ir nebe priklausys dvarininkams, kaip anksčiau priklausė.

Valstiečių priešinimasis dvarui paprastai būdavo lokalinio pobūdžio, vienu metu apimdamas seniūniją, dvarą, miestelį ar visas vieno feodalo valdas. Daug platesnį mastą valstiečių antifeodalinis judėjimas, susiliejęs su politine kova, įgavo 1831 m. sukilimo metu, kai apėmė beveik ištisas Telšių, Šiaulių ir Uplytės apskritys. Eidami į sukilimą, jie tikėjosi išsikovoti pilietines teises ir atsikratyti priklausomybės nuo pono. Telšių apskrities sukilėlių kariuomenės vadas A.Jacevičius savo atsiminimuose rašė: "Būdamas mano apskrities ginkluotųjų pajėgų viršininku, mačiau, kaip

pradžioje kaimo žmonės užsidegę veržėsi į tėvynės gynėjų eiles, ir mačiau, kaip labai ėmė atvėsti vėliau. Gilus ir opus yra paprasčiausio žmogaus asmens laisvės pajautimas. Bemaž kiekvienas Žemaičių valstietis, eidamas į kariuomenę, pareikšdavo ir reikalaudavo aiškiai įrašyti kontrolėje, jog jis einas savo paties noru, bet ne iš paskyrimo nuo žemės arba kas jiems reiškia tą patį, už poną²⁰⁴.

Beveik visą Lietuvą apėmė valstiečių judėjimas, paskelbus baudžiamosios panaikinimo manifestą, nes jis vienu metu palietė visus privačių dvarų valstiečius. Į jį įsijungė ir Užnemunės, kurioje baudžiava tuo metu buvo panaikinta, valstiečiai. 26 dvaruose (apie 300 kaimų) jie nustojo eję lažą²⁰⁵, kaip kad darė ir likusios Lietuvos dalies valstiečiai.

Kai kuriais metais valstiečių judėjimas apimdavo po keliolika dvarų (be Užnemunės): 1832-1844 m. - 60, 1845-1848 m. - 69, 1853-1855 m. - 21, 1856-1857 m. rudenį - 41, 1857 m. lapkričio-1861 m. vasario 19 d. - 88²⁰⁶. Valstiečių bruzdėjimo pakilimo laikotarpiai buvo 1820-1824, 1840-1844, 1845-1849, 1855-1859 m. ir ypač paskutiniai iki baudžiamosios panaikinimo - 1860-1861 metai (žr. 2 lent.).

Prieštaravimų tarp kaimo ir dvaro paaštrėjimą XIX a. pirmojoje pusėje rodo valstiečių atkaklumas; ilgalaikis priešinimasis. Naujamiesčio miestelėnai ir valstiečiai kovojo nuo 1816 iki 1842 m., Salako ir Zarasų dvaruose - 1816-1824 m., Šimonių seniūnijoje - su pertraukomis nuo 1817 iki 1826 m., Akmenės seniūnijoje - 1821-1825, 1841-1843 m., Žaslių - 1821-1826 m., Vabalninko - 1822-1825, 1838-1844 m., Josvainių - 1823, 1837-1840 m., Kupiškio - Pienionių - 1823-1826, 1835 m., Telšių apskrities Lubių dvare - 1824-1826 m., Upytės apskrities Pašvytinio dvare - 1824-1827 m., Vainuto seniūnijoje - 1825-1827, 1837 m., Židikų - Ketūnų dvare - 1828-1829, 1836-1838, 1843, 1848 m., Varėnos seniūnijoje - 1829-1830, 1839, 1843-1844 m., Ukmergės apskrities Avižienių dvare - 1848-1856 m. ir t.t.

Buvo atsitikimų, kai dėl valstiečių ilgalaikio priešinimosi palivarkinis ūkis atsidurdavo kritiškoje padėtyje.

Valstiečių ir miestelėnų
judėjimas apskrityse 1795-1861 m.

Eil. Nr.	Apskritis	1795-1799	1800-1804	1805-1809	1810-1814	1815-1819	1820-1824	1825-1829
		1.	Breslaujos- Zarasų					1
2.	Kalvarijos							
3.	Kauno		1			2		
4.	Marijampolės					3	1	
5.	Raseinių			3		2	2	3
6.	Seinų							
7.	Šiaulių		2		1		1	3
8.	Telšių	1	1	1	1	1	4	2
9.	Trakų	2	2		1	4	3	1
10.	Ukmergės	1				1	3	1
11.	Upytės- Panevėžio		4	2		3	8	1
12.	Užnerio- Švenčionių		1				-	
13.	Vilniaus		2	2			4	1
14.	Kauno gub.							
Iš viso		4	13	8	3	17	30	12

Judėjimo vienetu laikomas bendras seniūnijos, dvaro, kaimo arba apskrities valstiečių judėjimas. Jei tos pačios priežasties sukeltas judėjimas užsitęsavo kelis metus, jis žymimas tik tais metais, kuriais judėjimas prasidėjo.

Judėjimai apskaičiuoti, remiantis šiais leidiniais: LIŠ, T. I.; Neupokojevas V. Valstiečių judėjimas dvarininkiniame Lietuvos kaime 1857 lapkričio 20 d. reskripto paskelbimo išvakarėse (1832-1857 m.) // Vilniaus valstybinio universiteto mokslo darbai. 1954. T. 4. P. 113-159;

antifeodalinis ir anticarinis
atskirais penkmečiais (atvejų skaičius)¹

	1830-1834	1835-1839	1840-1844	1845-1849	1850-1854	1855-1859	1860	1861	Iš viso		
									1795-1861	Tarp jų	
										1795-1844	1845-1861
			1 1	2	3	5			16	6	10
				1 1 3		3	2	2 24	4 34	1 4	3 30
2	1							16	25	6	19
2	5			7	2	7	1	1	35	17	18
				1				9	10	-	10
3		2		1	1	5		12	31	12	19
1	1	5		6	3	7			34	18	16
-	4	5			2	5	2		31	22	9
3	2	3		2	2	6	1	2	27	14	13
3	3			2	2	8	2	3	41	24	17
			1		1	6		11	20	2	18
			4	1	1 3	5	1	12	33 3	13 -	20 3
14	16	22	27	20	57	9	92	344	139	205	

Lietuvos valstiečių ir miestelėnų gінčai. V., 1968. D. 3; Крестьянское движение в России в 1795-1825 гг. Сб. документов. Москва, 1961; Крестьянское движение в России в 1825-1849 гг. Москва, 1961; Крестьянское движение в России в 1850-1856 гг. Москва, 1962; Крестьянское движение в России в 1857- мае 1861 гг. Москва, 1963; Лазутка С. Революционная ситуация в Литве 1859-1862. Москва, 1961.

Tai Upytės apskrities Paberštaliao seniūnijoje 1825 m., valstiečiams neatliekant baudžiavinių prievolių, palivarko žemė liko neužsėta, pievos nepjautos, pūdymas nesuartas, 1843 m. pavasarį Ketūnų ir Židikų dvare dirva javams ir daržams nebuvo paruošta ir visas dvaro ūkis suiro, Trakų aps. Tarpupio dvare dėl valstiečių priešinimosi ir prievolių boikoto išbyrėjo daug nenupjautų javų ir rugių, Valkininkų seniūnijoje liko nesuimta nuo lauko apie 200 kapų pėdų paklotų linų, nebuvo kam kasti bulvių²⁰⁷. Baudžiavos panaikinimo reformos rengimo metu, ypač 1860 m. vasarą, kai kalbos apie valstiečių visišką laisvę ir naudojamos žemės nuosavybę plačiai pasklido, o daugelyje dvarų valstiečiai ryžtingai atsisakinėjo atlikti lažą, dvaruose sustojo derliaus nuėmimo darbai.

Valstiečių antifeodalinės nuotaikos buvo tiek grėsmingos, jog Vilniaus generalgubernatorius buvo linkęs be kompromisų įvesti naujas 1852 m. inventorių taisykles ir tuo pačiu turėti reikalą su keliais šimtais nepatenkintų dvarininkų, negu su 4 mln. antivyriausybiškai nusiteikusių jam administratyviai pavaldžių valstiečių²⁰⁸. Apie valstiečių nuotaikų stiprumą atskiruose rajonuose kalba valstiečių judėjimo mastas atskirose apskrityse (žr. 2 lent.). 1795-1844 m. stipriausias judėjimas buvo Upytės, Trakų, Raseinių ir Telšių, o 1845-1861 m. pradžioje - Kauno, Vilniaus, Marijampolės, Raseinių, Šiaulių ir Švenčionių apskrityse.

Priešinimasis valstybinei valdžiai

Valstiečių priešinimosi dvarui metu caro valdžia būdavo dvarininko pusėje. Didžiausia caro valdžios parama dvarui, kovojant prieš valstiečių nepaklusnumą, buvo 1808 m. įvesta karinė egzekucija, kuri galėjo būti pasiųsta dvarininkui prašant. Dvarininkai ją kviesdavosi mokesčiams išreikalauti ar kitokio pobūdžio pasipriešinimui palaužti. Į dvarą egzekucijai atsiųstas karinis dalinys būdavo išskirstomas po atskirus kaimus ir valstiečių kiemus. Valstiečiai turėjo duoti kareiviams maistą, o jei raiti - ir arkliui pašarą. 1826 m. į Tendžilogalos seniūniją atsiųsto arti 100 žmonių būrio kiekvienam kareiviui ūkininkai, dalyvavę bruzdėjime,

turėjo kasdien duoti po 3 taures degtinės, po svarą mėsos su uždaru ir po 3 svarus duonos²⁰⁹. Egzekucija padarydavo valstiečiams didžiulių nuostolių: kareiviai išpjaudavo gyvulius ir paukščius, grobdavo maistą, drabužius ir namų apyvokos daiktus, ūkio padargus, savo reikalams naudodavo valstiečių darbinius gyvulius. Po ilgesnės egzekucijos valstiečių ūkis suirdavo. Tai buvo bene sunkiausia valstiečių pasipriešinimo palaužimo priemonė. Iki šiol liaudies šnekamojoje kalboje egzekucija perkeltine prasme suprantama kaip bėda, vargas. Apie egzekucijos sunkumus kalba ir toks posakis: "Tie vaikai tai tikra egzekucija: tik pavalgydink, ir vėl alkani".

Buvo atvejų, kai valstiečiai pasipriešindavo egzekucinei kariuomenei. 1805 m. Tauragės dvaro, 1826 m. Vainuto seniūnijos valstiečiai išvijo egzekucijos atsiųstus kareivius. 1828 m. Telšių apskrities Lubių dvaro valstiečiai aplupo egzekucijos kareivius, vienam iš jų nuplėšė Georgijaus kryžių²¹⁰.

Valstiečiai nepaklusnumą valdžiai reikšdavo tuo, kad neduodavo rekrutų, jau paimtus jaunuolius išlaisvindavo arba patys rekrutai pabėgdavo. Ypač grėsmingi būdavo masiniai rekrutų išlaisvinimai. Slapstydamiesi nuo rekrutų rinkimo, 1853-1856 m. valstiečiai tuo pačiu vengė dalyvauti Krymo kare, laukė politinių permainų.

Valstiečiai neklausė valdžios atstovų, atsisakydami vykdyti jų nutarimus ar nurodymus, slaptai rinkdavosi į sueigas, rinkliavas, priimdavo savarankiškus sprendimus dėl santykių su valdžios ar dvaro administracijos atstovais. 1804 m. Maišiagalos miestelėnai neleido viešai skaityti Vilniaus žemės teismo nutarimo dėl jų paklusnumo valdytojui, išplėšė tą raštą iš skaitančiojo rankų ir numetė ant gatvės. 1816 m. Leckavos palivarkan Šiaulių žemės teismo atstovų sukviesti valstiečiai atsisakė pasirašyti po savo parodymais ir pareiškę "mes tardymo nenorim ir nevykdysim", "mes teismo nebijom ir neklausom" - išsiskirstė²¹¹. 1826 m. Telšių aps. Patumšių seniūnijos valstiečių atstovas Jurgis Banys per kvotą pareiškė: "kaip darėm, taip ir darysim rinkliavas bei sueigas prieš dvarą"²¹². 1843 m. Akmenės ir Trakų apskrities Tarpupio

seniūnijų valstiečiai atsisakė vykdyti Vilniaus valstybinių turtų rūmų nurodymą dėl prievolių atlikinėjimo. Valstybinių turtų apygardos viršininko pavaduotojui Muraševskui perskaičius rūmų nutarimą, Akmenės seniūnijos valstiečiai pareiškė, kad "nei rūmų įsako, nei jo, Muraševskio, nurodymų neklausys ir dvarui prievolių neatlikinės". Kai Muraševskis pagrasino jiems Sibiru, atsikirto: "Tu pats eisi į Sibirą". Jie atėmė tardytojo nurodymu suimtus aktyvesnius valstiečius ir išsiskirstė²¹³. Židikų, Ketūnų ir Stakliškių dvarų valstiečiai neleido policijai suimti bendrininkų, Suvieko dvaro valstiečiai atsisakė klausyti teismo. Telšių apskrities bajorų vadas Gadonas 1838 m. rašė, kad "niekur valstiečiai nėra tokie išdidūs ir nepaklusnūs, kaip Židikų dvare"²¹⁴. Vilniaus gubernatorius Židikų ir Ketūnų dvarų valstiečių priešinimąsi traktavo kaip tiesioginį nepaklusnumą valdžiai.

Ryškesniausias valstiečių politinis nusistatymas, jų antimonarchistinės nuotaikos pasireiškė jų įsijungimu į 1831 m. politinę kovą su ginklu rankose. Vėlesnės kartos valstiečiai aktyviai dalyvavo 1863 m. sukilime.

Valstiečių antifeodalinės ir anticarinės nuotaikos pasireiškė kovoje už blaivybę, kuri prasidėjo 1858 m. ir greitai apėmė visą Lietuvą. Tuo pačiu metu ji išplito Baltarusijoje ir atskiruose Rusijos rajonuose. Judėjimas įgavo grėsmingą pobūdį. Lietuvos valstiečiai masiškai užsirašinėjo į blaivybės draugiją, kolektyviai priimdavo priesakus nevartoti alkoholinių gėrimų. Degtinės suvartojimas smarkiai sumažėjo ir skaudžiai palietė dvarininkų ir valdžios interesus. Vien Kauno gubernijoje dėl šio judėjimo caro valstybės išdas 1859-1863 m. turėjo apie 3,7 mln. rb. nuostolių²¹⁵. Caro valdžia kovą dėl blaivybės pripažino neteisėta ir pradėjo ją persekioti. Tačiau judėjimo už blaivybę masiškumas buvo tvirtesnis už caro valdžios represijas ir jis be paliovos tęsėsi iki pat 1863-1864 m. sukilimo. Tai buvo pirmasis bendras, vienu metu vykęs visų valstiečių kategorijų judėjimas.

Valstiečių solidarumas ir jų vadai

Kova prieš feodalus, juos remiančią valdžią, priešinimasis egzekucijoms reikalavo sutelkti valstiečių materialines bei fizines jėgas. Bylinėjantis su dvaru, reikėjo surasti atitinkamus dokumentus, bylos reikalais slaptai nuo dvaro nuvykti į Vilnių ar Peterburgą tų dokumentų surasti ir juos kartu su skundu įteikti vietos administracijai ar carinės vyriausybės institucijoms. Dėl viso šito, pirmiausia, reikėjo nuovokių ir drąsių žmonių, pinigų, visuotinės moralinės, materialinės ar fizinės paramos. Žmonių, kurie imdavosi pradėti nelygią kovą su dvaru prieš išnaudojimą ir žiaurų elgesį, atsirasdavo iš pačių valstiečių. Kartenoje jiems vadovavo valstiečiai Antanas Smilginis ir Petras Vinčas, Klovainių miestelėnams - vaitas V.Šiukšta, Vilkijos miestelėnams - Stasys Lopacinskas, Varėnos seniūnijoje - raštininkas Jonas Vainilovičius, Tendžiogalos seniūnijoje - viršaitis Silvestras Litvinas, dešimtininkas Felicijonas Jasaitis ir Juozas Kumetis, Ketūnų ir Židikų dvaruose - Petras Damulis, Viktoras ir Pranciškus (tėvas ir sūnus) Končiai, Pranciškus Perminas, Kegrių seniūnijoje - Mykolas Glodenis, Jonas Pundzius ir Kontenis, Suvieko dvare - Ignas Kovaliūnas, Mykolas Cibulskis, Vincas Vainikevičius, Nemūnaičio seniūnijoje - magazino raštininkas Jokūbas Pilakonis, Vainuto seniūnijoje - Jonas Šerpytis, Jonas Kentaitis ir bajoras Antanas Romanovskis, Anykščių seniūnijoje - Motiejus Šaltenis, Gitėnų seniūnijoje - Juozas Žilys, Alantos ir Savičiūnų dvaruose - Aleksandras Jurgelis ir Juozapas Staniulis, Vėžaičių dvare - Kostas Litvinas, Zyplių - Andrius Vaičaitis, Klebiškio - M.Vokietaitis ir V.Vilkas, Marvos - M.Puodžiukynas, Pažaislio - A.Aukšto-kalnis, Rūdupio - Jonikas, A.Maceika, F.Neimanas, F.Skandžius ir kt. Tai rodo, kad kiekvieno dvaro ar seniūnijos valstiečiai turėjo savo vietinius vadovus. Jie vadovaudavo slaptoms sueigoms, rinkliavoms, dvaro užpuolimams, nurodinėdavo, ką valstiečiai turi daryti su prievolėmis, tardavosi su dvaro ar valdžios atstovais, organizuodavo skundų rašymą ir įteikimą, o svarbiausia - pažadindavo valstiečių drąsą ir pasitikėjimą savo jėgomis. Atkaklaus

ir drąsaus valstiečių vadovo pavyzdžiu galima laikyti Kegrių seniūnijos valstietį Kontenį. Jį Vilniaus vyriausiojo teismo sprendimu visų valsčiaus valstiečių akivaizdoje nuplakė rykštėmis. Po išplakimo jis atsistojo ir kreipėsi į valstiečius, kad jie, sekdami jo pavyzdžiu, dvaro neklausytų ir nebijotų, kad jis atkeršys dvarui, nors ir galvą jam nukirstų²¹⁶.

Valstiečių agitacijos, o kartais ir nelegalių susirinkimų vieta būdavo smuklės. Telšių aps. bajorų vadovas Gadonas 1838 m. net stengėsi, kad Židikų ir Ketūnų dvaro valstiečiams, atvirai neklausantiems dvaro ir jo paties, būtų neleidžiama rinktis į smukles, šinkas ir kitas vietas dėl bendrų pa-sitarimų ir skundų rašymų²¹⁷.

Vadovai, gerai žinodami dvaro daromas skriaudas, valstiečių sunkumus, sugebėdavo sudaryti darniai veikiančią valstiečių bendruomenę. Priešinimasis feodaliniam išnaudojimui ir dvarą remiančiai caro valdžiai pasižymėjo klasiniu solidarumu bei organizuotumu. 1826 m. balandžio 26 d. Tendžiogalos seniūnijos valstiečių priimtoje priesaikoje dėl bendrų veiksmų, priešinantys valdytojui, pažymėta, kad jie bus tarpusavyje vieningi, pasitikintys, nei vienas neatsisakys dalyvauti susirinkimuose ir duos nustatytą rinkliavą. Išrinkti 5 atstovai ir patikėtinis buvo įpareigoti dorai, sąžiningai ir vieningai ginti valstiečių reikalus²¹⁸.

Pradėjus represijas prieš besipriešinančius valstiečius, ypač prieš jų organizatorius ir vadovus, valstiečiai solidariai ir demonstratyviai juos gindavo nuo suėmimų. Pakvietus į tardymą vieną, susirinkdavo visi, atsisakinėdavo kalbėti po vieną, sulaikius aktyvesnius valstiečius ar vadovus, juos išlaisvindavo. Priešinimasis virsdavo prieš dvarininkus nukreiptomis masinėmis demonstracijomis. 1832 m. Naujamiesčio ir apylinkių gyventojų demonstraciniame žygyje į Panevėžį pas žandarų karininką, kad išgautų senato nutarimą dėl Naujamiesčio valstiečių, dalyvavo moterys ir paaugliai. Naujamiesčio moterys padavė kolektyvinį prašymą, kad paleistų jų suimtus vyrus.

Valstiečiai - pasipriešinimo vadovai - atspindėjo valstiečių siekimus ir pažiūras į baudžiavą bei caro valdžią. Nors jie priklausė skirtingiems dvarams, siekimai buvo bendri,

išplaukę iš klasinės valstiečių padėties. Bendri klasiniai tikslai kovoje prieš baudžiavą, blaivybės judėjimas, liaudies kūryba, lietuviškos literatūros plitimas tarp valstiečių formavo bendrą nacionalinę psichologiją.

VI. ŠVIETIMAS IR VALSTIETIŠKOJI INTELIGENCIJA

Pradinis mokslas

XVIII a. pabaigoje pagyvėjęs liaudies siekimas pamokyti jaunąją kartą rašto nepaliumajamai augo ir XIX a. pirmojoje pusėje dar labiau išsiplėtė. Raštingumas, buvęs reikalingas daugiausia konfesiniams reikalams, pasidarė būtinas ir kitoms valstiečių gyvenimo sritims. Pirmiausia dalis turtingesniųjų valstiečių, pramokę vaikus rašto, leisdavo juos į aukštesnius mokslus. Raštingumas labai praverė vedant bylas su feodalais, ruošiant skundus prieš dvarininkus ar priesakus savo patikėtiniams, sudarant nuomos sutartis, vedant prievolių apskaitą. Atsirado ūkinė, išaugo grožinė literatūra gimtąja kalba. Pasirodė lietuviški kasmetiniai L.Ivinskio kalendoriai. Raštingumą smarkiai tebestimuliuavo konfesiniai poreikiai.

Valstiečiams prieinamiausias buvo pradinis mokslas, t.y išmokimas skaityti, rašyti, skaičiuoti, o dažniausiai tik skaityti. 1827 m. rugpjūčio 19 d. caro įsaku baudžiauninkams ir dvariškiams buvo leidžiama mokytis tik parapinėse, apskričių ir specialiose žemės ūkio, sodininkystės bei amatų mokyklose, kuriose dėstomi dalykai neprašoko apskrities mokyklos kurso apimties²¹⁹. Pradinės mokyklos buvo kelių tipų. Jų tipai ir mokymo turinys XIX a. keitėsi, tačiau iš esmės visose, su nedidele išimtimi, temokė būtinų pradinių mokslo dalykų. Kai kur dar mokė lotynų, lenkų, rusų kalbų, geografijos ir kt. 1810 m. įsteigtoje pirmojoje realinio praktinio profilio dviklasėje Joniškėlio mokykloje 4 metus buvo mokoma skaityti ir rašyti lenkiškai bei rusiškai, katekizmo, dainavimo, geografijos, gamtos, aritmetikos, geometrijos, braižybos, statybos elementų, ūkinės apskaitos ir matavimo.

Tankiausias pradinių mokyklų tinklas ir stipriausia

vaikų mokymo tradicija buvo Žemaitijoje. XIX a. pradžioje Lietuvoje (be Užnemunės) buvo 156 papapinės mokyklos su 3195 mokiniais. Iš jų 67 (1734 mokiniai) buvo Žemaitijoje²²⁰. M.Valančiui susirūpinus pradinio mokymu, XIX a. viduryje papapinių mokyklų tinklas išsiplėtė visoje Kauno gubernijoje. Vis dėlto esamas mokyklų tinklas buvo per retas, todėl daugelio valstiečių, ypač neturtingųjų, vaikai rašto pramokdavo namuose, vadinamosiose kaimo mokyklėse.

Pradinė mokykla buvo vienintelė švietimo įstaiga, kuri mokė gimtąją kalbą ir tą kalbą populiarino. Pradinių mokyklų išlaikytoja buvo pati liaudis, ji pati rodė nemažą iniciatyvą jas steigiant. Tuo pačiu ji dėjo pamatus gimtosios kalbos įteisinimui ir išsaugojimui.

Valstiečių pastangos išigyti vidurinį ir aukštąjį mokslą

Kurį laiką valstiečiams nebuvo trukdoma mokytis vidurinėse ir net aukštesiose mokyklose, jeigu tik jie turėdavo feodalo leidimą, o dažnai net ir to nereikėdavo. Tačiau per visą XIX a. pirmąją pusę caro valdžia sunkino valstiečių kelią į vidurines ir aukštesias mokyklas. Iš pradžių Vilniaus universitetas buvo paskelbtas neluomine mokslo įstaiga. Tačiau 1813 m. universiteto vadovybei buvo įsakyta iš stojančiųjų reikalauti bajorystės įrodymo dokumentų²²¹. 1827 m. rugpjūčio 19 d. caro įsaku buvo leista priimti į universitetą ir kitas aukštesias bei vidurines mokyklas, gimnazijas tik laisvųjų luomų žmones, tarp jų ir laisvėn atleistusius.

Šis įsakas valstiečiams kelio į gimnazijas ir aukštesias mokyklas visiškai neužkirto, nes nedraudė mokytis į laisvę atleistiems. Stojantieji į mokyklas privalėjo tik turėti raštišką feodalo arba bendruomenės atleidimą nuo prievolių, leidimą mokytis. Tai nebuvo naujas dalykas. Kaip tvirtina Vilniaus universiteto rektorius V. Pelikanas, "Vilniaus mokslo apygardoje nuo 1824 m. mokiniai iš nelaisvų luomų, nepateikę atleidžiamųjų pažymėjimų, nebuvo priimami nei į Universitetą, nei į mokyklas"²²². O iš tikrųjų, nors ir buvo reikalaujama tokių pažymėjimų, bet

mokyklos vadovybė, ypač Žemaitijoje, pasitenkindavo ir žodiniu patvirtinimu apie atleidimą.

Mokyklos vadovybė nevykdė 1827 m. rugpjūčio 19 d. įsako ir jai nuolat buvo primenama laikytis nelaisvųjų luomų vaikų priėmimo į mokyklas taisyklių, buvo daromi mokyklų "apvalymai" nuo valstiečių ir kitus mokesčius mokančiųjų luomų vaikų, neturinčių atleidimo pažymėjimų. 1850 m., Vilniaus mokslo apygardos globėjui pareikalavus²²³, buvo pašalinti atleidimo dokumentų neturintieji Kauno gimnazijos, Panevėžio, Raseinių, Šiaulių, Telšių ir Ukmergės apskričių bajorų mokyklų mokiniai. Kaip matyti iš mokyklų vadovybės sąrašų, kai kuriose mokyklose tokių mokinių buvo keliasdešimt. Be to, buvo ir tokių tų luomų mokinių, kurie reikalingus pažymėjimus buvo pristatę. Kauno gimnazijoje pristatusių pažymėjimus buvo 14, nepristatusiųjų - 9, Kėdainių apskrities mokykloje pristatė 10, nepristatusiųjų nebuvo, Panevėžio - atitinkamai 3 ir 70, Raseinių - 3 ir 3, Šiaulių - 37 ir 51, Telšių - 6 ir 85, Ukmergės - 12 ir 5 mokiniai. Apmokestinamųjų luomų vaikų Vilniaus gimnazijoje buvo 73, Vilniaus apskrities mokykloje - 12, Švenčionių - 2 mokiniai²²⁴. Iš visų 394 šios socialinės kilmės mokinių daugiau kaip 60% buvo žemdirbių, o kiti - amatininkų, prekybininkų, inteligentų ir juodadarbių vaikai. Tarp pašalintųjų iš Šiaulių, Telšių ir Panevėžio mokyklų mokinių beveik visi buvo valstiečių vaikai.

Caro valdžia ėmėsi priemonių ir prieš laisvėn atleistųjų valstiečių bei bendruomenės leidimus turinčių miestiečių patekimą į vidurines mokyklas. Buvo surandamos vis naujos priežastys atsikratyti jau besimokančiais vidurinėse mokyklose: šalinant antramečius, apribojant klasėse mokinių amžių, didinant mokesť už mokslą²²⁵. Mokymąsi smarkiai apsunkino padidėję atstumai tarp mokyklų, nes per dešimtmetį po 1831 m. sukilimo buvo uždarytos valstiečių gausiau lankomos vidurinės mokyklos Dotnuvoje, Padubysyje, Kolainiuose, Kalvarijoje, Troškūnuose, Merkinėje, Kražių gimnazija perkelta į Kauną. Tuo metu naujai atidarytos Šiaulių ir Švenčionių apskričių mokyklos ir Vilniaus II gimnazija negalėjo užpildyti susidariusios spragos. Mokyklų panaikinimas buvo pati efektyviausia valdžios priemonė

liaudies skverbimuisi į mokslą sustabdyti. Pagaliau 1862 m. sausio 20 d. caro įsaku leista priimti į gimnazijas tik tuos vaikus, kurie turėjo teisę stoti į civilinę tarnybą, ir I ir II gildijos pirklius²²⁶.

Nežiūrint valdžios trukdymų, atskirų Lietuvos rajonų valstiečiai per visą XIX a. pirmąją pusę atkakliai siekė išsilavinimo, lankydami vidurines ir net aukštasias mokyklas. Ypač išsiskyrė Žemaitija. Nežinomas Telšių apskrities pilietis darbe apie valstiečių padėtį toje apskrityje rašo, kad nemažai valstiečių "sūnus leido į mokyklas ir universitetą, ir daug iš jų kunigais bei kaimo mokytais žmonėmis tapo"²²⁸. Kitas XIX a. pirmosios pusės amžininkas M.Valančius rašo: "Mūsų gadynėj visi ponai ir bajorai leidžia vaikus savo į mokslus, todėl mažne kožnas, gerai užgimęs, moka skaityti ir rašyti. Turtingieji ūkininkai lygia dalia vaikus savo veždavo į mokslus, pakolei niekas jiems to negynė, bet nuo 1832 m. didžiosiose mokslnyčiose maž jų beliko. Norėdami vienok bet kiek tiek vaikus prašviesti, leidžia į mažesniašias mokslnyčias". M.Valančius kartu matė ir besimokančiųjų turtinę bei socialinę nelygybę, pažymėdamas, kad vargingųjų valstiečių, samdinių vaikams tos mokyklos buvo neprieinamos: "žmonės neturinti ir samdininkai, negalėdami eiti į mokslus, mokus knygu rašto dienomis šventomis nuo kits kito..."²²⁹.

Nepilnais duomenimis²³⁰, 1824 m. Vilniaus ir Kražių gimnazijoje, Ukmergės, Kauno, Panevėžio, Raseinių, Padubysio, Telšių, Dotnuvos ir Kalvarijos apskričių mokyklose iš 2925 mokinių valstiečių ir laisvųjų buvo 373 arba 12,75%. Praėjus 25 metams, t.y. 1849 m., Vilniaus gimnazijoje su jos realinėmis, parengiamosiomis klasėmis ir 4 klasių skyriumi, Kauno gimnazijoje ir Vilniaus, Švenčionių, Panevėžio, Ukmergės, Kėdainių, Šiaulių, Telšių ir Raseinių apskrities mokyklose mokėsi 2675 mokiniai, iš kurių valstiečių ir laisvųjų buvo 245 arba 9,2%²³¹. Taigi besimokančiųjų vidurinėse mokyklose valstiečių sumažėjo. Tačiau, kaip ir anksčiau, daugiausia jų buvo Žemaitijos bei jai artimiausiose mokyklose: Kėdainių, Šiaulių ir Telšių. Jose iš 808 mokinių valstiečių buvo 146 arba 18%, Telšių mokykloje jie sudarė vos ne ketvirtadalį

(23%) mokinių. Nauja buvo tai, kad labai sumažėjo valstiečių ir laisvųjų Raseinių apskrities mokykloje ir gerokai padaugėjo vidurio Lietuvoje - Panevėžio (18,8%) ir Užnemunės (10%) apskričių mokyklose. Užnemunės valstiečiai gausiai lankė Marijampolės apskrities mokyklą, atidarytą 1840 metais. 1846-1849 m. ji buvo agronominės mokyklos profilio, tačiau po to vėl buvo paversta filologine apskrities mokykla²³².

Vidurinės mokyklos, gimnazijos baigimas valstiečiumi sudarydavo galimybes gyventi raštininkaujant ar verčiantis kitokiu nežemdirbystės verslu. Tačiau pertvarkant administraciją, galimybės net raštininkauti mažėjo, juo labiau, kad netrūko kandidatų iš smulkiųjų bajorų. Kur gi dėdavosi pasimokę valstiečių vaikai? Nemaža dalis valstiečių iš savo "pabėgdavo" į dvasininkų luomą.

Šiaulių ekonomijos dvarininkas P.Zubovas 1802 m. laiške Vilniaus generalgubernatoriui L.Benigsenui skundėsi, kad daugelis jo valstiečių išvyko ir yra įsišventinę kunigais. Jis prašė uždrausti priimti į seminarijas valdžios leidimo neturinčius valstiečius. "Išreikalavę tokį uždraudimą, - rašė P.Zubovas, - padarysite daug gero visiems Lietuvos gyventojams (dvarininkams - A.T.), kurie tokiu būdu netenka daug savo valstiečių..."²³³.

T.Dobševičius, kuris 1819-1825 m. mokėsi Raseiniuose, savo atsiminimuose rašo, kad besimokančioji valstiečių jaunuomenė, nerasdama kitur laisvo įėjimo arba prasiškerbdama tik didžiausiu vargu, "pripildė vienuolynų noviciatus ir senosios Lenkijos visų provincijų seminarijas. Dėl to dvasininkijoje ir vienuolynuose visur buvo pilna žemaičių, o gimtoji žemė tuštėjo ir skurdo"²³⁴.

Caro valdžia ilgą laiką nedraudė valstiečiams stoti į kunigų seminarijas. M.Valančius rašė, kad iki 1832 m. Varnių seminarijoje "patys mokytojai priimdinėjo ... pramokytus jaunikačius, neklausdami, ar yra muzikaitis, ar bajoraitis"²³⁵. Vėliau prasidėjo varžymas. 1829 m. kovo 29 d. įsaku caras uždraudė priimti į vienuolynus baudžiauninkus. Galėjo stoti tik laisvųjų luomų žmonės, gavę gubernijos valdžios sutikimą. 1837-1849 m. valstiečių vaikams buvo uždrausta stoti į seminarijas, tačiau neuž-

tenkant kandidatų iš bajorų, draudimas buvo panaikintas. Iš valstiečių kilusių dvasininkų buvo įvairiose bažnytinės hierarchijos pakopose. 1850 m. Žemaičių vyskupu tapo valstietis M.Valančius.

Kitas kelias valstiečiams išėiti iš prievolinkų luomo buvo aukštasis mokslas, jei tik jo pavykdavo pasiekti. Prieš stodamas į aukštąją mokyklą, mokesčius mokačiąjų luomo kilmės vaikas turėjo gauti raštišką feodalo, seniūnijos ar magistrato sutikimą atleisti jį nuo bendruomenės tenkančių prievolių ir mokesčių. Sėkmingai baigusį universitetą, senatas išbraukdavo iš prievolinkų luomo, o aukštoji mokykla suteikdavo tam tikrą valstybinio rango kategoriją. Ilgainiui jis galėjo tapti asmeniniu bajoru.

Vilniaus universitete, Vilniaus Medicinos-Chirurgijos akademijoje mokėsi vienas kitas valstietis. 1835-1841 m. akademijoje kasmet būdavo po 10-13 valstiečių ir laisvųjų žmonių, po 3-10 vienkieminkų. Vėliau valstiečių, laisvųjų žmonių mokėsi Maskvos, Tartu universitetuose.

Valstiečių varžymas patekti į aukštąsias mokyklas buvo apeinamas sufabikuotais dokumentais apie kilmę. S.Daukantas universitete buvo kaip bajoras, M.Valančiaus brolis Justinas pakeitė ne tik kilmę, bet ir pavardę²³⁶. Valstiečiai mokėsi Gorigorecko žemės ūkio institute.

Valstietiškosios kūrybinės inteligentijos materialinė padėtis buvo sunki. Tai ryškiai rodo varginga M.Akelaičio, S.Daukanto to meto padėtis.

Savo valstietiškos inteligentijos stoka vertė valstiečius nuolatos bendrauti su smulkiaisiais bajorais. Valstybiniai valstiečiai, vesdami ginčus su dvarų valdytojais, savo patikėtiniais paprastai samdė smulkius bajorus.

Nežymi dalis valstiečių: laisvųjų žmonių ir baudžiauninkų tapo cechiniaiis amatininkais. 1848 m. Vilniuje jų buvo 138, Kaune - žymiai mažiau²³⁷. Reformos išvakarėse valstiečiai buvo užrašomi miestiečiais dvarininkų iniciatyva. Tačiau iš tikrųjų tokie valstiečiai ir toliau pasiliko žemdirbiais ir gyveno kaime.

Valstiečių siekimų reiškėjai

XVIII a. pabaigoje - XIX a. pirmojoje pusėje valstiečių visuomeninis vaidmuo smarkiai išaugo. Tai atsitiko dėl daugelio priežasčių, susijusių su krašto politine, ekonomine bei kultūrine padėtimi. Bajorijai prirėkė valstiečių ne tik kaip baudžiauninkų, bet ir kaip kareivių, kurių reikėjo valstybiniam interesams ginti. Jau 1794 m. sukilime pasirodė, kad bajorai vieni be valstiečių negali ginti valstybės, o vėliau - jos atkurti. Žemaitijoje per 1831 metų sukilimą valstiečiai pasirodė kaip savarankiška antifeodalinė ir karinė jėga.

Išaugo domėjimasis valstiečių dvasine ir materialine kūryba, kalba, buitimi, papročiais. Domėjimasis valstiečių gyvenimu sutapo su dėmesiu lietuvių tautai. Į jos dvasinės kultūros tyrinėjimą ir puoselėjimą įsijungė išeivių iš smulkiosios bajorijos, kurie XIX a. pirmojoje pusėje pripildė gimnazijas, Vilniaus universiteto, Vilniaus Medicinos-Chirurgijos akademijos auditorijas, o paskui persikėlė į Rusijos imperijos aukštąsias mokyklas. Dalis jų kalbėjo ta pačia kalba, atjautė sunkią valstiečių padėtį, pasisakė už baudžiatvą panaikinimą. A.Klementas, D.Poška, S.Stanevičius, L.Ivinskis buvo žymiausi to meto lietuvių kūrybinės inteligentijos atstovai, rašę lietuviškai. Šalia jų išaugo stambus būrys valstietiškos kilmės kūrybinės inteligentijos: S.Valiūnas, A.Straždas, S.Daukantas, A.Tatarė, K.Nezabitauskis-Zabitis, K.Aleknavičius, A.Savickis, P.Savickas, A.Baranauskas, M.Akelaitis, M.Valančius ir kt. Lietuviškos apskritai ir valstiečių kilmės kūrybinės inteligentijos atsiradimas ir pagausėjimas paveikė valstiečių kultūrinį gyvenimą ir sustiprino jų visuomeninį vaidmenį. Lietuvių inteligentija savo kūrybinę energiją nukreipė į valstiečius. Ji nuo pat pirmųjų XIX a. dešimtmečių rūpinosi lietuviškų elementorių, vadovėlių, mokyklinių skaitinių leidimu, domėjosi liaudies kalbos dalykais. Ypač daug iniciatyvos rodė Vilniaus universiteto studentai lietuviai, besimokę čia XIX a. 2-3 dešimtmečiais ir J.Koncevičiaus vadovaujamas lietuvių studentų ratelis, veikęs Maskvos universitete baudžiatvą panaikinimo metu.

Lietuviškų leidinių skaičius metai iš metų augo. 1801-1850 m. Lietuvoje pasirodė 227, 1851-1861 m. - 205 įvairūs spaudiniai²³⁸). Išaugo leidinių tiražai, kurie pasiekė net 40 tūkst. egz. Keitėsi ir leidinių pobūdis: gausėjo pasaulietinio pobūdžio knygų. Pasirodė liaudies dainų, pasakų rinkinių, beletristinių kūrinių. 1846 m. L.Ivinskis pradėjo leisti kasmetinius, valstiečiams skirtus kalendorius, S.Daukantas - ūkinio pobūdžio knygeles. Tuo metu sukurta lietuvių literatūros klasikų kūrinių.

Politinės aplinkybės, materialiniai sunkumai sutrukdė išleisti daugelį lietuvių inteligentijos paruoštų mokslinio pobūdžio ir beletristinių kūrinių, liaudies kūrybos rinkinių, vadovėlių ir kt. 1795-1861 m. 20 lietuvių kalbos žodynų, 14 darbų kalbos klausimais, 4 vadovėliai, 6 liaudies kūrybos rinkiniai, 54 poezijos ir prozos dalykai, 5 istorijos kūriniai ir kt. liko rankraščiuose²³⁹. Tuo metu lietuvių inteligentija rūpinoši leisti lietuviškus laikraščius. L.Ivinskis buvo parengęs laikraščio "Aitvaras" projektą, M.Akelaitis sumanęs leisti laikraštį "Pakeleivingas"²⁴⁰. Leisti lietuvišką laikraštį buvo sumanę broliai Juzumai. Tačiau jų sumanymai dėl lėšų stokos ir kitokių priežasčių liko neįgyvendinti.

1831-1861 m. pagrindiniu lietuvių literatūros personažu tapo valstietis, stiprėjo K.Donelaičio pradėta tendencija vertinti tikrovę liaudies požiūriu. Besiformuojančioje grožinėje lietuvių literatūroje ryškėjo liaudies poetinės kūrybos poveikis, suteikęs literatūrai nacionalinį koloritą²⁴¹.

Lietuviška literatūra iš esmės buvo skirta valstiečiams. Dauguma valstiečių jaunimo mokėjo skaityti ir turėjo galimybių susipažinti su jiems skiriama literatūra.

Savo turiniu lietuviška literatūra buvo labai nevienoda. Didaktinės beletristikos, ūkinių knygelių autoriai svarbiausiu savo tikslu laikė liaudies moralės, jos švietimo bei ekonominės gerovės kėlimą ir beveik nelietė liaudies socialinio ir nacionalinio išsivadavimo kovos uždavinių. Tuo tarpu XIX a. vidurio poezijoje buvo ryškiau smerkiamas baudžiavinis išnaudojimas, griežčiau imta pasisakyti prieš carinę priespaudą²⁴².

XIX a. pirmosios pusės valstiečiams skirta pasaulinė

literatūra neatspindėjo visų jų socialinių, kultūrinių ir tautinių siekių. Plačiau juos, požiūrį į dvarininkus ir bajoriją apskritai, baudžiavą, santykius su dvarininkais išdėstė 1831 m. sukilimo dalyvis, emigravęs į Prancūziją ir ten susipažinęs su utopinio socializmo idėjomis žemaičių bajoras Jonas Goštautas, kuris laikomas valstiečių siekimų reiškėju²⁴³.

Jo lenkiškos knygelės, išleistos 1839 m. Prancūzijoje, personažai lietuviai valstiečiai kalba apie kovą su bajorais, kurie visi esą verti būti "išpjauti arba pakarti". Bajorai vadinami pabaisomis, velniais, atsiųstais kankinti žmonių gimine²⁴⁴. Šitoks mitologinis bajorų ar dvarų administratorių apibūdinimas nebuvo J.Goštauto išgalvotas - jis buvo sutinkamas lietuvių antifeodalinėje tautosakoje²⁴⁵. Autorius, atskleidęs valstiečių antibaudžiatvinių nusistatymą, pasvyravęs drauge su dvejojančiais ir nematančiais realaus kelio išsivaduoti iš baudžiatvinės priepaudos, nieko konkretnesnio dėl jos likvidavimo nenurodė.

XIX a. viduryje, baudžiatvos panaikinimo išvakarėse, tautinės savimonės stiprėjimo, valstiečių judėjimo poveikyje tarp lietuvių inteligentijos stiprėjo demokratinės nuotaikos. Šiuo laikotarpiu subrendo daugelis 1863 m. sukilimo vadovų ir dalyvių, būsimų lietuvių tautinės kultūros darbuotojų bei rėmėjų.

LITERATŪRA

¹Żytkowicz L. Rzady Repnina na Litwie w latach 1794-1797. V., 1938. Lent. A.; Улашик Н. Предпосылки крестьянской реформы 1861 г. в Литве и Западной Белоруссии. Москва, 1965. С. 31-101.

²Улашик Н. Указ. соч. С. 48-49.

³Jučas M. Baudžiatvos irimas Lietuvoje. V., 1972. P. 128.

⁴Janulaitis A. Užnemunė po Prūsais. K., 1928. P. 16.

⁵Неулокоев В. Аграрно-крестьянский вопрос в Литве во второй трети XIX века. Москва, 1972. С. 32; Историческое обозрение пятидесятилетней деятельности Министерства государственных имуществ. 1837-1887. СПб., 1888. Ч. 2. С.80. Plg. Колюхова Т.А. Государственная деревня Литвы и реформа П.Д. Киселева. Москва, 1975. С. 33-34.

⁶Улашик Н. Указ. соч. С. 67.

⁷Jučas M. Min. veik. P. 170.

⁸Неулокоев В. Аграрно-крестьянский вопрос в Литве во второй трети XIX века: Автореф. дис. д-ра ист. наук. Москва, 1972. С. 74-75.

⁹Dundulis B. Napoléon et la Lituanie en 1812. Paris, 1940. P. 294; Lebedys J. Simonas Stanevičius. V., 1955. P. 28.

¹⁰Лазутка С. Революционная ситуация в Литве в 1859-1962 г. Москва, 1965. С. 35.

¹¹Conze W. Agrarverfassung und Bevölkerung in Litauen und Weissrussland. Leipzig, 1940. S. 187-188.

¹²Litwin Buckiewicz A. Obrazki Litwy w stuleciu // Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kurniku. Sign. 1204. L. 37.

¹³Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба: Виленская губерния / Сост. А.Корева. СПб., 1861. С. 371.

¹⁴Hryškevičius M. Šiaulių ekonomijos, kadatai karališkų gėrybių (dvarų) istoriškas aprašymas nuo jo pradžios lig pusei XIX šimtmečio. Šiauliai, 1850 // Lietuvos MA b-kos Rankraščių sk. (toliau - MABRS). F. 213,214. P. 67-113. (Rankr.)

¹⁵Неупокоев В. Батраки в Литве накануне реформы 1861 года // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1964 года. Кишинев, 1966. С. 542.

¹⁶Plokščių (Blagoslovenstvos) dvaro 1835 m. inventorius // Lietuvos valst. istorijos archyvas (toliau - LVIA). F. 716. Ap. 1. B. 3458. L. 1-13.

¹⁷Palangos grafystės 1816 m. inventorius // LVIA. F. 716. AP. 4. B. 126. L. 1-27.

¹⁸LTSR istorijos šaltiniai (toliau - LIŠ). V., 1955. T. 1. P. 458.

¹⁹Ten pat. P. 469.

²⁰Улашик Н. Указ. соч. С. 316.

²¹Platelių grafystės 1812.VIII.29 d. inventorius // LVIA. F. 1291. Ap. 1. B. 10. L. 1-19; Palangos grafystės 1816 m. inventorius // LVIA. F. 716. Ap. 4. B. 126. L. 1-26.

²²Мулявичюс Л., Ючас М. Некоторые вопросы генезиса капитализма в Литве. Вильнюс, 1968. С. 29.

²³Anykščių bažnyčios valdos 1834 m. inventorius // MABRS. F. 43-2029. L. 9-29.

²⁴Grinapolio (1811 m.) ir Balbėnų (1812 m.) palivarkų inventoriai // MABRS. F. 138-1439. L. 43-45; F. 138-1442. L. 50-54.

²⁵Dirvėnų dvaro 1845 m. inventorius // MABRS. F. 35-79 (lapai nenumeruoti).

²⁶Raudondvario dvaro 1845 m. inventorius // LVIA. F. 716. Ap. 1. B. 241. L. 1-20.

²⁷Vilkijos dvaro 1846 m. inventorius // Ten pat. B. 454. L. 1-14.

²⁸Bobcino dvaro 1846 m. inventorius // Ten pat. B. 232. L. 1-18.

²⁹Jučas M. Min. veik. P. 96-99.

³⁰Доунае-Запольскі М. Социальна-эканамічная структура Літоуска-Беларуская дзяржавы у XVI-XVII столлях // Гісторычна-археалёгічны зборнік. Менск, 1927. С. 24-25; Улашик Н. Указ. соч. С. 316.

³¹Dundulienė P. Žemdirbystė Lietuvoje. V., 1963. P. 139.

- ³²Apaskaičiuota pagal: Улашик Н. Указ. соч. С. 321.
- ³³Нрыškevičius M. Min. veik. P. 70-73.
- ³⁴Ten pat. P. 74-92.
- ³⁵Platių grafystės 1808.VIII.29 d. inventorius // LVIA. F.1291. Ap. 1. B. 9. L. 1-48.
- ³⁶LIŠ. T. 1. P. 404.
- ³⁷Vilkijos dvaro 1846 m. inventorius // LVIA. F. 716. B. 454. L. 1-14.
- ³⁸Ючас М. и Мулявичюс Л. Безземельные крестьяне в Литве в XVII-XIX вв. // Ежегодник ко аграрной истории Восточной Европы 1965 года. Москва, 1970. С. 86-87.
- ³⁹Żabko-Potopowicz A. Praca najemna i najemnik w rolnictwie w Wielkiem Księstwie Litewskim w wieku osiemnastym. Warszawa, 1929. S. 165, 169, 180. Похилевич Д. Крестьяне Белоруссии и Литвы во второй половине XVII века. Вильнюс, 1968. С. 158-159; Jučas M. Min. veik. P. 161.
- ⁴⁰Lachnicki I. Biografia włościanina nad brzegami Niemna powyżey Łosośney mieszkającego. Warszawa, 1815. S. 45.
- ⁴¹O procenie czyli dochodzie z ziemi i stanie włościan na Żmudzi, podług praw i zwyczajów tego kraju od najdawniejszych czasów, 1844// LLTI. F. 1-3237. L. 15.
- ⁴²Platių grafystės 1808.VIII.29 d. inventorius // LVIA. F.1291. Ap. 1. B. 9. L. 1-48.
- ⁴³Jucevičius L. Raštai V., 1959. P. 422-423.
- ⁴⁴Verpenos dvaro valstiečių trobesių aprašymas (1829) // MABRS. F. 37-1378. L. 1-14.
- ⁴⁵Naradavos dvaro valstiečių trobesių aprašymas // LVIA. F. 716. Ap. 3. B. 1369. L. 2-6.
- ⁴⁶Dembinos palivarko 1828.IV.23 d. inventorius // MABRS. F. 38-1441. L. 135-136.
- ⁴⁷LIŠ. T. 1. P. 367.
- ⁴⁸Jučas M. Min. veik. P. 101-102, 126.
- ⁴⁹Ючас М. и Мулявичюс Л. Безземельные крестьяне... С. 89-91.
- ⁵⁰LIŠ. T. 1. P. 428-430.
- ⁵¹Петерсон Е. Об основаниях, условиях и последствиях перевода барщинных хозяйств на наемно-рабочее положение в некоторых поместьях Ковенской губернии. Спб., 1860. С. 4.
- ⁵²Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. V., 1968. D. 3. P. 165.
- ⁵³LIŠ. T. 1. P. 369-371.
- ⁵⁴Matulaitis S. 1863 metai Lietuvoj. Minskas, 1933. D.1. P. 178-179.
- ⁵⁵Неулокоев В. Батраки в Литве... С. 529, 536, 545.
- ⁵⁶Похилевич Д. Указ. соч. С. 160.
- ⁵⁷Ючас М. и Мулявичюс Л. Безземельные крестьяне... С. 87.
- ⁵⁸Żabko-Potopowicz A. Op. cit. P. 219-220; Улашик Н. Указ. соч. С. 306-310.
- ⁵⁹Улашик Н. Указ. соч. С. 329.
- ⁶⁰Нрыškevičius M. Min. veik. P. 94.

- ⁶¹LIŠ. T. 1. P. 513-514.
- ⁶²Šakenis K. Vabalninkas ir jo apylinkė praecityje. K., 1935. P. 152.
- ⁶³Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 73.
- ⁶⁴Ten pat. P. 209-210.
- ⁶⁵Петерсон Е. Указ. соч. С. 40-41.
- ⁶⁶Zarys historiii gospodarstwa wiejskiego w Polsce. Warszawa, 1964. T. 2. S. 351.
- ⁶⁷Петерсон Е. Указ. соч. С. 30.
- ⁶⁸Улашик Н. Указ. соч. С. 329-330.
- ⁶⁹Vilkijos dvaro 1846 m. inventorius // LVIA. F. 716. Ap. 1. B. 454. L. 1-14.
- ⁷⁰Похилевич Д. Указ. соч. С. 158.
- ⁷¹Улашик Н. Указ. соч. С. 336.
- ⁷²LIŠ. T. 1. P. 439.
- ⁷³Goštautas J. Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją. V., 1967. P. 47.
- ⁷⁴LIŠ. T. 1. P. 367.
- ⁷⁵MABRS. F. 37-123. L. 1-2.
- ⁷⁶MABRS. F. 138-1439. L. 92-96.
- ⁷⁷Jučas M. Min. veik. P. 165-166.
- ⁷⁸LIŠ. T. 1. P. 367.
- ⁷⁹Ten pat. P. 371.
- ⁸⁰Skrodzakis K. Trumpas katekizmas arba pamokims diel priguldinima jaunuomenes Žemajtiu katalikų... Vilniuje, 1856. P. 76-77.
- ⁸¹Улашик Н. Указ. соч. С. 338.
- ⁸²Žabko-Potopowicz A. Op. cit. P. 175.
- ⁸³Петерсон Е. Указ. соч. С. 47.
- ⁸⁴MABRS. F. 37-123. L. 1.
- ⁸⁵Daugirdaitė-Sruogienė V. Žemaičių bajoro ūkis XIX amžiaus I-oje pusėje. K., 1938. P. 96-98.
- ⁸⁶Jucevičius L. Raštai. P. 446.
- ⁸⁷Ten pat.
- ⁸⁸Петерсон Е. Указ. соч. С. 20-25, 28, 40, 41, 47.
- ⁸⁹LIŠ. T. 1. P. 382.
- ⁹⁰Šakenis K. Min. veik. P. 135.
- ⁹¹LIŠ. T. 1. P. 512-517.
- ⁹²Неупокоев В. Батраки в Литве... С. 543.
- ⁹³Меркис В. Экспорт зерна и льна из Литвы в 1795-1861 // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1963 года. Вильнюс, 1964. С. 439.
- ⁹⁴Vom Flachse in besonderer Rücksicht auf Lithauen von Melchior Giedroyc // Estijos Centrinis valstybinis istorijos arctyvas. F. 402. Ap. 2. B. 7013. L. 64.
- ⁹⁵Краткое описание имени Плуицны, состоящего в Ковенской губернии в Тельшевском уезде // Государственный исторический музей в Москве. Отд. рукописей. Ф. 117. Д. 448. Л. 54-55.
- ⁹⁶Улашик Н. Скотоводство в Литве и Западной Белоруссии (1811-1861) // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР: Сб.4. Москва, 1960. С. 170.

- ⁹⁷Jučas M. Prekyba Lietuvos kaime XVIII a. // Iš lietuvių kultūros grijos. V., 1964. T. 4. P. 111-114.
- ⁹⁸O procenie czyli dochodzie... L. 18-19.
- ⁹⁹Jučas M. Baudžiavos irimas... P. 87.
- ¹⁰⁰Ючас М. и Мулявичюс Л. Некоторые вопросы генезиса... С. 18-19.
- ¹⁰¹Улашик Н. Обезземеливание крестьян Литвы и Западной Белоруссии после отмены крепостного права // Революционная ситуация в России 1859-1861 гг. Москва, 1960. С. 55.
- ¹⁰²Jučas M. Baudžiavos irimas... P. 128.
- ¹⁰³LIŠ. T. 1. P. 442; Неупокоев В. Повинности помещичьих крестьян в первой половине XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1962 года. Минск, 1964. С. 399.
- ¹⁰⁴Ючас М., Мулявичюс Л. Некоторые вопросы генезиса... С. 25-26.
- ¹⁰⁵Balbėnų palivarko 1812, 1819 ir 1830 m. inventoriai // MABRS. 138-1439. L. 43-45, 77, 92-96; F. 38-1440. L. 10-17.
- ¹⁰⁶Grinapolio palivarko 1812, 1819, 1827 ir 1844 m. inventoriai MABRS. F. 38-1442. L. 50-54, 70-74, 78-82.
- ¹⁰⁷Pašerkšnės dvaro 1844 m. inventorius // MABRS. F. 37-3295. 2-3.
- ¹⁰⁸Vilkijos dvaro 1844 m. inventorius // LVIA. F. 716. Ap. 2. 31. L. 95-96.
- ¹⁰⁹Jučas M. Baudžiavos irimas... P. 141-142.
- ¹¹⁰Raudondvario dvaro 1845 m. privalomasis inventorius // LVIA. 716. Ap. 1. B. 241. L. 1-20.
- ¹¹¹Vilkijos dvaro 1844 m. inventorius // LVIA. F. 716. Ap. 2. 31. L. 83-98.
- ¹¹²Dirvėnų dvaro 1845 m. inventorius // MABRS. F. 35-79 (lapai numeruoti).
- ¹¹³Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 431.
- ¹¹⁴Ten pat. P. 112, 269, 345-346, 355.
- ¹¹⁵Неупокоев В. Состав и норма феодальной ренты в казенной деревне гвы (1798-1845) // Тезисы докладов и сообщений XI сессии симпозиума аграрной истории Восточной Европы. Москва, 1969. С. 203.
- ¹¹⁶LIŠ. T. 1. P. 519.
- ¹¹⁷Улашик Н. Изменения в хозяйстве крепостной Литвы и Западной оруссии в связи с введением новых культур (картофель) // Материалы истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. Москва: Сб. 5. 1962. 325-327.
- ¹¹⁸Tyla J. Bulvių sodinimo būdai praityje // Kraštotyra. V., 1971. 70-76; Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 383-384.
- ¹¹⁹Balbėnų dvaro 1814 ir 1844 m. inventoriai // MABRS. F. 138-39. L. 56; F. 138-1440. L. 10-17.
- ¹²⁰Raudondvario dvaro 1845 m. privalomasis inventorius // LVIA. 716. Ap. 1. B. 241. L. 1-20.
- ¹²¹Vilkijos dvaro 1840 ir 1844 m. inventoriai // LVIA. F. 716. 2. B. 31. L. 83-98.
- ¹²²Pavlovo dvaro 1818.III.6 d. inventorius // LVIA. F. 1291. Ap. B. 131. L. 11-14.

- ¹²³Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 253.
- ¹²⁴Улашик Н. Указ. соч. С. 366-368.
- ¹²⁵Zytkowicz L. Op. cit. P. 137-142, 154-155.
- ¹²⁶Материалы для географии и статистики России. Ковенская губерния / Сост. Д. Афанасьев. Спб., 1861. С. 339-340.
- ¹²⁷Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 81, 162, 290.
- ¹²⁸LIŠ. T. 1. P. 478.
- ¹²⁹LVIA. F. 716. Ap. 1. B. 268. L. 8.
- ¹³⁰Формулярный список на рекрут (1836) // LVIA. F. 497. Ap. B. 47. L. 198-238.
- ¹³¹Janulaitis A. Užnemunė po Prūsais. P. 152-177.
- ¹³²Полное собрание законов Российской империи (далее-ПЗ). СПб., 18 Т. 26: 1800-1801 г. No 20019. С. 794-795.
- ¹³³Janulaitis A. Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX a. (1795-186 K.), 1936. P. 210-211, 357-358.
- ¹³⁴Jučas M. Baudžiovos kritika Lietuvoje XVIII a. pabaigoje - 19 a. pradžioje // Lietuvos istorijos metraš-tis. 1971 m. V., 1971. 60; Jablonskis K. Lietuvių kultūra ir jos veikėjai. V., 1973. P. 3: 338.
- ¹³⁵Jučas M. Baudžiovos kritika Lietuvoje ... P. 62-65.
- ¹³⁶Неупокоев В. Перестройка некоторых помещичьих хозяйств Литвы второй трети XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Евро- 1961 г. Рига, 1963. С. 337.
- ¹³⁷Jučas M. Baudžiovos irimas... P. 196-197.
- ¹³⁸ПЗ. 1802-1803 г. Слб., 1830. Т. 28. С. 462-465; Jučas Baudžiovos irimas... P. 198.
- ¹³⁹Jučas M. Baudžiovos irimas... P. 198-203.
- ¹⁴⁰Неупокоев Н. О крестьянских волнениях в Литве в первой полов XIX в. // История СССР. 1959. No. 1. С. 157-163.
- ¹⁴¹Неупокоев Н. Перестройка... С. 343.
- ¹⁴²Крестьянское движение в России в 1826-1849 гг. Москва, 1961. 525-535; Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 165-167.
- ¹⁴³Janulaitis A. Baudžiavų panaikinimo sumanymai Lietuvoje (18 1819 m.). K., 1929. P. 11-12; Jučas M. Baudžiovos irimas... P. 2 218; Izdebski H. Litewskie projekty konstytucyjne z lat 1811-1812 i ich wpi- na konstytucję Królestwa Polskiego // Czasopismo Prawno-Historyczne. 19 T. 24. Z. 1. S. 100.
- ¹⁴⁴Janulaitis A. Baudžiavų panaikinimo sumanymai... P. 20- Jučas M. Baudžiovos irimas... P. 218-220.
- ¹⁴⁵Janulaitis A. Baudžiavų panaikinimo sumanymai... P. 23-2.
- ¹⁴⁶Ten pat. P. 46.
- ¹⁴⁷Jučas M. Baudžiovos irimas... P. 219-226.
- ¹⁴⁸Sliesoriūnas F., Kruopas J. Nežinomas 1831 m. Lietuvos sukilė atsišaukimas lietuvių kalba // LTSR MA darbai. A serija. 1965. 1. P. 239-242.
- ¹⁴⁹Sliesoriūnas F. 1830-1831 metų sukilimas Lietuvoje. V., 19 P. 394-395.
- ¹⁵⁰Ten pat. P. 395, 422.

- ¹⁵¹Lietuvos valstiečių ir miestėlių ginčai... P. 126.
- ¹⁵²Ten pat. P. 230.
- ¹⁵³Ten pat. P. 272-274.
- ¹⁵⁴Ten pat. P. 243.
- ¹⁵⁵Ten pat. P. 27-53, 57-68, 71-75, 126, 158-160, 195-208, 229-44, 262-266, 272-297, 308-309, 313-350, 383-394, 408-419.
- ¹⁵⁶ПСЗ. Слб., 1840. Т. 14. No 13035-13036.
- ¹⁵⁷Конохова Т. Сельское хозяйство государственных крестьян Виленской Ковенской губерний в период реформы П.Д. Киселева (1840-1857 гг.) / Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР: Сб. Москва, 1960. С. 207.
- ¹⁵⁸Конохова Т. Крестьянское движение в государственной деревне Виленской Ковенской губерний в период реформы П.Д. Киселева (1840-1857 гг.) / Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1966 г. Таллин, 971. С. 411; Конохова Т.А. Государственная деревня Литвы и реформа П.Д. Киселева. Москва, 1975. С. 23-26.
- ¹⁵⁹Неупокоев В. Источники по истории крестьянства государственной деревни Литвы во второй трети XIX в. // Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. Рига, 1970. С. 250-251.
- ¹⁶⁰LIŠ. Т. 1. P. 459.
- ¹⁶¹Дружинин Н. М. Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселева. Москва, 1958. Т. 2. С. 181.
- ¹⁶²Ten pat. P. 182.
- ¹⁶³Apskaičiuota pagal duomenis, pateiktus anksčiau nurodytoje I.Družinino knygoje. (P. 182).
- ¹⁶⁴Конохова Т. Государственная деревня Литвы и реформа П.Д. Киселева. С. 149.
- ¹⁶⁵Неупокоев В. Аграрно-крестьянский вопрос в Литве... С. 52.
- ¹⁶⁶Историческое обозрение пятидесятилетней деятельности Министерства государственных имуществ Табл. 5.
- ¹⁶⁷Конохова Т. Крестьянское движение... С. 413-423.
- ¹⁶⁸Неупокоев В. Источники по истории крестьянства государственной деревни Литвы... С. 261-262.
- ¹⁶⁹Историческое обозрение пятидесятилетней деятельности Министерства государственных имуществ, 1837-1887. Ч. 2. Табл. 5.; Неупокоев В. Контрреформа государственной деревни Литвы (1857-1862 гг.) // Революционная ситуация России в 1859-1861 гг. Москва, 1970. С. 33-35.
- ¹⁷⁰Неупокоев В. Контрреформа в государственной деревне... С. 36-41; Неупокоев Н. Аграрно-крестьянский вопрос в Литве... С. 79.
- ¹⁷¹ПСЗ. Собр. 2-ое. СПб., 1863. Т. 36. No 36713. С. 436.
- ¹⁷²Дружинин Н. М. Государственные крестьяне... Т. 1. С. 611; Неупокоев В. Подготовка проекта инвентарных правил и применение инвентарного положения 844 года в Литве // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР: Сб. 5. Москва, 1962. С. 277-278; Неупокоев В. Аграрно-крестьянский вопрос в Литве... С. 55.
- ¹⁷³Неупокоев В. Подготовка проекта инвентарных правил... С. 280-291.
- ¹⁷⁴Улащик Н. Введение обязательных инвентарей в Белоруссии и Литве / Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы 1958 г. Таллин.

1959. С. 267.

¹⁷⁵Улашик Н. Инвентари помещичьих имений западной Белоруссии Литвы 40-х годов XIX века, как исторический источник // Проблем источниковедения. Москва, 1962. Т. 40. С. 95-97.

¹⁷⁶Инвентарные положения Западных губерний. СПб., 1859. С. 8-9.

¹⁷⁷Инвентарные положения Западных губерний. С. 19, 28.

¹⁷⁸Улашик Н. Предпосылки... С. 147.

¹⁷⁹Неупокоев Н. Подготовка проекта инвентарных правил... С. 300-301

¹⁸⁰LIŠ. Т. 1. P. 489-491; Инвентарные положения Западных губерний С. 153-173.

¹⁸¹Дружинин Н. М. Государственные крестьяне... Т. 1. С. 278.

¹⁸²Rajca Cz. Ruch oporu chłopskiego w Królestwie Polskim w latach 1815-1864. Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1969. P. 175-177. Pagal Rajcos sudaryt Lenkijos Karalystėje vykusių atkaklesnių valstiečių bruzdėjimų sąrašas 1814-1820 m. buvo 14, 1821-1830 m. - 18, 1831-1840 m. - 52 1841-1845 m. - 18, 1848 m. - 41, 1847 m. - 36 bruzdėjimai. Valstiečiai Užnemunėje 1846 m. taip pat suaktyvėjo. 1814-1845 m. ten buvo 5, 1846 m. - 3 bruzdėjimai (p. 297-341).

¹⁸³Historia chłopów polskich. Warszawa, 1972. T. 3. S. 332.

¹⁸⁴Strazdūnaitė R. Agrariniai santykiai Užnemunėje 1795-1864 m. // Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje. P. 204-206.

¹⁸⁵Grabski W. Społeczne gospodarstwo agrarne w Polsce. Warszawa, 1920. S. 343.

¹⁸⁶Костюшко И. Крестьянская реформа 1864 года в Царстве Польском Москва, 1962. С. 24.

¹⁸⁷Kieniewicz S. Historia Polski, 1795-1918. Warszawa, 1968. S. 223.

¹⁸⁸История СССР. Москва, 1968. Т. 5. С. 33.

¹⁸⁹Неупокоев В. Решения дворянских комитетов 1857 года в Литве личном "освобождении" крестьян // Vilniaus valst. V. Kapsuko universitet mokslo darbai. V., 1955. Т. 5. P. 66.

¹⁹⁰История СССР. Москва, 1968. Т. 5. С. 32.

¹⁹¹LIŠ. Т. 1. P. 500-502.

¹⁹²V. B. Gengubernatoriaus Nazimovo 1857 m. lapkričio 20 d. įsakyma // Mūsų senovė. K., 1937. Т. 2. Kn. 1. P. 172-183.

¹⁹³ПСЗ. СПб., 1830. Т. 35. No 27316. С. 170-172.

¹⁹⁴Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 376, 398-399.

¹⁹⁵MABRS. F. 138-1441. L 29; F. 138-1442. L. 43-44.

¹⁹⁶MABRS. F. 29-183. L 19.

¹⁹⁷(Pagal V. Neupokojevo surinktus duomenis, 1832-1844 m. judėjimai vyko 26 privačiuose ir 34 valstybiniuose dvaruose, 1844-1848 m. 31 ir 32, 1853-1857 m. pabaigoje - 82 ir 63).

¹⁹⁸Улашик Н. О крестьянских волнениях в Литве в первой половине XIX века // История СССР. 1959. No 1. С. 157.

¹⁹⁹LIŠ. Т. 1. P. 480-483.

²⁰⁰Jučas M. Baudživos irimas... P. 205.

²⁰¹O procenie czyli dochodzie z ziemi... S. 14.

²⁰²Žandarų pulkininko Tyzenhauzo 1854.V. 22 d. raštas III skyriaus viršininkui grafiui Orlovui // SRCVA. F. 109. 1 eksp. 1847 m. Ap

22. В. 305. L. 147-149.

²⁰³Крестьянское движение в России в 1857 - мае 1861 г. Москва, 1963.
С. 683-716.

²⁰⁴Shiesortūnas F. Min. veik. P. 430.

²⁰⁵Rajca Cz. Op. cit. P. 298-341.

²⁰⁶Неупокоев В. Аграрно-крестьянский вопрос... С. 96-101; Лазутка С.
Революционная ситуация... С. 93.

²⁰⁷Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 306, 354, 414.

²⁰⁸SRCVA. F. 109. I eksp. 1847 m. Ap. 22. В. 305. L. 152.

²⁰⁹Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 327.

²¹⁰Ten pat. P. 130, 252.

²¹¹Ten pat. P. 176.

²¹²Ten pat. P. 303-304.

²¹³Ten pat. P. 308-312.

²¹⁴Ten pat. P. 352.

²¹⁵Gieczys K. Bractwa trzezwosci w diecezji Żmudzkiej w latach 1858-1864.
V., 1935. P. 86.

²¹⁶Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 361.

²¹⁷Ten pat. P. 351-353.

²¹⁸Ten pat. P. 323.

²¹⁹ПСЗ. Собр. 2-ое. СПб., 1830. Т. 2. No 1308. С. 676.

²²⁰Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje
pusėje. K., 1970. P. 82-83.

²²¹Vilniaus universitetas. V., 1966. P. 94.

²²²V. Pelikano 1827.IX. 15 d. raštas Vilniaus švietimo apygardos
globėjui // LVIA. F. 567. Ap. 2. B. 1929. L. 8-9.

²²³1850.XII. 29 d. aplinkraštis Kauno, Vilniaus, Gardino, Minsko,
Slucko, Svisločės ir Bialystoko gimnazijų direktoriams // LVIA. F.
567. Ap. 2. B. 6341. L. 1.

²²⁴Minėtų mokyklų mokinių sąrašai // Ten pat. L. 11-74; Lukšienė
M. Min. veik. P. 431.

²²⁵Lukšienė M. Min. veik. P. 412-433.

²²⁶Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Т. 2.
Отд. 2. 1840-1855 гг. Изд. 2-ое. СПб., 1876. С. 1348-1356.

²²⁷Lukšienė M. Min. veik.

²²⁸Wrotnowski R. Zbiór pamiętników o powstaniu Litwy w r. 1831. Paryż,
1835. S. 131.

²²⁹Valančius M. Raštai. V., 1972. Т. 2. P. 237.

²³⁰Lukšienė M. Min. veik. P. 408-409.

²³¹Apskaičiuota iš M. Lukšienės. Min. veik. P. 430.

²³²Сборник постановлений по Министерству народного просвещения... С.
1123.

²³³Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai... P. 71.

²³⁴Cit. iš: Lebedys J. Min. veik. P. 38.

²³⁵Valančius M. Min. veik. P. 244.

²³⁶Tyla A. Lietuvos jaunimas Tartu universitete // LTSR MA darbai.
A serija. 1973. Т. 3. P. 123.

²³⁷Меркис В. Социальное происхождение промышленных рабочих Литвы

в XIX в. // Возникновение капитализма в промышленности и сельском хозяйстве стран Европы, Азии и Америки. Москва, 1968. С. 270-274.

²³⁸Lietuvos TSR bibliografija: Knygos lietuvių kalba. V., 1969. T. 1. P. 12.

²³⁹Ten pat. P. 491-544.

²⁴⁰Janulaitis A. Mikalojus Akelaitis. V., 1969. P. 35-38.

²⁴¹Lietuvių literatūros istorija. Feodalizmo epocha. V., 1957. T. 1. P. 322, 449-454.

²⁴²Ten pat. P. 495, 506.

²⁴³Jablonskis K. Valstiečių judėjimas Lietuvoje XIX a. pirmojoje pusėje ir valstiečių siekimų reiškėjas Jonas Goštautas // Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje. V., 1957. P. 48-69.

²⁴⁴Jonas Goštautas. Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją. P. 50-56, 70, 78.

²⁴⁵Lietuvių tautosakos apybraiža. V., 1963. P. 22-223.

APIE PYPKININKUS
(du J.A.Pabrėžos eilėraščiai)

ESU SAU ŽMOGUS

su sau žmogelis, šarpus kožnam darbe.
Is man pagal norą klojas, Dieve, būk Tau garbė.

tbuvau baudžiavą, kiek uždėjo ponas,
ir užtat mane ponas ir kunigs klebonas.

žmokėjau donį, nors su didžia bėda,
ebijau dabar nei pono, nei urėdo.

arčiamoj nesu skolingas, noris kas nedėlią
atsai alaus atsigėręs, perku dar prieteliams.

uriu jungą jaučių, dvi skaisti dukrelė,
as tik anas gaun regėti, sako, kad panelės.

rie to ščėstis yra, kad ir pati ščyra.
Isi turtai ir karūnos dėl manęs nieks yra.

ors prūdelis mažas, kasdien užmal miera.
ankiai kur yr didi turtai, tikros meilės nėra.

Isad linksmas esu, ar ariu ar sėju,
rašau, Dieve, būk ir toliau mano geradėju.

APIE PYPKININKĄ

Nieks man didybės, didžių vyresnybės,
Kuriems paklepčiai atim jų aštrybes.
Nėr man ponystės ir tos neniekinu,
Vienok aš linksmas, pypkę sau kūrinu.

Nėra man smūtkų, nežinau, kas bėda,
Ir dėkavoju, kad Pons Dievs taip rėdo.
Jei mane paplak, kad prova bjaurinu,
Aš jam kloniojuos ir pypkę kūrinu.

Sumnenė čysta niekad nesmūtnijas,
Ana nebijos, kad kilst perkūnijos,
Neboju nieko, tabokėlių trindams,
Stoviu atvožnai, pypkę sau kurindams.

Anas tyrionis, kursai svietaį spaudžia,
Dreb girdėdams, kad perkūnai šaudo.
Aš žaibus metant pats save stīprinu
Ir antrą pypkę prikimšęs kūrinu.

Tam neužvydžiu pavadžiaus geriausio,
Kurs prastą stoną rand čestyj aukščiausioj.
Tegu šlovinas, aš to neniekinu,
Stovėdams žiednai pypkę sau kūrinu.

O dūmas regims, ant oro išnykstaš,
Paduod man mislis kad nebūsiu šlykštus,
Primen man aiškiai, jog čia gyvendamas,
Turiu veizėti, ką rasiu mirdamas¹.

1. Šiame darbe literatūros faktai bus interpretuojami kultūros istorijos požiūriu. Tai du kunigo, pranciškonų ordino vienuolio Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (1771-1849) eilėraščiai. Visai nesvarstant jų meninio lygio, norėtusi pasinaudoti jais kaip XIX a. pirmos pusės tekstais, teikiančiais medžiagos apie to meto valstiečių lietuvių gyvenimą. Mūsų tikslas - pasiaiškinti, kokių būdu yra pasakojama apie valstietį ir palyginti šį pasakojimą su kitais panašiais ar tematiškai artimais šaltiniais. Juk šie eilėraščiai skiriasi nuo mūsų ausiai įprastesnių baudžiavos užguito valstiečio skundų (plg. anoniminę "Giesmę muzikėlio", išspausdintą pirmajame knygos "Jonas izz Swisłoczes" leidime)².

Iš karto kyla klausimas, ar juose užfiksuotas esamas, tipiškas valstiečio būvis, o gal tai siekiamybė, pamokymas, kaip reikėtų valstiečiui elgtis. Atrodo, kruopštesnė teksto analizė leidžia priartėti prie eilėraščių autoriui aktualių vertybinių orientacijų, prie XIX a. pirmųjų dešimtmečių epistemės.

2.1. *Esų sau žmogelis*. Suprantama, ši frazė - tai ne moderniška žmogaus individualizmo išraiška: *esu žmogus sau*, tačiau šiandieniniu požiūriu atrodo, kad judama būtent šia kryptimi. Mažybinė forma *žmogelis* galėtų rodyti tam tikrą kalbančiojo šypsny, susilpnina *sau* kategoriškumą, apskritai nuima gyrimosi, pasipuikavimo (*vis man pagal norą klojas*) įtampą. (Tačiau būtina pastaba; naujausi S.Pivoro tyrinėjimai, kurie skelbiami šiame leidinyje, visai pagrįstai sieja terminą *žmogelis* su socialinio rango apibūdinimu, t.y. mažybinė priesaga nurodo socialinę priklausomybę; ši hipotezė visai tikėtina, bet nemanyčiau, kad ji visai atmeta tai, kas anksčiau buvo sakyta.)

Tai pasakojimas apie subjekto *būseną*; pasakotojas ir subjektas šiuo atveju tapatinami, pasakojimui suteikta pirmo asmens, kalbėjimo apie save forma. Žinant autoriaus luomą, galima kelti klausimą, ar šio "persikūnijimo" rezultatas gali būti laikomas daugiau ar mažiau autentišku valstiečio monologu?

2.2. Lėmėjo rolė. Visos pasakojamos gerovės steigėjo, t.y. Lėmėjo rolė natūraliai, be kokių svarstymų, atiduodama Dievui (antroje eilutėje panaudojama kalbinė klišė *Dieve, būk Tau garbė* rodo, kad santykiai su krikščionišku Dievu yra patys betarpiškiausi). Dievas minimas eilėraščių pradžioje ir pabaigoje. Į antrąją eilutę reikia atidžiai išsižiūrėti. Subjekto noras yra tapatinamas su tuo, ką Dievas davė; t.y. noriu aš, bet jam dėkoju ir už norą, ir už jo išsipildymą.

Šitoks apeliavimas į Lėmėją eilėraščio pradžioje ir siekimas perkelti esamą būseną į tęstinumo plotmę, prašant Dievo *ir toliau* būti subjekto globėju, aišku, atitolina eilėraščio subjektą nuo modernaus savistovumo, individualumo idėjos. Santykiai su Dievu nekelia jokių problemų – juo tikima ir pasitikima, apie buvimą *sau* subjektas kalba tik visiškai atsiduodamas Lėmėjui. Galima būtų sakyti, kad jis kartu atsisako savęs, ir suranda save.

Šiame eilėraštyje koncentruojamasi ne prie pradinės kiekvienam pasakojimui būdingos frazės, kai Dievas skelbia žmogui - subjektui jo gyvenimo taisyklės, bet prie finalinės pasakojimo struktūros fazės, kai subjektas jau įvykdė, kas jam buvo liepta, ir yra įvertinimas. Žiūrint pagal tekstą, vertina ne Dievas, bet pats subjektas, žinantis vertinimo kriterijus ir neabejojantis savo teisumu; kasdieniniame gyvenime tai būtų subjekto sąžinės balsas, nuolatos žmogaus poelgius lydintis moralinis imperatyvas. Ši syk tai ne vidinis savo poelgių gretinimas su priimtinais gyvenimo taisyklėmis (lydimas neišvengiamų svarstymų), o deklaratyvus kreipimasis į auditoriją siūlant savo gyvenimo modelį. Kas padėjo *sau žmogui* suprasti, kad jo gyvenimas yra sektinas? Tokiu klausimu priartėjame prie empirinio eilėraščio autoriaus, "už kadro" esančio dar vieno teisėjo rolės atlikėjo (Lėmėjas ir teisėjas yra tos pačios aktantinės rolės inicialinis ir finalinis pasireiškimas; pirmasis suformuluoja vertybes, kurių subjektas siekia, antrasis įvertina subjekto veiklą). Taigi eilėraštyje įvardinta finalinio "autosankcionavimo" situacija, kuri siūlo dvejopai aiškintis subjekto paveikslą: arba tai aukštos savirefleksijos

sau žmogelis, arba už valstiečio kaukės besislepiantis, eisingo gyvenimo taisyklės išmanantis kunigas; pastaruoju tveju eilėraštis suvokiamas kaip patarimas, kokiu būdu luotomis – baudžiavos – sąlygomis galima ir reikėtų (?) apti ramios sielos, linksmu žmogumi.

2.3. "Žmogelio" autocharakteristika. Realaus veiksmo, pokyčių transformacijų šlame pasakojime nėra, pasakojimas remiasi vertybių išdėstymu ir receptų (kompetencijos) pavyzdžiais pasiekti įvardijimu. Vertybės yra duotos, jos nevarstomos: ponas uždeda baudžiavą – tai irgi Aukščiausiojo varka, už jos laikymąsi – pagyrimas; mokamas donis, tilygis už tai – vidinė subjekto ramybė, baimės neturėjimas; kaimo scenarijų įrašytas ir smuklės lankymas, kaimynų išaiškinimas ir priedo tatali atliekama be išsiskolinimų. *Atbūti baudžiavą, užmokėti donį* – tai privalomi dalykai, kuriuos reikalavimus subjektas patenkina, įvykdo, būdamas *šarpus* (t.y. greitas, vikrus) darbininkas, ir čia kalbama apie pagrindinę *sau žmogelio* savybę.

Bet atbuvimas, užmokėjimas – tai ne buvimas *sau*, bet kitiems. Kai kalbama apie karčiamą, *sau* ir *kitiems* susipina; subjektas čia – ištrūkdamas iš kasdienybės – lekia nepriklausomas (neskolingas), galintis ir norintis būti *sau*, ir jau savo noru galintis būti kitiems – vaišinti prietelius.

Apžvalgos ratas pasakojime palaipsniui siaurėja, vis labiau koncentruojamasi prie subjekto gyvenimo. 9-10 ilutėse minimi jaučiai, iššerti žirgai ir neskolingi nameliai, esia darbštumo izotopija, o atverti nameliai – bendrabūvio kaip vaišinimas alumi), buvimo kitiems izotopija. Tačiau palaipsniui gerovė, kuri buvo pasiekta darbštumu, pereina į gerovę, kuri atsirado dėl to, kad "žmogeliui" dar ir tekasi, jis apdovanotas laime (tai įvardinta "šczęsties" erminu). Aišku, čia nėra kalbama apie pagoniškosios baimės apdovanojimus; aptariamoms epistemėms atstovams lovanotojas, kaip ir Lėmėjas, tegali būti vienas ir tas pats *geradėjas*. Taigi individualus subjekto bruožas *šarpumas* papildomas sėkmės aspektu. Pasibaigus *sau žmogelio* apystovų" išskaičiavimui, pereinama į apibendrinančią dalį, kurioje valstiečio – baudžiauninko gyvenimas jau

supriešinamas turtams ir valdžiai; saikas iškeliamas vi-
besaikškumo ir kaip argumentas vertinimui minima sėkmė
čia "prūdelis mažas", bet yra tikra meilė, ten – "die-
turtai", bet laimės nėra, nes tikra meilė neaplan-
priešprieša gražina prie sūnelių, dukrelių ir pačios; vadinas
ir apdovanojimą jais subjektas interpretuoja kaip atly-
už savo darbštumą ir pareigų vykdymą. Kitaip sakan-
visa ko pagrindas – *šarpumas*.

2.4. Luomai. Socialiniai santykiai yra duoti ir iš j-
kylantys tarpusavio įsipareigojimai turi būti vykdomi
Apie tokį savo prievolių vykdymą kalbėta pirmoje eilėraš-
čio dalyje. (Atbuvau baudžlavą; užmokėjau donų, čia
primintina, kad Lietuvoje nebuvo – kaip kituose katalik-
kraštuose – privalomos bažnytinės dešimtinės, dar nu-
Mindaugo laikų lietuviai Popiežiaus nuo to atleisti;
pakeista kalėdojimo papročiu (dešimtinė yra *privalėjimas*
duoti tiek ir tiek, o kalėdojimas yra *norėjimas-privalėjimas*
duoti tiek, kiek gali).

Antroje eilėraščio dalyje yra keli užsiminimai ap-
aukštesnį luomą; tai skeptiškas požiūris į turtus (g-
pranciškono požiūris) ir visuomeninę padėtį, bet greit-
to savosios dukrelės lyginimas su panelėmis. Šitok-
apibūdinimas rodo tam tikrą vertybių dviprasmiškumą
nuo aukštesnio luomo atsiribojama, bet jis lieka atskaito-
tašku sakant merginai komplimentą. Tačiau pabrėžtinai
kad pagrindinis negatyvus to luomo vertinimo argumentas
– suabejojimas, ar būna ten tikros meilės.

2.5. Ideali dvasios būseną. Į klausimą, kokia yra a-
turėtų būti idealiai gyvenančio baudžiauninko dvasia
savijauta, formuojasi įdomus atsakymas. Surašysime visu-
savijautos apibūdinimus; jis *patenkintas*, nes pagal nor-
klojasi, jį *giria* ponas ir klebonas (sakralinė ir socialir-
instancijos, kaip matome, neskiriamos), jis *nebijo* pon-
nors kalbant apie donų buvo pasiguosta – jis užmokėta
su didžia bėda – tai vienintelis šešėlis sau žmogel-
gyvenime; *jis nėra skolingas*, šis pasakymas kartojama
– neskolingas smuklėj ir už namus (nebūti skolingas
tai atiduoti, kas kam priklauso: Dievo – Dievui, o ciesoriai
– ciesoriui; būdamas neskolingas, subjektas nepriklaus

kitam, yra savarankiškas, be to, galima prisiminti, kad pranciškonų ordino įstatuose ypač pabrėžiamas skolų atidavimas kaip vidinės ramybės šaltinis; jis *didžiuojasi* ūkiu ir šeima (tai galima numanyti); jis visad yra linksmas. Taigi jis yra visai patenkintas savo būviu, pagirtas ir nieko nebijantis, neskolingas ir galintis didžiuotis savo šeimyna, trumpai tariant, apie savo gyvenimą yra pasakojama euforiniais terminais. Veinintelis dalykas, kurio prašoma geradėjo, tai kad jis garantuotų šios būsenos tęstinumą.

3. Eilėraščio lyginimas su kitais šaltiniais. Negi J.A.Pabrėža, kaip ir jo *žmogelis*, iš dangaus iškrito? Ar sivaizduojama tokia vidinė harmonija baudžiatvės sąlygomis? Ypač kai prisimeni vargdienio verksmus žymiojoje "giesmėje nužikėlio": nuo pat ryto reikia dirbt ir vargt, o urėdas dar muša lazda, baudžiatvoj reikia būt 10 dienų per savaitę, kankina rūpestis dėl paliktos šeimos, rudenį reikia plukdyt javus į Rygą, o ten apgauna pirkliai panašiai ir K.Donelaičio veikėjams pavojingos kelionės, Karaliaučių – tai per lietuvių literatūrą nusidriekianti sėsłumo izotopija), grįžta alkanas, išiligojęs, bet vėl turi plaukti su rąstais į Rygą, jo valgis – sausa duona, o gyvenimas – kaip galvijų, ponai apsikarstę auksu, o jis neturi nė skatiko, be to, jį prievarta ima į karą, jis nesutinka su nuomone, kad žmonės yra lygūs, o išeiti aukiant smerčio – gert arielką. Suprantama, tai visai kita gyvenimo programa ir ji apibūdinama disforiniais terminais. Kuri iš šių programų tikroviškesnė, jeigu taip galima kelti klausimą? Ar galima pagal vieną kitą užuominą identifikuoti eilėraščių sąryšį su to meto realybe; tarkim, ką sako J.A.Pabrėžos eilėraštyje minimas gyvulių skaičius?

R.Merkienė knygoje "Gyvulių ūkis XVI a. – XXa. pirmoje pusėje" rašo: "VIII a. II pusėje vakarų Lietuvoje laikomi vairūs gyvuliai, tačiau dažniausiai – porinis jaučių skaičius ir du ar daugiau arklių"³. Taigi XVIII a. mastais tai vidutinioko ūkis; visai logiška, kad J.A.Pabrėža pasirenka "tipišką", plačiausiai paplitusį valstiečio ūkio modelį, tik nuomet jo pavyzdys gali būti paveikus to laiko skaitytojui.

Yra dar vienas netikėtas aptarėjo J.A.Pabrėžos eilėraščio kontekstas – tai L.Jucevičiaus istorinių, etnografinių

aprašymų knyga "Lietuva"⁴. Kalbėdamas apie didelį Lietuvos valstiečių skurdą ir vargus baudžiovos sąlygomis, L.Jucevičius rašo: "Visur ta pati priespauda, tas pats plėšimas, tas pats skurdas! Išimtį sudaro tik Prūsai, Žemaičiai ir dalis tikrosios Lietuvos, t.y. Vilniaus, Vilkmėrgės, Upytės ir Kauno apskritys. Prūsų, Kuršių ir Žemaičių valstiečiai dėl to gerai gyvena, kad ten lažas yra arba visai nežinomas, arba yra lengvas. Mokėdami gana įmanomą činčą ir nieko dvarui nedirbdami, visą savo laiką, visą darbą sunaudoja sau. Ten dykūnas ir darbštuolis yra niekam kitam, tik sau pačiam dykūnas ir darbštuolis; ten valstietis negali kaip kitose apylinkėse, atsikalbinėti: "Kam mums stengtis kad ponas viską atima". Užtat kiekvienas dirba su noru, nes žino, kad sau dirba. Šita žemaičių liaudies dainelė kurią čia skaitytojams duodame išverstą lenkiškai (rodos S.Valiūno), geriausiai paaikškina senosios Lietuvos provincijos valstiečių būklę:

Esu sau žmogelis
Šarpus kožnam darbe,
Vis man pagal norą klojas,
Dieve, būk Tau garbė /.../

L.Jucevičiaus komentaras prie pirmųjų keturių lietuviška išrašytų eilučių: "Tos dainelės originalas man kažkuo žuvo, pamenu tiktai pradžia" - likęs tekstas publikuotas lenkiškai⁵.

L.Jucevičius čia sumaišė autorius, S.Valiūnui priskyre J.A.Pabrėžos eilėraščių, bet įdomiausia, kad, amžininko akimis, šis tekstas gali reprezentuoti turtingesnių Lietuvos regionų valstiečio būklę. Faktas, kad eilėrašties buvę paplitę ir kaip liaudies daina (tai tiesa, yra keli jo variantai), sustiprina teiginį, jog jame aprašoma eventualiai autentiška situacija. ("Giesmė muzikėlio" irgi galėtų būti lokalizuojama; matyt, tai šiaurinė Lietuvos pusė, nes minimos net dvi kelionės į Rygą. Turbūt įmanoma istoriškai dokumentuoti ir 10 dienų per savaitę regioną). Taigi J.A.Pabrėžos "žmogelis" gyvena ne kokį išskirtinį gyvenimą. Bet tuomet kyla klausimas - kokiu tikslu rašytas šis eilėrašties? "Giesmėje muzikėlio" guodžiamasi, apeliuojama į Viešpatį, klausiant, ar taip visuomet bus, t.y. norima

nutraukti šitokios būsenos tęstinumą. Darbštumas J.A.Pabrėžos eilėraštyje yra savaime suprantamas dalykas, priemonė pasiekti dvasinę ramybę, nes turto nesiekiama, o laimė šeimoje irgi tik argumentas kažkam kitam – gal siekiamybę galima įvardinti abstrakčiu žodžiu *linksmumas*? *Sau žmogelis* visą laiką linksmas. Ką tai reiškia XIX a. pirmoje pusėje, kalbant apie valstiečio gyvenimą? Nėra abejonės, kad "Giesmėje muzikėlio" subjektas yra *liūdnas*.

II.

4. Eilėraštyje "Apie pypkininką" subjektas, sakytum, tas pats *sau žmogelis*, tik čia dingsta autoironiška deminutyvinė priesaga. Skaitant atrodo, kad šis tekstas remiasi pirmuoju, nes iš paties eilėraščio neaišku, kodėl *Nēr man smūtkų, nežinau, kas bėda?*

Apskritai šis eilėraštis prasideda tuo, kuo baigiasi anas – aš *linksmas*. Kartojasi ir subjekto santykių su Adresantu (Lėmėju - Teisėju) pobūdis (žr. 5-6 eilutes). Lyginant su pirmuoju eilėračiu, čia suintensyvinata negatyvioji baudžiavos pusė; ten buvo minima *didi bėda* mokant donų, o dabar, kaip ir "Giesmėje muzikėlio" kalbama apie plakimą (tekstologai dar turės preciziškai perskaityti išlikusio nuorašo eilutę: *Jey mon plakay kad prowa niekyna*). Išsamiau ir griežčiau šiame eilėraštyje formuluotas savęs lyginimas su aukštesniais luomais.

4.2. Savęs lyginimas su kitais. I strofoje atsiribojama nuo *didybės, didžių vyresnybės*, šiame eilėraštyje nekalbama apie turta, o tik apie socialinę padėtį ir su ja susijusią garbę. Subjekto atsiribojimą lydi moralinis vertinimas, *klepčių* (t.y. pataikūnų) paminėjimas. Perfrazavus pirmąsias dvi eilutes, būtų toks požiūris: subjektas nevertina socialinio iškilimo, o vienas iš argumentų – neišvengiamas moralinis kritimas, pakilus į aukštesnį statusą. 3-ioje eilutėje vietoj supriešinančio jungtuko *bet*, kuris logiškai čia dera, pavartotas sujungiamasis *ir*, keliantis skaitymo dviprasmybę – ko neniekinu: ponysčių ar savęs, taip į jas žiūrincio, bet 5-osios strofos eilutė *Tegu šlovinas, aš to neniekinu* leidžia čia žiūrėti pirmąjį iš nurodytų perskaitymo variantų.

Nėr man ponystės ir jos neniekinu reiškia tam tikrą abejingumą, turint ką pasakyti ponystei ir kritiškai, bet čia iš dalies susilaikant.

Plakimas, kaip matome, nesukelia kokių nors ypatingų emocijų, tai yra Aukščiausiojo duoto gyvenimo būdo neišsvengiamybė; pagyrimas už gerą darbą ir plakimas, jei *prova bjaurinu*. Toje pačioje strofoje kalbama, kad *nežinau, kas bėda*, vadinasi, plakimas įsitinka Dievo rėdytame pasaulyje, už kurį dėkojama.

Čia vėl prieiname Adresanto ir subjekto santykių problemą. Adresantai pasirodo dviejuose lygmenyse: Ponas Dievas pasireiškia daugiau Lėmėjo vaidmenyje, nes kalbama apie jo teikiamą *rėdą*; už provos bjaurinimą plaka ponas, taigi jis yra Teisėjo, vertintojo rolėje. Taigi Adresantui dėkojama ir už gerą, ir už blogą – visa tai telpa į gyvenimo be *smūtkų* supratimą.

III-IV strofose kalbama apie perkūniją. Tai vėlgi lietuvių mitologijos reminiscencijos. Perkūnai pasirodo visai atitikdami naujausius A.J.Greimo lietuvių mitologijos tyrinėjimus – Perkūnas kaip bausmės atlikėjas, o bausmę sankcionuoja aukštesnis krikščioniškasis Dievas. Baimė kyla, perfrazuojant A.J.Pabrėžą, dėl *nečystos sumnenės* – nešvarios sąžinės. Sąžinės turinys šioje aplinkoje savaime suprantamas, t.y. episteminis, bet IV-oje strofoje jis dar įvardijamas: *tyrionis, kursai svietaį spaudžia, dreb* – tai jau visai konkretūs priekaištai ponijai, kuri suvokia, kad pažeidus duotą pasaulio tvarką, grėsia bausmė: luomai egzistuoja, bet kiekvienas yra įpareigotas ir išipareigojęs prieš kitus, o tai ir sudaro pusiausvyrą, kurią atnešė krikščionybė. Perkūnijos, arba baudžiamosios sankcijos nebijojimas tokiu būdu yra moralinės viršenybės metafora. Aišku, *žai bus metant*, t.y. dangaus teismo akivaizdoje nejauku ir subjektui (Dievo reikia privengti - moko šv. Pranciškus), bet jis *pats save stiprina*, nes jo sąžinė rami; iš konteksto, kuri duoda pirmasis eilėraštis, žinome tos ramybės argumentus.

V strofoje grįžtama prie pirmosios strofos minties, tik jau neužsimenama apie aukštą luomą, o kalbama apskritai apie garbę, pasisekimą, ir čia subjektas kartuoja savojo atsiribojimo žodžius – jis nepavydi, bet tų, kurie *šlovinas*,

neniekina. Čia stabtelėsim prie pranciškonų doktrinos; šv. Pranciškus norėjo, kad žmonės verstųsi savo amatu, kurį moka, bet nekaupytų turtų (jis siekė, kad pranciškonų vienuolija verstųsi savo darbu); Pranciškus pabrėžė, kad kiekviena gėrybė ir dorybė pareina iš Dievo, o ne iš sutvėrimų, ir kad niekas prieš Dievo veidą nedrįstų didžiuotis, o kas giriasi, tegul Viešpatyje giriasi – aptariamųjų eilėraščių subjektas taip ir daro. Bet Pranciškus perspėjo mokinius, kad nesipiktintų turtingais ir neniekintų aukštos kilmės žmonių, taip puikiai pasipuošusių, nes Dievas yra ir jų Viešpats. Jisai gali ir juos pašaukti ir nori taipogi ir juos nuteisti ir išganyti.

4.3. Pypkiavimas. Ką reiškia šis veiksmas, ypač kai jis įrašytas į minėtą kontekstą? Jeiigu veiksmus (pagal A.J.Greimą) suskirstysime į tranzityvius, nukreiptus į ką nors kitą (pvz., vaišinimas alumi) ir reflektyvius (ar sangražinius), kurie nukreipti į save (alaus gėrimas, vaišinimasis smuklėje), tai rūkymas atitiks pastarąjį.

Iš pradžių išrinkime visa, kas susiję su rūkymo izotopija:

- aš linksmas, pypkę sau kūrinu,
- [po paplakimo] aš jam kloniojuos ir pypkę kūrinu,
- [matant artėjančią perkūniją] Neboju nieko, tabokėlį trindamas, Stoviu atvožnai, pypkę sau kūrindams,
- žaibus metant pats save stiprinu ir antrą pypkę prikimšęs kūrinu,
- [žiūrėdamas į garbės siekiančius] stovėdamas žiednai pypkę sau kūrinu,

(paskutinę strofą kol kas paliekame)

Pirmas eilėraštis baigiasi konstatavimu - *linksmas esu*, antrojo pradžioje kartojasi subjekto būsenos įvardijimas - *aš linksmas*. Ką reiškia linksmumas pranciškonui? Šv. Pranciškaus reguloje broliams primenama, kad jie nebūtų nuliūde, bet turėtų linksmą išvaizdą ir būtų "malonūs apsiėjime". Jis sako: "Tegul galvą nuleidę, paniurę vaikščioja tie, kurie yra velnio, o mums pridera Dievuje linksmintis ir džiaugtis". Kitoje vietoje: "Siela, leisdama savyje įsigalėti nuliūdimui, sielvartams, ieško išviršinių suraminimų ir lengvai pasiduoda pasaulio linksmybėsms". Galų gale prisimintini trys Pranciškaus patarimai, kaip atsiginti

pagundų: 1) pirma turėjo būti *malda*; 2) antra – *paklusnumas*, noriai pildant kito valią; 3) trečia – evangeliškas *džiaugsmas* Viešpatyje, kurs išblaško visas blogas ir tamsias mintis.

Ketvirtoji I strofos eilutė aiškiai rodo, kad pypkės rūkymas figūratyvizuoja abstrakčią sąvoką *linksmas*, o linksmumas apibendrina vidinės harmonijos pojūtį, tam tikrą gyvenimo pilnatvę. Regis, šis *linksmumo* turinys, sudarytas remiantis pirmuoju eilėraščiu, neprieštarauja antrajam; vadinasi, kažkas panašaus turima galvoje, kai kalbama apie subjekto pypkiavimą. Vertėtų stabtelti prie frazės *pypkę sau kūrinu*, ji pokartota tris sykius. Įvardis *sau* suartina svarbiausias abiejų eilėraščių frazes (*esu sau žmogelis, sau kūrinu*). Pirmajame eilėraštyje kalbėta apie dvejopus subjekto veiksmus: kitiems (baudžiava, donis, vaišinimas) ir sau (alaus gėrimas ir visais savo darbais užpelnyta ramybė bei linksmumas). Antrajame eilėraštyje kalbama tik apie reflektyviusius (arba sangražinius) veiksmus (paskutinės strofos dar neliečiame). Siekiantys sau ponystės arba šlovės turi vieną vertės objektą, o subjektas deklaruoja kitas vertybes: linksmumą, baimės, pavydo neturėjimą (matyt, linksmumas yra šių konkretybių abstrahavimo terminas). Alaus gėrimas ir rūkymas yra trumpalaikio atitrūkimo nuo kasdienybės rutinos būdai, pirmasis labiau socializuotas (ne tik atsigeriama, bet ir vaišinama), antrasis – individualesnis (nors kultūra žino ir vaišinimą taboka, bet šiame eilėraštyje tatau nėra aktualizuota). Eilėraštyje apie pypkiavimą nėra ironiškumo atspalvį teikusios deminutyvinės *žmogelis* formos, bet tam tikrą ironijos dozę čia skleidžia pats pypkiavimo veiksmas. Paskutinėje strofoje pypkiavimas perauga į "filosofinę" refleksiją.

Pypkiavimas – tai ne šiuolaikinis greitas cigaretės užsidegimas, o ištisas ritualas (prisiminkim, kad S. Daukantas parašė "Pamokymus apie auginimą taboko", beje, į alų irgi atkreiptas dėmesys – kita knygelė vadinosi "Pamokymas, kaip apynius auginti"), šio ritualo metu tabokėlių trindamas, vieną po kitos pypkes kimšdamas ir rūkydamas, subjektas iš tiesų būna tik sau.

Pypkės užsirūkymas šiuo atveju yra tam tikros distancijos nuo žmogų supančio pasaulio, įvykių, kuriuose jis priverstas dalyvauti, įvedimas. Galimybė atsiriboti nuo kasdienybės tarsi leidžia pernelyg į ją "neįsijausti", įvesti papildomą autoritetingą matmenį jos vertinimams. Šitas atsiribojimas nuo kasdienybės, bet ne vien nuo buities rūpesčių, nes užsirūkoma ir kai ponas dreba, laukdamas bausmės, nėra tai modernus "užsidarymas savyje", greičiau čia matome atsigręžimą į universaliasias vertybes, kurios bus iššifruotos paskutinėje strofoje. Jau minėta, kad pirmoje strofoje pypkės rūkymas yra linksnumo, sugebėjimo būti sau žmogumi išraiška. Antroje strofoje rūkoma *kloniojantis*, t.y. priimant Aukščiausiojo siųstas bausmes; čia pypkiavimas rodo galbūt ir savijautos stabilumą. Perkūnijos metu pypkiavimas yra savęs drąsinimo būdas, o padažnėjęs rūkymas žaibuojant rodo, kad šis mini ritualas padeda nusukt mintis savęsp. Penktoji strofa ironiškesnė; kalbama, kad subjektas kitiems nepavydi garbės, bet godžiai – *žiednai* traukia dėmą. Kitaip sakant, sugretinami du skirtingi norai, skirtingi vertės objektai, o sugretinimo aštrumas slepia ironiją. Taigi subjekto norai supaprastinami, suglaudžiami iki efemeriško dūmo, bet šiam išsisklaidančiam dūmui suteikiama metafizinė dimensija (prisiminkim jau vėlesnį Maironio išnykstantį dūmą, tik, aišku, jau ne pypkės, kultūra juda rimtėjimo kryptimi).

4.4. *Memento mori*. Šitas savo pomėgių tenkinimas - turbūt neprieštaraujantis, kaip ir alaus gėrimas, duotoms gyvenimo taisyklėms,- išvirsta į savo gyvenimo apmąstymą. Dabar jau neabejotina, kad minėtas atsiribojimas papsint pypkę, distancijos įsteigimas įveda naują požiūrio tašką. Efemeriškas dūmas primena gyvenimo trumpumą, o mirtis mąstoma neatskiriamai nuo paskutiniojo teismo; taigi dūmas priverčia galvoti – *primena man aiškiai* – kaip, būdamas šiame pasaulyje, žmogus ruošiasi kitam, ar jo gyvenimas nepasirodys buvęs *šlykštus*. Matome, jog tai savęs paties teisimas, Adresantui priklausančias sankcijas atlieka pats subjektas ir šis sąžinės teismas, matyt, yra viršesnis už pono paskirtą paplakimą. Taigi eilėraščio

pabaigoje pateikiamas pypkiavimo kodas, paaiškinantis, kad ir tokiomis sąlygomis žmogus gali būti linksmas, rūkyt pypkę, negeisdamas būt didesniu negu jis yra, neieškodamas garbės, nes į viską jis sugeba žvelgt iš *memento mori* perspektyvos. Paskutinė strofa atskleidžia dar vieną dalyką – tai, kas buvo vadinama sangražžiniais, reflektvyvais veiksmais, pasirodo, yra nukreipti dar ir kažkam kitam – sprendimą darysiančiam paskutinio teismo dieną, – vadinasi, visa tai artima malda. O šitaip žiūrint, galima sakyti, kad autorius eilėraščiuose kalba apie visus tris šv.Pranciškaus patarimus; melstis, paklusti kitų valiai, džiaugtis.

5. *K.Donelaitis, J.A.Pabrėža, S.Daukantas*. Norint aiškiau suvokti J.A.Pabrėžos kuriamą prasminį universumą, reikėtų jį palyginti su donelaitiškuoju ir daukantiškuoju. S.Daukanto darbuose (pirmasis istorijos variantas parašytas jau 1822 m.) lietuvių valstiečių būklė vertinama panašiai kaip "Giesmėje muzikėlio", be to, S.Daukantas šaiposi iš gerai baudžiamą atliekančių valstiečių; jo socialiniame projekte akivaizdžios demokratizmo tendencijos, kalbama apie valstiečių luomo atvirumą, raginama mokytis, verstis amatais, prekyba. Kitaip sakant, S.Daukantas daug labiau palinkęs į ateitį, jo nepatenkina esamoji politinė ir socialinė tvarka (lietuviai pavergti, valstiečiai engiami), jo istorijos supratimas sekularizuotas; taigi jis priklauso naujajam lietuvių civilizacijos etapui. S.Daukantas ir J.A.Pabrėža buvo pažįstami, atrodo, net bičiulivosi, abudu priklauso XIX a. pirmos pusės lietuviybės gaivintojų kartai. S.Daukantas rengė vadovėlius įsivaizduojamai lietuviškai (ne tik pradinei) mokyklai; J.A.Pabrėža sistemingai visą gyvenimą kūrė lietuvišką botanikos terminiją, šis darbas rodo, jog buvo galvota apie intelektualią lietuviškai kalbančią publiką. V.Gidžiūnas pateikia tokį, J.A.Pabrėžą charakterizuojantį epizodą: "Vienas draugas lenkas ar sulenkėjęs lietuvis jam pastebėjęs, kad nesą prasmės gaišinti laiką rašant tokias knygas (medicinos, botanikos ir kt. veikalų – S.Ž.) lietuviškai, nes daug puikios šios srities literatūros yra lenkų kalba. Tada J.A.Pabrėža jam atsakęs: "Kam tie lenkai gaišina laiką ir rašo lenkiškai, kai tiek daug

ir puikios tos rūsies literatūros yra vokiečių, prancūzų ir anglų kalbomis?"⁶

Subjekto santykiai su Aukščiausiuoju, luominių struktūrų aptarimai rodo, kad šiuose eilėraščiuose daugiau bendrumų rastume tarp J.A.Pabrėžos ir K.Donelaičio, negu S.Daukanto. K.Donelaitis būtų kritiškesnis ponų savivalei, o teigiamo būro sampratoje netilptų plakimas, kaip natūralus, kasdieniškas reiškiny. Jei Pričkų nuplakė, o priežastis – vis nesisekančios lietuviams kelionės – neapseinama be skundų Aukščiausiajam (beje, šv.Pranciškus iš tiesų pasijuto laimingas, kai jį nepelnytai nuplakė viešbučio sargas).

Vis dėlto pypkiavimas, matyt, nėra absoliutus linksmumo sinonimas, pypkiavimas įveda minėtąją distanciją tarp subjekto ir jį supančio pasaulio. Kita vertus, nėra ko manyti, kad šiuose eilėraščiuose kalbama apie valstietį, gyvenantį pagal griežtą pranciškonų vienuolijos regulą. Reikalavimai šiam subjektui yra susilpninti. Jeigu reikėtų identifikuoti tokio tipo žmogų, labiausiai jis primintų paprastų susilaikančių žmonių ordiną – tercijonus, lietuviškai – tretininkus; svarbiausios tretininkų brolių ir seserų pareigos yra teisingai gyventi savo gyvenamose vietose, nekraunant sau turto, atlikti gerų krikščioniškų darbų ir saugotis pasaulio tuštybių, o vienas iš pirmųjų veiksmų stojant į šią broliją - gražinti visiems skolas.

Bet, regis, ir to palengvinto kelio nepakanka norint įvesti minėtąją distanciją; juk džiaugsmas, linksmumas - tai betarpiškiausias sąlytis su tuo, kuo džiaugiesi. Todėl reikėtų grįžti prie frazės *esu sau žmogelis*.

J.A.Pabrėžos *sau žmogus* jau ne visiškai ištirpsta savo veikloje, jis jau yra apsibrėžęs aplink save ribą, jis rūpinasi savo keliu, turi savo tikslą ir jį realizuoja. Prsiminkime L.Jucevičiaus citatą: "Ten dykūnas ir darbštuolis yra niekam kitam, tik *sau pačiam* dykūnas ir darbštuolis". Atrodo, kad šiuose, o ypač antrajame, eilėraštyje yra kalbama apie slenksčio į savivoką peržengimą. Postuluojamas tradicinis gyvenimo būdas, bet sąmonė jau aktyvi, ataskaitos sau jau duodamos. K.Donelaitis ir S.Daukantas bendrojoje lietuvių kultūros raidoje priklauso dviems skirtingiems jos etapams, o J.A.Pabrėžos eilėraščiai yra tarpinė grandis,

jų analizė leidžia apčiuopti episteminio kultūros lūžio procesą, perėjimo nuo vienu prie kitų vertybių situaciją. J.A.Pabrėža projektuoja liejimo ateitį (argi ne šviesią?) dar nekvestionuodamas baudžiavinių santykių. Jis siūlo archaiškesnį raidos variantą negu tas, kurį matome "Giesmėje muzikėlio", esančioje jau pakeliui į S.Daukanto demokratizmą. J.A.Pabrėža nori rasti įmanomą, padorų ir net garbingą gyvenimo būdą duotomis sąlygomis, bet tam reikia sutelkti vidines žmogaus pastangas; šitą pasitempimą galima apibūdinti kaip priklausymą tretininkams, o galima ir visai abstrakčiai - kaip stovišką laikyseną.

LITERATŪRA

¹Pabrėža J. Esu sau žmogelis išarpus kožname darbe // Jucevičius L.A. Raštai. V., 1959. P. 336-337.

²Janas iz Szwiśoczes. 1823. P. 248.

³Merkienė R. Gyvulių ūkis XVI a.- XX a. pirmojoje pusėje. V., 1989. P. 64.

⁴Jucevičius L.A. Lietuva. V., 1946.

⁵Jucevičius L.A. Raštai. P. 335-336.

⁶Gidžiūnas V. Pabrėža J.A. Vilniaus universitete žemaičių grupėje. Roma, 1987. T. 2.

KALBA IR SOCIALINĖ KLASĖ PIETVAKARIŲ LIETUVOJE IKI 1864 METŲ

Šiuolaikinis lietuvių nacionalinis (tautinis) judėjimas prasidėjo paskutiniame XIX a. ketvirtyje. Jį nulėmė ilga ir sudėtinga lietuvių tautinės kultūros raida. Dauguma lietuvių visuomenės kultūros veikėjų buvo kilę iš valstiečių, todėl tautiškasis sąjūdis buvo glaudžiai susijęs su socialiniu ir ekonominiu kaimo vystymusi. Istoriskai susiklostė taip, jog šiuolaikinės lietuvių nacionalinės kultūros ir literatūros šaknys glūdi kaime.

Šio straipsnio problematika apima lietuvių kultūrinį gyvenimą Užnemunėje, lietuvių etnografinėse žemėse, Lietuvos pietvakariuose. XIX amžiuje ši teritorija įėjo į Lenkijos Karalystę, kuri buvo Rusijos valdžioje. Iki 1831 metų Karalystė turėjo autonomijos teises, kurias tam tikru mastu išsaugojo ir vėlesniais metais. Lietuvių valstiečiai Lenkijos Karalystėje, 1807 m. panaikinus baudžiavą, tapo laisvi. Dauguma jų gyveno valstybiniuose dvaruose ir sudarė žymų turtingųjų ūkininkų sluoksnį.

Lietuvių visuomenės skilimas į lenkiškai kalbančią diduomenę ir lietuviškai kalbančią valstietiją buvo ilgas ir palaipsnis procesas. Lenkų kalbos atsiradimas Lietuvoje yra susijęs su krikšto priėmimu XIV a. pabaigoje. Paskutinis didysis kunigaikštis, kalbėjęs lietuviškai, buvo Jogailos sūnus Kazimieras (1440-1492). Lenkų kalba įsigalėjo didžiojo kunigaikščio dvare XVI a. viduryje. Iš čia ji kartu su lenkų tradicijomis paplito ir pirmiausia buvo priimta magnatų ir stambių žemvaldžių dvaruose. Dauguma smulkiosios bajorijos ir miestelėnų kalbėjo lietuviškai ir tik XVIII a. pabaigoje sulenkėjo (be Žemaitijos). Tokiu būdu lenkų kalba XIX a. tapo pagrindine visuomenės bendravimo ir socialinio prestižo priemone¹.

Lietuvių kalbai pasitraukus iš bažnyčios ir valstybinio gyvenimo, ji tapo tik žemutinių visuomenės klasių kalba. Vidaus reikalams Lietuvos kanceliarija paprastai vartojo

senąją slavų kalbą (kirilicą), o 1697 m. ji buvo pakeista lotynų ir lenkų kalbomis. Ilgam laikui Lietuvoje įsivyravo dvikalbystė: tuo pat metu, kai šnekamoji lietuvių kalba XVII a. buvo vis dar plačiai vartojama LDK teismuose, oficialūs dokumentai, išskyrus valstiečių priesaikų tekstus, jau buvo rašomi senąją slavų, lotynų arba lenkų kalbomis. Lietuvių kalba oficialiai valstybine kalba tapo tik XX amžiuje.

XVII a. Lietuvos raštija pergyveno trumpą žydėjimo laikotarpį. Žymiausias to laikotarpio rašytojas Mikalojus Daukša kvietė visuomenę atgaivinti kalbos vartojimą. Tačiau tokie pavieniai balsai negalėjo sustabdyti stiprėjančios polonizacijos. XVII a. bendras lietuvių literatūros lygis gerokai nusmuko².

Rytų Prūsija šiuo atžvilgiu buvo išimtis. Prūsijos lietuviai nuo XVI a. mokyklose galėjo mokytis gimtąją kalbą. Gimtoji kalba buvo pripažinta oficialia kalba ne tik mokyklose, bet ir bažnyčiose, teismuose ir valdžios įstaigose. Karališkieji potvarkiai valstiečiams buvo skelbiami lietuviškai ir vokiškai. 1832 m. Rytų Prūsijoje išėjo pirmas lietuviškas laikraštis "Lietuwiszka Ceitunga"³. Mokslo žmonės Prūsijoje, Vokietijoje ir Lietuvoje XVII ir XIX a. vis labiau domėjosi lietuvių literatūra ir folkloru. XIX a. pradžioje buvo išspausdinta įžymioji Kristijono Donelaičio (1714-1780) epinė poema "Metai". Tai buvo nuostabiai gilus ir vaizdingas lietuvių valstiečių gyvenimo ir darbo aprašymas.

Prūsijos lietuvių kultūrinis judėjimas XIX a. buvo sparčiai slopinamas vis besiplečiančios germanizacijos. Be to, lietuvių spauda gotiškais rašmenimis vargiai buvo suprantama lietuvių valstiečiams, valdomiems Rusijos. Didžiosios Lietuvos bajorijos ir miestelėnų sulenkėjimas tuo metu jau buvo įvykęs faktas. Tokiu būdu lietuvių kalba liko tik valstiečių šnekamoja kalba.

Sulenkėjusiai diduomenei ir smulkiajai bajorijai šis lingvistinis skirtumas trukdė mažiau ir taip turėjo likti tol, kol tarp kaimo ir dvaro vyravo feodaliniai santykiai. Kalba galėjo įgyti naują prasmę tik jiems keičiantis. Istorikas Vytautas Merkys teigia: "Sulenkėję Lietuvos dvarininkai ir kunigai į lietuvių kalbą žiūrėjo kaip į

baudžiauninkų kalbą. Valdančios klasės leidžiamieji raštai buvo pilni lenkiškų svetimybų, liaudžiai sunkiai suprantami. Maždaug tokia kalba į valstietį kreipdavosi ir dvaro ponas arba jo urėdas. Lietuvių kalba, kaip ir pats valstietis baudžiauninkas, neretai būdavo pasityčiojimų objektas. Ilgą laiką ji buvo reikalinga tik valstiečių bendravimui dvaro ar parapijos ribose. Ėmus stiprėti valstiečių ryšiams su rinka, skverbiantis kapitalistiniams gamybiniams santykiams, lietuvių kalbos reikšmė didėjo. Turtingesnieji žemdirbiai vykdavo į didesnius turgus, miestus, plačiau bendravo tarpusavyje įvairiais ūkio reikalais⁴.

Teisingai pažymi V. Merkys, kad pasiturinčios ūkininkų klasės susiformavimas sustiprino lietuvių kalbos pozicijas. Tačiau lietuvių kalbos plėtotės procesas gana sudėtingas, o kartais ir prieštaringas. Net kai XIX a. valstiečių kalba buvo vis labiau viešai pripažįstama, dėl žemo visuomeninio lietuvių kalbos prestižo ir aktyvios anti-lietuviškos bažnyčios ir diduomenės pozicijos polonizacija Lietuvoje XIX a. tebesitęsė. Tuo pačiu metu toliau plėtėsi germanizacija Mažojoje Lietuvoje. Tam tikru mastu polonizaciją sąlygojo ir demografiniai pokyčiai Lietuvos pietvakariuose dėl lenkų imigracijos. Pačioje XIX a. 50-ojo dešimtmečio pradžioje į Augustavo guberniją atsikėlė lenkų valstiečiai. Ir nors didžioji jų dalis pasiliko labiau lenkiškoje, t.y. pietinėje gubernijos dalyje, likusieji apsigyveno Seinų, kiti - labiau į šiaurę - Marijampolės apskrityje⁵. 1861 m. į Seinus plūstelėjo lenkų amatininkų banga⁶. Rytų Lietuvoje tebesitęsė lenkų ir gudų kalbinė ekspansija⁷. Taigi kylant ir stiprėjant lietuvių tautiniam sąjūdžiui, etnografinė lietuvių gyvenamoji teritorija vis mažėjo.

Lietuvos tautinio sąjūdžio istorija, tiksliau "priešistorė", XIX a. pirmoje pusėje yra glaudžiai susijusi su trimis veiksniais: 1) bažnyčios kalbine politika, 2) stiprėjančiu valstietijos vaidmeniu Rusijos ir Karalystės vidaus politikoje, 3) kaimo raštingumo ir valstiečių švietimo plėtote. Šie tarpusavyje susipynę veiksniai nulėmė tautinės inteligentijos susiformavimą. Šiame straipsnyje siekta paanalizuoti pirmąjį aukščiau minėtą veiksnių, paaiškinti jo socialinę reikšmę. Lietuvių kalba šiuolaikine prasme nebuvo tautinio

bendravimo priemonė. Greičiau ji atliko tam tikros socialinės grupės vidinės komunikacijos funkcijas. Lietuvių kalbos išlikimą sąlygojo ne tik tai, kad ja kalbėjo valstiečiai, bet ir tai, kad jie griežtai atmetė lenkų, rusų, vokiečių ir gudų kalbas kaip svetimas. Trijose Lenkijos Karalystės lietuviškose apskrityse absoliuti kaimo žmonių dauguma XIX a. šnekėjo tik gimtąja lietuvių kalba. 1864 m. duomenimis, Augustavo gubernijoje lietuvių kalbą mokėjo:

Augustavo aps. - 172

Kalvarijos aps. - 80,341

Marijampolės aps. - 119,221

Seinų aps. - 62,248

Iš viso - 262,382 žmonės⁸

Jeigu šiuos apytikslius duomenis palyginsime su bendruoju lietuvių skaičiumi Lenkijos Karalystėje, kuris 1863 m. siekė 260,000 kitataučių⁹, tai turėtume padaryti išvadą, kad beveik visi lietuviai valstiečiai kalbėjo lietuvių kalba. Tačiau taip nebuvo. Dalis valstiečių, kurie buvo tarnavę kariuomenėje, dirbę dvaruose arba lančą mokyklą, mokėjo ir lenkiškai.

Be abejonės, daugelis lietuvių protestantų šiek tiek mokėjo ir vokiškai. Reikia atsižvelgti ir į polonizacijos procesus pietvakarių Lietuvos pietiniuose pakraščiuose (Seinų aps.). Galima padaryti išvadą, kad keturi penktadaliai lietuvių XIX a. pirmoje pusėje Lenkijos Karalystėje var-tojo vien lietuvių kalbą. Lenkų kalbą lietuviai ne visur ir ne vienodai mokėjo. Daugiau ją mokančių buvo Užne-munės pietinėje dalyje ir ypač mišriose šeimose, taip pat kaimuose netoli miestų. Lietuviai vyrai labiau negu lietuvės moterys mokėjo lenkiškai, nes jiems teko dažniau išvykti iš sodžiaus ir bendrauti su kitataučiais¹⁰.

Mus pasiekę amžininkų atsiliepimai apie pietvakarių Lietuvą vienareikšmiškai byloja apie valstiečių prisirišimą prie savo kalbos. Adamas Goltzas (Goltz) guodėsi, kaip sunku esą pasiklausti kelio į Marijampolę arba Kalvariją: "Vienintelis atsakas tam, kuris negali kalbėti valstiečių suprantama šneka, yra "nesuprantu lenkiškai"¹¹. A.Polu-jańskis (Połujański) teigė, kad "net tas lietuvis, kuris moka lenkiškai, stengiasi kalbėti su lenku tik sava

kalba. Tik išskirtiniais atvejais jis prašneka lenkiškai su tais, kurie jo kalbos negali suprasti"¹². Žymus diecezijos pareigūnas Bonaventūra Butkevičius (Butkiewicz) atkreipė dėmesį į tai, kad valstiečiai, kurie apskritai gerbė dvasininkiją, ypač vertino tuos dvasininkus, kurie "kreipėsi į lietuvius jų gimtąja kalba"¹³. Tai paaiškinama tuo, kad daugiau niekas iš oficialiosios valdžios, išskyrus minėtuosius dvasininkus, nesugebėjo kreiptis į valstiečius betarpiškai. Taip tvirtina ir Mikalojus Akelaitis, pažymėjęs, kokie populiarūs tarp valstiečių buvo bajorai, besistengia kalbėti lietuviškai. Jis taip pat atkreipė dėmesį į dėl kalbos kilusius nesutarimus tarp valstybinių dvarų valdytojų ir valstiečių¹⁴.

Valstiečių ištikimybė savo gimtajai kalbai vertė bažnyčia ir pasaulietines institucijas bendrauti su kaimo gyventojais jų gimtąja kalba. Kita vertus, šios iš esmės lenkiškos institucijos vykdė Lietuvos polonizaciją. Bažnyčia buvo bene svarbiausia institucija, sąlygojusi lietuvių kalbos vartojimą XIX amžiuje. Lietuvių šviesuomenė į katalikų bažnyčios ir dvasininkijos vaidmenį Lietuvos kultūros istorijoje beveik visą laiką žiūrėjo kontraversiškai. Vieni bažnyčią vertino kaip lenkinimo šaltinį, kiti joje matė lietuviybės saugotoją. Matyt, tolesnis ginčijimasis yra bevaisis, nes bažnyčia darė ir vieną, ir kitą. Gilesnis bažnyčios ir jos kalbinės politikos tyrinėjimas patvirtina šią nevienareikšmę jos poziciją.

Seinų-Augustavo diecezijos valdžia tradiciškai teigė, kad yra būtina vartoti lietuvių kalbą bendraujant su valstiečiais. 1797 m. dokumentas patvirtina, kad ir Prūsijos valdžia kėlė reikalavimą naujiems parapijos pastoriams mokėti vietinę kalbą¹⁵. Tačiau iki 1876 m. tik du Seinų-Augustavo diecezijos vyskupai mokėjo lietuviškai. Laikotarpiu nuo 1807 iki 1864 m. vienintelis lietuviškai kalbantis vyskupas buvo Karpovičius (Karpowicz) (1804). 1817 m. vyskupas Janas Golaševskis (J.Golaszewski) pranešė savo valdžiai, kad būtų tikslinga paskirti jam padėjėją, kuris mokėtų lietuviškai. Jis skundėsi, kad neįmanoma laiku atlikti visų būtinausių apeigų, ypač konfirmacijų, nes gyventojams tos paslaugos turi būti atliekamos lietuviškai.

Valdžia sutiko paskirti Polikarpą Marciejevskį (Marciejewski), kuris buvo išmokęs lietuviškai tarnaudamas Rudaminos parapijoje. Nuo 1809 m. iki 1827 m. tik P.Marciejevskis iš tiesų ir tvarkė lietuviškosios Seinų-Augustavo diecezijos dalies reikalus. Propaguodamas vietinių kalbų vartojimą, jis laikė lenkų ir lietuvių kalbas lygiateisėmis "diecezijos kalbomis"¹⁶. Nuo 1809 iki 1834 m. nei vienos diecezijos vyskupas lietuviškai nemokėjo. Be to, paprastai jis gyveno kitur ir todėl diecezijos reikalus tvarkė žemesnieji pareigūnai, kurie buvo artimesni vietinei aplinkai. Padėtis pasikeitė, kai 1837 m. Seinų vyskupu tapo Pavelas Strašinskis (Straszyński). Iš karto įsikūręs Seinuose ir būdamas labai energingas, jis atgaivino ir perorganizavo diecezijos veiklą. Tačiau P.Strašinskio santykiai su valstiečiais susiklostė prastai. Po jo mirties 1847 m. joks vyskupas nebuvo paskirtas ir Mikalojus Blockis (Blocki), taip pat lenkas, valdė dieceziją iki 1851 m. Tais metais diecezijos administratoriumi tapo žemaitis, P.Marciejevskio sūnėnas Bonaventūra Butkevičius. Tai buvo ambicinga ir prieštaringa asmenybė. Nors jis vyko į Romą dėl savo kandidatavimo, bet vyskupu taip ir netapo. B.Butkevičius daugiau ar mažiau administravo dieceziją nuo 1853 iki 1860 m. Tik 1863 m. Seinų-Augustavo diecezija sulaukė naujo vyskupo, kuriuo tapo žymios lenkų šeimos palikuonis Konstantas Liubenski (Lubieński).

Tik XIX a. pabaigoje Seinų-Augustavo diecezijai jau reguliariai skiriami lietuvių vyskupai ir būtent tuo metu lietuvių kalba pradeda vartoti bažnytinėje conceliarijoje. Iki to laiko tik P.Marciejevskis ir B.Butkevičius bandė vartoti lietuvių kalbą bažnytiniais reikalais. P.Marciejevskio rūpesčiu 1826 m. pradėjo veikti Seinų kunigų seminarija, kuri turėjo paruošti daugiau lietuviškai mokančių kunigų. Tai buvo žymus įvykis, atvėręs kelią daugeliui valstiečių vaikų siekti mokslo¹⁷. B.Butkevičius pasižymėjo, 1853 m. paskelbdamas lietuvišką diecezijos aplinkraštį, pirmąjį tokį dokumentą Lenkijos Karalystėje¹⁸.

Iki 1864 m. bažnyčios reikalams lietuvių kalba vartota tik parapijose. Tokia praktika turėjo senas tradicijas. Pavyzdžiui, 1897 m. Punsko parapijos statute sakoma,

kad klebonas turi mokėti lietuviškai. Panašūs statutai yra žinomi nuo XVI a. pradžios¹⁹. Prienų parapijoje, pagal 1837 m. dokumentus, rožančius buvo kalbamas tik lietuviškai, o pamaldos laikomos ir lenkiškai, ir lietuviškai. Balbieriškyje pamokslai sekmadieniais buvo sakomi lietuviškai, o švenčių dienomis prisidėjo ir lenkiškos pamaldos²⁰. Savaiame suprantama, kad kaimiškosios parapijos buvo lietuviškesnės nei miestų. Protestantų bažnyčiose buvo vartojamos trys kalbos: lenkų, vokiečių ir lietuvių. 1853 m. Vižainių parapijos instrukcijose evangelikų ir liuteronų pastoriumi nurodyta laikyti pamaldas vieną kartą per mėnesį vokiečių ir lietuvių kalbomis. Taip pat pasakyta, kad pastorius atliks apeigas lietuviams evangelikams jų gimtąja kalba²¹.

Iki pat 1837 m. parapijų ganytojų skyrimas priklausydavo nuo vietinės kalbos mokėjimo. 1826-1834 m. Seinų-Augustavo diecezijos vyskupu buvęs Manugievičius (Manugiewicz), atsisakė skirti į lietuviškas vietas kunigus ne lietuvius. Kai kurie iš jų prašėsi paskiriami į turtingesnes pietvakarių Lietuvos parapijas. Manugievičius buvo nusistatęs skirti tik tuos kunigus, kurie šnekėjo parapijiečių kalba²². Vėlesniais metais lenkų klebonai, atvykę į lietuviškas parapijas, turėjo samdyti padėjėjais lietuvius. Vienas klebonas taip ir paaiškines, kad padėjėją laikęs "vien tik tam, kad padėtų susikalbėti lietuviškai ir išverstų mano sumanymus"²³.

Bažnyčia puoselėjo lietuvių kalbą, leisdama populiarius religinius leidinius, kurie buvo paplitę visose lietuviškose vietovėse. Tokią literatūrą leido vyskupas M. Valančius Žemaitijoje ir A. Tatarė Marijampolėje. Ją sudarė įvairiausi kūriniai, pvz., konfesijų taisyklės ir Tomo Kempiečio "Sekimas Kristumi". Plečiantis bažnyčios palaikomam blaivybės sąjūdžiui, pasipylė gausybė populiarių lietuviškų spaudos leidinių, kurie plito ir tarp Lenkijos Karalystėje gyvenančių lietuvių²⁴. Blaivybės draugijos leido ne tik knygas, bet ir medalius bei plakatus, kurie taip pat buvo reikšminga lietuvių kalbos propagavimo priemonė.

Nors bažnyčiose lietuvių kalba dažnai vartota, tačiau kai kuriose lietuvių vietovėse XIX a. polonizacija jau ima

įsigalėti. Negausi smulkioji bajorija ir diduomenė daugelyje parapijų sugebėjo išstumti arba apriboti lietuviškas apeigas. Pavyzdžiui, Gudelių parapijoje pamaldos vykdavo lenkų kalba ir tik po to, kai vietinė "aukštuomenė" palikdavo bažnyčią, į valstiečius buvo kreipiamasi lietuviškai²⁵. Įsigalėjusi pažiūra, kad lenkų kalba yra pranašesnė už lietuvių kalbą, skatino kai kuriuos kunigus atsisakyti lietuviškų apeigų. Net vieno laikraščio korespondentas iškėlė reikalavimą uždrausti privalomą maldų ir katekizmo mokymą lietuviškai. Tuo pačiu jis ironizavo, kam valstiečiams leisti savo pinigus lenkiškam savo vaikų mokymui, jeigu jie grįžę namo lenkiškai nebendraus, nes bažnyčioje ir dvaruose į juos kreipiamasi lietuviškai²⁶.

Labiausiai polonizacija pietvakarių Lietuvoje įsigalėjo Pavelo Strašinskio vyskupystės dešimtmečiu (1837-1847). Siekdamas pakelti liturgijos lygį, jis reformavo bažnytines apeigas, uždrausdamas lietuviškas pamaldas ir pamokslus daugelyje parapijų²⁷. Vyskupas visiškai nekrepė dėmesio į kalbą, kuria kalbėjo didžioji pusė jo ganytinių. Negana to, jis viešai išpeikė lietuvių kalbą, pavadindamas ją "avių kalba" - žeminantis posakis, kuris tuo metu buvo gana dažnai vartojamas²⁸. P. Strašinskis nebekrepė dėmesio, ar skiriami lietuviškoms parapijoms kunigai mokėjo vietinę kalbą ir dažniausiai į jas siųsdavo lenkus²⁹. A. Polujanskis savo 1859 m. kelioms po Augustavo guberniją aprašyme gerai įvertinęs P. Strašinskio administracinę veiklą, kritikavo jo požiūrį į liaudies kalbą. A. Polujanskis buvo įsitikinęs, kad toks savo lietuviškos bažnyčios tradicijų laužymas tik didino valstiečių nepasitenkinimą savo vyskupu³⁰. Valstiečiai dar ilgai prisiminė nemėgstamą vyskupą ir jo "reformas". 1806 m. savo Seinų diecezijai jie reikalavo gražinti lietuviškas apeigas bažnyčioje, primindami savo senelių laikus kai rožančius ir kitos giesmės buvo giedamos lietuviškai, o tos apeigos pakeistos lenkiškomis vyskupo P. Strašinskio laikais³¹. Valstiečių nepasitenkinimas lietuvių kalbos slopinimu bažnyčiose XX a. ėmė įgyti aštresnes formas.

Nepaisant augančio valstiečių tautinio susipratimo ir stiprėjančios literatūros gimtąja kalba, lenkinimo proce-

sas XIX a., ypač bažnyčios pastangomis, gerokai išsiplėtė. Jis buvo itin ryškus pietiniuose Seinų apskrities pakraščiuose ir Rytų Lietuvoje dėl žemesnio švietimo lygio ir artimos gudų ir lenkų valstiečių kaimynystės. Lietuvių valstiečių katalikai buvo mažiau veikiami rusifikacijos, nes ortodoksinei slavų religijos įtakai jau buvo įgiję imunitetą. Tokios vakcinės valstiečiams trūko prieš polonizaciją. Ta pati katalikiška tikyba, iš vienos pusės, apsaugojo nuo rusifikacijos, bet iš kitos pusės - tapo nutautinimo ir lenkinimo priemone³².

Artėjant XIX a. pabaigai, daugelis lietuvių ir gudų valstiečių prarado savo religinį ir tautinį identitetą. 1855 m. apklausoje dėl religinių įsitikinimų gudų valstiečiai tvirtino anksčiau buvę katalikais, bet vėliau perėjo į pravoslavybę³³. Lietuviai, palyginti su gudais, lengviau galėjo apsaugoti savo tautiškumą iš dalies dėl to, kad jų kalba ryškiai skyrėsi nuo aplinkinių slavų kalbų. Tačiau lietuviybės identifikavimas su katalikybe lėmė daugelio valstiečių sulenkėjimą.

Tik XIX a. pabaigoje prasidėjo platus pasipriešinimas vadinamosioms "svetimoms kalboms" pietvakarių Lietuvos bažnyčiose. Tuo metu lietuvių kalba pradėjo atsigauti ir tose parapijose, kuriose anksčiau buvo užmiršta³⁴. Turime duomenų, kad lietuvių katalikai ir protestantai dar 1820 m. reikalavo, kad Užnemunės bažnyčiose būtų vartojama gimtoji kalba. 1820 m. Kalvarijos apskrityje Pajevonių parapijos gyventojai, išgirdę, kad naujasis vyskupas Ignacas Čižeuskis (Czyżewski) rengiasi vietoj buvusio klebono paskirti naują lenkų kunigą, parašė laišką. Jame valstiečiai prašė vyskupą neskirti jiems "kurčnebylio" kunigo, negalinčio bendrauti lietuviškai. Jie skundėsi, kad kaime pirmas toks kunigas jiems tekęs, kurį gal tik tūkstantoji parapijiečių dalis galėjusi suprasti. Valstiečiai teigė, kad tik nedaugelį religinių tiesų išgirdę iš svetimšalio kunigo. Anot jų, toks patarnavimas buvęs "netinkamas". Laiško autoriai tvirtino, kad visos negerovės kilo ne dėl blogo kunigo, bet dėl to, kad jis "nemokėjo tos kalbos, kuri visur niekinama, bet mums yra gimtoji". Pajevoniečiai galiausiai prašė vyskupą paskirti bent lietuvi padėjėją jų parapijos

kunigui³⁵.

1825 m. Marijampolės evangelikai pateikė reikalavimus dėl savo kalbos teisių karališkajai religinių reikalų komisijai. Jie prašė leisti pasikviesti pastorių iš Širvintų (Mažojoje Lietuvoje). Vietinė valdžia parėmė šį prašymą, tvirtindama, kad "dauguma šiose vietose šneka lietuvių kalba"³⁶. Prašytojai skundėsi, kad vienas iš vietinių pastorių yra per senas, o kitas nemoka lietuviškai. Tačiau komisija atmetė lietuvių prašymą, teigdama, kad netinka užsieniečiui atlikti bažnytines apeigas Lenkijoje. Ji siūlė pasikviesti pastorių iš Kauno³⁷. Šis pasiūlymas iš tikrųjų buvo nereikšmingas, nes tenyškčiai evangelikų pastoriai nemokėjo lietuvių kalbos. Vėliau marijampoliečiai pasisiūlė sumokėti už pastoriaus atvykimo iš Mažosios Lietuvos išlaidas, bet ir šį kartą valdžia atsisakė įsileisti svetimšalių pastorių³⁸. 1825 m. birželio mėnesį parapijos prašymo organizatorius Karolis Trapas pasiuntė laišką pačiam carui prancūzų kalba. Deja, laiškas buvo nukreiptas tai pačiai nepalankaus nusistatymo Religinių reikalų komisijai. Galiausiai Marijampolei buvo paskirtas naujas evangelikų pastorius, tačiau lietuvių troškimams nebuvo lemta išsipildyti³⁹. 1830 m. dokumente tvirtinama, kad vokiškai ir lenkiškai apeigas atlieka teologijos kandidatas Karolis Langas, tačiau apie pamaldas lietuvių kalba jokių žinių nėra⁴⁰.

Lietuvių valstiečių kova už savo kalbos teises iki 1864 m. dokumentuose plačiai neatsispindi, bet ji yra akivaizdi amžininkų atsiliepiamuose, kuriuose pažymima, kaip lietuviai brangino savo kalbą. Išskyrus pačius pietvakarinius Lietuvos pakraščius, XIX pirmoje pusėje Užnemunėje polonizacija bent kiek plačiau neišsiplėtė. Tačiau, kita vertus, XIX a. Lietuvos etnografinės ribos susiaurėjo. Tai įvyko dėl to, kad Rytų Lietuvos valstietija buvo labiau nuskurdusi, o ir etniniu pažiūriu ji mažai kuo skyrėsi nuo katalikų lenkų ir gudų valstiečių.

Iki XIX a. vidurio valdžios labai retai tiesiogiai kreipdavosi į Lietuvos valstietiją. Bažnyčia ir dvaras paprastai patys išaiškindavo valdžios nurodymus, kurie buvo adresuoti kaimo gyventojams⁴¹. Augant valstietijos vaidmeniui šalies gyvenime, atsirado būtinybė valdžiai tiesiogiai kreiptis į

valstiečius. XVIII a. pabaigoje Lenkijos ir Lietuvos sukilėliai pirmą kartą paskelbė politinius atsišaukimus į valstietiją lietuvių kalba. Prūsijos valdžia taip pat išleido kelis aplinkraščius lietuviams Užnemunės krašte, kuriuose paprastai buvo kalbama apie karines prievoles.

Vis dėlto XIX a. lietuvių kalba su nežymiomis išimtimis liko "šnekamąja" administracine kalba pietvakarių Lietuvoje. Tai ypač būdinga žemesniems teismams, kuriuose buvo kalbama lietuviškai, matyt, iki pat XIX a. pradžios. Vienas lietuviškas teismo dokumentas yra datuotas 1844 metais. Yra žinomas 1814 m. lietuviškas tekstas apie Gelgaudiškio dvarininko ir valstiečių santykius po baudžios panaikinimo⁴². Kadangi valdžia ir dažnas iš įpratimo kreipėsi į valstiečius, pasitelkdami pagalbon vertėją, tai visi oficialūs dokumentai buvo leidžiami lenkų, o kartais ir rusų kalbomis. Dvarininko Florijanovičiaus ir Keturkaimio valstiečių sutartis, sudaryta 1838 m., skelbė, kad ji buvo paliudyta ir pasirašyta po to, kai valstiečiai išklauė jos vertimą į lietuvių kalbą⁴³. Rašytinės ir šnekamosios administracinės kalbos vartojimas pietvakarių Lietuvoje priklausė nuo jos paskirties.

XIX a. Lietuvos valstiečių kalba buvo vertinama vien tik kaip kaimo žmonių kalba. Ji buvo labiau socialinio luomo, bet ne tautos kalba. Valstietijos tautiniai bruožai mažai tedomino aukštuomenę. Tai buvo viena iš daugelio priežasčių, dėl ko vis didėjo praraja tarp dvaro ir kaimo. Dauguma svetur gyvenančių žemvaldžių vargiai galėjo išgirsi savo pavaldinių šneką, nes tiesiogiai su valstiečiais bendravo dvarų valdytojai ir dvasininkai.

Be abejonės, lenkiškai kalbančios diduomenės abejingumą valstiečių kultūrai sąlygojo labai gilus išankstinis nusistatymas prieš kaimo žmones. Tą gali pailustruoti šie bažnyčios atstovo komentarai: "Sunku apsakyti valstiečio lietuvių įžulumą ... Labai sunku įveikti lietuvių valstiečio priešišumą ... būtina pamatyti, kaip lietuvių valstiečiai rauda, klūpo ir ginasi kaip avinai, bet iš esmės jie yra tikri grobuonys"⁴⁴. Tiesa sakant, antivalstietiškas nusistatymas buvo nukreiptas į visus kaimiečius, nepriklausomai nuo jų tautybės. Tačiau etniniai skirtumai, aišku,

prisidėjo prie socialinių klasių tarpusavio nepasitikėjimo. Marijampolės apskrities valdytojas teigė, kad viena iš valstiečių bruzdėjimo 1861 m. priežasčių buvo "nepasitikėjimas viskuo, net vyriausybės atstovais, o tai būdingas lietuvių liaudies bruožas"⁴⁵. Netgi iš esmės provalstietiška Šubravecų (Nenaudėlių) slaptoji draugija pašiepė Žemaitijos smulkiųjų bajorų pastangas vartoti lietuvių kalbą literatūroje ir visuomenėje⁴⁶. Priešiško tautinio nusistatymo pavyzdžiu gali būti vyskupo P. Strašinskio antilietuviška politika pietvakarių Lietuvoje.

Politinio ir agrarinio pobūdžio neramumai sąlygojo 1861-1864 m. reformas, kurios buvo neįmanomos be aukštesnio lygio visuomeninių ryšių su Lietuvos valstietija jos gimtąja kalba, nors ir neturėjusia aukštesnio statuso. Kaip minėta, XVIII a. pabaigoje lietuvių sukilėliai išleido politinius atsišaukimus į valstietiją. Šie dokumentai dar nebuvo pakankamai argumentuoti ir suredaguoti, bet jie tapo "lietuviškosios publicistikos" pradžia⁴⁷. Nuo to laiko rašytinės medžiagos, skirtos kaimo žmonėms, gausėjo. 1812 m. Prancūzijos ir Rusijos karo metu, kilus valstiečių neramumams Lietuvoje, žemaičių vyskupas Juozapas Giedraitis paskelbė du lietuviškus aplinkraščius, kuriuose liaupsino Napoleoną kaip "dangaus pasiųstąjį" ir ragino valstiečius paklusti laikinajai valdžiai⁴⁸.

Svarbiausiais politiniais įvykiais, paskatinusiais dar platesnį lietuvių kalbos, kaip politinės agitacijos priemonės, panaudojimą, tapo antirusiški Lenkijos ir Lietuvos sukilimai 1830-1831 ir 1863-1864 m., bei XIX a. 7-ojo dešimtmečio agrarinės reformos. Palyginti gausus valstietijos dalyvavimas 1831 m. sukilime paskatino sukilėlių vadovybę išleisti daugiau atsišaukimų į valstiečius abiem - lenkų ir lietuvių kalbomis⁴⁹. Šią kalbą vartojo ir didesnė dalis sukilėlių kariuomenės.

1861-1864 m. laikotarpiu žymiai išaugo politinės ir socialinės agitacijos leidinių, skirtų lietuvių valstiečiams. 1861 m. baudžiavos panaikinimas ir jo įgyvendinimo problemos paskatino Rusijos valdžią Lietuvoje kreiptis į valstiečius tiesiogiai. Siekiant išvengti valstiečių nepasitenkinimo ir nepasitikėjimo dėl baudžiavos panaikinimo

alygų. Lietuvoje buvo išplatinti keli tūkstančiai baudžios anaikinimo manifesto egzempliorių⁵⁰. Generalgubernatorius Nazimovas prašė kaimo žmones patikėti caru. 1861 m. gegužės mėnesį jis aplinkraštyje, skirtame Lietuvos vietinei aldžiai, nurodė dar labiau pasistengti išaiškinti liaudžiai krašias caro reformos sąlygas⁵¹.

Vykdam 1864 m. reformą, Lenkijos Karalystės lietuškose vietovėse radosi ir kalbinių problemų. Kalvarijos pskrities valstiečiai skundėsi, kad skelbimas apie reformą uvo lenkų kalba, kurios jie nesupranta arba sunkiai ali suprasti⁵². 1864 m. kovo mėnesį Augustavo gubernijos eneralgubernatorius M. Muravjovas įsakė išversti reformos kelbimą į lietuvių kalbą. Per kelias dienas buvo išspausdinta išplatinta 10 tūkstančių lietuviškų skelbimo egzempliorių. etrukus M. Muravjovas pasiūlė Lenkijos Karalystės valstybės eketoriui N. Miliutinui visą 1864 m. dekretą paskelbti etuviškai. Be to, jis siūlė išspausdinti dekretą ne įprastais otyniškais, bet kirilicos rašmenimis. N. Miliutinas atsakė, ad kirilicos įvedimas tik Lenkijos Karalystės lietuviškose pskrityse gali būti įvertintas kaip politinis žingsnis rieš Lenkija⁵³. Kirilicos pavartojimo idėja kuriam laikui uvo atidėta, tačiau jau 1865 m. Rusijos vyriausybė ždraudė lietuvišką spaudą lotynišku raidynu. Tai truko d 1904 m. Šiuo žingsniu buvo bandyta atskirti lietuvių alstietiją nuo sulenkėjusios bažnyčios ir diduomenės. ačiau galiausiai tai sukėlė krizę ir sustiprino antirusišką etuvių tautos nusistatymą⁵⁴.

Taigi vyriausybė turėjo pripažinti, kad bendraujant su alstietija lietuvių kalba yra reikšmingas veiksnys. Anti-rusiškas 1863-1864 m. sukilimas dar labiau sustiprino etuvių kalbos pozicijas. XIX a. antroje pusėje iškilo etuvių inteligentija, kuri kėlėsi į miestus ir lietuvių alba tapo jau ne vien tik valstiečių šneka. Lietuvių alba iškilo kaip tautos kalba, peržengdama parapijos dvaro sienas. Lietuvių kalbos sumoderninimas ir andartizavimas buvo bene svarbiausiais lietuvių tautinio idėjimo laimėjimas. Kai kurių amžininkų bėgštavimas, ad lietuvių kalbą gali ištikti škotų kalbos likimas, epasitvirtino. Verta priminti, kad šią kalbos pergale,

svarbią visos tautos egzistencijai, lėmė valstiečių ištikimybę lietuvių kultūrai ir tradicijoms.

Vertė Jonas Jatauta

LITERATŪRA

- ¹Žr. Totoraitis J. *Sūduvos-Suvalkijos istorija*. K., 1938. P. 267-27.
- ²Lebedys J. Mikalojus Daukša. V., 1963. P. 9, 270: Biržiška V. *Senujų lietuviškų knygų istorija*. Chicago, 1957. T. 2. P. 9.
- ³Römer M. *Litwini v Prusiech Książęcych*. Kraków, 1911. S. 2-10: Nausėd. V. *Lietuviškos mokyklos Prūsijoje XVI - XVII amžiais // Iš lietuvių kultūros istorijos*. V., 1959. T.2. P.320.
- ⁴Merkys V. *Lietuvių nacionalinio judėjimo XIX a. socialinės-ekonominės priežastys // Lietuvos TSR istorijos bruožai*. K., 1965. P. 68.
- ⁵Granowski K. *Wychodcy mazurscy i warmińscy w Królestwie Polskim połowie XIX w. // Komunikaty Mazursko-Warmińskie*. 1960. Nr.2. S. 250-25
- ⁶*Gazeta Warszawska*. 1861. III. 26. Nr. 223.
- ⁷Wielhorski W. *Litwa etnograficzna: przyroda jako podstawa gospodarczego rozwoju stosunków narodowościowych*. Wilno, 1928. S. 110-112.
- ⁸Šie skaičiai cituojami pagal: Костюшко И.И. *Крестьянская реформа 1864 года в Царстве Польском*. М., 1962. С. 141.
- ⁹Pakštas K. *Earliest Statistics of Nationalities and Religion in the Territories of old Lithuanian // Commentationes Balticae*. 1958. 4-5. P. 178.
- ¹⁰Savo atsiminimuose M. Akelaitis rašė, jog jo "šešiasdešimties dūšių kaime tik trys žmonės kalbėjo lenkiškai ir tai visai nebuvo keist tik kažin ar taip buvo visur": Akielewicz M. *Słówko z Mariampolszczyzn Wspomnienia z lat młodcianych // Kalendarz ilustrowany na rok 1877*. Warszaw 1877. S. 111.
- ¹¹Goltz A. *Kilka słów o północnych powiatach gubernii Augustowskiej // Roczniki gospodarstwa krajowego*. 1897. T. 10. S. 286.
- ¹²Połujański A. *Wędrówki po gubernii Augustowskiej w celu naukowy odbyte*. Warszawa, 1899. S. 12.
- ¹³Butkiewicz B. *Opis kościołów i parafij w mieście Władysławów i we w Gryszkabuda położonych w gubernii Augustowskiej // Pamiętniki religijno moralny*. 1849. T. 6. S. 299.
- ¹⁴Akielewicz. *Op. cit.* P. 190-191.
- ¹⁵Pajevonių Balstogės komisija - vyskupuš Karpavičiui, 1797 m rugpjūčio 18 d. // *Archiwum Diecezjalne w Łomży (toliau - ADL)*. Ser. A. F. 378.
- ¹⁶Jiemelity W. *Diecezja Augustowska czyli sejneńska w latach 1818 - 187* Lublin, 1972. S. 33-34; Basanavičius J. *Iš Seinų vyskupystės Istorijė // Lietuvių tauta*. Kn. 1. D. 2. P. 367-372.
- ¹⁷Jiemelity W. *Op. cit.* P. 82-84.
- ¹⁸*Lietuvos TSR bibliografija*. Ser. A: *Knygos lietuvių kalba*: 154. 1861. V., 1969. P.69; Biržiška V. *Aleksandrynas*. Chicago, 1965. T.

P. 30-32.

¹⁹Lietuvių enciklopedija. T. 24. P. 240; Totoraitis J. Min. veik. P. 267.

²⁰Bendras pranešimas // ADL. Ser. B. 188. K. 6-7, 12, 18, 37.

²¹Instrukcija Vižainių evangelikų pastoritui. 1853 m. spalio 14 d. // Archiwum Główne Akt Dawnych (toliau - AGAD). F. 1340.

²²Jiemelity W. Op. cit. P. 47, 146.

²³Lukšiai, tėvas Aleksandrovičius - vyskupiui Strašinskiui, 1840 m. kovo 28 d. // ADL. Ser. A. F. 314.

²⁴M. Valančiaus knygos apie blaivybę 1858-1861 m. išleisti mažiausi šeši leidiniai. Žr. Lietuvos TSR bibliografija ... P. 434., Tumas-Vaižgantas J. Tremtiniai, romantininkai // Raštai. K., 1929. T. 2. P. 47-52; Biržiška V. Min. veik. T. 3. P. 337-346.

²⁵Basanavičius J. Gudelių parapijos monografija // Lietuvių tauta. Kn. 2. D.3. P. 428.

²⁶Gazeta Polska. 1862. IX. 2. Nr. 206.

²⁷Basanavičius J. Iš Seinų vyskupystės... P. 372-376.

²⁸Akieliewicz M. Op. cit. P. 111.; Katkus M. Raštai. V., 1965. P. 311.

²⁹Jamiólkowski S. Opisanie kościoła sejneńskiego pod względem historycznym, architektonicznym i inwentarskim. (Rankr., žr. ADL. P. 45. 170)

³⁰Połujański A. Op. cit. P. 288.

³¹Kalvarija, valstiečių raštas diecezijos administratoriui Antanavičiui, 1906 m. gegužės 1 d. // ADL. Ser. 2. F.184.

³²Protestantų bažnyčia Prūsijoje veikė kaip efektyvus lietuvių germanizacijos instrumentas. Mažai yra įrodymų apie kalbinės politikos pokyčius tarp evangelikų liuteronų pietvakarių Lietuvoje XIX amžiuje.

³³Fajnhauz D. Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi 1846-1848. Warszawa, 1965. S. 39.

³⁴Basanavičius J. Gudelių parapijos monografija ... P. 424.

³⁵Pajevonių parapijiečių peticija, 1820 m. liepos 10 d. // ADL. F. 379.

³⁶Augustavo provincinė komisija - Religinių reikalų ministerijai, 1825 m. gegužės 13 d. // AGAD, CW. F. 1340.

³⁷K.Tvapap - Augustavo provincinei komisijai, 1825 m. balandžio 24. d. // AGAD CW. F. 1340. K. 26-30.

³⁸Ten pat. K. 34-35.

³⁹Religinių reikalų komisija - Augustavo provincinei komisijai, 1826 m. spalio 29 d. // AGAD CW. F. 1340. K. 4-1.

⁴⁰Marijampolės evangelikų parodymas, 1830 m. rugsėjo 9 d. // AGAD CW. F. 1340. K. 140.

⁴¹Iš dalies Prūsija sudarė išimtį. Jos vyriausybė nuo XVI iki XIX a. išleido daugybę įsakų lietuvių kalba.

⁴²Biržiška V. Senųjų lietuviškų knygų istorija. Chicago, 1957. T.2. P. 55-56.

⁴³Vladislavovas, susitarimas tarp Florijanovičiaus ir valstiečių, 1838 m. spalio 17 d. // ADL. Ser. A. F. 613; Andriūšaičio, Gudaičio ir kt. parodymai, 1827 m. liepos 1d. // AGAD CW. F.1340.

⁴⁴Gražiškiai, kun. Baikovičiaus ataskaita, 1817 m. gegužės 24 d. // ADL. Ser. A. F. 129.

⁴⁵Cit. pagal: Grynwaser H. Sprawa włościańska w Królestwie Polskim w latach 1861-1862 w świetle źródeł archiwalnych. Wrocław, 1951. S.148.

⁴⁶Maciūnas V. Susirūpinimas lietuvių kalba XIX a. pradžioje // Vairas. 1936. T. 17. Nr. 5. P. 508-509.

⁴⁷Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha. V., 1964. P. 30-32.

⁴⁸Tekstas iš: Janulaitis A. Aktai ir dokumentai // Praeitis. 1930. T. 1. P. 361-365.

⁴⁹Sliesoriūnas F., Kropas J. Nežinomas 1831 m. Lietuvos sukilėlių atsišaukimas lietuvių kalba // LTSR MA darbai. A ser. 1965. T.1. P. 239-243.

⁵⁰Корнилов И.П. Русское дело в Северо-Западном крае. Санкт-Петербург, 1908. С. 123.

⁵¹Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. V., 1957. T.2. P. 26-27.

⁵²Костюшко И.И. Указ. соч. С. 141.

⁵³Никотин И.А. Из записок И.А.Никотица // Русская старина. 1903. Т. СХII. С. 501-502.

⁵⁴Žr.: Spaudos draudimas // Encyclopedija Lituanica. T. 4. P. 432-435.

SIMONO DAUKANTO DIDŽIOJO LENKŲ—LIETUVIŲ
KALBŲ ŽODYNO NAUJADARAI: INDIVIDUALI ŽODŽIŲ
DARYBA

PRATARMĖ

Simonas Daukantas yra rašęs bent keturis žodynus, kurių tik vienas, pats mažiausias (lotynų—lietuvių kalbų), buvo išspausdintas (Lhomond, 1838). Didžiausias iš jų, tas, kurio naujadarai nagrinėjami šioje studijoje, yra lenkų—lietuvių kalbų žodynas, rankraštis, parašytas į daugiau nei 2200 didelio formato puslapių (in folio, 3 tomai), turintis apie 56 tūkst. lenkiško registro žodžių. Greičiausia jis rašytas apie 1850—1856 m. Deja, šis žodynas nebuvo užbaigtas, ir tik apie 35 tūkst. lenkiškų vokabulų turi lietuviškus atitikmenis. Jis neturi antraštės, pavadinimo, titulinio lapo, tad sąlygiškai vadinamas didžiuoju S.Daukanto lenkų—lietuvių kalbų žodynu, sutrumpintai DLL. Rankraštis saugomas LKLIB F 1/SD 12.

Tyrinėjant šį žodyną į akis krito daugybė naujadarų. S.Daukantas juos kūrė ištisomis "šeimomis", tas pats darybinis kamienas jam buvo pagrindas sudaryti keletą ar net keliolika naujadarų. Šitokia netikėta naujadarų gausa paskatino juos tirti darybiškai. Be darybinės jo naujadarų analizės, šioje studijoje profesionalus istorikas S.Daukantas šiek tiek atsiskleidžia ir platesniu aspektu — kaip kalbininkas normintojas, tuo metu dar nesukurtos visiems lietuviams bendros kalbos kūrėjas.

Naudodamasis proga, norėčiau padėkoti skaičiusiems visą ar dalį rankraščio ir davusiems vertingų pastabų profesoriams Vincentui Drotvinui, Jonui Palioniui, Arnoldui Piročkinui, Zigmui Zinkevičiui, filol. m. dr. Algirdui Sabaliauskui, docentams Bonifacui Stundžiai ir Reginai Venckutei, filol. m. kand. Sauliui Ambrazui.

0. ĮVADAS

0.1.1. S.Daukantas, savo istoriniuose veikaluose garsindamas buvusią Lietuvos valstybę, stengėsi lietuvių skaitytojo sąmonę pakelti į valstybinį lygį, suformuoti jo poreikį sava, Lietuvos valstybei. Kalbos vaidmuo čia irgi labai svarbus.

0.1.2. XIX a. viduryje tauta buvo suprantama nevienodai. Tebuvo gyvas tradicinis, feodalinis šios sąvokos supratimas: tauta — tai bajorija (visa kita — liaudis, vadinasi, tai, kas už tautos ribų). Bet yrant feodalinės visuomenės luominėms struktūroms formavosi ir naujas tautos supratimas, kad tauta — tai visi žmonės. Visais laikais buvo tarsi savaime aišku, kad į valstybę gali pretenduoti tik tauta (ir tautos ne visos ją turi), o ne liaudis. Vadinasi, kintančiomis XIX a. sąlygomis lietuvių liaudies sąmonė turėjo pakilti iki bajorų, t.y. iki tautos tradicine prasme, lygio, kad atsirastų tauta naujajai prasme ir per tai pretenzijos į valstybę darytųsi nors kiek realesnės.

0.1.3. Kad ir liaudis taptų tauta, labai svarbus ir vienas iš pirmųjų uždavinių yra sukurti bendrą visai tautai kalbą, visų pirma — rašomąją. Liaudis kalba natūraliai susidariusiomis, Dievo "duotomis", tarmėmis, o tauta turi turėti sukurta, suvienodintą, sunormintą — taigi kultūringą kalbą, nes be kultūros tautos būti negali.

0.1.4. Kurdamas tą bendrą visiems lietuviams kultūros kalbą, S.Daukantas daugiausia dėmesio skyrė žodžiams, o ne, tarkim, sintaksei ar stilistikai (plg. Kalnius, 1939, 525—526), — tai akivaizdžiausias atskirumo nuo kitų kalbų, ypatingumo požymis. Leksikai norminti jis yra rašęs net keturis žodynus. Didžiausiame žodyne naujadarų kiekis — 3800 — stulbinantis. Galima net spėti, kad daugiausia naujadarų lietuvių kalbai per visą jos gyvavimo laiką yra kūręs būtent S.Daukantas.

Be abejo, šitoks stulbinantis naujadarų kūrimas turėjo turėti labai svarbų motyvą. A.Kalnius nurodė dvi priežastis, dėl kurių S.Daukantas juos sudarinėjo : a) poreikį pavadinti naujas sąvokas, b) kuriuos ne kuriuos žodžius jis, gyvenda-

mas Rygoje ir Petrapilyje, galėjo būti pamiršęs. Bet šito nepakanka. S.Daukantas, istoriniais veikalais budinęs valstybinę sąmonę, to paties turėjo siekti ir kalbiniais veikalais: rašydamas žodynus, kurdamas naujadarus, jis žūtbūt norėjo parodyti, kad dauguma lenkiškų žodžių turi lietuviškus atitikmenis, kad tai pakankamai savita, turtinga kalba, kuri gali iš liaudies kalbos tapti tautos kalba. Vadinasi, kurdamas naujadarus, S.Daukantas norėjo dėti tvirtą pagrindą naujajai tautai, o dar tolesnis, netiesioginis tikslas — formuoti valstybinę sąmonę.

0.1.5. S.Daukantas laikomas vienu didžiausiųjų lietuvių tautos ir valstybės sąmonės ugdytojų. Šia, pačia plačiausia prasme, ir istoriniai, ir tautosakos, ir kalbiniai jo veikalai turėjo tą patį bendrą tikslą — tokio lygio tikslai susiliejo.

0.2.1. Šioje studijoje bus kalbama tik apie darybos priemonėmis sukurtus žodžius — naujadarus, bet nebus liečiami nauji skoliniai (pvz., *aras Haras* "plonas vilnonis audinys" I 400), semantiniai neologizmai (pvz., *išrėdymas Expedycya* I 290), perdirbiniai (pvz., *marangis* "sąsiauris, įlanka" I 132, 139, 690, pagal vok. *Meerenge* "t.p.", *graižis* "grivna, grašis" I 386, pagal polonizmą *grašis*, bet dėl liaudies etimologijos susieti su *marių anga* ir *graižyti*, plg. PN 232, BL 249).

0.2.2. Labai problemiškas yra pačių naujadarų nustatymo klausimas. Tyrinėjusi neologizmus* N.Kotelova nurodo, kad įvairūs tyrėjai juos apibrėžia skirtingai: vieni supranta kaip stilistinę kategoriją (svarbiausia — jausti naujumą), kiti — kaip žodžius naujoms sąvokoms pavadinti, tretii — kaip žodžius, nefiksuotus žodynuose ir ketvirtii — apskritai kaip naujai kalboje atsiradusius žodžius (tai tautologiškas apibrėžimas) (Котелова, 1978, 12—14). Panaši apžvalga pateikiama, pvz., ir knygoje "Английские неологизмы" (1983, 9).

Kadangi yra tiek skirtingų sampratų, neologizmus N.Kotelova mėgina pagal tam tikrus parametrus konkretizuoti.

*Nors šiame darbe rūpi tik naujadarai, bet jie paprastai sudaro didžiąją neologizmų dalį, ir neologizmų analizė apskritai yra labai svarbi tiriant konkrečiai naujadarus.

Svarbiausia konkretizuoti pagal: 1) laiką (tam tikro periodo neologizmai lygintini su ankstesnio periodo leksika) — tai svarbiausias parametras, 2) vartojimo sferą (Котелова, 1978, 14—16). Klasifikuodama pagal reikšmę artimus *neologizmui* terminus, D. Buttler taip pat vadovaujasi panašiais parametrais, nors tai formuluoja kiek kitaip (Buttler, 1962, 244).

Pagal kalbamuosius parametrus DLL naujadarus galima konkretizuoti taip: 1) tai XIX a. pirmosios pusės ir vidurio naujadarai, 2) tai rašytinės kalbos (konkrečiau — žodyno), vieno autoriaus (S. Daukanto) naujadarai.

Dėl to, kad DLL naujadarai sukurti praėjusiam šimtmečiame, jų jokia būdu negalima nustatinėti pagal stilistinę naujumo atspalvį. Negalima skirti prie naujadarų ir vien tik naujų realiųjų pavadinimų — S. Daukantas kūrė naujų pavadinimų ir įprastoms sąvokoms*. Todėl šiame darbe vadovautasi formaliausia samprata: naujadarai — tai žodžiai, sukurti darybos priemonėmis bei nefiksuoti Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ) ir jo kartotekoje^{xx}. Žinoma, tokia samprata turi trūkumų. Pagrindinis iš jų — tai, kad į LKŽ gali būti patekę ne visi liaudiniai dariniai, fiksuoti DLL. Bet, antra vertus, LKŽ sumanytas kaip lietuvių kalbos tezauras, ir praleistų jame gyvosios kalbos darinių negali būti labai daug. Šioje studijoje keltas uždavinys ne suregistruoti visus DLL naujadarus, bet atkurti S. Daukanto individualią darybos sistemą (žr. toliau), tad reikia manyti, kad vienas kitas netikslumas, atsiradęs dėl ne visai tobulo naujadarų atrankos kriterijaus, neatsilieps visos sistemos charakteristikai.

0.2.3. Dėl LKŽ specifikos sunkiau buvo nustatyti DLL deminutyvų, prieveiksmių darybos sistemą (deminutyvai LKŽ iš viso neiškeliami kaip savarankiški žodžiai, o prieveiksmiai pateikiami ne atskirai, bet prie būdvardžių,

*Remiantis V. Vundto (Wundt) ir P. Skardžiaus terminais, galima būtų sakyti, kad S. Daukantas darėsi ne tik mokytinius (gelehrte), bet ir liaudinius (volkstümliche) naujadarus (Skardžius, 1943, 588).

^{xx}Remtasi tik tų raidžių kartoteka, kurių žodynas dar neišleistas (yra 14 tomų — A—šliuožti), vadinas, nuo žodžio šliuožti.

veiksmazodžių). Studijoje klekybiškai jie neapibūdinami.

S.Daukantas naujadarų kūrėsi ir iš skolinių (pvz., iš *astanka "atsarga"* jo sudarytas *astankauti* I 142, iš *ciuslai "burtai, kerėjimai"*, — *ciuslybė, ciuslinykas* [FrnW 77 nurodoma tik *čiuslininkai*], *ciuslinis* I 157), bet naujadarams nustatyti LKŽ tokiais atvejais remtis negalima, nes į jį neįtraukiami reti skoliniai ir reti naujadarai (LKŽ 1968, I, p. VII). Šiame darbe, vengiant klaidų, dažnai nuo vedinių iš retų skolinių atsiribojama. Antra vertus, tų retų skolinių vediniai kartais yra aiškūs S.Daukanto naujadarai (pvz., skolinys *Emoroidas Hemoroidy* I 405 ir vediniai *emoroidinis, Emoroidinykas* I 404), atsiribojus nuo jų, kentėtų rekonstruojamoji individualioji S.Daukanto darybos sistema. Tad, nors nuo retų skolinių vedinių dažnai atsiribojama, bet tai ne dėsnis, dalis jų (tie, kurių naujumas mažiau abejotinas) skirta prie naujadarų.

Išimties tvarka S.Daukanto naujadarais laikyti žodžiai, fiksuoti LKŽ tik 1 kartą iš kai kurių žodynų. Pavyzdžiui, žodžiai, LKŽ žinomi tik iš B.Sereiskio žodyno (1933), nes B.Sereiskio faktai nepatikimi, jis pats prikūrė daug žodžių (kai kurie iš jų galėjo būti jau anksčiau S.Daukanto sukurti). Panašiai traktuojami ir M.Nydermano (Niedermann), F.Brenderio (Brender), A.Seno (Senn) ir A.Salio žodyno (NdŽ, 1932—1965) žodžiai — į jį pateko visa B.Sereiskio žodyno medžiaga.

Prie šių išimčių dera skirti ir paties S.Daukanto naujadarus, iš kitų jo raštų (ar net DLL) patekusius į LKŽ. Rekonstruojant S.Daukanto darybos sistemą, svarbūs ne tik DLL, bet visų jo raštų naujadarai.

0.2.4. "Intuiciškai, remdamasis savo kalbos jausmu, darinius skiria kiekvienas žmogus. Tik tas darinių jausmas yra subjektyvus, ne visada vienodas" (Urbutis, 1978, 66). Remiantis dideliu DLL naujadarų kiekiu, šiame darbe mėginta bendrais bruožais atkurti individualią S.Daukanto darybos sistemą. Ji atstatoma tiriant ne apskritai darinių kiekį, bet jų produktyvumą, t.y. ne tai, kiek DLL yra vieno ar kito tipo darinių iš viso, o tai, kiek sukurta naujadarų, vadinasi, kiek realizuota vieno ar kito tipo galia sudaryti naujus darinius. S.Daukanto

sąmonėje egzistavusį produktyvumą galima atkurti tik pagal konkrečius naujadarus. Tam tikro tipo naujadarų kiekis šioje studijoje laikomas S.Daukanto individualiosios darybos sistemos produktyvumo rodikliu.

Vertinant S.Daukanto darybos sistemą, atkurtą pagal DLL duomenis, negalima ignoruoti dviejų dalykų: 1) kad tai tik rašto kalbos pamatu atkurta sistema ir ji turi kiek skirtis nuo S.Daukanto šnekamosios kalbos sistemos*, 2) kad ji paveikta lenkiškų prototipų, ir gali kiek skirtis nuo sistemos, galimos (?) atstatyti pagal kitus S.Daukanto raštus. Tad studijoje aprašoma DLL naujadarų darybos sistema tik su tam tikromis išlygomis vadinama individualiaja S.Daukanto darybos sistema.

Norint tiksliau aprašyti darybos sistemą, negalima praleisti realizuotų potencinių darinių. Kadangi tai pačių produktyviausių darybos tipų žodžiai (Urbutis, 1978, 269), vengti jų DLL naujadarų apraše reikėtų iškreipti mėginamos atkurti individualiosios S.Daukanto darybos sistemos vaizdą. Kitas dalykas, kad dalis gyvojoje kalboje realizuotų potencinių darinių į LKŽ turbūt nepateko, nes visų jų "negali apimti nė išsamiausias leksikografijos darbas" (Urbutis, 1978, 269). Bet vėl — kadangi darbe siekiama ne tiksliai nustatyti, kurie konkretūs žodžiai sukurti S.Daukanto ir kurie — ne S.Daukanto, bet atkurti individualią jo darybos sistemą, vienas kitas neišvengiamas netikslumas visos sistemos labai iškreipti negali. Todėl šioje studijoje prie naujadarų skiriami ir potencinių darybos tipų reprezentantai, nefiksuoti LKŽ. Išimtis padaryta tik priesagos *-imas/-ymas* didžiajai daliai realizuotų potencinių darinių (net ir atsiribojus nuo šios jų dalies, *-imas/-ymas* priesagos naujadarų lieka daugiausia tarp priesaginių daiktavardžių naujadarų: plačiau žr. *-imas/-ymas* 2.1.2.1.) ir žodžiams su neiginiu *ne*.

"Laikui bėgant aktualios tam tikrų žodžių darybos

*Rašto ir gyvosios kalbos skirtumą taikliai apibūdino V.Doroševskis (Doroszewski): "bendras visų rašytinės kalbos rūšių bruožas yra tai, kad ši kalba ne tokia impulsyvi kaip gyvas žodis, kad refleksijos, sąmonės faktorius rašytinėje kalboje veikia stipriau" (Doroszewski, 1954, 73).

tipų charakteristikos gali kisti, "miegantys", pasyvūs tipai gali prabusti ir iš periferijos pereiti į centrą, o kai kurie anksčiau produktyvūs — išblėsti ir tapti periferiniai" (Английские неологизмы, 1983, 9). Todėl idealu būtų individualiąją S.Daukanto darybos sistemą palyginti su XIX a. vidurio žemaičių darybos sistema. Bet kol kas lietuvių kalbos istorinės darybos tyrinėjimų tam nepakanka, ir todėl toks lyginimas neįmanomas. Sistemingai galima lyginti tik su dabartinės bk. darybos sistema, aprašyta Lietuvių kalbos gramatikoje (LKG) ir iš dalies P.Skardžiaus studijoje (1943). Tačiau toks lyginimas nėra pakankamas. Ateityje, geriau ištyrus lietuvių žodžių darybos sistemos raidą, bus galima tikslinti ir S.Daukanto individualiąją darybos sistemą. O dabar studijoje pateikiama S.Daukanto sistema savo ruožtu gali prisidėti prie istorinės lietuvių kalbos žodžių darybos tyrimų.

0.2.5. DLL naujadarai šiame darbe klasifikuojami remiantis forma, o ne reikšme (priesaginiai, priešdėliniai, galūnių naujadarai — pagal darybos formantą, sudurtiniai — pagal sandų priklausymą kuriai nors kalbos daliai; kur tikslinga, nurodoma ir lenkiškų prototipų įtaka). Taip elgiamasi visų pirma dėl to, kad formalūs darybos dalykai visada akivaizdesni, — ir S.Daukanto individualios darybos sistemos nukrypimai nuo liaudiškosios dažniausiai yra nulemti formalių kriterijų (versdamas formą, t.y. kurdamas vertinius, S.Daukantas kartais neįsigilindavo į reikšmę). Antra vertus, klasifikuojant pagal formą, galima nuosekliau pateikti visą darybos sistemą (pagal reikšmę dėl semantikos specifikos būtų keblu pateikti, pvz., priešdėlinius naujadarus).

Periferiniais darybos būdais — prefiksacija-sufiksacija, kompozicija-sufiksacija ir kt. — sudaryti žodžiai daugiausia yra vergiški vertiniai. Jie neskirstomi pagal ypatingą darybos būdą, bet pateikiami prie priesagų, priešdėlių ar pan. darinių.

0.2.6. Apie S.Daukanto raštų naujadarus daug kas yra rašęs (pvz., V.Laurinaitis, 1936; P.Skardžius, 1943, 592—594; J.Kruopas, 1961; A.Balašaitis, 1966). Pateikti išsamesnį S.Daukanto naujadarų sąrašą yra mėginęs tik A.Kalnius (jo terminu — darinių) (Kalnius, 1937). Pastarasis

surinko medžiagą net iš 17 spausdintų S.Daukanto knygų ir knygelių bei 3 rankraščių ir pateikė 264 naujadarus (tarp jų ir žodžių junginius — gramatikos terminus). Bet DLL rasta net 13 kartų daugiau naujadarų negu A.Kalniaus sudarytame žodyne. Net ir žinant, kad Kalniaus pasirinkti kiti naujadarų atrankos kriterijai* šį skaičių daro ne visai tikslų, galima tvirtinti, kad DLL iš tikrųjų yra daug daugiau naujadarų nei kituose S.Daukanto raštuose.

0.2.7. Šiame darbe pirmiau pateikiami lietuviški naujadarai, o po to nurodomas lenkiškas prototipas, aiškinantis lietuviškojo reikšmę, nors DLL, t.y. lenkų—lietuvių kalbų žodyne, pirmasis žodis visada, aišku, yra lenkiškas. Kur rodėsi svarbu, reikšmė nurodyta prie lenkiškojo ar lietuviškojo pavyzdžio, kai reikšmė problemiška — remtasi Stanislovo Ropelevskio (Ropelewski) žodyno lenkiško žodžio aiškinimu^{xx}. Pateikiama lietuviško žodžio forma yra jau atstatyta į dabartinę bk., o lenkiškojo — autentiška, net neištaisant S.Daukanto padarytų klaidų.

0.2.8. Pats S.Daukantas nėra kur nors skelbęs savo minčių apie lietuvių kalbos žodžių darybą. Bet kad apie ją mąstė, rodo trumpos rankraštinės jo pastabos apie kai kuriuos darinius, kuriomis remtasi ir šiame darbe. S.Daukanto rankraštis saugomas LKLIB, sign. F 1/SD 17, ir dabar pirmą kartą publikuojamas priede prie šios studijos.

0.3. Toliau pateikiama naujadarų aprašo schema:

0. Naujadarai (apie 3800 naujadarų)

1. Sudurtiniai naujadarai (apie 900)

2. Priesaginiai naujadarai (per 2000)

2.1. Daiktavardžiai (per 1100)

2.1.1.1. Deminutyvai

2.1.1.2. Veiksmažodžių abstraktai (per 300)

*Pats A.Kalnius jų neformulavo.

^{xx} DLL lenkišką registrą S.Daukantas yra perėmęs iš S.Ropelevskio lenkų-prancūzų kalbų žodyno (Ropelewski, [1847]), plačiau apie tai žr. Subačius, 1987, 152—155.

- 2.1.1.3. Vardažodžių abstraktai (per 300)
- 2.1.1.4. Veikėjų ir veiksmožodinės ypatybės turėtojų pavadinimai (per 210)
- 2.1.1.5. Vietų pavadinimai (apie 120)
- 2.1.1.6. Asmenų pavadinimai pagal profesiją (apie 80)
- 2.1.1.7. Pavadinimai pagal kilmę bei priklausomybę (per 30)
- 2.1.1.8. Mokesčių pavadinimai (beveik 30)
- 2.1.1.9. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai (apie 20)
- 2.1.1.10. Pavadinimai pagal lyties skirtumą (keliolika)
- 2.1.1.11. Įrankių pavadinimai (apie 10)
- 2.1.1.12. Kuopiniai pavadinimai (apie 10)
- 2.1.1.13. Veiksmo rezultato pavadinimai (keli)
- 2.1.2.1. *-imas/-ymas* (per 220)
- 2.1.2.2. *-umas* (apie 220)
- 2.1.2.3. *-tojas, -a* (apie 130)
- 2.1.2.4. *-ybė* (apie 90)
- 2.1.2.5. *-(i)nykas, -ė* (*-(i)ninkas, -ė*) (apie 80)
- 2.1.2.6. *-inyčia* (apie 70)
- 2.1.2.7. *-ėjas, -a* (beveik 70)
- 2.1.2.8. *-tuvė* (apie 40)
- 2.1.2.9. *-inės* (beveik 30)
- 2.1.2.10. *-ija* (beveik 30)
- 2.1.2.11. *-ėnė* (bk. *-ienė*) (apie 20)
- 2.1.2.12. *-(t)inis, -ė* (apie 20)
- 2.1.2.13. *-(i)onis, -ė* (apie 20)
- 2.1.2.14. *-yba* (apie 20)
- 2.1.2.15. *-sina* (bk. *-sena*) (apie 20)
- 2.1.2.16. *-ystė* (per 10)
- 2.1.2.17. *-ūnas, -ė* (per 10)
- 2.1.2.18. *-ūnis, -ė* (gen. *-ies, -ės*) (apie 10)
- 2.1.2.19. *-ėna* (bk. *-iena*) (beveik 10)
- 2.1.2.20. *-tuvas, -ė* (keli)
- 2.1.2.21. *-ynas* (keli)
- 2.1.2.22. *-ėlis, -ė* (keli)

- 2.1.2.23. -ynė (keli)
- 2.1.2.24. -inys (keli)
- 2.1.2.25. -ėnas, -ė (keli)
- 2.1.2.26. -ysta (keli)
- 2.1.2.27. -(u)očius (keli)
- 2.1.2.28. -enė (keli)
- 2.1.2.29. -tis (2)
- 2.1.2.30. -yla (2)
- 2.1.2.31. -nė (2)
- 2.1.2.32. -smas (-šmas) (2)
- 2.1.2.33. -ulis (2)
- 2.1.2.34. -alas (2)
- 2.1.2.35. -ūnė (2)
- 2.1.2.36. -uma (2)
- 2.1.2.37. -ulyš (1)
- 2.1.2.38. -inas (1)
- 2.1.2.39. -ovas, -ė (1)
- 2.1.2.40. -ykla (1)
- 2.1.2.41. -yklė (1)
- 2.1.2.42. -ijas (1)
- 2.1.2.43. -tuvis (1)
- 2.1.2.44. -enis (1)
- 2.2. Būdvardžiai (per 800)
 - 2.2.1. -inis, -ė (apie 550)
 - 2.2.2. -ingas (apie 130)
 - 2.2.3. -(i)okas, -a (apie 60)
 - 2.2.4. -ėtas, -a (beveik 30)
 - 2.2.5. -(i)otas, -a (per 20)
 - 2.2.6. -(i)uotas, -a (per 20)
 - 2.2.7. -ergis, -ė (per 10)
 - 2.2.8. -inas, -a (1)
- 2.3. Veiksmažodžiai (apie 130)
 - 2.3.1. -inti (beveik 50)
 - 2.3.2. -auti (per 40)
 - 2.3.3. -ėti (-terėti, -inėti) (mažiau nei 40)
 - 2.3.4. -(i)uoti (per 10)
 - 2.3.5. -yti (keli)
 - 2.3.6. -(i)oti (keli)

- 2.4. Prieveiksmiai (keli šimtai)
- 2.5. Nepriesaginiai veiksmažodžiai (keli)
- 3. Priešdėliniai naujadarai (apie 800)
 - 3.1. Vardažodžiai (per 200)
 - 3.1.1. *be-* (per 50)
 - 3.1.2. *pa-* (apie 50)
 - 3.1.3. *par-* (bk. *per-*) (per 20)
 - 3.1.4. *pryš-* (bk. *prieš-*) (beveik 20)
 - 3.1.5. *už-* (beveik 10)
 - 3.1.6. *arcy-* (keli)
 - 3.1.7. *ant-* (keli)
 - 3.1.8. *pra-* (keli)
 - 3.1.9. *po-* (2)
 - 3.1.10. *pro-* (2)
 - 3.1.11. *pas-* (2)
 - 3.1.12. *nū-* (bk. *nuo-*) (1)
 - 3.2. Veiksmažodžiai (apie 600)
 - 3.2.1. *par-* (bk. *per-*) (apie 150)
 - 3.2.2. *pri-* (apie 110)
 - 3.2.3. *pa-* (per 70)
 - 3.2.4. *iš-* (per 50)
 - 3.2.5. *ap-* (apie 50).
 - 3.2.6. *į-* (per 40)
 - 3.2.7. *su-* (per 30)
 - 3.2.8. *už-* (apie 30)
 - 3.2.9. *ant-* (apie 20)
 - 3.2.10. *nu-* (apie 20)
 - 3.2.11. *pra-* (per 10).
 - 3.2.12. *at-* (apie 10)
 - 3.2.13. *par-* (bk. *par-*) (1)
 - 3.2.14. *pryš-* (bk. *prieš-*) (1)
- 4. Galūniniai naujadarai (apie 80)
 - 4.1. Daiktavardžiai (apie 60)
 - 4.1.1. *-is/-ys* (ir *-is*, *-ė*) (apie 30)
 - 4.1.2. *-(i)a* (beveik 10)
 - 4.1.3. *-as* (beveik 10)
 - 4.1.4. *-ė* (keli)
 - 4.1.5. *-(i)us*, *-ė* (keli)
 - 4.2. Būdvardžiai (apie 20)

- 4.2.1. -us (apie 10)
- 4.2.2. -is (keli)
- 4.2.3. -as (2)

1. SUDURTINIAI NAUJADARAI

1.1.1. Visišką lietuvių kalbos sudurtinių žodžių daugumą sudaro daiktavardžiai ir būdvardžiai, kurie dažnai formaliai nesiskiria vieni nuo kitų (plg. DLL naujadarus *kreivkaklis* sub. *Krzywiszyjek* I 577, *pasaultarpis* sub. *Międzyswiecie* I 690 ir *kreivkaklis* adj. *Krzywoszyzi* I 579, *Pasaultarpis* adj. *Międzyziemny* I 690). V.Urbutis kelia klausimą, ar tokiais atvejais nebūtų "tikslinga kalbėti apie darybos tipus, nepaisančius ribos tarp būdvardžių ir daiktavardžių" (Urbutis, 1978, 250). Turint tai galvoje, sudurtiniai DLL naujadarai pagal priklausymą kuriai nors kalbos daliai čia neklasifikuojami (į paties S.Daukanto sukurtų sudurtinių dalyvių tipus, pvz., *gretsėdas Podlesiadły* "greta esąs" II 423, *wienesąs (wienesùs) Jednoistny* "bendros esybės (apie šv. trejybę)" I 431 taip pat neatsižvelgiama, nes tokių tipų darinių santykinė vertė gana nedidelė).

1.1.2. Sudarydamas naujadarus, S.Daukantas prieš akis turėjo lenkišką prototipą: DLL naujadarai — tai dvikalbio žodyno kūrimo produktas. Siekiant atskleisti sudurtinių naujadarų specifiką šiuo aspektu, šiame darbe jie skirstomi pagal santykį su lenkišku prototipu į originaliuosius ir verstinius. Tiesa, ne kiekvienu konkrečiu atveju įmanoma atskirti, ar žodis yra pasidarytas pagal lenkišką prototipą. Nors gana drąsiai galima tvirtinti, kad, pvz., *svetšalaujis Cudzostronny* I 146, *lygiaibarvis Równobarwy* III 30 pasidaryti pagal lenkiškus prototipus, o *eguonlaiškiai Makowiny* I 662, *šluotdirbis Miotlarz* I 703 — pagal gyvosios kalbos tipus (plg. *puplaidžiai, ratdirbys*), bet *plikbulis Gołodupski* I 360, *sausakis Suhooki* III 300 gali būti sudaryti tiek gyvosios lietuvių kalbos (plg. *plikgalvis žvairaakis*), tiek ir lenkų (plg. lenkiškuosius dūrinčius) kalbos pavyzdžiu. Tokie, dvejetainiai galimi aiškinti

dūriniai, čia vis dėlto skiriami prie verstinių naujadarų — riba tarp verstinių ir originalių dūrinių nustatyta pagal tai, ar lietuviškojo žodžio sandai semantiškai atitinka lenkiškojo dūrinio sandus (jeigu prototipas yra dūrinys), ar ne (sandų tvarka čia nelaikyta relevantišku kriterijumi, pvz., *duodpienis Mlekodajny* I 707 skirta prie vertinių).

1.1.3. S.Daukanto polinkis versti retus, jam iki tol gal net nežinotus lenkiškus žodžius (S.Ropelevskio žodyne yra labai daug retų, okazinių sudurtinių žodžių, pvz., *graudvedys Gromowod* "perkūnsargis" I 376, *dalgiovaldis Kosowładny* "mirties, priklausąs mirčiai" I 549) nulėmė ir DLL sudurtinių naujadarų pobūdį — per 90% (iš bendro apie 900 jų kiekio) jų pagal sandus atitinka lenkišką prototipą, taigi yra verstiniai. Kad S.Daukantas į lietuvių kalbą dažnai vertė ne visą žodį (t.y. nesigilino į tuo žodžiu žymimą sąvoką), bet kiekvieno sudurtinio žodžio sandą atskirai, rodo klaidos. Pavyzdžiui, *Międzyczasie* "atvanga, pertrauka" išverstas į *tarpmakaulis* I 689, nes antrasis sandas klaidingai sutapatintas ne su *czas* "laikas", o su *czaszka* "kiaušas".

DLL yra beveik 800 verstinių sudurtinių naujadarų. Juos pagal darybos pamato sandų priklausymą kuriai nors kalbos daliai galima suskirstyti į 20 tipų: 1) sub.+verb. — apie 20% (*naktperis Nocorodny* II 137, *tautžudė Narodobójstwo* II 48), 2) num.+sub. — apie 19% (*penkdelnis Pięciodłonny* II 359, *septynvalandis Siedmiogodziny* III 151), 3) adj.+sub. — apie 19% (*didžiedis Wielkokwiat* III 535, *tankantakis Gęstobrwisty* I 341), 4) sub.+sub. — apie 13% (*stulptarpis Międzyfilarze* I 689, *žmogmeilė Człekolubność* I 168), 5) adj. (adv.)+verb. — apie 7% (*gražveisis Krasnorodny* I 558, *pignokis Łacnodoscigły* I 600), 6) adv.+sub. — apie 3% (*dauggarsis Mnogodzwieczny* I 710, *vakardienis Przesłodzienny* II 650), 7) verb.+sub. — 2% (*badbuilis Kolibyk* "mėsinkinukas" I 520, *gražragis Krętorog* I 562), 8) praep.+sub. — apie 2% (*ikilaikis Doczesny* "laikinas" I 203, *tarpkaulis Międzykostny* I 690).

Šie aštuoni tipai sudaro 85% verstinių sudurtinių DLL naujadarų. Dar apie 6% jų priklauso dvylikai negausių tipų: 9) sub.+part. (*auksospindąs Złotopromienny* III 786,

laikokleidąs czasobojca I 159)*, 10) pron.+sub. (kitlielis Innojęzyczny I 449, visnaktis Całonocny I 104), 11) pron.+verb. (kitiesis Innoistny I 449, visregis Wszzechwidny III 576), 12) pron.+part. (visgromuląs [wisgromulùs] Wszystkotrawny III 578, viskušąs Wszystkoruchy III 578), 13) adv.+part. (gretsėdąs Podlesiadły II 423), 14) num.+verb. (dviesis Dwuistny I 253), 15) verb.+adj. (regsmulkis Drobnowid "mikroskopas" I 239), 16) adv.+adj. (aiškžilyš Jasnosiwiec "anitlopė" I 424), 17) sub.+adj. (auksmargis Pstrozłocisty II 713), 18) adv.+sub. (lygiaibarvis Rownoabarwy III 30), 19) prt.+verb. (voskalbis Ledwomowny I 616), 20) num.+part. (vienesąs [vienesùs] Jednoistny I 431).

Likusius 9% visų verstinių sudurtinių naujadarų sudaro dar komplikuočiau darybos žodžiai, pvz.: *kirmmarinis Glistomorny I 349, pusantrmetinis Pól[t]oroletni II 480, penktnedėlinis Pięciotygodniowy II 360, veikalraštinis Dziejopisny I 270, vynvaisingas Winorodny III 547*. Vėsi tokie žodžiai turi priesagą, bet priesagų vediniais jų laikyti negalima — jie nepamatuoti sudurtiniais žodžiais. Tai vergiški vertiniai, kurių daryba visai svetima lietuvių kalbai.

Greta šitokių vertinių minėtinai dar ir neįprastos lietuvių kalbai darybos — 3 (ar net daugiau) šaknų junginiai, pvz.: *baltėvkūnis Białosmukły I 54, dvidešimtketuradynis Dwudziestoczterogodzinny I 252, kastretmetinis Cotrzecioletni I 144, Palcajomylesta Falcgrabia I 295, pusmurgriaunė Pólmurolom II 476, tarpkriaukulinis Międzyżeberny I 690*.

1.1.4. Originaliųjų, t.y. neverstinių, sudurtinių naujadarų yra apie 100. Regis, didžioji jų dalis sudaryta pagal gyvosios kalbos pavyzdžius. Originaliuosius dūrinius iš esmės sudaro trys tipai: 1) sub.+verb. — apie 48% (*doržinis Etyczny I 287, ledprekis Lodownik I 637, tranksmodarė Alarmista I 5, vinkalis Cwiekarz "vinių kalvis" I 148, plg. triukšmadarys, ginklakalys*), 2) sub.+sub. — apie 28% (*peildarbis Nożowniczy II 143, pilovietė Grodzisko I 375, Horodziszczce I 410, pusbudelis Kacik I 462, plg. daržovietė, pusbernis*), 3) adj.+sub. — apie 15% (*didžvaldė*

*Dalyvis iš veiksmažodžio išskiriamas tik tada, kai aišku, kad tai ne kokia kita veiksmažodžio forma.

[didzvalde] *Arystokracya* I 15, *skaudžodis Przegryżek* II 610, *trumpraštis Epigramma* I 286, plg. *didžturtis, slaptažodis, slaptaraštis*). Likusius 9% originaliųjų naujadarų sudaro dar 5 visai mažos grupės: 4) num.+sub. (*viendievis Deista* I 187), 5) num.+verb. (*vienbuvys Samotnik* III 121), 6) adv.+verb. (*veltnoris Darmowski* I 182), 7) pron.+verb. (*visžinis Encyklopedyczny* I 285), 8) pron.+part. (*vismokąs Encyklopedyczny* I 285).

1.1.5. Palyginus verstinius sudurtinius naujadarus su originaliaisiais, matyti, kad S.Daukantas, kurdamas dūrinius savarankiškai, daugiausia rėmėsi trim tipais (apie 91% originaliųjų dūrinių), o verstinius pagal lenkišką prototipą — net aštuoniais (85%). Dar 6% dūrinių, sudarytų lenkiškų žodžių pavyzdžiu, susideda iš 12 skirtingų tipų, o likę 9% originaliųjų — tik iš 5. Apskritai savarankiškai sudarytų dūrinių rasti tik 8 tipai, o verstinių — net 20 (neskaičiuojant minėtų 9% sudėtingesnės darybos žodžių). Šitoks didelis kiekybinis tipų skirtumas rodo, kad lenkiškasis šaltinis labai veikė S.Daukantą, vertė jį plėsti savo iš liaudies kalbos įgytą dūrybos sistemą (tai atspindi ir apytikris originaliųjų ir verstinių dūrinių santykis 1:8).

Remiantis ir senosios (Drotvinas, 1957, 203—220; 1963, 75—97), ir dabartinės (Urbutis, 1961a; 1965, 437—473; Valeckienė, 1965, 591—603) lietuvių kalbos sudurtinių žodžių darybos analize, galima tvirtinti, kad būdingiausi lietuvių kalbos darybos tipai yra: 1) sub.+sub., 2) sub.+verb., 3) adj.+sub., 4) adj.+verb., 5) num.+sub. Kaip matėme, 3 pirmieji iš jų sudaro ir originaliųjų S.Daukanto dūrinių pagrindą (91%). Taigi S.Daukantas tais atvejais, kai sugebėdavo atsispirti lenkiško žodžio poveikiui, sudurdavo žodžius iš esmės tik pagal pačius dariausius lietuvių kalbos dūrybos tipus (verstinių dūrinių pagal visus 5 tipus jis yra sudaręs apie 78%).

Originaliųjų ir verstinių DLL dūrinių skirtumą rodo ne tik kiekybinė, bet ir kokybinė charakteristika. Tarp verstinių dūrinių yra daugiau retų, nebūdingų lietuvių kalbai tipų, pvz., sub.+part., adv.+sub., num.+part., taip pat tipų, sunkiai įspraudžiamų į dūrybos rėmus. Kokybiniai

skirtumai irgi rodo S.Daukanto pastangas plėsti dūrybos išgales.

1.2.0. Be tikrųjų dūrinių, S.Daukantas DLL sudarė ir per 350 suaugtinių žodžių. Nors jie tikrajai žodžių darybai nepriklauso (neturi dūriniams būdingo darybos formanto ir pan., plg. Urbutis, 1978, 88, 295), bet yra svarbūs S.Daukanto individualiai žodžių darybos sistemai atskleisti, parodyti, kaip jis suvokė dūrybos potencialus. Todėl čia toliau pagal dėmenis nagrinėjamos ir suaugtinių žodžių rūšys.

1.2.1. Suaugtiniai žodžiai iš savarankišką leksinę reikšmę turinčių kalbos dalių. Jie sudaro apie 90% ir yra tokių tipų: 1) sub.+sub. (apie 42%): a) gen.+nom. — apie 40% (*metūraštas [meturasztas] Latopismo I 612, tiesospadėtojas Prawodawca II 565, varpūrinkikas [warpūrinkikas] Kłosarz I 508*); likę 2% sub.+sub. sudaryti iš 4 rūšių suaugtinių žodžių: b) nom.+gen. (*meilėtiesos Prawolubność II 565*), c) nom.+nom. (*avinienatekiena Skopowina III 171*), d) acc.+nom. (*tiesarodymas Juristowstwo I 458*), e) acc.+acc. (*dienanaktį [diananakti] Dziennonocny I 271*); 2) adv.+adj. — apie 11,5% (*baltaimėlynokas Dzikawy I 276, skaudžiaikartus [skaudejkartùs] Ostrogorsć II 302*); 3) adv.+part. — apie 11,5% (*ilgaipakentęs [ilgajpakėtis] Długocierpliwy I 193, pirmiauspavadintas Pierwozwany II 368*); sub.+verb. — apie 9%: a) sub.+part. — apie 8% (*gyvoliamsvodijąs [gywolemswodiis] Bydłoszkody I 98*), b) sub.+inf. — apie 1% (*duonaķerti Piekarzyć II 362*); 5) num.+sub., num. — apie 5% (*devynikartai Dziewięćcroć I 275, penketadešimtų [pęketadeszimmtù] Pięcdziesiątek II 358*); 6) sub.+adj. — apie 3% (*tiesaipavėdus Prawdopodobny II 565*), 7) pron.+sub. — apie 2,5% (*patsponas Sampan III 122*), 8) adj.+sub. — apie 2% (*gelžinėkriuša Żelaznogrady III 756*), 9) adv.+sub., num. — apie 1,5 % (*daugkartų Wielekroć III 534, kiekdešimtų sykių Kilkadziesiąt kroć I 498*); 10) adj.+verb. — apie 1% (*labasakyti [labasakytii] Dobrorzeczyc I 200, piktadarąs Złoczynny III 783*); 11) pron.+adj., pron., adv. — apie 1% (*visųšvenčiausis Wszechnajświęwszy III 576, patstas Samten III 122, visųpaskiausiai Ostatnie II 301*).

1.2.2. Suaugtiniai žodžiai, kurių bent vienas iš dėmenų

neturi savarankiškos leksinės reikšmės. Jų yra apie 10% ir jie gali būti suskirstyti į du tipus: 1) kai vienas iš dėmenų yra prielinksnis — apie 5% (*bemokescnio Franko I 315, išvidaus Nazewnařtrz II 69*), 2) vienas iš dėmenų yra dalelytė — apie 5% (*kuometugi Kiedyż I 494, voskuřas Ledworuszny I 616*).

1.3. Apžvelgus skirtingas DLL dviejų žodžių jungimo rūšis, aiškėja ir S.Daukanto individualios sudurtinių žodžių darybos sistemos ribos. Be tikrųjų dūrinių (~900), S.Daukantas darėsi dar ir suaugtinių žodžių (~350)^x, kurie tikrajai žodžių darybai nepriklauso. Tikrųjų dūrinių sukurta tik 2,5 karto daugiau negu suaugtinių žodžių — jų santykinė svarba rodo, kad S.Daukantas dūrybą suvokė daug plačiau negu įprasta gyvajai kalbai, kad jo žodžių jungimo į vieną individuali sistema kokybiškai gerokai skyrėsi nuo liaudiškosios^x.

Antra vertus, ir darybiškai jungdamas sudurtinio žodžio sandus, S.Daukantas, dažniausiai paveiktas lenkų kalbos, sukūrė naujų, gyvajai kalbai svetimų darybos tipų (ypač minėtųjų su antruoju dalyviniu sandu) — tai irgi kokybinius dūrybos sistemos galių plėtimas (žr. aukščiau).

Tad S.Daukanto žodžių jungimo į vieną individuali sistema aiškiai skyrėsi nuo liaudiškosios, buvo daug laisvesnė, nesiribojo vien dūryba. Be to, ir tarp pačios dūrybos rėmų S.Daukanto sistema ne taip griežta kaip liaudies kalbos.

^xBe sudurtinių ir suaugtinių, dar galima paminėti apie 50 DLL žodžių junginių, sujungtų brūkšneliu, pvz., *metų-rařytinis LatopisarSKI I 612, sau-ponas Sobie-pan III 210, veikalų-rařymas Dziejopisarstwo I 270*. Tai irgi nekūrybiško vertimo rezultatas. Kadangi šie junginiai labiau sintaksės (ir rařybos) dalykas, prie žodžių darybos jie neaptariami.

^xTik dalis tų suaugtinių žodžių, kurių vienas dėmuo yra žodis, neturintis savarankiškos leksinės reikšmės (prielinksnis, dalelytė), yra artimesni liaudies kalbai. Prielinksnis, dalelytė, neturėdami savarankiško leksinio krūvio, kalboje daug glaudžiau yra susiję su savarankiško žodžiu, tad jų grafinis sujungimas gali būti labiau suprantamas.

2. PRIESAGINIAI NAUJADARAI

2.1. Daiktavardžiai

2.1.1.0. Priesaginių daiktavardžių naujadarų DLL S.Daukantas sudarė per 1100 su 44 priesagomis. 18 iš tų priesagų labai produktyvios ar produktyvios (ne mažiau kaip po 10 naujadarų), kitos 26 mažai produktyvios ar neproduktyvios (mažiau kaip po 10 naujadarų).

Kadangi priesaginiai daiktavardžiai naujadarai čia visų pirma klasifikuojami pagal priesagas (formą), o ne pagal reikšmę (turinį), pradžioje pravartu juos apžvelgti pagal darybos kategorijas (nepateikiant pavyzdžių, kuriuos galima susirasti tekste prie atitinkamų priesagų). Atskiros kategorijos čia apibūdinamos iš eilės pagal produktyvumą; jas išskiriant remtasi V.Urbučio dabartinės bk. klasifikacija (1965).

2.1.1.1. Kadangi deminutyvai yra vienintelė priesaginių daiktavardžių kategorija, kurios naujadarai tarp priesagų vedinių neapžvelgiami (dėl LKŽ pobūdžio; žr. 0.2.3.), išimties tvarka vienas kitas jų pavyzdys pateikiamas čia.

Daugiausia deminutyvų DLL sudaryta* su 4 priesagomis: 1) *-elis, -é*, pvz.: *balninykelis Siodlarczyk* III 159, *didžgriovelis (:didžgriovis) Kanalik* I 471, *miegpuvelis (:miegpuvis "miegalius") spioszek* III 225, *užgaulelė Przytyczek* II 706, *vertumelis Godnostka* I 357 (kaip ir būdinga žemaičiams, S.Daukantas vietoj aukštaičių deminutyvinės priesagos *-élis, -é* irgi vartojo *-elis, -é*); 2) *-aitis, -é* (pats S.Daukantas šią priesagą pramaišiu žymėjo *-ajtis* ir *-atis*), pvz.: *atskalūnaitis (:atskalūnas "eretikas") Heretyczę* I 405, *burnužaitė Gębula, gębunia, gębusia* I 338, *siuvėjaitis Krawczyk* I 559, *šeimynaitė Czeladka* I 161, *vienragaitis Jednorozczę* I 433; 3) *-ytis, -é*, pvz.: *erytis (:erys "erelis") Orlicz* II 285, *karvyčiai (iš klaidingai išskaidyto karveliai) Gołębię* I 359, *musytis (:musė) Muszę* I 729; 4) *-ūnas, -é*, pvz.: *batūnas Bocisko* I 70, *dalgūnas Kosisko* I 547, *klanūnas Kałużysko* I 468, *zuikūnas Zajęczysko* III 674

*Remtis LKŽ negalima, tad naujadarus atpažinti lengviausia pagal mažiau gyvojoje kalboje deminutyvams būdingus pamatinius žodžius (abstrakčius daiktavardžius, darinius bei, žinoma, S.Daukanto naujadarus).

(dar dėl -ūnas, -ė žr. 2.1.2.17.).

Kiek retesni naujadariniai priesagų *-(y)telis, -ė* ir *-alis, -ė* vediniai. Su *-(y)telis, -ė* S.Daukantas darėsi tiek būdvardžius, tiek daiktavardžius*, pvz., *Dievmeldingtelis* (:*Dievmeldingas* "pamaldus" — S.Daukanto naujadaras) *Nobožniuchny* II 3, *kukulytelis* (:*kukulis* "kepalas, banda") *Buleczka* I 94. Su priesaga *-alis, -ė* sudarinėti tik daiktavardžiai, pvz., *alksnynalis Olszynka* II 261, *dirbėjalė robotniczka* III 21.

Rečiausiai DLL deminutyvai sudarinėjami su priesagomis *-užis, -ė, -(i)utis, -ė, -(i)ukas, -ė, -elius* (?), *-etis* (?), pvz.: *lieknužis Gaik* I 325, *dainutė Piosenka* II 377, *briliukas* (:*brilius* "kepurė") *Kapelusina* I 474, *alelius* (*alelūs*) *Piwko* II 380, *brilelius* (*brilelūs*) *Kapelusik* I 474, *dvynetis* (*dwynetis*) *Blizniątko* I 66, *naretis nurek* "mažas naras" II 144.

DLL deminutyvinių priesagų produktyvumas skiriasi nuo dabartinės bk. Štai priesagų *-(i)ukas, -ė* (*Urbutis*, 1965, 265—269; *Valeckienė*, 1965, 582—583) ir *-(i)utis, -ė* vediniai (*Urbutis*, 1965, 269—271; *Valeckienė*, 1965, 581—582) yra dažni dabartinėje lietuvių kalboje, bet DLL gana reti. Priešingai priesagos *-aitis, -ė* deminutyvai DLL sudaro didesnę procentą negu bendrinėje kalboje (plg. *Urbutis*, 1965, 271—272; *Valeckienė*, 1965, 585). Tokią deminutyvų vartosenos specifiką tikriausiai nulėmė gimtoji S.Daukanto tarmė (o priesagos *-(y)telis, -ė, -alis, -ė* apskritai būdingos tik žemaičiams).

2.1.1.2. **Veiksmažodžių abstraktų kategorija** (nomina actionis) S.Daukanto darybos sistemoje yra viena iš produktyviausių; dabartinėje bk. ji viena iš gausiausiai reprezentuojamų (*Urbutis*, 1965, 289).

Daugiausia DLL veiksmažodžių abstraktų sudaryta su priesagomis *-imas/-ymas* (gerokai per 200^{xx}), *-umas* (apie 50), *-sina* (bk. *-sena*; apie 20), *-ybė* (apie 10), po vieną

*Nors šios priesagos daiktavardžių deminutyvai ir nebūdingi lietuvių kalbai.

**Čia neskaičiuoti tie *-imas/-ymas* vediniai, kurių pamatiniai veiksmažodžiai fiksuoti LKŽ (dar žr. *-imas/-ymas* 2.1.2.1.).

kita naujadara sukurta su *-tuvė, -nė, -smas, -ulyš, -inys, -inis, -ystė, -uma*. Tad veiksmažodžių abstraktų naujadarų DLL yra per 300, visiška jų dauguma sudaryta su 4 priesagomis, vienas kitas — dar su 8 (iš viso 12 priesagų).

Tik dviem iš keturių minėtų produktyviausių priesagų kategorinė veiksmažodžių abstraktų reikšmė yra pagrindinė (*-imas/-ymas* ir *-sina*), o dviem kitom (*-umas* ir *-ybė*) — periferinė (joms pagrindinė yra vardažodinių abstraktų kategorinė reikšmė). Iš 8 menkai produktyvių priesagų ši kategorinė reikšmė trims yra pagrindinė (*-nė, -smas, -ulyš*), o 5 — periferinė ar bent jau ne pagrindinė (*-tuvė, -inys, -inis, -ystė, -uma*).

Greitinant DLL medžiagą su dabartinės lietuvių bk. veiksmažodžių abstraktų kategorijos darybos tendencijomis (Urbutis, 1965, 289—303), matyti, kad S.Daukantas suproduktyvino *-umas, -ybė* tipus, kaip produktyvų suvokė ir tarmišką *-sina* (bk. *-sena*) tipą.

2.1.1.3. Kita labai produktyvi DLL naujadarų kategorija yra vardažodžių abstraktai (nomina qualitatī). Daugiausia jos vedinių čia sukurta su priesagomis *-umas* (apie 170), *-ybė* (apie 80), *-yba* (apie 20), *-ystė* (per 10), *-ija* (per 10), *-imas* (per 10), vienas kitas ir su *-inyčia, -ysta, -uma*. Tad iš viso DLL yra per 300 ir naujadarinių vardažodžių abstraktų, kurie sudaro 6 produktyvesnius ir 3 neproduktyvius tipus.

Iš būdvardžių (ir dalyvių) daugiausia šios kategorijos naujadarų sudaryta su *-umas* (apie 100) ir su *-ybė* (apie 50), vienas kitas su *-yba, -ija, -imas, -uma*. Iš daiktavardžių daugiausia naujadarų sudaryta su *-umas* (apie 70), *-ybė* (apie 30), *-yba* (per 10), *-ystė* (apie 10), *-imas* (apie 10), po kelis su *-ija, -ysta, -inyčia, -uma*. Kaip matyti, būdvardinių naujadarų DLL yra kiek daugiau negu daiktavardinių, bet sudaryti jie su mažiau priesagų (6) negu daiktavardiniai (9). Antra vertus, produktyviausios vardažodžių abstraktų kategorijos priesagos *-umas* ir *-ybė* visų pirma reprezentuoja būdvardžių abstraktus, o daiktavardžių vediniai joms ne tiek būdingi. Tačiau yra ir tokių priesagų, su kuriomis DLL (nors ir nedaug) kurtasi tik daiktavardžių abstraktų: *-ystė, -ysta, -inyčia*.

Kalbant apie konkretesnes, ne kategorines darybos reikšmes, dera paminėti naujadarus, žyminčius profesiją, verslą ir apskritai veiklą. Greta būdingiausių lietuvių kalbai šios reikšmės vedinių su priesaga *-ystė* (DLL apie 10 tokių naujadarų), mažiau būdingų su *-yba* (DLL per 10 naujadarų), *-ysta*, S.Daukantas sudarė ir nebūdingų šios reikšmės darinių su priesagomis *-umas, -ija, -imas/-ymas, -ybė, -inyčia**. Tai rodo, kad S.Daukantas nebuvo apsisprendęs, su kuria priesaga kurtis profesijų pavadinimų, taip dažnų S.Ropelevskio žodyne. S.Daukantas bent septynių priesagų vediniams buvo suteikęs šią reikšmę — sukūrė keletą analogiškos reikšmės darybos tipų.

Lyginant veiksmažodinius abstraktus su vardažodiniais, matyti, kad su kai kuriomis priesagomis S.Daukantas darėsi tiek veiksmažodžių, tiek būdvardžių, tiek ir daiktavardžių abstraktų (pvz., su *-umas, -ybė*, net *-imas/-ymas*). Toks kai kurių priesagų vedinių pamatinio žodžio įvairavimas žinomas ir iš gyvosios kalbos (plg. *-ybė* vedinius), bet antra vertus, čia akivaizdus taip pat S.Daukanto polinkis mažiau nei gyvojoje kalboje paisyti pamatinio žodžio^x. Todėl individualioje S.Daukanto darybos sistemoje ribos tarp skirtingo pamato abstraktų daug blyškesnės.

2.1.1.4. Toliau pagal produktyvumą eina veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų naujadariniai pavadinimai (nomina agentis). Daugiausia šios kategorijos naujadarų sudaryta su priesagomis *-tojas, -a* (apie 130) ir *-ėjas, -a* (per 60), mažiau (iš viso viena kita dešimtis) — su priesagomis *-(t)inis, -ė, -tuvas, -ė, -ėlis, -ė, -ūnis, -ė, -alas, -yla, -utis, -ė, -ovas, -ė, -ulis, -ė, -inykas, -ė*. Tad visiška šios kategorijos naujadarų dauguma sudaryta su dviem priesagom, dar viena kita dešimtis — su 10, — iš viso su 12 priesagų (per 210 naujadarų).

Veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų

*Galima paminėti ir kelis analogiškus veiksmažodžių abstraktus su priesaga *-tuvė*, taip pat žyminčius profesijos pavadinimus ir nebūdingus dabartinei lietuvių kalbai.

^xDar plg. S.Daukanto susikurtą *-(i)okas, -a* būdvardžių tipą (2.2.3.).

kategorinė reikšmė DLL yra pagrindinė priesagų *-tojas, -a, -ėjas, -a, -inis, -ė, -ėlis, -ė, -yla, -ovas, -ė, -alas* vediniams. Ne pagrindinė ar net periferinė ši reikšmė yra priesagų *-tuvas, -ė, -ūnis, -ė, -utis, -ė, -ulis, -ė, -inykas, -ė* vediniams.

Kurdamas veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų kategorijos naujadarus, S.Daukantas iš esmės nenusižengė liaudies kalbos darybos sistemos dėsniams.

2.1.1.5. DLL rasti vietų pavadinimų (nomina loci) naujadarai daugiausia sudaryti su 3 priesagomis: *-inyčia* (apie 70), *-tuvė* (apie 30), ir *-ija* (per 10). Dar keli sudaryti su priesagomis *-ėna* (bk. *-iena*), *-ynė, -inė, -ūnė, -ykla, -inys*. Iš veiksmažodžių sudaryta *-tuvė* (produktyviausi), *-ykla, -inys*, dalis *-ynė, -inė* vedinių, o iš daiktavardžių — *-inyčia* (produktyviausi), *-ija, -ėna, -ūnė*, dalis *-ynė, -inė* vedinių.

Vietų pavadinimai DLL sudarinėti su 9 priesagomis, iš viso tokių naujadarų yra 120. Bemaž visoms šios kategorijos naujadarų priesagoms, išskyrus *-inys, -inė*, vietos reikšmė yra pagrindinė.

Lygindami su gyvosios kalbos faktais, matome, kad DLL priesagos *-tuvė* pagrindinė vietos reikšmė skiriasi nuo gyvosios kalbos pagrindinės įrankių pavadinimų reikšmės.

Kadangi atskirų tipų darybinės reikšmės yra skirtingos (pvz., *-inyčia* vediniai paprastai žymi patalpas, indus, *-ija* — asmenų valdomas ar prižiūrimas vietas, *-ėna* — javų augtas vietas), tai negalima teigti, kad S.Daukantas daugelį vietos kategorinės reikšmės naujadarų priesagų vartojo sinonimiškai, kad vienos ar kitos priesagos naujadarų gausumas nulemtas tik produktyvumo.

2.1.1.6. Daugiausia asmenų pavadinimų pagal profesiją (nomina professionalia) naujadarų sukurta su priesaga *-inykas, -ė* — per 70. Dar keletas sudaryta su priesagomis *-ūnas, -ė, -ijas, -inis, -ė*. Tad su 4 priesagomis sudaryta apie 80 naujadarų. 3 pirmieji tipai pažįstami ir gyvojoje kalboje, nefiksuotas iš jos tik *-inis, -ė*.

2.1.1.7. Pavadinimai pagal kilmę bei priklausomybę (nomina originis et possessiva).

1) Asmenų pavadinimai pagal jų kilimo bei gyvenama

vieta. Tai negausi naujadarų semantinė grupė — apie 30 darinių, sudarytų su priesagomis *-(i)onis, -é* (apie 20) ir *-ėnas, -é, -ūnas, -é, -inykas, -é*. Pagrindinė šios rūšies asmenų pavadinimų priesaga *-(i)onis^x, -é* kituose S.Daukanto raštuose vartojama kita reikšme. Priesagos *-(i)onis, -é* naujadarų reikšmę DLL gaėjo lemti ir dažna lenkų prototipo priesaga *-anin*. Mažiau S.Daukanto sudaryta šios reikšmės naujadarų su *-ėnas, -é*, visai mažai — su *-ūnas, -é, -inykas, -é*.

2) Mėsos, žuvies, medienos pavadinimai. Rasta tik keletas mėsos, žuvies ir medienos naujadarinių pavadinimų, ir visi jie sudaryti su priesaga *-ėna* (bk. *-iena*). Tai būdinga mėsos pavadinimų priesaga apskritai (Urbutis, 1965, 414—415).

2.1.1.8. Turbūt galima šnekėti ir apie S.Daukanto DLL sukurtą naują darybos kategoriją — mokesčių pavadinimus. Ji apima mokesčius, atlyginimą pinigais, rečiau — dovanas reškiančius naujadarus. DLL sudaryta beveik 30 šios kategorijos naujadarų — su priesaga *-inés* (galima skirti du mokesčių pavadinimų darybos tipus — daiktavardinius ir būdvardinius *-inés* vedinius).

2.1.1.9. Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai (nomina attributiva). Šios kategorijos naujadarų DLL nėra daug — apie 20. Visų jų po keletą sudaryta su 7 priesagomis: *-ūnis, -é, -ėjas, -a, -ūnas, -é, -(u)očius, -inis, -é, -inykas, -é, -enė*. Iš karto reikia pažymėti, kad liaudies kalboje nepažįstamas vardažodinės ypatybės tyrėtojų pavadinimų tipas su priesaga *-ėjas, -a*. Tai, matyt, S.Daukanto individualios darybos padaras.

Asmenų pavadinimų pagal profesiją naujadarų DLL, kaip matėme, yra daug daugiau nei čia aprašomos kategorijos, nors gyvojoje kalboje jų santykis atvirkščias (plg. Urbutis, 1965, 340, 406). Matyt, tai nulėmė asmenų pavadinimų pagal profesiją kategorinės reikšmės specifika. Šios reikšmės vedinių polinkis terminologizuotis, be abejo,

^xDabartinėje bk. asmenų pavadinimai pagal jų kilimo ir gyvenamąją vietą paprastai sudaromi su priesaga *-ietis, -é* (plg. Urbutis, 1965, 411—412).

yra didesnis negu vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų. S.Daukantui, rašiusiam platų žodyną, reikėjo kurtis daug naujų terminų, o vardažodinės ypatybės turėtojus jis daugeliu atvejų galėjo pavadinti gyvosios kalbos žodžiais.

2.1.1.10. Pavadinimų pagal lyties skirtumą (nomina generis) kategorijos naujadarų DLL susikurta tik keliolika, be to, tik su viena priesaga — *-éné* (bk. *-iené*). Dabartinėje bk. pavadinimų pagal lyties skirtumą darybos kategorija taip pat nėra iš darijų (plg. Urbutis, 1965, 416—418).

2.1.1.11. Įrankių pavadinimų (nomina instrumenti) kategorijos naujadarų DLL nėra daug — apie 10. Jie sudaryti su priesagomis *-tuvė*, *-tuvas*, *-yklė*, *-tuvis*. Akivaizdu, kad S.Daukantas nebuvo linkęs kurtis įrankių pavadinimų. Štai net tokios priesagos, kaip *-tuvė*, *-tuvas*, kurios lietuvių kalboje dažiausiai pasitaiko įrankių pavadinimuose (plg. Skardžius, 1943, 382—383, 385—386; Urbutis, 1965, 381—383, 386), individualioje S.Daukanto darybos sistemoje yra netekę vyraujančios įrankių pavadinimų reikšmės. Turint omenyje, kad S.Daukantas DLL kūrė labai mažai įrankių pavadinimų, vertinant ir kituose S.Daukanto raštuose randamus šios kategorijos darinius reikia būti atsargiems, kad seno, dabar užmiršto žodžio nepalaikytume naujadarų.

2.1.1.12. Kuopinių pavadinimų (nomina collectiva) naujadarų DLL maža, jie sudaryti dažniau su priesaga *-ija*, rečiau su *-ynas*, *-ynė*, *-tis*. Tik priesagos *-tis* tipas nebūdingas dabartinei bk.

2.1.1.13. Veiksmo rezultato pavadinimų (nomina acti), nefiksuotų LKŽ, DLL visai maža, tai tik keli priesagos *-inys* vediniai. Matyt, S.Daukantui pakako gyvosios kalbos veiksmo rezultato pavadinimų, tad ir tuos kelis priesagos *-inys* vedinius reikia labai atsargiai skirti prie naujadarų.

* * *

Lyginant DLL įvairių kategorijų priesaginių daiktavardžių naujadarus su dabartinės bk. atitinkamais dariniais, krinta į akis trijų kategorijų mažesnis vedinių kiekis S.Daukanto žodyne: 1) vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų, 2) įrankių pavadinimų, 3) veiksmo rezultato pavadinimų (apie dabartinės bk. darinius žr. Urbutis,

1965). Tai paaiškinti turbūt įtikinamiausia pakankamu šių kategorijų liaudiškų vedinių skaičiumi. S.Daukantui rašant platų žodyną — dažnai kuriant žodžius naujoms, iš kaimo buities nežinotoms sąvokoms įvardyti — neiškilo reikalo kiek gausiau kurti 3 minėtų kategorijų naujadarų. Antra vertus, S.Daukantas pats susikūrė naują mokesčių pavadinimų kategoriją su priesaga *-inés* — jam nepakako liaudies kalbos darybos sistemos priemonių.

* * *

2.1.2.1. *-imas/-ymas*. Šios priesagos vediniai lietuvių kalboje sudaro gausiausią veiksmožodinių abstraktų grupę, tokia padėtis buvusi jau ir XVI a. (S.Ambrazas, 1983, 66). Tai vienas iš produktyviausių transpozicinių darybos tipų (Urbutis, 1978, 269). Kalbant apie DLL naujadarus, atsiribota nuo tokių *-imas/-ymas* vedinių, kurie, nors ir nefiksuoti LKŽ, yra tipiški (sudaryti iš būtojo kartinio laiko kamienu), be to, kurių pamatinis veiksmožodis pateikiamas LKŽ. Tokių darinių DLL yra labai daug: S.Daukantas kone šalia kiekvieno veiksmožodžio sudarydavo *-imas/-ymas* abstraktą. Atsiribojus nuo tokių potencialiausių darinių, studijoje kalbama tik apie 1) netipiškus (sudarytus ne iš būtojo kartinio laiko kamienu) ir 2) sudarytus iš veiksmožodžių, nefiksuotų LKŽ, darinius. Tokių naujadarų suskaičiuota per 220.

DLL yra per 200 *-imas/-ymas* abstraktų, sudarytų iš būtojo kartinio laiko kamienu, kurių pamatinis veiksmožodis LKŽ nefiksuotas ar fiksuotas tik iš S.Daukanto, pvz.: *abelnavimas Powszednienie, spowszednienie* "darymas įprasto, kasdieninio" II 550, *abelninimas Generalizowanie* "apibendrinimas" I 340, *apskauduliavimas Owrzodzenie* "opėjimas, įsiskaudėjimas" II 318, *dantėjimas Ząbkowanie* "dantų formos iškarpu, įpjovų darymas" III 653b, *dauggalinimas Wielmożenie* "tapimas galingu" III 536, *knarkizojimas Chrapnięcie* "knarkimas, prunkštimas" I 123, *valodojimas Rozprawianie* "diskutavimas" III 72 ir t.t. Vienas kitas pasitaiko ir kitokios reikšmės vedinys, pvz., *pirtavimas Łaziebnictwo* "pirtininko amatas" I 614.

Kaip S.Daukantas jautė *-imas/-ymas* priesagos semantiką, gali iliustruoti vieno jo rankraščio pastaba: "rugsina dirbsina powiększające pro dirbimas rugimas" (LKLİB F1/SD17. P. 1. Čia ir toliau cituojamas rankraštis šios studijos pabaigoje skelbiamas kaip priedas). Galbūt čia norėta pasakyti, kad priesagos *-sina* konotacija yra kiek pakilesnė, ne tokia kasdieniška kaip *-imas*?

Netipiškų priesagos *-imas/-ymas* darinių DLL nėra daug. Esamojo laiko tepastebėtas tik vienas — *žvingaujimas Porzenie* "žvengimas" II 513. S.Ambrazas teigia, kad šios priesagos esamojo laiko vediniai seniau lietuvių kalboje yra buvę įprastesni, bet "jau XVI—XVII a., matyt, buvo reliktinio pobūdžio ir sparčiai nyko" (S.Ambrazas, 1983, 68). Šis DLL žodis taip pat gali būti senosios sistemos reliktas, tik nepatekęs į LKŽ.

Rasta DLL apie 10 priesagos *-imas/-ymas* naujadarų, padarytų iš daiktavardžių, pvz., *au[k]štsmeigimasis* (: *au[k]štsmeigis*) *Górnochciwość* "besaikė ambicija, didžiavimasis" I 363, *galžudymas* (: *galžudis*) *Rozboj* "plėšikavimas" III 34, *kūngeidimas* (: *kūnge[i]dis*) *Cielesność* "kūniškumas, kūno geiduliai" I 135, *svietvaldymas* (: *svietvaldis*) *Ludorządstwo* "vadovybė, vyriausybė" I 646, *vinkalimas* (: *vinkalis*) *Cwiekarstwo* "vinių kalėjo amatas" I 148. Visi jie sudaryti iš dūrinių ir yra daktavardžių abstraktai, reiškiantys kokį amatą, profesiją, veiklą, tam tikrą polinkį, pomėgį. Tai netipiška, turbūt paties S.Daukanto sukurta reikšmė.

Rasti DLL ir keli būdvardiniai vediniai, pvz.: *neboterimas Niedużość* II 83 (plg. *neboteras*), *pailguotinimas Przeciągłość* II 595 (plg. *pailguotinas*). Tokių būdvardinių abstraktų tipas pažįstamas lietuvių kalboje (plg. Skardžius, 1943, 209; Urbutis, 1965, 352—353), bet visiškai neproduktyvus.

Galima paminėti dar kelis keistesnius (dalis jų — klaidos?) naujadarinius vedinius: *kebeliojojimas Machlowanie* "apgaukinėjimas" I 656, *purimas** *Czochranie* "kedenimas"

*Panašios darybos žodį *derimas* "derėjimas" minėtame rankraštyje S.Daukantas lygina su kitais *-imas* vediniais: "Derimas, derieimas, degimas deginimas" (LKLİB F1/SD17. P. 1.). Pasiremdamas analogija Š.Daukantas čia turbūt taip pat sukūrė netipišką naujadarą.

I 168, *skrydimas* *Krağ* "apskritimas" I 556, *supurimas* *Napuszystość* II 47, *veldymas* *Dziedziczny* (sic!) I 269. Čia pat ir aiškūs vertiniai, pvz., *pryšstembimas* *Przeciwdziałanie* "atoveiksmis" II 596.

Apibendrinant *-imas/-ymas* naujadarus, galima pabrėžti, kad vyraujanti veiksmažodinių abstraktų dauguma remiasi gyvosios kalbos darybos dėsniais (tik vienas kitas darinys jiems prieštarauja). Išskirtinas negausus daiktavardinių abstraktų (profesijų, pareigybių pavadinimų) tipas, turbūt sukurtas paties S.Daukanto.

2.1.2.2. *-umas*. DLL rasta apie 220 šios priesagos naujadarinių vedinių.

Priesagos *-umas* abstraktai dabar paprastai daromi iš būdvardžių (plg. Skardžius, 1943, 213; Urbutis, 1965, 306—307), visas tipas net laikomas potenciniu (Urbutis, 1978, 269). Tokių DLL šio tipo naujadarų yra per 100 (45%), pvz.: *augalotumas* *Rostość* III 27, *dantétumas* *Ząbkowatość* III 653b, *eržingumas* *Jurność* "aistringumas" I 458, *juodokumas* *Czarniawość* I 156, *Wroniawość* III 568, *mažytytelumas* *Malenkość* I 663.

DLL taip pat rasta apie 70 (32%) daiktavardinių priesagos *-umas* darinių, pvz.: *balninykumas* *Siodlarstwo* "balniaus profesija" III 159, *Dievumas* *Boskość* "dievybė" I 77, *erželumas*, *vytumas* *Kawalerstwo* "riterio amatas" I 489, *tėvumas* *Ojczytość* "tėviškumas" II 248, *uolumas* *Skalistość* "uolingumas" III 163, *vergumas* *Niewolniczość* II 122, *Poddaństwo* II 414, *žvėrumas* *Zwierzętość* "žvėriškumas" III 813. Tokie dariniai žinomi lietuvių kalboje (Skardžius, 1943, 212—213; Urbutis, 1965, 307; S.Ambrazas, 1986, 177).

Trečia DLL *-umas* naujadarų grupė — veiksmažodiniai abstraktai, jų suskaičiuota apie 50 (23%), pvz.: *neesumas* "nebuvimas" *Niebyt* (*nessumas*) II 75, *Nieistnienie* (*nėesumas*) II 86a, *Nieobecność* (*neessumas*) II 90, *išrenkumas* *Wybieralność* III 581, *priskyrumas* *Doborność* "pririnkimas, atrinkimas" I 198, *sudedumas* *Składność* III 168, *užkretumas* *maru* *Zarazliwość* "užkrečiamumas" III 711.

Tarp visų 3 rūšių nėra griežtų ribų. Pavyzdžiui, neaišku, ar *daugžinumas* *Wielowiedztwo* III 538, *pusmokslumas* *Niedouczoneość* II 82 sudaryti iš būdvardžių, ar iš

daiktavardžių; ar *įveikumas* "įkyrumas" *Dokuczność* I 210, *linkumas* "geranoriškumas" *Życzliwość* III 819 sudaryti iš būdvardžių, ar iš veiksmažodžių (plg. adj. *įveikus* "įkyrus", *linkus* "linkintis" ir verb. *įveikti*, *linkėti*). Gal kiek aiškesnė riba tik tarp veiksmažodinių ir daiktavardinių abstraktų. Kadangi DLL veiksmažodiniai abstraktai sudarinėjami tik iš pirminių ir iš *-ėti*, kartais *-yti* veiksmažodžių, todėl reikia manyti, kad *miknumas*, "mikčiojimo ypatybė" I 419, III 673, *pargalvumas* *Wiarołomstwo* III 528 sudaryti ne iš *miknoti* ir *pargalvoti*, turinčių formantą *-oti*, bet yra daiktavardžių *miknius*, *pergalvis* (*pargalvis* LKŽ nepažymėtas) vediniai.

Dabartinei lietuvių bk. būdingiausias būdvardinių *-umas* vedinių tipas, o daiktavardiniai ir veiksmažodiniai šios priesagos abstraktai mažai produktyvūs, jų nėra daug. Kaip nurodo S.Ambrazas, daiktavardiniai ir veiksmažodiniai *-umas* abstraktai yra "senosios lietuvių kalbos faktai" (1983, 116—117). S.Daukantui visų trijų rūšių abstraktai buvo produktyvūs. Jo daiktavardinių abstraktų gausinimą galėjo lemti senųjų raštų pavyzdys (daugiausia jų M.Daukšos raštuose) (plg. S.Ambrazas, 1986, 117), o veiksmažodinių — semantikos artimumas būdvardiniams (veiksmažodžių abstraktai dažnai gali būti pamatuoti dalyviais).

Kad S.Daukantui dažnai nerūpėjo darybos pamatas, gali pailiustruoti analogiškai dariniai iš daiktavardžio ir būdvardžio — *kempinumas* *Gąbczatość* I 323 ir *kempinotumas* *Gębczatość* I 338, *Gąbkowatość* I 323.

Pažymėtina dar, kad priesagos *-umas* būdvardžių, daiktavardžių ir veiksmažodžių naujadarų abstraktų gausumas DLL ėvienodas (atitinkamai 100:70:50). Tai rodo, kad S.Daukantas, nors buvo linkęs ir į dviejų pastarųjų tipų darybą*, vis dėlto jautė lietuvių kalbos žodžių darybos tendencijas, — daugiausia darėsi šios priesagos būdvardžių, mažiau — daiktavardžių, mažiausiai — veiksmažodžių abstraktų (plg. panašią jo priesagos *-ybė* naujadarinių

*Priešlaidai, kad dar S.Daukanto laikų gyvojoje kalboje šiedu tipai buvę produktyvūs, neturime duomenų.

ostraktų darybą 2.1.2.4.).

2.1.2.3. *-tojas, -a*. DLL rasta apie 130 priesagos *ojas, -a* naujadarų. Beveik 120 jų (~92%) sudaryti iš riesaginių bendračių, pvz.: *aukautojas Žerca III 760, ahausintojas Nasporzyciel II 56, strunytojas Budowniczy architektas" I 92*. Likusieji — iš nepriesaginių bendračių, vz.: *atspaustojas Przedrukiwacz II 603, įvertojas Nawlekacz 66, pagautojas Porwaniec II 511, Porywacz II 512*.

Dabartinėje lietuvių kalboje veikėjų pavadinimai "su riesaga *-tojas, -a* yra daromi iš veiksmazodžių bendračių irinčių priesagas" (Urbutis, 1965, 318). DLL naujadarai rodo, kad S.Daukantas *-tojas, -a* vedinių darybą suvokė anašiai, kaip ji suprantama ir dabar: tarp jų vyrauja riesaginių bendračių vediniai. Nedidelė dalis pirminių veiksmazodžių vedinių (per 10 — apie 8%) gali rodyti reikšmingesnę padėtį, dar ne visišką dabartinės sistemos susiformavimą* (dar žr. *-ėjas, -a* 2.1.2.7.).

2.1.2.4. *-ybė*. DLL rasta apie 90 šios priesagos naujadarų. Prasčiausi *-ybė* vediniai lietuvių kalboje yra būdvardiniai abstraktai (Skardžius, 1943, 92—96; Urbutis, 1965, 308). Tokių naujadarų DLL rasta per 50 (56%), pvz.: *begirybė begiris* S.Daukanto naujadaras I 40) *Bezlesność* "miško nebuvimas" I 40, *landybė Konczastość* "smallumas" I 530, *esnybė Płaskość* "plokštumas" II 384, *žlibybė Krótkowidność* "rumparegystė" I 568.

Daug retesni yra daiktavardiniai abstraktai (Skardžius, 1943, 96; Urbutis, 1965, 308). DLL tokių naujadarų patebėta apie 30 (33%), pvz.: *akmynybė Kamienistość* "akmenuotumas" I 470, *budelybė Katowstwo* "budelio profesija" I 488, *gyvolybė Bydłęcość* "gyvuliškumas, brutalumas" I 487, *motriškybė Kobicarstwo* "aištra moterims" I 513.

Taip pat reti yra veiksmazodiniai abstraktai (Skardžius,

*P.Skardžius pažymi, kad senesniuose raštuose *-tojas, -a* dažnai dėliojama prie pirminių bendračių (Skardžius, 1943, 86). S.Ambrazas teigia, kad praityje vedinių su *-tojas, -a* iš pirminių veiksmazodžių buvo formasi visame Lietuvos plote (Jaunųjų filologų konferencija, Vilnius, 1986.11.20.)

1943, 96; Urbutis, 1965, 302). Tokių naujadarų DL rasta apie 10 (11%), pvz.: *aprašybė Opisowość* "manier aprašyti" II 275, *ėmybė Bierność* "didelis talpumas (ir do)" I 58, *partukybė Przetęłość* "apkūnumas" II 653, *samdyl Najemniczość* "ypatybė būti samdomam" II 24.

Yra ir tarpinių atvejų, kai *-ybė* abstrakto darybą galim aiškinti dvejopai — pamatas gali būti tiek būdvardis: tiek daiktavardis, pvz., *ilgbylybė* (: *ilgbylis* — S.Daukant naujadaras ir adj., ir sub.: *Długomowny* I 194, *Długomowia* I 194) *Długomowność* I 194. Taip pat nelengva nustatyti ar, pvz., *rangybė* "patogumas, parankumas" *Napogotowienie ob. pogotowie* II 42, *sklandybė Łotność* I 642 yra būdvardži rangus "pasirengęs" *Gotowy* I 368, *sklandus*, ar veiksmazodži *rengti(s)*, *sklandyti* vediniai.

Yra DLL ir keletas neįprastesnės darybos naujadarų pvz., *varūnybė Gwałtowność* I 389 (tarsi būtų padaryta iš nesančio **varūnas*, plg. *vara* "prievara", *varumas* "smarkumas, prievartingumas" I 389), *vietinybė Namiesnictwo* "vietininkystė" II 35, nors formaliai artimesnis adj. *vietini*, bet semantiškai — su sub. *vietinykas* *Namiestnik* II 35. Gali būti, kad atsirasti šitokiems naujadarams S.Daukant individualioje darybos sistemoje padėjo panašus darybos tipas su priesaga *-enybė* (*piktenybė*, *sunkenybė*).

"Priesagos *-ybė* dariniai savo reikšme [...] dažnai tiesiai sutampa su priesagos *-uma-* vediniais" (Skardžius, 1943, 97). Pats Daukantas yra mėginęs gretinti *-ybė* ir *-umas* sinonimus, plg. "Daugumas, daugybe, kantrumas, kantrybe" "Gilumas, gیلme, gilybe, — storumas, storis, storybe" (LKLII F1/SD17, atitinkamai p. 1 ir 2). P.Skardžius dar nurodo, kad "rytiečių arba žemaičių priesaga *-ybė* reiškiamoji ypatybė dažnai yra esmingiau [negu *-umas*] pabrėžiama" (Skardžius, 1943, 97). Kol kas sunku pasakyti, kiek ryškiai šis skirtumą suvokė S.Daukantas. Aišku tik tai, kad naujadarai su *-ybė* (~90) yra 2,5 karto mažiau negu su *-umas* (~220) — jis, matyt, šiek tiek jautė priesagos *-ybė* vedinių didesnę ypatybės ryškumą, palyginti su *-umas* vediniais (plg. daiktavardinių, daiktavardinių ir veiksmazodinių *-ybė* ir *-umas* naujadarų kiekybės santykį — 50:30:10 ir 100:70:50).

S.Daukantas sudarinėjo priesagos *-ybė* naujadarus, rem

damasis gyvosios kalbos pavyzdžiu. Lietuvių kalbai ne tiek įprastus veiksmožodžių abstraktus jis, matyt, kūrėsi nusižiūrėjęs tiek į gyvosios kalbos, tiek į senųjų raštų, ypač K.Sirvydo (juose yra daugiausia veiksmožodinių -ybė abstraktų, plg. S.Ambrazas, 1986, 119) faktus.

Nors S.Daukanto sistemoje buvo produktyvūs visi trys -ybė abstraktų tipai (būdvardiniai, daiktavardiniai, veiksmožodiniai), bet jų hierarchija akivaizdi — 50:30:10. S.Daukantas turėjo jausti sistemos leidžiamas platesnes būdvardinių ir siauresnes veiksmožodinių abstraktų darybos potencijas (visiškai kaip ir kurdamas -umas abstraktus, plg. -umas 2.1.2.2.).

2.1.2.5. *-(i)nykas, -ė (-i)ninkas, -ė*. DLL rasta apie 80 šios priesagos naujadarų. Visišką jų daugumą (apie 93%) sudaro daiktavardžių vadiniai, pvz., *pirštukinykas Piersciennik* "auksakalys" II 367, *platkirvinykas* (: *platkirvis* "alebarda") *Halabardnik* I 397, *pumpinykė* (: *pumpa* "saga") *Guzikarka* I 388, *vakinykas, -ė* (: *vaka* "karvė") *Krowiarz* I 568, *Krowiarka* I 568. Tai lietuvių kalbai būdingi asmenų pagal profesiją pavadinimai (Skardžius, 1943, 141 t.; Urbutis, 1965, 406—408). Bene tik vienas *Elgavinykas* (: *Elgava* "Jelgava") *Nitauczyk* II 135 žymi asmens pavadinimą pagal gyvenamą vietą — toks tipas irgi žinomas liaudies kalboje (Urbutis, 1965, 413).

Vienas kitas DLL naujadaras sudarytas iš būdvardžių, pvz., *paklusnykas* (sutrumpinta priesaga?) *Postusznik* II 520, *šarvotinykas Kirasier* "kirasyras, šarvuotas raitelis" I 499. Tai būdvardinės ypatybės turėtojų pavadinimai, taip pat būdingi liaudies kalbai (Skardžius, 1943, 146; Urbutis, 1965, 342).

DLL rastas vienas ir veiksmožodžio vedinys — veikėjo pavadinimas *galandinykas Brusnik* "galąstojas" I 85 (plg. kitą naujadarą *galąstuvinykas Oselnik* II 289). Retkarčiais ir liaudies kalboje pasitaiko vienas kitas tokio tipo vedinys (Skardžius, 1943, 147; Urbutis 1965, 330, 333).

Kaip žinoma, visoje žemaičių tarmėje pažįstamas tik variantas *-ininkas, -ė*. Tačiau S.Daukantas beveik visur savo raštuose rašo *-inykas, -ė* (plg. Kalnius, 1937, [18]). A.Kalnius užsimena, kad spontaniškai pasitaikantis variantas

-ininkas, -ė ankstesniuose S.Daukanto raštuose ("Darbuose") kiek dažnesnis negu vėlesniuose (1937, [18]).

Visų pirma S.Daukanta galėjo veikti kitų tarmių faktai (variantas *-inykas, -ė* vartojamas rytų, dalies vakarų aukštaičių, o seniau — ir Mažojoje Lietuvoje, plg. Skardžius, 1943, 140). Bet, antra vertus, didesnę poveikį jam turėjo turėti "senieji autoriai, pvz., Mažvydas, Bretkūnas, Vaišnoras, kurie nuosekliai rašo tik *-inika-*" (Kalnius, 1937, [19]; dar plg. Skardžius, 1931b, 198—199). Vis dėlto svarbiausi iš senųjų raštų S.Daukantui turėjo būti K.Sirvydo ir M.Daukšos — didžiausių autoritetų jo akimis — veikalai, kur irgi vartota *-inykas, -ė*.

Matyt, S.Daukantas, vartodamas savo tarmei nebūdingą *-inykas, -ė*, ją suvokė ne kaip kitos tarmės priesagą, o kaip kuriamos bendrinės rašomosios lietuvių kalbos faktą (normą!). Variantą *-inykas, -ė* vartojo ir J.A.Pabrėža, S.Daukanto tarmės atstovas, amžininkas ir draugas (plg. Kalnius, 1937, [19]).

Nors S.Daukantas stengiasi visur vartoti variantą *-inykas, -ė*, bet DLL kartais prasikiša ir gimtosios tarmės *-ininkas, -ė* (*lupatininkas* I 327, *sigelininkė* I 395, *stiklininkinis* I 414, *šikšninininkinis* III 100, *šunininkinis* II 712, ir kt.). Kartais S.Daukantas, parašęs *-ininkas, -ė*, apsižiūrėjęs ištaiso į *-inykas, -ė*, pvz., *mūrininkinis Mularski* I 726 (*murininkinis* tapo *murinykinis*).

Baigiant reikia pažymėti, kad *-inykas, -ė* yra produktyviausia DLL (kaip ir visoje lietuvių kalboje) asmenų pavadinimų pagal profesiją priesaga. Rečiau su ja sudarinėti būdvardinės ypatybės turėtojų pavadinimai, dar rečiau — veikėjų pavadinimai. Kurdamasis *-inykas, -ė* vedinius, S.Daukantas laikėsi liaudiškos darybos sistemos.

2.1.2.6. *-inyčia*. DLL rasta apie 70 šios priesagos naujadarų. Kadangi *-inyčia* yra nelietuviškos kilmės, todėl jos vediniai LKŽ atsispindi ribotai.

Visi priesagos *-inyčia* vediniai DLL sudaryti iš daiktavardžių ir paprastai (apie 97%) žymi vietą (patalpoms, indams pavadinti), kaip tai būdinga ir lietuvių kalbos tarmėms Urbutis, 1965, 403). Pavyzdžiui: *asilinyčia Oslarnia* II 293, *dailidinyčia Cieslarnia* "dailidės dirbtuvė" I 139,

kalinyčia Kłozą "kalėjimas" I 509, Więzienie III 544, pirštukinyčia Pierscienica "dėžutė brangenybėms" II 367.

Liaudies kalbai ne taip būdingas vienas kitas (apie 3%) DLL pasitaikęs daiktavardžio abstraktas, pavadinantis profesiją, verslą: *bakaliorinyčia Pedagogia* II 348, *peilinyčia Nożownictwo* "peilių dirbėjo ar pardavėjo profesija" II 143.

2.1.2.7. *-ėjas, -a*. DLL rasta beveik 70 šios priesagos naujadarų, daugiausia tai veikėjų pavadinimai. Dabartinėje lietuvių kalboje veikėjų pavadinimų priesagos *-ėjas, -a* ir *-tojas, -a* susijusios papildomosios distribucijos santykiu: *-ėjas, -a* vediniai daromi iš pirminių veiksmažodžių, o *-tojas, -a* — iš priesaginių bendračių (Urbutis, 1965, 320, 318).

Didžioji dalis DLL *-ėjas, -a* vedinių, nefiksuotų LKŽ (tai būdinga ir dabartinei kalbai), sudaryta iš pirminių veiksmažodžių būtojo kartinio laiko kamieno — apie 60 (~86%), pvz.: *apjuokėjas Zelźyciel* II 757, *attiesėjas* "atlygirtojas, tiesos atstatytojas" *Bonifikator* I 76, *Dopelniaacz* I 218, *lipėjas Łaziciel* "kas lipa" I 614, *nuspjovėjas Spluwacz* "spjaudalius" III 229 (čia priskirti ir *griežtėjas Msciciel* I 724, *jaustėjas Czuwać* (sic!) I 173 — pirminių veiksmažodžių būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių vediniai).

Tačiau vienas kitas yra ir priesaginę bendratį turinčio veiksmažodžio vedinys: *šaudėjas Karabinier* I 478, *štikinėja Zgadula* "spėliotoja" III 763.

Be to, yra dar keletas naujadarų, visai neįprastų lietuvių kalbai: *lašinėjas Słoninik* "toks mineralas" III 192, *laukėjas* (:laukas) *Kmieć* "kaimietis" I 511, *ledžingėjas* (:ledžinga) *Łyżwiarz* I 654, *paukštėjas Łowieć* I 642 ir pan. Tai nebūdingi lietuvių kalbai daiktavardinės ypatybės turėtojų pavadinimai (nomina attributiva), žymintys asmenis (*lašinėjas*, matyt, yra neapdairiai sudarytas vertinys, atsiradęs manant, kad lenkiškas prototipas *Słoninik* reiškia asmenį). Tokie *-ėjas, -a* asmenų pavadinimai rodo, kad S.Daukantas vadovavosi ne darybos opozicija, o tik darinių analogija (plg. Urbutis, 1978, 279), kad jam rūpėjo ne tiek darybos tipas, kiek žodžių priklausymas semantinei asmenų pavadinimų klasei.

Palyginus du didelius ir produktyvius veikėjų pavadinimų tipus DLL — *-ėjas, -a* ir *-tojas, -a* (žr. 2.1.2.3.), galima konstatuoti, kad jie dažniausiai susiję papildomosios distribucijos santykiu kaip ir dabartinėje kalboje. Vis dėlto tokio santykio išimtys (jų daugiau tarp *-tojas, -a* vedinių) rodo, kad S.Daukantas dar taip griežtai pagal darybos pamatą šių tipų neskyrė.

F. Kuršaitis mėgino diferencijuoti *-ėjas, -a* ir *-tojas, -a* priesagių reikšmes, jam rodėsi, kad pirmoji reiškia atsitiktinio veiksmo atlikėją, o antroji — nuolatinį, dažnai su profesija susijusį veikėją (Kurschat, 1876, 103). Bet A.Leskynas tokią semantinę distribuciją teisingai paneigė, tarp kita ko užsimindamas, kad "Daukanto [...] *-ėja-* neturėjo vienkartinio veikėjo reikšmės" (Leskien, 1891, 329). Tai patvirtina ir DLL faktai.

2.1.2.8. *-tuvė*. Visi DLL *-tuvė* naujadarai, kaip įprasta lietuvių kalbai, padaryti iš veiksmažodžių. Jų rasta apie 40. Gausiausiai su priesaga *-tuvė* S.Daukantas prikūrė vietos pavadinimų (~70%), pvz.: *kalėtuvė Więzenie* III 544, *klaidintuvė Błędnik albo Labyrinth* I 65, *pareituvė Przechodzieniec* "koridorius; pasažas" II 593, *smu[k]tuvė Lgniączka* "įdubusi vieta" I 626. Mažiau sudaryta įrankių pavadinimų naujadarų (12%), pvz.: *myniotuvė* [užbrauktas] *Deptak* "arklinis vilktas" I 190, *skaitytuvė Liczmanica* "skaičiavimo lentelė" I 629. Aple 18% yra veiksmažodinių abstraktų, pvz., *klausinėtuvė Interogatorya* "kvota, apklausimas" I 452, *smaugtuvė Dusznica* "tokia arklių liga" I 248, *vežtuvė Woźba* "vežiojimas, gabenimas" III 563. Dalis veiksmažodinių abstraktų (~6%) žymi profesiją: *kastuvė Grabarstwo* "duobkasio amatas" I 368, *pripadėtuvė Koadjutorstwo* "koadjutoriaus (vyskupo padėjėjo) pareigos" I 513.

Lietuvių kalboje priesagos *-tuvė* vediniams įprasčiausia įrankių pavadinimų reikšmė (Skardžius, 1943, 385—386; Urbutis, 1965, 386). Bet S.Daukantas, kaip matėme, su priesaga *-tuvė* dažniausiai sudarinėjo vietų pavadinimus, kas ne taip būdinga šlandienei gyvajai kalbai (Skardžius, 1943, 386).

Taip pat S.Daukantas bus išplėtęs darybos sistemą priesagos *-tuvė* veiksmažodinių abstraktų profesijų pa-

vardinimais, o tai nebūdinga lietuvių kalbai.

2.1.2.9. *-inés*. S.Daukantas DLL yra sukūręs beveik 30 šios priesagos naujadarų. Du jų trečdaliai padaryti iš daiktavardžių, pvz., *eketinés, mokesnis tam, kurs prakirto eketę Przerębne* II 637, *kelinés Drogowe "muito mokestis"* I 240, *kirvinés Siekierne "mokestis už medžių kirtimą miške"* III 154, *naujyninés (nauinines), dovinos, duodamos už gerą naujyną Nowinne* II 140; trečdalis — iš veiksmažodinių formų, pvz.: *įleidinés Wpustne "mokestis už įėjimą"* III 566, *nutvertinés Przejm "pinigai už tai, kad sugavo bėgantį tarną"* II 611, *prisuokinés Exektune "piniginė bauda"* I 289.

Kaip matyti, tai yra įvairių mokesčių, atlyginimo pinigais, rečiau — dovanų pavadinimai. Tokios reikšmės darinių dabartinėje bk. nėra; greičiausiai ir pati mokesčių pavadinimų kategorija su dviem tipais (daiktavardiniais ir būdvardiniais *-inés** vediniais) yra S.Daukanto kūrybos rezultatas. Įtakos S.Daukantui, kuriančiam naują darybos kategoriją, turbūt darė švenčių pavadinimai su ta pačia priesaga *-inés, (joninés, vėlinés)*.

2.1.2.10. *-ija*. DLL rasta beveik 30 šios priesagos naujadarų. Dažniausiai tai žodžiai, žymintys asmenų valdomas ar prižiūrimas vietas (apie 46%), pvz.: *bočija Dziadowizna "senelių turtai (ir paveldėta žemė)"* I 266, *motinija "motinos tėviškė" Macierzyna* I 657, *Jomylestija (:Jomylesta "grafas") Hrabstwo "grafystė"* I 411. Prie tokių vedinių priskirta ir, pvz., *Kanija Chanstwo "chano pareigos; chanatas"* I 112, kur lenkiškas prototipas turi dar ir pareigybės reikšmę. Matyt, tokios dvigubos reikšmės lenkiški žodžiai^{xx} padėjo S.Daukantui išplėsti *-ija* vedinių reikšmę. Todėl jie žymi dar ir profesiją, verslą, pareigas ir apskritai

*Vienaskaitinės lytys su *-iné* pasitaiko tik spontaniškai, pvz., *builiné Bykowe "mokestis ponui už vienos iš jo darbininkų padarymą nėsčios"* I 98.

^{xx}Tai dažnai priesagos *-stwo* vediniai, kurie turi ne tik kuopinę (apie *-ija* kuopinės reikšmės vedinius žr. toliau), bet ir profesijų pavadinimų reikšmę (Gaertner, 1934, 254).

veiklą (apie 38%). Tai vardažodžių abstraktų kategorijos dariniai, pvz.: *galūnija* (:galūnas "plėšikas") *Hajdamactwo* "plėšiko amatas" I 396, *kapitonija* *Kapitanstwo* "kapitono laipsnis" I 475, *pavaišintija* *Podstolstwo* "stalininko, prižiūrinčio karaliaus stalą, pareigos" II 437 (plg. S.Daukanto naujadarą *pavaišintojas* *Podstoli* II 437). Nors šios priesagos vietų pavadinimai lietuvių kalboje sudarinėjami (Skardžius, 1943, 81—82; Urbutis, 1965, 401), bet vardažodiniai abstraktai jai nebūdingi.

Dar apie 16% *-ija* naujadarų — kuopiniai pavadinimai, pvz.: *dragūnija* *Dragonija* "dragūnai, dragūnų pulkas" I 236, *prasčioķija* *Ch[ł]opstwo* I 118. Lietuvių kalboje tai būdingiausias kuopinės reikšmės pavadinimų darybinės kategorijos tipas (Skardžius, 1943, 80—81; Urbutis, 1965, 419).

Taigi S.Daukantas, be lietuvių kalbai įprastų vietos ir kuopinės reikšmės priesagos *-ija* pavadinimų, savo darybos sistemą dar išplėtė vardažodinių abstraktų profesijų, pareigų pavadinimais.

2.1.2.11. *-ėnė* (bk. *-ienė*). S.Daukantas visur rašė šią priesagą *-iene*. Ją, panašiai kaip ir *-ėna* (žr. 2.1.2.19), dera atstatyti iš žemaičių tarties į bk. *-ėnė*.

DLL rasta apie 20 šios priesagos naujadarų. Tai dažniausiai pavadinimai pagal lyties skirtumą žymintys moteriškosios lyties asmenis, pvz.: *naujukėnė* (:naujukas "kolonistas, persikėlėlis") *Osadniczka* II 288, *paišorėnė* *Pisarzowa* II 378, *pamedinčėnė* (:pamedinčia "girininko — medinčiaus padėjėjas, pavaduotojas") *Podlesniczyna* II 423, arba pateles, pvz.: *gervėnė* *Żórawiczka* III 803, *kurtėnė* *Charcica* "kurto (šuns) patelė" I 113, *taurėnė* *Zubrzyca* III 808.

Vienas kitas šios rūšies naujadaras sudarytas moteriškos lyties asmeniui pavadinti ir ne pagal lyties skirtumą, pvz., *lupatėnė* *Galganiarka* "nuskarėlė; moteris, po šiukšlynus rankiojanti skudurus" I 327, *paukštėnė* "?" *Ptasznica* "paukštininkė" II 715.

Lietuvių kalbai labai būdinga darytis *-ienė* (ž. *-ėnė*) vedinius pagal lyties skirtumą (Urbutis, 1965, 417—418). Tai, kad DLL sudaryta naujadarų ir ne pagal lyties skirtumą, rodo, kad kartais S.Daukanto individualiojoje darybos sistemoje prioritetą turėjo ne darybos ketegorija,

o tam tikra semantinė klasė (šiuo atveju moteriškosios lyties asmenų pavadinimai).

2.1.2.12. *-(t)inis, -ė* DLL rasta apie 20 šios priesagos daiktavardžių, nefiksuotų LKŽ. Didesniąją jų dalį (apie 60%) sudaro vediniai iš veiksmažodžių. Tai dažniausia veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, pvz.: *kliautinis Poufalec* "patikėtinis, bendrininkas" II 539, *minėtinis Pamiętnik* "paminklas; memuarai" II 330, *pasmerktinis Potepieniec* "pasmerktasis, prakeiktasis" II 533, *prripadėtinė Pomocnica* "padėjėja" II 488. Tokie vediniai būdingi ir dabartinei bk. (plg. Urbutis, 1965, 323), savo reikšme jie artimi veiksmo rezultato ir objekto pavadinimams (plg. Urbutis, 1965, 323).

Rasta po vieną ir veiksmažodinių vietos pavadinimą (*grimztinė Grąz* "liūnas, klampi vieta" I 373) bei veiksmažodinių abstraktą — profesijos pavadinimą (*kalinis Kowalstwo* "kalvystė, kalvio amatas" I 553). Tai neišprasos dabartinei bk. reikšmės.

Mažesniąją dalį (apie 40% visų darinių) sudaro vardažodiniai vediniai. Jų kategorinės reikšmės gana įvairios. Tai ir vietos pavadinimai (*skuteklinė Brzytewnia* "kirpėjo įrankių dėžė" I 91, *tebuklinė Smarownia* "kabinetas, kur lignonai įtrinami įvairiais tepalais" III 201), ir vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai (*orinė Powietrznia* "atmosfera" II 544, *pirštukinė Naparstnica* "bot. rusmenė" II 38, *žydrinis Modrak* "ruglagėlė" I 713), asmenų pavadinimai pagal profesiją (*vakinė* [vaka "karvė"] *Krowiarka* "karvių piemenė" I 568), net vedinys išrieveiksmio (*veltinė Daremszczyzna* "darbas dykai, be atlyginimo" I 181).

Priesagos *-inis, -ė* (ir *-tinis, -ė*) daiktavardžiai niekuo nesiskiria nuo būdvardžių (Skardžius, 1943, 257), tik kontekstas (šiuo atveju — lenkiški prototipai) verčia juos laikyti kurios nors klasės atstovais. Žinoma, tuos šios priesagos naujadarus daiktavardžius, kurie nežymi asmenų pavadinimų, skirtingai nuo būdvardžių galima laikyti arba tik priesagos *-inė* (*tebuklinė*), arba tik priesagos *-inis* (*žydrinis*) vediniais. Bet visų pirma dėl panašumo su būdvardžiais ir galimybės su jais palyginti priesaga *-(t)inis, -ė* darbe smulkiau neskaidyta. Priesagos *-inis,*

-ė naujadariniai būdvardžiai visiškai nustelbia atitinkamus daiktavardžius (550:20). — S.Daukanto individualioje darybos sistemoje, kaip ir dabartinėje bk., priesaga *-inis*, *-ė* visų pirma buvo būdvardžių darybos formantas.

2.1.2.13. *-(i)onis*, *-ė*. DLL rasta apie 20 šios priesagos naujų darinių, reiškiančių asmenų pavadinimus pagal gyvenamą vietą, pvz.: *Kitajonis Kitajczyk* "kinas" I 500, *Norvegijonis Norwegczyk* II 138, *pagirionis Podlasiak* "pamiškės gyventojas" II 422, *papilionis Podzamczanin* II 444, *Przedmieszczanin* II 601. Tokių darinių yra ir dabartinėje lietuvių kalboje (Urbutis, 1965, 413).

Tokiems naujadarams kurti S.Daukantui didelės įtakos turėjo ir lenkų kalbos priesagos *-(i)anin* vediniai, plg.: *Dunskionis* (:Dunskas) *Gdańszczanin* "Gdanskos gyventojas" I 337, *Mugapilionis* (:Mugapilis) *Nowogrodzianin* "Novgorodo gyventojas" II 141, *Socinijonis Socynianin* "socinas, vienos iš reformacijos šakų, įkurtų F.Socinio, pasekėjas" III 211, *armijonis Ormianin* "armėnas" II 285. Du pastarieji pavyzdžiai rodo, kad S.Daukantas vergiškai vertė, net nesiremdamas koku nors pamatinu žodžiu.

Kituose S.Daukanto raštuose su priesaga *-(i)onis*, *-ė* pasitaiko ir naujadarinių veikėjų pavadinimų, pvz.: *pūščionis* "žynys, pūtimu gydęs ligas" BL 126, *žeisčionis* "žynys, žeidęs save Dievui nuraminti" BL 126, *žvalgionis* "žynys, laimę ar nelaimę žmonėms lėmęs" BL 126. Dabartinėje kalboje tai nedarus tipas, kurio V.Urbutis nurodo tik vieną darinį (Urbutis, 1965, 332).

Taigi įvairiuose S.Daukanto raštuose su priesaga *-(i)onis*, *-ė* sudarinėta skirtingų tipų naujadarų. DLL daugelį šios priesagos asmenų pavadinimų pagal gyvenamą vietą bus lėmusi lenkų kalbos priesaga *-(i)anin*.

2.1.2.14. *-yba*. Su šia priesaga DLL esama apie 20 naujadarų. Tai vardažodiniai abstraktai, pvz.: *globyba* (:globa) *Opiekunstwo* II 273, *nuomyba* *Najemność* "savybė būti samdomam, nuomojamam" II 24, *patmalyba* (:patmala) *Młynarstwo* "malūnininko verslas" I 709, *pusgalvyba* *Połągłowkostwo* "kvailys, kvailumas" II 472, *veltėdyba* *Darmojedztwo* "veltėdžiavimas" I 183.

Su priesaga *-yba* dažniausiai sudarinėjami daiktavardiniai

ir būdvardiniai abstraktai (Skardžius, 1943, 91). "Tiktai vardažodiniai priesagos vediniai yra senovinis darybos tipas" (S.Ambrazas, 1986, 119). Matyt, dabartinėje bendrinėje kalboje vyraujantys ne vardažodžių, o veiksmažodžių abstraktai yra tik XIX a. gale ir XX a. pradžioje (S.Ambrazas, 1986, 119) bk. naujai išplitęs (Urbutis, 1965, 293) tipas. DLL naujadarų analizė (vardažodžių abstraktų sudarymas) rodo, kad S.Daukanto darybos sistema sutapo su to meto gyvosios kalbos *-yba* darybos tendencijomis. Analogiška latvių kalbos vardažodžių abstraktų priesaga *-iba* irgi galėjo padėti S.Daukanto *-ybai* išlikti liaudiškos sistemos rėmuose (plg. Балтыня, 1979).

Reikšmės skirtumas tarp *-yba* ir *-ybe* sunkiai nusakomas, bet daug — 6 kartus — didesnis *-ybe*s produktyvumas S.Daukanto darybos sistemoje savaime darė *-yba* vedinius išskirtesnius.

2.1.2.15. *-sina* (bk. *-sena*). Tai žemaitiška priesaga (plg. Skardžius, 1943, 234; Zinkevičius, 1966, 58). Naujadarų su ja rasta apie 20, pvz.: *įgysina Nabywanie* "įsigijimas" II 4, *įpilsina Wlewanie* III 554, *krėsina Otrząsanie* II 313, *sprogsina Pękanie* II 349, *šauksina Krzyczenie* I 557. Žemaičiuose (kaip ir DLL) su šia priesaga dažniausiai sudaroma veiksmažodiniai abstraktai (Skardžius, 1943, 234; Urbutis, 1965, 295). Jie DLL sinonimiški priesagos *-imas* vediniams. S.Daukantas *-sina* abstraktus pateikdavo greta *-imas* vedinių, plg. šalia minėtųjų esančius *įgijimas*, *įpylimas*, *krėtimas*, *sprogimas*, *šaukimas*. Pažymėtina, kad minėtajame tekste žodyno autorius yra pats palikęs pastabų ir dėl priesagos *-sina*: "rugsina dirbsina powiększające pro dirbimas rugimas" ir "Dirbsina, augsina ein act einer handlung bezeichnen" (LKLIF F1/SD17. P. 1.) (dar plg. *-imas* 2.1.2.1.). Kaip matyti, čia jis mėgino nusakyti *-sina* skirtumą nuo *-imas* ir išvelgti jų reikšmę (jis pastebėjo dažnesnę *-imas* vartoseną ir *-sina* išskirtinumą).

Yra DLL keletas ir kiek konkretesnės reikšmės *-sina* naujadarų, pvz.: *kaulysinios Negocyowanie* "derybos" II 71, *noksinios Przegon* "lenktynės" II 609, *siųsina Poselka* "pasiuntinė?" II 515.

2.1.2.16. *-ystė*. DLL rasta daugiau kaip 10 šios priesagos

naujadarų. Dabartinėje lietuvių bk. *-ystė* — "tai pati būdingoji daiktavardžių abstraktų darybos priemonė" ir "beveik visi iš daiktavardžių padaryti šios priesagos abstraktai remiasi asmenų pavadinimais ir žymi pagrindiniu žodžiu pasakytam asmeniui būdingą ypatybę, būvį, padėtį, verslą, pasielgimą" (Urbutis, 1965, 310). DLL naujadarų medžiaga rodo S.Daukantą beveik neperžengusį minimo darybos tipo ribų, plg. *gvardijonystė Gwardyaństwo* "vienuolyno viršininko pareigos" I 390, *krauleidystė* "kaimo chirurgo profesija" *Cyrulstwo* I 153, *pu[l]kaunykytė Pułkownikowstwo* II 718. Kitokios darybos yra tik *raginystė* (*:iraginti*) *Czesnikowstwo* "taurininko amatas" I 166 — veiksmazodžio abstraktas*, *perukystė Perukarstwo* "perukų dirbėjo profesija" II 354 — daiktavardžio abstraktas, padarytas ne iš asmens, o iš verslo objekto pavadinimo.

Priesagą *-ystė* S.Daukantas vartojo panašiai kaip ir *-ysta*, tik pastarosios naujadarų DLL yra 3 kartus mažiau (žr. *-ysta* 2.1.2.26.).

2.1.2.17. *-ūnas, -ė*. Šios priesagos naujadarų DLL yra visai mažai — rasta tik keliolika (per 10) šios priesagos vedinių (neskaičiuojant deminutyvų). Dažniausiai tai daiktavardžių vediniai, žymintys asmenis pagal profesiją, pvz.: *gamtūnas Naturalista* "gamtininkas" II 62, *kareivūnas Generaľ* I 339, *žirgūnas Koniuszy* "arklininkas" I 533. Tokio tipo pavadinimai lietuvių kalboje nelabai įprasti: P.Skardžius ir V.Urbutis rado tik du (Skardžius, 1943, 279—280; Urbutis, 1965, 409). O S.Daukantas juos darėsi ir kituose savo raštuose (plg. *abažūnas, sargūnas, vytūnas*, BL 205).

Kiti *-ūnas, -ė* vediniai DLL — daiktavardinės ypatybės turėtojų pavadinimai, pvz.: *barzdūnas Brodal* "seniokas" I 82, *nosūnas Nosal* "kas didele nosimi" II 138, taip pat asmenų pavadinimai pagal gyvenamąją vietą — *prariūnas* (*:pragaras*) *Piekielnik* "pragaros gyventojas" II 363. Tokie

*Veiksmazodžių abstraktai kur ne kur fiksuoti senuosiuose raštuose, tarmėse (plg. S.Ambrazas, 1986, 120).

vediniai nėra būdingi lietuvių kalbai.

Remiantis DLL pavyzdžiais, galima tvirtinti, kad S.Daukantas kiek plačiau suprato priesagos *-ūnas, -ė* darybos išgales, negu yra dabartinėje kalboje.

Be vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų su *-ūnas, -ė* DLL yra sudaryta ir kiek deminutyvų (žr. 2.1.1.1.).

2.1.2.18. *-ūnis, -ė* (gen. *-ies, -ės*). DLL galima rasti apie 10 ir šios priesagos naujadarų, pvz.: *apalūnis* (*:apalus*) *Kraġlak* "apvalus medžio gabalas" I 556, *pakarūnis Wisieleć* "pakaruoklis" III 549, *pragarūnis, -ė Pochlonca* "kas viską naikina (apie laiką)" II 402, *Pochlonicielka* II 402, *salūnis Wypsiarz* "salos gyventojas" III 626. Kaip matyti iš pavyzdžių, jie labai nevienodi: tarp jų yra daiktavardžių, būdvardžių (vardažodinės ypatybės turėtojai) ir veiksmažodžių (veikėjų pavadinimai) vedinių. Juos vienija tik semantinė priklausomybė tai pačiai asmenų pavadinimų grupei.

Apskritai priesagos *-ūnis, -ė* asmenų pavadinimai iš liaudies kalbos menkai paliudyti, tyrėjų pavyzdžiai dažniausiai nurodomi tik iš S.Daukanto raštų (plg. Leskien, 1891, 396—397; Būga, 1959, II 333; Skardžius, 1937, 129—130; 1943, 281—282). P.Skardžius mano, kad tai yra "specialūs žemaičių dariniai" (Skardžius, 1943, 281—282) ir kad priesagą *-ūnis, -ė* "visų pirma reikia aiškinti fonetiškai", t.y. tik kaip priesagos *-uonis, -ė* tarminių variantą (1937, 129—130).

2.1.2.19. *-ėna* (bk. *-iena*). Ši žemaičių priesaga atitinka aukštaičių *-iena* (Skardžius, 1943, 239; Urbutis, 1965, 415; Vitkauskas, 1974, 138). Žemaičių [ie] atitinkantį aukštaičių [é] S.Daukantas paprastai žymėjo pagal žemaičių tarimą — *ie*. Tad S.Daukantas priesagą rašė *-iena*, nėra reikalo jos laikyti aukštaitišku variantu ir į bk. dera transponuoti *-ėna*.

DLL surasta beveik 10 *-ėna* naujadarų. Tai mėsos pavadinimai (*builėna Bykowina* "buliaus mėsa" I 98), javų augimo vietos pavadinimai (*ryžėna Ryżowisko* "ryžių laukas" III 104, *vizgėna Owsisko* II 318). Šių DLL naujadarų daryba sutinka su liaudies kalbos žodžių darybos tendencijomis. Neaišku, kuriai iš šių dviejų reikšmių priskirtinas *bergždėna Jałowizna* I 420 — S.Ropelevskio žodyne pranc.

yra ir *jeunes bestiaux* "jauni galvijai" (S.Daukanto galėta suprasti kaip "jaunų galvijų mėsa") ir *lieu stérile* "bergždzia, nederlinga vieta".

Bet S.Daukantas kiek plačiau suvokė priesagą *-ėna* ir darėsi dar medienos pavadinimų (*ievėna* "ievos mediena" *Jwina* "blindės [*salix caprea*] mediena, malkos" I 459, *vinkšnėna* "vinkšnos [*ulmus effusa*] mediena" *Ilmina* "guobos [*ulmus*] mediena, malkos" I 443), žuvies mėsos pavadinimų (*stuorėna Jesiotrowina*, *Jesiotrzyzna* "eršketo mėsa" I 439).

2.1.2.20. *-tuvas, -ė* Tikrai keli naujadarai rasti DLL su šia priesaga. Dalis iš jų — įrankių pavadinimai: *grietuvas* (*grietuwas, grijtuwas*) *Warzachiew* "samtis" III 512, *smaugtuvas Dusidło* "koks nors įnagis, kuriuo smaugiama" I 248. Priesagos *-tuvas* vediniai yra pats dariausias lietuvių kalbos įrankių pavadinimų tipas (Urbutis, 1965, 381—383, dar plg. Skardžius, 1943, 382—383), tačiau DLL tokių naujadarų maža.

Kita dalis *-tuvas, -ė* naujadarų — tai veikėjų ar veiksmazodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, pvz.: *sukinėtuvas Kręcicki* "kas nenustygsta vietoje, sukinėjasi, laksto" I 559, *vampsotuvus Gap* "vėpla" I 330. Tokia reikšme, nors ir rečiau negu įrankių pavadinimų, yra sudarytų ir liaudiškų *-tuvas, -ė* vedinių (Skardžius, 1943, 383—384; Urbutis, 1965, 333).

2.1.2.21. *-ynas*. Rasta keletas šios priesagos daiktavardinių naujadarų, reiškiančių vietą, pvz.: *kramynas Parchowacina* "šašų pilna vieta" II 336, *nuošlavynas Miecisko* "šiukšlynas" I 688, *Smiecisko* III 203, *vizgynas (wiżginas) Owsisko* "avižiena" II 318.

Priesagos *-ynas* vietos reikšmės vediniai įprasti liaudies kalbai; dabartinėje kalboje jie net daresni už bet kuri kitą tos kategorinės reikšmės afiksą (plg. Urbutis, 1965, 396—397). Kai kurie iš DLL šios priesagos naujadarų (pvz., *kramynas*) gali būti priskirti ir kuopinių pavadinimų kategorijai.

2.1.2.22. *-ėlis, -ė*. DLL šios priesagos naujadarų yra tik keletas, pvz.: *apmaudėlis (apmaudielis) Złoslwięć* "kas vis ginčijasi, prieštarauja" III 784, *ištikėlis (isztikielis) Konfident, ob. poufaleć* "patikėtinis" I 531, *Wiernek* "t.p." III 540,

*neišmiegėlis (neiszmiegielis) Niedospaiek** II 81, *palikėlis (palikielis) Pozostalec* "kas lieka, yra paliktas" II 559.

Dabartinėje kalboje priesaga *-ėlis, -ė* — "tai pati ryškioji veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų priesaga" (Urbutis, 1965, 318). Jos vediniai "paprastai žymi asmenis ir turi menkinamąją reikšmę" (Urbutis, 1965, 318). S.Daukantas šio tipo taip smarkiai suproduktyvinęs nebuvo. Iš esmės jo darybos sistemoje priesagos *-ėlis, -ė* vediniai sutinka su dabartinės kalbos daryba (skiriasi nebent tuo, kad S.Daukantas daugiau sukūrė priesaginių veiksmažodžių naujadarų, nors dabartinei kalbai būdingesni pirminių veiksmažodžių vediniai).

2.1.2.23. *-ynė*. DLL rasti keli *-ynė* naujadarai kategorinėmis vietos ir kuopine reikšmėmis, padaryti iš daiktavardžių bei veiksmažodžių, pvz.: *būrynė Wieszcziarnia* "būrimo vieta" III 543, *eldynė Flota* I 309, *įspaudynė Drukarnia* I 241. Vietos pavadinimai būdingi lietuvių kalbai (Urbutis, 1965, 397—398), rečiau vartojami tik kuopiniai pavadinimai (Urbutis, 1965, 420).

2.1.2.24. *-inys*. Tikslai keletas rasta DLL ir šios priesagos veiksmažodinių darinių, nefiksuotų LKŽ, pvz.: *čiupinys, "čiupinėjimas"* *Macanie* I 656, *Macanka* I 656, *laižinys Lizawica* "druska, kurią duoda avims laižyti" I 636, *smukinys Lgniączka* "vieta, kur grimztama" I 626, *Mokwa* "šlapias laukas" I 715, *stinginys Galereta* "drebučiai, šaltiena" I 326. Tai būdingi lietuvių kalbai veiksmo rezultato, rečiau — paties veiksmo (Urbutis, 1965, 297, 368—369) ar vietos pavadinimai.

I šį darybos tipą S.Daukantas buvo atkreipęs dėmesį jau ne sykį minėtame rankraštyje: "mesgīnys, masgīnys, mīszīnys, Raszīnys, kratīnys, peszīnys, sziupīnys, rėntīnys, dziwne zakonczenie rzeczownikow porownac z temi przymiotnikami

*S.Daukantas čia klydo: lenkų *niedospiaiek*, kurį jis netiksliai nurašė *Niedospaiek* (todėl šis žodis atsirado ne ten, kur turėjo būti pagal abėcėlę), reiškia ne asmenį, bet augalą — šimtūnę (*centunculus*) ir sietinas ne su *spać* "miegoti", o su *spieszyc* (*się*) "skubėti" (Brückner, 1985, 509).

ouginis, molinis, gelžinis, varinis, smilginis, dirsinis, zirninis" (LKLİB F 1/SD 17. P. 3.). Daiktavardžių priesaga *-inys* greta įprastos būdvardžių *-inis*, *-é* jam rodėsi keista. Tas keistumas negalėjo S.Daukanto skatinti kurti naujų *-inys* priesagos daiktavardžių, tas keistumas netiesiogiai rodo, kad tokį darybos tipą jis suvokė esant neproduktyvų ar mažai produktyvų. Tai žinant, keturi LKŽ nefiksuoti šios priesagos vediniai DLL ypač atsargiai skirtini prie naujadarų — galbūt jie (ar bent dalis jų) liaudiški.

2.1.2.25. *-ėnas*, *-é*. Nedaug (tiktai keletas) terasta DLL ir šios priesagos naujadarų. Tai asmenų pagal gyvenamą vietą pavadinimai, pvz.: *Norimbergėnė* (: *Norinbergas*) *Norymberka* II 138, *parusėnė* (: *Parusiai*) *Prusaczka* "prūsė" II 584, *paupėnas* (: *paupys*) *Nadrzeczanin* II 16, *Porzeczanin* II 513. Tokie vediniai, kaip *Norimbergėnė*, *parusėnė*, yra ne vyriškosios priesagos *-ėnas* morfologiniai variantai, bet iš dalies savarankiški dariniai greta vyriškosios giminės priesagos *-(i)onis* vedinių — *Norinbergionis* II 138, *parusionis* II 584. Matyt, priesagą *-ėnė* (bk. *-ienė*, žr. 2.1.2.11.) (pavadinimų pagal lyties skirtumą formantą) S.Daukantas dažnai tapatino su priesagos *-ėnas*, *-é* (asmenų pavadinimų pagal gyvenamąją vietą formanto) moteriškosios giminės variantu. Tad *-ėnė* S.Daukanto individualioje darybos sistemoje galėjo reikšti ir pavadinimą pagal lyties skirtumą (moteriškosios lyties), ir asmenų pagal gyvenamą vietą (taip pat moteriškosios lyties). Toks sutapatinimas atsirado dėl fonetinio dviejų priesagų sutapimo (abi tartos [ien]).

2.1.2.26. *-ysta*. DLL rasta taip pat tik keli šios priesagos naujadarai: *dešimtnykysta* *Dziesiątnikowstwo* "dešimtininko verslas" I 272, *gintysta* *Pokrewienstwo* II 462, *krauleidysta* *Felczerstwo* "felčerio amatas" I 301, *važničysta* *Furmanstwo* "vežėjo verslas" I 321.

Lietuvių kalboje *-ysta* priesagos abstraktai paprastai daromi iš daiktavardžių (kaip ir *-ystė*) (plg. Skardžius, 1943, 368; Urbutis, 1965, 313). Negausūs DLL *-ysta* naujadarai atspindi šią tendenciją (panašiai kaip ir *-ystė* vediniai, žr. *-ystė* 2.1.2.16.).

Neaišku, kaip S.Daukantas skyrė priesagas *-ysta* ir *-ystė* (plg. *krauleidysta* ir *krauleidystė*); galbūt jis kiek ir

jautė mažiau produktyvios *-ysta* išskirtinumą (jau XVI a. vardažodiniai *-ysta* vediniai buvo sudaromi daug rečiau negu *-ystė* — S.Ambrazas, 1986, 120).

2.1.2.27. *-(u)očius*⁴. DLL yra taip pat tikrai keletas šios priesagos naujadarų, pvz.: *ginkluočius Zbrojownik* "kas ginkluotas; kareivis" III 745, *vilnočius Wełniarz* "vilnos gamintojas ar pirklys" III 521, *rūstočius Gniewosz* I 356. Tai vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, būdingi ir dabartinei lietuvių kalbai (Urbutis, 1965, 355).

2.1.2.28. *-enė*. Nedaug (tikrai keli) pastebėti ir priesagos *-enė* naujadarai, pvz.: *anyženė (aniżene) Anyżowka* "anyžių degtinė" I 10, *dalyvenė (:dalyvé?) Podzielenie* "padalijimas" II 444. Šios priesagos daiktavardiniai daiktavardžiai žinomi ir iš liaudies kalbos (Skardžius, 1943, 235; dar plg. Urbutis, 1965, 353—354).

Neaiškus žodis yra *rusenė Zglisko* "vieta, kur kūrenta ugnis" III 766, plg. kitą greta pateiktą naujadarą *rusnė* "t.p.". Galbūt pagal *rusnė* (žinomą iš kitų S.Daukanto raštų ir patekusį į kai kuriuos vėlesnius žodynus), veikiamas veiksmazodžio *rusenti*, S.Daukantas rekonstravo ir *rusenė*. Tokią rekonstrukciją jam galėjo palengvinti priesagos *-enė* žinojimas.

2.1.2.29. *-tis*. Šios priesagos vediniais galima būtų laikyti 2 dabartinėje kalboje nepažįstamo tipo veiksmazodinius kuopinės reikšmės vedinius: *jotis* "kavalerija" I 534, I 543 ir *saugtis Pikieta* "piketininkai" II 374 (dar plg. dažną S.Daukanto raštuose *sargtis* "sargyba"). Antra vertus, juos būtų galima laikyti ir galūnės *-is* vediniais (iš neveikiamųjų būtojo laiko dalyvių).

2.1.2.30. *-yla*. Rasti 2 šios priesagos dariniai naujadarai: *terebyla (:terebyti "terlioti") Gryzmoła* "rašeiva" I 382, *zurnyla (:zurnyti) Płaczek* "verksnys" II 381, *Płaksa* II 382. Tai menkinamosios reikšmės veikėjų pavadinimai. Dabartinėje kalboje tokio tipo darinių reta, be to, aiškiai jaučiamas jų tarminis pobūdis.

⁴Dėl priesagos kilmės žr. Skardžius, 1943, 353, Grinaveckis, 1984, 42—45.

2.1.2.31. *-nė*. Ne visai aišku, ar galima laikyti S.Daukanto naujadarais 2 priesagos *-nė* veiksmažodžių abstraktus, esančius DLL, bet nefiksuotus LKŽ: *apgaunė Fortel* "vyčius, apgaulė" I 312, *Oszukanie* II 310 (pažįstamas ir iš kt. S.Daukanto raštų) ir *turba[v]onė (tūrbaone) Niepokoj* "neramumas, trukdymas" II 97. Aišku tik tai, kad šis tipas S.Daukanto darybos sistemoje produktyvus nebuvo.

2.1.2.32. *-smas (-šmas)*. Tai veiksmažodinių abstraktų priesaga (plg. Skardžius, 1943, 203—204; Urbutis, 1965, 294). DLL rasti 2 nefiksuoti LKŽ jos vediniai: *kroksmas Poryk* II 512 (plg. *krioksmas*) ir *kvarkšmas Kwak* "kvarkimas" I 593. Galbūt tai ir gyvosios kalbos žodžiai.

2.1.2.33. *-ulis*. DLL rasti tik 2 šios priesagos vediniai, nefiksuoti LKŽ: *pernykštulis Loński* I 640 ir *skrendulis* "kas priskretęs" *Brudas* I 84. Pirmasis — būdvardžio deminutyvas (plg. Skardžius, 1943, 188), o antrasis — veiksmažodinės ypatybės turėtojo pavadinimas (Urbutis, 1965, 324). Jie abu — žinomų liaudies kalboje tipų atstovai (dar plg. *-ulyš* 2.1.2.37).

2.1.2.34. *-alas*. DLL rasti tik 2 *-alas* naujadarai: *brunzgalas Gędźba* "smuikas" I 338, *klegźdalas (klekźdałas) Klekot* "prastas pianinas" I 505. Tai veiksmažodinės ypatybės turėtojų (daiktų) pavadinimai; būdingas lietuvių kalbai tipas (Skardžius, 1943, 172—173; Urbutis, 1965, 324).

2.1.2.35. *-ūnė*. DLL rasti 2 šios priesagos naujadarai: *ašarūnė* "ašarų surenkamasis indelis" *Łzawica* I 654 ir *lašūnė Kapanina* "koks skystis, surinktas lašas po lašo" I 473. Galbūt S.Daukantas šią priesagą suvokė kaip vietos (indo) reikšmės reprezentantę ir *lašūnei* norėjo suteikti "indo, į kurį lašama" reikšmę, klaidingai interpretuodamas lenkų *kanina*.

Tarmėse taip pat galima rasti *-ūnė* vedinių kategorine vietos reikšme (Urbutis, 1965, 404).

2.1.2.36. *-uma*. Rasti tik 2 šios priesagos naujadarai: *Jansenystuma Jansenizm* I 421 ir *papratumą Przywykłość* "įpratimas" II 710. Tai daiktavardinis ir veiksmažodinis abstraktai, netipiški lietuvių kalbai.

2.1.2.37. *-ulyš*. Tik vienas tepasitaikė priesagos *-ulyš* vedinys, nefiksuotas LKŽ, — *šiukštulyš* (:šiuokšti "šliaužti,

čiuožti") *Sapka* "sloga, šnopavimas" III 124. Tai būdingo lietuvių kalbai tipo (plg. Skardžius, 1943, 186—188; Urbutis, 1965, 292) veiksmožodinis abstraktas.

2.1.2.38. *-inas*. DLL rastas tik vienas ir šios priesagos naujadaras — *stypinas* (:stypa "mirimas"? :stipti?) *Nasmiertnik* "kam lemta mirti, kas mirtingas" II 55. Tai daiktavardinės ar veiksmožodinės ypatybės turėtojo pavadinimas. Iš kitų S.Daukanto raštų žinoma ir daugiau šios priesagos naujadarų — asmenų pavadinimų pagal profesiją, pvz.: *anginas* "pilies vartų (angos) sargas" BL 205, *jūrinas* "jūreivis" BL 221, *žyminas* "valstybės herbo (žymės) saugotojas, kancleris" (Vanagienė, 1976). Tokio tipo asmenų pavadinimų iš gyvosios kalbos nežinoma. Gali būti, kad S.Daukantas DLL jį keitė daug produktyvesniu *-inykas*, *-ė* asmenų pagal profesiją pavadinimų tipu, plg. DLL *žyminykas Pieczętkarz* II 361 ir *žyminas* (Vanagienė, 1976).

2.1.2.39. *-ovas, -ė*. Vienas rastas ir šios priesagos vedinys, nefiksuotas LKŽ, — *išmanovas Rozeznawacz* III 44. Tai veiksmožodinės ypatybės turėtojo pavadinimas. Nors toks tipas produktyvus ir dabartinėje kalboje, bet jo darinių maža (Urbutis, 1965, 325). S.Daukanto darybos sistemoje tai beveik visai neproduktyvi priesaga.

2.1.2.40. *-ykla*. Vietos reiškime rastas vienas LKŽ nefiksuotas žodis *purykla Paprzysko* "duobelė, kurią pasidaro višta ar kurapka žemėje kiaušiniams dėti" II 334. Tai būdinga lietuvių kalbai šios priesagos reikšmė (Skardžius, 1943, 195—196; Urbutis, 1965, 399).

2.1.2.41. *-yklė*. Vienas tėra ir LKŽ nefiksuotas priesagos *-yklė* įrankio pavadinimas *badyklė Oscień* "žeberklas" II 288. Būdingas lietuvių kalbai tipas (Urbutis, 1965, 385).

2.1.2.42. *-ijas*. Rastas taip pat vienas šios priesagos naujadaras, asmens pavadinimas pagal profesiją — *svilksnijai* (greta *svilksninykai*) "svaidyklininkai" *Procarstwo* II 573. Dabar lietuvių kalboje *-ijas* retai tevertojama priesaga, žinomas vos vienas kitas asmenų pavadinimas pagal profesiją (Skardžius, 1943, 80; Urbutis, 1965, 409). Be to, pati priesaga visiškai neproduktyvi. DLL *svilksnijai*

gali būti tik spontaniškas darinys.

2.1.2.43. *-tuvis*. Šios priesagos naujadaras DLL irgi vienas (įrankiui reikšti) — *įtemptuvis Naciągadlo* II 6. Tokio tipo dariniai žinomi ir iš liaudies kalbos (Skardžius, 1943, 385). Dėl mažo naujadarų skaičiaus sunku pasakyti *-tuvis* santykį su analogiška priesaga *-tuvas, -ė* (žr. 2.1.2.20.) individualioje S.Daukanto darybos sistemoje.

2.1.2.44. *-enis*. Vienas šios priesagos naujadaras ne visai aiškios darybos — *dalyvenis (:dalyvis?) Podzielna* "dalmuo (mat.)" II 444.

2.2. Būdvardžiai

2.2.0. Iš viso DLL rasta per 800 priesaginių būdvardžių naujadarų. Iš jų santykinių būdvardžių sudaryta apie 68% (dauguma *-inis, -ė* vediniai, o *-ergis, -ė* — tik apie 1%), kokybinių — apie 32% (*-ingas, -a, -(i)okas, -a, -ėtas, -a, -(i)uotas, -a, -(i)otas, -a, -inas, -a* vediniai).

Didžiausias skirtumas nuo dabartinės bk. ir apskritai lietuvių kalbos priesaginių būdvardžių yra naujai S.Daukanto sukurtas daiktavardinių *-(i)okas, -a* kokybinių būdvardžių "panašumo" reikšmė tipas. Kadangi S.Daukantas vengė kurtis priesagos *-iškas, -a* vedinių, kuriems lietuvių kalboje būdingiausia yra "panašumo" reikšmė, matyti tam tikras pakeičimas individualioje S.Daukanto darybos sistemoje: *-iškas, -a* vedinių spragą daug kur sistemoje užėmė naujas *-(i)okas, -a* tipas. Dėl šios spragos S.Daukanto darybos sistemoje atsirado ir tam tikrų pergrupavimų — šalutine "panašumo" reikšmė buvo išplėstas ir pagrindinių DLL kokybinės reikšmės priesagų *-ėtas, -a, -(i)otas, -a, -(i)uotas, -a* (dažniau), *-ingas, -a* (rečiau) reikšminis diapazonas (žr. toliau).

2.2.1. *-inis, -ė*. DLL rasta apie 550 *-inis, -ė* priesagos būdvardžių, nefiksuotų LKŽ. Tai produktyviausia DLL būdvardžių darybos priesaga.

Dabartinėje lietuvių kalboje produktyviausi yra daiktavardiniai *-inis, -ė* vediniai (Skardžius, 1943, 246; Valeckienė, 1965, 568; Kniūkšta, 1976, 7), daugiausia tokių (nefiksuotų LKŽ) yra ir DLL — apie 470 (apie 85% visų vedinių).

DLL *-inis, -é* vedintų pamatinius daiktavardžius galima skirti į 2 grupes: 1) paprastuosius žodžius (bei neryškius darinius) ir 2) ryškius darinius (smulkesnę klasifikaciją žr. Kniūkšta, 1976, 8—26). Dabartinėje kalboje su pirmosios grupės daiktavardžiais *-inis, -é* būdvardžiai daromi lengvai, o su antrosios — ne taip lengvai (Kniūkšta, 1976, 12, 54).

Iš paprastųjų daiktavardžių bei neryškių darinių DLL randama apie 170 naujų, LKŽ nepažymėtų *-inis, -é* būdvardžių (apie 30%), pvz.: *arklinis* (:*arklas*) *Plugowy* II 394, *Pluźny* II 395, *globinis* (:*globa*) *Opiekowy* II 273, *Protektorski* II 581, *kuilinis* (:*kuilys*) *Kiernozi* I 496. Didžiąją jų dalį galima laikyti S.Daukanto realizuotais potenciniais dariniais.

Antroji grupė — iš darybiškai skaidžių daiktavardžių sudaryti žodžiai — apie 300 (55%). Jų pamatiniai daiktavardžiai yra labai įvairūs — tai daugiau kaip 30 priesagų ir apie 10 priešdėlių vediniai, taip pat sudurtiniai žodžiai. Neatskleidžiant visos pamatinių daiktavardžių įvairovės, čia pateikiami tik vieno kito jų tipo naujadarai — visų pirma padaryti iš priesaginių (a), o paskui iš priešdėlinių (b) ir sudurtinių (c) daiktavardžių: a) *balninykinis* (:*balninykas* "balnius, šikšnius") *Siodlarski* III 159, *globėjinis* (:*globėjas*) *Opiekunski* II 273, *opūninis* (:*opūnas* "varguolis, elgeta") *Łazarowski* I 614, *siaustuvinis* (:*siaustuvė* "vystyklas") *Pieluszczany* II 364, *smiltinyčinis* (:*smiltinyčia* "indelis su smėliu ką tik parašytam tekstui barstyti") *Piasecznikowy* II 357 ir pan., b) *antkalinis* (:*antkalis*) *Nagórny* II 22, *bekelinis* (:*bekelis*) *Bezdroźny* I 37, *padebesinis* (:*padebesiai*) *Podobłoczny* II 427 ir kt.; c) *dvikojinis* (:*dvikojis*) *Dwunogi* I 255, *laikrašinis* (:*laikrašis* "metraštis") *Czasopisarski* I 159, *rykžudinis* (:*rykžudis* "rykto (valdovo) žudikas") *Królobojski* I 565, *teisrodinis* (:*teisrodis* "teisėjas") *Juristowski* I 458, *vaidvilkinis* (:*vaidvilkis* "užpuolikas, agresorius") *Napastniczy* II 39 ir pan.

LKŽ nefiksuotų daiktavardinių DLL *-inis, -é* būdvardžių daug daugiau yra tokių, kurie išvesti iš darybiškai skaidžių pamatinių daiktavardžių (300:170). Tai visų pirma rodo, kad S.Daukantas plačiai suprato daiktavardinių *-inis, -é* būdvardžių darybą, plačiau negu dabartinės lietuvių

kalbos vartotojai (dabartinėje kalboje iš ryškių darinių *-inis, -ė* būdvardžiai sudaromi rečiau). Antra vertus, nepamirština, kad su daugeliu paprastųjų daiktavardžių sudaryti *-inis, -ė* vediniai kalboje funkcionuoja ir dabar (žymėti LKŽ), todėl nefiksuotų LKŽ jų ir negalėjo būti labai daug. Matyt, jokių formalių ribų, sudarydamas daiktavardinius *-inis, -ė* būdvardžius, S.Daukantas neįjutė ir kūrė tokio tipo naujadarus iš bet kokio daiktavardžio.

Nedaiktavardiniai priesagos *-inis, -ė* naujadarai DLL sudaro tik apie 15% (iš viso rasta apie 80). Didesnė jų dalis — tai neveikiamosios rūšies dalyvių vediniai (apie 8%), pvz.: *išdalytinis Rozdawniczy III 39, maldautinis Błagalny I 62, padarytinis Autorski I 16, vaikštinėtinis Spacerowy III 216*. Likusius 7% nedaiktavardinių *-inis, -ė* naujadarų sudaro veiksmazodžių (apie 3%, pvz.: *kasinis Grabarski I 368, pasmerkinis Dekretowy I 188*), būdvardžių (apie 2%, pvz., *pilvotinis Kałdunowy I 466*), irrieveiksmių (apie 2%, pvz., *vakaropinis [vakarop] Podwieczorny II 442*) vediniai. Visi šie nedaiktavardiniai tipai daugiau ar mažiau pažįstami ir dabartinėje kalboje (Valeckienė, 1965, 571—572).

Pačia abstrakčiausia lietuvių kalbos *-inis, -ė* būdvardžių reikšmė galima laikyti apibendrintąją santykinę reikšmę. Ją skaidant dar smulkiau, paaiškėtų, kad "būdvardžių reikšmių skaičius prašoka pamatinių kamienų skaičių" (Kniūkšta, 1976, 56). Priesagos *-inis, -ė* vediniai čia smulkiau pagal reikšmes nenagrinėjami, tik mėginama apžvelgti, kokių lenkiškų priesagų vedinius S.Daukantas jais vertė.

Dažniausiai priesagos *-inis, -ė* vediniais jis vertė lenkiškų priesagų *-owy* (arti 200), *-ny* (beveik 130), *-ski/-cki* (apie 100), *-y/-i* (apie 70), *-owski* (beveik 20) vedinius — tai beveik 95% visų *-inis, -ė* vedinių lenkiškų prototipų. Lenkų kalboje su priesagomis *-ny, -ski/cki, -y/-i, -owski* sudaromi pačios bendriausios reikšmės būdvardžiai (plg. Ułaszyn, 1923, 233). Gana bendrą reikšmę turi ir priesaga *-owy* (smulkiau skaidant priskaičiuojama net 16 jos reikšmių: Gaertner, 1938, 350—351). Kad S.Daukantas įjutė šių lenkų priesagų reikšmių panašumą, rodo ir jo vienodi

naujadarai, sudaryti pagal tų skirtingų priesagų vedinius, pvz.: *nuodėminis* (*Grzechowy* I 383 ir *Grzeszniczy* I 384), *rykinis* (*Królowy* I 565 ir *Krolewski* I 565, *Hetmanski* I 406, *Wodzowski* III 559). Tad, kaip rodo ir lenkiški prototipai, S.Daukantas laikėsi tendencijos kurti *-inis*, *-ė* būdvardžius pačia abstrakčiaja, apibendrintąja santykinė reikšme.

DLL *-inis*, *-ė* vedinių analizė rodo, kad: a) S.Daukantas, kaip įprasta ir dabartinei kalbai, daugiausia darinių darėsi iš daiktavardžių (apie 85%), b) dauguma naujadarinių *-inis*, *-ė* būdvardžių turi, kaip yra ir dabartinėje kalboje, pačią bendrąją santykinę reikšmę, c) daiktavardinių *-inis*, *-ė* vedinių produktyvumo ribos S.Daukanto darybos sistemoje platesnės negu dabartinėje kalboje — apima visus daiktavardžius.

2.2.2. *-ingas*, *-a*. DLL rasta apie 130 *-ingas*, *-a* priesagos naujadarų. Daugiausia tai — daiktavardžių (apie 88%) vediniai, tokie būdingiausi ir dabartinei lietuvių kalbai (plg. Valeckienė, 1965, 556—557). Didesnė jų dalis S.Daukanto sudaryta iš paprastųjų daiktavardžių, pvz.: *kekingas* (: *kekė*) *Grononosny* I 377, *kiautingas* (: *kiautas*) *Łuszczasty* I 651, *žemingas* (: *žemė*) *Ziemisty* III 775, kiek mažesnė dalis — iš išvestinių, pvz.: *Dievoskelbingas* (: *Dievoskelbis* — S.Daukanto naujadaras) *Bogomowny* I 73, *perkūningas* (: *perkūnija*) *Piorunisty* II 376, *pirštukingas* (: *pirštukas*) *Pierscienisty* II 367. Yra ir vienas kitas vedinys, kurį galima pamatuoti dvejopai, pvz.: *laužingas* (: *laužas*, *laužti*) *Łomisty* I 639, *tamsingas* (: *tamsa*, *tamsus*) *Ciemnisty* I 136. Bet kadangi iš daiktavardžių tokie vediniai daug dažnesni, dvigubo pamato darinius tikslingiau skirti ne prie veiksmažodžių ar būdvardžių, o prie daiktavardžių vedinių.

Maždaug po 4% DLL *-ingas*, *-a* naujadarų sudaro būdvardžių (pvz.: *apvalingas* [: *apvalus*] *Bryłowaty* I 87, *dūminingas* [: *dūminis*] *Dymnisty* I 261) ir veiksmažodžių (pvz.: *miningas* [: *minti* "atsiminti"] *Pamiętliwy* II 330, *papeikingas* [: *papeikti*] *Pogardliwy* II 448) vediniai. Tikrai vienas terastas neveikiamosios rūšies dalyvio vedinys: *suktingas* (: *suktas*) *Wykrętny* III 599. Apskritai būdvardiniai

ir veiksmazodiniai* vediniai, nors ir ne tokie darūs kaip daiktavardiniai, būdingi ir dabartinei lietuvių kalbai (Valeckienė, 1965, 558).

Likusius 4% *-ingas, -a* naujadarų sudaro čia su tam tikromis išlygomis priskirti gausūs vertiniai, kuriuos būtų galima laikyti ir periferinio lietuvių kalbai (plg. Urbutis, 1978, 290), mišraus darybos būdo — prefiksacijos-sufiksacijos vediniais, pvz.: *parkareivingas Przewaleczny* II 654, *persvaringas* (ir *parsvaringas*) *Wieloważny* III 538 ir kt.

DLL *-ingas, -a* naujadarų reikšmėms nustatyti taip pat svarbūs lenkiški atitikmenys. Visų pirma minėtini vediniai su tomis priesagomis, kurių S.Daukantas nevertė *-inis, -ė* naujais dariniais — tai *-ysty(-isty), -(i)asty, -liwy*.

Priesagų *-ysty (-isty)* ir *-(i)asty* (jų vedinius verčiant atitinkamai sudaryta net apie 35% ir apie 10% *-ingas, -a* naujadarų) būdinga reikšmė — "gausumo, turėjimo per daug ar padidintais kiekiais" (Ułaszyn, 1923, 235—237), pvz.: *kepeningas Pieczeniasty* "mėsingas" II 361, *skylingas Framużysty* "pilnas skylių" I 314, *stiebingas Głębisty* "daugiastiebis" I 345. Tokia reikšmė būdingiausia ir dabartinės lietuvių bk. *-ingas, -a* būdvardžiams (Skardžius, 1943, 106; Valeckienė, 1965, 556). J.Jablonskis dar nurodė, kad jie "reiškia paprastai daikto vidaus ypatybę, išinančią dažnai arba kartais ir aikštėn" (Jablonskis, 1957, I, 381).

Tačiau lenkų kalboje *-ysty (-isty), -(i)asty* vediniai turi ir kitų reikšmių. Priesagos *-ingas, -a* naujadarais S.Daukantas vertė ir "ko nors turėjimo paviršiuje" ar išorinės ypatybės reikšmės^{xx} vedinius (pvz.: *briauningas Krawędzisty* "aštriomis briaunomis" I 559, *dulkingas Prosznisty* "dulkinas" II 581, *kuodingas Cziubiasty* "su kuodu" I 172) arba vidinio ar išorinio panašumo reikšmės^{xxx} vedinius (pvz.: *bobingas, bobingas veidas Pabiasty, twarz babiasta* "veidas, panašus į

*Veiksmazodiniai atitinkamos latvių priesagos *-igs* vediniai labai darūs latvių kalboje (žr. Mūsdienų lat. lit. val. gr., 1959, 279—284; Celmiņa, 1948, 88—89).

^{xx}Dabartinėje lietuvių bk. ji būdingiausia *-ėtas, -a, -(i)otas, -a, -(i)uotas, -a* būdvardžiams.

^{xxx}Dabartinėje lietuvių bk. ji būdingiausia *-iškas, -a* būdvardžiams.

bobos" I 19, *delningas Dlonisty* "delno pločio" I 193, *pupingas Bobiasty* "pupos formos" I 69).

Dar viena kiek dažnesnė lenkų priesaga, kurios vedinius S.Daukantas vertė *-ingas, -a* naujadarais — *-liwy* (taip išversta apie 8% *-ingas, -a* naujadarų). Jos vediniai paprastai žymi polinkį į ką nors (Gaertner, 1938, 347; Ułaszyn, 1923, 236—237), pvz.: *glausmingas (:glausmė) Gamratliwy* "linkęs ištvirkauti" I 329, *tampingas Rozprężliwy* III 73. Šiaip jau šitokia *-ingas, -a* reikšmė lyg ir nėra svetima lietuvių kalbai (plg. Skardžius, 1943, 111—112; Valeckienė, 1965, 557). Tik dirbtinis sinonimų gyvosios kalbos žodžiams kūrimas (pvz., vietoj *tylingas Milkliwy* I 698 liaudies kalboje yra *tylus*, vietoj *tingingas Gnušliwy* I 357 — *tingus* ir pan.) tarsi rodo, kad S.Daukantui čia labiau rūpėjo kaip išversti priesagą, o ne viso žodžio reikšmę.

Mažumą *-ingas, -a* naujadarų S.Daukantas vertė iš vedinių tų priesagų, kurios buvo ir *-inis, -ė* prototipai. Štai priesagos *-ny* vediniai DLL sudaro apie 19% *-ingas, -a* naujadarų prototipų (pvz.: *irbingas Gospodarny* I 366, *suktingas Wykrętny* III 599), *-y/-i* ir *-ski/-cki* — bene 10% (pvz.: *galžudingas, piktadėjingas Rozbojniczy* III 35, *tautingas Narodzki* II 48).

Tai rodytų, kad individualiojoje S.Daukanto darybos sistemoje *-inis, -ė* ir *-ingas, -a* reikšmės kartais kryžiuojasi. "Gausaus turėjimo", "linkimo į ką nors", "panašumo" reikšmėmis DLL *-ingas, -a* naujadariniai vediniai gana ryškiai skiriasi nuo atitinkamų *-inis, -ė* vedinių, bet, kaip matyti, kartais šių dviejų priesagų reikšmės susikryžiuoja: *-ingas, -a* naujadarai pavartojami ir *-inis, -ė* būdvardžiams būdinga "paprastos, negausios ypatybės" reikšme. Pastarąją reikšmę abiejų priesagų vediniai ir dabartinėje lietuvių kalboje gali būti sinonimiški (Kniūkšta, 1976, 185), bet tas sinonimiškumas sąlygiškas, nes priesagos *-ingas, -a* "turėjimo reikšmė visada ryškesnė"* (Kniūkšta, 1976,

*Kad *-inis, -ė* ir *-ingas, -a* reikšmės Daukantas dažnai skyrė pagal lenkų priesagas, rodo, pvz., naujadaras *stulpingas Stupisty* III 196 (le. *-isty*), bet greta liaudiškas *stulpinis*, pateiktas prie *Stupny* III 196 ir *Stupowy* III 197 (le. *-ny* ir *-owy*) — lenkų *-isty* DLL dažniau versta priesaga *-ingas, -a*, o *-ny, -owy* — priesaga *-inis, -ė*.

186).

Kaip matyti, DLL *-ingas, -a* naujadarai savo reikšmėmis nėra vienalyčiai. Jie gali, kaip ir liaudies kalboje, reikšti "gausų ypatybės turėjimą", kartais "polinkį į ką nors" (dalis *-ysty/-isty, -(i)asty*, visi *-liwy* atitikmenys).

Bet S.Daukanto *-ingas, -a* naujadarai gali reikšti ir "panašumą" (dalis *-ysty/-isty, -(i)asty* tipo vertinių), kas dabartinei kalbai nėra būdinga^x. Šios reikšmės darinių plitimą DLL lėmė bene 3 pagrindinės priežastys: a) liaudies kalbos poveikis (gal dar nebuvo visai išnykęs toks tipas), b) latvių kalbos įtaka (tokią reikšmę turi ir atitinkamos latvių kalbos *-igs* priesagos būdvardžiai [plg. Celmiņa, 1948, 86]), c) individualios S.Daukanto darybos sistemos pokyčiai jam atsisakius analogiškos reikšmės priesagos *-iškas, -a* (žr. 2.2.3.).

2.2.3. *-(i)okas, -a*. DLL rasta apie 60 šios priesagos naujadarų. Tai daiktavardiniai būdvardžiai, pvz.: *ereliokas Orlikowaty* "ereliškas; kaip erelis" II 285, *lapokas Lisciowaty* "lapo formos" I 633, *maišokas, ing maišą pavėdus Worowaty* III 562, *mauknokas* "šturkštus (kaip maukna, žievė)" *Lykawy* I 653, *prasčiokokas Prostakowaty* "storžieviškas" II 579.

Tokie dariniai lietuvių kalbai nebūdingi. Jų S.Daukantas turbūt kūrėsi iš analogijos pagal liaudiškus *-(i)okas, -a* priesagos tipus: būdvardžius, padarytus iš būdvardžių (*apvalokas* III 507), ir daiktavardžius, padarytus iš daiktavardžių (*berniokas*^{xx}), taip išplėsdamas individualios darybos sistemos ribas. Atsirasti naujam *-(i)okas, -a* tipui S.Daukanto darybos sistemoje turbūt padėjo ir vienas kitas jo paties naujadaras, kurio pamatas — būdvardis, išvestas iš daiktavardžio, pvz.: *kekėtokas (:kekėtas) Gronowity* I 377, *pūslėtoks (:pūslėtas) Pęcherzykowaty* II 348.

Visišką daiktavardinių *-(i)okas, -a* būdvardžių lenkiškų prototipų daugumą sudaro priesagos *-owaty* vediniai su

^xTiesa, senesniuose raštuose ta reikšmė būdingesnė (plg. Skardžius, 1943, 113).

^{xx}Šitok'ia daryba nebūdinga žemaičiams, bet P.Skardžius spėja, kad anksčiau ir jie galėjo taip darytis žodžius (Skardžius, 1943, 133-134).

vyraujančia "panašumo" reikšme (apie 50, t.y. 83%). Vienas kitas DLL esantis kitų lenkų priesagų (-aty, -asty, -owy) vedinių prototipas irgi paprastai turi "panašumo" reikšmę.

Tad naujasis S.Daukanto būdvardžių darybos tipas irgi turi panašumo reikšmę. Jam atsiradus, kažkaip turėjo persigrupuoti kitos individualios S.Daukanto darybos sistemos grandys.

Priesaga, kuriai lietuvių kalboje būdingiausia reikšti panašumą, yra -iškas, -a (Skardžius, 1943, 153; Valeckienė, 1965, 558). Rašydamas apie L.Ivinskio kalendorių, S.Daukantas minėjo ir ją: "P.Iwinski bardzo lubi iszkaś np. Egypciszkas, Spartaniszkas, Izraeliszkas, czego Litwini w mowie swojej bardzo unikają, i wyrażają to przez 2 przypadek w liczbie mnogiej np. Dowidas Izraelitů karalůs, Egiptů ziame, Izraelitů karalienės Atalijos" PI 479. Sunku pasakyti, kodėl S.Daukantas manė, kad lietuviai šios priesagos vengią (galbūt ji asociavosi jam su slaviška priesaga -sk-, plg. Kniūkšta, 1976, 184). Bet tokios nuomonės jis laikėsi ir rašydamas DLL. DLL užfiksuoti priesagos -iškas, -a vediniai paprastai yra tik liaudiški žodžiai. Priesaga -iškas, -a S.Daukanto darybos sistemoje visiškai neproduktyvi. Tai, matyt, lėmė jo susidaryta pažiūra, kad lietuviai vengią šios priesagos. Ją individualioje S.Daukanto darybos sistemoje daugiausia pakeitė priesaga -(i)okas, -a.

2.2.4-6. -ėtas, -a, -(i)otas, -a, -(i)uotas, -a. Šios daiktavardinės priesagos dabartinėje lietuvių kalboje paprastai žymi kokių nors paviršinių ypatybių turėjimą (Jablonskis, 1957, I, 382—383; Skardžius, 1943, 350; Valeckienė, 1965, 560).

Paprastai nurodoma, kad jos istoriškai buvę susijusios papildomosios distribucijos santykiu, t.y. -ėtas, -a vediniai daromi iš -ė-, -(i)otas, -a — iš -ā, o -(i)uotas, -a — iš -ō kamienų daiktavardžių (Skardžius, 1943, 341—342, 345; Valeckienė, 1965, 560—561). Taip pat pažymima, kad dabar tas ryšys su tam tikru kamieniu ne visada jaučiamas, ir dėl analogijos yra atsiradę vedinių, pažeidžiančių šią sistemą.

2.2.4. -ėtas, -a. DLL rasta beveik 30 šios priesagos naujadarų. Apie 40% jų sudaryti iš -ė kamieno daikt-

tavardžių, pvz., *kaukolėtas* "kaukolės formos" *Czaszkowaty* "taurės formos" I 160, *pakalnėtas* *Plaskoschodzisty* "nežymiai leidžiąsis, nuotakus" II 384, likę 60% — iš kitų kamienų, pvz., *-ā* (*sietuvėta* *Koryciasta* "gili [upė]" I 545), *-ijō* (*gylėtas* *Żądłasty* "su gyliu, geluonimi" III 662), *-ō* (*maišėtas* "kaip maišas" *Workowaty* III 562). Kaip matyti, S.Daukantas nesilaikė papildomosios distribucijos principo ir *-ėtas*, *-a* naujadarus sudarinėjo su įvairių kamienų žodžiais.

Didžioji dalis *-ėtas*, *-a* naujadarų (~85%) versta iš lenkiškų vedinių su 3 priesagomis: *-owaty*, *-asty* ir *-ysty* (*-isty*). Dvi iš jų — *-owaty* ir *-asty* turi "panašumo" — nebūdingą dabartinės lietuvių kalbos priesagai *-ėtas*, *-a* — reikšmę, pvz., *eldijėtas* *Łodczasty* "kaip valtis, valtės formos" I 637, *ožėtas* *Kozłowaty* "panašus į ožį" I 555. Ir tik priesagos *-ysty*/*-isty* vediniai turi "paviršiaus ypatybės" reikšmę — būdingiausią ir dabartinės lietuvių kalbos priesagos *-ėtas*, *-a* vediniams, pvz., *antakėtas* *Brwisty* "dideliais antakiais" I 86, *skerkelėtas* *Drożysty* "kelių išraižytas" I 241.

Taigi S.Daukanto darybos sistemoje priesagos *-ėtas*, *-a* naujadariniai vediniai užėmė kiek kitokią vietą nei dabartinėje lietuvių kalboje. Galima manyti, kad jis šią priesagą suvokė kaip išorinės (rečiau vidinės) reikšmės reprezentantę, bet, atsisakęs priesagos *-iškas*, *-a*, "panašumo" reikšmę išplėtė ir priesagai *-ėtas*, *-a* (greta paties sugalvoto daiktavardinių *-(i)okas*, *-a* būdvardžių tipo, kai kurių *-ingas*, *-a* būdvardžių). Tad individuali S.Daukanto *-ėtas*, *-a* būdvardžių darybos sistema platesnė už liaudiškąją.

2.2.5. *-(i)otas*, *-a*. Rasta kiek daugiau kaip 20 šios priesagos naujadarų DLL. Nors matyti, kad S.Daukantas, juos sudarinėdamas, pamatu ėmė įvairių kamiengalių žodžius, vis dėlto vyrauja *-ā* kamieno vediniai (apie pusė), pvz.: *blusotas* *Pchlisty* II 348, *varonkotas* (: *varonka* "piltuvėlis") *Lejkowaty* I 618. Likusi pusė — kitų kamienų vediniai: *-ē* (*kempinotas* "akytas, kaip kempinė" *Gąbkowaty* I 323), *-i* (*iečiotas* [*jetiotas*] *medis* "ieties pavidalo" *Oszczepiste drzewo* II 308), *-ō* (*stabotas* "stabo formos" *Bałwaniasty* I 24). Tai, kad S.Daukantas mažai paisė kamienų, rodo skirtingų priesagų vediniai iš to paties kamieno: *sietuvėtas* I 545 ir *sietuvotas* II 145 (: *sietuva*).

Kaip ir *-(i)okas, -a, -étas, -a*, daugiausia vedinių su *-(i)otas, -a* sudaryta verčiant priesagos *-owaty* būdvardžius (per 50), pvz.: *lankotas Kabłakowaty* "pusapvalis, lanko formos" I 461, *stogotas, vokas tos skrynios yra stogotas* "stogo formos" *wieko u tej skrzyni jest daszkowate* I 183. Tokie naujadarai dažniausiai turi "panašumo" reikšmę.

Kiek mažiau yra naujadarų su liaudies kalbai būdinga "turėjimo paviršiuje" ar "paviršiaus ypatybės" reikšme. Tai priesagų *-isty* ir *-ny* vedinių atitikmenys, pvz.: *iečiotas (jetiotas) medis Oszczepiste drzewo* "bet koks ginklas su geležim ant ilgo koto (pranc. *arme d'hasť*)" II 308, *patarlotas Przypowiestny* II 693.

Taigi priesaga *-(i)otas, -a* S.Daukanto žodžių darybos sistemoje, panašiai kaip ir *-étas, -a*, turi dvejopą reikšmę: neliaudišką "panašumo" ir liaudišką "turėjimo paviršiuje".

2.2.6. *-(i)uotas, -a*. S.Daukantas sukūrė per 20 priesagos *-(i)uotas, -a* naujadarų, daugiausia iš *-õ* ir *-ijõ* kamienų, pvz., *kepaluotas Bochenkowaty* I 70, *migdoluotas Migdałowaty* I 697 ir *kabiuotas (:kabys "kablukas") Hakowaty* I 397, *kamuliuotas Kłabowaty* I 500. Yra vienas kitas ir kitų kamienų (*-ã, -ë*) darinys.

Beveik pusė *-(i)uotas, -a* naujadarų, kaip ir *-(i)okas, -a, étas, -a, -(i)otas, -a*, išversta iš *-owaty* vedinių, reiškiančių panašumą, plg.: *kibekliuotas, kabiuotas Hakowaty* "kaip kablys, kablo formos" I 397, *pumpuotas Gużikowaty* "sagos formos" I 388. Tačiau S.Daukantas sudarinėjo *-(i)uotas, -a* naujadarus ir liaudies kalbai būdingomis reikšmėmis, pvz., "turėjimo paviršiuje" reikšme: *pelėjuotas* "aptrauktas pelėjais" *Zemszony* III 758, *sąmėžiniuotas (:sąmėžinis) Gnojny* I 356 ir kt.

Tad priesaga *-(i)uotas, -a*, panašiai kaip ir *-étas, -a, -(i)otas, -a*, S.Daukanto buvo suprata dvejai — ne tik liaudišką reikšmę.

Lyginant priesagas *-étas, -a, -(i)otas, -a, -(i)uotas, -a* su *-inis, -é*, matyti, kad S.Daukantas jų beveik visiškai nevartoja sinonimiškai. Be to, lenkų priesagos, iš kurių vedinių versta *-inis, -é* bei *-étas, -a, -(i)otas, -a, -(i)uotas, -a* naujadarai — skiriasi, sutapimai labai reti. Toks lietuviškųjų priesagų santykis yra ir dabartinėje kalboje (Kniūkšta, 1976, 187).

Su priesaga *-ingas, -a* priesagos *-ėtas, -a, -(i)otas, -a, -(i)uotas, -a* panašesnės. Jos kartais sinonimiškos su *-ingas, -a* "panašumo", "turėjimo paviršiuje" ar "išorinės ypatybės" reikšmėmis.

2.2.7. *-ergis, -ė*. Tai speciali priesaga amžiui (paprastai gyvūno) nusakyti, jos vediniai — santykiniai būdvardžiai. DLL su *-ergis, -ė* sudaryta per 10 naujadarų, pvz.: *devyniolekergis Dziewiętnastoletni I 275, keturdešimtergis Czterdziestoletni I 170, septyndešimtergis Siedmdziesiątletni III 150*. Tai aiškiai labai suproduktyvinta S.Daukanto priesaga. P.Skardžius nurodo liaudiškais esant vedinius iš skaitvardžių tik iki dešimties (*dešimtergis* imtinai) ir *šimtergis* (Skardžius, 1943, 103). Veitų kaime (visai šalia Daukanto gimtinės) paklausus, žmonės paaikšino, kad *-ergis, -ė* vartojama dar siauriau — *ketvergis, penkergis*, bet su didesniais skaitvardžiais nevartojama. O S.Daukantas sudarinėjo *-ergis, -ė* būdvardžius iš skaitvardžių 11—19 ir žyminčių dešimtis (20, 30, 40 bei kt.).

2.2.8. *-inas, -a*. DLL rastas tik vienas šios priesagos naujadarinis vedinys, — *gaurinas* "apaugęs gaurais" *Kosmatawy I 548*. Juo, kaip ir būdinga lietuvių kalbai, išreikšta paviršiaus ypatybė.

2.3. Veiksmažodžiai

2.3.0. Kaip LKG nurodo I.Jašinskaitė, bk. "pagrindinės veiksmažodžių priesagos yra septynios: *-(i)uoti, -(i)auti, -(i)oti, -ėti, -yti, -inti, -enti*. Su priesagomis *-(i)uoti, -(i)auti, -(i)oti, -ėti, -yti* veiksmažodžiai dažniausiai padaromi iš vardažodžių, o su priesagomis *-inti* ir *-enti* — iš veiksmažodžių (Jašinskaitė, 1971, 247).

DLL priesaginių veiksmažodžių naujadarų analizė rodo, kad daugiausia S.Daukantas jų pasidarė iš vardažodžių su priesagomis *-auti* (apie 40), ir *-inti* (apie 50). Šių dviejų priesagų naujadariniai vediniai sudaro apie 70% (iš viso rasta apie 130 priesaginių veiksmažodžių naujadarų). Lyginant su dabartine bk. matyti, kad iš tų septynių priesagų kaip ypač produktyvias S.Daukantas suvokė tik 2 *-auti* ir *-inti*. Su kitomis priesagomis — *-ėti, -yti, -(i)oti,*

-(i)uoti — jis mažai kūrė naujadarų (su *-enti* naujų darinių iš viso nerasta). Dabartinės bk. atžvilgiu į akis krinta tai, kad priesagą *-inti* S.Daukantas dažniausiai vartojo ne veiksmažodžių, bet vardažodžių vediniams sudarinėti.

2.3.1. *-inti*. DLL rasta beveik 50 LKŽ nefiksuotų šios priesagos veiksmažodžių, padarytų iš vardažodžių, pvz.: *orinties* (:orus) *Považnič* się "jaustis reikšmingam, oriam" II 541, *plunksninti Pierzyć* "padengti, iškaišyti plunksnomis" II 369, *pusdievinti* (:pusdievis) *Półbożyć* "laikyti pusdieviu" II 468.

Daug mažiau (apie 10) DLL yra veiksmažodinių šios priesagos naujadarų, pvz.: *plūdurinti* (:plūdurti) *Pławiać* II 386, *putodinti* (:putoti) *Zapieniać* III 702 ir kt. DLL tai dažniausiai priežastiniai veiksmažodžiai, kaip ir bk. (Jašinskaitė, 1971, 263—264).

2.3.2. *-auti*. Daugiausia S.Daukantas DLL darėsi vardažodinių šios priesagos naujadarų, jų rasta per 40, pvz.: *apstauti Nado[b]fitować* "būti gausiam, daug turėti" II 13, *mugauti Jarmarczyć* "dalyvauti mugėje" I 422, *pamotauti Macochować* "būti, tapti pamote" I 657, *skudrauti Nadskakiwać* "merginti, būti paslaugiam" II 16. Tiek liaudies kalboje, tiek bk., kaip ir DLL, su šia priesaga daugiausia sudaryta vardažodinių veiksmažodžių (Skardžius, 1943, 497—501; Jašinskaitė, 1971, 252—253).

Tačiau DLL po vieną kitą yra ir veiksmažodinių naujadarų (padarytų net iš antrinių veiksmažodžių, pvz.: *dalydauti* [:dalyti?] *Podzielać* "dalyti" II 444, *turėdauti* [:turėti] *Miewać* I 697), prieveiksminių vedinių (*atgalauti* [:atgal] *Wsteczzyć* "atgal eiti" II 574).

2.3.3. *-ėti* (ir *-terėti*, *-inėti*). DLL pastebėta apie 10 *-ėti* priesagos vardažodinių veiksmažodžių naujadarų, pvz.: *dantėti Ząbkować* "daryti danties pavidalo įpjovas" III 653b, *girėti Lesnieć* "apaugti giria" I 623, *miltėti Mączyć* "pavirsti miltais, dulkėmis" I 658. Priesagos *-ėti* daryba iš vardažodžių būdingiausia ir dabartinėje kalboje (Skardžius, 1943, 521; Jašinskaitė, 1971, 258).

Momentinių ar mažybinį veiksmažodžių reiškiančių deverbatyvinių veiksmažodžių DLL S.Daukantas sudarinėjo su išplėstine priesaga *-terėti* (nors žemaičiai turi ir jos variantą *-telėti*,

plg. Jašinskaitė, 1971, 260), plg.: *palėkterėti podlatywać* II 422, *papūsterėti podwionać* II 441. Nefiksuotų LKŽ *-terėti* priesagos veiksmažodžių DLL nėra daug.

Priesagos *-inėti* vediniai DLL reiškia kartojamą ar tęsiamą mažybinį veiksmą, kaip ir bk. (plg. Jašinskaitė, 1971, 260), pvz.: *liaudinėtis (:liautis) Poprzestać* II 503, *nukaišinėti (:nukaišti) oskrobywać* II 292, *pakirtinėti (:pakirsti) Poscinać* II 515. Tokių veiksmažodžių, nefiksuotų LKŽ, DLL nėra daug (rasta apie 10).

2.3.4. *-(i)uoti*. DLL rasta per 10 šios priesagos daiktavardinių vedinių, nefiksuotų LKŽ, pvz.: *palapiniuoti (:palapinė) Pokoczować* "imti klajoti" II 459, *rečiuoti (retiūti, arba recziūti) (:retis "randas") Kresować* "sužeisti, daryti randą" I 562, *žaliūkuoti (:žaliūkas) Junaczyć* "girtis, dėtis narsiam" I 457.

2.3.5. *-yti*. Su šia priesaga S.Daukantas nelinko sudarinėti naujų daiktavardinių veiksmažodžių; jų galima paminėti tik vieną kitą DLL hibridą, pvz.: *pompyti Pompować* "pompuoti" II 489, *prajovyti (:prajovas) Prorokować* "pranašauti, būti pranašu" II 578.

Dabartinėje kalboje tokių darinių gausu (Jašinskaitė, 1971, 261—262). Galimas daiktas, kad naujiems šio tipo vediniams sudaryti S.Daukantui pakako priesagų *-inti, -auti* (jo darybos sistemoje itin produktyvių) ir todėl su priesaga *-yti* jis daug naujadarų nesukūrė.

2.3.6. *-(i)oti*. Šios priesagos vardažodinių naujadarų DLL galima rasti taip pat tik vieną kitą, pvz.: *atvejoti (:atvejis) Napowtarzać* II 43, *rausvoti (:rausvas) Brunatniec* I 85 ir kt. (plg. *-(i)uoti*). Nedaug tėra ir veiksmažodinių tokio tipo vedinių, pvz., *kvarkšćioti (:kvarkšti) Kwakać* I 594.

2.4. Prieveiksmiai

-(i)ai. Nefiksuotų LKŽ formato *-(i)ai*rieveiksmių DLL yra labai daug, jų galima priskaičiuoti kelis šimtus.

S.Daukantas kūrėsi daugrieveiksmių pagal būdingus lietuvių kalbai tipus: a) iš kokybinių būdvardžių, pvz.: *plepiai* II 388, *smiltėtai* II 356, 357, b) iš esamojo ir

būtojo kartinio laiko veikiamųjų ne vienaskaitos vardininko formos dalyvių, pvz., *braškančiai* I 641, *išblėškusiai* I 61, c) iš būtojo ir esamojo laiko neveikiamųjų dalyvių, pvz., *susegtai* II 274, *patariamai* II 505, d) iš reikiamybės dalyvių, pvz., *pridėtinai* I 204 (plg. Ulvydas, 1971, 508—533). Prie būdingų liaudies kalbai (ypač žemaičių tarme) tipų galima paminėti ir aukštesniojo laipsniorieveiksmius, pvz., *smulkesniai* "smulkiau" I 686 (plg. Ulvydas, 1971, 485—486), nors sinchroniškai juos galima laikyti ne priesagos *-iai*, bet *-esniai* (*-esn-* + *-iai*) vediniais.

Svarbiau parodyti tuos tipus ir jų darinius, kuriuos S.Daukantas kūrė pats. Pirmiausia minėtini *-(i)ai*rieveiksmių naujadarai iš daiktavardžių, pvz.: *bertainiai* (: *bertainis* "ketvirtis") *Kwartalnie* I 594, *mukšiai* (: *mukšis* "kas nerimtas, kvailioja") *Lekkomyslnie* I 619, *Pierzchliwie* II 369, *pagoniai* (: *pagonis*) *Pogansko* II 448, *šunkakliai* (: *šunkaklis* "šmeižikas") *Oszczerczo* II 308. Tarp šios rūšies naujadarų yra ir tokių, kurie sudaryti iš paties S.Daukanto sukurtų daiktavardžių, pvz.: *trumpraščiai* (: *trumpraštis* "epigrama") *Epigramatycznie* I 286, *viendieviai* (: *viendievis* "deistas") *Po deistowskù* I 187.

S.Daukantas nemažai kūrėsi naujųrieveiksmių ir iš priesagos *-ingas* būdvardžių (tarp jų ir iš savo paties sukurtų), pvz., *tingingai* (: *tingingas*) *Gnusliwie* I 357. Jis, matyt, suvokė tokių darinių pabaigą *-ingai* kaip specifinįrieveiksmių darybos formantą. Tai rodo iš analogijos sukurti dariniai, neturį tarpinės būdvardžio su priesaga *-ingas* formos, pvz., *potinyčingai* (: *potinyčia* "karčema") *Karczemie* I 479; čia skirtini ir haplologiškai sutrumpėję (dezintegruotų kamienų?) dariniai, pvz.: *mergingai* (: *mergina*) *Dziewiczo* I 274, *pražodingai* (: *pražodinė* "etimologija") *Etymologicznie* I 287.

Netipiškais laikytini taip pat iš kelių priesagų vedinių padarytirieveiksmiai, pvz., *Dievmeldingteliai* *Nabožniuchno* II 3 vestinas iš *Dievmeldingtelys* II 3, o šis savo ruožtu iš *Dievmeldingas* II 3.

Reikia paminėti dar ir aiškius vertinius, pvz., *bevaikingai* *Bezdzietnie* I 38, *pryšgamčiai* *Przeciwnaturalnie* II 596, *vismėčiai* *Całorocznie* I 104 (nuosekliai elgiantis, juos galima būtų

interpretuoti kaip periferinių mišriųjų darybos būdų — prefiksacijos-sufiksacijos ir kompozicijos-sufiksacijos darinius). Svarbūs ir iš vertinių padarytirieveiksmiai, pvz.: *parkareivingai* (:parkareivingas; par- = bk. per-) *Przewalecznie* "labai kovingai" II 654, *pargalvingai* (:pargalvingas) *Wiarołomnie* "atsimetėliška" III 528. Negalima nepaminti ir iš S.Daukanto paties sukurtų darybos tipų darinių išvestųrieveiksmių, pvz., *maišokai* (:maišokas "panašus į maišą") *Worowato* III 562.

Apskritai DLL naujadarinių -(i)airieveiksmių yra įvairių tipų, tarp jų ir nebūdingų liaudies šnekamajai kalbai, susidarytų nusižiūrėjus į lenkiškus modelius. S.Daukantorieveiksmių darybos sistemos produktyvumui iliustruoti dar galima pateikti panašios reikšmės gretutinių naujadarų pavyzdžių: *bendriai* "draugiškai" *Przyiaznie* II 676 ir *bendringai* "t.p." *Przyjacielsko* II 675, *putlotai*, *putlingai* abu "išdidžiai" *Nadęto* II 10, *šunkakliai* "šmeižikiškai" *Oszczerczo* ir *šunkaklingai* "bjauriai, nekilniai" *Potwarczo* II 537.

2.5. Nepriesaginiai veiksmažodžiai

DLL yra keletas ir nepriesaginių veiksmažodžių, naujai sudarytų iš daiktavardžių ar būdvardžių su bendraties formantu -ti, pvz.: *kaulti* "į kaulą pavirsti" *Kiescieć się* I 546, *tęvti* (:tęvas) *Cienczec* "plonėti" I 137. Dabartinėje bk. toks darybos tipas (pirminiai veiksmažodžiai iš vardažodžių) yra neproduktyvus (Jašinskaitė, 1971, 219).

3. PRIEŠDĒLINIAI NAUJADARAI

3.1. Vardažodžiai

3.1.0. Ir priešdėliniai daiktavardžiai, ir būdvardžiai šiame darbe nagrinėjami greta, kad geriau išryškėtų, kiek S.Daukantas skyrė jų darybą ir kiek ją tapatino.

Iš viso DLL rasta apie 200 priešdėlinių (ir mišriųjų darybos būdų su priešdėliais) vardažodžių naujadarų: apie 80 daiktavardžių ir apie 120 būdvardžių. Pastebėta su dvylika priešdėlių (neskaičiuojant neįtraukto ne-) sudarytų

naujų vardažodžių. Lygindami su dabartinės bk. 17 daiktavardžių priešdėlių ir kiek mažiau būdvardžių (Urbutis, 1965, 423; Valeckienė, 1965, 587—591), matome, kad S.Daukantas nekūrė naujadarų su dabar dariais priešdėliais *ap-* (*apy-*), *į-*, *iš-*, *prie-* (daiktavardžių) ir *apy-*, *prie-* (būdvardžių). Antra vertus, jis kūrėsi tokių priešdėlinių darinių tipų, kurie nebūdingi dabartinei kalbai (pvz., veiksmazodinių *be-* būdvardžių, aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio *pa-* būdvardžių, *par-* (bk. *per-*) ir *už-* būdvardinių būdvardžių). Taip pat S.Daukanto sukurti ir kai kurie mišriosios darybos tipai, pvz., prefiksacijos-sufiksacijos su *ant-* + *-inis*, *nū-* + *-inis*, *pas-* + *-inis*, *pryš-* (bk. *prieš-*) + *-inis*, *už-* + *-inis*, prefiksacijos-paradigmacijos su *pryš-* (bk. *prieš-*) + *-a*, prefiksacijos-kompozicijos (*pryšstalkampė*). S.Daukantas kelis daiktavardžius sudarė ir su iš lenkų kalbos pasiskolintu priešdėliu *arcy-*, nors vėliau jo ėmė vengti.

Pagal priešdėlinių daiktavardžių pavyzdį S.Daukantas bus susidaręs ir priešdėlinius *par-* (bk. *per-*), *už-* būdvardžių tipus.

Apskritai didžioji priešdėlinių DLL vardažodžių naujadarų dauguma sudaryta remiantis būdingais liaudies kalbai tipais.

3.1.1. *be-*. Daiktavardžiai. DLL rasti tik 5 šio priešdėlio daiktavardžiai, nefiksuoti LKŽ, pvz.: *beaudrė Bezburze* "laidotarpis be audros" I 35, *bekelias Bezdrože* "neišvažiuojama vietovė" I 37, *bevandė (bewunde) Bezwodzie* "vandens nebuvimas, sausa vietovė" I 50. Tai abstraktūs daiktavardžiai, reiškiantys pamatiniu žodžiu nusakyto dalyko nebuvimą. Toks darybos tipas yra liaudiškas, nors dabartinėje bk. retas (Urbutis, 1965, 431).

Būdvardžiai. Daug daugiau DLL yra *be-* priešdėlio naujadarinių būdvardžių — beveik 50. Didžioji jų dalis — daiktavardžių vediniai (per 30), pvz.: *bedaržis Bezogrodny* I 43, *bedebesis Bezobłoczny* I 42, *bevakaris Bezwieczorny* I 50, *bezmėnesis (sic!) Bezmiesięczny* I 41. Tai labai darus tipas ir dabartinėje lietuvių kalboje (Valeckienė, 1965, 590). Žymiai mažiau DLL yra šio priešdėlio naujadarinių būdvardžių, padarytų iš būdvardžių (bene 5), pvz.: *beįvairis*

Bezodmienny I 42, *belinksmis Bezradosny* I 46. Dabartinėje lietuvių kalboje šis tipas žinomas, bet irgi retas (plg. Valeckienė, 1965, 589).

Apie dešimt naujadarų yra ir veiksmazodinių būdvardžių, pvz.: *begaudis Bezechowy* I 38, *beskambis Bezdzwieczny* I 38, *bevenčiasis Bezslubny* I 48. Tai dabartinei lietuvių kalbai visai neįprasti dariniai.

Galima paminėti ir ne visiškai aiškios darybos naujadarų, pvz., *beprivalis* "kuris be privalumų" *Bezprzymiotny* I 46.

Iš pavyzdžių matyti, kad S.Daukantas, remdamasis liaudies kalba, DLL yra apščiai prikūres įvairių *be-* priešdėlio naujadarų, tarp jų ir tokių, kurie nesutiko su lietuvių kalbos žodžių darybos dėsniais.

3.1.2. *pa-* Daiktavardžiai. DLL rasta apie 40 daiktavardinių šio priešdėlio daiktavardžių naujadarų. Jie reiškia: a) vietą (apie 15 vedinių), pvz., *parotužis* (:rotužė "rotušė") *Przedratusze* "rotušės prieangis" II 603, b) asmenį, einantį žemesnes pareigas negu pamatiniu daiktavardžiu nusakytas asmuo (irgi apie 15 vedinių), pvz., *pavirėja* (*pawirije*) *Kuchcich* "virėjo mokinys, pagalbininkas" I 583, c) laiką (keletas žodžių), pvz., *padienis Przeddzien* "išvakarės" II 600. Vienas kitas yra ir dar kitokios reikšmės, pvz.: *paalės* "prastas, antro leidimo alus" *Półpiwek* II 479, *pavainikas* "vyro dovana žmonai (susituokus)" *Przywianek* II 707.

Iš visų priešdėlinių daiktavardžių dabartinėje lietuvių kalboje dariausi yra *pa-* vediniai (Urbutis, 1965, 424—426), greičiausiai S.Daukantas bus laikęsis gyvosios kalbos tendencijų.

Būdvardžiai. DLL surasta apie 10 naujadarinių priešdėlio *pa-* būdvardžių, sudarytų iš būdvardžių, pvz., *paankštas* "apykankštis" *Przyciasniejszy* II 667, *paartimas* "gana artimas" *Poblizki* II 398, *pažvarbus* "apyžvarbis" *Przychłodny* II 665. Nors dabartinėje bk. toks dalinį ypatybės kiekį reiškiantis būdvardžių tipas retas ir neproduktyvus (Valeckienė, 1965, 589), bet S.Daukanto laikais žemaičių tarmėje, kaip ir kai kuriose dabartinėse tarmėse, jis buvo darus (plg. ir į DLL patekusių liaudiškus žodžius *pajuodas*, *patankus*, *patru[m]pas* ir kt.). Tad jo produktyvumas DLL paremtas gyvąja kalba (įtakos galėjo turėti ir analogiškas latvių

kalbos darybos tipas, plg. *pamiksts* "apyminkštis" ir pan.).

Čia reikia paminėti ir *pa-* būdvardžių verstinį potipį (per 30 darinių), pvz.: *papaikesnis Przygorszy* II 673, *páput-
lotesnis Przepusznieszy* II 694, *paskaidresnis Przyjasniejszy*
II 676, *paūkanotesnis Przychmurnieszy* II 665. Jų laikyti
aukštesniojo laipsnio būdvardžiais iš nesančių **papaikas*,
**paskaidrus* ir pan. neleidžia semantika — priešdėlis *pa-*
rodo mažesnę ypatybės kiekį negu nusakyta pamatiniu
būdvardžiu, o aukštesniojo laipsnio formantas *-esnis* —
didesnį. Priešdėlis ir priesaga prieštarauja vienas kitam,
gyvojoje kalboje toks tipas negalimas — tai jau S.Daukanto
pamorfemiui verčiant lenkų kalbos būdvardžius sukurtas
tipas (yra vienas kitas vertinys ir su aukščiausiojo laipsnio
priesaga, pvz., *pažvarbiausias [pažwarbiausis] Przychłodny* II
665).

Galima paminėti ir vieną daiktavardinį *pa-* būdvardį
— *pavandinis (pawundinis) Nadwodny* II 18. Tai, nors retas,
bet ir dabartinėje kalboje žinomas tipas.

Darinį *papapinis Podcycowy* "esantis po krūtimi(s)" II
413 galima laikyti priešdėlio-priesagos vediniu.

Apibendrinant dera pasakyti, kad kurdamas *pa-* priešdėlio
daiktavardžius S.Daukantas laikėsi lietuvių kalbos darybos
polinkį, o darydamas būdvardžius jų paisė tik iš dalies.

3.1.3. *par-* (bk. *per-*). Daiktavardžiai. DLL rasta tik 5
par- (bk. *per-*) daiktavardiniai daiktavardžiai naujadarai,
pvz.: *pardžiova Przesusza* "didelė sausra" II 647, *parmokesnis*
Nadpłat II 14, *parorumas Przepoważność* II 634. Nors
daiktavardžiai su priešdėliu *per-* pažįstami ir dabartinėje
kalboje, bet visi sudaryti iš paprastųjų daiktavardžių
(Urbutis, 1965, 434). S.Daukantas, matyt, bus išplėtęs
tokių darinių formaliąsias ribas ir ėmėsis darytis jų iš
išvestinių daiktavardžių.

Būdvardžiai. DLL rasta ir apie 20 būdvardinių šio
priešdėlio naujadarų, padarytų iš būdvardžių, pvz.:
parbjaurus Przebrzydły II 591, *parmaldingas Przenabożny*
II 626, *parmandagus Przesliczny* II 643. Toks tipas lietuvių
kalboje nežinomas, matyt, jis paties S.Daukanto sukurtas
(prielinksnis *par* [bk. *per*] paverstas priešdėliu *par-*).

Taigi S.Daukantas yra išplėtęs daiktavardžių su priešdėliu

par- (bk. per-) darybą ir sukūręs par- (bk. per-) būdvardžių tipą.

3.1.4. *pryś-* (bk. *prieš-*). Daiktavardžiai. DLL rasta beveik 10 naujadarinių daiktavardžių su priešdėliu *pryś-*, pvz.: *pryśkrūtiné Przedpiersie* II 602, *pryśletinis Przeciwkostop* "antipočas" II 596, *pryśsandara Przedugoda* "preliminarinis susitarimas, derybos" II 604.

Galima pažymėti ir prefiksacijos-paradigmacijos būdu sudarytą veiksmažodinį *pryśparausa Przeciwpodkop* "mina, skirta sunaikinti priešo minai" II 596.

Dabartinėje kalboje retai sudaromi *pryś-* daiktavardžiai iš morfologiškai skaidaus kamieno (Urbutis, 1965, 432), o S.Daukanto dauguma naujadarų išvesti būtent iš tokių. Tai vergiški vertiniai.

Būdvardžiai. Iš beveik 10 DLL naujadarų būdvardžių su priešdėliu *pryś-* didesnė dalis sudaryta mišriaisiais darybos būdais, pvz., prefiksacija-sufiksacija (*priešvėliavinis Przechorągienny* II 600) ir prefiksacija-kompozicija (*pryśstatkampé [pryszstalkampe] Przeciwprostokątna* II 596). Taip pat keli yra priešdėlio *pryś-* vediniai, pvz.: *pryśpaskuojis Przedostatni* II 602. Ne visai aiškios darybos yra *pryśgulis* (?) (*pryszgulis*) *Naprzeciwegły* II 45 — neaišku, ar tai būdvardis, ar dalyvis (*pryśgulis?*).

3.1.5. *uż-*. Daiktavardžiai. DLL rasti 3 šio priešdėlio LKŽ nefiksuoti daiktavardžiai: *użgasis Zarynek* III 714, *użkamaré Zakomerek* III 679, *użmedis Zalesie* III 686. Tai būdingi ir dabartinei kalbai vietos reikšmės dariniai (Urbutis, 1965, 426).

Būdvardžiai. Rasti DLL ir 4 naujadariniai būdvardžiai. Du iš jų — daiktavardžių vediniai (*użkaulis Zakostny* "esantis už kaulų" III 681, *użpasaulis Nadswiatny* "transcendentinis" II 17), vienas — veiksmažodžio (*użżinus* [jei tai ne dalyvis *użżinaş*, originale yra *użżinùs*] *Zawiadowca* "administratorius, viršininkas" III 734) ir dar vienas — bene prefiksacijos-sufiksacijos būdu sudarytas — daiktavardinis būdvardis (*użpylinis Nadszancowany* "esantis žemiau pylimo" II 17). Dabartinėje kalboje būdvardžių su priešdėliu *uż-* iš viso nėra, tokiu tipu S.Daukantas praplėtė savo darybos sistemą paveiktas lenkiškų prototipų. Kurtis

priešdėlio už- būdvardžius jam palengvino ir liaudiškas to paties priešdėlio daiktavardžių tipas.

3.1.6. *arcy-*. Daiktavardžiai. DLL S. Daukantas susidarė kelis šio iš lenkų kalbos pasiskolinto priešdėlio daiktavardžius (bene 6), pvz.: *arcygriėšnykas Arcygrzesznik* I 13, *Arcyragintojas (Arcyragintos)* "vyriausias taurininkas" *Arcyczesnik* I 12, *Arcyvyskupas Arcybiskup* I 12. Tačiau taip jis vertė tik 6 pirmuosius lenkų priešdėlio *arcy-* vedinius. Toliau einančius jau ėmė versti kitaip, kompoziciniu būdu su pirmuoju sandu *did(ž)-* (plg. *didkunegis arba didžkunegis Arcykapłan* I 13 ir kt.). Matyt, S. Daukantas, sudaręs kelis *arcy-* priešdėlio vedinius, liko nepatenkintas ir surado būdą, kaip lietuviškiau juos pakeisti.

Būdvardžių su *arcy-* priešdėliu nesudarinėta.

3.1.7. *ant-*. Daiktavardžiai. DLL rasta apie 5 šio priešdėlio naujadarinius daiktavardžius, visi jie padaryti iš daiktavardžių, pvz.: *antkakalis, antpečis Nadpiecek* "vieta ant pečiaus" II 14, *antposnagis, antnagys Nadkopicie* "žemesnioji arklio čiurnos dalis" II 12. Toks tipas būdingas ir dabartinei lietuvių kalbai (plg. Urbutis, 1965, 426—427).

Būdvardžiai. Rastas tik vienas šio priešdėlio būdvardis, nefiksuotas LKŽ — *antaltorinis Naoltarzny* II 38, jis laikytinas priešdėlio-priesagos vediniu, t. y. mišraus darybos būdo reprezentantu.

Yra vienas ir nelabai aiškios darybos (veiksmažodinis ?) būdvardis — *antstotas Naparty* "priremtas, prispaustas" II 39.

3.1.8. *pra-*. Daiktavardžiai. DLL yra keli šio priešdėlio hibridiniai daiktavardžiai, nepažymėti LKŽ, pvz.: *praprobočius Napradziad* II 15, *pratoncaunykas Przedtanecznik* "šokėjas, pradėdantis balių pirmuoju šoku" II 604. Vienas iš tokių daiktavardžių laikytinas priesagos-priešdėlio vediniu — *pražodinė Etymologia* I 287.

3.1.9. *po-*. Daiktavardžiai. DLL rastas vienas naujadarinis šio priešdėlio daiktavardis *potiltis Podmoście* "vieta po tiltu" II 425. Tokio tipo vediniai būdingi ir dabartinei kalbai (Urbutis, 1965, 431). Kai kurių iš S. Daukanto susidarytų *po-* priešdėlio vedinių gal net negalima laikyti tikrais žodžiais, o tik lenkų prototipo pavyzdžiu sudarytais

prielinksnio *po* ir daiktavardžio junginiais (suaugtiniais žodžiais), pvz.: *popietų (popietù) Poobiedzie "popietė" II 494, povakarynės Powieczere II 543.*

Būdvardžiai. Pastebėtas tik vienas *po-* priešdėlio daiktavardinis būdvardis, neužfiksuotas LKŽ — *pobliūdis Podmisny II 425.* Tokio tipo darinių, nors retai, pasitaiko ir dabartinėje lietuvių kalboje.

3.1.10. *pro-*. Daiktavardžiai. DLL yra vienas kitas šio priešdėlio LKŽ neužfiksuotas daiktavardis, pvz.: *promotina Pramatka II 564, proprobotė Praprababa II 564.* Tai pirmykštį asmenį žymintys vediniai, įprasti ir dabartinei kalbai (Urbutis, 1965, 434). Jų negausumą DLL ribojo specifinė semantika.

3.1.11. *pas-* (?). Būdvardžiai. DLL rasti du nefiksuoti LKŽ žodžiai: *paskapinis, pasgrabinis Przygrobny II 674.* Jie galbūt laikytini priešdėlio-priesagos vediniais. Šiaip ar taip, tai nebūdingas lietuvių kalbai tipas (iš viso nėra priešdėlio *pas-*).

3.1.12. *nū-* (bk. *nuo-*). Būdvardis. Tikro priešdėlinio *nū-* vedinio DLL nepastebėta. Vienas čia pateikiamas netipiškos lietuvių kalbai darybos būdvardis laikytinas mišraus darybos būdo — prefiksacijos-sufiksacijos — reprezentantu: *nūvidurinis Excentryczny I 289.*

3.2. Veiksmažodžiai

3.2.0. Priešdėlinių veiksmažodžių, nefiksuotų LKŽ, daugumą derėtų laikyti realizuotais potenciniais dariniais, tad visiško tikrumo, kad jie S.Daukanto naujadarai, nėra. Tačiau ir realizuotų potencinių darinių analizė gali parodyti individualios S.Daukanto darybos sistemos polinkius

DLL rasta apie 600 priešdėlinių veiksmažodžių, nesančių LKŽ ir jo kartotekoje. Tai 14 priešdėlių vediniai: *par-* (bk. *per-*), *pri-*, *pa-*, *iš-*, *ap-*, *į-*, *su-*, *už-*, *ant-*, *nu-*, *pra-*, *at-*, *par-* (bk. *par-*), *pryš-* (plg. bk. *prieš-*). DLL produktyviausia yra priešdėlių *par-* (bk. *per-*) (apie 150), *pri-* (apie 110), *pa-* (per 70), *iš-* (per 50), *ap-* (apie 50), *į-* (per 40), *su-* (per 30), *už-* (apie 30), *ant-* (apie 20), *nu-* (apie 20) daryba.

Mažiau produktyvi ji yra su priešdėliais *pra-* (apie 10), *at-* (apie 10), *par-* (bk. *par-*) (1), *pryš-* (bk. *prieš-*) (1). Atkreiptinas dėmesys, kad *at-* ir *par-* (bk. *par-*) yra vieninteliai priešdėliai, neturintys juos atitinkančių prielinksnių (plg. Paulauskas, 1958, 325). Galbūt tai yra viena iš priežasčių, kodėl S.Daukantui jie buvo mažai produktyvūs (*par-* [bk. *par-*], be to, turi daug mažiau reikšmių negu kiti priešdėliai, plg. Paulauskas, 1958, 375).

Nenurodant kiekvieno priešdėlio atskirų reikšmių, galima pasakyti, kad paprastai S.Daukantas laikėsi lietuvių kalbai būdingų priešdėlinių veiksmažodžių tipų darybos, kad dauguma tų tipų jo darybos sistemoje yra produktyvūs. Tačiau esti ir aiškių vertinių, paveiktų lenkiškojo prototipo.

3.2.1. *par-* (bk. *per-*). DLL rasta apie 150 šio priešdėlio veiksmažodžių, nefiksuotų LKŽ, pvz.: *parbibsoti* "išdrysoti, išgulėti tam tikrą laiką" *Przeleżeć* II 620, *parišeigauti*, *pariškilminti* *Przeparadować* "išsikvėpti nuo didelio puikavimosi" II 630, *partilti* "nutilti" *Przecichać* II 595. Per 95% jų versta pagal atitinkamą lenkų veiksmažodžių su priešdėliu *prze-* prototipą, dalis jų — aiškūs vertiniai. Tik vienas kitas sudarytas kitaip, pvz.: *neparmestuotas* *Nierozmierzony* "neišmatuotas" II 105, *parvartalioti*, *pervartalioti* *Poprzewracać* II 503.

3.2.2. *pri-*. DLL yra apie 110 priešdėlio *pri-* naujadarinių veiksmažodžių, pvz.: *priburniuoti* *Nazłorzeczyć* "prakeikti" II 70, *prisiguosti* *Nazalić się* II 69, *prismilinti* *Przychęcać* "privilioti" II 665, *prizebelioti* "pritaulyti" *Nabajać* II 1. Apie 80% jų versta iš lenkų kalbos veiksmažodžių su priešdėliu *na-*.

3.2.3. *pa-*. Per 70 DLL veiksmažodžių su priešdėliu *pa-* nefiksuoti LKŽ, pvz.: *pagūžuoti* (:gūžuoti "keliauti") *Popielgrzymować* II 498, *patrejopinti* *Potrojać*, *potroić* "patrigubinti" II 535, *paūksmėti* *Przycieniać* "pritemti" II 667, *paužkuluoti* "užkula į valgį įdėti" *Podsadlić* *podsadlać* II 434. Tai paprastai liaudiškų tipų dariniai.

3.2.4. *iš-*. DLL surasta per 50 šio priešdėlio veiksmažodžių, neįtrauktų į LKŽ, pvz.: *išgeltoninti* (*iszgéltoninti*) *Wyżółcić* III 643, *išmandyti* "išmėginti" *Wypróbować* III 615, *išsigunkloti* "susiraukšlėti, susikreivinti" *Popaczyć się* II 496, *išskomėti*

"išragauti" *Wykosztować* III 598. Didžioji dalis jų S.Daukanto yra versti iš lenkų kalbos *wy-* tipo veiksmažodžių (per 30).

3.2.5. *ap-*. Apie 50 DLL šio priešdėlio veiksmažodžių nefiksuota LKŽ, pvz.: *apgudinti* "truputį įgudinti" *Oswajać* II 305, *apkaspinuoti* "aprišti kaspinais" *Otasmować* II 311, *apsviestinti* *Namaslić* II 33, *apžiogrinti* (:žiogrinti — S.Daukanto naujadaras) *Oparkanić* II 269 ir kt. Daugiau kaip pusė (~30) jų versta iš lenkų kalbos priešdėlio *o-* veiksmažodžių.

3.2.6. *į-*. Iš viso DLL pavyko rasti per 40 veiksmažodžių su šiuo priešdėliu, neįtrauktų į LKŽ, pvz.: *įpydyti* "įnešti" *wnosić* III 557, III 558, *įpūliuoti* *Rozropić* III 76, *įstumlioti* *Powpychać* II 548, *įturtauti* "darytis turtingesniam" *Zbogacać* III 743. Dažniausiai tai būdingų liaudies kalbai tipų vediniai.

3.2.7. *su-*. DLL rasta per 30 LKŽ nepateiktų šio priešdėlio veiksmažodžių, pvz.: *susiergloti* *zblaznić się* "apsijuokti" III 743, *susvetmoterauti* (:svetmoterauti) *Scudzołozzyć* III 134, *sualginėti* *Pozjadać* II 556. Dažniausiai tai liaudiškos darybos reprezentantai, nors kartais jaučiasi ir lenkiško prototipo įtaka.

3.2.8. *už-*. DLL surasta apie 30 šio priešdėlio veiksmažodžių, kurių nėra LKŽ, pvz.: *užalgauti* *Zadziałać* "pradėti algauti, tarnauti" III 665, *užgėdinti* *Pozawstydzać* II 555, *užmaižioti* *Zasikać* "apšlapinti" III 717, *užsišniukščioti* *zaszlochać się* "pradėti verkti" III 726. Priešdėlis *už-* DLL retai vartojamas reikšme, kuri aukštaičių tarmėse ir bk. yra viena iš pagrindinių — "veiksmažodžio krypties ant ko nors" reikšmė. DLL ir kituose S.Daukanto raštuose (plg. Kalnius, 1937, pratarmė) šiai reikšmei žymėti vartojamas žemaičių priešdėlis *ant-* (plg. *ant-* 3.2.9.). Tačiau dalis priešdėlio *už-* naujų vedinių yra verstinio pobūdžio.

3.2.9. *ant-*. DLL yra apie 20 priešdėlio *ant-* vedinių, nefiksuotų LKŽ, pvz.: *antmaustyti* "užmaustyti" *Zadziać* III 665, *antpusti* *napuchnąć* "ištinti" II 46, *antšluoti* *Namiotać* "užšluoti" II 35. Priešdėlis *ant-* būdingas tik žemaičiams. Jis "atitinka [aukštaičių ir] literatūrinės kalbos priešdėlį *už-*, rodantį kryptį ant ko nors, virš ko nors ar kurią nors kitą šio priešdėlio reikšmę" (Paulauskas, 1958,

318). Antra vertus, kai kurie priešdėliniai *ant-* DLL veiksmožodžiai yra verstinio pobūdžio, jaučiamas lenkų kalbos prototipų su priešdėliu *na-* poveikis.

3.2.10. *nu-*. Rasta apie 20 *nu-* veiksmožodžių DLL, nefiksuotų LKŽ, pvz.: *nudailydauti Wymajstrować* III 604, *nudanguoti "nudengti" rozkrywać* III 55, *numiginti Pospic* II 522, *nusiprakaitauti Zapotnieć* III 705.

3.2.11. *pra-*. DLL rasta kiek daugiau nei 10 šios priegagos vedinių, kurie nefiksuoti LKŽ, pvz.: *prairbinti Przegospodarować "išūkininkauti kiek laiko"* II 609, *prakaišti Przeskrobać "perskusti, pergremžti (kiaurai)"* II 642, *prauosti Przewąchać "išuostyti, išuostinėti"* II 654.

3.2.12. *at-*. Šio priešdėlio veiksmožodžių, nefiksuotų LKŽ, DLL yra apie 10, pvz.: *atgainioti "dažnai atginti, atvaryti" Poodpędzać* II 495, *atkaitalioti Poodmieniac* II 495, *atplūdurinti przyplawić* II 691, *atsisiekt' "atsisakyti priesaikos" Abjuować* I 1.

3.2.13. *par-* (bk. *par-*). Galima paminėti tik vieną šio priešdėlio DLL naujadarą — *pardupšioti* (: *dupšioti* "žygiuoti, marširuoti") *Przymaszerować* II 683. Tose DLL vietose, kur galima būtų tikėtis *par-* naujadarų (pvz., greta lenkų *prze-* priešdėlio veiksmožodžių), paprastai randama tik *pa-*, *pri-* priešdėlių vedinius.

3.2.14. *pryš-* (bk. *prieš-*). Tik vienas rastas ir priešdėlio *pryš-* naujadaras — *pryšstembti Przeciwdziałać "priešingai veikti"* II 596. Tokio priešdėlio vediniai dabartinėje bk. nekuriami (keletas kalboje egzistuojančių darinių, pvz.: *priešgyniauti, prieštarauti* yra sinchroniškai neproduktyvaus tipo reprezentantai).

4. GALŪNINIAI NAUJADARAI

4.1. Daiktavardžiai

4.1.0. Naujadarų daiktavardžių DLL S.Daukantas darėsi su 5 galūnėmis: *-(i)a*, *-as*, *-ė*, *-is/-ys* ir *-(i)us*, *-ė*. Jos visos yra dariausios ir dabartinėje lietuvių kalboje (Urbutis, 1961b, 29—57). Iš viso jis buvo sudaręs apie 60 galūninės darybos daiktavardžių, apie pusė jų yra galūnės *-is/-ys*

vediniai.

S.Daukantas nebuvo linkęs sudarinėti daug naujų galūninės darybos žodžių, daug dažniau jis kūrėsi dūrinių ir priesagų vedinių. Dabartinėje lietuvių bk. V.Urbutis suskaičiavo maždaug tiek pat galūnių darybos daiktavardžių kaip ir sudurtinių (Urbutis, 1961b, 28), o DLL galūnių darybos daiktavardžių naujadarų yra apie 15 kartų mažiau negu naujų sudurtinių žodžių (tiesa, DLL dūriniai skaičiuoti ne tik daiktavardžiai, bet visi, tad atrinkus tik daiktavardžius šis santykis sumažėtų).

Daugiausia S.Daukantas sukūrė veikėjų ir veiksmazodinės ypatybės turėtojų pavadinimų (per 20) bei vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimų (apie 20), mažiau — veiksmo rezultato ir veiksmazodinių abstraktų pavadinimų (abiejų apie 10), vieną kitą skirtumo pagal lytį pavadinimą, taip pat vedinių iš skaitvardžio,rieveiksmio. Lyginant juos su priesaginėmis daiktavardžių naujadarais, matyti, kad galūnių darybos daiktavardžių beveik nekurta su kategorinėmis abstraktų (veiksmazodžių ir vardažodžių) reikšmėmis, nors būtent šiomis reikšmėmis sudaryta daugiausia priesaginių daiktavardžių naujadarų — daugiau nei pusė.

Baigiant reikia pasakyti, kad galūninė daiktavardžių daryba DLL, palyginti su priesagine, yra menkai produktyvi — priesaginių naujadarų daiktavardžių yra net 18 kartų daugiau nei galūnių (1100:60).

4.1.1. *-is/-ys* (ir *-is*, *-ė*). Daugiausia galūninės darybos daiktavardinių naujadarų rasta su galūne *-is/-ys* — apie 30. Maždaug pusė jų yra veiksmazodžių vediniai — tai daugiausia veikėjų, veiksmazodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, pvz.: *draudys Smierzyciel* "draudėjas, ramintojas" III 204, *grumzdys Groziciel* "grasintojas" I 377, *vainis Czerniciel* "šmeižikas" I 163, ir (rečiau) veiksmo rezultato pavadinimai, pvz.: *įtėmis* (:įsitėmyti?) *Przywidzenie* "vaizdinys, sapnas" II 708, *pagrobis Połup* "grobis" II 481. Be to, rastas vienas veiksmazodinis abstraktas — *ipirkis Wkupno* "pirkimas, įpirkimas" III 552. Visų šių 3 veiksmazodinių tipų esama ir dabartinėje kalboje (Urbutis, 1961b, 40—43).

Kitą pusę galūninės darybos daiktavardinių naujadarų su galūne *-is/-ys* sudaro vardažodžių vediniai. Iš būdvardžių

padaryta būdvardinės ypatybės turėtojų pavadinimų, pvz.: *atšiauris* "kas atšiaurus" *Hardasz* I 400, *guvis* (:guvus) *Przebieglec* "guvus, apskrus žmogus" II 589, *mandagis*, -é *Fryerka* I 317, *Grzecznis* I 384, o iš daiktavardžių — daiktavardinės ypatybės turėtojų, pvz.: *nagys Gmeracz* "kas rausiasi, tiria kokį reikalą" I 354, *smuikys* "grojėjas" *Gracz* I 370. Šiedu vardažodiniai *-is/-ys* galūnių darybos tipai gana darūs ir dabartinėje bendrinėje kalboje (Urbutis, 1961b, 45).

Apibendrinant galima pasakyti, kad *-is/-ys* galūnės naujadarus S.Daukantas darėsi remdamasis liaudies kalba.

4.1.2. *-(i)a*. Su šia galūne DLL rasta mažiau nei 10 naujadarų. Dauguma jų yra padaryti iš veiksmažodžių ir reiškia veiksmo rezultata (pvz., *susiauta Nasep* "žemių krūva" II 52), be to, yra veiksmažodžių abstraktų (pvz., *sąsieka Poprzysięganie* "užkeikimas, kerėjimas" II 504). Tokie iš seno žinomi tipai yra darūs ir dabartinėje kalboje (Urbutis, 1961b, 29—36; dėl veiksmažodinių abstraktų senumo žr. S.Ambrasas, 1987, 90—91, 99).

DLL rastas tik vienas daiktavardinis *-ia* galūnės vedinys *kerdzia* (:kerdzius) *Skotarka* "piemenė, ganytoja" III 173. Tai pagal vyriškosios lyties asmenį pasidarytas moteriškosios lyties asmens pavadinimas.

4.1.3. *-as*. DLL rasta mažiau nei 10 *-as* galūnės naujadarų. Daugiausia jų padaryta iš veiksmažodžių ir reiškia veikėjus, pvz.: *antveizas* "prižiūrėtojas, valdytojas" I 233, I 234, I 282, I 414, II 12, II 701, III 214, III 555, *jodas* (:jodyti?) *Bies* "velnias" I 58, *zaunas* (:zaunyti) "plepys" *Bzdura* I 100. Tokio tipo dariniai būdingi ir dabartinei kalbai (Urbutis, 1961b, 51).

DLL rastas ir visai netipiškas darinys — *esas* (:es "s raidės pavadinimas") *Esownik* "atbraila, karnizas" I 287.

4.1.4. *-ė*. DLL rasta tik keletas šios galūnės naujadarų. Tai veikėjų pavadinimai, pvz., *klaidė* (:klaidžioti) "valkata" I 614, II 493, II 549, III 554, moteriškosios lyties asmenų pavadinimai, pvz., *erglė* (:ergla) *Błaznica* "kuri maivosi, draikosi" I 64, patelių pavadinimai, pvz., *kniuise* (:kniuisis) *Komorzyca* "uodo patelė" I 526, netgi skaitvardžio vedinys — *vienė* (:vienas) *Jednostka* "vienetas, egzempliorius" I 433.

Dalis šios galūnės naujadarų netipiški, pvz.: *erglė* (pamatinis *ergla* ir taip jau yra bendrosios giminės daiktavardis), *vienė* (iš skaitvardžių paprastai galūnių vediniai nesudaromi).

4.1.5. *-(i)us, -ė* DLL terasta keli šios galūnės daiktavardžiai, nefiksuoti LKŽ. Tai ir daiktavardinės, ir veiksmožinės ypatybės turėtojų pavadinimai, pvz., *burnius, -ė Bluznierca* I 68, *Gębacz* I 338, *Gębaczka* I 338, *mylius, -ė "meilužis"* *Kochanek* I 514, *Kochanica* I 514, *Kochanka* I 514. Abu tipai būdingi dabartinei bk. (Urbutis, 1961b, 56; 1965, 340, 365—366).

4.2. Būdvardžiai

4.2.0. Būdvardžių galūninės darybos naujadarų DLL sudarinėta tik su galūnėmis *-us, -is* ir ypač retai — su *-as* : iš viso apie 20 būdvardžių, nefiksuotų LKŽ. Taigi galūninės darybos būdvardžių DLL S.Daukantas susidarė 40 kartų mažiau nei priesaginių (20:800). Palyginus dar galūnių ir priesaginių naujadarų daiktavardžių santykį DLL (60:1100), matyti, kad S.Daukanto darybos sistemoje galūnių daryba užėmė periferinę vietą, o vyravo priesaginis darybos būdas. Jis S.Daukantui turbūt rodėsi aiškesnis, išraiškesnis.

4.2.1. *-us*. DLL yra apie 10 šios galūnės naujadarinių būdvardžių. Dauguma jų — tai daiktavardžių vediniai, pvz.: *nelaikus (:nelaikas) Niewczesny* II 120, *pamokslus (:pamokslas) Nauczliwy* II 63. Tokie vediniai būdingi ir dabartinei lietuvių kalbai, savo reikšme jie adekvatūs *-ingas* priesagos būdvardžiams (Valeckienė, 1965, 568). Tarp tokių pasitaiko ir mišrios darybos, t.y. prefiksacijos-paradigmacijos būdu sudarytų vedinių, pvz.: *neirbus (:irba "ūkis") Niegospodarny* II 85a, *nenuodėmus (:nuodėmė) Nieprzestępny* II 102.

Minėtini taip pat keli veiksmožiniai vediniai, pvz.: *jungus Łączny "jungias, jugiantis"* I 601, *skardus Drapiężny "plėšrus, skerdžiantis"* I 236. Bet dėl Daukanto grafikos (čia jis rašė pagal savo tarmės fonetiką) dažnai sunku pasakyti, ar toks vedinys yra dalyvis, ar *-us* būdvardis, nes S.Daukantas ir dalyvius gale dažnai žymėjo *-ūs* (*essūs "esąs", nykstūs "nykstaš"* ir t.t.). Todėl veiksmožinių

būdvardžių skaičiaus tiksliai nurodyti neįmanoma.

4.2.2. *-is*. DLL rasta keletas daiktavardinių *-is* būdvardžių naujadarų, pvz.: *drobulis* (:drobulė) *Przescieradłowy* II 640, *jaukuris* (:jaukurai "jaujos kuriava") *Opalny* II 269, *plonimis* (:plonima "smilkiny") *Skroniony* III 177. Tokios darybos būdvardžiai pažįstami ir dabartinėje kalboje (Valeckienė, 1965, 578—579).

Taip pat rasti du veiksmažodiniai vediniai *pargalis* (:pargalėti) *Nadmożny* II 13, *paržinis* (:paržinoti) *Przewiadziány* "numanomus iš anksto" II 656.

4.2.3. *-as*. Šios galūnės būdvardžių daryba DLL ne-
produktyvi: rasti tik du naujadarai. Vienas — veiksmažodinis: *neattiesas* (:neattiesti) *Nierzetelny* "nesąžiningas, nedoras" II 107, kitas — prielinksninis: *pryšas* (:pryš) *Przeciwległy* "priešais esantis" II 596. Abu jie yra netipiški lietuvių kalbai.

5. IŠVADOS

5.1. DLL rasta apie 3800 naujadarų. Tradiciškai nurodomos S.Daukanto naujadarų kūrimo priežastys — poreikis pavadinti naujas sąvokas ir tai, kad ilgai gyvendamas svetur, už Lietuvos ribų, jis galėjo kai kuriuos žodžius būti pamiršęs. Tačiau žinant, kad nemažai naujadarų S.Daukantas kūrė neatidžiai, neįsigilindamas į sudaromo žodžio reikšmę (plg. *międzyczasie* — *tarpmakaulis*), nežiūrėdamas, ar kalbai reikalingas naujasis žodis (plg. *tingingas*), sunku nurodyti dar vienos priežasties — bet kokia kaina sudaryti kuo daugiau naujadarų lietuvių kalbos prestižui remti. Tai turėjo ir tolesnių tikslų — kurti sunormintą, vadinasi, tautos (ne liaudies) kalbą, ugdyti valstybinę sąmonę.

Šiandien turimais duomenimis S.Daukantą galima laikyti bene didžiausiu lietuvių kalbos naujadarų kūrėju per visą jos gyvavimo laiką.

5.2. Daugiausia naujadarų S.Daukantas kūrė su priešagomis (per 2000), mažiau — durdamas žodžius (apie 900), dar mažiau — priešdėline (apie 800) ir mažiausia — galūnine daryba (apie 80). Lyginant su dabartinės bk.

daiktavardžių darybos polinkiais (yra duomenų tik apie daiktavardžių darybos būdų proporcijas), matyti, kad S.Daukantas daug mažiau nei įprasta dabartinėje bk. naudojosi galūninės darybos būdu: DLL net 11 kartų mažiau galūnių vedinių naujadarų, o dabartinėje bk. — sudurtinių daiktavardžių gal net kiek mažiau negu galūnių vedinių.

5.3. S.Daukanto individualioji darybos sistema kiek skyrėsi nuo liaudinės. Nors jo epochos žodžių darybos produktyviusius ir neproduktyviusius tipus sunku nustatyti, vis dėlto galima teigti, kad nuo liaudiškų tendencijų S.Daukantas daug kur nukrypdavo. Jį dažnokai veikė lenkiškas darinys prototipas (pvz., *daugžinumas Wielowiedztwo* III 538, *kastretmetinis Cotrzecioletni* I 144, *lašinėjas Słonik* III 192, *paūkanotesnis Przychmurniejszy* II 665, *pryšparausa Przeciwpodkop* II 596, *pusmūrgriaunė Półmurołom* II 476, *veikalraštinis Dziejopisny* I 270). Toks lenkiško prototipo poveikis buvo galimas dėl S.Daukanto laisvai suvoktos žodžių darybos. Raštu savo naujadarų kūrimo principų jis nėra suformulavęs, bet aišku, kad liaudies darybos sistemos ribų jis dažnai nepaisė. Tiksliau sakant, S.Daukantas kaip kalbininkas mėgėjas turėjo manyti, jog svarbiausia yra tai, kad naujadaras būtų suprstas, o ne tai, kokios yra gyvosios kalbos žodžių darybos tendencijos. Todėl ir kūrė naujų darybos tipų, pvz., daiktavardinių *-(i)okas* būdvardžių (*maišokas* "panašus į maišą, maišo formos"), sudurtinių dalyvių (*auksospindąs, viskušąs* "sukelias visa ko judėjimą, priverčiaš visa ką judėti"), priesagos *-inės* daiktavardžių mokesčiams pavadinti (*kirvinės* "mokestis už medžių kirtimą miške") ir kt.

Vilnius, 1986—1987, 1990

LITERATŪRA

1. S.Ambrazas, 1983 — Ambrazas S. Dėl veiksmažodžių abstraktų su priesaga *-imas/-ymas* darybos raidos // Baltistica. 1983. T. 19(1). P. 66—70.
2. S.Ambrazas, 1986 — Ambrazas S. Lietuvių kalbos veiksmažodžių ir vardažodžių abstraktų istorinė sąsaja // LTSR MA darbai. Ser. A.

1986. T. 3. P. 115—126.

3. S.Ambrasas, 1987 — Ambrasas S. Lietuvių kalbos galūnių darybos veiksmazodžių abstraktų raida // LTSR MA darbai. Ser. A. 1987. T. 2. P. 90—103.

4. Balašaitis, 1966 — Balašaitis A. Simonas Daukantas — lietuviškos gramatinės terminijos pradininkas // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1966. T. 8. P. 203—210.

5. BL — Łaukys J. [Daukantas S.] Budą Senowę—Lėtuwiū Kalnienū ir Żamajtiū ... Petropilie, 1845.

6. Brückner, 1985 — Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa, 1985.

7. Būga, 1958, 1959, 1961 — Būga K. Rinktiniai raštai. V., 1958, 1959, 1961. T. 1—3.

8. Buttler, 1962 — Buttler D. Neologizm i terminy pokrewne // Poradnik Językowy. 1962. Nr. 5—6. S. 235—244.

9. Celmiņa, 1948 — Celmiņa I. Adjektivi ar izskapu -igs un -isks // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis. 1948. Nr. 7. Lpp. 85—89.

10. DLL — Didysis S.Daukanto lenkų—lietuvių kalbų žodynas. T. 1—3 [LKLİB esantis rankraštis, F1 /SD 12].

11. Doroszewski, 1954 — Doroszewski W. Z zagadnień leksykografii Polskiej. Warszawa, 1954.

12. Drotvinas, 1957 — Drotvinas V. XVI—XVIII a. lietuviškų raštų sudurtinių daiktavardžių daryba dėmenų atžvilgiu // Vilniaus pedagoginio instituto mokslo darbai. 1957. T. 3. P. 203—220.

13. Drotvinas, 1963 — Drotvinas V. Lietuvių literatūrinės kalbos sudurtinių būdvardžių struktūriniai-semantiniai tipai (remiantis XVI—XVIII a. raštų medžiaga) // Kalbotyra. 1963. T. 6. P. 75—97.

14. FrnW — Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg, Göttingen, 1962—1965. Bd. 1—2.

15. Gaertner, 1934 — Gaertner H. Gramatyka współczesnego języka Polskiego. Lwów, Warszawa, 1934. T. 3(1).

16. Gaertner, 1938 — Gaertner H. Gramatyka współczesnego języka Polskiego. Lwów, Warszawa, 1938. T. 3(2).

17. Grinaveckis, 1984 — Grinaveckis V. Ar priesaga -očius yra slaviškos kilmės // Mūsų kalba. 1984. Nr. 1. P. 42—45.

18. Jablonskis, 1957, I — Jablonskis J. Rinktiniai raštai. V., 1957. T.1.

19. Jašinskaitė, 1971 — Jašinskaitė I. Veiksmazodžių struktūriniai tipai ir daryba // Lietuvių kalbos gramatika. V., 1971. T. 2. P. 218—269.

20. Kalnius, [1937] — Kalnius A. Simano Daukanto raštų žodynas. K., 1937 [rankraščio nuorašą turi LKI Žodynų skyrius].

21. Kalnius, 1939 — Kalnius A. Daukanto pažiūros į kalbos ir tautos santykius // Židinys. 1939. Nr. 11. P. 515—528.

22. Kniūkšta, 1976 — Kniūkšta P. Priesagos -inis būdvardžiai. V., 1976.

23. Kruopas, 1961 — Kruopas J. S.Daukanto leksikografiniai darbai // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1961. T. 4. P. 301—317.

24. Kurschat, 1876 — Kurschat F. Grammatik der litauischen Sprache. Halle, 1876.

25. Laurinaitis, 1936 — Laurinaitis V. S.Daukanto jaunatvės kūryba. K.,

1936.

26. Leskien, 1891 — Leskien A. Die Bildung der Nomina im Litauischen // Abhandlungen der königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften. Leipzig, 1891. Bd. 28. S. 153—618.

27. Lhomond, 1838 — Lhomond C.F. Epitome historiae sacrae. Petropoli, 1838. 63 ir 42 p.

28. LKG — Lietuvių kalbos gramatika. V., 1965—1976. T. 1—3.

29. LKŽ — Lietuvių kalbos žodynas. V., 1956—1986. T. 1—14.

30. Mūsienu lat. lit. val. gr., 1959 — Mūsienu latviešu literārās valodas gramatika. Rīga, 1959. D. 1.

31. NdŽ — Niedermann's M., Senn's A., Brender's F., Salys A. Lietuvių rašomosios kalbos žodynas. Heidelberg, 1932—1968. T. 1—5.

32. Paulauskas, 1958 — Paulauskas J. Veiksmažodžių priešdėlių funkcijos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje // Literatūra ir kalba. 1958. T. 3. P. 301—453.

33. PI — S.Daukanto pastabos dėl L.Ivinskio kalendorių, arba metkaitlių, kalbos / Paruošė J.Kruopas // Literatūra ir kalba. 1958. T. 3. P. 478—487.

34. PN — S.Daukanto pastabos dėl G.Neselmano žodyno / Parengė J.Kruopas // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1962. T. 5. P. 227—237.

35. Ropelewski, [1847] — Słownik polsko—francuzki. Berlin: Behr, [1847]. T. 1—3. 3412 s.

36. Sereiskis, 1933 — Sereiskis B. Lietuviškai—rusiškas žodynas. K., 1933.

37. Sirvydas, 1979 — Pirmasis lietuvių kalbos žodynas / Parengė K.Pakalka. V., 1979.

38. Skardžius, 1931a — Skardžius P. Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen. K., 1931.

39. Skardžius, 1931b — Skardžius P. Smulkmenos. VI // Archivum Philologicum. K., 1931. T. 2. P. 197.

40. Skardžius, 1937 — Skardžius P. Šis tas iš žodžių darybos // Archivum Philologicum. K., 1937. T. 6. P. 129—132.

41. Skardžius, 1943 — Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. V., 1943.

42. Subačius, 1987 — Subačius G. Dėl S.Daukanto lenkų—lietuvių kalbų žodynų genezės // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1987. T. 26. P. 151—157.

43. Ułaszyn, 1923. — Ułaszyn H. Gramatyka języka Polskiego. Kraków, 1923.

44. Ulvydas, 1971 — Ulvydas K. Prieveiksmis // Lietuvių kalbos gramatika. V., 1971. T. 2. P. 425—542.

45. Urbutis, 1961a — Urbutis V. Dabartinės lietuvių kalbos sudurtinių daiktavardžių daryba // Dabartinė lietuvių kalba. V., 1961. P. 65—121.

46. Urbutis, 1961b — Urbutis V. Dabartinės lietuvių kalbos galūnių darybos daiktavardžiai // Kalbotyra. 1961. T. 3. P. 27—60.

47. Urbutis, 1965 — Urbutis V. Daiktavardžių daryba // Lietuvių kalbos gramatika. V., 1965. T. 1. P. 251—473.

48. Urbutis, 1978 — Urbutis V. Žodžių darybos teorija. V., 1978.

49. Valeckienė, 1965 — Valeckienė A. Būdvardis // Lietuvių kalbos gramatika. V., 1965. T. 1. P. 474—603.

50. Vanagienė, 1976 — Vanagienė B. Žodynėlis // S.Daukantas. Raštai. V.,

1976. T. 1. P. 759—777.

51. Vitkauskas, 1974 — Vitkauskas V. Žemaičių dūnininkų šnektų morfofoneminiai dialektizmai: Filol. m. kand. dis. V., 1974. [VUB esantis rankraštis, F 76 / Ds 2024].

52. Zinkevičius, 1966 — Zinkevičius Z. Lietuvių dialektologija. V., 1966.

53. Английские неологизмы, 1983 — Английские неологизмы. Киев, 1983.

54. Балтыня, 1979 — Балтыня М.К. Суффиксальное словообразование отлагольных существительных в латышском письменном языке (на -šana, -ums, -iba, -iens): Автореф. дис. канд. филол. наук. Рига, 1979.

55. Клепиков, 1959 — Клепиков С.А. Филиграни и штемпели. На бумаге русского и иностранного производства XVII—XX вв. Москва, 1959.

56. Котелова, 1978 — Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. Ленинград, 1978. С. 5-26.

TRUMPINIMAI

acc. — accusativus, galininkas.

adj. — adjectivum, būdvardis.

adv. — adverbium, prieveiksmis.

bk. — bendrinė kalba.

S.Dauk.— Simono Daukanto raštai.

gen. — genitivus, kilmininkas.

LKI — Lietuvių kalbos institutas.

LKLİB — Lietuvių kalbos bei Literatūros ir tautosakos institutų biblioteka.

MAB — Lietuvos Mokslų Akademijos centrinė biblioteka.

nom. — nominativus, vardininkas.

num. — numerale, skaitvardis.

part. — participium, dalyvis.

praep. — praepositio, prielinksnis.

pranc. — prancūzų, prancūziškai.

pron. — pronomen, įvardis.

prt. — particula, dalelytė.

sub. — substantivum, daiktavardis.

t. — ir tolesni puslapiai.

verb. — verbum, veiksmažodis.

VUB — Vilniaus Universiteto biblioteka.

ž. — žemaičių, žemaitiškai.

PRIEDAS

[Simono Daukanto pastabos apie kalbą, rankraštis saugomas LKLIB F1 / SD 17 (nelabai tiksliai kažkieno pavadintas "Lietuvių ir latvių kalbų lyginimas")*].

[p.1] Co Łotysze wymawiają ou, to Litwini ą i tak kousti kənsti, lecz że niemcom ciężko było wymowic ou więc wprowadzili w pisowni oh. Jakoz Saksoczyk pierwszy tłumacz pisma Świętego wprowadził pierwszą ortografią w łotewski język.

Ejti^{xx}, ejdinti

Paskādon, Dāngon pro paskādosna, Dāngosna
Skubīnimos aliud skubieiemas, Kékszawīmos, alias kékszawīmas.

parinkti, paľasyti, pakelti, paszeszti,

rugsīna dirbsīna powiększajāce pro dirbimas rugīmas

Derimas, derieiemas. degimas deginīmas deginīmas

auksztin, tolin, gerin, didin pro auksztesnej, didesnej, tolesnej

Linksmintos, palinksmintos,

raszoties, raszieties, raszytijs, sakoties, saketies, sakytijs

darós darānsis pismie [?], praszós proszāsis, sakós sakāsis,

ľajkós, ľajkānsis pismie [?].

kajp antaj ĩszejnama kėlausint

tolintĩ tolindautĩ

griuti, griautĩ

Daugumas, daugybe, kāntrumas, kāntrybe

Dirbsīna, augsīna ein act einer handlung bezeichnen.

Kajstó } mĩrsztó { mirtĩ Rũkti

Kajtó } kajsti

Kajtó } mĩrszti { mĩrszti Rũkti

*Remiantis S.Daukanto rašybos tyrimais, pagal raides *ĩ, ó* ir dvibalsius *aj, ej* galima nustatyti, kad šis rankraštis rašytas po 1838 m. ir prieš 1850 m., vadinasi, S.Daukantui gyvenant Petrapilyje. Popierius turi ovalų antspaudą su užrašu "И.И.П.Б.Ф." (Императорская Петергофская бумажная фабрика). S.A.Klepikovas mano, kad toks popierius gamintas 1833–1834 m. (plg. Клепиков, 1959, 74, № 75).

**Šiame rankraštyje S.Daukantas, kai kuriuose kituose raštuose jam įprastą raidę *ĩ* (su panašiu į riestinį kirčio ženklą diakritiku), reiškiančią žemaitišką garsą *ę* (vadinasi, dabartinėje bk. tai būtų trumpasis *Ń*), kartais rašė panašiai į *ĩ* (su lankeliu). Bet dėl sistemos visur laikyta tikslinga žymėti *ĩ*.

nepakrutintas nepakrutimas

Spaudamas, spausdamas, a spausti

Biržoutas, Beržinis, Beržingas, Beržiszkas uti Poniszkas v
beržok

Paswajgis paswajgiele, Padukielis, padukiele, paswajges.

lystī, karwe sólyso-

linsti kiaule lindo

numaj akmininej domus lateritia, plitinej cimentitia

mienesinis, lunaris mienesingas, mienesiszkas mienesijna,
mienesijno.

[p.2] Joudas warnas krakterieię wissą pota kinkterieię v
tinkterieię [linkterieię]

grąžós e natura dajłós ex arte, pujkós

Płonumas, płoninys, płoninius pradieię werpti storinis storas,
storingas, storokas

Gilumas, gilme, gilybe — storumas, storis, storybe

jedni mowią rajsžós, drudzy rajszas.

Dactylus pirsztinis — vv kap pirsztas

szalintī szaldyti

Iszretiejemas iszretinimas.

Klibinti wisginti, judieti, kusziete, zywa i niezywa rzecz

Widać dawniej ce mowili pro cze, Szirwid pisze wszdz
[wszędzie?] itak Ciekas loco Czekas Bohemus f 35

Dígós u Dauksza i zamiast y Greckie fol. 31.

Jnpersonaliter rejkia', auszta', temsta' sninga szała, nakti
žijbawa, skausta',

Jezus Kristus ateję i swiętą.

siunstī, sósti, skunstī, skósti, pàrwežó, parwežó

eswa wedo v modó

esma mes

Względem języka prz czytać Heerena T. II. sect. I. pag. 116.

atsiras, atsitrauks

kłautī, kłausyti, klausyset o ne sópraset.

piedosna, numosna, pareię numosna

Egyptan nie Egypton

Sawesp pro pas sawes

gajlim pro gajło mon

gajłù mon pro gajlem.

iszmikłausinieię ap. XXVII cap. 18

nusilejđant ne óssilejđant saulej.
Eje dó zmogó i baźnicę idant melstus
Grivīna. swaras, siunsti, siuti siùsti sósti
sakyti rozkazac kalbieti, byłoti.
trinulti, kuturti, gromulti, wobulti, łukórti, snudórti, korulti,
kiburti, swimburti.

aj manas Diewe!, stoti, stowieti.

[p.3] muszys muszina muszimas

blajwti, muna barwa nubłajwa

Kłoniojes, Kłonioies { jò jos { Pełnāntys ana

{jo jòs {Pełnāntis anij

mesgīnys, masgīnys, mīszīnys, Raszīnys, kratīnys, peszīnys,
sziupīnys, rēntīnys, dziwne zakonczenie rzeczownikow porownac
z temi przymiotnikami ougīnis, molīnis, gelźīnis, warinīs, smilgīnis,
dirsinīs, zirnīnis.

Bałtum, bałtas, jūdum joudas.

Radusešis, dirbusešis, łaukta besólaukta modus dicendi, Tolin
tolesnej, Gerin geresnej item mīnemaj.

Pra significat inchoativum.

Sakȳti mowic, sākyti źiwicą mazac.

szi, szi

ARISTOKRATIJOS LIKIMAS: HENRIKO ŽEVUSKIO METAMORFOZĖS

1. Gyvenimo vingiai

XIX a. kultūra gali pateikti daug įdomių, dažnai vienas kitam prieštaraujančių dalykų. Politinėje literatūroje - tai liberalizmo gimimas ir konservatizmo stiprėjimas, literatūroje - romantizmo dvasia ir realizmo praktika paženklintas romanas, religijoje - ateizmo plitimas, mokslininko kabinete sukurtas pozityvistinis tikėjimas, katalikybės pastangos tapti kultūros ir politikos pakaitalu.

Prancūzijos revoliucijos socialinės idėjos paskutiniaisiais Abiejų Tautų Respublikos egzistavimo metais netapo visų valstybės piliečių mąstymo ir veiklos esme. Iki 1569 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) rytinės žemės - tai stambių magnatų tėvonijos, kur žmogaus kilmė vertinama labiau negu jo socialinės pažiūros, o didikų genealogija ir luominės tradicijos nė iš tolo negalėjo prilygti revoliucinėms idėjoms. 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija neišgelbėjo valstybės, tačiau Austrijos, Prūsijos ir Rusijos teritorinės dalybos pakeitė Lenkijos ir Lietuvos valstybės piliečių sąmonę. "Kada visuomenė žūsta, pamokantis patarimas tiems, kurie stengsis ją išgelbėti, yra priminimas visuomenei tų principų, iš kurių ji kilusi... Tolsmas nuo jos pirminių pagrindų sargdina, o sugrįžimas gražina sveikata" (Popiežius Leonas XIII, "Rerum novarum").

Volynės aristokrato Henriko Ževuski (Rzewuski) (1791-1866) gyvenimas ir kūryba netelpa vien tik į istorinės Lietuvos politinės tradicijos ar lenkų literatūros raidos rėmus. Jo pasaulėžiūra, godžiai sugerdama ano meto filosofines ir socialines doktrinas, atspindėjo rytinio Europos kultūrinio pakraščio mentalines metamorfozes. Aristokratinės tradicijos nykimas ir bandymas ją atgaivinti niekada nebuvo išskirtinė vakarinių Rusijos imperijos žemių problema, bet senosios europietiškos kultūros krizės požymis.

Bent taip ją suprato pats H. Ževuskis.

Grafas H. Ževuskis gimė 1791 m. gegužės 3 d. Slavutiče, Volynėje. Tą dieną daugumas piliečių šventė naujos konstitucijos principų priėmimą. Henriko tėvas Kijevo kaštelionas Adomas - karštas Targovicos konfederacijos šalininkas - nesuklydo pasakęs, jog šią dieną į pasaulį atėjo naujos konstitucijos priešas¹. Jos priešais tapo dauguma LDK rytinių žemių magnatų, sudarydami Targovicos konfederacijos ir Rusijos carienės Jekaterinos II politikos šalininkų branduolį. Rusijos valdžios atlygis tapo bajoriškų privilegijų ir LDK Statuto išsaugojimas. 1799 m. Henrikas jau mokėsi karmelitų vienuolyne Berdičeve, vėliau buvo auklėjamas Peterburgo kilmingųjų vaikų pensione. Po Tilžės taikos susikūrus Varšuvos hercogystei, H.Ževuskis įstojo į besikuriančią lenkų kariuomenę. Toks sprendimas buvo būdingas daugumai to meto jaunuolių, tikėjusių, kad Napoleono genijus padės atkurti Lenkijos ir Lietuvos valstybę. 1812 m. karinė kampanija atšaldė jaunatvišką idealizmą. Tolesnis H. Ževuskio gyvenimas lyg ir paneigė jaunystėje deklaruotų visuomeninių principų įgyvendinimo kelio lengvabūdiškumą.

1817-1823 m. H. Ževuskis lankėsi Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje, Anglijoje. Jis klausėsi filosofų paskaitų, susipažino su J.Fichtės, F.Šėlingo (Schelling), I.Kanto, G.Hėgelio filosofija, kuri jam padarė atgrasų įspūdį. Prancūzų romantikų J. de Mestro ir D.Bonaldo filosofiją jaunas magnatas vertino labiau negu vokiečių klasikinę filosofiją, o meilę R.Dekartui (Descartes) iškeitė į neapykantą B.Spinozai. Tačiau H.Ževuskio požiūris į filosofiją priklausė nuo gyvenime suformuotų nuostatų, ne nuo grynų gnoseologinių ir ontologinių principų. Apskritai visa jo filosofinė-literatūrinė kūryba - tai reflektuojančio, patriarchalinę bajorišką gyvenimo tradiciją puoselėjančio asmens gyvi svarstymai. Grafo literatūrinės kūrybos populiarumas, peraugantis į visuomenės neapykantą, liudijo tikrą, o ne tariamą keliamų problemų aktualumą. Bet jis mokėjo tuo pačiu: visą gyvenimą giliai neapkentė miesto kultūros. Tenai vykstančios dailės parodos jam tebuvo tik blankūs idėjų atspindžiai, o muzikos koncertuose skambantys garsai jam asociavosi

su durų girgždesiu². Žymiai didesnė vertybė - tai Volynės bajorų istorija. 1829 m. Italijoje H.Ževuskis susitiko su A.Mickevičiumi, kuris paragino jį parašyti "Soplicos atsiminimus". Ilgai negavęs iš Rusijos valdžios oficialaus leidimo knygai spausdinti, H.Ževuskis 1839 m. išleido ją Paryžiuje, o po kelių metų - gerokai išcenzūruota - knyga pasirodė Rusijoje. Knygos turinys - tai 25 pasakojimai iš XVII-XVIII a. bajorų gyvenimo. Kūrinio žanras ("gavėda") ir jo herojai leidžia priskirti "Soplicos atsiminimus" prie bajoriškos literatūros. A.Mickevičius prisipažino, kad "Pono Tado" parašymą inspiravo H.Ževuskio pasakojimai apie patriarchalinį bajorų gyvenimą. Dar 1825 m. grafas kartu su A.Mickevičiumi keliavo po Krymą. Juos lydėjo H.Ževuskio sesuo Karolina, nepaprasto grožio ir sąmojo moteris. Ji buvo slapta caro valdžios agentė ir mokėjo sužadinti pono Adomo dėmesį. Karolina, būdama generolo S.Vito meilužė ir vykdydama slaptosios tarnybos užduotis, jau anksčiau pažinojo rusų poetą A.Puškiną. Tarp jų užsimezgė daugiau negu draugiški santykiai³. Labai tikėtina, kad tik Karolinos dėka du garsūs poetai susipažino Peterburge.

Bet sugrįžkime prie kelionės po Krymą. Kaip žinoma, kelionės įspūdžių sužavėtas A.Mickevičius parašė garsiuosius "Krymo sonetus". Sarkastišku R.Jakobsono pastebėjimu, tai galbūt vienintelis pasaulyje žinomas literatūrinis šedevras, inspiruotas slaptosios policijos organizuotos kelionės⁴. Poeto susižavėjimas Karolina - kūrybos įkvėpimo šaltinis. Nuosaikūs Lenkijos patriotai matė H.Ževuskio sesers "valenrodizmo" dvasią - būti priešo stovykloje ir tarnauti jiems, bet esant reikalui, pasilaukti už tėvynės laisvę. Kažkas panašaus lyg ir atsitiko: kai kuriuos 1830-1831 m. sukilimo dalyvius Karolina bandė užtarti prieš Rusijos valdžią, bet jai buvo įsakyta palikti Varšuvą. Kurį laiką pagyvenusi Drezdene, H.Ževuskio sesuo persikėlė į Paryžių. Ten jos laukė nauji vyrai ir netikėtos pažintys. Gimtojo krašto ši moteris jau niekada nepamatė. Kita grafo sesuo Evelina ištekėjo už prancūzų rašytojo O. de Balzako.

Po 1830-1831 m. sukilimo H.Ževuskis galutinai prarado tikėjamą politinių pokyčių įgyvendinimo prievartą. Į lenkų emigracijos pastangas surengti naują sukilimą jis žiūrėjo

su neslepiamu priešišku. Vienintelis kelias pasipriešinti barbarybei - tai moralinis ginklas. Jo pagalba, anot H.Ževuskio, galima pakeisti priešą, apmaldyti jo skleidžiamą blogį. Gal todėl jis nevengė oficialių pareigų: 1833-1837 m. buvo Žitomiro pavieta maršalka. Čia H.Ževuskis suartėjo su Žitomiro bajorų mokyklos dėstytoju kunigu I.Holovinskiu (Hołowiński). Nuo 1841 m. pradeda aktyviai bendradarbiauti laikraštyje "Tygodnik Petersburski". Tuo pat metu parašo daug istorinių romanų ir publicistinių apybraižų. 1851-1855 m. H.Ževuskis persikelia į Varšuvą, redaguoja "Dziennik Warszawski" ir tarnauja pas Lenkijos vietininką J.Paskevičių. Miesto gyventojų akimis, grafas buvo tipiškas carinės valdžios padlaižys. Bet jis niekam nieko nenorėjo įrodinėti.

2. Politinis kolaborantas, bet laisvas žmogus

1841 m. birželio mėn. Volynės žemėse esančiame Ževuskio Čudnovo dvare susikūrė literatūrinė-politinė grupė, lenkų istoriografijoje pavadinta "Peterburgo koterija". Toks įvardijimas jau turėjo savyje neigiamą vertinimą. "Reakcionieriai", "išdavikai", "carizmo tarnai" - tokios etiketės lydėjo šiuos žmones iki pat mūsų dienų. J.Kraševskio dalyvavimas tos organizacijos veiklos pradžiniu etapu dažnai nutylimas arba laikomas jo trumpalaikiu suklydimu⁵. Tiesa, dažnai pamirštama, jog praėjus keliems dešimtmečiams, J.Kraševskis, pristatydamas cenzūros uždraustą ir turėjusią būti sunaikintą knygą "Istoriniai bandymai", gana aukštai įvertino jos autorių - H.Ževuskį. Rašytojui, skirtingai nuo lenkų nacionalinio judėjimo ideologų, jis niekada nebuvo išdavikas, nors "Soplicos" autoriaus visuomeninės-politinės pažiūros nebuvo jam priimtinos⁶. Kitas dalykas - kultūros klausimai.

"Peterburgo koterija" - tai H.Ževuskis, M.Grabovskis, I.Holovinskis, A.Pšezdzieckis (Przezdziecki), L.Styrmeris, J.Pšeclavskis (Przeclawski) ir kiti asmenys, bendradarbiaavę "Peterburgo savaitraštyje". Beveik visi šios grupės nariai buvo kilę iš rytinių buvusios LDK žemių - Kijevo, Podolės ir Volynės gubernijų. Bendra jų politinė nuostata - legalizmas, o požiūrį į kultūrą galima būtų pavadinti tra-

dacionalizmu. Bet tai būtų labai paviršutiniškas vertinimas. Jų politinės ir kultūrinės veiklos prieštaravimas, retorinis lojalumas Rusijos valdžiai, katalikybės skleidimas imperijos sostinėje norom nenorom verčia iškelti jų veiklos geopolitinį kontekstą. J.Kraševskio užuomina dėl "koterijos" tikslo "sukatalikinti Rusiją" rodo, kaip vienas ar kitas istorinės Lietuvos praeities faktas gali įgauti visuotinę reikšmę.

H.Ževusko asmenybė įkūnijo dalies aristokratų nuostatą carinės Rusijos atžvilgiu. Apie tai byloja istoriniai dokumentai. Tačiau niekada nereikia užmiršti, kad istorinis šaltinis yra tik praeities fragmentas, savo prigimtimi ambivalentiškas. Kijevo generalgubernatoriaus D.Bibikovo ataskaitoje vidaus reikalų ministrui rašoma: "Į generaladjutanto grafo A.Benkendorfo užklausimą dėl grafo H.Ževusko ir M.Grabovskio bei jų kūrinių, sukėlusių stiprią Volynės gubernijos žemės savininkų (dvarininkų - V.B.) neapykantą, atsakiau rugpjūčio 3 d. laišku Nr.3459, kuriame pažymėjau, kad grafo H.Ževusko ir M.Grabovskio pažiūros ir elgesys visiškai lojalus; jis priklauso tiems negausiems krašto lenkams, kurie išdrįso žodžiu ir raštu kalbėti apie beprasmes pastangas atkurti Lenkiją, apie kiekvieno garbingo žmogaus pareigą būti ištikimu caro pavaldiniu, apie senosios Lenkijos ir jos valdymo priklausomybę nuo partijų ir jų intrigų; kad kraštas kentėjo nuo išorinių neramumų, ginčų ir plėšimų; kad Ukraina, Volynė, Podolė ir Lietuva yra kunigaikščių Riurikų tėvonija ir visada buvo rusiškas kraštas, o didžioji dalis vadinamųjų lenkų niekada nebuvo lenkais, nes jų pavardės nesutinkamos Lenkijoje, ir t.t."⁷.

Caro valdininko ataskaita turėtų liudyti apie visišką H.Ževusko, M.Grabovskio ir kitų vadinamosios "Peterburgo koterijos" grupės narių lojalumą vyriausybei. XIX a. 5 dešimtm. pradžioje D.Bibikovo adjutantas J.Strutinskis aplankė Čekijoje J.Šafariką. Nikolajus I norėjo geopolitiškai panaudoti panslavizmo idėjas Austrijos imperijoje gyvenančioms slavų tautoms paremti ir padaryti juos savo sąjungininkais Dunojaus kunigaikštystėse numatomų karinių akcijų metu. "Peterburgo savaitraštis" turėjo tapti tokios politikos šaukliu⁸. Už tai "koterijai" užtikrino teisę laisvai propaguoti savo leidiniuose katalikybę ir religinės literatūros

leidimą. Todėl europietiškosios politikos tema pastebima visoje H.Ževuskio kūryboje. Jis buvo aukšto polėkio "paukštis", supriešinęs save ne tik su lenkų nacionaliniu judėjimu, atskirais caro valdininkais, bet ir visa visuomene. Grafas "Soplica" tikėjo, kad jo teorija gali reformuoti valstybinę sistemą. J.J.Ruso (Rousseau) "Naujosios Eloizos" milžiniška įtaka Europos visuomenei įtikino jį teorine minties galia. Reikėjo tik daug dirbti, nekreipiant dėmesio į visuomenines nuotaikas. Juk ir tauta gali klysti. Jo nemėgo ir už demonstratyvų sėdėjimą už vieno stalo su savo luomo atstovais, ir už kandžius aforizmus, kaip antai: "Lenkija ir Rusija - du ligoniai, vienas iš kurių nežino, ko tikėtis, kitas - ko bijoti"⁹. Lenkijos ir Lietuvos jaunoji karta neapkentė grafo už jo netikėjimą socialinių idėjų galia. Kai prieš 1863 m. vieno iš H.Ževuskio brolių paklausė, kaip šis išpirks brolio "nuodėmes", pusiau juokais buvo atsakyta: "Mes jį pasmaugsime"¹⁰. Gera pažinojęs grafa J.I.Kraševskis rašė: "Esu įsitikinęs, kad viskas, už ką jį teisingai kaltino, kilo ne iš jo"¹¹. Ši frazė neliudija apie kažkokių politinių jėgų jam daromą įtaką, greičiau priešingai: kontroversiškos politinės pažiūros liudijo apie romantizmo socialinės egzaltacijos ir "sveiko proto" konfliktą. Laikas parodė, kas buvo teisus. "Veiksmo" ir "idėjos" žmonės po 1863 m. sukilimo patyrė visišką pralaimėjimą. Net "evoliucinės" kovos formos raiška tapo sunkiai įmanoma buvusiose LDK žemėse. Rusai nebesitikėjo ir nebendradarbiavo su vietiniais gyventojais. Politinio laviravimo galimybės tapo labai ribotos. Žodinių kalambūrų, "ezopinės" kalbos epocha baigėsi - ji tapo beprasme.

H.Ževuskis niekada neįgijo sisteminio filosofinio išsilavinimo. Polemika su I.Kanto ir G.Hėgelio epigonais Lenkijoje, kurie beveik paraidžiui sekė vokiečių filosofų veikalais, siutino grafa. Dėstomų poleminių minčių nesistemingumas jam atrodė daug organiškesnis, negu Lenkijos hėgelininkų kūryba. Ir kiekvieno diletanto kūryboje, ir H.Ževuskio filosofiniame palikime galima rasti minčių, pribloškiančių vertinimo teisingumu. "Hėgelio sistema sukūrė "komunizmo" užuomazgas"; L.Fojerbacho (Feuerbach) šė-

toniškas panteizmas paruošė antikristo erą"; "Komunizmas - tai panteizmo pritaikymas politinei ekonomijai"; "Kai proletarizmas įsiviešpataus visuomenės kūne, ten anksčiau ar vėliau neišvengiamai įsivyras revoliucija su visomis kruvinomis pasekmėmis"¹². Volynės aristokrato pranašystės dabar kelia nuostabą.

Giliai suvokdamas gyvenimą, skausmingai reaguodamas į Europoje vykstančius visuomeninius pokyčius, darė jis tokias pesimistines išvadas. Prasidėjo "laukinio žmogaus" epocha - žmogaus, kuris netiki "išsilavinimu". "Išsilavinimas" - tai ne vien žinios, bet ir tradicijos, moralė, patriarchalinio gyvenimo vertybių garbinimas. Mūsų išsilavinusioje Europoje kiekvieną dieną galima įsitikinti, kad atsiradus kokiam nors moraliniam pakrikimui, tučtuojau pasireiškia kokia nors fizinė degradacija"¹³. Būdamas aistringas fizionomistas, savo pastebėjimus jis natūralistiškai aprašė nedidelėje pjesėje, atspausdintoje "Papročių mišinyje". Bajoras, gyvenantis iš palūkanų, sudarantis įtartinus sandėrius su žydais, anot H.Ževuskio, negali priklausyti kilmingajam luomui. Peterburgo katalikų dvasinės akademijos rektorius I.Holovinskis primygtinai prašė grafo nespausdinti šioje knygoje apybraižos apie bajorus. Tai pažadėjęs, H.Ževuskis neištesėjo duotojo žodžio. Kaltinimai bajorų luomui, polemintis įkarštis visiškai atitolino bet kokią susitarimą tarp Peterburgo "koterijos" ir vidutinės bajorijos. "Eina bajorai iš pavieta sesijos į bažnyčią pagerbti Dievo, pašaukti Šventą Dvasią, pasitarti ir pasiklausyti dieviškojo žodžio iš kunigo lūpų. O vėliau, Dievo akivaizdoje, paėmę jo vardą kaip liudijimą, angelų ir žmonių akivaizdoje garsiai prisiekia: kad ne asmenine neapykanta, ne partijų dvasia, o tik visuomenės meile vadovausis ir nuošaly paliks grupuočių interesus, intrigas, veidmainiavimus ir asmeniškumus. O Išgelbėtojau! Kaip naudojasi Tavo gailėstinga kantrybe, kaip Tave kryžiuoja"¹⁴. Nusivylęs bajorija, rašytojas nukreipia dėmesį į aristokratus. XIX a. viduryje - tai ne vien "mėlynojo kraujo" palikuonys, sudarantys visuomenės šerdį. Jie - "dvasios aristokratai", ir į jų luomą patekti yra ne lengviau negu į bajorų. Bet kokią visuomenę sudaro valdžios ir suvereniteto ("udzielność") santykis. Valdžia

yra visada sąlygojama politinio suvereniteto. Atrodo, kad H.Ževuskis politiniu suverenitetu laiko visuomeninę nuomonę, kurią išreiškia ne aritmetinė žmonių suma, o "dvasios aristokratai". Ją sudaro, visų pirma, kilmės aristokratai, kurie visada buvo ir visuomenės "druska". Net demokratinės Šveicarijos Cugo, Urio, Švyco ir Untervaldeno kantonuose valdžia nuo amžių priklausė kelioms aristokratų giminėms. Pasisakydamas už konstitucinės monarchijos valdymo principus, H.Ževuskis tokios valdžios garantu laikė aristokratų partiją kaip "tautos politinė valdžios formą"¹⁵. Juo ji senesnė, juo labiau nepriekaištingai vykdo savo pašaukimą. Bet aristokratų korporacija vis nyko, išsigimdama į verslo ir pinigų valdžios žmones. Reikėjo surasti kažkokį kitą aristokratizmo substitutą. Kilmingumas gali priklausyti ne vien nuo kilmės. "Kraujo aristokratui" gali prilygti "dvasios aristokratas", savo išsilavinimą prilygindamas kilmei. Jei jis neturi protėvių, tegu pats juo tampa - panašiu į tuos, kuriais didžiuojasi kilmingi žmonės. Kiekvienas aristokratas tinkamai pagerbs nusipelnusį vyrą, nes kitaip bus išjuoktas savo artimųjų rate"¹⁶. "Nusipelnęs vyras" - tai inteligentas, naujos formacijos darinys. H.Ževuskis visai neatmeta inteligento kaip žalingo visuomenės žmogaus, priešingai - jo protą, žinias sulygina su aristokrato kilme. "Kraujo" ir "dvasios" aristokratai negali paminti po kojomis amžiais kurtų tradicijų, jie žino tikro sakrališko, nedevalvuoto žodžio vertę. Tai bene vienintelis budas išsaugoti bajorišką tradiciją. "Tačiau jei tarp bajorų prabustų moralinė reakcija, kuri juos sugražintų į tikėjimo, tautinių padavimų ir pasiaukojimo dvasios kelią, /.../ jiems būtų skirta tapti savo tautos civilizacijos židiniu"¹⁷. Bajorų moralinės reakcijos nebuvimą galėjo pakeisti bekilminio inteligento kultūrinis luomiškumas.

Toks kultūrinis "konkordatas" tarp aristokratijos ir inteligentijos turėjo padėti išplėsti konservatyvios utopijos šalininkų gretas ir išsaugoti istoriškai susikūrusias vertybes ne tik per kraują, bet ir mintį. Istorinė refleksija, arba minties kelias į praeitį galėjo būti patikėta net nekilmingam inteligentui. Tokia protu ir krauju grįsta žmonių sąjunga privalėjo ugdyti visuomenės narių moralinį tyrumą. Prancūzų

revoliucijos pasekmės H.Ževuskį įtikino, jog žmogaus gerovė nepriklauso nuo valdymo formų kaitos. Kitas žmogaus auklėjimo kelias - tai švietimo sistema, kurios idealas - sarmatiškas išsilavinimas. "Mūsų senoje draugijoje kiekvienas sarmatas vartojo lotynų kalbą, žinojo moralinės teologijos ir krašto teises, savo krašto giminių ir provincijos istoriją"¹⁸. Nemėgęs Edukacinės komisijos už jos vykdytą švietimo reformą XVIII a. pabaigoje, grafas H.Ževuskis geru žodžiu minėjo pradinių mokyklų reformą ir šios srities Vilniaus vyskupo I.Masalskio nuopelnus. Religinis valstiečių mokymas buvo tikresnis ir naudingesnis už kito pobūdžio mokymo sistemas. Vyskupo M.Valančiaus steigiamą parapinių mokyklų tinklas tipologiškai panašus į XVIII a. paskutinio ketvirčio apatinės švietimo grandies reformą. Žinant H.Ževuskio ir Peterburgo katalikų dvasinės akademijos rektoriaus I.Holovinskio artimus santykius ir tai, kad pastarasis globojo M.Valančių, galima hipotetiškai kelti klausimą dėl "konservatorių" grupuotės inspiruoto parapinių mokyklų steigimo, religinės literatūros leidimo ir blaivybės judėjimo Žemaičių vyskupystėje. "Peterburgo koterijos" ideologija taip pat gali būti paaiškinama M.Valančiaus veikla iki 1863 m. "Kiekviena tauta turi savo angelus sargus" - toks H.Ževuskio aforizmas pagrindė konservatyviojo romantizmo požiūrį į individų ir individualius bruožus turinčių tautų egzistenciją¹⁹. Tautos gyvena pagal savo dėsnius, kurie grindžiami dieviškuoju įstatymu. Krikščioniškos religijos pašaukimas yra lavinti tautas. Ji net gali atlikti socialinių idėjų pakaitalo vaidmenį. "Evangelija yra išlaisvinimo teisė; krikščionis, būdamas laisvas asmuo, turi teisę į bet kokią laisvę /.../"²⁰. H.Ževuskis religinės tiesos puoselėjama vidinės laisvės būseną paverčia absoliučios laisvės sąlyga. Jos negali įveikti nei politinis teroras, nei socialinės demagogijos pūslai. Religinė laisvė apsaugo atskirus individus, vienija tautas, jungia žmoniją. Vargu ar tai buvo grafo kvietimas susitaikyti su esama padėtimi. J.I.Kraševskis niekada nelaikė grafo išdaviku. Jis tik skeptiškai žiūrėjo į H.Ževuskio ir "koterijos" bandymus "apgauti" Rusijos valdančiuosius sluoksnius. Vieni rašė "ezopo" kalba, kiti puikiai ją suprato. Toks žaidimas

negalėjo ilgai tęstis. Anksčiau ar vėliau turėjo ateiti supratimas, kad "carizmas greičiau susitalkys su revoliucija negu juridiškai paremta laisve, kuria dvelkė visa senosios Lenkijos praeitis"²¹. 1863 m. sukilimas tai įrodė: militarinis problemos sprendimas Rusijos valdžiai buvo priimtinesnis negu teisinių reformų kelias.

H.Ževuskis svarbiausia visuomenės moralinio nuopolio priežastimi laikė visuomeninės nuomonės nebuvimą. 1840 m. pateiktas Peterburgo cenzūros komitetui "Istorinių bandymų" rankraštis neišvydo dienos šviesos. Valdžia įsakė rankraštį sunaikinti. Bet nežinomas šio komiteto darbuotojas padarė kai kurių veikalo skyrių nuorašą, kurį po grafo mirties Paryžiuje išleido J.I.Kraševskis. Įdomu ir tai, kad "Istoriniai bandymai pasirodė su cenzūros kupiūruotomis vietomis. Šiandien sunku atsekti visus tekste pasitaikančius "prasminius laukus", įgaunančius dvigubus ar net trigubus prasmų lygmenis. Tokia H.Ževusko "kitakalbystė" labai primena N.Karamzino "Rusijos valstybės istorijos" puslapius. Tik H.Ževuskis dėstė Izraelio, Graikijos, Romos istoriją, ir ano meto laikotarpio problemos turėjo aiškiai išvelgiamą aktualumą. Cenzoriaus plunksnos susilaukė ir katalikiškos religijos, kaip svarbiausios civilizacijos ašies, apologetika.

"Laisvė, jeigu ją traktuosime istoriškai, niekada ir niekur nebuvo žmogaus teisė, o tik piliečio privilegija, ir - kaip visos kitos privilegijos - pasireikšdavo dalinių tų privilegijų neturinčiųjų asmenų pažeminimu. Europos istorija tai puikliausiai iliustruoja"²². Tačiau religinio jausmo sąlygota laisvė - tai išskirtinė privilegija, kurią gali gauti bet kokios kilmės ir tautybės žmogus. Vidinė religijos šviesa padeda įveikti politinių režimų absurdiškumą, valdžios organizuojamus socialinius ir kultūrinius persekiojimus. H.Ževuskiui atrodė, kad religinę doktriną galima daug lengviau įgyvendinti negu socialines idėjas. Prancūzų revoliucija - visai nesenas ir pamokantis pavyzdys. Jakobinų diktatūros košmaras, laisvės, lygybės ir brolybės idėjų devalvacija ir virtimas triumfuojančios savivalės apoteoze tik sugriovė tradicinės visuomenės pagrindus. Lenkų nacionalinio išsivadavimo judėjimo demokratizmas

taip pat gali atlikti analogišką griaunamąjį darbą. "Kur yra Dievo dvasia, ten visada bus laisvė; kur jos nėra - ten visuomet nelaisvė. Bet ar mane norės suprasti?"²³.

3. Tautybė ir žmogiškumas

Daugelio "Peterburgo savaitraščio" bendradarbių jaunystė buvo susijusi su Vilniaus universitetu. Nemažą vaidmenį jų kultūrinei orientacijai formuoti suvaidino vilnietiškos "Šbravcų" ("Nenaudėlių") draugijos veikla, o kai kurie asmenys - tiesiogiai ar netiesiogiai - net dalyvavo joje. 1830-1836 m. leista imperijos sostinėje "Balamut Peterburski" tęsė "Wiadomości brukowe" ("Grindinio žinios") laikraščio tradicijas. Realybės išjuokimas, akcentuojant susiklosčiusias neigiamybes kaip žmogaus netobulo auklėjimo išdavą, artimai buvo susijęs su Vilniaus laikraščio puslapiuose vyravusia tematika. "Peterburgo koterijos" numatytas "Slavų senovės draugijos" projektas savo principais labai priminė "Šbravcų" draugiją²⁴. 4-5 dešimtmečiais leisti almanachai ir kiti periodiniai leidiniai, kaip "Biruta", "Znicz" ("Šventoji ugnis"), "Rocznik literacki" ("Literatūros metraštis"), "Wizerunki i roztrząsania naukowe" ("Moksliniai vaizdai ir tyrinėjimai") savo tematika stebėtinai jungė klasicizmo ir romantizmo estetines pažiūras. Rašytojo V. Skoto (Scott) istorinė kūryba, nustumdama į antrą vietą J. Gėtės (Goethe) ir F. Šilerio (Schiller) estetiką, virto metodologine "tautos atminties" teorijos išklotine. Bene žymiausias "koterijos" literatas M. Grabovskis taip suformulavo šį principą: "Priartinti vietinės buities fenomenus, ištraukti į dienos šviesą vietinę istoriją ir įamžinti meno veidrodyje visas mintis, jausmus ir atsiminimus, iš kurių išsirutulioja tautos individuali būtis"²⁵.

Tautos individualumas glaudžiai susijęs su vietos specifika. M. Grabovskis vėliau realizavo šią idėją istoriniame veikalė "Ukrainos praeitis ir dabartis". Šioje knygoje daug dėmesio skirta Ukrainos kazokams - Rytų feodalizmo kodekso riteriams. Apskritai LDK žemių istorija tapo padidinto istorinio intereso sritimi. H. Ževuskis knygoje "Papročių mišinys", pasirašytoje Jarošo Bejlos (Bejla) slapyvardžiu,

užsiminė apie istorijos tyrinėjimo prasmingumą. Bet tai ne visuotinės istorijos universalių dėsnų paieška, o gimtosios vietos įvykių aprašymas. "Jei kuo užsiimčiau - tai vaivadijai suteikiančios išskirtinius bruožus dvasios tyrinėjimu, ieškočiau senų papročių, senų pasakojimų ir senų padavimų šaltinių; žodžiu, prisiminčiau krašto istorijos garbę, nes tai vienintelis dalykas, vertas atminimo. O kai tuos vaizdus atkurčiau, ieškočiau protėvių vardų, atsiradusių kartu su Volynės pavadinimu. Ieškočiau Jogailaičių šakos, apsigyvenusios Volynėje nuo Kęstučio ir Algirdo laikų, ieškočiau kažkokių faktų apie Zaslavlio pilies įkūrimą ir nuversto nuo lietuviško sosto Jaunučio gyvenimą joje, taip pat apie didelį totorių triuškingą Romaną, apie kilmingą ir nelaimingą Dimitrą, apie jų kitą tėvoniją prie Klevanės; rinkčiau faktus apie paskutinę Ostrogiškių ordinaciją, kuriai vadovavo paskutinis to paties kraujo kunigaikštis"²⁶. Taigi tikroji istorija ir brangiausi prisiminimai susiję su žeme, nuklota protėvių kaulais ir paženklinta savo individualia ir nepakartojama praeitimi. Mažosios tėvynės reikšmė nepalyginama su valstybės ir tautos istorija. Volynės, Podolės, Kijevo provincijos praeitis vertingesnė už Respublikos praeitį, nes ji suvokiama individualiai, o ne schematiškai ir apibendrintai"²⁷.

H.Ževuskis pabrėžė savo susidomėjimą būtent krašto žmonėmis, jų gyvenimo būdu ir papročiais. Jam buvo visai priimtini tuo metu paplitę istoriniai-statistiniai ir archeologiniai tyrinėjimai. Gyventojų tipų įvairovė domino ir kitą "Peterburgo koterijos" narį Placidą Jankovskį (John of Dycalp). Sekdamas Prancūzijoje leidžiamu rinkiniu "Prancūzai apie save", jis sumanė parašyti buvusių LDK žemių gyventojų charakterių apybraižų ciklą "Lietuviai". Tai turėjo būti baltarusių, lietuvių valstiečių, Volynės, Pinsko, Žemaitijos bajorų, totorių, žydų, aristokratų, bajorų palūkininkų charakteristikos - iš viso 84 paveikslai. Tokio istorinio aprašymo būtinybė akivaizdi, nes "žmonės instinktyviai pajuto poreikį gyvais vaizdais išsaugoti (įamžinti) savo fizionomijos bruožus iki tol, kol jie išnyks visiems laikams"²⁸. Tuo metu Peterburge gyveno labai daug "litvinų". "Kai lietuvio fizionomija, iš vienos pusės, išplito už

gimtųjų vietų, iš kitos, tam tikra kilmingų lietuvių klasė nežinia iš kur pareiškė pretenzijas "būti koroniažais"^{29*}. Dažnai pamirštama, kad Mindaugo laikų Lietuva jau buvo persiėmusi Rusijos civilizacija, o lietuvių kunigaikščiai viešpatavo rusų miestuose. I.Holovinskis, recenzuodamas J.I.Kraševskio poetinę trilogiją "Anafielas", pažymėjo Lietuvos valstybės galios augimą kaip rusų-lietuvių bendros istorijos dalį. Šios mintys nebuvo originalios - dar 1839 m. N.Ustrialovas pateikė LDK istorijos schemą kaip politinių tautų - rusų ir lietuvių - darinio vystymąsi, o 1812 m. iškeltas LDK autonomijos projektas patvirtintų neatsitiktinai tokios politinės minties pobūdį Rusijos imperijoje³⁰. Deja, P.Jankovskio sumanymas nebuvo realizuotas. Iš dalies jį įgyvendino J.I.Kraševskis knygoje "Tipai ir charakteriai".

H.Ževuskis visuomet pabrėždavo, kad tik individams būdingas kosmopolitizmas, tautoms jis nėra žinomas. "Kiekviena tauta, kiekviena provincija - jei tik teisingai gyvena - privalo susikurti sau kokį nors ypatingą bruožą, kurį istorija galės realizuoti, o jis galės vystytis tik pagal tam tikrus teigiamus principus, nes neigiamybė neturi vaisingumo"³¹. Brangiausias kraštas rašytojui yra Volynė, jo gimtojo Čiudnovo dvaro apylinkės. Lenkų istoriografijoje jau seniai atkreiptas dėmesys į "kresų" kultūros procesų "regioninį" ir "partikuliarinį" pobūdį³². Dažniausiai šie reiškiniai vertinami kaip bendros lenkiškos kultūros tipologinė skirtybė. Tad iškyla akivaizdus paradoksas: iki XVIII a. pabaigos (tiesa, nevienodai) traktuojamas Lenkijos ir Lietuvos valstybės teisinis, ekonominis, kultūrinis atskirumas XIX a. įgauna bendralenkiško fenomeno vardiklį, o gana sparčiai besiformuojanti valstietiška kultūra tampa nacionalinės kultūros sinonimu³³.

Norėdami suabejoti tokios schemos pagrįstumu, atidžiai perskaitykime H.Ževuskio teksto ištrauką: "Kas iš mūsų gali suprasti, kas tai yra tauta, kodėl, nežiūrint bendro tikėjimo, išsilavinimo, vaizdinių, vis dėlto dar yra tam tikras vieningumas, kuris neleidžia tai tautai pavirsti ki-

*Koroniažai (lenk.) - karūnininkai, t.y. iš Lenkijos Karalystės kilę bajorai.

ta tauta. Tikriausiai, ši teorija yra arčiausia tiesos, tačiau ji nėra visiškai patenkinama. Yra kalbų, kurioms niekada nepavyko sukurti atskirų tautų. Kurgi yra tokia tėvynė, kurioje visi gyventojai kalbėtų viena kalba? Šveicarijoje keturiomis kalbomis kalbantys gyventojai sudaro vieną tautybę. Kas tai yra tėvynė? Jeigu žemė, tai žydas yra mano žemietis, jeigu institucijos - vadinasi, kiek kartų jos pasikeitė, tiek kartų pasikeitė tėvynė, jeigu religija - tai Kristaus atėjimas tėvynę sunaikino. Sunku samprotauti apie tokius dalykus, iki šiol uždengtus paslapties skraiste"³⁴.

Sutikime, sunku H.Ževuskį pavadinti lenku ar lietuviu. Pateikta ištrauka byloja apie skausmingas LDK aristokrato sąmonės refleksijos paieškas. Jis nenori savęs apibrėžti kaip "lenką" - būsimos valstybės pilietį. Gegužės 3 d. konstitucijoje apibrėžta "lenko" pilietybės samprata jam buvo visiškai nepriimtina. LDK "terigenato" reikšmė, vykstant sąmonėjimui, gana aiškiai užčiuopiama. "Vokiečiai turi vieną kalbą ir keletą atskirų tautų"³⁵. Tai bavarai, saksoniečiai, prūsai, holšteiniečiai. H.Ževuskis beveik neabejojo, kad vokiečių žemėse visada bus keliolika atskirų valstybių ir keliolika jose gyvenančių tautų. Istorinės Lietuvos analogija iš karto krinta į akis. Aristokratui labiausiai priimtinas tautybės apibrėžimas per kraštą, kuriame jis gyvena. Tai, visų pirma, Volynė, Ukraina ir ... Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, kurioje kažkada gyveno "Soplicos atsiminimų" herojai - LDK dignitoriai. Vartojant mokslinę terminologiją, "regioninė sąmonė" - tai "subetnosų" lygi pasiekusio asmens sąmonės vertybinė konstatacija. Taigi tapti lietuviu arba lenku - nenusakomas sąmonės trajektorijos kelias, kaip neįvardijamas į praeitį nukreiptos kūrybos tradiciškumas. Tam reikalingas istorijos supratimas per laiko distanciją.

Įdomu, kas gi yra "lenkiškumas"? Ar jį lemia žmogaus kilmė, kalba, sąmonė? "Lenko" sąvoka, anot H.Ževuskio, tiesiogiai susijusi su privilegijuoto bajoro kilme. "Tai ypatingas istorinis fenomenas". Valstietis gali save vadinti mozūru, kašubu, pinčuku, ukrainiečiu, bet beveik niekada neišgirs iš jo lūpų žodžio "lenkas"³⁶. "Lenkiškumo" skleidėjais

visada buvo bajorai, kildinę save iš mitinio herojaus Liacho, įsiviešpatavę Moravijoje, Mažojoje Lenkijoje, Prūsijoje, Mozūrijoje, o po Liublino unijos - ir Vakarų Rusijoje. Įsikūrę dvaruose ir gyvenvietėse, jie atnešė lenkišką kultūrą. Dauglatautė Lenkijos ir Lietuvos valstybė buvo tiek lenkiška, kiek joje plito bajoriška kultūra³⁷. "Soplicos" autorius pažymi, kad ten, kur įsigalėjo eksdivizijų (nekilnojamojo turto padalijimo keliems asmenims) praktika, lenkų kalba yra labiau paplitusi tarp valstiečių, negu ten, kur dvaras priklausė vienam savininkui³⁸. "Akalicų" kultūra - lenkiškumo židiniai. Rusijos valdžia tai žinojo ir stengėsi su tuo kovoti. H.Ževuskis smulkiųjų bajorų kultūros neapkentė dėl jos provincialumo, nepateisinamo išaukštinimo. Jie niekada netaps nei kraujo, nei dvasios aristokratais. "Le Roi peut ennoblir, mais Dieu seul fait de Gentilhomme" - "Karalius gali įbajorinti, bet tik Dievas padaro /žmogų/ kilmingu"³⁹. Degraduojanti bajoriškoji "baragoliška" kultūra - tai mirštančios tautos simptomai. Kasdieninis maivymasis, tuštybės, patyčios, "gyvenimas dėl gyvenimo" - tai bajorų "filosofinis credo". Literatūroje jie reikšdavo savo pažiūras paskvilio, epigramos, trumpo dvielio forma. Šlėkta - "juokdariai" - neigė nusistovėjusias tradicijas ir jomis grindžiamą gyvenimo protingumą bei tikslingumą⁴⁰. H.Ževuskio gimtojoje Volynėje paplitęs deklasuotos bajorijos kultūrinis-buitinis judėjimas rodė bajoriškojo luomo saulėlydį. H.Ževuskis tai suprato ir negalėjo su tuo susitaikyti. Senovėje bajorai girtuokliavo, plėšikavo, net apgaudinėdavo vienas kitą, bet kiekvienas iš jų išsiskirdavo savo individualiais bruožais - buvo asmenybės. XIX amžius suniveliavo asmenybes: liko blankūs šešėliai ir intelektualinė negalia. "Kol nesuvoksime šios karčios tiesos, tol nebūsime lygūs su apsišvietusiomis tautomis"⁴¹. Susidariusią visuomenėje tuštumą gali užpildyti tik protas - žmogaus kuriamoji galia - ir religija - kultūrinių vertybių saugotoja.

Volynės grafo H.Ževuskio kūrybos įvertinimas gali skaitytoją priversti paklausti: kur gi čia Lietuvos istorija?. Iš tiesų, LDK kultūrinio palikimo įvertinimas kol kas lieka tik geidžiamu idealu. Bet jau dabar krinta į akis

mūsų kultūros provincialumo ištakos. Jos prasideda ten, kur nemokama "matyti" tai, ko mes nesuprantame. H.Žėvuskio gyvenimas slepia dar daug paslapčių. O paslaptys dažnai skatina pažinimą.

LITERATŪRA

¹Urbaniak J. Konserwatyzm w poglądach społeczno-filozoficznych Henryka Rzewuskiego. Poznań, 1979.

²Rzewuski Henryk // Nowy Korbut. 1992. T. 9. S. 107-109.

³Якобсон П. Работы по поэтике. Москва, 1987. С. 241-249.

⁴Ten pat. P. 246.

⁵Inglot M. Poglądy literackie koterii Petersburskiej w latach 1841-1843. Wrocław, 1961. S. 180-182.

⁶/Kraszewski J.I./ Bolesławita: Henryk Rzewuski // Rzewuski H. Próbkii historyczne. Paryż, 1868.

⁷Inglot M. Poglądy literackie... S. 18.

⁸Ten pat. P. 20-21.

⁹/Kraszewski J.I./ Bolesławita: Henryk Rzewuski. V.

¹⁰Ten pat. XX.

¹¹Ten pat. XVII.

¹²Urbaniak J. Konserwatyzm w poglądach... S. 66, 69.

¹³/Rzewuski H./ Jarosz Bejła. Mieszaniny obyczajowe. Wilno, 1840. T. 1. S. 29.

¹⁴Ten pat. P. 49.

¹⁵/Rzewuski H./ Jarosz Bejła. Mieszaniny... T. 2. S. 21.

¹⁶Ten pat. T. 1. S. 148.

¹⁷Rzewuski H. Arystokracja // Filozofia i myśl społeczna w latach 1831-1863. Warszawa, 1977. S. 711-712.

¹⁸/Rzewuski H./ Jarosz Bejła. Mieszaniny... T. 1. S. 127.

¹⁹Urbaniak J. Konserwatyzm w poglądach... S. 56.

²⁰Rzewuski H. Próbkii historyczne... S. 161.

²¹/Kraszewski J.I./ Bolesławita: Henryk Rzewuski... XI.

²²Rzewuski H. Próbkii historyczne... S. 161.

²³Ten pat. P. 25.

²⁴Inglot M. Poglądy literackie... S. 8-13.

²⁵Ten pat. P. 49.

²⁶/Rzewuski H./ Jarosz Bejła. Mieszaniny... T. 1. S. 144-145.

²⁷Inglot M. Poglądy literackie... S. 92.

²⁸Tygodnik Petersburski. 1843. Nr. 93.

²⁹Tygodnik Petersburski. 1843. Nr. 97

³⁰Устрялов Н. Исследование вопроса, какое место в русской истории должно занимать Великое Княжество Литовское. Слб., 1839.

³¹/Rzewuski H./ Jarosz Bejła. Mieszaniny... T. 1. S. 140.

³²Stolzman M. Czasopisma Wileńskie Adama Honorego Kirkora. Kraków, 1973. S. 134.

³³Dabar tokio požiūrio atsisakoma. Žr. Aleksandravičius E. Atgimimo

istorijos slenksčiai // Kultūros barai. 1990. Nr. 11-12.

³⁴/Rzewuski H./ Jarosz Bejła. Mieszaniny... T. 2. S. 210-211.

³⁵Ten pat. P. 211.

³⁶Rzewuski H. O dawnych i teraźniejszych prawach polskich. Kraków, 1855. S. 124-125.

³⁷Ten pat. P. 131.

³⁸Ten pat. P. 132.

³⁹Ten pat. P. 131.

⁴⁰Kamionkova-Straszkowa J. Nasz naród jak ława. Studia z literatury i obyczaju doby romantyzmu. Warszawa, 1974. S. 134-136.

⁴¹Rzewuski H. O dawnych i teraźniejszych prawach... S. 11.

ATGIMIMO ISTORIJS SLENKSČIAI

Istorijos žodžių žaidimas

Paslapčių galima rasti visur. Dažnai net nereikia ieškoti. Jos plevena čia pat, nesenos kasdienybės paviršiuje, kaip būties užkeikimas, kaip kažkas, kam pažodžiui atsiskleidžiant gimsta banalybė. Tokios paslaptys yra suverenios, jos turi teisę būti savyje - nepalietos ir neatvertos.

Neretai paslaptys būna nedidelės, kaip antai nuverstų diktatorių meilės istorijos arba dingę, bet geidžiami daiktai: paveikslai, porceliano vazos, gintaro kambarys, archyvai. Arba net žmonės. Tokios paslaptys vilioja savo artumu, jos dvelkia realiomis pergalemis, jų link veržiasi azartiško lošėjo aistra. Tai tokios paslaptys, kurios negadina nei intelektualinio salono nuotaikos, nei bulvarinių šešėlių žaismo.

Atsitinka ir taip, kad paslaptys glūdi pačių nepaslaptingiausių reiškinų krūvoje, prisidengusios melagingo aiškumo draperija. Istorijoje tai ištinka žodžius, kurie vartoti per amžius ir kuriuos vartojame dabar. Nudilusios ir pamirštos reikšmės, kadaise tilpusios tam tikroje formoje, pakeičiamos naujomis, o po to, skaitant senuosius tekstus, primetamos praeičiai kaip prievolė. Iš čia išplaukia vis kartojamas raginimas laikytis istorizmo principo, iš čia vis pasikartojantis jo ignoravimas.

Istorijos mokslo istorijoje žodžiams neretai būdavo suteikiama kone magiška galia išsaugoti ir pernešti per erdvėlaikio properšas informaciją, kurios praeities aiškintojas negali įgyti jokiais kitais būdais. K.Bogušui, XIX a. pradžioje paskelbusiam traktatą apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę, T.Narbutui, S.Daukantui ir kitiems to amžiaus vidurio istorikams tautų, vietovių ir net funkcijų pavadinimai buvo ypatingo dėmesio objektai. M.Akelaitis - vienas pirmųjų lietuvių poliglotų - įsivaizdavo, jog dėl savaip

suprasto etimologizavimo istorinius lietuvių kilmės mitus jis galės paversti pozityviai įrodomais dalykais. Nesvetima anuomet tai buvo J. A. Višteliauskiui, A. Kašarauskui, J. Basanavičiui, o vėliau A. Voldemarui ir Č. Gedgaudiui. Nestinga ir dabar besigalynėjančių su šia, sakytume, Kretos labirinto paslaptim. Tačiau ne apie etimologijos problemas dabar norisi mąstyti, ne šitoks ir ne šitokių žodžių žaidimas čia turimas omeny. Mus domina ne etimologija, o semantika ir ne mitologiniai laikai, o visai neseni - per tris-keturias kartas nuo mūsų nutolę XIX a. dešimtmečiai. Dar labiau apibrėždami savo apmąstymų objektą sakytume, jog mums įdomios tik kelios itin informatyvios kategorijos. Pirmiausia dvi - subordinuotos ir tarpusavyje susijusios - tautos ir liaudies - kategorijos. Dar nesenas mūsų kartos prisiminimas, kai humanitariniuose tekstuose ir kasdienėje publicistikoje antrasis žodis pridengdavo pirmąjį, o cenzūros įbauginti vertėjai rusišką "narod" beveik nedvejodami versdavo "liaudis". O kaip būta prieš šimtą ar daugiau metų? Ar neslypi šioje bemaž formalioje žodžių žaismo mįslėj politikui, kultūrologui ir istorikui aktuali informacija?

Recenzuojant "Mokslo" leidykloje rengiamą eilinį "Lietuvos mokslo paminklų" tomą, pavadintą "Lietuvių kultūros veikėjų laišakai J. I. Kraševskiui"^x, įsiminė keletas netikėtų J. A. Višteliausko tekstų (parengė prof. V. Žukas). Pacituokime kelis fragmentus: "Mat aš (nors nesu separatistas) visur pabrėžiu skirtingą lietuvių ir lenkų tautybę, nors gerus lenkus myliu kaip brolius ir nesigėdiju lietuvių vadinti lietuvių tauta (pabraukta mano - E.A.), ne kaip ponas Mikalojus Akelaitis (dabar jau Akieliewicz) nuo pat Marjampolės vadina a la polonaise lietuvius liaudimi (lud). Aš esu lietuvis visa to žodžio prasme, nes noriu, trokštu, kad visos tautos susilietų į vieną tautą, išsaugodamos savo kalbą ir geografinį autonominį atskirumą, su viena, bendriems ryšiams skirta, laisvai visų tautų pasirinkta visuotine kalba..." (1877.III.11. Lipuvka). Ne visi šio

^x1991 m. pasirodė spaudoje (E.A.)

teksto dėmenys vienodai svarbūs. Užuominos į anuo metu populiarius ir utopiškus idealios pasaulio visuomenės kūrimo planus mums svarbios dėl keisto ir prieštaringo "tautos" kategorijos vartojimo (visos tautos susilieja į vieną tautą, išsaugodamos savo kalbą - tai aliuzija į kai kurias anuometines etnopolitines bendrijas, kurios kalbėjo keliomis kalbomis). Imkime kitą fragmentą, kuriame kalbama apie A.Višteliausko spaudai rengiamą "Vitolio raudos" vertimą į lietuvių kalbą: "Nejaugi jau tokia nelaiminga tauta, arba, tiksliau sakant, lietuvių liaudis, kad tapo tokia abejinga savo seniems prisiminimams!? (t.y., savo istorijai - E.A.). O, dievaži, jau nežinau, kaip ten šiandien yra su ta liaudimi. Man rodos, kad kai tik laikraščiuose bus paskelbta, jog "Vitolio rauda" lietuvių kalba išėjo iš spaudos, tai atsiras tie pora šimtų išsilavinusių ar bent šviesesnių lietuvių, kurie norės ją įsigyti" (1880.IV.28). Nereikia būti psichoanalitiku, kad pritartum tiems amžininkams ir tyrinėtojams, kurie A.Višteliauską vadino mažų mažiausiai keistuoliu - iš jo laiškų pluošto galima susidaryti tokį vaizdą. J.A.Višteliausko laiškų keistenybės ir prieštaravimai informatyvūs ypač tada, kai susiduriame su platesniu ano meto intelektualiniu kontekstu. Todėl perskaitykime trečią 1885 m. kovo 17 d. laiško J.I.Kraševskiui fragmentą: "Jeigu nebijočiau nusibosti, praneščiau nors trumpai apie prabudusią Lietuvų judėjimą ir jau ne tik vadinamojoje liaudyje (pabraukta mano - E.A.), kurią sudaro įvairiausi kaimiečiai, bet ir tarp smulkiadvarių ir turtingesnių bajorų, iš dalies ir dvarininkų. Tas judėjimas pasireiškė, kaip minėjau, anksčiau, kai paplito pora šimtų egzempliorių "Vitolio raudos" ir pasirodė mėnesinis leidinys "Aušra", kurio dvasios tėvas yra ne kas kitas, kaip pats Tėvelis (t.y. J.I.Kraševskis - E.A.), nes man Drezdene 1880 m., kai kalbėjomės apie lietuvių švietimą, pasiūlė leisti "nors menkiausio turinio laikraštį".(...) Kai kurie lenkai nirsta ant maištininkų lietuvių už atsiskyrimą ir nenorą sulenkėti, o kai kurie net drįsta vadinti šnipais ir pan., nors lietuviai nieko daugiau apie politiką nerašo, o tik kartais paliečia istorinius faktus. Kad lietuviai toliau nesileis lenkinami, bent jau

apsišvietusieji, kurie į rankas gavo "Aušrą", tai daugiau negu tikra, bet ar dvi tautos negalėtų pasilikti santaikoje, paisant skirtingos kalbos, ypač būnant po okupanto jungu, tą sunku pasakyti, nes, kaip matome, lenkai stengiasi įvairiausiais būdais lietuvius paversti lenkais - kalbos skirtumas jiems kliudo..." Palikdami nuošalyje šiaip jau svarbius "Aušros" iniciatyvos ar "Vitolio raudos" vertimo ir publikacijos sunkumus, atkreipkime dėmesį į keliskart išreikštą J.A.Višteliausko mintį, kad lietuvių judėjimas yra tautinis, nes ne tik liaudis, bet ir aukštesnieji mūsų visuomenės sluoksniai išitraukia į lietuviškos ir intelektualios literatūros platinimą bei rengimą. Kitaip tariant, laiškuose ryškėja mintis, kad liaudis ir tauta - tai skirtingą etnosocialinę struktūrą žyminčios kategorijos. Lietuvių liaudies atskirumas, jos teisė į raštiją sava kalba, į pradinį mokslą - tai per visą praėjusį šimtmetį pabrėžiamas dalykas. Šių teisių - į atskirą nuo lenkų kultūrinį gyvenimą - per daug nekvestionavo net patys lenkai. Kaip neseniai teko įrodinėti ("Kultūros barai", 1990, Nr. 7/8, P. 96-98), ir rusų valdžiai atskira "Lietuvių-žemaičių genties" kultūra ir kalba nebuvo didžiausia kliūtis realizuoti savus imperinius kėslus Šiaurės-Vakarų krašte. Bent jau nebuvo pirmasis rusų politinis slenkstis Lietuvoje. Toli gražu ne visi krašto administratoriai pritarė maksimalios rusifikacijos politikai, t.y., buržuazėjančios rusų visuomenės akimis žiūrint, svarbiausia buvo išrauti iš šaknų lietuvių etnopolitines tradicijas, sunaikinti elitinį tautos sluoksnį, o valstiečius tokiu būdu paversti paklusniais Rusijos piliečiais, mažų mažiausiai - vartojančiais kirilicą savo raštijos poreikiams ir - geriausiu atveju - simpatizuojančiais pravoslavų. Siekdami tokio tikslo, kaip yra pastebėjęs M.Biržiška, rusų kalbos ir literatūros mokytojai ypač stengėsi lietuvių jaunimui įkvėpti panieką "bajoriškai lenkiškam" Lietuvos istorijos laikotarpiui¹. Šitaip išugdytomis etnokultūrinėms grupėms grėsė Sibiro genčių ir tautelių likimas.

Lenkų politinėje mintyje taip pat ryškėjo demagogiška tolerancija lietuvių liaudies kultūriniams siekiams, tačiau valstybingumo tradicijų, etnopolitinio atskirumo nuo Lenkijos

daigai lenkų nacionalinio judėjimo ideologams atrodė kaip didžiausios piktžolės išsivaizduojamo ir siekiamo domeno palivarkuose. T. y. A.Mickevičiaus poetiškas posakis "Lietuva jau visa praeityje" buvo norimas suprasti taip, jog Lietuva kaip valstybė ir Lietuva kaip tauta (nacija) jau nebeegzistuoja. Dar daugiau - ji jau nebegali prisikelti. Tokios archaiškos ideologijos terpėje labai norint buvo galima išsivaizduoti, kad buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse gyvuoja viena tauta ir keletas "liaudžių". "Naród polski" ir "lud litewski" - štai kas šeimininkavo Lietuvoje. O visoje buvusios bendros valstybės teritorijoje dar gyveno "lud rusiński", t. y., baltarusių liaudis, pagaliau teisę būti tauta bandanti išsikovoti lenkų liaudis /lud polski/. Šitie keisti dariniai aniems laikams, gyvenantiems užsi-konservavusio "senojo pasaulio" ar "senosios tvarkos" (feodalizmo) erdvėj, buvo įprastas dalykas, nors jau brendo ir kitokie visuomenės modeliai, reiškėsi ir naujoviškos buržuazinės struktūros. Kaip tik šioje terpėje skeidėsi V.Trumpos glaustai apibūdintas lenkų-rusų konfliktas XIX amžiaus Lietuvoje². Atėmus elitinį lietuvių visuomenės sluoksnį - bajoriją, buvo siekiama atimti ir paveldėjimo teises į buvusią valstybę. Lietuvių liaudis buvo verčiama vaidinti tik pasyvų statistą šešėliuoto politikos teatro scenoje. Matyt, kaip tos praėjusių amžiaus politinių intrigų sėjos vaisius iki mūsų dienų atėjo dar vienas istorijos žodžių žaidimo elementas - tai skaudžiai paradoksali "Lietuvos" ir "lietuvių" priešprieša. Kultūros istorikams nelengva ir dabar ją įveikti. Kalbėdami apie literatūrą, pas mus užsimezgsusią XIX a., lietuviškai parašytus tekstus jie nedvejodami skirs "lietuvių literatūrai", o lenkiškai - "lenkų literatūrai", bet kalbėdami apie plastinius menus, susimąstys: kodėl sakoma "lietuvių tautodailė", bet "Lietuvos tapyba", "Lietuvos dailė". "Lietuvių dailė" atsiras tik po pirmųjų Lietuvių dailės draugijos parodų, surengtų XXa. pradžioje. Tas pats formalus klausimėlis negali nejaudinti muzikologo. "Lietuvos muzika" nuo "lietuvių muzikos" yra atskirta keistos ežios, kurios net kontūrus sunku apibrėžti. Kiekvieno konkretaus tyrimo atveju vis kitaip atsiveria tos ežios plotis, vis kitokių lieptų reikia, kad būtų įveiktas susvetimėjimo su mūsų praeitim atstumas.

Ne vienam turėtų kilti noras supaprastinti šią opoziciją: jei Lietuvos - tai lietuvių, jei lietuvių - tai ir Lietuvos. Tačiau tik subrendusi istorinė sąmonė gali tai atlikti, tik ji gali subrandinti viename asmenyje, vienoje tautoje ir "gens" ir "natione" lygmenį. Tada gal savo praėjusio šimtmečio istorijoje surasime ne tik tuos, kurie vadinosi "gente lituanus, natione polonus", ne tik tuos, kurie, šturpindami lenkus ir rusus, mėgino vadintis "gente polonus, natione lituanus", bet ir tuos, kurie negalėjo pasakyti nei vienaip, nei kitaip, kurie neįstengė apsispręsti, bet buvo, gyveno ir gal būt sudarė lietuvių bajorijos daugumą.

Liaudis virsta tauta

Taip pavadino vieną unikalios mūsų istorinėje literatūroje knygos "Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą" dalį Mykolas Biržiška. Tas metaforiškas pasakymas, visai formaliai žiūrint, gali būti suprastas dvejopai: vienu atveju galima įsivaizduoti, kad iki tam tikros praėjusio šimtmečio ribos egzistavo tik liaudis, o ne lietuvių tauta. Tai būtų panašu į mūsų kaimynų latvių ir estų tautinės savimonės ir tautinio mentaliteto augimo kelią. Antru - kad praėjusiame šimtmetyje mes buvome panirę į tradicinį feodalizmą: buvo lietuvių tauta - bajorija, atsiskyrusi nuo lietuvių liaudies luominiais barjerais, demonstruojanti kitokius kalbinius, kultūrinius bruožus, o liaudis kartu su bendra mūsų visuomenės demokratizacija tuos barjerus pamažu laužo ir sąmoningai tampa lietuvių tautos dalimi. Tad čia slypėtų mūsų mentaliniai skirtumai nuo latvių, čia galėtų būti žiūrimi panašumai į tautas, kurios, praradusios savo valstybę, ilgainiui netekdavo didesnės ar mažesnės savo bajorijos dalies. Interpretuojant M. Biržišką, geriausiai štai ką pacituoti: "Seniai jau pasakyta ir dažnai kartojama teisinga pastaba, jog lietuviybė (tautinė gyvybė) išliko tik po šiaudinių stogu, tik klaidinga iš čia išvada - taip pat kartojama - jog tikrai valstiečiai (valsčionys, sodžionys, sodiečiai, kaimiečiai), tad liaudis (palyg. lenkų *lud*, rusų *liudi* - žmonės), vieni bebus ją išlaikę, taigi, jog esanti

išlaikyta tik kaimo lietuviybė. Kad ji sudarė vyriausią, tvirčiausią ir seniausią naujybinės lietuvių kultūros pagrindą, tai tiesa, kuri betgi reikalinga dar papildyti tuo, kad lietuvių bei išlaikyti nemažai svėrė ir po tokio pat šiaudiniu stogu seniau gyvenusi bajorija, kurios įtaka reiškiasi tajai pat kaimo ir tautos kultūrai"³. Pritariant M. Biržiškai, apskritai kyla klausimas, ar mūsų literatūroje demonstruojama meilė lietuvių liaudžiai neiškelia nuostatų, prasilenkiančių su istorizmo principais? Kad ir kalbant apie valstietijoje užsikonservavusius ir per kelis unijos su Lenkija šimtmečius išsaugotus papročius, kalbos ir psichologijos lietuviškus pradus, nejučia imama įrodinėti, jog visa tai lietuvių liaudis dariusi sąmoningai, o ne dėl to, kad feodalinis natūralinis ūkis ir teisinė padėtis neleido liaudžiai gyventi kitaip, negu ji gyveno. Jos galimybių laukas (tad ir jos gebėjimo nutautėti erdvė) buvo siaurutis, kaip skirtinės žemės rėžis, nuo kurio nebuvo įmanoma atsiplėšti. Antra vertus, joks besipuikuojantis savo privilegijomis ponas nesiekė, kad jo "žmogus" elgtųsi ir kalbėtų taip, kaip jis. Noras pabrėžti savo luomo skirtumus prieštaravo maksimalios asimiliacijos geismui - jis atsiras, išeis aikštėn visa jėga tik formaliai sulyginus valstiečio ir bajoro pilietines teises, t. y., po baudžiavos panaikinimo ir žemės reformos. Feodalizmas toli gražu neturėjo tokio nutautinimo priemonių asortimento, kokį įgijo buržuazėjanti rusų ir lenkų visuomenė. Visuotinis privalomas švietimas ir visuotinė privaloma karinė tarnyba - tai jau akcentuota istorinėje literatūroje - buvo naujoviški, modernūs nutautinimo įrankiai realių ar potencialių užkariautojų rankose. Tad ir lietuvių liaudies nutautėjimas intensyvėjo antroje XIX a. pusėje, formaliai išlaisvinus valstietiją. Dar daugiau, ta asimiliacija spartėjo, silpstant lietuviškoms aspiracijoms bajorijoje. Labai išraiškinga detalė yra užfiksuota Prūsijos (ne tik bismarkinės), kuri visad buvo pavyzdys rusų administracijai Lietuvoje, - politinėje doktrinoje. Štai Poznanės kunigaikštystėje prūsų valdžia jau nuo 4-ojo praėjusio amžiaus dešimtmečio (plg. su Mikalojaus I rusifikacinio kurso pradžia Lietuvoje) pirmiausia siekė izoliuoti, susilpninti lenkų bajoriją, nes

įžiūrėjo greitesnės germanizacijos tendencijas tarp laisvėjančių valstiečių⁴.

Tad kokie pagrindiniai argumentai buvo iškeliami tų, kurie XIX a. viduryje ir antroje pusėje įrodinėjo, kad yra lietuvių tauta, kaip tokia, ne tik liaudis. Prisimenant J.A.Višteliauską ir jo laiškus J.I.Kraševskiui, galima sąlygiškai išskirti du argumentavimo būdus, kuriuos pagal šiuolaikinę etnologijos terminiją pavadintume etnopolitiniu (istoriniu) ir etnokultūriniu (etnografiniu). Pirmiausia J.A.Višteliauskas nuolat pabrėžia, kad lietuvių visuomenė sudaryta iš "kaimiečių liaudies" ir bajorų. Dar daugiau, bajorai jam yra ne tik pasyvi lietuvių tautos dalis, bet ir aktyvusis pradai: juk sakoma, kad lietuvių judėjimas pabudo "jau ne tik vadinamojoje liaudyje, kurią sudaro įvairiausi kaimiečiai, bet ir tarp smulkiadvarių ir turtingųjų bajorų, iš dalies ir dvarininkų". Be to, laiškų autorius atsainiai primena įžymiajam rašytojui, kad jo paties gyslose taip pat teka bajoriškas kraujas. Tačiau tai nėra kokio nors luominio pranašumo demonstravimas (abejotina ir pati J.A.Višteliausko bajorystė, bent Kauno gubernijos bajorų deputacijos archyve ar Rusijos Valdančiojo senato Heraldijos departamento popieriuose tokia pavardė neužregistruota), bet savotiškas komentaras: "nesigėdiju lietuvių vadinti lietuvių tauta", nes "aš esu lietuvis visa to žodžio prasme". Net jeigu užuomina apie savo bajorišką kilmę būtų J.A.Višteliausko prasimanymas, tai tas prasimanymas (kaip ir pabrėžtinai dvigubo, suprask, bajoriško, vardo rašymas) išduoda "lietuvių visa to žodžio prasme" sandarą.

Verta pakomentuoti ir J.A.Višteliausko nemėgstamo M.Akelaičio (à la polonaise - Akieliewicziaus), kuris taip pat buvo ilgametis J.I.Kraševskio korespondentas, požiūrį į tuos dalykus. M.Akelaitis, kitaip negu jo oponentas, visad pabrėždavo savo valstietišką, liaudišką kilmę. Net savo pseudonimu (Chłop z powiatu Mariampolskiego) tai siekė pabrėžti. Tačiau jo elgsena ir mintys daug kur prieštarauja J.A.Višteliausko kaltinimams, jog M.Akelaitis pripažįsta tik lietuvių liaudį, o nekalba apie tautą. Neginčytina, jog M.Akelaitis buvo aukštesnės kvalifikacijos kalbininkas bei istorikas, pranoko jis J.A.Višteliauską ir

savo politiniu gudrumu bei įkarščiu. Nors abu dalyvavo 1863 m. sukilime, tačiau tik M.Akelaitis, po pralaimėjimo antrąsyk emigravęs Prancūzijoje, energingai pasinėrė į konspiracinę veiklą, ne kartą iškildavo į politinio emigrantų sąjūdžio paviršių ir ne kartą parašydavo ar išstardavo žodžius, padiktuotus taktinių sumetimų ir slepiančius tikruosius įsitikinimus. Prieš sukilimą gyvendamas Vilniuje ir rengdamas išgarsėjusią "Liaudies biblioteką", bendradarbiaudamas su Vilniaus Archeologijos komisija, šis lietuvių švietėjas ne tiek demonstravo savo požiūrį, kiek siekė nuveikti ką nors realaus lietuvių kultūros labui. M.Akelaitis taip pat, kaip ir J.A.Višteliauskas, neabejojo, kad yra *Lietuva kaip tauta* ir yra *Lietuva kaip buvusi valstybė*. Įvairiai mūsų literatūroje interpretuojamas faktas, kodėl M.Akelaitis rūpinosi, kad "Liaudies biblioteką" papildytų gudų (rusinų, baltarusių) kalba parašyti veikalėliai. Jis net sakėsi galįs, jei kitų neatsirastų, pats parašyti ką nors tokio. Ir tai jis suprato kaip tautinę pareigą. Jam lietuvių tauta - tai keliomis kalbomis šnekanti etnopolitinė bendrija, pilietinės civilizacijos apraiška, kurios elitas - tai daugiausia lenkuojanti bajorija, o liaudis - lietuviškai-tuteišiškai-gudiškai kalbanti "liaudis", arba - nusizengiant gramatikos taisyklėms, - kelios "liaudys". Tad abiem atvejais - daugiau ar mažiau aiškiai - buvo suvokiamas lietuvių tautos buvimas XIX a. viduryje.

Antrasis, kaip toliau matysime, artimas pirmajam lietuvių tautos būties argumentas buvo grindžiamas anuo metu populiaria samprata, kad net neturėdama savo politinio ir socialinio elito, liaudis gali įgyti, išsiugdyti teisę vadintis tauta - kultūrėdama, kurdama ir paskleisdama pasauliui aktualius civilizacijos darinius. Kitaip tariant, netekdama arba nepaveldėdama kraujo aristokratijos, ji gali išugdyti talento aristokratiją (A.Dioma pamėgti terminai) - inteligentią klasikine prasme. Prisiminę visus tris aukščiau cituotus J.A.Višteliausko laiškų fragmentus pasakytume, kad laiškų autoriui jo atliktas "Vitolio raudos" vertimas yra tarytum lakmuso popierėlis lietuvių tautiškumui (tautinės savimonės brandai) nustatyti. Anot jo, jei vertimo tiražas išperkamas, jei yra tokį tekstą lietuviškai skaitančių šviesuolių -

tada yra intelektualinis tautos dėmuo, tada yra tauta. Jei yra tie pora šimtų išsilavinusių ar bent šviesesnių lietuvių, tai ir yra liaudies virsmo tauta sąlyga. Čia norom nenorom primenamas dažnai kartojamas pavyzdys iš čekų atgimimo naujosios istorijos. Vienas iš čekų nacionalinio judėjimo aktyvistų suvažiavimo atidaryme pasakęs maždaug tokius žodžius: užgriūtų dabar lubos ant susirinkusiųjų galvų, ir čekų tautai – galas. J.A.Višteliausui tie "pora šimtų" taip pat buvo magiškas skaičius. Magiškas, nes iš tikrųjų su statistika nieko bendra neturintis.

Ne tik laiškų J.I.Kraševskiui autoriai ir ne tik intymioje korespondencijoje regėjo modernios lietuvių tautos atgimimo aušrą. Tai lenkiškai skaitytojams įrodinėjo Petrapilio "Kraj"⁵ ir lietuviškai Amerikos lietuvių spaudoje J.Adomaitis-Šernas. Jis rašė: "Girdime skundus, kad lenkai lietuvius vadina tiktai "lud litewski", ale mušdamiesi į krūtinę paklauskime patys savęs, kuomi gi nusipelnėme vardo "tautos" arba narodo? Tas vardas gaunamas už darbus tautiškuose reikaluose, tautiška šlove ir svietiška kultūra, taipogi apsielgimu, o ne vien riksmu ant prispaudimo. Kurgi tie mūsų daiktai? Dirbkime pirma, idant galėtume užsiimti vardu tautybės, o tą vardą už darbus ir mokslą kiti mums pripažinti turės"⁶.

Taigi, anuometine terminija verčiantis, tautos būtis ir liaudies teisė būti tauta sąlygojama pilietinio bajorijos sluoksnio arba intelektualinio (neišvengiamai linkstančio pilietybės link) elito turėjimo. Nenuostabu, kad bajorijos saulėlydyje - o kitaip negalėtume pavadinti mūsų XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios - vis dažniau greta bajoro sąvokos (lenk. szlachta) atsiranda apsišvietusiųjų klasės kategorija (lenk. klasy oświecone). Ir ne tik atsiranda greta, bet pažangiausioje publicistikoje, ypač lenkiškoje, šios kategorijos iš pradžių vartojamos sinonimiškai, kol antroji palengva išstumia pirmąją. Apsišvietusiųjų klasė, inteligentija senąja prasme, buvo realaus demokratėjimo ir luominių skirtumų tirpimo katilas. Išsilavinimas ir talentas galutinai išstūmė "mėlyno kraujo" argumentus iš intelektualinių salonų. Lietuvos bajoraičių santuokos su valstietiškos kilmės lietuvių šviesuoliais - įstabus,

bet dėsningas reiškiny, rodantis realių mentaliteto pokyčių skalę.

Romantinėje sociologijoje dar praėjusio amžiaus vidury, porevoliucinės ir pogiljotinės prancūzų aristokratijos pavyzdžiu, išryškėjo tendencija savotiško bajorijos "persikvalifikavimo" link. "Galbūt bajoriškiosios Europos rasės (suprask: kilmingosios giminės – E.A.) visai nusmuko ir moraliai, ir fiziškai. Jeigu taip būtų, dėl ko tačiau nesu tikras, neabejoju, kad atsiras naujos rasės, kurios būtinai pasieks savo pirmtakų palikimą, kaip skaitome Biblijoje, kad Nojus, laimindamas savo vyresniusius sūnus, pažadėjo Jafeto giminei, jog ši kada nors paveldės Semo, jo pirmagymio, palapines. Dar sykį kartoju, kad kur tikrai inteligencija atitinkamai veikia, būtinai turi apsireikšti rasės..." – tai H.Ževuskio (Rzewuski), konservatyviosios, romantinės ideologijos Lenkijoje ir Lietuvoje tėvo 1851 m. ištarti žodžiai. Anot jo, neabejotina, "kad nuo tada, kai parako panaudojimas tapo visuotinis, karyba nustojo buvusi keliolikos metų pratybų reikalaujanti veikla ir kiekvienas žmogus per keliolika savaitių galėjo pasidaryti puikiu tautinio reikalo gynėju, o pramonėje įgytas turtas keliskart ėmė viršyti tą, kuris gaunamas iš valdomos žemės", bajorija ėmė žlugti. "Tačiau, jeigu bajorijoje prabustų moralinė reakcija, kuri ją (bajoriją – E.A.) sugražintų į kelią tikėjimo, tautinių padavimų ir paslaukojimo dvasios, /.../ jam liktų puiki paskirtis būti savo tautos civilizacijos židiniu"⁷. Šios mintys buvo ir sąmoningo bajorijos identifikavimosi su liaudimi, kurios darbu naudojosi, paskata, ir ištikimybės politinei-valstybinei tradicijai projektas. Žinome, kad lietuvių bajorija ne tik deklasavosi, bet ir etniškai diferencijavosi. Didelė, gal net didžioji jos dalis liko ištikima bendros valstybės su lenkais tradicijai, tad, kai kalbam apie socialines mūsų visuomenės struktūras ir substruktūras Atgimimo laikotarpiu, turime pripažinti, jog modernios lietuvių tautos rytmetį lietuvių bajorija pasitiko "ne visos sudėties", t. y. ne visos socialinės substruktūros.

Žemaičių bajorijos metamorfozės

Tarp šimto S. Valiūno "Birutės" nuorašų, ištirtų R. Mikšytės, yra variantas, kurio interpretacijos galimybės dar neišnaudotos:

"Ten, kol laimingos buvo dienos mūsų,
Kol buvom ponais Lietuvos, Kuršių, Prūsų
Viežlyva, graži kaip rožė rūta
Kunigaikštienė gyveno Biruta.
Iš užgimimo ne kunigaikštienė,
Gero bajoro duktė, ne vargdienė..."

Dažniau būna tokios eilutės:

"Nebuvo ana kokia karalaitė,
Net iš Palangos vargdienė mergaitė".

(Valiūnas S. Ant marių krašto. V., 1976. P. 31-37.)

Dabar išties ne itin svarbu, ar pačiam poetui priklauso Birutės kilmės iš "gero bajoro" šeimos variantas, ne taip svarbu ir istorinės tiesos problema: iš kurių XVI a. Žemaičių visuomenės sluoksnių (ir apskritai ar iš Žemaičių visuomenės) išaugo Vytauto Didžiojo motina. Net jei Birutės legenda būtų tik legenda, tik vienas iš "tautinių padavimų", prie kurių grįžti aukštuomenę ragino romantikai, šios giesmės populiarumas Žemaitijoje rodo tiek valstiečių, tiek bajorijos, mieliau linkusios tarti "Gero bajoro duktė, ne vargdienė", istorinių orientyrų bendrumą. Poetinė ir pusiau mitologinė "Birutės" socialinė funkcija XIX a. pirmojoje pusėje verčia mąstyti apie tam tikrą Žemaičių visuomenės unikalumą.

Kai kalbame apie lietuvių tautos Atgimimą, kai periodizuojame praėjusio šimtmečio istoriją, neretai susiduriame su rimta problema - kas sudarė pirmojo, daukantinio etapo socialinį pagrindą ir kaip derėtų dabar jį vadinti. Istoriografijoje galima susidurti su teiginiais, jog Atgimimo (arba, kaip J.A. Višteliauskas rašė, - pabudimo) pradžia apskritai sietina tik su "Aušra", o pirmojoje XIX a. pusėje reiškesi tik pavieniai to proceso elementai. Dažniau pripažįstama, jog laikotarpiui tarp XIX a. pradžios

ir 1863 m. sukilimo tinka pradinio lietuvių Atgimimo (arba nacionalinio judėjimo) etapo pavadinimas. Yra mėginimų iškiepyti šiam etapui pavadinimus, kuriuose figūruoja "Žemaitiškumo", "Žemaičių bajorų judėjimo" terminai. Kai kas (M. Biržiška) bando žemaičių "erą" pabaigti ne su S. Daukanto mirtimi ir 1863 m. sukilimo žlugimu, bet su M. Valančiaus paskutiniaisiais gyvenimo momentais. Tačiau dar problemiškesnė yra tendencija, kuri gerokai suvienodindama tuos etapus, aiškina žemaičių nuosmukį ir suvalkiečių iškilimą į tautinio judėjimo avangardą. Iš pradžių, šiurkščiai kalbant, judėjo žemaičiai, po to juos sustiprino ir pakeitė suvalkiečiai bei "kitokie lietuviai". Tačiau yra esminių etnopolitinių ir etnokultūrinių skirtumų tarp vienu ir kitu. Šiuolaikiniais terminais kalbant, tik žemaičiai tuo metu turėjo subetnoso bruožų. Anuometinė žemaičio samprata rėmėsi ne dabar supaprastinta etnografinės grupės (žemaičių dialektais šnekantys vakariniai lietuviai), bet etnopolitinės bendrijos elementais. Žemaičiai – tai buvusios Žemaičių kunigaikštystės, įėjusios į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, gyventojai, o bajorų supratimu – ir piliečiai. Žemaičių kunigaikščio titulas, paslėptas užkariautojų dinastijos titulu "i proč. .. i proč.." užkulisyje, egzistavo iki pat Mikalojaus II režimo žlugimo. Tiesa, nežinomas faktas, kad anuomet kas nors būtų siuntęs memorandumą carui, kad šis neventų žemaičių reikaluose "Žemaičių kunigaikščio" titulo, kaip tai darė 1905 m. apie J. Basanavičių susibūrę lietuvių tautiniai demokratai, reikalavę, kad Romanovai viešai tituluotųsi Lietuvos didžiojo kunigaikščio vardu.

Mūsų samprotavimai liečia sudėtingus, kartais net beviltiškai sudėtingus dalykus. Jų pažinimo ribotumas ir šio rašinio apimtis kliudo rašyti nuosekliai. Tačiau nuoseklumo stinga ir visai Atgimimo istoriografijai. Labai formaliai galima pasakyti, jog svarbiausiais lietuvių "tautėjimo" ir nutautėjimo klausimais mes priversti improvizuoti. Dažniausiai sakome, kad elitinis lietuvių tautos sluoksnius beveik visiškai nutautėjo, tik dalis liko prie lietuvių tautinio kamieno. "Šaka, atskilusi nuo tautos", – prieš pusšimtį metų ištarė B. Sruoga, tačiau ar besąlygiškai

su šia metafora sutinka jo žmona V. Daugirdaitė-Sruogienė? Įrodinėjimo laukas vis dėlto dar labai menkai išpurentas, iš tų pačių negausių faktų neretai daromos skirtingos išvados. Sakoma ir taip: lietuvių bajorai nutautėjo, bet Vakarų Lietuvoje liko daug neatsimetusių. Jei, laikydamiesi istorizmo principo, imtume sakyti, kad aname amžiuje Vakarų Lietuvos (Žemaitijos) bent dvasios sfera nebuvo maksimaliai integruota į lietuvių tautinį organizmą (nuo "Žemaičių ir Lietuvos muziko" iki "Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos" abu etnonimai vartojami greta, bet ne sinonimiškai), jei pripažintume Žemaičiams subetninį statusą, turėtume permąstyti pirmojo Atgimimo etapo socialinių struktūrų reikalus. Jei sakoma, kad XX a. pr. ne iki galo susiformavo lietuvių tautos socialinė struktūra, t.y. visiškai netekome bajorijos, tai kaip tada reikėtų pasielgti su Žemaičių visuomene? Ar įtikinamai skambėtų teiginys, kad pirmąjį Atgimimo etapą Žemaičių visuomenė įveikė neturėdama pilnos socialinės struktūros? Klausimas tebėra atviras.

Jau kelintą kartą tenka pabrėžti, kad XIX a. mūsų istorinį kelią politika sąlygojo daug daugiau, negu buvome linkę manyti tada, kai vienintelė istorijos mokslo užduotis buvo įrodyti bendruosius procesų dėsningumus, ypač tuos, kurie iš anksto aiškūs – neišvengiama klasių kova, neišvengiama pažanga, ir, neduok Dieve, nacionalizmo bei "vieningosios srovės" monstras, klaidžiojantis ne po Europą, bet okupuoto krašto humanitarų sąmonėje. Tad akcentuodami rusų politikos poveikį, turime teisę svarstyti, kaip būtų buvę, jei imperinės mašinos vairą būtų pasukę kitu kampu. Arba, kaip M. Biržiška retoriškai klausė: "kas būtų atsitikę, jeigu spauda nebūtų uždrausta buvusi /.../. Jei lietuviški rašmenys nebūtų uždrausti, o visos kitos maskolių priemonės 1863 m. sukilimui likviduoti būtų vykdomos, lietuvių padėtis kad ir nebūtų buvusi dar tokia, kaip latvių ar estų, kurie nebuvo sukilimo paliesti, prieš kurių tikybą jokių žygių nebuvo daroma ir kurie patys ligi 80-ųjų metų caro valdžios nebuvo "nuvokietinami" (kaip mes - "nulenkinami" - E.A.), tik, priešingai, naudojosi savo kalba bažnyčioje ir mokykloje,

jau 60-aisiais metais galėjo leisti sau laikraščius /.../
- vis dėlto net varžomi lietuviai per 40 metų kultūroje
būtų daugiau laimėję, negu draudžiamuoju laiku joje
kad yra pasiekę. Nebūtų reikėję kovoti dėl to, ką turėjo
jau lenkai ir kitos tautos. Nebūtų reikėję nei tų aukų
ir kančių, kurių teko dėl raidžių pakelti. Natūraliau ir
tautai sveikiau konservatyvieji jos sluoksniai būtų susigrupavę
ir ramesnę, patogesnę būtų sau politinę liniją nustatę,
negu dabar jiems pačios vyriausybės kad buvo primesta
griežtai ir kovingai opozicinė" (pabraukta mano - E.A.)⁸.

Kas būtų buvę, jei būtų kitaip susiklostę geopolitiniai
santykiai su kaimynais XX a. pradžioje ir tarpukaryje,
kai Vilniaus krašto problema - iš dalies savotiškos
senosios rusų politinės doktrinos vaisius - papildomai
komplikavo mūsų santykį su lenkais, kai rodyti savo
bajorišką kilmę buvo labai neparanku... Tik tokie veikėjai,
kaip M.Römeris ar S.Narutavičius, broliai Biržiškos ar
V. Daugirdaitė-Sruogienė neslėpė savo kilmės, nes nemanė,
kad tai kiek nors kvestionuotų jų lietuviškumą. Dar vie-
na detalė. Tarpukario istoriografijoje šis skaudus klausimas
buvo dažniau apeinamas, negu bešališkai aiškinamas.
Sovietiniu pokariu pavojus grėsė tiems istorikams, kurie
bandė ieškoti mūsų XX a. istorijoje tautai ir liaudžiai
atsidavusių žmonių ne proletarinėje-bolševikinėje gvardijoje.
Tačiau nuostabu, kad emigravę lietuvių tyrinėtojai leido
sau (bene daugiau, negu prieš karą) pamąstyti apie
lietuvių tautos kelią į naują gyvenimą ir apie bajorų
luomo likimą. Ypač simptomatiškas V.Sruogienės straipsnis,
pa-skelbtas "Sėjoje" 1974 m. (Nr. 3), pavadintas "Lietuvos
bajorų palikuonys". Jame vaizdžiai įrodinėjama, kad mūsų
Atgimimo kelyje tautinės demokratijos ištakos glūdėjo ne
vieno kurio luomo (t. y. bajorijos) išnaikinime, bet realioje
luomų integracijoje, kultūrinėje sintezėje susidarius naujam
tautos elitui - inteligentijai. Anot autorės, šioje srityje
dar daug kas prašosi istoriko plunksnos.

1940 metai ir tautos genocido pradžia daugeliui likusių
gyventi šviesuolių galėjo įrodyti, kad pragariškame žudynių
ir deportacijų fone tie skirtumai, kurie dar galėjo reikštis
tarp galutinai nykstančių luomų, tėra tik smulkmena,

o faktas, kad Rainių miškelio žolė susimaišė ir žemaičių valstiečio, ir žemaičių bajoro kraujas - daugiau nei simbolis.

LITERATŪRA

¹Biržiška M. Lietuvių tautos kelias į naująjį gyvenimą. Los Angeles, 1952. T. 1. P. 222.

²Trumpa V. Lietuva 19 amžiuje. Čikaga, 1989.

³Biržiška M. Min. veik. P. 51.

⁴Groniewski K., Skowronek J. Historia Polski, 1795-1914. Warszawa, 1977. S. 120.

⁵Biržiška M. Min. veik. T. 2. P. 12.

⁶Adomaitis-Šernas J. // Lietuviškas balsas. 1886. Nr. 5. P. 33.

⁷Rzewuski H. Aristokracja // Filozofia i myśl społeczna w latach 1831-1863. Warszawa, 1977. S. 711-712.

⁸Biržiška M. Min. veik. T. 2. P. 13.

**THE NATIONAL CONSCIOUSNESS AMONG
LITHUANIAN EMIGRANTS TO THE UNITED STATES
AT THE ENDING OF THE 19TH AND EARLY 20-TH
CENTURY**

The rise of ethnic and national consciousness among Lithuanian emigrants to the United States has been the subject of some study and speculation among homeland and overseas scholars for several generations¹. Most of the studies have reflected a chronological, political or economic approach to history. Very little has been written about the transformation of psychological state of mind of individual Lithuanian emigrants to America and of the group as a whole. The reasons are many, not a least of which is, it is hazardous for the historian to generalize and describe such a transformation of a psychological state of mind of either individuals or groupings. To ascertain how each individual person tried to accommodate his or her traditional culture with his new one while his or her old culture and understanding were in flux, it is necessary to ascertain the newcomer's individual and group consciousness upon arrival. Just what was his or her ethnic and national awareness, if any, on arrival in America? To what extent did the individual emigrant consider him or herself to be part of the "Lithuanian nation"? What was their understanding of the concept "Lithuanian nation"?

According to some scholars, an individual's ethnic or national awareness can be illuminated by dividing the general feelings of ethnicity and nationalism into three subsidiarity categories². An elaboration of these subdivisions is necessary in order to clarify the entire nationalization process of which "ethnicization" or ethnic consciousness making, the subject here, is only a part.

The first level of evolution of nationalism can be described as a form of ethnic naïveté³. The over-

whelming number of Lithuanian emigrants to the United States from the middle of the nineteenth into early twentieth century fell into this category. They all possessed and practiced certain cultural characteristics of their group. For example, they all spoke related dialects of a common language which was not yet fully standardized in either speech, grammar or orthography. Overwhelmingly they were of the Roman Catholic faith. Their faith separated them from their immediate neighbors, the Russians and the Prussians in Europe. It also separated them from Anglo-American majority they encountered in the United States. At the same time, their Catholic faith joined them in some fashion to their Catholic neighbors in Europe, particularly the Catholic Poles. It also joined them to Catholic immigrants in America among whom they lived, particularly the Irish and the Poles. It was the many frictions with the Catholic Poles and Irish in America which contributed to the raising of their own national Lithuanian consciousness. They certainly knew that they were not Russians or Prussians and they were quite certain they were not Yankee, that is to say English-speaking Protestant Americans. Whether or not they were still in some respects "Poles" was problematical, especially given the fact that historically they had been identified in the American mind either as poles or a certain type of Pole. When asked for their own group identification they would more often than not respond by region and more so dialect as being "dzūkai", "kapsai", "zanavykai" or "žemaičiai" or "aukštaičiai"⁴. Their ethnic identification was strongly linguistic. Those who were somewhat more politically astute would simply refer to Lithuania as "krajus" or "po ruski". Some would simply state that they came from "Kauno gubernija" or would mention the town or village of their origin. When they used the term "lietuvis" rather than the later pronunciation "lietuvis", they were speaking in terms of their linguistic identity not national identity⁵.

A much more advanced stage of ethnic feeling which

was much less evident among the early Lithuanian mass emigration mentioned above could be determined cultural or polycentric nationalism. This feeling was evident among some of the more formally educated, such as the clergy and few lay intellectuals among emigrants. It was they who not only carried on but propagated traditional customs and mother tongue; among the general emigrant populace who were simply "ethnic". Yet, their nation was but one among many. Their ethnicity was not entirely ethno-centric. It was not aggressive, nor was it messianic. It differed substantially from the later political nationalism which sought to and eventually did go further advocating the establishment of a sovereign, ethno-centric, national state. While in this stage of development, Lithuanians could refer to themselves as linguistically Lithuanian yet also Poles, Americans and even in a sense Russian or Prussian based on their former citizenship without contradiction⁶. At this stage they did not yet fall into the later category of a "tikras lietuvis" which combined all of the above characteristics of language, nationality, religion, culture and citizenship, leaving little room for hyphernation.

The third stage of the development of Lithuanian nationalism in America was most advanced national group sentiment, that of the "tikras lietuvis" mentioned above. This form of nationalism was exclusive and ethno-centric. It eliminated those who were not Roman Catholic, Lithuanian-speaking people. Jews and those Lithuanians who identified culturally with the Poles, as well as Byelorussian-speaking Lithuanians or simply the "tutejszy" were no longer considered Lithuanians, even though such people being in their own stage of naïveté referred to themselves in some way as being "Litwinie" or "Litvaks"⁷. People with such feelings were rare among the overwhelming population of Lithuanian emigrants to America at the turn of the century. Those felt this way were a tiny minority, an elite, primarily refugee intellectuals and a handful of priests and certainly not all of the priests. Not a few of the early Lithuanian emigrant priests were

at the first stage of their own Lithuanian rebirth while simultaneously espousing a Polish national ideal which included Lithuania within a future dual monarchy of Poland-Lithuania⁸. They were in a word ethnically Lithuanian yet politically considered themselves as Polish nationals. They too were among the Lithuania elite. The former worked passionately for the revival of a "tikras lietuvis" Lithuanian ideal. The latter worked just as passionately for a resurrected Polish-Lithuanian unified state. This clash of the elites resulted in the evolution of the Lithuanian national ideal in the United States. Sides were drawn and it became no longer possible to be both a political Pole and an ethnic Lithuanian in America. Both sides of the elite in their own way worked enthusiastically to perpetuate and proclaim their Lithuanian name and identity, the first on their own and the second within the context of some sort of established relationship as a subculture among the Poles in America.

Unfortunately, historians of American immigration have paid little attention to this matter of national consciousness among the Lithuanian newcomers to the United States. Among American historians of non-Lithuanian or non-Polish background only Victor Green has significantly contributed to such study in his classic work *For God and country. The Rise of Polish and Lithuanian Ethnic Consciousness in America*. Most studies of Lithuanian scholars both in the homeland and in America with some notable exceptions have assumed that the emigrants already had a well-developed sense of ethnic identity before emigrating to America and that upon arrival in the United States the Lithuanian communities were already well-drawn entities with a highly developed sense of ethnicity and nationalism which remained static over time. Nothing could be further from truth.

As a matter of fact, most early Lithuanian emigrants to America at that time had no strong ethnic feelings on interest in politics upon their arrival in the United States⁹. At the time, Lithuania herself languished under the political indolence of tsarist rule, Polish cultural

and religious domination and an alien control of the economy, even on the local level. The last tsar, Nicholas II was considered by many Lithuanians as a benevolent ruler given the circumstances. What most Lithuanians resented most about Russian rule at the time was the draft and alcohol producing monopolies licensed by the state. There were past grievances galore such as the abolition of printing in the Lithuanian language and tsarist pressures against the Catholic church¹⁰. Yet the Roman Catholic church grew stronger under persecution and Lithuanian books were replaced by Polish language Catholic texts which were legal and generally accepted by the populace without much consternation¹¹. In America, their primary point of reference was the parish to which they belonged in America.

The sources of ethnic and national arrival among the early Lithuanian emigrants were internal and external. Of primary importance was the life of their parish around which they centered all of their lives with the exception of their workday. In the American workplace they worked hand-in-hand with members of other ethnic immigrant groups particularly the Poles, other Slavs, the Germans and the Irish. They quickly learned that they were a distinct group. They certainly were not Poles even though many of them were familiar with Polish to some degree as a second language. Politically they may have become Americans from the point of view of citizenship but culturally they remained Lithuanians, at least that is true of the first generation of emigrants. The contacts in parish and workplace with Poles from Poznan, Krakow and Warsaw as well as the Carpathians made it clear to most Lithuanians that they were in no way Polish, now that they were in America. This feeling was quickly reinforced by their membership in mixed Lithuanian-Polish or Polish-Lithuanian or Irish or German parishes. The inter-ethnic conflicts in those areas contributed to their Lithuanian consciousness. In Lithuania proper, Poles and things Polish were generally associated with an upper class elite and the clerical

estate and had assumed an air of superiority. There was nothing "superior" about the Polish immigrants in America who sweated along with the Lithuanians in the mines, sweatshops, foundries and slaughterhouses. Once that lesson was learned, the Lithuanians were then free to establish and build their own institutions in America free of the Polish connection which existed in the homeland. It was indeed a paradox, but the early Lithuanian emigrants in America were more truly free to be truly Lithuanian or "tikri lietuviai" in America than in their own homeland¹².

Yet there were a good number of Lithuanians who had linked-up with the Poles in America who were perfectly satisfied to remain a sub-group under a Polish-American umbrella. Early on, they had joined the already well established Polish community in America. They were priests, organists, small businessmen and workers. They became fully integrated in Polish-American parishes and neighborhoods. Most of the earliest Lithuanian emigrants were males. They naturally gravitated to Polish working-class neighborhoods where they met and married Polish women with whom they shared the same Catholic faith and with whom they could communicate with. Very few Lithuanian men married outside of their own group and when they did they tended to marry Polish women. The Polish women in turn for the most part spoke Polish in the home with their spouses and raised their children more as Poles and Lithuanians. To some Lithuanian intellectuals and the growingly nationally conscious Lithuanian clergy, such persons were considered as "lenkberniszki". Yet, the "lenkberniszki" saw no reason to advance beyond their more primitive form of naive ethnicity as described earlier in this study. Many of their Lithuanian contemporaries saw the "lenkberniszki" as being disloyal to a rising Lithuanian self-consciousness¹³. Later Lithuanian oriented historians have tended to consider the "lenkberniszki" as traitors and rarely mention them¹⁴. Later Polish historians have rarely mentioned their existence as a viable subgroup within the

merican-Polish community. Polish historians consider them as Poles¹⁵. Yet, it is estimated that about $\frac{1}{10}$ or more of the Polish-American community is of Lithuanian origin. The percentages vary by location and community and may be adjusted upward or downwards accordingly. As national distinctions in the United States became more defined, the "lenkberniszki" disappeared in the American Polish community and were lost to the Lithuanian community forever.

A second group which may be called the internationalists, saw themselves primarily from a class rather than a national or ethnic perspective. They saw themselves as members of the Socialist or Communist internationale. They first of all sought class solidarity with workers of other kindred ethnic immigrants in America. They were either indifferent or inimical to organized religion, particularly the Catholic church. Members of this group entered their lives around citizens clubs and organizations at odds with the local Lithuanian Roman Catholic parish. They saw themselves as progressives and in many instances they were. They formed an essentially counter-cultural movement, often in conflict with their more ethno-centric Lithuanian brethren. They have been well studied and well researched by homeland Lithuanian marxist-leninist authors, but have often been given importance in the Lithuanian emigrant community beyond their actual influence and numbers due to ideological preferences of certain Lithuanian homeland authors¹⁶.

The third group which eventually became the dominant force in the old Lithuanian emigrant community were the Catholic nationalists. They centered their lives around the local Lithuanian parish and accepted the leadership of nationalistically oriented priests and intellectuals. They rejected both Polish or "lenkberniszki" cultural influences as well as internationalist non-Catholic influences which they identified with atheistic communism centered in the Soviet Union.

Scholars of nationalism on both sides of the Atlantic have offered models of the entire enlightenment process.

from an awareness of nation onward to the most spirited aggressive and even chauvinistic political nationalism. During the Soviet period, homeland scholars have generally used a marxist-leninist approach to such models. Those outside of Lithuania have more often than not been influenced by the historical schools of thought of the nations in which they lived or by the modes of analysis prevalent in the inter-war Lithuanian republic¹⁷. Yet, they generally agree about the origins of national consciousness; nationalism and its less developed form, ethnic awareness, is born out of hostility toward another group to one extent or another. They differ in whether they attribute such hostility solely to economic forces as do the marxist-leninists or other forces such as culture, religion, language etc. as do the non-marxist-leninists. Some sort of internal or external friction or hostility toward another group is unfortunately needed to stimulate such consciousness¹⁸. A people must feel some sense of oppression and bitterness before it can develop an idea of nationhood¹⁹.

For some time, American historians have concluded that immigrant ethnic-awareness and nationalism was built upon frictions between immigrants and native Americans, particularly Anglo-American Protestants. This assumption also applies to Lithuanian emigrants²⁰. A examination of the evidence indicates otherwise. Most early Lithuanian emigrants had little direct contact with White Anglo-Saxon American natives. They lived in multi-immigrant neighborhoods and rarely rubbed shoulders with White Anglo Saxon Protestants either at home or at the workplace. They associated mostly with themselves and to a lesser degree with immigrants from other countries, especially the Poles, other Slavs, German, Irish and Jews. If an enemy was needed, one had to be either found or fabricated.

The idea that group hostility produced group consciousness arose in the West just before World War I when most Lithuanians emigrated to America, and so many oppressed nationalities particularly in East and

Central Europe were struggling to achieve self-determination from the rule of the Romanovs, Habsburgs, Hohenzollerns, Windsors and lesser monarchs, not to exclude the Ottomans in the Balkans. Lord Acton designated the source of mass support for national movements when he said, "A national impulse... is only awakened when there is an alien element, the vestige of foreign domination to dispel". And, another scholar observed "a common hate is one of the most effective ways in making a nation"²¹. According to this view, Lithuanians first sensed membership in their nation when they began to respond to external domination. In other words, consciously felt Irishness began with animosity toward English; Polish sentiment was essentially directed against the Russians or Germans; Slovak sentiment was anti-Hungarian; Greek sentiment was fanatically anti-Turkish. If we accept such model for Lithuanians, it would seem that essential ingredient of Lithuanian nationalism is anti-Polishness.

Although Lithuania had been occupied by Russia and was part of the Russian Empire for some 100 years in the later part of the nineteenth century, Russia and the Russians did not become the main and much needed Lithuanian enemy. Neither did the German-Prussians whom the Lithuanians had fought against for some 250 years in the Middle Ages culminating in World War I and World War II. A much more intimate and closer enemy was needed. It found expression in anti-polishness. In one way, shape or form, Lithuania had been entangled with Poland and the Poles and more so experienced an internal polonization of its upper social, religious and cultural strata for over 500 years. It was the very closeness of the Poles and Lithuanians which brought about forms of mutual hostility based upon a buberquesque love-hate relationship over the ages. Lithuania had been appended to Poland for a long time religiously, culturally and politically as well as geographically in Europe. It was no surprise that the first Lithuanians in America sought a haven among the then well established Poles²².

Beginning with the 1860's well into the early twentieth century Lithuanians and Poles were indistinguishable from one another in the popular American mind and among other immigrants as well, especially the Catholic Irish who dominated the Roman Catholic church hierarchy. From time to time, Irish Catholic bishops would send Poles to serve in Lithuanian parishes, simply because they could see no difference between both nationalities. The issue was further complicated by the fact of the "lenkberniski" element in some Polish parishes and the fact that many Lithuanians used some form of Polish as a second language. In fact, some Lithuanian priests and intellectuals spoke a better form of Polish than did most of the Polish emigrants to America of the time. Many early Lithuanian priests had finished Polish dominated seminaries. They considered themselves "natione polonus, gente lituanus". They saw no contradiction in both orientations²³.

These facts were recognized early by the lay leader A. Šliūpas Rev. Alexander Burba and other more nationalistically oriented priests. Yet even here, it was not so much the ethnic-Poles they considered their enemy but the "lenkberniskas" element among the Lithuanians, who had remained at the first level or naïve stage of ethno-nationalist development. In America, the Russians who were few could not be the enemy. Germans in America were looked up to by Lithuanian emigrants primarily because they often were their bosses and foremen. In America the enemy was defined. The enemy was to be Polishness and by implication all Poles. Anti-Polonism became a trademark of Lithuanian-American patriotism, as it became a lingering, almost required feature of rising Lithuanian ethnic consciousness in the homeland, for the same reasons²⁴.

Conclusions

In the nineteenth and early twentieth century Lithuanian immigrants in the United States arrived at different

stages of national consciousness. They held certain things in common, such as a common origin, mutually intelligible dialects of the same then yet to be standardized language and their overwhelmingly Roman Catholic faith. Initially, Lithuanians in America defined themselves linguistic according to dialect and the region of their origin. If one were to conceptualize the first level of consciousness was simply based on a naïve consciousness of language. Cultural or polycentric nationalism, was the prerogative of the more enlightened emigrants such as some of the clergy and a few intellectuals. They valued their ethnic heritage and traditions but had not yet come to the third stage or development of a full-blown ethno-centric nationalism which demanded the establishment of a free and independent Lithuania freed from all ties and entanglements with Poland, Russia and Prussian-Germany.

The earliest Lithuanian emigrants often assumed multiple identities in America. They were linguistically and ethnically Lithuanian but some also gravitated to Polish communities where they maintained their naïve Lithuanian ethno-centrism while espousing the Polish national cause. They found no contradictions in such a position which had a long honorable history in their homeland for generations among the upper strata of society to include the Roman Catholic clergy.

The development of Lithuanian national consciousness over three stages occurred due to internal community and external frictions with other groups at home and in America. The democratizing influences of the workplace led many to espouse one of three possible orientations. The first was the "lenkberniszkas" orientation of the earliest arrivals who had become ensconced in the well established Polish communities in America. The second tendency was one of proletarian democracy wherein the immigrant who worked in the factories, mines, slaughterhouses and sweat-shops of an industrializing America found more in common with persons of other nationalities based upon economic interests than they did with com-

patriots. This element has been well researched in Soviet Lithuanian historiography, although it also has been overlay valued out of proportion to its influence in the Lithuanian-American community of the times. The third orientation resulted from conflicts between the religiously oriented nationalists and the "lenkberniszki" element as well as the proletarian element. This third element may be described as religious-national in essence. It excluded non-Catholics and those who did not speak Lithuanian or were oriented towards atheism, indifferentism and the Socialist International particularly as espoused by the USSR. The third group which absorbed many of the "lenkberniszki" element, although not all, was in constant conflict with the internationalist element. According to Lord Acton and other scholars, one characteristic or indeed necessary ingredient in the development of nationalism from the naïve, through the polycentric to the last and final third nationalist phase which can also evolve into chauvinism is the need for a perceived enemy. Examples are the Irish versus the English, the Poles versus the Russian and, or the Germans, the Greeks versus the Turkish and the Slovaks versus the Hungarians. To develop into a form of full-fledged nationalism, a common enemy must be identified. In the instance of the Lithuanians, the perceived and even cherished national antagonists are the Poles and in particular the "lenkberniszki" elements in both Lithuania and America. This antagonism was furthered during the interwar period by territorial and other disputes in Europe between Lithuania and Poland. Such disputes had marked reverberations among Lithuanians in America. Polishness and Poles became traditional ingredient in Lithuanian nationalism. During the early period of Lithuanian national development an enemy was needed and found. Lithuanian attitudes towards the Poles at home and abroad were hardened by dispute over the Lithuanian capital of Vilnius and Polish occupation of the city and district of Vilnius and adjacent areas in southeastern Lithuania. The feelings of bitterness have not yet dissipated and remain if even passively.

This study ends on the eve of World War I and the reestablishment of an ethno-centric Lithuanian republic freed of all entanglements with Poland, Russia and Germany.

¹Wolkovich-Valkavicius W. Towards a Historiography of Lithuanian Immigrants in the United States // The Immigration History Newsletter. Vol. 15 (November 1983). P. 7-10. This paper addressed only English-language works published in America; also Michalski Th. A., Wolkovich-Valkavicius W. Another Look at the Historiography of Lithuanian Immigrants to the United States // Ethnic Forum: Journal of Ethnic Studies and Ethnic Bibliography. 1989. Vol. 9. Numbers 1-2. P. 31-4. This paper expands of the previous citation, adding works published not only in English in America, but works published in Lithuania, Poland, Russia and Germany.

²I use the breakdown offered by Kohn H. *Die Idee des Nationalismus*. Frankfurt/Main, 1944. P. 1-30; Smith A. *Theories of Nationalism*. London, 1971, as cited in Greene V. *For God and Country: The Rise of Polish and Lithuanian Ethnic Consciousness in America*. Madison, 1975. P. 3-4.

³Greene V. Op. cit. P. 3.

⁴Vizbaras M. Oral Interview. Scranton, 1974.

⁵Ibid.

⁶Greene V. Op. cit. P. 6.

⁷M. Vizbaras: With the arrival of the Displaced Persons more commonly known as "dipukai" after World War II, the concept of a "tikras etuvis" was applied by the "dipukai" to themselves alone as another ingredient was included in the definition, that of being born in independent inter-war Lithuania. By so doing the "dipukai" excluded older immigrants who had left Lithuania when it was under tsarist rule, as well as their American-born children and grand-children. This created a major fissure between the "old" and "new" Lithuanian immigrants in America and their descendants which has never really properly healed for most part.

⁸Wolkovich-Valkavicius W. *Queen of Angels Parish*. (Unpublished manuscript). 1990, Boston; also Michalski Th. A. *Soviet Archival Sources for the Study of Emigration from the lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth to America* // *Polish American Studies*. 1990, Vol. XL. No. 1., Spring. P. 75-80; also Michelsonas S. *Lietuvių ietvija Amerikoje*. Boston, 1963. P. 33. Michelsonas states: "... Lithuanian priests always tried to shore up the Lublin Union".

⁹There is a considerable body of knowledge written on the subject of ethnic enlightenment of immigrants to the United States. Those cited below are cited in Greene V. Op. cit. P. 7-9. Carlson Smith I. *Americans in the Making: The Natural History of the Assimilation of Immigrants*. New York, 1939. P. 57-58; Neibuhr H. R. *The Social*

Sources of Denominationalism (reprint edition). Hamden, Connecticut 1954. P. 222-223; Taft D. and Robbins R. International Migrations. New York, 1955. P. 112-113; Worth L. The Problem of Minority Groups, in Ralph Linton ed.; The Science of Man in the World Crisis New York, 1945. P. 347-349; Glazer N. Ethnic Groups in America: From National Culture to Ideology, in Morroe Berger, et al.; Freedom and Control in Modern Society. New York, 1954. P. 164. See also Harris M. Caste, Class and Minority // Social Forces, 37, also Handlin O. Historical Perspectives on the American Ethnic Group // Daedalus. 90:220232 and Handlin O. The Uprooted (enlarged edition). Boston, 1973. 332, 330n.; Gordon M. Assimilation in America Theory and Reality // Daedalus. 90 281 (Spring 1961).

¹⁰Vizbaras M. Op. cit.

¹¹Stukas J. J. Awakening Lithuania. Chicago, 1966. P. 119-145 also Prapolenis K. Polskie Apostolstwo w Litwie. Wilno, 1913, passim The Lithuanian edition was published as Lenkų apaštalavimas Lietuvoje in Chicago, 1918, also Kruszką X. W. Historia Polska w Ameryce Milwaukee, 1905. T. 1-12.

¹²Vizbaras M. Op. cit.

¹³Greene V. Op. cit. P. 146-147.

¹⁴Kučas A. Shenandoach, lietuvių parapija (1891-1966). Brooklyn 1968. P. 170, 175, 180, 196-197.

¹⁵Szawleski M. Wychodźtvo Polskie w Stanach Zjednoczonych Ameryki Lwów, Warszawa, Kraków, 1924. P. 14-19, also Wachtl K. Polonja w Ameryce Dzieje i Dorobek. Filadelfja, 1944. P. 57-61., also Wandycz S. The Lands of Partitioned Poland (1795-1918). Seattle and London, 1974. P. 239-247.

¹⁶To list specific works at this point would require a listing of every homeland Lithuanian historian of emigration. For a start, the reader is invited to consult the works and bibliographies of A. Eidintas, L. Kapočius, E. Vidmantas, L. Truska and E. Vaitekūnas as well as the Moldavian scholar N. L. Tudorianu Oчерки Росси́ско Трудово́й Эмиграции. Kishiniov, 1986.

¹⁷Šapoka A. Lietuvos istorija. K., 1936, passim, also Sruogienė Daugirdaitė V. Lietuvos istorija. Čikaga, 1956, passim.

¹⁸Greene V. Op. cit. P. 10-12.

¹⁹Kohn H. Op. cit. P. 1-30.

²⁰Stonquist E.V. The Marginal Man: A Study In Personality and Culture Konflikt (reprint of 1937 edition), New York, 1961, as cited in Greene V. P. 7.

²¹Dalberg-Acton J.E.E. The History of Freedom and Other Essays (reprint edition). Freeport, New York, 1967, as cited in Greene V P. 6.

²²Greene V. Op. cit. P. 143-161.

²³Wolkovich-Valkavicius W. Queen of Angles.

²⁴Kučas A. Op. cit. P. 170, 175, 180, 196-197.

LIETUVIŲ ATGIMIMO PSICHOLOGIJA
AMERIKOJE TARP SENŲJŲ EMIGRANTŲ
XIX A. PABAIGOJE - XX A. PRADŽIOJE.
BENDRA APŽVALGA

Išvados

Devynioliktame amžiuje ir dvidešimto amžiaus pradžioje tarp Lietuvos imigrantų Jungtinėse Amerikos valstijose susiformavo skirtingi nacionalinės savimonės lygmenys. Kai kurie jos elementai, pvz., kilmė, jau norminamos kalbos dialektai ir Romos katalikų tikėjimas buvo bendri visiems lygmenims. Nuo pat pradžių Amerikoje lietuviai apibūdindavo save lingvistiškai – pagal dialektą ir rajoną, iš kurio jie kilę. Jei reikėtų schematizuoti pirmąją sąmoningumo stadiją, ši būtų pagrįsta naiviu kalbos sąmoningumu. Kultūrinis ir policentrinis nacionalizmas buvo labiau būdingas apšvietusiems emigrantams: kunigams ir nedaugeliui intelektualų. Jie vertino savo tautinę praeitį ir tradicijas, tačiau vis dar nepasiekė trečiojo lygmens, t.y. subrendusio etnocentrinio nacionalizmo, kuriam buvo būdingas laisvos nuo bet kurių ryšių ir išipareigojimų su Lenkija, Rusija ir Prūsija-Vokietija, nepriklausomos Lietuvos sukūrimo reikalavimas.

Pirmųjų lietuvių emigrantų Amerikoje identifikavimas dažnai įgaudavo komplikuotas formas. Kalbiškai ir etniškai jie buvo lietuviai, bet kai kurie jų gravitavo lenkiškosios bendruomenės link, kur išlaikydavo ne tik lenkišką nacionalizmą, bet savo naivųjį lietuvišką etnocentrizmą. Ši būseną jiems buvo savaiame suprantama. Visi trys lietuviškos savimonės raidos lygmenys tam tikru būdu aptinkami ir pačioje bendruomenėje, ir išoriniuose susidūrimuose su kitomis grupėmis tėvynėje ir Amerikoje. Demokratizuojanti darbo vietos įtaka leido daugeliui palaikyti vieną iš galimų orientacijų. Pirmoji buvo ankstyvųjų atvykėlių "lenkberniška" orientacija, kuri buvo patogi tuo metu gerai įkurtose lenkiškoje Amerikos bendruomenėje. Antroji – proletarinio demok-

ratizmo orientacija. Dirbantys gamyklose, šachtose, skerdyklose ir smulkiose pramoninės Amerikos įmonėse imigrantai dėl bendrų ekonominių interesų surasdavo daugiau bendro su kitų tautybių žmonėmis, nei su savo tėvynainiais. Ši tendencija gerai ištyrinėta sovietinės Lietuvos istoriografijoje, tačiau buvo pernelyg pervertinama, lyginant su ta įtaka, kurią ji tuo metu turėjo Amerikos lietuvių bendruomenėje. Trečioji orientacija buvo išdava konflikto tarp religiškai orientuoto nacionalizmo, iš vienos pusės, ir "lenkberniškojo" bei proletarinio elemento - iš kitos. Pastarasis iš esmės gali būti apibūdinamas kaip religinis-tautinis. Jis atmetė nekatalikus ir tuos, kurie nekalbėjo lietuviškai arba buvo orientuoti į ateizmą, indiferentiškumą ir ypač į Socialistinį Internacionalą, palaikomą SSSR. Trečioji grupė, absorbuodama daugumą, nors ir ne visus iš "lenkberniškojo elemento", pastoviai konfliktuodavo su internacionalinės orientacijos atstovais. Pagal lordą Aktoną (Acton) ir kitus mokslininkus, charakteringas ar net būdingas elementas nacionalizmui vystytis iš naivaus per policentrinį iki paskutiniojo ir galutinio trečiojo lygmens, kuris gali evoliucionuoti net iki šovinizmo, yra aiškiai suvokto priešų poreikis. Tokiais pavyzdžiais gali būti priešiškumas tarp airių ir anglų, lenkų ir rusų, taip pat vokiečių, graikų ir turkų, slovakų ir vengrų bei kitų. Bendras priešas turėtų būti identifikuotas tam, kad nacionalizmas pasiektų brandžiausią savo formą. Pavyzdžiui, lietuviams aiškiai suvoktu ir netgi pastoviai puoselėjamu antagonistu yra lenkai, o ypač "lenkberniškasis" elementas ir Lietuvoje, ir Amerikoje. Tas antagonizmas tarp Lietuvos ir Lenkijos buvo palaikomas tarpukariu kilusių teritorinių ir kitokių europinių ginčų, ta turėjo atgarsio tarp lietuvių Amerikoje. Lenkiškumas ir lenkai tapo tradiciniu lietuvių nacionalizmo ingredientu. Lietuvių tautinio judėjimo pradžioje priešas buvo reikalingas ir jis buvo surastas. Toks lietuvių požiūris į lenkus tėvynėje ir užsienyje buvo sustiprintas ginčų dėl Lietuvos sostinės Vilniaus bei lenkiško miesto ir pietryčių Lietuvos regiono okupacijos. Kartėlio jausmas dar nepranyko ir, nors ir pasyvus, išlieka. Šis straipsnis baigiasi I pasaulinio karo išvakarėmis ir etnocentrinės Lietuvos Respublikos, nutraukusios bet kokius ryšius su Lenkija, Rusija ir Vokietija, atkūrimu.

NUO LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO VILNIUJE IKI
DIDŽIOJO VILNIAUS ŠEIMO: ISTORIOGRAFINĖ
SUVAŽIAVIMO PAVADINIMO ANALIZĖ*

Įvadas. - Etnopolitinės alternatyvos 1905 metais. - Lietuvių suvažiavimas, kongresas ar susirinkimas? (1905 m. spalio-lapkritis). - Pirmasis lietuvių tautos atstovų suvažiavimas Vilniuje (1905 m. gruodžio pradžia). - Suvažiavimas ar Seimas? (1905 m. gruodis - 1906 metai). - Didysis Vilniaus seimas. - Tradicijos tąsa. I. (1907-1914 m.). - Tradicijos tąsa. II. (1915-1940 m.). - Garsusis Vilniaus seimas (V.Kapsuko požiūris). - Ir vėl "Lietuvių suvažiavimas Vilniuje" (Sovietinis laikotarpis). - Tradicijos tąsa. III. (Lietuvių emigracija). - Pabaiga.

Įvadas

Kalbėdami apie Didįjį Vilniaus seimą mes neretai greta, kaip sinonimus, vartojame ir *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* ar *Vilniaus seimo* pavadinimus. Ir atrodo, kad tai savaime aišku ir suprantama. Tačiau atidžiau pasižvalgę pastebėsime, kad net tais pačiais 1905 m. Lietuvių suvažiavimo Vilniuje būta ne vieno, o rašydami apie Vilniaus seimą ir norėdami išlikti visiškai tikslūs, kad jo nesumaišytume su įvairiais kitais "Vilniaus seimų" projektais XX a. pradžioje ir su 1922 m. Vilniaus seimu (tiesa, tada buvo iškelta Vidurio Lietuvos seimo idėja, bet dar prieš patį seimą jis virto Vilniaus seimu) visada turėsime pabrėžti, kad kalbame apie 1905 m. Vilniaus seimą. Tuo tarpu išvardinti Didžiojo Vilniaus seimo vardą,

*Autorius dėkoja Giedriui Subačiui, padėjusiam parengti šią studiją spaudai.

mes visada esame tikri, kad jis nebus supainiotas su jokių kitu istoriniu įvykiu. Todėl visiškai teisėtai iškyla klausimas, kodėl istorinį pavadinimą - *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje* - išstūmė istoriografinis - *Didysis Vilniaus seimas*? Ar mes, vartodami *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimą, visada suprantame jo semantiką? Kokia šio simboliško, turinčio sakralinį motyvą, pavadinimo prigimtis? Kodėl prigijo būtent šis vardas, kai smulkmeniškai patyrinėję atrandame apie 50 įvairiausių to paties seimo pavadinimų: be jau minėtų - *Lietuvių susirinkimas Vilniuje*, *Vilniaus suvažiavimas*, *Lietuvių tautos suvažiavimas*, *Pirmasis lietuvių seimas Vilniuje*, *Didysis seimas*, *Didysis Lietuvos seimas* ir t.t. Ar pavadinimas buvo keičiamas ir kartu sakraliniai motyvai buvo įdiegiami sąmoningai, ar tai natūraliai susiklostęs procesas, objektyviai parodęs inteligentijos savimonės ir liaudies sąmonės lygmenį, tiksliau - savaiminio istorinio sąmonėjimo rezultatas? Tačiau gilindamiesi į istorinio sąmoningumo ir istorinės atminties fenomenų raidos problemas, mes tiesiog neturime teisės ignoruoti tų materialių procesų, kurie, be abejo, ne visada, tačiau labai dažnai būna susiję su visuomenės dvasiniais reiškiniais. Turime galvoje paties Didžiojo Vilniaus seimo mąstą, jo įtaką 1905-1907 m. revoliucijai ir sociokultūrinei situacijai Lietuvoje, taip pat lietuvių etnopolitinei orientacijai XXa. pradžioje. Tačiau vėl grįždami prie anksčiau pasakytos abejonės galime paklausti, ar tikrai toks milžiniškas Didžiojo Vilniaus seimo vaidmuo nacionaliniame judėjime, kaip teigia istoriografija? Gal tai tik vienas iš istoriografinių mitų, atspindėjęs pavienių socialinių sluoksnių, idėjinų grupuočių ir partijų tikslus? Todėl nepretenduodami į išsamų problemos aptarimą pabandysime aiškintis, kaip atskirais laiko tarpsniais buvo suvokiama Seimo reikšmė, kiek konkretus Didžiojo Vilniaus seimo įvardijimas išreiškė paties Seimo esmę ir esmę tų subjektyvių vertintojų (galbūt išreiškusių ir objektyvias tendencijas), kurių veikiamas šis pavadinimas kito. Tokiu aspektu lietuvių istoriografija Didžiojo Vilniaus seimo problemų kol kas netyrinėjo. Kad pavadinimas kito, be abejo, buvo pastebėta, tačiau platesnių apibendrinimų neformuluota. Galima nurodyti

vos porą atvejų, kai Seimo pavadinimo ir Seimo sampratos kaita buvo susiejamos.

Aktyvus 1905 m. revoliucinių įvykių dalyvis J. Gabrys-Paršaitis savo straipsnyje, rašytame 1925 m., aptaria priežastis, kurios nulėmė, kad "suvažiavimas" lietuvių tautos sąmonėje virto "seimu"¹. Perfrazuotos J. Gabrio mintys būtų tokios: 1) lietuvių tauta (ir "aukštesnieji", ir "žemesnieji" jos sluoksniai) 1905 m. jau buvo subrendusi ne tik Suvažiavimui, bet ir Seimui; tuo nedviprasmiškai pabrėžiamas aukštesnis seimo (termino) ir seimo (reiškinio) rangas; 2) didžiulis įvykusio Suvažiavimo mastas nulėmė, kad kiek vėliau Suvažiavimas galutinai virto Seimu. Aišku, tai nebuvo lyginamoji šių terminų ar sąvokų analizė, t.y. J. Gabrys net nebandė visapusiškai nagrinėti šių problemų, tačiau įsidėmėtina, kad net memuarinėje literatūroje galima aptikti semantinės analizės pradmenų.

Paradoksalu, tačiau kitą pavyzdį, gana kuriozišką, randame ryškiai ideologizuotame S. Lazutkos ir I. Valikonytės 1986 m. pasirodžiusiame straipsnyje "1905-1907 m. revoliucijos Lietuvoje istoriografija"². Autoriai kaltina žymiausią 1905-1907 m. įvykių tyrinėtoją A. Tylą objektyvizmu, priekaištauja, kad jo knygoje "1905 metų revoliucija Lietuvos kaime" *Lietuvių suvažiavimo* pavadinimas rašomas jau be kabučių. (Plg.: "*Lietuvių suvažiavimas*", vartotas iki A. Tylos knygos pasirodymo 1968 m., ir *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje*.)

Šios studijos istoriografinė Seimo pavadinimo analizė formaliai susideda iš dviejų dalių: 1) pavadinimo moduliacija, 2) pavadinimo refleksija pavieniais atvejais ar įvairiais laiko tarpsniais. Kai kur šiuos du lygmenis pateikiame kartu, kitur - atsietai. Kadangi apie Seimo pavadinimo refleksiją tiesioginių liudijimų aptikta nedaug, autoriaus samprotavimai, be abejonės, sugestyvūs. Taip pat reikėtų pažymėti, kad siekiant neišsiplėsti, atsisakyta platesnės semiotinės, t.y. atskirų seimo pavadinimų kontekstų analizės.

Šalia pagrindinio studijos uždavinio - nusakyti prasminius Seimo pavadinimų niuansus - svarbus ir kitas - išskirti pagrindinius terminus ir pavadinimus, t.y. susekti atsitiktinius terminus (pvz., *susirinkimas*) ar pavadinimus

(*Vilniaus suvažiavimas*) ir plačiai prigijusius terminus (pvz., *suvažiavimas*, *seimas*) ar tikrinius pavadinimus (*Lietuvių suvažiavimas Vilniuje*, *Didysis Vilniaus seimas* ir t.t.). Tai reikšminga, nes kai kurie pavadinimai buvo pavartoti visiškai atsitiktinai, stiliaus sumetimais, t.y. jų autoriai lengva ranka modifikuodami šiuos pavadinimus apie tai giliau nesusimąstydavo.

Siekdami išlaikyti terminų ir pavadinimų autentiškumą, kabutėse tuomet vartotus pavadinimus ar atskirus pavadinimų žodžius, taip pat, kaip ir kitus terminus ar pavadinimus, išskyrėme juos kursyvu (pvz., "*seimas*", *Vilniaus "seimas"*, "*lietuviškas seimas*").

Studijoje nagrinėdami *Didįjį Vilniaus seimą* kaip reiškinį, tapačia reikšme vartojame santrumpas *Suvažiavimas* ir *Seimas*. Siekdami laikytis istorizmo principo, žodį *suvažiavimas* vartojame nagrinėjant laikotarpį prieš *Suvažiavimą*, jo metu ir tuoj jam pasibaigus, t.y. iki 1906 m. pabaigos, o *seimas* - aptariant laikotarpį nuo 1906 m. pabaigos, t.y. nuo tada, kai žodis *seimas* prigijo lietuvių visuomenėje.

Reikėtų dar pažymėti, kad šioje studijoje *Didysis Vilniaus seimas*, kaip istorinis reiškinys, nagrinėjamas kiek atsietai nuo istorinio-politinio konteksto, t.y. mažiau dėmesio skiriama bendrai Rusijos ir Lietuvos politinei situacijai. Šias problemas aptarėme kituose darbuose³.

Etnopolitinės alternatyvos 1905 metais

Laisvės banga, 1904-1905 m. laipsniškai užliejusi Lietuvą, iškėlė, rodos, jau seniai palaidotas problemas. Politizuojantis visuomeniniam gyvenimui į areną vėl grįžo Lietuvos (tiksliau - Lietuvos ir Baltarusijos) bajorija, išlaikiusi buvusios LDK pilietinę savimoneę ir politines bei kultūrinės tradicijas ir šiuo pagrindu konstravusi įvairiausias savarankiškos Lietuvos (LDK) atkūrimo planus. Tačiau kartu plėtojosi ir unijos su Lenkija tradicijos, kurias puoselėjo turbūt net didesnė Lietuvos bajorijos dalis. Šias dvi tendencijas vienijo Lietuvos (LDK) vals-

tybingumo atkūrimo reikalavimas, o skyrė nevienodas požiūris į šio valstybingumo formas: vieni akcentavo visišką buvusių LDK žemių suverenitetą, kiti projektavo planus integruotis su Lenkija, išlaikant labiau ar mažiau apribotą Lietuvos suverenumą (tiesa, dalis bajorijos buvo visiškai polonizuota). Vis dėlto demokratėjančios visuomenės sąlygomis, į politinį gyvenimą įsijungiant visiems socialiniams sluoksniams, net ir šis bajorijos "sugrįžimas" nebeturėjo lemiamos reikšmės. Tiksliau, turėjo tiek reikšmės, kiek pirmieji galėjo tikėtis stipraus savarankiško lietuvių nacionalinio judėjimo ir silpnesnio baltarusių tautinio sąjūdžio paramos, o antrieji - Lenkijos politinių jėgų, turėjusių socialinę bazę ir organizacinius darinius Lietuvoje, realios pagalbos. Tiesa, dvarininkijos, iš dalies ir bajorijos apskritai, negalėjo nejaudinti agrarinis klausimas, kuris buvo vienas iš 1905 m. revoliucijos variklių visoje Rusijos imperijoje. Todėl dvarininkijos politinis angažavimasis priklausė ir nuo caro vyriausybės, taip pat nuo lietuvių ir baltarusių politinių partijų ir srovių požiūrio į būsimus kaimo pertvarkymus.

Lietuvių nacionalinis judėjimas XX a. pradžioje jau buvo pakankamai subrendęs, susiskaldęs į politines gruputes bei sroves ir iškėlęs savarankiškus politinius tikslus. Tačiau sudėtinga Lietuvos geopolitinė situacija - Rusijos demokratinių sluoksnių, Lenkijos politinių jėgų, Rusijos vyriausybės ir netgi užsienio valstybių nevienareikšmis požiūris į Rusijos decentralizaciją ir naujos federacinės Rusijos kūrimą, taip pat ir į Lietuvos valstybingumo formas bei parametrus - vertė lietuvių tautinį judėjimą ieškoti kontaktų ir kompromisų su vieną ar kitaip Lietuvos ateitį projektuojančiomis politinėmis jėgomis. Taigi iškilė **l i e t u v i ū** ir **L i e t u v o s** politinių struktūrų integravimosi problema. Be abejonės, šių reiškinų atribojimas yra sąlygiškas, nes sąvoka "Lietuvos" apima ir lietuvių, ir nelietuvių politines struktūras. Juk, pvz., LSDP, pratešusi ankstesnes jos ir "Varpo" bendradarbiavimo su Lenkų socialistų partija Lietuvoje (PPS) tradicijas, šiuos ryšius plėtojo "nepasiklaususi" kitų lietuvių politinių grupuočių. Analogiškai ir didesnioji

Lietuvos dvarininkijos dalis, savo veiklą koncentravusi įvairiose ūkinėse draugijose ir 1905 m. propagavusi gana nuosaikias politinės veiklos formas, reiškė unijos su Lenkija tendencijas, tačiau toleravo lietuvių tautinį judėjimą (nors laikė jį politiškai nesubrendusiu) ir siekė pajungti jį sau. Bet nei PPS Lietuvoje (jos gretose taip pat atrasime ne vieną Lietuvos bajorą), nei minėti po ūkinių draugijų skraiste besikuriantys politiniai dariniai 1905m. nesugebėjo rimčiau paveikti krašto visuomeninio-politinio gyvenimo. Jų veikla efektyvesnė tapo tik 1906-1907 metais.

Šiame kontekste kiek realesnės atrodė "krajovcų", daugiausia susijusių su buvusios LDK bajorija, socialinės ir politinės programos*. Dalis "krajovcų", nuo 1904 m. artimai bendradarbiavusių su generalinį Rusijos pertvarkymą projektavusiomis politinėmis jėgomis, 1904 m. pabaigoje sukūrė Vilniaus "autonomistų" ratelį⁴. Į jį įėjo lenkų, lietuvių, baltarusių ir žydų demokratinė inteligentija. Lietuviams šiame ratelyje atstovavo Lietuvių demokratų partija, nors apie "autonomistų" pasitarimus buvo žinoma ir kitiems lietuvių politiniams sluoksniams. "Autonomistai" deklaravo LDK istorinių tradicijų perimamumą ir iš esmės pasisakė už būsimosios LDK (t.y. Lietuvos ir Baltarusijos) savarankiškumą⁵, tačiau kol kas apsiribojo Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos reikalavimu. Tiesa, taktikos sumetimais buvo išlaikyti kontaktai su Lenkijos demokratinėmis jėgomis.

"Krajovcai" suprato, kad konsoliduoti Lietuvos visuomenę ir kartu pradėti integruoti lietuvių ir Lietuvos politines struktūras galėjo tik politiškai subrendusios grupės ar judėjimai, parengę programas ir pasiruošę jas įgyvendinti, turintys socialinę bazę Lietuvos kaime ir galintys tikėtis savo atstovaujama sluoksnių realios paramos. Šiuo atveju daugiausia organizacinių galimybių turėjo lietuvių nacionalinis

*"Krajovcais" šios pakraipos Lietuvos bajoriškąją inteligentiją vadinsime sąlygiškai, nes "krajovcų" visuomeninė-politinė srovė tada tik pradėjo formuotis. Galima laikyti, kad ji susiformavo XX a.2-ajame dešimtmetyje, tačiau baigtinį pavidalą vis dėlto įgyjo tik tarpukario laikotarpiu.

judėjimas. Todėl "krajovcų" ("autonomistų") planai, gerokai juos schemizuojant, atrodytų taip: seno privilegijuotojo buvusios LDK visuomenės luomo - bajorijos - iš dalies ir laikinai atsiribojusios nuo to paties luomo dalies, reiškusios unijines tendencijas - "sajunga" su lietuvių ir baltarusių tautiniais judėjimais (tai vėl sąlygiškas dalykas, nes dalis bajorijos buvo tiesiogiai ištraukusi į štuos sąjūdžius). Ši "sajunga" projektuota ne kaip trumpalaikė, t.y. skirta tam tikro momento politiniams tikslams įgyvendinti, o paremta visoms šioms sudėtinėms dalims bendru vardikliu - Lietuvos (LDK) pilietybės institucija grindžiama naujos suverenios politinės nacijos idėja. Pilietybės samprata turėjo implikuoti ne tik senąsias LDK pilietines tradicijas, bet ir naują demokratinę XX a. pradžios sąlygomis besiformuojantį šios institucijos turinį⁶. Tai reiškė visų buvusios LDK teritorijoje gyvenusių tautų - lietuvių, lenkų, baltarusių, žydų, rusų, vokiečių ir kt. - lygių pilietinių teisių pripažinimą. Todėl tikėtasi, kad minėti trys socialiniai-politiniai dariniai taps sutelktiniu subjektu, ilgainiui nulemsiančiu visos Lietuvos ir Baltarusijos visuomenės etnopolitinę integraciją. Žinoma, nepažeidžiant kultūrinės autonomijos principo.

Šie "krajovcų" etnopolitiniai planai primena M.Akelaičio XIX a. viduryje modeliuotas LDK atkūrimo perspektyvas, apie kurias rašoma neseniai pasirodžiusiame E.Aleksandravičiaus straipsnyje⁷. Tuomet projektuotas LDK atkūrimas taip pat buvo siejamas su krašto visuomenės pilietėjimo problema: bajoriškoji visuomenės dalis, išsaugojusi pilietiško sampratą (naród litewski), pilietybės institucijos pagrindu integruoja "žemesniuosius" sluoksnius - lietuvių ir baltarusių liaudį (lud litewski i lud rusiński) ir sukuria prielaidas jau kitų socialinių parametrų LDK politinei nacijai formuotis.

Mūsų aprašomuoju laikotarpiu lietuvių tauta jau buvo subrendusi pati spręsti pilietinės visuomenės problemas. Todėl stipriausia "krajovcų" išsivaizduota atrama - lietuvių tautinis judėjimas, kuriam "autonomistų" pasitarimuose atstovavo LDP - netgi šiuose jų planuose išvėlgė pavojų naujai, moderniai, grynai etniniu (etnografiniu) pagrindu

integruotai lietuvių nacijai egzistuoti. Tai ir nulėmė, kad lietuviai (LDP) iki 1905 m. rudens svyravo tarp istorinės ir etnografinės Lietuvos reikalavimo. Aišku, jie iš esmės pritarė antrajam variantui, tačiau pripažino, kad tuometinėmis sąlygomis kaip taktikos priemonė galėjo būti naudingas ir pirmasis. Šių konsultacijų metu ir išsirutuliojo 1) Lietuvos ir Baltarusijos, 2) Lietuvos (etnografinėmis ribomis) ir 3) lietuvių suvažiavimų, seimų ar įsteigiamųjų susirinkimų idėjos.

1905 m. pirmoje pusėje Vilniaus "autonomistai" ir lietuvių politinės jėgos karštai diskutavo iš esmės dėl dviejų autonominės Lietuvos projektų:

1) Lietuvos ir Baltarusijos autonomija;

a) "Lietuvių ir lenkų irridentų kuopos" 1904 m. gruodžio mėn. deklaracija buvo kompromisinis sprendimas, neatmetęs ir etnografinės Lietuvos autonomijos reikalavimo;

b) 1905 m. gegužės mėn. *Lietuvos tautų atstovų suvažiavime Vilniuje* iškelta *Lietuvos ir Baltarusijos įsteigiamojo susirinkimo Vilniuje* idėja, tiesa, vėl numačiusi galimybę tame pat susirinkime įkurti atskirus Lietuvos ir Baltarusijos autonominius vienetus Rusijos sudėtyje,

c) *Panevėžio suvažiavimas*, 1905 m. gegužės mėn. pabaigoje, numatęs Lenkijos Karalystės ir LDK autonomiją, sudarytą iš 3 ar net 4 (Lenkija, Lietuva, Baltarusija + Ukraina) savarankiškų politinių vienetų; Lietuva buvo suprantama kaip etnografinė (istoriniu požiūriu) Lietuva su Vilniaus seimu⁶;

2) Lietuvos autonomijos etnografinėmis ribomis planai, kuriuos jau seniai puoselėjo LSDP ir LDP ir kuriuos organizuotai iškėlė pirmą kartą *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje*, įvykęs 1905 m. kovo 25 (balandžio 7) d. ir reikalavęs sušaukti įsteigiamąjį susirinkimą. Lietuvių suvažiavimu šį susibūrimą galima vadinti tik sąlygiškai, nes jame dalyvavo vos keliasdešimt lietuviškų partijų ir grupuočių atstovų⁹. Šiuos planus iš dalies parėmė ir jau minėti kompromisiniai *Panevėžio suvažiavimo* nutarimai, kuriuose deklaruojama etnografinės Lietuvos kaip savarankiško politinio vieneto samprata koegzistuoja su konfederaciniais

projektams, kuriuos galima įvairiai interpretuoti¹⁰.

Reikia pažymėti, kad etnografinės Lietuvos samprata dažnai būdavo lenkų ir lietuvių kompromiso šaltinis¹¹. Lietuviai etnografinę Lietuvą suprato ne tik kaip kraštą, kurio dauguma gyventojų kalba lietuviškai (etnolingvistinė Lietuva), bet ir kaip istoriškai etnines lietuvių žemes, t.y. Kauno, Suvalkų, Gardino gubernijas, didesnę dalį Vilniaus gubernijos ir nedidelę dalį Kuršo gubernijos. "Krajovcai" dėl tikslių Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos ribų nesutarė. Artimiausias etnografinės Lietuvos koncepcijai buvo Lietuvos ir katalikiškos Baltarusijos (Lietuviškos Rusijos) autonomijos projektas, tačiau dalis "krajovcų" reikalavo įtraukti į šią autonomiją ir Vidurio bei Rytų Baltarusiją. Tiesa, didelių nesutarimų tarp "krajovcų", taip pat ir "autonomistų" ratelyje dalyvavusių baltarusių ir žydų dėl atkuriamos istorinės Lietuvos (LDK) teritorijos apibrėžimo nebuvo¹², nes galvota veikti sulig politinėmis aplinkybėmis. Taigi katalikiškos Baltarusijos "įtraukimo" į Lietuvą planai nedaug kuo skyrėsi nuo etnografinės Lietuvos autonomijos reikalavimo ir šiuo pagrindu "autonomistai" neretai išvengdavo aštresnių konfliktų.

Norėtume pažymėti, kad apžvelgėme tik nedidelę Lietuvos politinių jėgų kontaktų, taip pat ir Lietuvos valstybės atkūrimo projektų dalį, būtent, tuos planus, kurie 1905 m. atrodė realūs. 1906-1907 m. tokių projektų buvo kur kas daugiau. Tačiau ir šios medžiagos užtenka, kad suprastume, jog visuotinai priimtino ir išbaigto būsimosios Lietuvos modelio tuomet dar nebuvo, kad prieš "ateidamas" į Lietuvių suvažiavimą Vilniuje, savarankiškas lietuvių tautinis judėjimas turėjo bent kelias politines alternatyvas.

Lietuvių suvažiavimas, kongresas ar susirinkimas?
(1905 m. spalio - lapkritis)

Šalia mūsų aptartų dviejų Lietuvos valstybės atstatymo koncepcijų, jau 1905 m. pirmoje pusėje "nejučia" kilo ir trečioji, nors trečiaja ją galima pavadinti tik sąlygiškai. Šios krypties šalininkai taip pat numatė Lietuvos autonomiją

etnografinėmis ribomis, bet propagavo kitokią taktiką šią idėją realizuoti. Pasisakydami už visų Lietuvoje gyvenančių tautų lygias teises ir tuo grįsdami pilietybės institucijos sampratą, jie akcentavo lietuvių etnoso prioritetą atstatant Lietuvos valstybingumą ir reikalavo preventyvių žingsnių, kad tai būtų kuo greičiau įtvirtinta. Tokių pozicijų laikėsi dalis LDP Vilniaus kuopos narių, bandžiusių realizuoti šį principą dar bendruose pasitarimuose su "krajovals", taip pat ir didesnė dalis besiburiančių į partijas tautininkų (tautinių demokratų) ir krikščionių demokratų pakraipos šalininkų¹³. Šios tendencijos, jau pasireiškusios minėtame 1905 m. kovo mėn. *Lietuvių suvažiavime Vilniuje*, išryškėjo ir 1905 m. gegužės mėn. *Lietuvos tautų atstovų suvažiavime Vilniuje*, kuriame lietuviams pasiliko teisę į "visuotinį lietuvių susirinkimą"¹⁴. Tolesnis svarbus žingsnis į lietuvių politinį forumą buvo *Lietuviškųjų partijų suvažiavimas Kaune*, kitaip dar vadintas *Lietuvių inteligentijos suvažiavimu*, įvykęs 1905 m. liepos mėnesį. Šis Suvažiavimas jau pareikalavo į s t e i g i a m o j o l i e t u v i ū s e i m o V i l n i u j e¹⁵. Tačiau toliau rutuliojantis demokratinis procesas visoje Rusijoje ir radikalėjant LSDP, kilo vis didesnių nesutarimų tarp dviejų vyraujančių lietuvių politinių partijų - LSDP ir LDP. Lietuvių politinių jėgų konsolidacijos procesas sulėtėjo, tačiau nesustojo. "Tautos vienytojo" vaidmenį palaipsniui perėmė apie "Vilniaus žinių" dienraštį susibūrę tautiniai demokratai, ypač suaktyvėję 1905 m. rugpjūčio mėn. iš Bulgarijos grįžus J. Basanavičiui. Ši politinė grupuotė (partija ji tapo jau po Lietuvių suvažiavimo - 1905 m. gruodžio mėn.)¹⁶, pasinaudojusi nesutarimais tarp LDP ir LSDP, taip pat jų vidaus ginčais, 1905 m. spalio mėn. ir iškėlė *Lietuvių susivažiavimo Vilniuje*^x idėją (apie

^xSuvažiavimo laikotarpiu (1905 m. - 1906 m.) buvo vartojamas žodis *susivažiavimas*. Todėl tikrasis istorinis pavadinimas yra ne *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje*, o *Lietuvių susivažiavimas Vilniuje*. Tiesa, labai retai vartota ir nauja žodžio forma - *suvažiavimas* (žr. Grinius K. 1905-tieji metai // Lietuvos ūkininkas. 1906. I.5(18). Nr. 3. P. 38;

tai plačiau žr. Miknys R., Motieka E. Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės, // Lietuvių Atgimimo istorijos studijos. 1990. T.1. P.80-126). Tačiau skirtingai nuo ankstesnių sambūrių, kurie iš esmės buvo tik partijų ar organizacijų atstovų susirinkimai, šis is karto buvo numatytas kaip *m a s s i n i s s u v a ž i a v i m a s*, kuriame lietuvių politinių jėgų susivienijimas bendram tikslui - Lietuvos autonomijai - pasiekti turėjo vykti visos tautos atstovų akivaizdoje.

Suvažiavimo idėjos autorius J. Basanavičius* taip aprašo šios idėjos gimimą: "/.../ apmąstant politiškąją Rusijos stovį, man atėjo galvon - ar negalima gi būtų ir lietuviams, sekant rusų pavyzdį, sušaukti Vilniuje mūsų žmonių susivažiavimą, kuriame ir lietuviai patys galėtų viešai savo nuomonę išreikšti viešai apie savo reikalus"¹⁷. Patikslindami pažymėsime, kad įvairūs suvažiavimai Rusijoje nebuvo visuotiniai. J.Basanavičius, matyt, kalba apie Rusijos žemietijų (zemstvy) ir miestų atstovų suvažiavimus, kurie buvo gana populiarūs ir atliko "parlamento" su patariamuoju balsu funkcijas, tačiau nei savo mastu, nei pobūdžiu neprilygo ir negalėjo prilygti sumanytam Lietuvių suvažiavimui.

Savo dienoraštyje J.Basanavičius šį sumanymą fiksuoja tiksliau. Jis rašo, kad spalio 10(23) d. jam atėjo galvon

Metinės lietuvių suvažiavimo Vilniuje sukaktuvės // Naujoji gadynė. 1906.XI.23 (XII.6). Nr. 27; Darbininko kronika // Kova. 1906.II.2. Nr.5, 1906.III.2. Nr.9). Šių žodžių reikšmės nesiskyrė. 1907-1910 m. palaipsniui įsigalėjo žodis *suvažiavimas*. 1910 m. spaudoje tik vieną kartą pavyko rasti, kad būtų vartojamas senesnis žodis - *susivažiavimas*. (Žr. Žinios. Vilnius. Penki metai // Lietuvos ūkininkas. 1910.XI.25(XII.8). Nr. 47. P. 459). Vėliau jis visai nebevartojamas. Todėl prigijo *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* pavadinimas. Straipsnyje daugiausia vartojamas žodis *suvažiavimas*, nors kartais, atsižvelgiant į kontekstą - ir *susivažiavimas*.

*Yra tyrinėtojų, šią idėją priskiriančių kitam tautiniam demokratui - J.Kriaučiūnui (plačiau žr. Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas: idėja, iniciatyva, organizavimas // Proskyna. 1990. Nr. 4(7). P. 234), tačiau ir šiuo atveju kalbama apie *Lietuvių suvažiavimą Vilniuje*.

idėja^x "ar nesušaukti Vilniuje "lietuvių susivažiavimo"¹⁸ (pabraukta mano - E.M.). Tačiau įdomi dar viena detalė - tuose pačiuose J. Basanavičiaus tekstuose aptinkame, kad sumanytas Suvažiavimas dar tituluojamas *Lietuvių kongresu Vilniuje*¹⁹. Ypač dėmesį patraukia Suvažiavimo organizatorių nutarimas sudaryti Organizacinį Komitetą (toliau - OK): "Mes, apačioje pasirašiusieji Vilniaus lietuviai, susirinkę spalio mėnesio 19 dieną (s.st. - E.M.), nutarėme išrinkti komitetą, kuris turės sustatyti pakvietimą ant kongreso Vilniuje (pabraukta mano - E.M.) artimiausiame laike apsvarstymui svarbiausių lietuvių tautos politiškujų šio laiko dalykų /.../"²⁰. Tai rodo, kad "kongreso" sąvoka buvo priimtina ne tik J.Basanavičiui, bet ir visai iniciatyvinei grupei. Tačiau sunku tiksliai pasakyti, ar šiuo atveju žodžiai *suvažiavimas* ir *kongresas* vartoti tapačiai, ar jų turinys buvo suvokiamas šiek tiek skirtingai. Apie tai nei J.Basanavičius, nei kiti OK nariai neužsiminė. Todėl mūsų svarstymus reikėtų laikyti hipotetiškais.

Tuo metu žodis *suvažiavimas* reiškė tam tikro teritorinio vieneto kokių nors atstovų (arba tik k o k i ū n o r s a t s t o v ū) susirinkimą, tačiau nebūtinai reiškė valstybinę instituciją. *Kongresas* (lot. susitikimas, susirinkimas), nors iš esmės taip pat reiškė suvažiavimą ar susirinkimą, tačiau dažniau buvo vartojamas kalbant apie tarptautinius santykius ir reiškė platesnį tokio sambūrio mastą (valstybių, tarptautinių organizacijų kongresai ir pan.). Nesigilindami į kitas tuometines žodžio *kongresas* reikšmes (taip vadintas netgi kai kurių valstybių įstatymų leidžiamasis organas) pažymėsime, kad lietuvių politinių partijų ir grupuočių planuose iki 1905 metų rudens *Lietuvių kongreso* reikalavimo neaptinkame. Todėl jau vien savo išskirtinumu tokia formuluotė yra reikšminga. Manome, kad J.Basanavičius *suvažiavimo* ir *kongreso* reikšmes skyrė. Pirmiausia reikėtų atkreipti dėmesį, kad

^xApie tai, kad lemiamą įtaką realizuoti Suvažiavimo idėja turėjo 1905 m. spalio 17d. caro manifestas, rašėme kita proga. (Žr. Motieka E. Didysis Vilniaus Seimas: idėja, iniciatyva, organizavimas // Proskyna, 1990. Nr. 4(7). P. 233-239)

suvažiavimo rengėjai, kviesdami **L i e t u v i ū**, o ne **L i e t u v o s** suvažiavimą, ir taip susiaurindami atstovavimą, vis dėlto turėjo galvoje ne tik **L i e t u v o s l i e t u v i ū**, bet **v i s ū l i e t u v i ū**, gyvenusių Rusijos imperijoje, Prūsijoje ir Amerikoje, suvažiavimą (nors, kita vertus, buvo nerealu laukti Amerikos lietuvių, nes nuo Suvažiavimo datos paskelbimo iki jo pradžios tebuvo likusios trys savaitės). Be to, pats įvykusio *Lietuvių kongreso*, o ne *Lietuvių suvažiavimo* faktas būtų susilaukęs platesnio atgarsio ir padaręs didesnę įspūdį įvairiatautei Lietuvos visuomenei, kitoms Rusijos imperijos tautoms, taip pat Europos politiniams sluoksniams, tuomet atidžiai stebėjusiems įvykius Rusijoje. *Lietuvių kongreso* pavadinimas stipriau akcentavo lietuvių tautos subrendimą politiniam gyvenimui, taip pat būsimos akcijos visuotinumą ir išskirtinumą. *Kongresas* - tai didelis suvažiavimas, toks, kokio dar nebuvo.

Kyla klausimas, kodėl Suvažiavimo rengėjai atsisakė *kongreso* ir paliko pirminį pavadinimą - *suvažiavimas*. Jau buvo rašyta, kad orientuotasi į visų lietuvių politinių jėgų, kultūrinių ir ekonominių organizacijų, socialinių sluoksnių ir grupių suvažiavimą. Vis dėlto atvykusiųjų didžiumą turėjo sudaryti gausiausio Lietuvos socialinio sluoksnio - valstietijos - atstovai. Todėl, matyt, galvota, kad viešajame gyvenime retai vartotas žodis *kongresas* lietuvių valstiečiams bus nesuprantamas ir apsiribota *suvažiavimu*. Antra vertus, galbūt *kongreso* atsisakyta ir todėl, kad žodis *suvažiavimas* galėjo mažiau kristi į aki vietinei caro administracijai. Žinoma, šios dvi prielaidos spekuliatyvios, nes jas patvirtinančių konkrečių rašytinių duomenų neradome. *Lietuvių kongreso* pavadinimas spaudoje figūravo labai retai²¹ ir visuomenėje neprigijo, nors J. Basanavičius jį greta kitų vartojo ir Suvažiavimo dienomis²². Tiesa, 1907 m. M. Rėmeris (Römeris, Römer), taip pat, šalia daugybės suvažiavimo pavadinimų, neužmiršo ir *Lietuvių kongreso (kongres litewski)*²³. Be visa to, kas pasakyta, nereikėtų pamiršti, kad J. Jablonskis tada jau grynino lietuvių kalbą, o *kongresas* - juk svetimas žodis.

Lietuvių suvažiavimo OK 1905 m. spalio 22 ir 27 (lapkričio 4 ir 9) d. posėdžiuose priimtame "Atsišaukime į lietuvių tautą" buvo tiksliai nurodyta, kad šaukiamas *Lietuvių su[si]važiavimas Vilniuje*²⁴. Atsišaukimas buvo suformuluotas aiškiai ir turėjo būti suprantamas visai lietuvių visuomenei. Negalėjo kilti jokių abejonių dėl rengiamo Suvažiavimo visuotinumui. Faktinis tautinių demokratų spaudos organas "Vilniaus žinios", tapęs OK tribūna, beveik kiekviename numeryje primindavo apie jį, visur akcentuodamas pilną pavadinimą. Kaip santrumpa dažniausiai vartota *suvažiavimas*²⁵.

Tačiau daug kas abejojo, ar pavyks sušaukti tokio masto renginį. Šitaip buvo nusiteikusi socialdemokratų partijos vadovybė ir dalis Lietuvių demokratų partijos²⁶. Tokios abejonės atsispindėjo ir spaudoje. Greta *suvažiavimo* būsimasis susibūrimas vadintas ir *Lietuvių susirinkimu* arba tiesiog *susirinkimu*. Dažnai žodžiai *suvažiavimas* ir *susirinkimas* vartoti tapačia reikšme²⁷. Netgi "Atsišaukime į lietuvių tautą" jie pavaduoja vienas kitą²⁸. Bet kai kuriuose straipsniuose ar žinutėse kalbama išimtinai tik apie *Lietuvių susirinkimą* (arba "*Lietuvių susirinkimą*", t.y. su kabutėmis)²⁹.

1905 m. lietuvių susirinkimų būta nemažai, todėl natūralu, kad kai kuriems visuomenės veikėjams galėjo atrodyti, kad šis šaukiamasis Suvažiavimas, nors kiek ir gausesnis, labai nesiskirs nuo ankstesnių. Tačiau tokie atvejai buvo reti. Rengiant Suvažiavimą, - 1905.X.19-XI.20 (XI.1 - XII.3) prigijo *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* pavadinimas. Taip buvo užrašyta jo programoje ("I Lietuvių susivažiavimas Vilniuje. Lapkričio 21-22 (Gruodžio 4-5) d. Programa")³⁰, taip pat galų gale formulavo ir LSDP savo išleistoje programoje, kurią platino tarp atvykusių lietuvių delegatų ("susivažiavimo programa statoma Lietuvos Socialdemokratų Partijos")³¹.

Buvo ir kitų pavadinimo modifikacijų, pvz., J. Kriaučiūno vartotas - *Lietuvių tautos suvažiavimas*³², tačiau semantiškai nuo oficialaus jis nesiskyrė. Galima atkreipti dėmesį į J. Basanavičiaus pasakymą, kad "/.../ suvalkiečių susirinkimas /.../ sutvirtino mano idėją apie visos Lietuvos

(pabraukta mano - E.M.) atstovų susivažiavimą"³³. Tačiau panašu, kad *Lietuvos atstovų suvažiavimo* formuluotė taip pat funkcionavo kaip sinonimas, nes, išskyrus šį atvejį, J. Basanavičius visada, kartu ir tame pat tekste, būsimąjį renginį vadino *Lietuvių suvažiavimu* arba *Lietuvių kongresu*.

Taip pat galima atkreipti dėmesį į *Visuotinio lietuvių suvažiavimo*³⁴ ir *Visuotinio lietuvių susirinkimo*³⁵, *Vilniaus suvažiavimo*³⁶ pavadinimus. Tačiau tai, matyt, galima laikyti laisva interpretacija, nes visi šie liudijimai tėra informacinės žinutės, nors ir parodantys būsimą suvažiavimo išskirtinumą.

Taigi per trumpą vieno mėnesio laikotarpį (1905 m. spalio pab. - lapkričio pab.) tautiniams demokratams pavyko sutelkti lietuvių politines jėgas ir apskritai visą lietuvių visuomenę. Iškėlus Lietuvių suvažiavimo Vilniuje idėją ir sukūrus prielaidas sėkmingai ją realizuoti, iš dalies buvo atsribota nuo nelietuviškos Lietuvos visuomenės dalies. Tai reiškė, kad Lietuvos etnopolitinė integracija bus vykdoma kitaip, negu įsivaizdavo LSDP ir iš dalies LDP, propagavusios **S t e i g i a m o j o s e i m o** primatą. Tapo aišku, kad Lietuvos autonomijos ir Steigiamojo seimo likimas iš esmės priklausys nuo būsimąjo lietuvių forumo (be abejo, ne mažesnę reikšmę turėjo ir caro valdžios pozicija, bet ji buvo "stebėtina!" palanki būsimam Suvažiavimui). Lietuvių etnoso politinė integracija ir kartu savarankiškų etnopolitinių tikslų deklaravimas, būtent tai, ko siekė Suvažiavimo organizatoriai, turėjo nulemti ir Lietuvos Steigiamojo seimo pobūdį.

To visai nereikėtų suprasti, kaip kitų Lietuvoje gyvenusių tautų interesų ir valios ignoravimo. Priešingai, OK suprato, kad į Suvažiavimą atvyks ir kitų tautų atstovai (nereikėtų užmiršti ir "lenkiškai kalbančių lietuvių", kaip subetninės grupės) ir buvo nutaręs, kad referatai Suvažiavimui gali būti parašyti bet kuria kalba (žr. Basanavičius J. *Vilniaus Seimo medžiaga*. L. 23).

Šiame kontekste gana reikšmingas Lietuvių suvažiavimo **V i l n i u j e** akcentavimas, nurodęs ne tik **L i e t u v o s**, bet ir **l i e t u v i ū** kultūrinį ir politinį centrą, kuriuo Vilnius palaipsniui tapo per

1895-1905 m. laikotarpį. Vadinas, tai jau buvo ne tik svarstymai apie Vilnių, kaip Lietuvos sostinę, bet ir esamos padėties konstatavimas.

Pirmasis lietuvių tautos atstovų suvažiavimas Vilniuje (1905 m. gruodžio pradžia)

Nors šis straipsnis nėra skirtas Lietuvių suvažiavimo aprašymui, tačiau trumpai paminėsime keletą smulkmenų. Suvažiavimas sutraukė apie 2000 dalyvių iš visos Lietuvos, lietuvių kolonijų Rusijoje, taip pat iš Prūsijos. Istoriografijoje pabrėžiama, kad jame dalyvavo įvairių socialinių sluoksnių ir grupių atstovai: inteligentai, valstiečiai, dvarininkai, kunigai, darbininkai, amatininkai. Tačiau darbininkų ir amatininkų ten buvo nedaug. Didesnė jų dalis priklausė LSDP. Todėl jie savo socialinio sluoksnio interesus išreiškė tiek, kiek juos bandė kelti LSDP. O ji Suvažiavime dalyvavo kaip viena iš lietuvių politinių partijų. Be to, reikėtų pabrėžti, kad jai vadovavo lietuvių inteligentai. Kunigus ir dvarininkus (jų seime dalyvavo po keliasdešimt) neabejodami priskirsime inteligentijai, tiksliai pažymėsime, kad dvasininkija (krikščionys demokratai) užėmė gana aktyvią poziciją ir reiškėsi kaip sudėtinė lietuvių politinės struktūros dalis, o dvarininkija, nors ir turėjusi specifinių luominių interesų, Seimo metu buvo gana pasyvi ir laikėsi delsimo taktikos. Matyt, tai nulėmė tas faktas, kad net Suvažiavime dalyvavusieji dvarininkai išreiškė skirtingas etnopolitines tendencijas: nuo unijos tradicijų su Lenkija atkūrimo iki lietuvių savarankiškų politinių tikslų išskelimo. Be to, dvarininkus jaudino ir žemės klausimas, buvęs vienas iš 1905 m. revoliucijos variklių visoje Rusijoje. Taigi Suvažiavime gausiausiai buvo atstovaujami du socialiniai sluoksniai: 1) i n t e l i g e n t i j a, sudariusi mažesnę suvažiavusiųjų dalį; tik nedidelė jos dalis buvo rinkta valsčiuose ar parapijose, nes OK kvietė atvykti į Suvažiavimą visus inteligentus, nereikalaudamas kokių nors rinkėjų įgaliojimų; 2) v a l s t i e t i j a, atstovavusi savo valsčiams ar parapijoms, sudarė didesnę dalį suvažiavusiųjų. Taip

sąlygiškai suskirstę lietuvių visuomenę, pažymėsime, kad didesnę inteligentijos dalį sudarė politinių partijų ar grupuočių atstovai. Kaip žinome, tuomet šalia dviejų anksčiau susikūrusių partijų - LSDP ir LDP - kūrėsi Lietuvių krikščionių demokratų susivienijimas (LKDS), Tautiškoji lietuvių demokratų partija (TLDP), Lietuvos valstiečių sąjunga (LVS; ji kūrėsi kaip autonominė LDP organizacija). Stipriai politizuota buvo ir Lietuvių mokytojų susivienijimo (LMS) veikla.

Lygindami inteligentijos ir valstietijos požiūrį į Suvažiovimą, galime atrasti nemažai skirtumų. Be abejo, čia reikėtų detalizuoti, į kokį Suvažiovimą: būsimą, vykstantį ar buvusį? Taip formuluoti klausimą galėtume ir kalbėdami apie kitų Lietuvoje gyvenusių tautų ir vietinės caro administracijos požiūrį į lietuvių forumą. Paskelbus apie organizuojamą Suvažiovimą, kitatautei inteligentijai tai didelio įspūdžio nepadarė, nes tuo metu Vilniuje įvairių susibūrimų, pasitarimų, demonstracijų buvo apstu. Vietinė caro administracija, priešingai, šiuo Suvažiovimu labai domėjosi ir kliūčių jam nedarė³⁷. Tą patį galima pasakyti ir apie paties Suvažiovimo laikotarpį, t.y. lapkričio 21-22 d. (s.st.), kai visas Vilnius buvo nustebintas "lietuvių antplūdžio", bet ne daugiau³⁸, o Vilniaus generalgubernatorius per savo agentus buvo labai gerai informuotas apie visas Suvažiovimo peripetijas³⁹.

Tuo tarpu Lietuvos kaime dažniausiai Lietuvių suvažiovimo ir Steigiamojo seimo idėjos nebuvo skiriamos⁴⁰. Lietuvių suvažiovimas buvo suprantamas kaip "lietuvišką valdžią" įteisinti akcija arba kaip to įteisinimo pradžia, pirmasis jo etapas. Suvažiovimo metu šis miglotas valstietijos supratimas taip pat vyravo. Tačiau ir ji suprato, kad apie Lietuvos nepriklausomybę dar nebus svarstoma, kad kol kas reikalaujama tik Lietuvos autonomijos Rusijos imperijos sudėtyje. Aišku, šis sluoksnis negalėjo žinoti visų Lietuvos autonomijos svarstymo ir politinės kovos subtilybių. Nors prasidėjus 1905 m. revoliucijai Lietuvos kaimiečių sąmonė stipriai kito, kalbėti apie valstietijos savirefleksijos galimybes iki Lietuvių suvažiovimo, be abejo, dar sunku. Šią ypatybę galėjo turėti nebet pavieniai

valstiečiai, aktyviai išitraukę į politinę veiklą. Tačiau svarbesnis dalykas, kad prieš Suvažiavimą ir jo metu netgi nevienodas paties Suvažiavimo uždavinių ir reikšmės supratimas neardė lietuvių inteligentijos ir valstietijos, kaip to paties etnosocialinio organizmo dalių, vienovės.

Lietuvos kaime, matyt, taip ir liko nepastebėta, kad prieš pat Suvažiavimą kiek pakito jo pavadinimas. Suvažiavimo organizatoriai, matydami, kad būsiamasis renginys dėl daugelio priežasčių neturės juridinio pagrindo ir bus labiau organizuojamojo pobūdžio, išleido Suvažiavimo programą ir dalyvių korteles, kurios kvietė į "I (Pirmąjį - E.M.) Lietuvių susivažiavimą Vilniuje"⁴¹.

Politinė situacija Rusijoje buvo sudėtinga: laukta stambių finansinių Vakarų valstybių injekcijų politinei ir ekonominei Rusijos reformai; vyko įnirtinga kova tarp kardinalių ir nuosaikių reformų šalininkų, buvo aktyviai diskutuojama dėl Rusijos "autonomizavimo" projektų, konstruktyvesnis tapo valdančiųjų ir demokratinių sluoksnių dialogas ir t.t.

Tuomet dar nežinota, kad Rusijoje 1906 m. nugalės nuosaikiųjų reformų šalininkai. Todėl šis pavadinimo pakoregavimas buvo logiškas. Po *Pirmojo* galėjo įvykti *Antrasis, Trečiasis Lietuvių suvažiavimai*, o galbūt iš karto - autonominės *Lietuvos Steigiamasis seimas*. Situacija buvo permaininga, ir niekas, netgi "didysis projektuotojas", Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkas grafas S.Vitė, nežinojo, kaip klostysis įvykiai.

Taigi Suvažiavimas jau susirinko kaip *Pirmasis lietuvių suvažiavimas Vilniuje*. Taip pažymėjo ir J.Basanavičius savo kreipimesi į Suvažiavimo dalyvius 1905 m. lapkričio 21 d. (gruodžio 4 d.), kuriame jis taip pat dar kartą pabrėžė, jog prasidėjo *Lietuvių tautos suvažiavimas*⁴².

Dabar sunku tiksliai nustatyti, kaip vadino šį renginį j o m e t u kiti Suvažiavimo dalyviai. Vėliau parašytuose atsiminimuose randame daug variantų, tačiau nereikia užmiršti, kad jie buvo rašyti jau susiklosčius istoriografijos stereotipams. Todėl vyravo *Didžiojo Vilniaus seimo, Vilniaus seimo, seimo* (santrumpa) ir labai retai - *suvažiavimo* pavadinimai. Tačiau nereikėtų užmiršti, kad po Suvažiavimo

dar kurį laiką *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* pavadinimą vartojo patys jo organizatoriai⁴³. Kad suvažiavimo metu vyravo šis titulas, patvirtina ir kiti duomenys. Oficialusis Suvažiavimo sekretorius L.Gira, užrašinėjęs jo dalyvių pasakytas kalbas ir dar Suvažiavimo metu pradėjęs skelbti tų kalbų santraukas "Vilniaus žiniose", savo tęstinį straipsnį pavadino "Lietuvių suvažiavimas Vilniuje"⁴⁴. *Didžiojo Vilniaus seimo* ar *Vilniaus seimo* vardų to meto spaudoje neradome. Be to, tas pats L.Gira, o kartu ir tada buvęs LDP nariu A.Rucevičius bei vienas LVS kūrėjų J.Gabrys-Paršaitis yra akcentavę, kad *seimu* šį Suvažiavimą antrąją jo dieną pirmasis pavadino Prūsijos lietuvių atstovas J.Vanagaitis⁴⁵, pasakęs Suvažiavime pasveikinamąją kalbą. Kaip teigė J. Vanagaitis, jam esą "malonu apsilankyti pirmame Lietuvių Seime" (pabraukta mano - E.M.)^x, tačiau vėlgi, atidžiau patyrinėję, pamatysime, kad šie laurai priklauso ne tik J. Vanagaičiui. Dėmesį patraukia Amerikos lietuvių sveikinimai Suvažiavimo dalyviams, išsiųsti, be abejo, dar prieš Suvažiavimą: "Lai gyvuoja Lietuvos Seimas!" "Linkime kuo didžiausios pasekmės Lietuvos atstovams!"⁴⁶ (pabraukta mano - E.M.). Tose pačiose telegramose Suvažiavimas įvardijamas ir kitaip: *Pirmasis seimas Vilniuje*, *Seimas Lietuvos Vilniuje*, *Lietuvių seimas*. Tapačiai dažniausiai vartojama santrumpa *seimas*, kiek rečiau - *suvažiavimas* ar *susirinkimas*⁴⁷.

Taigi Suvažiavimo pavadinimas kinta: 1) *seimas* imamas vartoti vietoje *suvažiavimo*, 2) akcentuojamas *L i e t u v o s*, nors kartais ir *L i e t u v i ū* seimas. Kartu ir *Pirmasis suvažiavimas* tampa *Pirmuoju seimu*.

Prieš pradėdami nagrinėti "seimo" sąvokos atsiradimo ir įsitvirtinimo priežastis, turėtume atkreipti dėmesį dar į vieną aplinkybę. Jau priėmus Suvažiavimo nutarimus

^xJ.Gabrys-Paršaitis tvirtino, kad J.Vanagaitis Suvažiavimą pavadinęs *Pirmuoju L i e t u v o s seimu*. Vis dėlto, mūsų nuomone, reikėtų pasikliauti Suvažiavimo dalyvių kalbas stenografavusio L.Giros ir A.Rucevičiaus teiginiu (*Pirmasis l i e t u v i ū seimas*). Juolab, kad J.Gabrys-Paršaitis apie tai rašė 1936 m. ir galėjo būti kai kuriuos dalykus primiršęs.

ir baigus jo darbą, Prezidiumas pavedė grupei jaunų politinių veikėjų šiuos nutarimus atspausdinti. Dauguma jų priklausė Suvažiavimo dienomis baigta kurti LVS. Jau baigiant ruošti dokumentą spausdinti J.Gabrys, Pr.Klimaitis, L.Gira, E.Galvanauskas ir J.Jasaitis susiginčijo, kaip "pakrikštyti" Suvažiavimo nutarimus*. Vieni siūlė *Vilniaus suvažiavimo*, kiti - *Vilniaus seimo*, o treči - *Pirmojo lietuvių tautos atstovų suvažiavimo* pavadinimus. Laimėjo trečiasis variantas⁴⁸. "Vilniaus žiniose" buvo paskelbta: "Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimo nutarimai, priimti viešuose posėdžiuose lapkričio 21 ir 22 (gruodžio 4 ir 5 d.) 1905 m."⁴⁹. Taip grupei jaunų žmonių per ginčą pavyko išsaugoti autentišką Suvažiavimo pavadinimą. Tiesa, jis jau nebuvo visiškai autentiškas, nes skelbėsi *Lietuvių tautos atstovų suvažiavimu*. Šis skirtumas, aišku, nėra esminis, tačiau *t a u t o s a t s t o v a v i m o* akcentavimas jau reiškia aliuziją į Suvažiavimo visuotinumą, taip pat į *j o n u t a r i m ū k a i p t a u t o s v a l i o s a u k š č i a u s i o s i š r a i š k o s t e i s é t u m a*. Pakartosime: tai nėra juridinio pagrindo konstatavimas, o tik užuomina į tai. Suvažiavimas suprato esąs *n e t i k r a s s e i m a s*. Tai vėliau akcentavo ne vienas jo dalyvis. Pavyzdžiui, vienas Suvažiavimo prezidiumo narių, LSDP atstovas St. Kairys, diskutijose dėl žemės valstiečiams nesuprantant, kodėl Suvažiavimas negalys nieko išspręsti, ilgai aiškino, kad šią problemą spręs *t i k r a s i s s e i m a s*⁵⁰. Taigi galima teigti, kad šis naujasis ilgesnis pavadinimas buvo reikšmingesnis ir tikslesnis už kitus du (*Vilniaus suvažiavimas*, *Vilniaus seimas*). Bent jau Rusijos visuomenei jis turėjo padaryti didesnę įspūdį. Be to, nenusižengta ir istorinei tiesai - tai iš tiesų buvo lietuvių tautos atstovų suvažiavimas. Juk net Suvažiavimo organizatoriai nesitikėjo, kad lietuvių visuomenė bus atstovaujama taip plačiai. Todėl visai logiška, kad "kuklesniš" *Lietuvių*

*Nutarimuose vyravo *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* pavadinimas

suvažiavimo vardas, pasibaigus pačiam renginiui ir supratus jo mastą bei reikšmę, transformavosi į naują. Ši nauja formuluo­­tė - tai ne tik minėtų penkių politinių veikėjų nuopelnas. Kiek žinome, prieš ją vėliau neprotestavo nė viena politinė grupuotė ar pavieniai asmenys.

Galime konstatuoti, kad prieš Suvažiavimą ir jo dienomis vyravo *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* pavadinimas, nors kartais kiek modifikuotas (*Pirmasis Lietuvių suvažiavimas, Pirmasis lietuvių tautos atstovų suvažiavimas* ir kt.). Nors šie pakeitimai ir papildymai nebuvo esminiai, tačiau jų reikšmių niuansai suteikia šiek tiek informacijos apie patį Suvažiavimą ir požiūrį į jį. Kiti pavadinimai arba neprigijo (*Lietuvių susirinkimas Vilniuje, Lietuvių kongresas Vilniuje* ir t.t.), arba dar tik formavosi (*Vilniaus seimas, Lietuvių seimas* ir t.t.).

Suvažiavimas ar seimas?

(1905 m. gruodis - 1906 metai)

1905 m. pabaigoje - 1906 m. kristalizavosi požiūris į neseniai įvykusį Lietuvių suvažiavimą. Todėl natūralu, kad nevienodai buvo suprantama jo reikšmė. Kitatautės Lietuvos visuomenės, kaip ir prieš Suvažiavimą, ar jo metu, pats Suvažiavimo faktas labai nenustebino. M. Biržiškos teigimu, lenkai (M. Biržiška skyrė lenkus nuo "lenkiškai kalbančių lietuvių") laikė normaliu dalyku, kad lietuviai susirinko senojoje sostinėje Vilniuje⁵¹. Tačiau platesnių komentarų nebuvo. Kai kurie rusų ir lenkų laikraščiai, trumpai papasakoję apie Suvažiavimą ir išspausdinę jo nutarimus, jį titulavo visu pavadinimu - Lietuvių suvažiavimas Vilniuje (*Съезд литовцев в Вильне, Zjazd litewski w Wilnie*)⁵².

Naujoji vietinė caro administracija, kaip ir senoji (generalgubernatorius Frezė buvo atleistas tuoj po Suvažiavimo), suprato Suvažiavimo reikšmę ir jo įtaką etnopolitiniams procesams tiek Lietuvoje, tiek ir visame "Šiaurės Vakarų krašte". Tikslai senoji buvo palanki lietuviams ir netrukdė sušaukti Suvažiavimo, o naujoji išsyk pradėjo masines represijas, kurios mažiau palietė lietuvių politinių

partijų narius, kiek labiau - valstietiją, o ypač skaudžiai - kad ir negausiai Suvažiovime dalyvavusius Lietuvos bajorus⁵³.

Nevešuose caro administracijos raštuose 1905 m. pabaigoje - 1906 m. Suvažiavimas dažniausiai buvo vadinamas *Lietuvių suvažiavimu Vilniuje* (Съезд литовцев в Вильне, литовский съезд, Виленский литовский съезд)⁵⁴. Tačiau neretai - *Vilniaus seimu* (Виленский сейм; pvz., žandarų agentūros liudijimas apie tai, kaip Lietuvių suvažiavimą mitingo metu pavadino Vabalninko provizorius J. Matulis; datuota 1905.XI.16, taigi dar prieš Suvažiavimą)⁵⁵, "*Vilniaus seimu*" ("Виленский сейм", 1906.01.10)⁵⁶, *Lietuvių seimu Vilniuje* (Литовский сейм в Вильне, 1906.02.16)⁵⁷. Reikėtų pažymėti, kad ši pavadinimų skalė atsispindi ir liudininkų, ir žandarų agentų parodymuose, taip pat žandarų valdybos, policijos departamento, gubernatorių ar generalgubernatoriaus kanceliarijų raštuose⁵⁸. Tačiau mūsų problemos požiūriu svarbiausia, kad Suvažiavimas *seimu* jau retkarčiais pavadinamas prieš pat jį ir jam vos pasibaigus: pats faktas, kad *seimo* pavadinimą vartoja vietinės caro administracijos pareigūnai, liudija, jog tarp lietuvių jis buvo plačiau ar siauriau paplitęs. Šie argumentai bus svarbūs toliau aiškinantis Didžiojo Vilniaus seimo pavadinimo genezę. Kokių nors paralelių tarp to, kokį vaidmenį skyrė Suvažiavimui caro administracijos atstovai ir kaip jie jį vadino, matyt, sunku būtų surasti. Be to, nereikia užmiršti, kad slaptosios tarnybos į globalinių tautos fenomeno problemų aptarimus retai įsiveldavo. Suvažiavimo problema jas irgi domino tik Rusijos politinės strategijos ir taktikos požiūriu. Todėl stengtasi ištrinti iš tautos atminties ir paties Suvažiavimo (ar Seimo) faktą, ir jo vardą. Iki pat I pasaulinio karo cenzūra kontroliavo, kad joks Suvažiavimo (ar Seimo) paminėjimas nepatektų į legalios lietuviškos spaudos puslapius (nors ne visada jai tai pavykdavo). Todėl 1906-1914 m., būtent tada, kai dar buvo šilti Suvažiavimo dalyvių atsiminimai, randame tiek mažai žinių apie jį.

Po Suvažiavimo tarp lietuvių dar kurį laiką vyravo oficialus pavadinimas - *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje*

arba *Pirmasis lietuvių suvažiavimas Vilniuje*^x. Taip formuluojama J. Basanavičiaus, L. Giros⁵⁹, J. Gabrio-Paršaičio⁶⁰, J. Vileišio (*Pirmasis tautos atstovų suvažiavimas*)⁶¹ ir kitų autorių Lietuvoje išspausdintuose straipsniuose, tą patį randame ir Amerikos, Prūsijos, Latvijos lietuvių periodinėje spaudoje⁶². Tiesa, Amerikoje leista "Kova" apgailestavo, kad "/.../ nebuvo tai Lietuvių tautos atstovų susivažiavimas (pabraukta mano - E.M.), kaip skelbėsi", neva todėl, kad jame dalyvavo nedaug tikrų darbo žmonių⁶³.

Šiame kontekste ypač išsiskyrė vieno LDP lyderių P. Višinskio straipsnis "Lietuvos ūkininke" - "Pirmutinis Didysis Lietuvių suvažiavimas Vilniuje"⁶⁴. Šis darbas buvo parašytas tuoj po Suvažiavimo. Tai pirma išsami Suvažiavimo ir jo nutarimų analizė. Straipsnis pateiktas taip, kad būtų suprantamas visiems lietuvių visuomenės sluoksniams. P. Višinskis pažymėjo esminius įvykusio Lietuvių suvažiavimo ir būsimąjį Lietuvos Steigiamąjį seimo skirtumus, pabrėždamas, kad į būsimąjį Seimą "/.../ turėtų patekti visų Lietuvoje gyvenančių tautų atstovai, turėtų dalyvauti jame ir žydai, ir lenkiškai kalbantieji žmonės /.../"⁶⁵. Šie P. Višinskio samprotavimai dar kartą parodo, kad lietuvių inteligentija, politinės partijos puikiai suvokė Suvažiavimo pobūdį ir tikslus.

Kadangi straipsnis rašytas iškart po Suvažiavimo, P. Višinskis dar vadino jį *pirmuoju*. Terminas *suvažiavimas*, o ne *seimas* reiškia ne tik tai, kad P. Višinskis jį skyrė nuo tikro seimo, bet ir patvirtina teiginį, kad terminas *seimas* tuo metu dar nebuvo plačiau prigijęs. Kitas intriguojantis dalykas - Suvažiavimas pirmą kartą pavadinamas *didžiuoju*. O juk jis buvo tik pasibaigęs, dar

*Nauji pavadinimai, savo semantika panašūs į prieš Suvažiavimą vartotą *Lietuvių susirinkimas Vilniuje*, buvo: *Lietuvių susiejimas Vilniuje* (Сходка литовцев в Вильне; Plungės klebono raštas vyskupui M. Paliulionii 1905.XII.4 // VIA. F.696. Ap.2. B.327. L.75), *Lietuvių mitingas Vilniuje* (Митинг литовцев в Вильне; Mažeikių kuratoriaus kun. F. Meškausko raštas vyskupui M. Paliulionii 1905.XII.15 // Ten pat. L. 138), *Čionykščio krašto atstovų susirinkimas* Vilniuje (Собрание представителей здешнего края в Вильне; Salantų kunigo raštas vyskupui M. Paliulionii. 1905.XII.1 // Ten pat. L. 68.

net nebuvo aiškus jo poveikis Lietuvos žmonėms. P.Višinskis buvo vienas iš tų, kurie skeptiškai žiūrėjo į būsimą Suvažiavimą, su didžiuliu atsidavimu ir aistra - į vykstantį⁶⁶ ir didžiudamasis savo tauta - į praėjusį. Netgi daugelį patyrusių tautinio sąjūdžio dalyvių tiesiog pribloškė Suvažiavimo mastas. Todėl Lietuvių suvažiavimą *didžiuoju* galėjo pavadinti bet kuris jo dalyvis. Galbūt ir pavadino. Kitas dalykas, kad tai nebuvo užfiksuota. Tačiau reikšmingas jau pats faktas, kad toks prityręs politinis veikėjas kaip P.Višinskis nedvejodamas Suvažiavimą tituluoja *didžiuoju*. Jis tampa dar reikšmingesnis, kai matome, kad žodis *didysis* pasidaro neatskiriama Suvažiavimo (ir Seimo) pavadinimo dalis. Nuo šiol jis (tiesa, per 1906 m. įsigali ne *Didžiojo suvažiavimo*, o *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimas) ženklina Lietuvių suvažiavimo išskirtinumą, jo unikalumą kitų, netgi ne mažiau reikšmingų lietuvių tautai istorinių įvykių fone. *Vilniaus seimo* ar *Vilniaus suvažiavimo* pavadinimai šito rodyti negalėjo, nes kaip jau minėta, jų analogų 1905 m. buvo nemažai; vėliau dar pagausėjo.

Bet grįžkime, gal kiek ir vėluodami, jau išdėstę dalį argumentų, prie tokio klausimo: kuo skyrėsi žodžių *suvažiavimas* ir *seimas* reikšmė? Juolab, kad *seimas* palaipsniui vis labiau prigijo. Deja, kaip tai vyko, nėra tiesioginių rašytinių duomenų, galime tik spekuliuoti.

Pirma, tuo metu *s e i m a s* apskritai buvo suprantamas kaip renkamasis aukščiausios valstybinės valdžios organas (= parlamentas). XX a. pradžios lietuvių visuomenėje seimo samprata dar tik formavosi ir buvo susijusi su Lietuvos valstybingumo atstatymo problema. Aišku, į šį reiškinį reikėtų žiūrėti diferencijuotai, nes Lietuvos bajorijai, išsaugojusiai senosios LDK etnopolitines tradicijas, seimo samprata buvo neatskiriama nuo jos politinės (pilietinės) savimonės. Čia kalbama apie savarankiško lietuvių tautinio judėjimo, siekusio patraukti į savo pusę ir Lietuvos bajoriją, naujai besiformuojančias politines tradicijas. Pats seimo, kaip būsimos autonominės Lietuvos aukščiausio valdžios organo, idėjos akcentavimas, matyt, iš dalies buvo nulemtas senosios, bajoriškiosios

Abiejų Tautų Respublikos istorinių tradicijų - LDK ir Lenkijos Karalystės aukščiausias valdžios organas buvo seimas.

Antra. Daugelio civilizuotų šalių aukščiausias valdžios organas taip pat buvo vadinamas *seimu*. Vykstant demokratėjimo procesams, buvo orientuojamasi į Europos valstybių modelį. To meto spaudoje ("Varpas", "Ūkininkas", "Vilniaus žinios") aptinkame nemažai medžiagos apie Vakarų Europos valstybių seimus ar parlamentus. Taip pat nereikėtų užmiršti, kad panašioje į lietuvius padėtyje atsidūrusios Austrijos-Vengrijos valstybės pavergtos tautos, priklausomai nuo jų statuso imperijoje, turėjo autonomiją ar savivaldą, kartu savo žemių seimus: Vengrijos, Kroatijos, Galicijos ir t.t. krašto s e i m a i. Panašiai buvo ir su oficialiai "istorinių tautų" statuso nepraradusiomis Suomija ir Lenkija. Autonominė Suomija turėjo savo s e i m a, o lenkai 1905 m. projektavo autonomiją Rusijos imperijos sudėtyje su įstatymus leidžiančiu seimu Varšuvoje. Seimo lozungą aptinkame ir Gudijos autonomistų planuose⁶⁷. Netgi lietuvių spaudoje 1905 m. būsimoji Valstybės Dūma buvo vadinama *Ciesorystės seimu* (žr. Vilniaus žinios. 1905 m.).

Trečia. Lietuvos steigiamojo seimo idėja jau buvo gana plačiai išreklamuota, o valstiečiai, apie tai jau užšiminta, netgi neskyrė Steigiamojo seimo nuo Lietuvių suvažiavimo.

1905 m. Steigiamojo seimo Vilniuje idėją aktyviai skleidė LSDP, o iš dalies ir LDP⁶⁸. LSDP išspausdino gausybę atsišaukimų, propaguojančių *Steigiamąjį seimą Vilniuje* (arba *Seimą Vilniuje*)⁶⁹. Tai irgi prisidėjo prie to, kad *seimo* terminas taptų populiarus periodinėje spaudoje, taip pat patektų į agitatorių, veikusių Lietuvos kaime, propagandinį arsenalą. Tiesa, Steigiamojo seimo idėjos autorystės nereikėtų beatodairiškai priskirti Lietuvos socialdemokratams, nes tai buvo Rusijos demokratinių jėgų iškelto *Steigiamojo susirinkimo* (Учредительное собрание) reikalavimo transformacija. Tačiau tai nereiškė, kad buvo aklaai kopijuojami politinės veiklos orientyrai ir taktinės kovos priemonės. Tai liudija ir termino *seimas*, o ne *susirinkimas* vartojimas. Be to, *Lietuvos steigiamasis seimas* turėjo fiksuoti Lietuvos politinį statusą ir nubrėžti tolesnio

Lietuvos konstituavimosi perspektyvą.

Šalia *Steigiamojo seimo*, populiaru buvo ir Lietuvos demokratiško *seimo Vilniuje* idėja. *Seimas Vilniuje*, skirtingai nuo *Steigiamojo seimo*, buvo suprantamas kaip nuolatinis autonominės Lietuvos įstatymų leidžiamasis organas. *Lietuvos seimo Vilniuje* reikalavimą aptinkame partijų dokumentuose. Lietuvos valsčių ar kaimų į Lietuvos suvažiavimą siųstuose nutarimuose ar peticijose⁷⁰. Tai, matyt, daugiausia pasitarnavo, kad Lietuvoje po Suvažiavimo paplistų *Vilniaus seimo* pavadinimas.

Kaip sakyta, Amerikos lietuviai ir J.Vanagaitis gana drąsiai lietuvių forumą vadino *Pirmuoju lietuvių seimu*. *Seimu Lietuvos Vilniuje* ir pan. Sprendžiant iš šaltinių jų paveikti suvažiavimo šeiminkai *seimą* pradėjo vartoti šiek tiek vėliau. Tačiau galimas daiktas, kad prieš Suvažiavimą ar jo metu *seimu* jis buvo vadinamas dažniau, negu galima spręsti iš rašytinių šaltinių. Pavyzdžiui, L.Gira teigia, kad " daugelyje Lietuvos vietų" žmonės dar prieš Suvažiavimą vadino jį "*lietuvišku seimu*"^{x71}.

Kitą panašų liudijimą randame J.Gabrio-Paršaičio straipsnyje "Didysis Vilniaus Seimas", išspausdintame 1926 m. "Lietuvos" laikraštyje: ".../. Taip, tai buvo jau ne koksa. paprastas suvažiavimas, nes 2000 dalyvių tarpe buvo daugiau negu pusė delegatų, formaliai įgaliotų valsčių viršaičių, tūli net žemiečių viršininkai dalyvavo seime. Nuo valsčiaus būdavo po 2, 3 ir kai kada po 4 atstovus. Įgaliojimai rašyti lietuvių, rusų, gudų kalbomis. Dauguma buvo su valsčiaus antspaudais. Tik retas įgaliojimas rašytas lietuvių kalba, minėjo "suvažiavimą", šiaip milžiniška dauguma įgaliojimų minėjo "sojm", "sejm".

^xČia L.Gira prieštarauja pats sau. Kaip sakėme, savo straipsnyje "Lietuvių susivažiavimas Vilniuje", jis tvirtina, kad pirmasis Lietuvių suvažiavimą *seimu* pavadinino J.Vanagaitis. Tačiau galima ir kita šiuo prieštaringų L.Giros teiginių interpretacija: neužmirškime, kad Lietuvos kaime būsiamasis Suvažiavimas paprastai buvo suprantamas gana miglotai o *seimas* tarp kaimiečių, kaip ir apskritai lietuvių visuomenėje, buvo plačiai paplitęs. Tuo tarpu J.Vanagaitis jau vertino ne būsimo, o vykstančio Suvažiavimo mąstą, reikšmę ir pobūdį.

Taigi mūsų tauta žiūrėjo į šį įvykį ne kaip į paprastą suvažiavimą, bet kaip į didelės reikšmės politinį įvykį. Nejaugi mes, saujelė organizatorių, galėjome priešintis tautos valiai ir pavadinti šį didžios svarbos tautinį ir politinį įvykį kitaip, negu jį pavadino ir suprato pati tauta?

Buvo tai iš tiesų "Didysis Vilniaus Seimas" /.../"⁷².

Dingus Vilniaus seimo archyvui⁷³, trūksta šiuos J.Gabrio-Paršaičio teiginius patvirtinančios medžiagos: daugumoje išlikusių valsčių nutarimų Suvažiavimas taip ir vadinamas (*suvažiavimas*), o reikalaujama, kaip minėta, demokratinio *Seimo Vilniuje*. Be to, J.Gabrys-Paršaitis nenurodo, kada ir kaip *suvažiavimas* tapo *Didžiuoju Vilniaus seimu*.

Grįžtant prie Amerikos lietuvių ir J.Vanagaičio pateiktų formuluočių, galima prielaida, kad taip buvo išreikštas ne tik jų požiūris į Suvažiavimą. Pasvarstykime galimas priežastis. Pirma. Jie gyveno demokratinėse šalyse (priminsime, kad J.Vanagaitis buvo Vokietijos socialdemokratų partijos narys). Todėl matydami, ypač po garsiojo 1905 m. spalio 17 d. manifesto Rusijoje vykstančias demokratines permainas ir gerai nesiorientuodami tuometinėje Rusijos ir Lietuvos politinėje situacijoje, pripažino lietuvių forumui oficialų, juridinį ar bent jau jam prilygstantį statusą. Tai labiau būtų būdinga Amerikos lietuvių požiūriui, nes J.Vanagaitis dalyvavo Suvažiavime ir žinojo, kad jis tik pusiau oficialus. Antra. Toks formulavimas galėjo būti sugestyvus. Mes jau kalbėjome, kad tolesnė įvykių raida Rusijoje ir Lietuvoje buvo projektuojama, tačiau niekas nežinojo, ar bent dalis tų projektų bus realizuota. Trečia. Gal tai buvo pagrįsta tik emociškai. Prūsijos ir Amerikos lietuviai, galima sakyti, tiesiogiai dalyvavo tautiniame judėjime XIX a. antroje pusėje - XX a. pradžioje ir, kovodami prieš lietuviškos spaudos draudimą, labai gerai žinojo, kiek ta kova kainavo. Todėl pats Lietuvių suvažiavimo faktas jiems buvo neįtikėtinas, beveik kaip stebuklas.

Galbūt arti tiesos yra vienas ar kitas variantas, tačiau, mūsų nuomone, nors šie samprotavimai ir hipotetiški, visų jų iš karto atmesti negalima. Priešingu atveju mes

patektume tik į absoliučių tiesų pasaulį ir net negalėtume pasvarstyti, ką reiškė, pvz., Škotijos lietuvių pasveikinimo telegrama Lietuvių suvažiavimui, parašyta lotyniškai: "Vivat representantes Magni Ducatus Lithuaniae"⁷⁴ ("Tegyvuoja Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės atstovai"). Suvažiavimas šį kreipimąsi sutiko audringais plojimais. Kas tai? Ar visiškas tuometinės Lietuvos geopolitinės situacijos nesupratimas, ar sąmoninga sugestija, siekianti jeigu ne paveikti etnopolitinius ir etnosocialinius procesus Lietuvoje (viena telegrama, be abejo, tokių problemų spręsti negalėjo), tai bent pabrėžti istorinės ir dabartinės, t.y. XX a. pradžios, modernios, jau pradėtos kurti, Lietuvos sąsajas? O gal tai tiesiog paprastas pasveikinimas ir kartu savo požiūrio išdėstymas? Tačiau vėlgi, prisiminkime, kad Škotijoje prisiglaudė ne tik naujoji emigracijos banga, kad ten gyveno ir senosios, XIX a. sukilimų epochos emigracijos atstovų, neužmiršusių prieš ką ir su kuo jie kovojo, ir kurie galbūt teigė, kokią Lietuvą jie norėtų matyti dabar.

Taigi prielaidų netgi netikrą Seimą vadinti *seimu* buvo nemažai. Tačiau buvo ir labai konkrečių priežasčių. Dalį jų jau aptarėme. Kaip jau minėjome, prieš Suvažiavimą, jo metu ir vos jam pasibaigus, jis jau kartais pavadinamas *seimu*. Dabar toliau gvildinsime *seimo* termino įsigalėjimo priežastis, taip pat pasistengsime atskleisti, kaip laipsniškai *seimas* transformavosi į *Didįjį Vilniaus seimą*.

Didysis Vilniaus seimas

Seimo pavadinimas Lietuvoje prigijo gana greitai. Tiesa, 1905 m. pabaigoje - 1906 m. pradžioje jis dar retas, taip pat jis dar ne visai nusistovėjęs: *seimas*, *Pirmas lietuvių seimas Vilniuje* (J.Totoraitis)⁷⁵, "*seimas*" (K.Grinius)⁷⁶. *Seimu* (arba *Vilniaus "seimu"*) jis vadinamas ir Amerikos lietuvių laikraštyje "Vienybė lietuvininkų"⁷⁷. Tačiau per 1906 m., buvęs aiškiai neapibrėžtas, *seimo* terminas pamažu kinta. 1906 m. pabaigoje L. Gira jau rašė: "Lapkričio 21 d. sukako metai nuo atsitikimo, kursai užima Lietuvos politiškai-visuomeniškame gyvenime neapsakomai didžią ir svarbią vietą, kursai sukūrė visą Lietuvos kūną ir

galingu savo dvelktelejimu atgaivino taip dar neseniai visai mažne miegančias Lietuvos jėgas, stumdamas tautą į kovos ir darbo kelią, vedantį į šviesiosios laisvės šalį... Lapkričio 21 ir 22 d. 1905 m. buvo Vilniuje pirmasai lietuvių tautos atstovų susivažiavimas, žinomas visoje Lietuvoje po vardu Didžiojo Vilniaus seimo⁷⁸ (pabraukta mano - E.M.)". Taigi L.Gira pirmasis fiksuoja naują pavadinimą ir kartu pažymi, kad jis jau paplitęs. Antrąjį "liudijimą" randame J.Basanavičiaus autobiografijoje, kurią jis parašė remdamasis savo užrašų knyguote. 1906 m. gruodžio 4 d. įrašas: "Didžiojo Vilniaus seimo (pabraukta mano - E.M.) sukaktuvių dieną padaryta krata "Vilniaus žinių", "Ūkininko"^x ir "Šviesos" redakcijoje"⁷⁹.

Taigi per labai trumpą masinių represijų laikotarpį susiformuoja ne tik visiškai naujos formos, bet ir naujo turinio pavadinimas^{xx}, apimantis ir anksčiau pradėtą vartoti žodį *seimas*, ir P.Višinskio pasiūlytą vertinamąją dominantę, kurią galėtume pavadinti kokybine ir kiekybine Seimo charakteristika (*didysis*). Tiesa, tuomet šalia šio vartoti ir kiti pavadinimai - *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje*⁸⁰, *Vilniaus suvažiavimas*⁸¹ ir kt. Netgi minėtame L.Giros straipsnyje jų randame nemažai: *Pirmasis lietuvių tautos atstovų suvažiavimas, Vilniaus seimas, Vilniaus "seimas", "lietuviškas seimas"*⁸². P.Višinskio vartotą pavadinimą 1906 m. rudenį šiek tiek pakoregavo P.Ruseckas - *Didysis Vilniaus suvažiavimas*⁸³. Tai lyg ir tarpinis pavadinimas. Nors jo semantika nedaug skyrėsi nuo vėliau etalonu tapusio *Didysis Vilniaus seimas*, tačiau nėra jokių įrodymų, kad *Didžiojo Vilniaus seimo* vardas įsigalėjo būtent po P.Rusecko straipsnio pasirodymo. Ir apskritai, vargu ar dabar iš viso įmanoma tiksliai nustatyti, kas ir kada pirmą kartą Seimą pavadino *Didžiuoju Vilniaus seimu*. Aišku, pati Seimo pavadinimo transformacija tik lydėjo tuos pokyčius, kurie vyko lietuvių visuomenėje Seimo metu ir jam pasibaigus. Tačiau tai liudija, kad per šiuos

⁷⁸Kalbama apie LDP organą "Lietuvos ūkininką".

^{xx}Nuo šiol Suvažiavimą vadinsime Seimu.

vienerius metus Seimo faktas ir jo reikšmė tautos savimonėje jau buvo reflektuoti. Faktiškai dar nepasibaigus pačiai revoliucijai, jis buvo išskirtas iš gausybės Lietuvos revoliucinių įvykių. Iš esmės kinta visi prasminiai senojo pavadinimo - *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje* - akcentai. Gana paprastas, lyg ir visai neutralus pavadinimas tampa lakoniška sakraline formule su ryškiu vertinamuoju aspektu. Juos ir pabandysime aiškintis, pabrėždami, kad šie samprotavimai yra subjektyvūs ir suprasdami, kad aptikus naują faktinę medžiagą ar pasitelkus kitokius analizės metodus, galima padaryti kitas išvadas.

Šaukiant Seimą, (t.y. Lietuvių suvažiavimą) net nežinota, kuo visa tai baigsis. Nežinota, ar jis iš viso įvyks. Galėjo sutrukdyti vietinė caro administracija, galėjo neatsiliepti ir lietuvių visuomenė. Tačiau Seimas įvyko ir pranoko visus lūkesčius. Tautos, valstybės gyvenime negali būti daug įvykių, kad ir epochinių, kuriuos ji pavadintų "didžiaisiais". O juk Seimas *didžiuoju* tapo praėjus labai trumpam laikui. **D i d y s i s** jis buvo savo mastu, reikšme, priimtais nutarimais, kurių vykdymas tapo moraliniu imperatyvu ne tik balsavusiems už juos, bet ir laukušiams parvykstant savo išrinktų atstovų, turėjusių parvežti tuos nutarimus. Tada maždaug pusę etnografinės Lietuvos teritorijos kontroliavo savarankiškai Lietuvos gyventojų išrinkta naujoji, vietinė, "lietuviška" valdžia. Panaši situacija buvo ir likusioje Lietuvos dalyje.

Lietuvių suvažiavimui Vilniuje tapus *Didžiuoju Vilniaus seimu*, galima kitaip interpretuoti ir **V i l n i a u s** akcentus. Kai kalbama apie *Lietuvių suvažiavimą V i l n i u j e*, pažymima Seimo (t.y. Suvažiavimo) vieta. Tačiau ne tik ji. Tai, kad lietuvių forumas vyksta Vilniuje, reiškia, **j o g V i l n i u s t e b e l a i k o m a s l i e t u v i ū i r L i e t u v o s s o s t i n e, t u o p a č i u l i u d i j a m a s r y š y s s u L i e t u v o s v a l s t y b i n g u m o t r a d i c i j o m i s.** Tačiau nepalankiomis sąlygomis Seimas (t.y. Suvažiavimas) galėjo įvykti ir kitur. Juk buvo ir anksčiau *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje, Lietuviškųjų partijų*

suvažiavimas Kaune ir t.t. O, pvz., 1906m. vasario mėn. įvyko *Lietuvių suvažiavimas Filadelfijoje*. Aišku, šie suvažiavimai iš esmės skyrėsi nuo aptariamojo Seimo (t.y. Suvažiavimo), tačiau *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* pavadinimas tų esminių skirtumų nefiksavo. *Didysis Vilniaus seimas* - ne įvyksiantis ar vykstantis, o jau įvykęs faktas. Ir šiuo atveju nesvarbu, kad po Seimo dar vyravo senasis pavadinimas. *Didysis Vilniaus seimas* (ir *V i l n i a u s* akcentavimas) pažymi, jog Seimas ne tik kad įvyko Vilniuje, bet jis jau yra *V i l n i a u s i s t o r i j o s d a l i s, V i l n i a u s s a v a s t i s*. Vilniuje vyksta istorinis įvykis, kuris tampa visų lietuvių, o vėliau ir Lietuvos savastimi. Vilnius - tai Lietuvių Didžiojo seimo miestas. Tai lyg vainikavimas to lietuvių "grįžimo" į Vilnių. Aišku, šis "grįžimas" yra sąlygiškas. Tai reiškia jau ne vieno, privilegijuoto luomo, o visų lietuvių socialinių sluoksnių supratimą, kad Vilnius yra neatskiriama Lietuvos dalis. Jis jau ne tik didžiųjų Lietuvos kunigaikščių sostinė, ne tik buvusios Lietuvos valstybės, bet ir atgimstančios Lietuvos simbolis.

Apie Seimo (reiškinio) ir "Seimo" (sąvokos) ypatumus jau šiek tiek kalbėta anksčiau. Kadangi svarbiausias *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimo akcentas kaip tik ir yra *seimas*, matyt, reikėtų išsamesnės analizės. Taip pat žinodami, kad nėra tiesioginių rašytinių duomenų apie naujojo pavadinimo konkretų įsitvirtinimo mechanizmą, pabandytume aiškintis politines, ideologines ir psichologines priežastis, nulėmusias lietuvių visuomenės požiūrį į šį Seimą.

Kai kalbama apie *t i k r a* ir *n e t i k r a* seimą, be abejo, turima galvoje juridiniai Lietuvių seimo aspektai. Kaip tik tokią nuostatą išreiškė L.Gira, J.Gabrys-Paršaitis, K.Grinius ir kiti autoriai, vadindami jį *Vilniaus "seimu"* arba pirmuoju *lietuvių "seimu"* ⁸⁴. Žodžio *seimas* vartojimas tarp kabučių reiškė Seimo netikrumą, jo juridinį neapibrėžtumą. Tokį požiūrį atspindi ne tik pavadinimas, bet ir tiesūs pasakymai tuose pačiuose L.Giros, J.Gabrio-Paršaičio, P.Višinskio straipsniuose.

Politiniai veikėjai ir apskritai lietuvių inteligentai suvokė, kad šis Seimas nebuvo tikroji tautos atstovybė. Juridiškai, ypač bendrųjų demokratinių principų realizavimo aspektu, jis neturėjo formalaus tautos įgaliojimo. Seimo atstovų rinkimai buvo tiesioginiai ir laisvi, tačiau f o r m a l i a i nebuvo visuotiniai, lygūs ir slapti. Tai buvo tik L i e t u v i ū seimas, siekęs išsiaiškinti Lietuvos politinę padėtį ir suformuluoti l i e t u v i ū politinius tikslus artimiausiam laikotarpiui. Juk "Atsišaukimas į lietuvių tautą" prasideda kreipiniu "Lietuviai ir lietuvės!"^{85x}. Jis buvo išspausdintas tik lietuviškai, todėl su suvažiavimo tikslais negalėjo gerai susipažinti net ir "lenkiškai kalbantys lietuviai". Rinkimai į Seimą buvo paskelbti, bet iš esmės nebuvo v y k d o m i. Jie paprasčiausiai v y k o ten, kur juos rengė revoliucingai nusiteikę žmonės, perskaitę "Vilniaus žiniuose" "Atsišaukimą į lietuvių tautą". Galima nurodyti tik pavienius atvejus, kai rinkimus vykdė politinių partijų ar grupuočių nusiųsti atstovai⁸⁶. Nors rinkiminėje kampanijoje dalyvavo LVS, LDP, LMS, iš dalies ir tautiniai demokratai bei LSDP, tačiau gerai pasirengti nebuvo laiko. Todėl ji vyko gana chaotiškai: rinkta buvo ne visuose valsčiuose, kai kas atstovavo net keliems valsčiams ir pan. O apskritai buvo kviečiami visi galintys ir norintys atvykti į Seimą. Juk buvo skelbta: "/.../ I. pakviesti Lietuvos sostapilėn, Vilniun, lietuvius susirinkti iš kiekvieno valsčiaus ar parapijos nors po vieną žmogų, kaip ir visus inteligentus ir visus tuos, kurie prie lietuvių prisipažįsta /.../". (Žr. Atsišaukimą į lietuvių tautą.)

Pats Seimo darbas taip pat nebuvo griežtai reglamentuotas, nors kai kas stengtasi apriboti: nustatytas kalbėtojų apie kiekvieną problemą skaičius, kalbų trukmė, bendras vieno asmens kalbų skaičius ir t.t. Tačiau tai buvo tiktai priemonės, turėjusios užtikrinti sklandesnę, racionalesnę Seimo darbą. Priimant Seimo nutarimus irgi nebandyta jų teisiškai apiforminti: nebalsuota už atskirus

^{85x}Nors pilietinės visuomenės požiūriu tai būtų visiškai pateisinamas kreipinys, tačiau kitas dalykas, kad tik nedidelė dalis nelietuviškai kalbančių į jį atsilpė.

nutarimų punktus, jų nepasirašė net Seimo Prezidiumo nariai ir t.t.

Neaptarinėdami visų juridinių Seimo rengimo niuansų, pažymėsime, kad ir patys organizatoriai nesistengė jų preciziškai išgvildinti. Tačiau visai netūraliai kyla klausimas, kodėl šis juridinis neapibrėžtumas, kurį lietuvių šviesuomenė gerai suvokė, netrukdė Seimo nutarimų laikyti privalomais. O juk taip juos vertino ne tik Seimo dalyviai, bet ir jų rinkėjai. Visa Lietuva laukė su nutarimais grįžtančių Seimo dalyvių. Jų žodis buvo šventas. Ir tuoj po Seimo prasidėjo šių nutarimų vykdymas. Tai reiškė, kad teisinį neapibrėžtumą turėjo kompensuoti moralinis tautos įsipareigojimas*. Juk Seimas formaliai buvo nelegalus (nors caro administracija netrukdė jo sušaukti). O, be to, jis tik k ė l ė suverenių tautos teisių klausimą (tiksliau sakant, reikalavo dalį suverenių teisių perleisti autonominei Lietuvai (etnografinėmis ribomis), tačiau globaliai, strategiškai šio reikalo nesprenė. Šiuo požiūriu Seimo nutarimai iš esmės buvo nuosaikūs. Pavyzdžiui, netgi Suvalkų gubernijos lietuviškų žemių priskyrimas būsimai Lietuvos autonomijai (o tai buvo dar vienas veiksnys, reiškęs unijos ir politinio bendrumo su Lenkija tradicijų atsisakymą), tebuvo deklaracija, f o r m a l i a i neturėjusi teisinio pagrindo. Tačiau, kita vertus, ji nedviprasmiškai išreiškė tautos nuostatą ir ją išreiškė per tautos atstovybę, nors ši, kaip jau minėjome, tokia galėjo būti laikoma tik n e f o r m a l i a i. Pats Seimas net nekėlė klausimo juridiskai

*Jei palyginsime rinkimus į Didįjį Vilniaus seimą (t.y. Lietuvių suvažiavimą Vilniuje) ir į Rusijos Valstybės dūmą (rinkimai į Valstybės dūmą įvyko 1906 m. pavasarį), pamatysime, kad Lietuvos visuomenė rinkimuose į dūmą nebuvo aktyvi. Aišku, čia svarbu ir Valstybės dūmos, kaip pusiau parlamentinio organo, statusas: tai buvo teritoriniu principu atstovaujamas organas ir keletas nuo lietuviškų gubernijų išrinktų atstovų geriausiu atveju galėjo ginti atskirų Lietuvos gyventojų grupių interesus, ieškoti kontaktų su kitomis Rusijos politinėmis jėgomis, skelbti "Lietuvos atstovų" Dūmoje Memorandumus ir netgi kelti Lietuvos autonomijos klausimą, tačiau negalėjo būti tautos suverenių teisių reiškeėjais, nes neturėjo tokių įgaliojimų ir juridiniu požiūriu nebuvo politinės veiklos subjektas.

save įforminti, nors iš dalies šią problemą galėjo bandyti spręsti. Tačiau tam nebuvo pakankamai pasiruošta. Tai rodo, kad Seimo organizatorių sprendimas jį pavadinti *pirmuoju* buvo logiškas ir taktiniu požiūriu pagrįstas. Šiuos uždavinius turėjo spręsti vėlesni suvažiavimai arba Lietuvos Steigiamasis seimas.

Vis dėlto kyla abejonė: ar tokį greitą *seimo* pavadinimo įsitvirtinimą tautos sąmonėje ir rašytinėje tradicijoje lėmė tik tai, kad kai kurie Seimo rengimo ir vykdymo aspektai atitiko demokratiškai renkamos aukščiausiosios valdžios kūrimo principus. Nagrinėjant problemą tik šiuo požiūriu, atsiranda pavojus užmiršti patį Seimą kaip reiškinį, tai yra, kas įvyko per patį Seimą, ir ką tada reiškė toks grandiozinis tiems laikams lietuvių sambūris. Mūsų nuomone, čia ne mažiau svarbi yra visuomenės pilietėjimo problema. Juk pats faktas, kad į Seimą susirinko visi lietuvių tautos sluoksniai ir luomai, kad atvyko ir keliasdešimt Lietuvos dvarininkų, gali suteikti daugiau informacijos apie etnosocialinius pokyčius Lietuvoje ir tautos suverenių teisių refleksijos lygį negu šykštūs ir nuosaikūs Seimo nutarimai.

Nors Seimą organizavo ir jam vadovavo inteligentija, tačiau visi jo dalyviai formaliai buvo lygūs. Luomų barjerai buvo netekę galios. Inteligentai, valstiečiai (jų daug), darbininkai, amatininkai, dvarininkai (jų mažai) Seime dalyvavo lygiomis teisėmis ir visi buvo išklaustyti. Tai galima laikyti pilietinės visuomenės požymiu (ar bent jau svarbiausia prielaida jai atsirasti), juo labiau, kad Seimas iš esmės buvo neformalus renginys. Galbūt kiek supaprastinus situaciją būtų galima apibūdinti taip: teisiškai neįforminto Seimo dalyviai vadovaujasi visuotinai priimtomis teisės normomis ir demokratiniiais principais. Aišku, svarbiausias dalykas buvo **v a l s t i e t i j o s**, kaip gausiausio visuomenės luomo, įpilietinimo faktas. Didysis Vilniaus seimas vainikuoja visą pilietėjimo procesą, kurio sąlygiškos ribos būtų XVIII a. antroji pusė - XXa. pradžia. Neužmirškime, kad visa Lietuva laukė sugrįžtančių Seimo dalyvių. Laukiantiems jau buvo ne tas pats, kokius nutarimus parveš jų atstovai. Valstiečiai į Seimą

važiuoja neturėdami aiškaus supratimo apie Lietuvoje ir Rusijoje vykstančius procesus, o grįžta savo rankose turėdami veiklos programą, suvokdami būtinumą vykdyti "lietuviškos valdžios" nutarimus, o svarbiausia - orūs ir jaučiantys savo vertę. Valstietis Seime buvo suprastas ir pats nemažai suprato. Jis suvokė, kad yra toks pat lietuvis, kaip ir inteligentas, tik mažiau mokytas. Juk Seimo nutarimai privalomi ir jam, valstiečiui, ir inteligentui. Ir visi juos vykdys, kaip sugebės, nes ir vieni, ir kiti klauso tos pačios "lietuviškos valdžios". Didžiojo Vilniaus seimo laikotarpiu vyksta valstiečių sąmonės perversmas. Peržengiama etnografinio-folklorinio patriotizmo riba, formuojasi valstybinė sąmonė, o kartu atsiranda praktinės prielaidos kiekvieno visuomenės nario autorefleksijai. Tiksliau, turint omenyje, kad šis vyksmas yra individualus, išsiplečia to proceso socialinė bazė. Aišku, tai nebuvo vienkartinis aktas, jis tik vainikavo visą procesą. Iki Seimo buvo galima kalbėti tik apie pavienių valstiečių identifikavimąsi s a v i m o n ė s lygmeniu (čia nekalbama apie iš liaudies kilusią inteligentiją). Seimas pradeda naują šiuolaikinio juridiškai laisvo ir lygaus tarp lygių žmogaus formavimosi etapą, kurį vėliau, 1917-1920 m. užbaigia formalus visuomenės įpilietinimas. Pilietinė visuomenė - tai visuomenė, kurioje gyvena žmogus, suvokiantis savo laisvę ir savo, kaip piliečio, teises ir pareigas. Kartu tai visuomenė, suvokianti savo etnokultūrinį, etnosocialinį ir etnopolitinį bendrumą.

Be abejo, ši Seimo laikų lietuvių visuomenė neatitiko visų anksčiau išvardytų idealios pilietinės visuomenės kriterijų. Seime dalyvavo etnolingvistinių (etnokultūrinio) ir etnopolitinių (reikalavimas - Lietuvos autonomija etnografinėmis ribomis) pagrindu asocijuota lietuvių visuomenė, tačiau nemaža dalis lietuviams save laikanti lietuvių dėl tų pačių etnokultūrinių (pvz., visiškas arba dalinis lietuvių kalbos nemokėjimas, orientavimasis į aukštesnes kultūros vertybes, kurios netgi XX a. pradžioje dažniausiai galėjo būti kuriamos tik lenkų kultūros formomis) ir etnopolitinių (pvz., nepriklausomos LDK ar unijinės Lenkijos ir Lietuvos valstybės atkūrimo planai) tendencijų skirtumo taip ir

liko už Lietuvos suvažiavimo ribų. Daugiausia tai buvo Vilniaus seime negausiai dalyvavusi Lietuvos bajorija, t.y. visuomenės sluoksnis, paveldėjęs visas pilietiškumo tradicijas. Ją dar reikėjo patraukti į savo pusę. Šiuo aspektu Seimo visuomenė - tai pilietinė visuomenė, kurios samprata dar gali kisti.

Lietuvių tauta, kurios etnopolitines tendencijas tuo metu išreiškė savarankiškas lietuvių tautinis judėjimas, palaipsniui jau tapo valstybės subjektu ir Didysis Vilniaus seimas tai iš dalies patvirtino. Taip pat brendo supratimas, kad **v i s a** lietuvių tauta, nors ir buvo susiskirsčiusi į luomus ir socialinius sluoksnius, yra senosios valstybės (buvusios LDK) tradicijų paveldėtoja ir saugotoja.

Seimas, kaip **l i e t u v i ū** politinė akcija, fiksavo tik vieną iš kelių **L i e t u v o s** etnopolitinių tendencijų. Ši politinė orientacija galėjo būti koreguojama, nes lietuvių suvažiavimas išreiškė tik **l i e t u v i ū** poziciją projektuojamo Lietuvos Steigiamojo seimo išvakarėse. Kita vertus, Seime išreikšta etnopolitinė orientacija tuometinėmis XX a. politinėmis aplinkybėmis turėjo bene didžiausias perspektyvas, nes pradėjo realizuoti pilietybės principus praktiškai. Šiuo požiūriu sunkiau buvo "krajovcų" visuomeninės-politinės srovės ar unijinių tendencijų šalininkams, 1905 m. dar neturėjusiems visiškai susiklosčiusių politinių struktūrų, taip pat dėl etnolingvistinių ar apskritai dėl etnokultūrinių skirtumų negalėjusiems tikėtis didesnės "žemųjų" socialinių sluoksnių (šiuo atveju lietuvių ir gudų valstietijos) paramos. Todėl jie ir bandė veikti per lietuvių ir gudų tautinę inteligentiją.

Didysis Vilniaus seimas buvo ženkli riba savarankiškam lietuvių tautiniam sąjūdžiui peraugant į asocijuotą pilietinę visuomenę. Bet tai dar nereiškia, kad ši etnopolitinė orientacija jau tada nulėmė būsimos nepriklausomos tautinės valstybės susikūrimą. Mūsų nuomone, tai buvo tik prielaida, nors ir labai svari. O vienos ar kitos tendencijos realizavimas turėjo priklausyti nuo konkrečios geopolitinės situacijos. 1905 m. pabaigoje ši situacija buvo palanki **l i e t u v i ū** forumui. Tačiau lietuvių tauta ja galėjo pasinaudoti tikrai todėl, kad jau buvo

subrendusi savarankiškam politiniam gyvenimui.

Taigi galima konstatuoti, kad Seime formavosi naujos demokratinės tradicijos. Dar ilgai po Seimo, netgi Lietuvos Respublikos metais, buvo prisimenama demokratinė jo dvasia. 1930 m. G. Petkevičaitė-Bitė rašė apie tai, kaip J. Jablonskis vertino Didįjį Vilniaus seimą 1920 m. Steigiamojo seimo metu: "/.../ Dieną prieš Steigiamojo Seimo atidarymą nuėjau ta didele mūsų tautos gyvybės atvadavimo švente pasidžiaugti su a.a. Jablonskiu. Džiaugėsi, žinoma, ir J. Jablonskis, tik pastebėjo: - čia viskas bus paprasčiau. Iš kalno paruošta... nutarta... numatyta. Nebeįstengčiau tokio džiaugsmo jausti... Kaip per mūsų pirmąjį seimą Vilniuje /.../"⁸⁷.

Kartu tai buvo pirmosios parlamentarizmo užuomazgos, kurios vėliau ne kartą leis teigti, kad jau 1905 m. seime lietuvių tauta išreiškė savo valią. Seimo reikšmė lietuvių visuomenės akyse išaugo dar ir dėl to, kad jis, buvęs p i r m a s i s, taip ir liko vienintelis. Nei 1906, nei 1907 m. dėl reakcijos slautėjimo nieko panašaus sušaukti nepavyko. Todėl nenuostabu, kad "seimas" palaipsniui virto *seimu*. Tai yra, nors ir buvo suvokiama, kad *seimas* iš esmės yra k a i p i r n e t i k r a s, t e i s i š k a i n e a p i b r e ž t a s i r n e i f o r m i n t a s, t a č i a u j o m a s t a s i r r e i k š m e y r a t o k i e p a t k a i p t i k r o s e i m o. Šiuo aspektu Seimas ir jo nutarimai buvo suprantami kaip teisėti tiek, kiek jie išreiškė aukščiausią tautos valią. Tačiau nespręsdamas, kaip perleisti visas suverenias teises lietuvių tautai, o tik reikalaujantis tų teisių dalies (Lietuvos autonomijos), Seimas buvo nenuoseklus tuo, kad nepasiūlė konkretaus tos valdžios raiškos, jos realizavimo mechanizmo. Tai leidžia dar kartą konstatuoti, kad Seimui nebuvo pasiruošta, kad jis buvo kviečiamas "tik" siekiant konsoliduoti lietuvių politines jėgas ir nusakyti svarbiausius lietuvių tautos politinius uždavinius. Tačiau jau aptarti juridiniai Seimo rengimo aspektai, demokratijos principų įgyvendinimas ir pasireiškusios pilietinės visuomenės kūrimo prielaidos

nulėmė, kad *suvažiavimo, susirinkimo* ar *kongreso* terminai įvykui reiškiniui apibūdinti jau buvo per siauri. Tai galėjo nusakyti terminas *seimas*, kuris vis labiau įsisąmoninant šio įvykio išskirtinumą, nepakartojamumą ir reikšmę, lietuvių tautai tapo esmine ir svarbiausia *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimo dalimi. Tačiau be kitų dviejų pavadinimo žodžių jis taip pat mažai ką pasakytų. Juo labiau, kad Seimas galėjo būti *n e t i k r a s* (t.y. "seimas"); o *Didysis Vilniaus seimas* buvo vienintelis ir jis *t i k r a i* įvyko, nors to vyksmo metu dar vadinosi kitaip.

Tradicijos tąsa. I. (1907-1914 m.)

Po 1905-1907 m. revoliucijos lietuvių nacionalinis judėjimas išgyveno politinę krizę. Nemaža politinių veikėjų buvo represuota. Radikalios politinės veiklos programos ir revoliuciniai lozungai, apkeliavę Lietuvos miestus ir miestelius, bažnytkaimių aikštes, perpildytas sales ir konspiracinius butus, užleido vietą nuosaikiai visuomeninei-politinei minčiai, tiesiogiai ar netiesiogiai globojami cenzūros. Lietuvių politinės grupuotės, nors ir stipriai nukentėjusios, išlaikė savo organizacines struktūras. Tačiau susidarė sąlygos toliau plėtoti legalią kultūrinę veiklą. Kadangi spaudos draudimo lietuviškais rašmenimis laikotarpis (1864-1904 m.) kultūrą žlugdė, neleido net sukurti normalesnių sąlygų organizuotai kultūrinei veiklai ir labiau stimuliuojo nelegalią politinę veiklą. 1907-1914 m. buvo lyg ir bandoma išlyginti atsiradusią didžiulę tautos politinės ir kultūrinės brandos disproporciją.

To meto spaudoje *Didysis Vilniaus seimas* minimas gana retai. Pirma, tai nulėmė cenzūros baimė, antra, iki pat 1910 m. vyko teismo procesai prieš Seimo dalyvius. Šiuo laikotarpiu Seimas taip pat vadinamas labai įvairiai. Lenkų istorikas ir politinis veikėjas L. Vasilevskis (Wasilewski) ir LDP narys A. Bulota vartojo senąjį pavadinimą - *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje* (*Zjazd litewski w Wilnie, Съезд литовцев в Вильне*)⁸⁸, o, pvz., J. Kriaučiūnas,

modifikuota - *Didysis seimas*^{89x}. Gana intriguojanti M.Römerio pasiūlytų terminų puokštė. Jo knygoje "Lietuva. Studija apie lietuvių tautinį atgimimą" surandame ir visiškai naujų: *Lapkričio suvažiavimas Vilniuje (Zjazd listopadowy w Wilnie)*, *Visų lietuvių suvažiavimas (Zjazd ogólny litewski)* ir jau anksčiau vartotų - "*Lietuvių kongresas*" ("*Kongres litewski*"), *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje (Zjazd litewski w Wilnie)*, *Didysis suvažiavimas (Wielki zjazd)*, *Vilniaus seimas (Sejm Wileński)* - pavadinimų⁹⁰. M.Römeris tada nedalyvavo savarankiškame lietuvių tautiniame judėjime, tačiau, būdamas "krajovcų" visuomeninės-politinės srovės šalininkas, jam simpatizavo ir palaikė gana artimus ryšius su LDP ir kai kuriais LSDP atstovais. Todėl M.Römerio nuomonė svarbi ir tuo, kad tai daugiau ar mažiau žvilgsnis iš šalies. Iš konteksto aišku, kad M.Römeris anksčiau pateiktus Seimo pavadinimus vartojo tapačiai. Tai gana svarbus faktas, tačiau kartu ir prieštaringas, nes jų reikšmės nėra vienodos. Juk, pvz., *Lapkričio suvažiavimas Vilniuje* tikrai pažymi, kur ir kada Seimas (t.y. Suvažiavimas) vyko, o *Didysis suvažiavimas* - jau transformavęsis pavadinimas, turintis naujus politinius, ideologinius bei psichologinius akcentus, t.y. tą informaciją, apie kurią kalbėta ankstesniame skyriuje. Įdomus ir kitas, mūsų jau šiek tiek aptartas pavadinimas - *Visų lietuvių suvažiavimas (Zjazd ogólny litewski)*, kuris gana tiksliai apibrėžia būsimo ir vykstančio Seimo (t.y. Suvažiavimo) esmę, būtent tai, ko nebūtų galėjęs visiškai nusakyti taip ir neprigijęs *Lietuvių kongreso* pavadinimas. Juk tai ir buvo visuotinis lietuvių suvažiavimas. Ir nesvarbu, kad jame negalėjo dalyvauti Amerikos lietuviai. Seime jie dalyvavo savo telegramomis.

^xGalimas daiktas, kad pavadinimas *Didysis seimas* buvo pradėtas vartoti tuoj po Seimo. Tai nurodo G.Petkevičaitė-Bitė, aprašydama LDP organo "Lietuvos ūkininko" redakcijos posėdį įvykusį 1905 m.pabaigoje, maždaug tarp gruodžio 15 ir 25 d. (n.st.) (Žr. G.P. /Petkevičaitė G./ Atsiminimai // "Lietuvos ūkininko" 5-erių metų gyvenimo paminėjimas. "Lietuvos ūkininko" priedas prie "Lietuvos žinių". 1910.XII.4(17). Nr. 96). Ir nors čia pavadinimas *Didysis seimas* surinktas kitu šriftu, nesame tikri, ar autorė jo taip nepavadino jau rašydama šiuos atsiminimus.

Taigi M.Römeris tarsi eksponavo tą pavadinimų gamą, kuri bent iš dalies išreiškė dar ne iki galo susiklosčiusią Lietuvos visuomenės nuomonę apie Lietuvos seimą. Pats M.Römeris savo knygoje, be abejo, didesnio dėmesio į Seimo pavadinimus nekreipė, bet stengėsi aprašyti jo esmę. Dėstydamas šią medžiagą, autorius, be kita ko, pažymėjo, kad Lietuvoje paplitęs *Vilniaus seimo* pavadinimas⁹¹ (M.Römerio knyga parašyta 1907 m., o išleista 1908 m.). Tai reiškia, kad *Didysis Vilniaus seimas* ir *Vilniaus seimas*, matyt, buvo vartojama lygiagrečiai, pirmajam palaipsniui užgožiant antrąjį. Tai patvirtina 1910⁹² bei 1913-1914⁹³ m. pasirodę straipsniai, kuriuose dažnesnis *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimas.

Tradicijos tąsa. II. (1915-1940 m.)

Ypač aktuali Seimo problema tapo Lietuvos valstybės atkūrimo ir Lietuvos Respublikos laikotarpiu (1915-1940m.). Tuo metu formavosi (ir buvo formuojama) naujoji istorinė atmintis ir Didysis Vilniaus seimas šalia "Aušros" ir "Varpo" buvo laikomas svarbiausiu modernios lietuvių tautos istoriniu įvykiu. XVIII a. pabaigos - XX a. suklimų epocha, bajoriškosios politinės savimonės raiškos formos ir netgi šios savimonės evoliucija visos lietuvių visuomenės "įpilietinimo" link, naujajai, iš liaudies kilusios inteligentijos kartai, atkurinėjusiai nepriklausomą Lietuvos valstybę, i š d a l i e s taip ir liko svetimi dalykai. Šios politinių veikėjų kartos atstovai, patys organizavę Vilniaus seimą, tiesiog egzistenciškai jautė tą didžiulę Seimo reikšmę lietuvių tautai, jo įtaką nepriklausomai Lietuvai sukurti, šių abiejų istorinių įvykių tiesioginį ryšį, Lietuvos Respublikos laikotarpiu tie veikėjai užėmė aukštus valstybinius postus arba priklausė kūrybiniam elitui. Kelias nuo Didžiojo Vilniaus seimo iki nepriklausomybės tada jiems atrodė logiškas ir kone vienintelis. Tik labai retai buvo prisimenami kiti Lietuvos valstybės atkūrimo projektai 1905-1918 m. (apie kai kuriuos iš jų kalbėta straipsnio pradžioje).

Didžiojo Vilniaus seimo sakralizavimas buvo susijęs su Nepriklausomybės idėjos raidos suvokimu. Todėl Seimas

laikytas reikšmingesniu už 1794, 1831 ir 1863 metų sukilimus, kurie tuomet vyravusios istoriografijos vertinimais viso labo tiktai siekė atkurti unijos ryšius su Lenkija.

Ir dar. Tada Didysis Vilniaus seimas istorinės atminties hierarchijoje užėmė aukštesnę vietą negu "Aušra" ar "Varpas". Matyt, tokią poziciją nulėmė supratimas, įsisąmoninimas, jog pats Seimo faktas jau reiškė, kad lietuvių tauta pakankamai subrendusi ir siekia tapti v a l s t y b i n ė s p o l i t i k o s s u b j e k t u. Be to, nereikia užmiršti, kad "Aušra" tiktai ruošė lietuvių inteligentiją, "Aušrą" skaitė labai nedidelė valstiečių dalis. Varpininkai, tęsdami "Aušros" tradicijas, jau skyrė daugiau pastangų sąmoninti liaudį ("Ūkininko" ir "Naujienų" leidimas). Tačiau iki 1905 m. valstietija kaip sluoksnis buvo pasyvus nacionalinio judėjimo dalyvis. Aišku, šis teiginyss negali būti kategoriškas, nes, pvz., knygnešių sąjūdį XIX a. paskutiniame trečdalyje - XX a. pradžioje galima laikyti aktyviu (pagal savo veiklos formą) ir masiniu (keli tūkstančiai dalyvių). Tačiau, pirma, jame vis dėlto dalyvavo tik pavieniai valstiečiai, o ne valstietija kaip luomas, ir, antra, tai nebuvo savarankiškas, visiškai savaveiksmis judėjimas, sugebantis generuoti idėjas. Seimas, nors jį sušaukė inteligentija, jau buvo abipusio aktyvumo rezultatas. Seime dalyvavę valstiečiai jau atstovavo savo valsčiams, parapijoms ar kaimams. Visi Seimo dalyviai formaliai buvo lygūs, visi save laikė teisėtais lietuvių tautos atstovais ir visi vienbalsiai priėmė Seimo nutarimus. Šiuo, moralinės vienybės požiūriu, visai nesvarbu, kad vieni lietuviais save identifیکavo savimonės (nebūtinai tik inteligentija), kiti - sąmonės lygmeniu*. Svarbus yra pats Seime įvykęs neformalus valstietijos "įpilietinimo" faktas. Formuojantis moderniai, "buržuazinei" tautai tai buvo išskirtinis įvykis. Todėl "Aušrą" ar "Varpą" kai kurie šviesuoliai galėjo laikyti savo kūdikiu, o Didysis

*Apie tautinės savimonės ir sąmonės kategorijas bei reiškinius plačiau žr. šiame leidinyje spausdinamame E.Motiekos komentare J.Tumo straipsniui "Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus seimo laiku".

Vilniaus seimas buvo visos Lietuvos, visų jos piliečių "nuosavybė". Jis tapo nacionalinį integralumą simbolizuojančiu veiksmu. Kartu, kaip jau minėjome, Lietuvos Respublikos metais jis buvo laikomas demokratijos principų realizavimo kriterijumi. Seimo demokratinę dvasią su nostalgija prisimindavo liaudininkai ir socialdemokratai, o iki 1926 m. perversmo - ir tautininkai.

Visa tai, taip pat ideologiniai motyvai, apie kuriuos dar bus kalbama, nulėmė, kad Lietuvos Respublikos laikotarpiu galutinai įsitvirtino *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimas. Nors, kaip ir po Seimo, 1905 m. pabaigoje - 1906 m., randame daugybę modifikacijų, tačiau dažniausiai jos nėra originalios.

Vilniaus seimas pradamas plačiau aptarti 1915 m., kai brendo kiek realesnės sąlygos atkurti Lietuvos valstybę. Tuomet neretai buvo remiamasi Didžiuoju Vilniaus seimu ir pažymima, kad jau tada lietuvių tauta pirmą kartą apsisprendė gyventi savarankiškai. Taip pat Seimo nutarimai lietuvių politiniams veikėjams tapo argumentu apibrėžti etnografinės Lietuvos, o kartu ir būsimos Lietuvos valstybės ribas. Visa tai buvo užfiksuota lietuvių politinių susivienijimų, organizacijų oficialiuose dokumentuose, adresuotuose Vokietijos ar Rusijos valdantiejiems sluoksniams ir Lietuvos visuomenei⁹⁴. Šiuose dokumentuose išdėstant lietuvių tautos apsisprendimo motyvus, pirmausia remiamasi kaip tik Didžiojo Vilniaus seimo nutarimais ir tik po to - lietuvių pareiškimais Valstybės dūmoje, 1915-1917 m. įvykusiais lietuvių suvažiavimais ir pasitarimais, jų metu priimtomis rezoliucijomis ir t.t.⁹⁵ Kadangi Lietuvos valstybės atkūrimo istorinė argumentacija (LDK tradicijų tęsimas) buvo pabrėžiama labai retai⁹⁶, Didžiajame Vilniaus seime pareikštas lietuvių tautos apsisprendimas jau buvo suprantamas kaip istorinė vertybė ir suvaidino nemažą vaidmenį pagrįsti lietuvių tautos brandą politiniam gyvenimui.

Šios problemos iš esmės neturėjo didesnės įtakos tolesnei Seimo pavadinimo raidai. Tiesa, viešuose pareiškimuose stengtasi vartoti skambesnę pavadinimą. 1915-1917m. šalia populiariausio - *Didysis Vilniaus seimas*⁹⁷ - buvo paplitę ir kiti: *Vilniaus seimas*⁹⁸, *Didysis seimas*⁹⁹, *Didysis*

lietuvių seimas Vilniuje ¹⁰⁰ ir kt. Pavadinimas *Didysis lietuvių seimas Vilniuje*, kurį kiek vėliau, 1918 m., pakartojo ir J. Basanavičius (tik sutrumpintą - *Didysis lietuvių seimas* ¹⁰¹), implikavo ir istorinio pavadinimo - *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje* - ir vėliau susiformavusio - *Didysis Vilniaus seimas* - prasminius akcentus, todėl atskirai jie čia nebus aptarti. Jį gana dažnai vartojo Lietuvių Tautos Taryba, veikusi Rusijoje 1917 m. Kadangi jos dokumentai buvo arba tiesiogiai adresuoti aukščiausios Rusijos valdžios organams, arba juos pasiekdavo netiesiogiai, pabrėžti, kad 1905 m. įvyko Lietuvių seimas, matyt, buvo prasminga. Kita vertus, šis pavadinimas, būdamas lakoniškas ir skambus, be to, semantiškai beveik nesi-skiriantis nuo *Didysis Vilniaus seimas*, galėjo jį nukonkuruoti. Tačiau susiklosčiusi tradicija ir istorinės Lietuvos sostinės - Vilniaus - klausimo aktualumas lėmė, kad "oficialus" pavadinimas liko nepakitęs. Šiuo požiūriu labai reikšmingas buvo 1917-1918 m. net per dvylika "Lietuvos aidų" numerių išspausdintas L.Giros straipsnis "Didysis Vilniaus Seimas"¹⁰². Tai bene stambiausias ir išsamiausias iki šiol pasirodęs darbas apie Seimą. Rašytas pačiame Lietuvos Tarybos veiklos įkarštyje, L.Giros straipsnis buvo dar vienas argumentas, pagrindęs lietuvių pretenzijas į istorinę Lietuvos sostinę Vilnių. Pasirodė, kad svarių argumentų galima surasti ne tik viduramžių, bet ir naujojoje Lietuvos istorijoje. Iki 1917 m. Vilniaus klausimas tebuvo idėjų lygmens, o dabar prasidėjo jo praktinis sprendimas. Todėl Didžiojo Vilniaus seimo reikšmės aptarimas, o kartu ir sakralinį motyvą turinčio Seimo pavadinimo akcentavimas buvo ideologiškai pagrįstas, s a l y g o t a s t u o m e t i n ė s v a l s t y b i n ė s p o l i t i k o s r e i k a l a v i m ų ir turėjo mobilizuojantį poveikį lietuvių visuomenei.

Idėjiniu-politiniu ir istoriniu požiūriais Seimo problema tapo labai aktuali lenkams užgrobus Vilnių ir Vilniaus kraštą. Nuolat pabrėžiama, kad atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, liko neįgyvendintas vienintelis Didžiojo Vilniaus seimo reikalavimas: Vilnius kol kas nėra Lietuvos

sostinė. Todėl Seimo problemos tarnauja propagandai atgauti Vilnių. Tai veda prie to, kad kartais Seimas pradedamas pernelyg idealizuoti. Tokios tendencijos neįsivyrąja, tačiau pasireiškia ir pačioje Lietuvoje, ir tarp pasilikusių gyventi Vilniuje lietuvių.

Skambiai ir iškilmingai Seimo metinės paminimos 1925 ir 1930 metais¹⁰³. 1925 m. spaudoje pasirodžius gausybei straipsnių ir atsiminimų, *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimas jau ryškiai nustelbia visus kitus¹⁰⁴. Tačiau neretai vartojamas *Vilniaus seimo* vardas ir ne tik kaip pakaitalas. Taip Seimą vadino K.Puida, A.Rucevičius, A.Smetona, G.Petkevičaitė-Bitė, J.Tumas ir kiti¹⁰⁵, tačiau dažniausiai - LSDP nariai¹⁰⁶. Socialdemokratai, atlikę nemažą agitacinį darbą 1905 m., padėję daug pastangų įgyvendinti Seimo nutarimus, 1925 ir 1930 m. dažniau akcentavo 1905 m. revoliucijos, o ne Seimo sukaktuves. Toks požiūris atsispindėjo ir pabrėžtinai vartojant ne *Didžiojo Vilniaus seimo* (nors kai kada vadinama ir taip)¹⁰⁷, o *Vilniaus seimo* pavadinimą. Čia, matyt, ne antraeilį vaidmenį suvaidino tai, kad dešinėsios partijos (tautininkai ir iš dalies krikdemai) teisėtai savindamosios Seimo organizatorių laurus, neužmiršdavo pažymėti, kad LSDP nedirbo suvažiavimo Organizaciniame komitete ir visai nepadėjo Seimo parengime. Todėl LSDP "duodama atkirti" ir iškeldama jau minėtus savo nuopelnus, stengėsi įteigti, kad Seimas tebuvo vienas iš 1905 m. revoliucijos įvykių. Beje, politinės partijos nevengdavo pažymėti savo nuopelnų Didžiajam Vilniaus seimui, tai naudojo politinei kovai. Dėl to atkakliai konfrontavo dešinieji (tautininkai ir krikščionys demokratai) ir kairieji (liaudininkai ir socialdemokratai). Tačiau, išskyrus aprašytąjį LSDP atvejį, tai neturėjo įtakos Seimo pavadinimo transformacijoms. O jų, kaip minėta, buvo nemažai. Šalia jau dviejų aptartų populiarius buvo *Didžiojo seimo* vardas, išskyrus pavienius atvejus¹⁰⁸, dažniausiai vartotas kaip pakaitalas¹⁰⁹, taip pat kiti, semantiškai nesiskiriantys nuo jau pateiktų *Didžiojo 1905 metų seimo*¹¹⁰, *Vilniaus didžiojo seimo*¹¹¹, *1905 m. Didžiojo Vilniaus seimo*¹¹², *1905 m. Vilniaus seimo*¹¹³, *Didžiojo tautos seimo*¹¹⁴, *Lietuvių nacionalinio susirinkimo (L'Assemblée nationale lituanien-*

ne)^{115x} ir labai retai - *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* ¹¹⁶ pavadinimai. Apie tai, kad tada įvyko P i r m a s i s s e i m a s, jau nebekalbėta. Gal tik vienintelis J.Jablonskis pavadino jį *Pirmuoju Vilniaus seimu* ¹¹⁷, tačiau visai kitame kontekste, jau retrospektyviai lygindamas šį Seimą su Lietuvos Respublikos Steigiamuoju seimu.

Komplikuotesnė būtų tuometinio (t.y. XX a. pradžios) tautinių demokratų veikėjo D. Malinausko pateiktos formuluotės - *Didysis Lietuvos seimas* ¹¹⁸ - semantikos interpretacija. D.Malinauskas pabrėžtinai Seimą vadino ne *lietuvių*, o *Lietuvos seimu*. Tai išskirtinis atvejis, nes Lietuvos Respublikos metais toks pavadinimas vartojamas tik kaip sinonimas, ir tai labai retai. Todėl sunku tiksliai nurodyti D. Malinausko paskatas.

Retrospektyviai žiūrėdami į etnopolitinių tendencijų kaitą 1905 m. pabaigoje - 1906 m. pradžioje, galime matyti, kad jos nebūtinai turėjo būti supriešinamos. Kaip jau buvo minėta, L i e t u v o s s e i m a s turėjo būti logiška L i e t u v i ū s e i m o išdava. Lietuvos Steigiamojo seimo idėjai taip ir nevirtus kūnu, Didžiajame Vilniaus seime aprobuotas Lietuvos valstybingumo atkūrimo modelis vis dėlto buvo realizuotas 1918 m. vasario 16 d. Aktu. Todėl *Lietuvos seimo* vartojimo motyvai, atrodytų, argumentuoti. Tačiau kitas dalykas, kad D. Malinauskas jau XX a. pradžioje buvo pelnęs "dvarininko-litvomano" titulą ir buvo t a u t i n ė s v a l s t y b ė s idėjos šalinininkas (tiesa, paveldinčios LDK politinį palikimą). Todėl jis, turėdamas galvoje ir XX a. pradžios, ir to paties amžiaus 3-iojo dešimtmečio situaciją (jo straipsniai pasirodė 1925 m., o Vilniaus problema tada buvo labai aktuali), galėjo demonstratyviai sutapatinti L i e t u v o s ir l i e t u v i ū politinius siekius kaip vienas kitam

*Kadangi J.Pelissjė (Pelissier) savo veikalą parašė kartu su J.Gabriu-Paršaičiu, nemanytume, kad prancūziška Seimo pavadinimo interpretacija semantiškai galėtų būti išskirtinė. Tačiau šis skambus pavadinimas, kaip ir apskritai J.Pelissjė knyga, nemažai prisidėjo populiarinti Vakaru pasaulyje lietuvių tautos teisę sukurti nepriklausomą valstybę.

neprieštaraujančius ir netgi neatskiriamus modernios tautinės valstybės pilietybės institucijos parametrus.

Apžvelgę Seimo pavadinimo modifikacijas Lietuvos Respublikos laikotarpiu, galime daryti išvadą, kad jos, išskyrus kelis minėtus atvejus, nebuvo esminės. Populiariausias ir "oficialus" buvo *Didysis Vilniaus seimas*. Vargu ar jo įsigalėjimas galėjo būti inspiruotas vienu ar kitu politinių grupuočių. Mūsų nuomone, iš esmės šitaip buvo adekvačiai nustatyta paties Seimo vieta, mastas ir reikšmė lietuvių tautai, jos istorinei atminčiai.

Garsusis Vilniaus seimas (V.Kapsuko požiūris)

Su Lietuvos Respublikos laikotarpiu įsigalėjusiu kiek perdėtu Didžiojo Vilniaus seimo adoravimu disonavo tuo metu Maskvoje gyvenusio V.Mickevičiaus-Kapsuko požiūris. Jau pats faktas, kad V.Kapsukas vengė Seimą tituluoti Didžiuoju Vilniaus seimu, daug ką pasako. Bet, aišku, ne viską. Juk taip Seimo nevadino ne tik jis. V. Kapsukas, tų įvykių liudininkas, gerai suprato didžiulę Seimo reikšmę, ne kartą pabrėždavo, kad tai buvo revoliucinio judėjimo kulminacija¹¹⁹ ir trumpai pasvarstęs, ryžosi jį laikyti teigiamu. Anot jo, Seimas "surinko didžiulę valstiečių minią ir iš dalies darbininkų ir į jo nutarimus žiūrėta kaip į privalomus"¹²⁰.

Be abejonės, V. Kapsukas suprato, kad Seimas - tai ne tik revoliucijos Lietuvoje kulminacinis taškas, ne tik istorinis lietuvių tautos gyvenimo įvykis, bet ir istorinė gairė, žymėjusi lietuvių politinės struktūros susiklostymą ir didelę dalimi nulėmusi orientaciją atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę. Tačiau ideologiniai motyvai neleido V.Kapsukui šito akcentuoti. Todėl jis tik apgailėstavo, kad kairiosios partijos nepadarė nieko, "kad šį suvažiavimą paverstų visos Lietuvos darbo žmonių suvažiavimu", ir buvo labai nusiminęs, kad RSDDP Vilniaus grupė net nemėgino patekti į Seimą, sakė, jog "jai tiek terūpėjo Lietuvos ir lietuvių reikalai"¹²¹.

Toks atsargus, pusinis, su išlygomis Didžiojo Vilniaus seimo reikšmės vertinimas ryškėjo ir pabrėžtinai vartojant

Vilniaus seimo pavadinimą¹²². Tiesa, kartais V.Kapsukui išsprūsdavo ir vertinamojo pobūdžio dominantė, kaip, pvz., *Garsusis Vilniaus seimas*¹²³, kontekste skambėjusi netgi be ironijos atspalvio. Vis dėlto tokie atvejai buvo reti. Kaip sinonimai dažniausiai vartoti 1905 m. *Vilniaus seimo*¹²⁴, *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje*¹²⁵ ir labai retai - *Vilniaus suvažiavimo*¹²⁶ pavadinimai.

Galų gale ir pats V. Kapsuko dažniausiai vartotas *Vilniaus seimo* vardas yra ne istorinis, o istoriografinis. Kadangi tai nebuvo tikras seimas, termino *seimas* vartojimas taip pat rodo V. Kapsuką šį įvykį vertinusį kaip neeilinį, peržengusį paprasto suvažiavimo ribas. Reikėtų dar pridurti, kad V. Kapsukas išliko gana nuoseklus: jo *Vilniaus seimo* koncepcija metams bėgant nekito.

Ir vėl "Lietuvių suvažiavimas Vilniuje"
(Sovietinis laikotarpis)

Gana įdomi situacija mūsų nagrinėjamos problemos požiūriu susiklostė sovietinėje istoriografijoje. Be abejonės, *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimas, kaip idealizuojantis "lietuvių buržuazijos" forumą, tuo metu negalėjo būti vartojamas. Todėl istorikams, siekusiems objektyviai išanalizuoti 1905 m. įvykius, reikėjo ieškoti priimtinos išeities. Ją surasti buvo nesunku, nes *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* pavadinimas, kaip istorinis, buvo parankus tiek tiesos ieškantiems, tiek ir propagavusiems dogmatišką požiūrį į šį bene svarbiausią XX a. pradžios politinį įvykį Lietuvoje istorikams. Todėl vienaip skamba tas pats *Lietuvių suvažiavimo Vilniuje* pavadinimas A.Tylos, A.Sprindžio¹²⁷, iš dalies P.Freidheimo darbuose ir 1988m. išleistoje "Lietuvos istorijoje"¹²⁸, o visiškai kitaip - P.Girdzijauskienės, E.Griškūnaitės, J.Jurginio, K.Žukausko, V.Pavilonio^x studijose ar straipsniuose¹²⁹, taip pat 1963, 1978 ir 1985 m. išleistose "Lietuvos TSR istorijose"¹³⁰. Pastarieji, beje, mėgo ir modifikacijas: "*Lietuvių suvažiavimas*" *Vilniuje*

^xPaminėjome tik dalį abiejų pakraipų istorikų.

(P.Girdzijauskienė)¹³¹, "*Lietuvių suvažiavimas*" (K.Žukauskas, Lietuvos TSR istorija, 1963 m.)¹³², "*Vilniaus seimas*", "*seimas*" (J.Jurginis)¹³³, *vadinamasis Lietuvių suvažiavimas* (V.Pavilonis)¹³⁴ ir kt. Teisybės dėlei reikėtų pridurti, kad K.Žukauskas ir J.Jurginis retkarčiais kaip sinonimą įterpdavo ir Vilniaus seimo vardą¹³⁵. Tačiau visiškai aišku, kad, pvz., J.Gabrys-Paršaitis Didįjį Vilniaus seimą vadindamas "*seimu*" turėjo galvoje juridinius šio Seimo aspektus (netikras seimas), o mūsų minėti autoriai - ne tik tai: buvo siekiama įrodyti, kad pats Seimas buvo fiktyvus ("laviravimo priemonė"), kad jis neišreiškė Lietuvos žmonių interesų, o valstietija dalyvavusi jame tik dėlto, kad buvusi sukklaidinta "lietuvių buržuazijos" ir t.t. Taigi pirmąją autorių grupę galėtume pavadinti tik sovietinio laikotarpio istorikais, o antrąją - tipiškais sovietinės istoriografijos atstovais.

Palyginti su V.Kapsuku, sovietinė istoriografija dar labiau iškreipė Seimo vertinimą. Nors iš dalies buvo pripažįstama, kad Lietuvių seimas buvo 1905 m. revoliucijos Lietuvoje kulminacija, tačiau nebuvo kalbama apie šį įvykį, kaip išreiškusį (ir realizavusį) tam tikrą etnopolitinę tendenciją ir padėjusį pagrindą atkurti Lietuvos valstybingumą. Gal tik A.Tylai apie visa tai pavyko pasakyti daugiau, negu kitiems istorikams.

Tradicijos tąsa. III. (Lietuvių emigracija)

Didysis Vilniaus seimas lietuvių išseivijai padarė nemažą įspūdį. Tiesioginė Seimo, sutelkusio lietuvių tautą politiniams uždaviniams spręsti išdava buvo 1906 m. vasario mėn. įvykęs Lietuvos suvažiavimas Filadelfijoje (kitaip dar vadintas Amerikos lietuvių seimu Filadelfijoje), nors ir jis nesuvienijo lietuvių visuomeninių-politinių srovių Amerikoje. Tačiau Lietuvoje 1906-1907 m. įsisiautėjus reakcijai, domėjimasis jos problemomis kiek prislopo. Tiesiog stebėtina, kad gana gausi Amerikos lietuvių periodika taip ir nesugebėjo išsamiau nagrinėti Seimo problemų. Kiek plačiau apie Seimą rašyta tarpukario laikotarpiu. Iš dalies tai nulėmė jo reikšmės suabsoliutinimas Lietuvos Respublikoje. Didysis

Vilniaus seimas buvo suprantamas kaip naujos modernios Lietuvos kūrimo pradžia. Tuomet dažniausiai vartotas *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimas¹³⁶, nors pasitaiko ir nemažai kitokių: *Vilniaus seimas*¹³⁷, *Didysis seimas Vilniuje*¹³⁸, *Didysis lietuvių seimas*¹³⁹, *Didysis Lietuvos seimas*¹⁴⁰ ir kt. Apie jų semantiką jau kalbėta. Savarankiškų vertinimų būta mažai, iš esmės tai buvo Lietuvoje vyravusio "oficialaus" požiūrio į Seimą atspindys. Skirtumas tik tas, kad "Seimo korta" nebuvo naudojama politinei kovai. Mat Amerikos lietuviai Seime nedalyvavo ir negalėjo sau priskirti kokių nors didelių nuopelnų, nebent revoliucijos metais į Lietuvą pervestas pinigų sumas.

Po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje nelikus vietos laisvai minčiai, Lietuvos Respublikos susiklosčiusios istoriografinės tradicijos galėjo plėtotis tik emigracijoje. Ten persikėlė ir nemaža dalis Lietuvos istorikų. Didysis Vilniaus seimas, kaip ir anksčiau, apgaubiamas šventumo ir paslapties aureole. Net nepanašu, kad išsigalėjęs istoriografinis *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimas galėtų dar keistis. Netgi socialdemokratų raštuose *Vilniaus seimo* vardas nukeliauja į antrą planą, užleisdamas savo vietą *Didžiajam Vilniaus seimui*¹⁴¹. Sovietų užgroboje Lietuvoje uždraudus net paminėti *seimo* vardą (o sykiu ir visapusiškai nagrinėti Seimo problemas, tai neatskiriama dalykai), jis plačiau aptarimas tik Šiaurės Amerikos lietuvių spaudos puslapiuose, nors fundamentalesnių darbų taip ir nesulaukta. Anksčiau tik aukomis ir laisvos spaudos gabenimu prisidėjusiai prie 1905-1907 m. revoliucijos Lietuvoje ir 1905 m. pabaigoje galėjusiai tik pasveikinti Lietuvių seimą išeivijai ši *Didžiojo Vilniaus seimo* dvasios ir atminties saugotojo funkcija buvo lyg psichologinė, moralinė kompensacija už tai, kad ji dėl objektyvių priežasčių tuomet negalėjo svariau pagelbėti Lietuvai.

Didžiojo Vilniaus seimo pavadinimas šiuo laikotarpiu absoliučiai vyrauja¹⁴². Iš konteksto nesunku spręsti, kad kiti pavadinimai - *Vilniaus seimas* (St.Kairys, A.Merkelis)¹⁴³, *Didysis seimas* (K.Grinius)¹⁴⁴, *Tautos atstovų suvažiavimas* (J.Audėnas ir kt.)¹⁴⁵ ir t.t. vartoti tapačiai.

Pabaiga

Jei dar kartą peržvelgtume išsamiau aptartus ar tik paminėtus Seimo pavadinimus (ne visi smulkūs ir išvardyti), galėtume juos labai įvairiai klasifikuoti. Istoriografijoje įsitvirtinus svarbiausiam - *Didysis Vilniaus seimas* - taip pat gana plačiai prigijo kiti du: *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje* ir *Vilniaus seimas*. Atskirais laikotarpiais buvo populiarūs: *Pirmasis lietuvių su/si/važiavimas Vilniuje*, *Pirmasis lietuvių tautos atstovų (su/si/važiavimas) Vilniuje*, *Didysis seimas*, *Didysis lietuvių seimas Vilniuje* ir kt. Galima nurodyti ir tuos (*Lietuvių kongresas Vilniuje*, *Vilniaus su/si/važiavimas*, "*Lietuviškas seimas*", *Vilniaus "seimas"*, *Pirmutinis didysis lietuvių suvažiavimas Vilniuje*), kurie neprigijo, tačiau nulėmė naujų, populiarių pavadinimų susiformavimą. Dalis yra istoriniai (*Lietuvių susivažiavimas Vilniuje*, *Pirmasis lietuvių susivažiavimas Vilniuje*, *Pirmasis lietuvių tautos atstovų susivažiavimas Vilniuje*), kiti istoriografiniai (*Vilniaus seimas*, *Didysis seimas*, *Didysis Vilniaus seimas* ir kt.). Nemažai yra specifinių, paminėtų vos vieną ar keletą kartų, tačiau gana reikšmingų: *Visų lietuvių suvažiavimas (Zjazd ogólny litewski)*, *Lapkričio suvažiavimas Vilniuje (Zjazd listopadowy w Wilne)*, *Lietuvių nacionalinis susirinkimas (L'Assablée nationale lit(h)uanienne)*.

Dalis jau minėtų pavadinimų (*Lietuvių kongresas Vilniuje*, *Visų lietuvių suvažiavimas* ir kt.) iš pirmo žvilgsnio buvo patogūs vartoti, lakoniški, nusakantys Seimo esmę, tačiau dėl įvairių priežasčių taip pat neprigijo. Pastaruosius (išskyrus *Visų lietuvių suvažiavimą*) galima laikyti atsitiktiniais, t.y. laisvos interpretacijos vaisiumi, lygiai taip pat, kaip ir *Didysis seimas*, "*Lietuviškas seimas*" ir t.t. Nors reikėtų pažymėti, kad jie neprigyti galėjo irgi atsitiktinai.

Vargu ar verta tęsti klasifikacijų sąrašą, gal tik atkreipsime dėmesį į tai, kad gana retai galime tiksliai nurodyti vieno ar kito pavadinimo autorių: *Lietuvių su/si/važiavimas Vilniuje* (J.Basanavičius), *Lietuvių kongresas Vilniuje* (J.Basanavičius), *Pirmasis lietuvių seimas* (J.Vanagaitis, taip pat ir kt., nežinomi autoriai), *Pirmutinis didysis*

lietuvių su/si/važiavimas Vilniuje (P.Višinskis) ir kt. Kitų pavadinimų - *Pirmasis lietuvių susivažiavimas Vilniuje, Vilniaus seimas, Didysis seimas, Didysis Vilniaus seimas* ir t.t. - autorius vargu ar iš viso pavyks kada nors nustatyti. Aišku, gali atrodyti, kad tai nereikšmingas dalykas, bet juk naujo pavadinimo atsiradimas yra personalizuotas aktas, o ne masinės sąmonės produktas. Pavadinimo ištvirtinimas - jau kolektyvinės minties išdava. Galbūt todėl ir atrodo, kad šiame straipsnyje pavadinimų kaitą bandydami aiškinti tikrai tuo, kad lietuvių inteligentija laipsniškai suvokė Seimo reikšmę, problemą gerokai siauriname. Nes nežinodami, kaip vieno ar kito asmens sąmonėje formavosi Seimo įvaizdis, kaip ir kada jis virto simboliu, nežinodami, ar tie patys žodžiai, iš kurių buvo sudaryti Seimo pavadinimai, reiškė vieną ir tą pačią sąvoką, mes niekada negalėsime v i s i š k a i rekonstruoti, kaip susiformavo *Didžiojo Vilniaus seimo* pavadinimas. Todėl galime teigti, kad smulkmeniška ne tik *suvažiavimo, kongreso, seimo* ir kt. žodžių, bet ir tų sąvokų analizė būtų suteikusi galimybę geriau pajusti Seimo epochos dvasią ir visapusiškiau nagrinėti Seimo pavadinimo genezę ir raidą.

Dar viena detalė. Nesunkiai galime pastebėti, kad vi-
sa pavadinimų kaita, nuo *Lietuvių suvažiavimas Vilniuje* iki *Didysis Vilniaus seimas* (1905 m. pab. - 1906 m.), vyko prisidedant keliolikai ar net daugiau asmenų. Bet naujų pavadinimų autoriai nesistengė nuglūčyti senųjų, niekur neaptinkame, kad kas nors kritikuotų vieną ar kitą Seimo įvardijimą kaip netikslų ar neteisingą. Tad vienas kuris pavadinimas kodifikuotas nebuvo, ilgainiui tik pati vartoseną išskyrė norminius variantus. Todėl galime teigti, kad pats naujojo pavadinimo - *Didysis Vilniaus seimas* - atsiradimas yra kolektyvinių pastangų (nors ir nevalingų) rezultatas. Tai kolektyvinė refleksija, liudijanti apie aukštą nacionalinės savimonės lygį.

Tačiau vėlgi galime paklausti, kodėl netgi po Seimo jis taip skirtingai vadinamas. Pirmiausia, pats Seimas nevienodai vertintas prieš jį, jo metu ir po jo. Tuometinei lietuvių inteligentijos kartai tai buvo nematytas, negirdėtas

įvykis. Tai, kas įvyko, buvo lyg ir aišku, o kaip visa tai pavadinti - vieningos nuomonės nebuvo. Todėl iškilo problema: Suvažiavimas tai ar Seimas. Tiksliau, ši problema labiau iškyla mums. Tuomet į tai nebuvo kreipiama ypatingo dėmesio.

Dabar sunku pasakyti, kaip būtų susiklosčiusi Lietuvos politinė situacija, jei po Lietuvos seimmo būtų įvykęs Lietuvos seimas (ar Lietuvos Steigiamasis seimas). Taip pat neaišku, ar tik "etnografinė Lietuva" būtų suvažiavusi į šį Seimą. Galbūt jau tada istorinės Lietuvos (LDK) atkūrimo projektai būtų galėję konkuruoti su nepriklausomos Lietuvos etnografinėmis ribomis sukūrimo planais. Tuo tarpu 1905 m. Lietuvos seimas išreiškė tik vieną etnopolitinę tendenciją. Tačiau netgi buvusios LDK teritorijoje tuomet nebuvo labiau politiškai susitelkusios jėgos už savarankišką lietuvių nacionalinį judėjimą, kaip ir nebuvo stambesnės politinės akcijos už Lietuvos seimą. Todėl, nors Seimo organizatoriai ir nesugebėjo sukviesti visų lietuviams save identifikavusių lietuvių atstovų, mes neabejojame, tuo sąmoningai nusikalsdami istorizmo principui, kad 1905 m. įvyko būtent DIDYSIS VILNIAUS SEIMAS. Taip pat neabejojame, kad šis pavadinimas daugiau jau niekada nesikeis, kad jis yra norminis.

1991 m. kovo mėn.

LITERATŪRA

¹Gabrys J. /Gabrys-Paršaitis J./. Didysis Vilniaus Seimas (1905-1925): Iš mano atsiminimų // Lietuva. 1926.I.2. Nr. 1.

²Lazutka S., Valikonytė I. 1905-1907 m. revoliucijos Lietuvoje istoriografija // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. V., 1986. T. 25. P. 67.

³Motieka E. Didysis Vilniaus seimas: Idėja, iniciatyva, organizavimas // Proskyna 1990. Nr. 4(7). P. 233-239; Motieka E. "Viešai pakelti balsą už tiesas..." // Kultūros barai. 1990. Nr. 11. P. 6-10; Motieka E. Didžiojo Vilniaus seimo preliudija: Memorandumas Rusijos vyriausybei // Lietuvių Atgimimo Istorijos studijos (toliau - LAIS). T. 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. - XX a. pradžia). V., 1991. P. 199-231.

⁴P-tis /Vileišis J./ Lietuvos ir lenkų iridentų kuopa // Varpas. 1905. Nr. 1/2. P. 2-3; Ромер М., Ромер-Охенковская Е. Поляки (II) / Формы национального движения в современных государствах. Спб., 1910. С. 375-376.; Jurkiewicz J. Demokraci Wileńscy w latach 1905-1915 // Acta Baltico-Slavica. 1983. T. 15. S. 162; Miknys R. Vilniaus autonomistai ir jų 1904-1905 metų Lietuvos politinės autonomijos projektai // LAIS. T. 3. P. 180-182.

⁵Miknys R. Vilniaus autonomistai ... P. 182-183, 186, 189 ir kt.

⁶Ten pat. P. 193.

⁷Aleksandravičius E. Atgimimo istorijos slenksčiai // Kultūros barai. 1990. Nr. 11. P. 62.

⁸P-tis /Vileišis J./ Lietuvos ir lenkų iridentų kuopa.; P-tis // Vileišis J./ Iš Lietuvos inteligentų susivažiavimo nutarimų. I. Lietuvos tautų atstovų susivažiavimas Vilniuje; II. Panevėžio susivažiavimo nutarimai // Varpas. 1905. Nr. 7/8. P. 73-75.

⁹P-tis /Vileišis J./ Lietuvos reikalavimai // Varpas. 1905. Nr. 4/5. P. 42.

¹⁰P-tis /Vileišis J./ II. Panevėžio susivažiavimo nutarimai. P. 74-75.

¹¹Miknys R. Vilniaus autonomistai ... P. 188.

¹²Römer M. Litwa: Studium o odrodzeniu narodu litewskiego. Lwów. 1908. S. 348-353.

¹³Miknys R., Motieka E. Tautiškoji lietuvių demokratų partija: Idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės // LAIS. T. 1. Tautinės savimonės žadintojai: Nuo asmens iki partijos. V., 1990. P. 93-97.

¹⁴P-tis /Vileišis J./ Lietuvos tautų atstovų susivažiavimas Vilniuje. P. 74.

¹⁵P-tis /Vileišis J./ Lietuviškųjų partijų atstovų susivažiavimas Kaune // Varpas. 1905. Nr. 7/8. P. 76.

¹⁶Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai / Parengė Miknys R., Motieka E. // LAIS. T. 1. P. 180-181.

¹⁷/Basanavičius J./ Vilniaus seimo medžiaga // Lietuvos MA Lietuvių literatūros in-to b-kos rankr. sk. (toliau - LLI RS). F. 22-1455. L. 6.

¹⁸Basanavičius J. Dėlei Didžiojo Lietuvių seimo ir jo dokumentų // LLI RS. F. 2-230. L. 1-5; Lietuvos aidas. 1918. Nr. 43; D-ro Basanavičiaus autobiografija // Lietuvių tauta. V., 1935. Kn. 5. P. 89.

¹⁹/Basanavičius J./ Vilniaus seimo medžiaga. L. 6, 9; D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. P. 89.

²⁰/Basanavičius J./ Vilniaus seimo medžiaga. L. 9.

²¹I. Lozinskis. Atsilepkite, juk mumis šaukia! // Vilniaus žinios. 1905. XI.6(19). Nr. 261.

²²D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. P. 90.

²³Römer M. Litwa. S. 382.

²⁴Atsišaukimas į lietuvių tautą. Lietuviai ir lietuvės! // Vilniaus žinios. 1905.X.29(XI:11). Nr. 254.

²⁵Žr. Vilniaus žinios. 1905. Nr. 254-273.

- ²⁶Motieka E. Didysis Vilniaus seimas. P. 236.
- ²⁷Atbalsiai // Vilniaus žinios. 1905.XI.17(30). Nr. 270. /?/; Sveikti susirinkiman atvykustejį // Vilniaus žinios. 1905.XI.20(XII.3). Nr. 273, ir kt.
- ²⁸Atsišaukimas į lietuvių tautą. Lietuviai ir lietuvėsl
- ²⁹Kun. P.V. /Vilūnas P./ Iš priežasties būsiančiojo "Lietuvių susirinkimo" // Vilniaus žinios. 1905.XI.11(24). Nr. 265; Mokytojas /?/ Laiškas lietuviams mokytojams // Vilniaus žinios. 1905.XI.11(24). Nr. 265, ir kt.
- ³⁰/Basanavičius J./. Vilniaus seimo medžiaga. L. 26.
- ³¹Ten pat. L. 27.
- ³²Kriaučiūnas J. Priminimas // Vilniaus žinios. 1905.XI.11(24). Nr. 265.
- ³³/Basanavičius J./. Vilniaus seimo medžiaga. L. 6.
- ³⁴Kitur: Mogiliovo gubernijos lietuviai // Vilniaus žinios. 1905.XI.17(30). Nr. 270.
- ³⁵Laiškai į "Vilniaus Žinių" redakciją: (Vandžiogalos kamendoriaus kun. S. Adomausko laiškas) // Vilniaus žinios. 1905.XI.9(22). Nr. 263.
- ³⁶Į Lietuvos: Čypėnų valsčiaus nutarimai // Vilniaus žinios. 1905.XI.20(XII.2). Nr. 273.
- ³⁷Römer M. Litwa. S. 419-422; Vileišis J. Iš kovos laikų // Lietuvos žinios. 1925.XII.13. Nr. 281; Ruseckas P. Didysis Vilniaus Seimas. 1905-1930. K., 1930. P. 25 ir kt.
- ³⁸Виленская жизнь // Северо-Западное слово. XI.24.(XII.7).1905 г. No. 2541; Didžiojo Vilniaus seimo paminėjimas "Aušros" gimnazijoje // Lietuva. 1925.XII.9. Nr. 277; Gabrys J. /Gabrys-Paršaitis J./. Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai // Naujoji romuva. 1937. Nr. 9. P. 271, ir kt.
- ³⁹Pranešimai apie Vilniaus seimo eigą // Lietuvos valst. istorijos archyvas. F. 378. BS. 1905m. B. 406. L. 33; Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. V., 1968. P. 79, ir kt.
- ⁴⁰Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. V., 1968. P. 74; Jurginis J. 1905 metų revoliucijos įvykiai. V., 1958. P. 112.
- ⁴¹/Basanavičius J./. Vilniaus seimo medžiaga. L. 24, 26.
- ⁴²Gerulis J. /Gira L./. Platesnis aprašymas Pirmojo lietuvių susivažiavimo Vilniuje // LLI RS. F. 22-1445. L. 7-11.
- ⁴³Basanavičius J. Prie Lietuvių susivažiavimo nutarimų // Vilniaus žinios. 1905.XI.25(XII.8). Nr. 227; XII.5(18). Nr. 286; Basanavičius J. Prie Lietuvių susivažiavimo Vilniuje // Vilniaus žinios. 1905.XII.20 (1906.I.2). Nr. 290; Liudas /Gira L./ Platesnis aprašymas lietuvių susivažiavimo Vilniuje // Vilniaus žinios. 1905.XI.30(XII.13). Nr. 281.
- ⁴⁴/Gira L./ Lietuvių susivažiavimas Vilniuje // Vilniaus žinios. 1905.XI.22-24 (XII.5-7). Nr. 274-276.
- ⁴⁵Ten pat. 1905.XI.24(XI.7). Nr. 276; Rucevičius A. Prieš 20 metų: (Vilniaus seimą prisiminus) // Lietuva. 1925.XII.12. Nr. 280; Gabrys J. /Gabrys-Paršaitis J./. Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai // Naujoji romuva. 1937. Nr. 3. P. 58.

⁴⁶Laiškas-sveikinimas iš Amerikos // Lietuvos MA Centrinės b-kos rankr. sk. (toliau-MAB RS). F. 57. VŽ-11. L. 1; Amerikos lietuviai ir susivažiavimas Vilniuje // Vilniaus žinios. 1905.XII.11(24). Nr. 288.

⁴⁷Ten pat.

⁴⁸Gabrys J. /Gabrys-Paršaitis J./ Didysis Vilniaus Seimas // Naujoji romuva. 1937. Nr. 7. P. 157.

⁴⁹Žr. Vilniaus žinios. 1905.XI.24(XII.7). Nr. 276.

⁵⁰Gira L. Didysis Vilniaus Seimas // Lietuvos aidas. 1917.XI.8. Nr. 28.

⁵¹Grudžio 6 d. Kaune. // Lietuvis. 1925.XII.18. Nr. 50. P. 13.

⁵²Виленская жизнь // Северо-Западное слово; Kronika krajowa. Wilno // Kurjer Litewski. 1905.XI.23 (XII.6). Nr. 70; 1905.XI.26(XII.9). Nr. 73.

⁵³О дворянине Сирутовиче и других. Центральный государственный архив Октябрьской революции (дальше ЦГАОР). Ф. 124. Оп. 44. Д. 1320. г. 1906; О Станиславе Тузовиче и других. Там же. Ф. 124. Оп. 48. Д. 643 г. 1910 ir kt.

⁵⁴О Михаиле Раковском // Там же. Ф. 124. Оп. 44. Д. 3109.- 1906. Дело о Паршайтисовых К. и Ф. и Ионикайтисе О.О. // Lietuvos valst. istorijos archyvas (toliau - LVIA). F. 930. Ap. 1. B. 304. L/ 13; Дознание по обвинению Казимира Нарушевича // LVIA. F. 1227. Ap. 1. B. 185. L. 2; Дознание по обвинению Осипа Шняпштиса и учительницы Ландсберг // LVIA. F. 1227. Ap. 1. B. 202. L. 1. Žr. taip pat: B. 232,235,237 ir kt.

⁵⁵Дознание по обвинению провизора Матулиса // LVIA. F. 1227. Ap. 1. B. 171. - L. 1-2; Сведения о лицах, осужденных за государственные преступления // ЦГАОР. Ф. 124. Оп. 43. Д. 562. 1906 г.; О крестьянах И. и Ф. Петрушкевичах // Там же. Ф. 124. Оп. 43. Д. 3105. 1906 г.; Steponaitis V. apie Vilniaus seimą // Mūsų senovė. 1922. Kn. 4-5.

⁵⁶Дознание по обвинению Осипа Шняпштиса ... // LVIA. F. 1227. Ap. 1. B. 202. L. 2.

⁵⁷Сведения помощников начальника Ковенского губернского жандармского управления начальнику этого учреждения о националистической деятельности косцов и других лиц // LVIA. F.1227. Ap.1. B.338. L.2; Дело о Паршайтисовых К. и Ф... // Там же.

⁵⁸Сведения о лицах, осужденных за государственные преступления // ЦГАОР. Ф. 124. Оп. 43. Д. 562. г. 1906; О крестьянах И. Ф. Петрушкевичах // Там же. Ф. 124. Оп. 44. Д. 3105. г. 1906; Steponaitis V. Apie Vilniaus seimą. 1922.- Kn. 4-5.

⁵⁹Žr. 36 išnašą.

⁶⁰Gabrys J. /Gabrys-Paršaitis J./ Lietuvos Valstiečių Sąjunga // Lietuvos ūkininkas. 1905.XII.1(14). Nr. 1. P. 10-11.

⁶¹Vileišis J. Iš pasikalbėjimų su ūkininku Mykolu // Lietuvos ūkininkas. 1905.XII.1(14). Nr. 1. P. 10; 1905.XII.15(28). Nr. 2. P. 24-25.

⁶²Peržvalga // Vienybė lietuvininkų. 1906.I.10. Nr. 2. P. 17; Pirmojo Lietuvių Tautos Atstovų Susivažiavimo nutarimai // Kova. 1906.I.12.

- Nr. 2; Lietuvių Atstovų susivažiavimas Vilniuje 5 Decembri 1905 // Nauja lietuviszka ceitunga. 1905.XII.12. Nr. 99; Susivažiavimas Vilniuj // Pirmyn. 1905.XII.17. Nr. 2. P. 2-3.
- ⁶³Lizdeika J. /Janulaitis A./ Žinios iš Lietuvos // Kova. 1906. I.19. Nr. 3. P. 19.
- ⁶⁴Višinskis P. Pirmutinis Didysis Lietuvių susivažiavimas Vilniuje // Lietuvos ūkininkas. 1905.XII.1(14). Nr. 1. P. 3-7.
- ⁶⁵Ten pat. P. 7.
- ⁶⁶Motieka E. P. Višinskis Didžiajame Vilniaus seime // Povilo Višinskio skaitymai. Šiauliai, 1990. P. 7-9.
- ⁶⁷Повина А. Белорусы // Формы национального движения в современных государствах / Под ред. А.И.Кастелицкого. Слб., 1910. С. 392.
- ⁶⁸Tyla A. Min.veik. P. 74; Motieka E. Didysis Vilniaus seimas., P. 23.
- ⁶⁹Vyrai, už ginklų! (Atsišaukimas). Bitėnai, 1905; Lietuvos socialdemokratų Partijos Manifestas. Bitėnai, 1905 ir kt.
- ⁷⁰Iš Lietuvos: Čypėnų valsčiaus nutarimai; Odesos lietuvių nutarimai // Vilniaus žinios. 1905.XI.27(XII.10). Nr. 279; Iš Lietuvos: Joniškis // Vilniaus žinios. 1905.XII.5(18). Nr. 286; Tyla A. P. 81, ir kt.
- ⁷¹Gerulis L. /Gira L./ Atmintinos sukaktuvės: (Vilniaus "seimo" atminimui) // Lietuvos ūkininkas. 1906.XI.23 (XII.6.). Nr. 58. P. 682.
- ⁷²Gabrys J. /Gabrys-Paršaitis J./ Didysis Vilniaus seimas (1905-1925).
- ⁷³Basanavičius J. Dėlei Didžiojo Vilniaus seimo... // Lietuvos Aidas. 1918. Nr. 43.
- ⁷⁴Gerulis L. /Gira L./ Atmintinos sukaktuvės...
- ⁷⁵/Totoraitis J./ Pirmas lietuvių seimas Vilniuje // Žvaigždė. 1906.I.5. Nr. 1. P. 1. Šį straipsnį Seimo dalyvis J. Totoraitis iš Lietuvos nusiuntė į Ameriką.
- ⁷⁶Grinius K. 1905-tieji metai // Lietuvos ūkininkas. 1906.I.5(18). Nr. 3. P. 38.
- ⁷⁷/?/ Iš Lietuvos: Vilniaus "seimo" atbalsiai, // Vienybė lietuvininkų 1906.I.17. Nr. 3.
- ⁷⁸Gerulis L. /Gira L./ Atmintinos sukaktuvės... P. 681.
- ⁷⁹D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija. P. 95.
- ⁸⁰Vaidelutė /Pleirytė O./ Anuomet ir šiandien: (Lietuvių suvažiavimo Vilniuje atminimui) // Vilniaus žinios. 1906.XI.21.(XII.4). Nr. 26. Metinės lietuvių suvažiavimo Vilniuje sukaktuvės // Naujoji gadynė 1906.XI.23.(XII.6). Nr. 27. P. 417-419.
- ⁸¹Grinius K. 1905-tieji metai; Bur. J. /Burba J./ Lietuvių tautiška sąmonė ir išsiliuosavimo idėja // Vilniaus žinios. 1906.V.7(20). Nr. 97; Metinės lietuvių suvažiavimo Vilniuje sukaktuvės. P. 417.
- ⁸²Gerulis L. /Gira L./ Atmintinos sukaktuvės... P. 681-684.
- ⁸³Naujokas V. /Ruseckas P./ Lietuvos Valstiečių Sąjunga // Lietuvos ūkininkas. 1906.VIII.30.(IX.12). Nr. 44. P. 552.
- ⁸⁴G-ys J. /Gabrys-Paršaitis J./ Atmintinas pirmojo lietuvių "seimo". I. Atmintinos dienos // Lietuvos ūkininkas. 1906.XI.23(XII.6.). Nr. 58 P. 684; taip pat žr. 58, 61 išnašas.

- ⁸⁵Atsišaukimas į lietuvių tautą, Lietuviai ir lietuvis!
- ⁸⁴Motieka E. Didžiojo Vilniaus Seimo preliudija...
- ⁸⁶Gabrys J. /Gabrys-Paršaitis J./ Didysis Vilniaus Seimas (1905-1925); Gabrys J. [Gabrys-Paršaitis J.]. Didysis Vilniaus Seimas ir jo veiksmė Lietuvai // Naujoji romuva. 1937. Nr.1 P.14.
- ⁸⁷Petkevičaitė G. Vilniaus Seimas // Lietuvos žinios. 1930.XII.5. Nr. 278.
- ⁸⁸Wasilewski L. Litwa i jej ludy. Warszawa. 1907. S. 51, 68; Булаг А. Литовцы. Спб., 1909. С. 20.
- ⁸⁹Kriaučiūnas J. Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis // Lietuva 1925.08.20. Nr.184.
- ⁹⁰Römer M. Litwa. S. 382-387.
- ⁹¹Ten pat. P. 386.
- ⁹²Žinios. Vilnius. Penki metai // Lietuvos ūkininkas. 1910.XI.25.(XII.8). Nr. 47. P. 459; Papalinis ?/. Lietuvos autonomija, // Varpas. 1913.II.20(III.5). Nr. 1. P. 8; Balsas iš šalies // Varpas. 1913.X.2(15). Nr. 2. P. 48. Parašas: r; P-tis / Vileišis J./. Dėlei spaudos sukaktuvių // Varpas. 1914. Nr. 3. P. 88.
- ⁹³J.K. ?/ Nauja gadynė // Rygos garsas. 1910.II.6(19). Nr. 11; Žinios: "Lietuvos ūkininko" 5 metų gyvavimas // Lietuvos žinios. 1910.XII.4(17). Nr. 96; Kas mums rūpėjo ir rūpės? // "Lietuvos ūkininko" 5-ių metų gyvavimo paminėjimas ("Lietuvos ūkininko" priedas prie "Lietuvos žinių". 1910. Nr. 96). Parašas: "Lietuvos ūkininko" redakcija. Plg.: Vargovaitis /Ralyš K./. Keliems metams praėjus // Lietuvos ūkininkas. 1910.XII.2(15). Nr. 48. P. 470 (Didysis Lietuvių suvažiavimas Vilniuje).
- ⁹⁴Klimas P. Dienoraštis (1915.XII.1 - 1919). Chicago, 1988. P. 81 (Inteligentų būrio Lietuvos reikalams svarstyti 1916.m. vasario 3 d. posėdžio protokolas); Ten pat. P. 111 (lietuvių atsakymas į vokiečių prašymą pateikti deklaraciją 1916.IV.24.); Leonas P. Mano pergyvenimai (1914-1919 m.) // MAB RS. F. 117-1204. L. 203-204; Lietuvių Tautos Tarybos nutarimas dėl dalyvavimo Rusijos Steigiamajame Susirinkime // Lietuvių balsas. 1917.VI.4; Tumas J. Autonomistų-federalistų tarybos Kijeve // Lietuvių balsas. 1917.VIII.27, ir kt.
- ⁹⁵Ten pat.
- ⁹⁶Klimas P. Mін. veik. P. 81 (J. Šaulio pranešimas 1916.II.3); Šaulys J. Dėl nepriklausomybės paskelbimo // Lietuvos aidas. 1918.II.19. Nr. 22, ir kt.
- ⁹⁷/Noreika L.?. Petrapilis, lapkričio 22 d. // Lietuvių balsas. 1915.XI.22. Nr. 20; Tumas J. Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus Seimo laiku // Lietuvių balsas. 1915.XI.22. Nr. 20; Leonas P. Mano pergyvenimai; Bagdonas P. Apie Didžiosios Lietuvos pakraščius // Lietuvos balsas. 1917.VI.8, ir kt.
- ⁹⁸Klimas P. Mін. veik. P. 52, 111; Iš pirmosios kun. J. Tumo kalbos Rusijos lietuvių seimui 1917 m. geg. 31 d. dėl Lietuvos nepriklausomybės // Lietuvių balsas. 1917.VI.14. Nr. 42, ir kt.
- ⁹⁹Klimas P. Mін. veik. P.81, ir kt.
- ¹⁰⁰Pr. T.?. Rusijos lietuvių seimas // Lietuvių balsas. 1917.VI.4;

Lietuvių Tautos Tarybos nutarimas dėl dalyvavimo Rusijos Steigiamajame Seime.

¹⁰¹Basanavičius J. Dėl Didžiojo Lietuvių Seimo ir jo dokumentų // LLI RS. F2-230. L. 1-5; Lietuvos aidas. 1918.IV.11. Nr. 43.

¹⁰²Gira L. Didysis Vilniaus Seimas // Lietuvos aidas. 1917.IX.22. Nr. 6, IX.28. Nr. 8, IX.29. Nr. 9, X.6. Nr. 12, X.18. Nr. 17, X.20. Nr.18, X.23. Nr. 19, XI.1. Nr. 23, XI.8. Nr. 26; 1918.I.1. Nr. 1, III. 29. Nr. 39, IV. 4. Nr. 40.

¹⁰³Žr.: Lietuvos žinios (1925, 1930, 1931 m.), Lietuvis (1925 m.), Lietuva, (1925 m.), Lietuvos ūkininkas (1930 m.), Socialdemokratas (1925, 1930 m.), ir kt.

¹⁰⁴Pleirytė-Puidienė O. Apie Didįjį Vilniaus Seimą // Lietuvos žinios. 1925.XII.13. Nr. 281; Bortkevičienė F. Didžiojo Vilniaus Seimo laikų ūpas // Lietuvos žinios. 1925.XII.6. Nr. 276; Kriaučiūnas J. Didžiojo Vilniaus Seimo 1905 m. genezis // Lietuva. 1925.VIII.20. Nr. 184; Klimaitis Pr. Didysis Vilniaus Seimas // Mūsų rytojus. 1930.XI.28. Nr. 48; Ruseckas P. Didysis Vilniaus Seimas; Gabrys J. /Gabrys-Paršaitis J./ Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai.; B-ka M. /Biržiška M./ Didysis Vilniaus Seimas // Lietuviškoji enciklopedija. K., 1937. T. 6. P. 690-706, ir kt.

¹⁰⁵Tumas J. Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Vilniaus Seimo laiku // Vairas. 1931. Nr. 1. P. 68-76; Petkevičaitė-Bitė G. Vilniaus Seimas // Lietuvos ūkininkas. 1930.XII.4. Nr. 49; Puida K. Vilniaus Seimą atsiminus // Lietuvis. 1925.XI.27. Nr. 47; Rucevičius A. Prieš 20 metų: (Vilniaus seimą atsiminus) // Lietuva. 1925.XII.12. Nr. 280, ir kt.

¹⁰⁶Viktoras ??/ 1905 metai ir Lietuvos socialdemokratų partija, / / Socialdemokratas. 1925.XII.3. Nr. 47; Sermėgius ??/ LSD Partijos 1905 m. manifestas // Ten pat; Kairys St. Vilniaus Seimas // Socialdemokratas. 1925.VIII.27. Nr. 34; Kairys St. Vilniaus Seimas // Kultūra. 1930. Nr. 12. P. 619-624, ir kt.

¹⁰⁷K.M. ??/ Didysis Vilniaus Seimas // Socialdemokratas. 1925.XII.3. Nr. 47; Kunigas ??/. LSD Partijos sušaukto Vilniuje darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai // Socialdemokratas. 1925.XII.24. Nr. 50.

¹⁰⁸Jasaitis J. Kaip buvo atspausdinti Didžiojo Seimo nutarimai. / / Lietuva. 1925.XII.17. Nr. 284; Vilniaus Didžiojo 1905 m. Seimo paminėjimo byla (1925.XII.6) // MAB RS. F. 12-106. L. 20.

¹⁰⁹Ruseckas P. Didysis Vilniaus Seimas. P. 24, 44; Klimaitis P. Didysis Vilniaus Seimas // Židinys. 1931. Nr. 1. P. 43, 55; Nr. 2. P. 154; Nr. 4. P. 370, 372, ir kt.

¹¹⁰??/ Dėl Didžiojo 1905 m. seimo paminėjimo // Lietuvis. 1925.XII.11. Nr. 49; Vilniaus Didžiojo 1905 m. seimo paminėjimo byla. L. 57, 61, ir kt.

¹¹¹Sm.A. /Smetona A./ Prieš melų ginklą // Lietuvis. 1925.XII.18. Nr. 50. P. 1; Rezoliucijos per aklamaciją, priimtoms minint Vilniaus Seimo sukaktuves // Lietuvis. 1925.XII.11. Nr. 49. Vilniaus Didžiojo 1905 m. seimo paminėjimo byla. L. 34, 46, ir kt.

¹¹²D.A. /Alseika D./ 1905 metų Didysis Vilniaus Seimas // Vilniaus kalendorius 1926 metams. V., 1925. P. 92-93; Vilniaus Didžiojo 1905 m. Seimo paminėjimo byla. L. 13, ir kt.

¹¹³Vilniaus Didžiojo 1905 m. Seimo paminėjimo byla. L. 33, 38, 47, ir kt.

¹¹⁴Römer M. Dziennik. T. 30 // MAB RS. F. 138-2256. L. 335 (1924.XI.17).

¹¹⁵Pelissier J. et *** [Pelissier J. et Gabrys-Paršaitis J.] Les principaux artisans de la Renaissance Nationale Lituanienne. Lausanne. 1918. P. 177.

¹¹⁶Būtėnas J. Povilas Višinskis. K., 1936. P. 106-107.

¹¹⁷Petkevičaitė-Bitė G. Vilniaus Seimas.

¹¹⁸Malinauskas D. Didžiojo Lietuvos Seimo 20 metų sukaktuvių reikalu // Lietuva. 1925.VII.30. Nr. 168; Didžiojo Lietuvos seimo įvykdymo priežastys // Lietuvis. 1925. Nr. 177.

¹¹⁹Kapsukas V. 1905 metai Lietuvoje // Raštai. V., 1970. T. 9. P. 441; Kapsukas V. 1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje. V., 1978. T. 12. P. 558, ir kt.

¹²⁰Kapsukas V. 1905 metų Vilniaus seimas // Raštai. V., 1971. T. 10. P. 213.

¹²¹Ten pat. P. 204-205; Kapsukas V. 1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje. P. 558.

¹²²Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija // Raštai. V., 1964. T. 7. P. 564, 572, 578 ir kt.; Kapsukas V. 1905 metų revoliucija Lietuvoje // Raštai. T. 10. P. 222; Kapsukas V. Vilniaus seimo troškimai, Lietuvos dabartis ir opozicija // Raštai. T. 10. P. 296; Kapsukas V. Kun. Tumo-Vaižganto politinis veidas // Raštai. T. 12. P. 345; Kapsukas V. 1905 metų revoliucija Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje. P. 558.

¹²³Kapsukas V. Trumpa Lietuvos socialdemokratų partijos istorija. P. 564.

¹²⁴Kapsukas V. 1905 metų Vilniaus seimas. P. 203.

¹²⁵Kapsukas V. 1905 metai Lietuvoje. P. 441; Kapsukas V. 1905 metai Lietuvoje ir Vakarų Baltarusijoje. P. 560.

¹²⁶Kapsukas V. Vilniaus seimo paminėjimas lietuvių spaudoje // Raštai. T. 10. P. 369.

¹²⁷Tyla A. Min. veik. P. 4, 74, 76 ir kt.; Sprindis A. Povilas Višinskis. V., 1978. P. 272, 274, ir kt.

¹²⁸Freidheimas P. Didysis prologas // Švyturys. 1985. Nr. 20. P.6-7; Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V. Lietuvos istorija: Nuo seniausių laikų ligi 1917 metų. V., 1988. P. 170-171.

¹²⁹Girdzijauskienė P. 1905-1907 metų revoliucija Lietuvoje. V., 1955. P. 22, 24; Griškūnaitė E. Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895-1914 m. V., 1971. P. 170; Jurginis J. Min. veik. P. 101-115; Žukauskas K. Iš Lietuvos mokyklos istorijos 1905-1907 m. K., 1960. P. 30, 31; Pavilonis V. Buržuazinių partijų požiūris į Lietuvos valstybingumą (1905-1918 m.) // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Teisė. 1965. T. 5. P. 52-53, ir kt.

Letuvos TSR istorija: Nuo 1861 metų iki 1917 metų. V., 1963. P. 332; История Литовской ССР: С древнейших времь до наших дней. Вильнюс, 1978. С. 264; Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų. V., 1985. T. 1. P. 332.

¹³¹Girdzijauskienė P. Min. veik. P. 22-24.

¹³²Žukauskas K. Min. veik. P. 30; Lietuvos TSR istorija. T. 2. P. 332.

¹³³Jurginis J. Min. veik. P. 101, 106.

¹³⁴Pavilonis V. Min. veik. P. 52-53.

¹³⁵Jurginis J. Min. veik. P. 107, 110 ir kt.; Žukauskas K. Min. veik. P. 30.

¹³⁶M.Z. /?/ Vilniaus Didžiojo Seimo 20 metų sukaktuvių paminėjimas Chicagoje // Draugas. 1925.XI.25. Nr. 227; Didysis Vilniaus Seimas ir jo įtėkmė į Lietuvos politinį gyvenimą // Vytis. 1925.XI.30. Nr. 21. P. 594-595; Lietuvos demokratija minės Vilniaus Seimą // Naujienos. 1930.XI.25. Nr. 278. Grigaitis P. Revoliuciniai pamokslai Lietuvoje: (Iš atsiminimų apie 1905 m.) // Naujienos. 1930.XI.29. Nr. 281, ir kt.

¹³⁷Prie Vilniaus Seimo 25 sukaktuvių // Naujienos. 1930.XI.26. Nr. 279; Iš Lietuvos: Vilniaus Seimo sukaktuvių paminėjimas // Tėvynė. 1935.XI.28. Nr. 48, ir kt.

¹³⁸M.Z. /?/ Vilniaus Didžiojo Seimo 20 metų sukaktuvių paminėjimas Chicagoje // Draugas. 1925.XI.25. Nr. 277.

¹³⁹Dvejos istoriškos sukaktuvės Lietuvos gyvenime // Naujienos. 1930.XI.20. Nr. 274.

¹⁴⁰A-la J. /?/ 25 metų jubiliejui artinantis // Naujienos. 1930.XI.29. Nr. 281.

¹⁴¹Kaminskas J. /Kairys St./ Didysis Vilniaus Seimas // Darbas. 1955. Nr. 2. P. 19-24; Kairys St. Tau, Lietuva. Boston. 1964. P. 82-104.

¹⁴²Pauliukonis Pr. J. Griniaus atsiminimai ir mintys // Aidai. 1964. Nr. 5. L. 237-241; Merkelis A. Antanas Smetona: Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla. New York. 1964. P. 64 ir kt.; Čepėnas Pr. Naujųjų laikų Lietuvos istorija. Chicago, 1977. P. 239-353, ir kt.

¹⁴³Kaminskas J. /Kairys St./ Didysis Vilniaus Seimas, // Darbas. 1955; Merkelis A. Antanas Smetona. P. 61, 63 ir kt.

¹⁴⁴Grinius K. Atsiminimai ir mintys. Chicago. 1962. T. 2. P. 173.

¹⁴⁵Audėnas J. Lietuvos valstiečiai liaudininkai. New York, 1986. P. 62.

PLĖŠIKAI AR KOVOTOJAI?

Pirmasis pasaulinis karas ir jo metu Lietuvą prislėgusi vokiečių okupacija dvidešimtį metų žadino įvairius Lietuvos žmonių prisiminimus, kaitino jų vaizduotę iki užgriuvo dar grėsmingesni Antrojo pasaulinio karo įvykiai. Bet ir tuomet dar kartais pirmąjį karą prisimindavo, bandydami lyginti, gretinti įvykius, nuspėti galimą jų raidą ir pagal tai modeliuoti savo elgesį. Apie tą laiką šiek tiek rašė istorikai, atsispindėjo jis kiek ir grožinėje literatūroje.

Pirmojo pasaulinio karo, vokiečių okupacijos metais po ilgų dešimtmečių pertraukos Lietuvos miškuose vėl atsirado besislapstančių, neretai ginkluotų vyrų. Pirmiausia tai buvo iš vokiečių nelaisvės išsprukę Rusijos kareiviai. Juos žmonės paglobodavo, prisimindami Rusijos kariuomenėje tarnavusius ir nežinia kur atsidūrusius savo sūnus, vyrus, brolius ar kaimynus. Nesiskundė Lietuvos žmonės, kad "plienčikai" juos terorizuoja. O 1916 ir ypač 1917-1918 m. vienur kitur atsirado vadinamųjų "miško brolių" būrelių. Kaip ir visais laikais, taip ir tuomet visokių žmonių ten būta. Istorikai neturi ir neturės duomenų nei apie "miško brolių" tautinę ar kitokią sudėtį, nei apie jų orientaciją. O štai tuos "miško brolius" kai kurie pastarųjų dešimtmečių istorikai pavertė svarbiausiais kovotojais prieš vokiečių okupaciją. Suabsoliutinus klasinį momentą, kiekvienas, jėga atimantis iš savo turtingesnio ar šiaip dar šį bei tą turinčio kaimyno, galėjo būti pavadintas kovotoju už socialinę lygybę, kovotoju prieš klasinę priespaudą. Taip paprasčiausias plėšikas istorikų raštuose gali būti apgaubtas revoliucionieriaus, kovotojo už liaudies interesus skraiste. Juk revoliuciniais veiksmais vadinome kareivių atsisakymą dėl kokios nors priežasties valgyti barščius...

Vokiečių kalzerinės okupacijos pabaigos laikotarpio "miško brolių" dauguma buvo plėšikėliai, kurie tuo ekonomiškai sunkiu ir politiškai neapibrėžtu laiku karo

ir okupacijos nualintame krašte ginkluoto teroro būdu bandė ne tik pramisti, bet ir pasipelnyti. Kas kita, kad kai ką iš šių žmonių vėliau paviliojo idėja ginklu pasiekti socialinę lygybę, prisidedant prie naujos iš Rytų ateinančios į Lietuvą valdžios pastangų. Prof. Bronius Vaitkevičius savo solidžiame veikale tik vienu sakiniu teužsimena, kad tarp "miško brolių" buvo ir degradavusio elemento. Šiaip jis laikosi kitokios pozicijos: "Tačiau vertinti šį judėjimą kaip banditizmą, kaip svetimo turto plėšimą - būtų neteisinga. "Tai ne plėšikai, tai keršytojai - rašė V.Kapsukas "Tiesoje", - kurie kitokio kelio neberasdami ir nenusimanydami, juo pradeda eiti/.../ Gyvenimo aplinkybės nuvarė juos į mišką". "Miško brolių" judėjimas, nurodė V.Kapsukas, turėjo klasinės ir net revoliucinės kovos elementų"¹. Gana iškalbingas prof. B.Vaitkevičiaus apibendrinimas, kad "miško broliai" "buvo aukščiausias liaudies teismas", ginantis pavergtuosius ir išnaudojamuosius nuo "visagalinčių" svetimų ir savų išnaudotojų"². Bet tasai pats autorius abejoja istoriko A.Stražo pateiktais duomenimis, kad vien tik Kauno gubernijoje 1917 m. buvo 20 tūkst. "miško brolių". Nėra abejonių, kad šis skaičius daug kartų padidintas.

Juozas Vitas-Valūnas mini, kad, jam vykstant iš Pivašiūnų į Alytų per Butrimonis 1919 m. sausio mėnesį su pagrindine užduotimi, gyventojai pakeleivių "nakvynei nepriimdavo: jie bijojo plėšikų ir galvažudžių"³. J.Vitas tuomet ėjo su P.Eidukevičiaus skrajojančio raudonųjų partizanų būrio užduotimi. Jeigu tose apylinkėse būtų veikę "miško broliai" - žmonių gynėjai, tai tokios nakvynių problemos nebūtų buvę...

Alytuje ir prie Alytaus buvę Jono Besparaičio "svieto lygintojai", su kuriais ir užmezgė ryšį jau minėtas J.Vitas, 1919 m. vasario viduryje prisijungė prie Alytų puolančios Raudonosios armijos dalinių. Ilgai Alytuje laikėsi žodinė tradicija, atsispindėjusi ir spaudoje, kad išsisukę nuo suėmimo J.Besparaičio vyrai keršijo 1-jo pėstininkų pulko vadui Antanui Juozapavičiui už tai, kad šis prieš kelias dienas įsakė ar leido sušaudyti kelis už plėšikavimą suimtus jų pažįstamus ar bendrininkus. J.Besparaičio

žmonės ir nušovė A.Juozapavičių ant tilto per Nemuną vasario 13 d. ankstų rytą, šiam besitraukiant iš Alytaus link Suvalkų nuo puolančių iš Vilniaus pusės raudonarmiečių. Tų įvykių liudininkas J. Besparaičio būrio dalyvis Mikas Sidaras savo rašinyje mini, kad Alytuje tikrai buvo sušaudyti 6 iš 9 suimtųjų, bet juos vadina sustreikavusiais darbininkais (?!). Beje, M.Sidaras rašo, kad "Alytaus apskrityje susikūrė ginkluoti partizanų būriai. Toks būrys susikūrė ir pačiame Alytaus mieste. Jam vadovavo Jonas Besparaitis. Būriui priklausė apie pusantro šimto ginkluotų vyrų"⁴. Visų pirma, vyrų skaičius gerokai padidintas. To meto Raudonosios armijos pulkuose Lietuvoje buvo nedaug karių ir šitokio gausaus ginkluotų vyrų Alytuje įsiliejimo faktas būtų tuomet kariškių pažymėtas kaip ypač svarbus dalykas. Antra, niekur neteko užtikti žinių, kad kitose Alytaus apskrities vietovėse būtų kuo nors pasireiškę tokie gausūs ateinančios tarybų valdžios rėmėjai.

Ne visiems to meto Alytaus apskrities plėšikams pavyko prisidengti kovotojų vardu. Pačioje 1919 m. pradžioje kaimo žmonių pastangomis negarbingai gavo galą plėšikų grupė, siautėjusi Nemuno įlinkyje tarp Alytaus ir Merkinės. Šito kelių kilometrų pločio Nemuno dešinėsios pakrantės ruožo nepasiekė iki Alytaus ir Merkinės atsiritusi Raudonoji armija. Plėšikų gaujos sutriuškėjimas šiame kampelyje sustiprino jau pradėjusios formuotis nepriklausomos Lietuvos valdžios struktūras - valsčiaus (parapijos) komitetą (ir jo rinktą viršaitį), miliciją. Ši sėkmė padidino pasitikėjimą savo jėgomis ir padėjo tų metų pavasarį apylinkės ūkininkams telktis ir bent šakėmis ginkluotiems (nes ne visi šautuvus turėjo) ruoštis sutikti lenkų raitelių pulko "Tatarska jazda" dalinių puolimą šia kryptimi. Bet tiems net plentu per Kampų balas į šiaurę, arčiau Vabalių ir Alytaus, prasimušti nepavyko. Lyg skerdžius sutrukęs...

Čia minimi įvykiai kol kas atsispindėjo tik iš tų apylinkių kilusio rašytojo Juliaus Būtėno, - dar 1936 m. parašytame istoriniame romane su 1914-1919 m. Dzūkijos kaimo vaizdais⁵.

Šiame rašinyje bandysime pasekti kai kuriuos J.Būtėno

romano personažų prototipus, taip pat - kiek rašytojo pasakojimas atitinka įvykius ir jų turinį. Tam panaudosime tik vieną romano siužetą apie plėšikų gaujos siautėjimą Paliepio valsčiaus kaimuose⁶. J. Būtėnas, ruošdamas naują romano leidimą, jo pabaigą gerokai pertvarkė, pritaikydamas laiko dvasiai, bet mus dominantis siužetas išliko nepakeistas.

Trumpai priminsime šį siužetą (pagal 1968 m. leid.):

"Su žiema prasidėjo dar nauji neramumai. Pradėjo siausti plėšikai. Pasklido kalbos, kad Kružiuose plėšikai papjovę turtingą ūkininką Samulionį [...]

Pasakoja taip. Naktį atėję trys vyrai ir pareikalavę atiduoti pinigus ir auksą. Žmogus gynėsi neturįs, padėjęs bankan, kuris Rusijon išvežęs. Jie tokiu aiškinimu nepatikėję ir pradėję tą žmogų kankinti: padus adatomis badyti, smaugti, bet tas vis neprisipažinęs. Tada jie rėžę iš nugaros diržus, pjaustę ausis [...]

Visa parapija jaudinosi dėl šito įvykio. Kieno tai darbas? Kai kas kaltino belaisvius [...]

[...] Vienus kitus namus apiplėšė. Užkliuvo ir Alimą. Išnešė mėsą, kuri ne bet kaip buvo paslėpta: vokiečiai negalėjo atrasti, o plėšikai atrado!

Alimas pats anksti atėjo pas Burneiką, kad padėtų tirti, kas apiplėšė, nes pėdos dar žymu. Pasiėmė Čyžių ir trise ėjo pėdomis. Vagių būta dviejų. Vienas, kaip galima iš pėdsakų spręsti, apsiavęs klumpėmis, o kitas - vieną koją batu, o antrą - vyža. Su klumpėmis eita pirma, o antrojo paskui ir pėdos užmindytos. Iš vakaro truputį snigo, tad visur pėdsakai buvo ryškiai žymūs. Ėjo ėjo ir priėjo ligi ežero; eita ir per ežerą. Nusekė iki Rainio. Ties Rainio namais pėdos dingo. Prie vartų sustota...

[...]

Sutarė Rainį krėsti. Nesišaukė nė Šalniaus - patys vieni.

Dar buvo anksti, o Rainienė pečių iškūrenusi [...]

- Įdomu, kas nūnai virta... - Burneika sugalvojo pečiųun pažiūrėti.

Atidaro pečių. Rainienė stovi prie stalo ir nieko nesako. Burneika ištraukia vieną didelį puodą - pilnas mėsos.

- Mano mėsa, tikrai mano! - tvirtina Alimas.- Kur dėjote mėsa?

- Aš nieko nežinau, - aiškinasi Rainienė. - Mes svetimos mėsos neturim. Neseniai skerdėm.

- Aš tau parodysiu "neseniai skerdėm"! Čia mano mėsa, aš tikrai pažįstu. Va, žiūrėkit, kumpis. Ar jūs tokias kiaules kada nupenit? [...]

- Reikia krėsti, - tarė Alimas.

Alimas su Burneika nuėjo kamaron, o Čyžius liko pirkioj, kad Rainienė niekur neišbėgtų.

- Sakyk teisybę, prisipažink! - sušuko įeidamas Alimas.

- Šįkart dovanosim, niekur neskelbsim, - rodė bulvių duobėje rastą mėsa. - Kur vyras? [...]

Tiktai Rainys ilgai neužtruko. Palaukus ne daugiau kaip valandą, sugirgždėjo durys. Rainienė buvo bešaukianti, kad vyras neitų pirkion, bet nespėjo. Rainys įėjęs iš karto pabalo. [...]

- Nenori kaip žmogus kalbėtis, tai einam pas Šalnių, tenai pasikalbėsime prie daugiau liudininkų, prie vertingesnių žmonių...

Atsikėlę visi trys vyrai liepė Rainiui eiti kartu. Visą mėsa, kiek ten rado, sudėjo maišan, uždėjo Rainiui ant pečių ir varė pas Šalnių. [...]

Ir nekviečiami vyrai rinkosi pas Šalnių, kur turėjo Rainį tardyti. [...]

- Mes pasielsim geriau už žandarus. Iš žandarų gali lengvai išsipirkti. Iš mūsų neišsipirks! Mes turim savo sodžių susitvarkyti. Kai suseksim, kas vagys, tada pranešim žandarams, bet pirma turim patys padaryti savo teisma! - susijaudinęs šaukė Alimas.

Alimui pritarė ir kiti vyrai, kurie buvo nuo vagių nukentėję.

- Teist Rainį, turi išduoti, su kuo plėšė!

- Aš pirkioj neduosiu mušti, - prieštaravo Šalnius.[...]

- Veskim kieman! Atneškite virkščių, guldysime ant žemės.

Rainį paguldė lauke ant virkščių, ir du vyrai kniūpsčia turėjo, o kiti mušė. Iš pradžių Rainys laikėsi, nieko nesakė. [...]

- Gerai, pasakysiu, - niūriai pratarė ir dar labiau nuleido galvą. - Su manim kartu vogė Balandis...[...]

- Duot Balandžiui! Kur dėjai mėsa? [...]

- Namie... - pagaliau, kai gerokai pasturgalin įkretė, pasakė Balandis.

- Einam, tegul parodo! - šaukė vyrai.

Ir vėl Rainiui ant pečių uždėjo maišą su mėsa ir varė pas Balandį. Balandis atnešė iš tvarto vieną kumpį.

- Tik tiek? Kur daugiau?

- Kita visa pas Rainį.

Vėl ėjo pas Rainį. Dar tenai atrado kluone užslėptą paltį lašinių, kuri buvo ne iš Alimo paimta. Po to, abu apkrovę mėsa, grįžo pas Šalnių ir čia vėl tiesė ant virkščių. Abudu turėjo prisiekti, kad daugiau nevogs. Prisiekė, pabučiavo kryželį. Tada vyrai paleido juodu namo.

- Tai matot, kaltina belaisvius, o čia, pasirodo, savi paukščiai viską daro, - kalbėjo skirstydamiesi vyrai.

Rainys iš tos gėdos negalėjo ilgai būti namie. Vieną dieną nežinia kur išvažiavo ir, nė pačiai nepasakęs, dingo su arkliau ir vežimu. Balandis buvo lėtesnis, jis pamažu apsirato, nors ilgai buvo sodžiaus vaikų pajuokiamas.

[...] Ypačiai to būrio vardas pakilo, kai jis suėmė aplink Paliepi siautusia plėšikų gaują. Tardant paaiškėjo, kad ta pati gauja ir Samulionį nužudė, ir kitus apvogė bei apiplėšė. Trys smarkiausi vadai buvo Paliepyje viešai sušaudyti. Taip nusprendė susirinkę žmonės[...]. Kai jie buvo pasmerkti mirti, iš išgąščio pradėjo viską pasakoti: išdavė visus, kas su jais buvo susidėję, minėjo net Vabalių Šalnių [...]"

Tai šitaip apie tuos "svieto lygintojus" rašė romane J.Būtėnas.

Visų pirma, dėl vietovardžių. Romane minimas vienintelis tikras vietovardis - Vabaliai (šitame kaime ir sukasi romano įvykiai). Paliepis - tai Nemunaičio miestelis, o kurdamas Paliepio dvaro įvaizdį, rašytojas turėjo mintyje Makniūnų ir Einorių dvarus. Kružiais jis pavadino Dubrių užusienį. Tik dvi pavardės tikros - Burneika ir Čyžius.

J.Būtėnas rašė apie savo gimtąją apylinke, naudodamasis dar gana šviežiais savo stebėjimais ir kitų žmonių pasakojimais. Siužetas daug kur sukasi apie Vabalių kaimą. Nuo rašytojo gimtojo Galintėnų kaimo Vabalai tik per miško sruogą (pastarasis kaimas yra šių eilučių autoriaus gimtinė). Šiuos kaimus jungė bendra seniūnija, kuri vadinosi Galintėnų vardu, bet paskutiniaisiais metais prieš Pirmąjį pasaulinį karą bei vokiečių okupacijos metu seniūnu buvo tas pats žmogus iš Vabalių kaimo (seniūnijai dar priklausė Dušnionių ir Valėniškių kaimai bei Margelių užsienis).

O su Nemunaičio parapijos plėšikais buvo taip...

Nuo 1918 m. vasaros plačioje apylinkėje nebuvo ramybės - siautėjo plėšikai. Vabalių kaime žmonės gaudavo grasinamų laiškų su reikalavimu paruošti tam tikrą sumą pinigų. Rudenį, kai apylinkėse nebeliko vokiečių žandarų ir kareivių, o lietuviškoji valdžia parapijose bei milicija tik pradėjo kurtis, padėtis dar pasunkėjo. Kalnėnuose apiplėšė ir nužudė moterį bei pas ją tarnavusį piemenuką. Galintėnuose užpuolė V.Palažijos sodybą. Šeiminkas bandė bėgti pro langą, bet jam peršovė koją ir pagavę kankino, kol atidavė pinigus. Meškasalyje Igną Gilevičių pakabino po balkiu ir tol svilino padus, kol šis pasakė, kur paslėpti pinigai. Dubriuose apiplėšė ir žiauriai nužudė turtingą viengungį ūkininką Vladą Maslauską. Žmonės bijojo nakvoti savo namuose, nakčiai rinkdavosi po kelias šeimas. Bėdą vertė besislapstantiems belaisviams, kurių buvo gausu apylinkės miškuose. Žmonės bijojo ieškoti plėšikų, vengė dalytis savo įtarimais.

Išaiškinant plėšikus pradžia padarė užmuštojo V.Maslausko brolio žentas Vincas Kudarauskas iš Nemunaičio. Jis pas miestelio špitolninkės sūnų Stasį Baranauską atpažino nužudytojo laikrodį. V.Kudarauskas prasitarė apie tai kaimynams, o po to S.Baranauskui leido suprasti, kad jis demaskuotas. S.Baranauskas nuėjo pas savo sužadėtinę ir nusišovė. V.Šiurskas iš Gečialaukio, jau bene buvęs tuo metu Nemunaičio valsčiaus viršaičiu, ėmėsi organizuoti valsčiaus žmones, kviesdamas juos ginkluotis. Iš aplinkinių kaimų į Nemunaitį susirinko kariškais ir

medžiokliniais šautuvais ginkluoti vyrai. Sužinojo, kad gaujoje dar buvo Nemunaičio gyventojai Kazys Zaviliauskas, Vincas Būtėnas ir J.Liesukas. Juos areštavo. Tardydami juos negailestingai mušė lazdomis ir bizūnais. Organizatoriai stengėsi pasiekti, kad muštų suimtuosius visi susirinkusieji, tuomet nebūsią kam keršyti, jeigu laisvėje liks kas nors iš plėšikų. Tardomieji plėšikai prisipažino, kad jų ryšininku buvo Vabalių kaimo rinktinis, artimiausias seniūno pagalbininkas Vincas Baliukonis, atėjęs čia į žentus iš Pavartėnų.

Vabaliuose pas Vinčą Bucevičių susirinko vietiniai, taip pat Galintėnų, Dušnionių ir Valėniškių kaimų vyrai. Tarp vadovų buvo eigulys iš Valėniškių kaimo T.Černiauskas ir Vladas Tocionis iš Galintėnų. Ruoštasi suimti V.Baliukonį ir surasti kitus savo apylinkės plėšikus. O Vabaliuose taip pat buvo apiplėštų. Iš Juliaus, Mykolo ir Mikasiaus Jegelevičių pavogė mėsą, lašinius ir įvairių kitokių daiktų. V.Baliukonį suimti paskyrė Juozą Jegelevičių, Zigmą Bucevičių ir karo veteraną Jokimą Dilijoną. Visi jie buvo ginkluoti. Tik V.Baliukonis pabėgo, sužinojęs kas dedasi Nemunaityje ir kad Vabaliuose jau renkasi ginkluoti vyrai. Būdami jo sodyboje pasaloje, namuose padarė krata ir rado šį tą paslėpta: kamaroje miežių kubile pusę palties lašinių, kluone aukštai ant šulo didelį puodą, kuriame buvo pusė taukinės, susiūtos raudonu siūlu. Pasaloje sulaukė vakare sugrįžtant šeiminkės Anelės Baliukonienės, sušaukė čia visus vyrus ir, pagrasinę mušti, iš A.Baliukonienės išgavo, kad surastos čia paslėptos gėrybės yra vogtos, ji pati dalyvavusi plėšimuose, o į plėšikavimą juos įtraukęs to paties kaimo žmogus Zigmą Gegužis. Julius Jegelevičius atpažino iš jo svirno pavogtos taukinės pusę.

A.Baliukonienę nuvarė pas seniūną Mykolą Jegelevičių. Čia jau rado iš Pagurnių nuo Daugų atvartus tėvą ir du sūnus Gensiukus. Visiems ant kaklo buvo pakabinta po gabalą lašinių, kad juos varant žmonės matytų už ką jie suimti. Plėšikavo jie ne Galintėnų seniūnijoje, bet apie Daugus, toliau į rytus, matyt, ten jau buvo nebesaugu tokius laikyti. Juos atvarė Pagurnių, Plikionių ir Davainiškių

vyrų. V.Baliukonį suimti į Pavartėnus, irgi link Daugų, išvažiavo Z.Bucevičius, J.Dilijonas ir V.Maslauskas. V.Baliukonį rado tėviškėje ant krosnies besiilsintį po kelionės, pririšo prie lenos šalia arklio ir taip atsivarė į Vabalius. Sudėtingiausia buvo paimti Z.Gegužį. Visi žinojo, kad jis turi karišką šautuvą ir šovinių atsargą. Sužinojęs apie Nemunaičio plėšikų suėmimą, jis kažkam prasitarė: "Durnus paėmė. Jau mane taip nepaimtų. Aš visus iššaudyčiau". Baliukonis ir Gegužis gyveno priešinguose kaimo pakraščiuose. todėl pastarasis dar nieko nežinojo apie A.Baliukonienės suėmimą. Z.Gegužį ėmė naktį. Tam paskyrė V.Tocionio vadovaujamus aštuonis vyrus, o priešdangai jie pasiėmė negalėjusį ginklo valdyti, todėl mažiau įtartina Vinča Dilijoną. Tasai apgaulės būdu Z.Gegužį išsiviliojo į lauką. Čia vyrai jį suėmė ir surišo. Iš pirkios paėmė šautuvą. Jo tėvas buvo jau labai senas, apie savo sūnaus siautėjimą nieko nežinojo, todėl klausė naktinius svečius kaimynus: "Vyreliai, tai už ką jūs jį varot, ką jis jumi padarė?" Z.Gegužis bandė neigti savo kaltę. Bet paaiškėjo, kad jis su šautuvu saugodavo plėšiančius Baliukonius ir žadėdavo nušauti šeimininką, jeigu tas pajutęs eitų savo turto gelbėti.

Kitą dieną vyriausioju tardytoju ir teisėju išrinko V.Tocionį. Seniūnas pirkioje neleido mušti ir tardyti suimtų, todėl ant kiemo pakloję virkščių, po vieną juos vedė laukan ir ten guldė. Dviese laikė, o trečias mušė be pasigailėjimo. Reikalavo pasakyti, kur dar vogė ir kur padėjo vogtus daiktus. Z.Gegužis, pamatęs kas čia dedasi, pradėjo prašyti pasigailėjimo, aiškindamas, kad buvo fronte, namuose liko seni tėvai, o sugrįžęs namuose nieko nerado, todėl turėjęs eiti vogti. Pažadėjo atiduoti ką pavogęs. Lydimas ginkluotų vyrų netoli savo sodybos pamiškėje parodė gerai užmaskuotą žemėje įrengtą slėptuvę, kur buvo sukrautos pavogtos gėrybės. Naktį, apgavęs sargybinius, pabėgo V.Baliukonis. Pavyko pabėgti ir jo žmonai. Visuomeninio budelio, - suimtųjų mušėjo, - vaidmens išvengė tik Julius Jegelevičius, apsimetęs negaluojančiu ir eigulys T.Černiauskas, tyčia sulenkęs savo metalinę lazdele, o kitu įrankiu atsisakęs mušti.

Rytą visus suimtuosius išvarė į Nemunaitį, kur susirinke kitų kaimų žmonės saugojo ten surinktus plėšikus ir laukė atvaromų iš Vabalių. Pastariesiems po kaklu parišę po bryzą lašinių, surišo visus kartu ir taip per kaimus nuvarė į Nemunaitį. Čia buvo susirinke daugybė ginkluotų žmonių. V.Šiurskui pasiūlius, visus suimtuosius (ir galvažudžius, ir plėšikus) buvo nutarta nuvesti į pamiškę ir sušaudyti. Kai kas suabejojo tokio nuosprendžio teisingumu ir kreipėsi į kleboną kun. Feliksą Baltušką. Jis susirinkusiems paaiškino, kad už vagystes bausti mirtimi nereikėtų, jie jau pakankamai nubauti. Prisaikdino, kad daugiau nevogs, atsiprašys nuskriaustųjų ir parištų po kaklu lašinių bryžų nenusiims, kol pareis namo. Dėl žmogžudžių sušaudymo klebonas neprotestavo, paliko juos susirinkusiųjų nuožiūrai. Pasmerktuosius nuvarė į pamiškę. Čia jie išsikasė sau duobes. Mirties bausmei vykdyti viršaitis išrikiavo daugybę ginkluotų šautuvais vyrų, kad pasmerktųjų giminės negalėtų apkaltinti už tai kelių žmonių ir vėliau kerštauti jiems. Buvo kalbama, kad per Nemunaičio žmogžudžius buvęs surastas ryšys su Alytaus plėšikais, kurių kelis taip pat sušaudė.

Nedaug neseniai būtų reikėję pastangų Nemunaičio valsčiaus 1918-1919 m. plėšikų būrelį paversti kovotojais už Lietuvos liaudį, už jos socialinę lygybę. Laimė, istorikai to nepadarė. Plėšikai ir liko plėšikais.

Tragiškai vėliau susiklostė likusių gyvų tų įvykių kaltininkų likimas. Baliukoniai atsidūrė Brazilijoje, sunkiai dirbo plantacijose, kol pagaliau pavyko jiems pasiekti San Paulą. Čia V.Baliukonis ir mirė. Po jo mirties A.Baliukonienė prieš pat karą grįžo į Lietuvą, bet gimtosiose vietose nesirodė. Į Vabalių kaimą sugrįžo tik pokario metais. Apie porą metų gyveno pas vieną iš tų, kuriuos kadaise apiplėšė. Ten ir mirė 1950 m. pradžioje. Z.Gegužis liko gyventi savo sodyboje, stovėjusioje nuošalyje prie miško. Buvo laikomas kairiųjų pažiūrų žmogumi. Hitlerinės okupacijos metais jį vadino komunistuojančiu. 1944 m. gruodžio 25 d. ankstų rytą, per plačiai žinomas kruvinašias Kalėdas, jau baigiantis Klepočių "operacijai", jo sodyba atsidūrė intensyvaus susišaudymo zonoje. Į sodybą įsiveržė

NKVD kareiviai. Z.Gegužį ir jo žmoną sušaudė vietoje, sodybą sudėgino. Sodybos pamatus jau baigia pasiglemžti artėjančio miško jaunuolynas... Atėjusiam užkuriui V.Ba-liukoniui tekusios Gudonių sodybos likučius irgi uždengė miškas... Per anas tragiškas Kalėdas sudeginta ir V.Bu-cevičiaus sodyba, kur buvo pirminis tų nusikaltėlių surinkimo punktas. Seniai nebėra seniūno M.Jegelevičiaus sodybos, kur vyko tardymas kieme ant virkščių. Tebestovi tik viena iš tuomet apiplėštų sodybų. Ir apskritai baigia išnykti tas kaimas, kurio vienintelio tikrasis vardas yra J.Būtėno romane...

J.Būtėno istorinio romano, kaip ir dera šio žanro kūriniui, siužetas paremtas tikrais Pirmojo pasaulinio karo ir vokiečių okupacijos įvykiais, daugelio jo personažų prototipai ar jų bruožai gana lengvai atpažįstami. Tai realūs žmonės, vaikščioję to kaimo laukais, patys pergyvenę rašytojo vaizduojamus įvykius, bet labai nenoriai juos prisimindavę. Ar tik ne dėl to, kad tokie įvykiai kaimo nepuošė, doriems kaimo žmonėms buvo nejauku, kad tarp jų radosi plėšikų. Bet kartu tai yra ir Lietuvos žmonių kovos už Nepriklausomybę epizodas. Kita vertus, neieškokime šiame romane tikslaus įvykių atpasakojimo ir visiems personažams prototipų. Tai romanas, o ne dokumentinė apybraiža.

LITERATŪRA

¹Vaitkevičius B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918-1919 metais. V., 1967. P.99.

²Ten pat.

³Proletarinė revoliucija Lietuvoje: 1918-1919 metų revoliucinių įvykių Lietuvoje dalyvių atsiminimai. V., 1960. P.354.

⁴Ten pat.

⁵Būtėnas J. Mėlyni kareiviai: Romanas. [K.], 1936; Būtėnas J. Mėlynieji kareiviai. V., 1968.

⁶Ten pat. 1936 m. leid. P. 202-210, 225; 1968 m. leid. P. 238-247, 258.

II. DISKUSIJA

"Lietuvių atgimimo istorijos studijų" redakcinė kolegija surengė neakivaizdinę diskusiją klausimu:

Ar turėjo lietuvių valstiečiai tautinę ir pilietinę savimonę: kada, kaip, kodėl?

Kolegijos nariai mano, jog ši problema tebėra aktuali ne tik Lietuvos, bet ir Vidurio, net ir Vakarų Europos istoriografijai, kur pilietinės visuomenės, tautinės ideologijos klausimai turi žymiai gilesnes tyrinėjimų tradicijas. Galbūt ši diskusija, nors bendrais bruožais, padės nušviesti problemos tyrinėjimų būklę, prisidės prie pačios problemos supratimo, pagelbės formuluoti naujus tyrimo uždavinius ir aktyvins mokslinę mintį.

Saulius Pivoras

LIETUVIŲ IR LATVIŲ VALSTIEČIŲ MENTALITETO TAUTIŠKI PROFILIAI XIX A. PIRMOJOJE PUSĖJE

Ivadas

Profiliai - tai visada tik aiškių kontūrų brėžimo pradžia, dar pakankamai tamsūs ir išskydę šešėliai. Bet tai jau ir ne nepermatoma, be žvaigždžių šviesos, nakties tamsa. Profiliai visada tam tikroje šviesoje. Kokia gi šviesa pažadina tautiškus profilius valstiečių mentaliteto erdvėje, arba kitais žodžiais tariant, kokios šios profiliacijos tendencijos ir veiksniai?

Tiesą sakant, mentalitetas visada nėra chaotiška tamsa, bet jo profiliai, kontūrai ar figūros laikas nuo laiko kinta. Aišku, ne taip greitai, kaip įvairūs visuomeniniai-politiniai įvykiai. Bet vis dėlto profiliacija iš tikrųjų yra

transprofiliacija. Todėl reikia bent minimaliai žinoti senuosius mentaliteto bruožus, norint pasekti jų kaitą, atskleisti naujų štrichų.

Objektyvumo intencija norime palyginti lietuvių ir latvių valstiečius, išaiškinant jų mentaliteto identiškumą ir atskleidžiant veiksnius, kurie darė skirtingą įtaką. Tiesą sakant, tik lyginant ir įmanoma individualizuoti bei konkretizuoti tam tikrą reiškinį. Kodėl būtent latvių valstiečiai parenkami palyginimui? Jie buvo etnogenetiškai artimiausi lietuviams. Artimumas, besireiškiantis per giminingą geofizinę, gal ir geospiritualinę aplinką, išsilaiškė šimtmečiais dėl luominės santvarkos, kuri konservavo valstiečių gyvenimo būdo ir mąstymo uždaramą. Šis artimumas yra tarsi bendrasis lyginimo vardiklis.

Tautiški profiliai reiškia, kad mentalitetas orientuotas į tautiškumą. Lyg ir savaime suprantamas dalykas, juk ir XIX a. lietuvių (latvių) valstiečiai buvo lietuviai (latviai) ar bent jau lietuviškai (latviškai) kalbantys. Bet nelabai aišku, kas yra tas mentaliteto tautiškumas?

1989 m. išėjo knyga "Tautinis mentalitetas". Joje tvirtinama: "Antroji tautos savimonės išraiška feodalizmo laikotarpiu buvo didžiosios tautos dalies - Lietuvos valstiečių - savimonė. Jie sergėjo brangiausias tautos vertybes: kalbą ir papročius, gausino tautosakos lobyną. Privilegijuotajai tautos daliai prarandant tautinį savitumą, jį išsaugojo valstiečiai, niekad nesijautę esą "lenkiškieji lietuviai" [36,26]. Kalbama apie XIX a. valstiečius, jų tautinę savimonę. Aš suabejočiau tokios buvimu ir norėčiau paklausti, o kas gi kėsinosi iš valstiečių atimti tas brangiausias tautos vertybes, kurias jie taip uoliai ir įnirtingai saugojo? Pasirinktąjį temai savo tematika ir problematika artimiausia yra V.Kavolio knyga "Sąmoningumo trajektorijos" [27] ir E.Aleksandravičiaus straipsnis "Tautos samprata ir pilietinės savimonės raida Lietuvoje" [17]. Tautiniai aspektai V.Kavoliui reikšmingi tiek, kiek jie yra sąmoningai suvokiami, kiek yra sąmoningumo organizacija. Be to, "pagrindinis sąmoningumo trajektorijų dėmesys priklauso laikotarpiui nuo Aušros pasirodymo 1883 m." [27,10]. V.Kavolio šaltiniai daugiausia yra literatūriniai tekstai, kurie, beje, geriausiai

atskleidžia inteligentijos pažiūras. E.Aleksandravičius schematiškai aptaria "tautos" ir "valstybės" sąvokų sklaidą, daugiausia elito (tiek kilmės, tiek ir intelekto) sąmonėje, o kiek tų sąvokų kaita ar pats jų prasiveržimas lietė valstiečius ir kokią jų reakciją sukėlė, pastebima labai fragmentiškai. Naujai informacijai pasirinktos temos aspektu gauti darbe panaudoti M.Jučo [24], J.Jurginio [25,26], B.Dundulio [18,19] tyrimai, kiek jie analizuoja socialinę valstiečių būklę XIX a. pirmojoje pusėje. Naudotasi ir daugiausia žinių apie XIX a. pirmosios pusės valstiečius Lietuvoje suteikiančiu apibendrinamuoju darbu "Lietuvos valstiečiai XIX a." [29]. M.Lukšienės darbai apie švietimą [30,31] atskleidžia ir kai kurias valstiečių mentaliteto, jų sociokultūrinės padėties XIX a. pirmojoje pusėje ypatybes.

Latvijos XIX a. pirmosios pusės valstiečių gyvenimas analizuojamas Ž.Unamo (Unams) "Rusų laikai Latvijoje" [40], F.Zalyčio (Zalitis) "Latvijos istorijoje" [41], P.Dreimanio (Dreimanis) straipsnyje "Latvių tautinio pabudimo pirmpradis XVIII a. antrojoje pusėje" [39].

Panaudota pluoštas šaltinių. Pirma, tai literatūriniai S.Daukanto [1], J.A.Pabrėžos [5], Žemaitės [7] tekstai, "Giesmė muzikėlio" [2], K.Lukausko pamokslai [6], taip pat V.Gadono (W.Gadon) eilėraštis [11]. J.Goštauto "Ponu teisėjaičiu" remtasi pagal ištraukas Lietuvos istorijos šaltiniuose [3]. Antra šaltinių grupelė būtų amžininkų atsiminimai, valstiečių padėties aprašymai ir vertinimai. Tai I.Lachnickio (Lachnicki) [14], O.Korvino-Milevskio (Korwin-Milewski) [13], M.Handelsmano (Handelsman) [12] knygos, F.Vrotnovskio (Wrotnowski) atsiminimų rinkinys [15]. Ir trečia šaltinių grupė - dokumentai, prie kurių galima priskirti "Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčus su dvarų valdytojais" [4] bei 1794 m. balandžio 30 d. atsišaukimą [8].

1. Trejybė: sąmonė - savimonė - mentalitetas

"Mentalitetas" šiais laikais yra populiarus ir madingas žodis, kaip kažkada "suverenitetas" ar "paritetas". Sino-nimiškai dar vartojamas žodis "sąmonė". Pridėjus "savimonę"

bus jau ir visa trejybė. Ir visus tris žodžius mėgstama derinti su žodžiu "tautinis". Bet mados praeina ir tenka aiškintis, kas yra kas, nes painiavos yra ne tik kasdieninėje kalboje, bet ir istorijos mokslo terminologijoje. Labiausiai pripainiojo tarybinė istoriografija [28], kuriai kažkada šie terminai apskritai buvo nepageidaujamas prasimanymas ar kontrrevoliucinė diversija. Norint korektiškai ir kiek įmanoma tiksliau vartoti šias sąvokas, reiktų tikslinti filosofinę "sąmonės - savimonės" vartoseną. Anot M. Heidegerio, sąmonė yra pirmapradis būties suprantamumas žmogui, išplaukiantis iš paties žmogaus buvimo pasaulyje fakto. Jis yra bet kokio pažintinio veiksmo prielaida [34,61]. Savimonė šiuolaikinėje hermeneutinėje filosofijoje suprantama ne kaip tiesioginė sąmonės savivžina, kadangi sąmonė nėra duotybė, nėra pati sau duota tiesiogiai. Todėl ji ir nėra, kaip koks daiktas ar objektas, tiesiogiai pažįstama [34,63].

Savimonė - tai sąmonės bandymas susidaryti savęs pačios vaizdinį, panašiai kaip ir mūsų pastangos pažinti save. Tuo pačiu galime sakyti, tai tarsi to pradinio būties artikuliavimo prielaidų peržiūrėjimas. Kadangi sąmonės konstruktų sfera yra tikrasis sąmonės pasaulis, tai bandymas apmąstyti jį ir yra savimonė kaip tam tikra sąmonės forma. Tai visiškai skirtingas aktas nuo pirminio būties artikuliavimo, nes čia sąmonė tarsi suabejoja pati savimi. Painiavą kėlė ir tebekelia iš G.Hėgelio filosofijos išlikęs recidyvas, kad tikroji sąmonės forma yra neasmeninė sąmonė, dvasios arba vienio sąmonė. Tada asmeninė sąmonė lieka tik išvestiniu ir nesavarankišku dydžiu. Tokia pažiūra ryškėja ir A.Uždavinio šiandieniniuose "išvedžiojimuose" apie "visatos sąmonę", "pasaulinės sielos dimensiją", kurios siejamos su tauta [37,48]. Apskritai gana išraiškingi yra ir baltofundamentalistų bandymai suteikti tautai metafizinę dimensiją.

Netgi gana rimtas rusų etnologas V.Kozlovas neišvengia painiavos teigdamas: "Etninė (nacionalinė) savimonė gali turėti stiprų atgalinį poveikį jį pagimdžiusiems faktoriams" [49,31]. Susidaro įspūdis, tarsi savimonė - tai kažkoks nežmogiškas fantomas, pakibęs ore, be to, dar ne vienas,

gimdomas kažkokių neapibrėžtų "faktorijų". Teiginys, kad "savimonė reiškiasi stichiškai arba sąmoningai: galima bendrauti gimtąja kalba vien tik dėl to, kad kitos nėmokama, bet galima ir supratus, kad jos išsižadėjimas gresia asimiliacija" [20,78], yra netikslus. Kaip gali aukščiausia sąmoningumo forma reikštis stichiškai? Nekorektiška būtų sakyti ir "platinama nacionalinė savimonė" [32,6]. Galbūt ją dar galima pažadinti, bet platinti, kaip kažkokius Raudonojo kryžiaus draugijos filatelinis ženklus vargu ar įmanoma. Pasakymas "nacionalinės savimonės jausmas" [51,40] taip pat kelia abejonių, nes šitaip savimonė redukuojama į jausmą. Gyvūnai irgi turi jausmus, bet bendrumo jų jausmai nefiksuoja, t.y. jie nesuvokia savo priklausymo tam tikrai, sakysim, rūšiai. Ar toks pasakymas reiškia, kad yra kažkoks daiktas - nacionalinė savimonė - kuri gali būti jaučiama?

Neseniai pasirodė dar vienas terminas: "tautinis instinktas" [38, 206]. Bet juk tauta nėra kažkoks gyvūnas, kuriam galima taikyti biologines sąvokas. Aišku, galbūt galime priimti šiuos posakius kaip metaforas, bet blogai, kai metaforos pradedamos nebeskirti nuo realybės ir pačios tampa vienintelėmis realijomis.

Reiktų dar pridurti, kad kai kur geriau tiktų vartoti sąvokas: "tautinė savižina" ar "tautinė savivoka". O kaip mes galime kalbėti apie tautinę sąmonę, jeigu sąmonė yra tikrai individuali? Bet, kaip jau buvo minėta, sąmonė nėra duota tiesiogiai, mes matome tik jos veiklos išraiškas, pavidalus ir išsikūnijimus. O juos gali perimti visi tautos nariai. Tada tautinė sąmonė būtų objektyvuota asmeninės sąmonės išraiška.

Trikdantis terminas yra "tautinė savimonė", nes tauta tiesiogiai neturi savimonės. Tik asmeninė savimonė yra ir tautinė savimonė, arba, tiksliau pasakius, tik per asmens savimonę tegali reikštis tautos savimonė. Sąmonę sąlygiškai galima apibūdinti kaip daugiau pasyvią, o savimonę kaip aktyvią. Valstietis vargu ar galėjo turėti savimonę, kadangi jis dar nelabai buvo išsiskyres iš anonimiškumo stichijos, priklausomas nuo pono (t.y. valdiny), nelabai buvo ir asmeniu. Savimonė implikuoja

atsakomybę. O už valstietį atsakė jo ponas, atsakomybės sąvoka jam dar nebuvo aktuali. "Etninė savimonė" veikiausiai irgi yra tik nesusipratimas, išplaukiantis iš tos sąvokų painiavos.

Sąmonės veiklos apraiškos gali objektyvizuotis. Sisteminės tos objektyvizacijos formos yra filosofija, mokslas, menas ir pan. Bet be sisteminių formų kasdieniniame gyvenime, ypač kai oficialioji (rašto) kultūra buvo prieinama tik nedaugeliui, sąmonė objektyvizuojasi kaip tam tikra socio-kultūrinė visuma, kurioje sistemiškumo momentas yra amorfiškesnis. Toks kasdieniškas mąstysenos ir jausenos, pasaulio artikuliavimo būdas ir vadinamas mentalitetu istorinėje antropologijoje, įtakingiausioje šio meto istoriografijos kryptyje.

Grįžkime prie mentaliteto tautiškumo. Šitaip apibrėžiamas mentalitetas yra universalus tiek, kiek mato ir mąsto tuos pačius dalykus. O tautinis - tiek, kiek yra autentiška patirtis ir jos įprasminimo formos.

Bet, antra vertus, jis gali būti tautiškas kita prasme. Tautinis būvis yra būvis tam tikroje bendruomenėje. Šis bendrumas turėjo būti kažkaip nusakomas ar tik per tam tikrą prizmę matomas. Ar tokia prizmė buvo tautos sąvoka? Jeigu mentalitetas tautinis, tai reiškia, kad tautiškumas (vienaip ar kitaip suprantamas) yra viena iš svarbiausių vertybių mentaliteto konstruktų visoje. Ar tokia buvo XIX a. pradžios valstiečių mentaliteto ypatybė? Matyt, kad ne. Bet valstiečių mentalitetas jau nebebuvo toks pats kaip, sakysim, XVIII a. pradžioje. Kokie buvo tie nauji bruožai, tarsi jau formuojantys naujus profilius, kokiais keliais jie skverbėsi, kokią turėjo įtaką tolesnei tautos sąvokos sampratai ir apskritai visai valstietiška mąstysenai? Tai klausimai, į kuriuos svarbu atsakyti, norint suprasti tą paslaptinę XIX a. pradžios valstiečio mentaliteto pasaulį. Tas pasaulis - tai tarsi nuskendęs pasakos miestas, kuriam išgelbėti iš burtų reikia nusipirkti tris daiktus jo krautuvėse. Mentaliteto pasaulyje mes, deja, nieko negalime nupirkti, bet "atkerėti" jį galime išsiaiškindami tam tikrus jo vaizdinius, surasdami jo vidinę logiką, kalbėdamiesi, kiek

įmanoma, ta pačia kalba. Todėl reikia stengtis nepriesti mūsų šiandieninių sąvokų, pabandyti suprasti šį pasaulį iš vidaus. Tik neprimetant šių dienų abstrakcijų ar statybinių metaforų, kaip "bazė" ar "antstatas", anot A. Gurevičiaus [47,100], ir įmanomas istorijos supratimas. Nusiteikimas dialogui, o ne kaltintojo ar prokuroro požiūris turi būti sąžininga istoriko pozicija.

2. Žmoneliai tampa žmonėmis

Ir šiandien galime išgirsti, kaip baramas kažką negera padaręs įmitęs vyras: "Žmogėne tu, žmogėne, na ką gi tu padarei!" Toks priekaištas skamba su tam tikru atlaidumu, žiūrint į prasikaltusįjį kaip į vaiką, nusidėjusį veikiausiai iš nežinojimo ar netyčia, negu kad iš piktos valios. Šiuo atveju nesvarbu, kaip iš tikrųjų buvo, reikšminga būtent tokia pažiūra. Šitokiu pasakymu tarsi nuimama atsakomybės dalis nuo prasikaltusiojo, traktuojant jį tam tikru mastu kaip nesavarankišką būtybę. F.Arje (Ariés) yra rašęs, kad vaikai, vaikystė Prancūzijoje iki pat XVIII a. neturėjo savarankiško statuso, vaikai buvo laikomi tiesiog mažais suaugusiais. Bet mažumas buvo suvokiamas ne tik biologine prasme. Ir suaugusieji galėjo būti laikomi vaikais, nes niekas lytinio subrendimo netapatino su vaikystės pabaiga. Vaikystės idėja buvo siejama su priklausomybės idėja. Šnekamojoje kalboje vaiku vadindavo ir žemesnės socialinės padėties žmogų, visiškai priklausomą nuo kitų [42,26]. Tatai visiškai pasitvirtina ir baltų, ir slavų kalbose. Kasdieninėje šnekamojoje kalboje valstietis buvo vadinamas "mužiku", o ką gi reiškia ši sąvoka? Pats žodis yra istoriškai mažybinė "žmogus" (vyras) (rus. muž) forma [16, T.2,671]. M.Fasmerio rusų kalbos etimologijos žodyne yra aiškinaama, kad ši sąvoka reiškia žmogų, tačiau teisiškai žemesnio rango, kuriam taikomas nepilnamečio statusas [16.T.2.671]. Šitas žodis, pasiskolinintas į lietuvių kalbą, nebuvo suvoktas kaip mažybinis ir todėl buvo pasidarytas naujas žodis deminutyvas "mužikėlis" [2,39]. "Giesmėje mužikėlio" šis žodis reiškia ne šiaip sau ir ne tik simpatiją valstiečiui,

kaip mums dabar gali pasirodyti, bet atspindi aptartą pažiūrą. "Mužiką" ar "mužikėlį" išverstume į bendrinę lietuvių kalbą ir būtų - "žmogėnas" ar "žmogelis". Tokia prasme "žmogelį" savo tekstuose vartoja ir J.Pabrėža:

"Esu sau žmogelis
Šarpus kožnam darbe,
Vis man pagal norą klojas,
Dieve, būk tau garbė" [5,336].

Elementoriaus skyrimą vaikams, pvz., K.Nezabitauskio "Naujas mokslas skaitymo dėl mažų vaikų" [31,167] ar K.Aleknavičiaus "Elementorius, arba Lengvus Mokslas skaytit Raszto Szwento lietuwiszkoy del wayku lietuwniku" [31,217], nebūtinai turime suprasti tiesiogiai, t.y. amžiumi mažiems vaikams, kadangi vaikais buvo laikomi ir socialiai priklausomi žmonės, valstiečiai. Lietuvių kalboje yra ir daugiau žodžių, žyminčių fiziologinį nesubrendimą ir socialinę priklausomybę. J. Palionis nurodo, kad XVI-XVII a. lietuvių kalboje žodžiai: "bernas", "merga", "vaikas" išreiškė socialinį turinį [33,216]. O netgi ir XX a. pirmoje pusėje samdiniai (t.y. irgi priklausomi žmonės) buvo apibūdinami kaip "bernas" ar "merga". "Bernavimas" ar "mergavimas" - tai ne tik nerūpestingas laiko leidimas, ikivedybinis gyvenimas (t.y. fiziologinis, psichologinis, dvasinis, gal ir materialinis nepasiruošimas jam), bet taipogi tarnystė. "Pusbernis", "pusmergė" - nebūtinai jaunesnio amžiaus, bet atliekantis pusbernio ar pusmergės darbą ir dar labiau nesavarankiškas. "Piemuo" - taip pat išreiškia tiek socialinį turinį, tiek ir fiziologinę būklę, kurios neatskiriamos. Ir mūsų laikais šis žodis kartais taikomas ir nebūtinai vaikui ar jaunam žmogui, bet, sakysim, apibūdinti viršininką, norint pabrėžti savo intelektualinį pranašumą, netgi jei šitaip apibūdinamas yra ir vyresnis. Totalitarinėje visuomenėje į žmogų taip pat buvo žiūrima globėjyškai, pasisavinant jo laisvę, taigi suvaržant savarankiškumą ir tarsi prilyginant vaikui. Tai atsispindėjo kasdienėje žmogaus savijautoje ir vėl jis tapo Žmogeliu. Tačiau mechanikos viešpatijoje žmogelis jau buvo labiau suprantamas kaip

sraigtelis ar varžtelis, o ne vaikas^x.

"Baudžiava" tarybinėje istoriografijoje atliko ideologinio lipduko funkcijas. Bet aišku, šis žodis visai nereiškė vien "sunkiausios valstiečių feodalinės priklausomybės formos (darbu, turtu, asmeniu) arba net visos feodaliųjų gamybinių santykių sistemos" [19,64]. Žodis kilęs iš bausti. O baudžia visų pirma vaiką, taip pat ir sociališkai priklausomą žmogų, bet šios sąvokos XIX a. pirmojoje pusėje buvo sutapatinamos, t.y. ir vaiko, ir socialiai priklausomo žmogaus statusas buvo panašus. Gal kas nors papriekaištautų, kad baudžiauninkus labai smarkiai bausdavo. Bet vaikų bausmės lygiai taip pat priklauso nuo tėvų: gali bausti smarkiau, gali silpniau. Šią mintį gerai paaiškina latvių kalba. "Baudžiava" latviškai yra "dzimtbūšana", "baudžiauninkas" - "dzimtcilvēks". Išvertus pažodžiui būtų: "gimtabūtē" ir "gimtžmogis", t.y. prigimtinė būklė ir žmogus, esantis prigimtinėje būklėje. O esantis prigimtinėje būklėje žmogus nėra nei laisvas, nei už ką nors atsakingas, t.y. vaikas. Latvių enciklopedinis žodynas ir aiškina "baudžiavā" kaip prigimtinę būklę ir priešstatą laisvai būsenai [9,6394].

Kaip tokiame semantiniame lauke skamba 1794 m. atsišaukimo žodžiai: "Pamiaskim uwaziott ant roznastis stonu. Žmonies esma visi ligi (pabraukta mano - S.P.) bo wisi ant tos paczios žiamias giwianam" [8,127]. Čia teiginys "žmonės esam visi lygūs" nėra vartojamas krikščioniškąja prasme, turint galvoje, kad visi žmonės yra lygūs Dievo akyse ar jo akivaizdoje. Ta tiesa buvo žinoma nuo pat Lietuvos krikšto ir jos aktualizuoti nebuvo didelio reikalo. Čia lygybė suvokiama teritorine prasme: "bo wisi ant tos paczios žiamias giwianam". Taigi pripažįstamos lygios gyventojų teisės. O tada gyventojas (lenk. obywatel) reiškė ir pilietį, kuris gyvena ne kažkokioje abstrakčioje "žemėje", o tam tikroje valstybėje. Be jokios abejonės, luominiai skirtumai išlieka ("roznastis stonu"), bet lygių pilietinių teisių pripažinimas griaua teisinės

^xPlg.: Zinovjevas A. Epitafija gyvajam // Atgimimas. 1991. Nr.28.

nelygybės pagrindus (kitas dalykas - faktinė padėtis).

Raginime kovoti prieš rusus: "Imkiety isz tarp sawies macnius waykielus (pabraukta mano - S.P.), duokiet anyms strielbas" [8,128] dar atspindi senasis požiūris kaip į nesubrendusį - "waykielą", bet tai jau yra laikinas dalykas, galintis santykinai lengvai pasikeisti. Šitas požiūris radikaliau negu bet kokia ekonominė raida griovė pilietinio (gyventojų - žmonių) monopolizmo erą, kelias į praeitį buvo užkirstas visiems laikams. Aišku, inercija dar galėjo veikti ilgokai, bet tai jau tik paskutinės konvulsijos.

Iki tol valstiečiai, gyvenę tarsi net nesavarankiškoje erdvėje (žemė - tai juk teisėta pono nuosavybė), atgauna tos erdvės savarankiškumo statusą. Beje, sąvoka "valstietis" irgi truputėlį iškreipia tikrąją (ar faktinę) to žmogaus situaciją XIX a. pradžioje. Kol kas jis vis dėlto tebebuvo "klopas" (lenk. chłop), padonas (lenk. poddany), t.y. savo pono valdinys, iš esmės nesavarankiška ir už save neatsakanti būtybė. Kaip pastebi A.Šapoka, tik Gegužės 3 d. konstitucijos tekste pirmą kartą vietoje "chłopi" buvo pradėta vartoti "włościanie" [35,28]. Tai reiškia, kad "valstietis" žymėjo daugiau ne socialinę grupę, kaip mes dabar suprantame, ir netgi ne socialinę priklausomybę. Ši sąlygiškai nauja sąvoka buvo daugiau geografinio, teritorinio, pagaliau administracinio pobūdžio. Valstietis - žmogus, gyvenantis valsčiuje, t.y. tam tikrame administraciniame vienetė. Be to, šią sąvoką žymintis žodis iš pradžių buvo tik knyginis (rašto kalbos) terminas, o kasdieninėje vartosenoje išliko "mužikas". Toks dvigubas terminas "włościanin poddany" (valstietis valdinys) [31,142] patvirtina šią mintį. Jis rodo, kad valstietis galėjo būti ne tik valdinys, t.y. ši sąvoka yra kur kas bendresnė, neapsiribojanti tik socialinio turinio išraiška (antai I. Lachnickio knygos pavadinimas yra: "Valstiečio, prie Nemuno krantų, auksčiau Lososnos gyvenančio, biografija" [14]. I.Lachnickis, netgi ir labai dideles simpatijas jausdamas valstiečiams, vargu ar būtų pasivadinęs valstiečiu, jeigu ši sąvoka būtų reiškusį tik socialinį turinį. Kitaip patys demokratiškiausiai bajcrai būtų jo nesupratę. Be to, knygoje atsiskleidžia gan santūri pažiūra į "mužikus". Čia labai ryškus geografinis

sąvokos turinys. Taigi senasis "valsčionio" terminas [25,134], žymintis laisvąjį, o ne baudžiauninką, užmirštas baudžiavai įsigalėjus, transformuotas į valstietį (priesaga - tai yra naujosios bendrinės lietuvių kalbos požymis), grįžta su pilietinių teisių pripažinimu.

"Laisvės" ir "tautos" sąvokos buvo dar nelabai išryškėjusios valstiečių mentalitete. Jas formavo kol kas ne jie patys. Atsakas iš valstiečių tegalėjo ateiti tik palaipsniui. Kaip rašo Oskaras Korvinas-Milevskis, "valstiečiai, ilgai išbuvę padėtyje, artimai nelaisvei, neturi supratimo apie laisvo žmogaus teises ir pareigas" [13,68]. Tai reiškia, kad muzikai turėjo tapti vertais "valstiečio", tuo pačiu ir laisvo žmogaus vardo. Tai visiškai nėra joks bajorų prasimanymas, paaiškinamas tuo, kad jie nenorėjo išlaisvinti valstiečių, o tiesiog paisė realios padėties.

3. Laisvės draugai ir priešai

Jau minėtas F.Arje yra pastebėjęs, kad valstietiško mentaliteto būdingas bruožas yra universalus determinizmas: "Vienas griežtas įstatymas tuo pačiu metu valdo planetų judėjimą, metų dalių vegetatyvinį ciklą, elementų ryšius, žmogaus kūną, jo polinkius bei žmogaus likimą" [42,20]. Nėra pagrindo galvoti, kad šitas esminis valstiečių mentaliteto bruožas nebūtų būdingas lietuviams ar latviams. Šalia buvo kitas - pilietinės visuomenės arba bajorijos pasaulis, kur ne tik mentalitete, bet ir tikrovėje skleidėsi laisvė. Tačiau ryšys tarp dviejų pasaulių buvo labai menkas. Jie buvo vienas šalia kito, bet gyvenimo ritmas juose buvo radikaliai priešingas. Kažin ar šita praraja nebuvo kur kas gilesnė už visus ekonominius ir socialinius skirtumus? Pavadinkime šiuos pasaulius tradicijos ir laisvės pasauliais. Tradicijos pasaulyje iš principo buvo negalima laisvės idėja. Tiesa, jis jau nebebuvo gimininės-pagoniškosios tradicijos pasaulis. Valstybės susidarymas ir laisvos pilietinės visuomenės susikūrimas bei krikštas, iš krikščionybės perimta su niekuo nepalyginama laisvės idėja prakirto dvi didžiules šito tradicijos ledo properšas. Bet išas dar neprasidėjo, tradicijos pasaulio gyvenimas

sukosi senuoju ratu, nors to naujojo pasaulio našta slėgė, ir tradicija stengėsi jos atsikratyti. Kuržemėje ir Vidžemėje asmens laisvė valstiečiams buvo pripažinta 1817 ir 1819 metais. Nuo laisvės pasaulio durų buvo nuimta spyna. Lietuvos valstiečiams XIX a. pradžioje laisvės pasaulis tebebuvo "naujas nuostabus pasaulis" ("Brave, new world"), kaip ir A. Hakslio (Huxley) romano herojui. Bet jie jau matė šį pasaulį ir norėjo patekti į jį. Tai, galime sakyti, didžiulis perversmas, tiesiog revoliucija metaliteto visatoje. Kaipgi jis įvyko ir kaip skleidėsi toliau?

Tradicijos pasaulio žmogiškoje sferoje universalus įstatymo vaidmenį atliko paprotys. Jis negalėjo būti kvestionuojamas ar pakeistas, nes jis buvo dėsnis - įstatymas. Tokiame kontekste valstiečių kova už laisvę visiškai nebuvo kova už laisvę. Valstiečių skundai, kad ponai juos spaudžia, nesilaiko inventorių, buvo persmelkti argumentavimo, kad šitaip pažeidžiamas paprotys. Ką, sakysim, reiškė "inventoriaus šventumas" [14,29]? Valstietis visiškai nesuprato "įstatymo" sąvokos pilietine prasme, t.y., kad juos gina tam tikras žmonių susitarimas, kuris ir reiškiasi įstatymo pavidalu. Inventorius irgi buvo suprantamas ne kaip susitarimas, o kaip paprotys, nesvarbu ar jis kur nors užrašytas ar ne. O papročio pažeisti negalima, jis yra šventas ir neliečiamas pasaulio tvarkos pagrindas. Beje, tomis pačiomis mąstymo prielaidomis galime paaiškinti vėlesnius nesusipratimus tarp dvarininkų ir valstiečių dėl samdos sutarčių sudarymo. Valstiečiai, vengdami sudaryti tokias sutartis, ne kovojo prieš priespaudą, o tiesiog nesuprato sutarties principo. I. Lachnickis aprašo tokį atvejį: ponas, nenorėdamas pažeisti šio "inventoriaus šventumo", siūlo sumokėti pinigų už tuos darbus, kurie atliekami virš inventoriuje nustatytųjų. Drąsesnis atmeta tokį pasiūlymą, o bailesnis sutinka ir atbūna samdos dieną, skųsdamasis priespauda ("Z burkliwym i żalącym się na ucisk narzekaniem") [14,28]. Atrodytų, kad čia irgi kova prieš priespaudą. Bet juk iš esmės pasiūlymas valstiečiui naudingas, ir norėdamas jis galbūt galėtų išsiderėti iš pono daugiau pinigų. Bet jis nesutinka ne

dėl naudingumo ar nenaudingumo, o dėl to, kad, jo manymu, šitaip bus pažeistas paprotys.

Kaip rašo A. Šapoka, "kita individuali kovos bei gelbėjimosi (pabraukta mano - S.P.) priemonė buvo bėgimas į pasaulį geresnės vietos ieškoti" [35,24].

Ne veltui jis pavartojo žodį "gelbėjimasis". Nemanyčiau, kad tai kovos forma. Veikiau tai beviltiškumo prasiveržimas ir stebuklo paieškos ("geresnė vieta pasaulyje - o gal vis dėlto aš ją rasiu"). Bet tikėjimas, kad beveik nieko neįmanoma pakeisti, išlikdavo. Socialinė psichologija šitai bando paaiškinti priklijuodama valstiečių elgsenai fatalizmo etiketę, tartum pats fatalizmas neturi būti paaiškintas ir ištraukiamas iš kažkur, kaip "deus ex machina".

Taigi visa ta kova geriausiu atveju tegalėjo būti maištas. Aišku, reikia skirti maištą tikslo ir priemonės aspektais, nes maištas gali būti ir kovos už laisvę forma. O visas valstiečių pasipriešinimo tikslas buvo nusikratyti jau minėta laisvės pasaulio našta, užlopyti properšas ir gyventi sau nepajudinamame kosminės tvarkos pasaulyje. Sukilimų metu šmėkščiojanti galvosena, kad tereikia išnaikinti ponus ar poną, ir pasaulio tvarka bei teisybė bus atstatyta, tereškia, kad valstiečiai visiškai nesuprato laisvės pasaulio principų.

Tarybinei istoriografijai buvo iškeltas uždavinys piršti nuomonę, kad valstiečiai kovojo už savo klasinius interesus. Klasinė sąmonė ir savimonė buvo "atrandama" ten, kur jos nė kvapo užuosti negalima. Labai keistai atrodė, kai buvo aiškinama, kad XIX a. pabaigoje klasinę sąmonę nustelbė nacionalinė. Tai bent galvosūkis?! Tobuliausia sąmonės formą nustelbia kažkokia praeities atgyvena. Tai arba jos nebuvo, arba ji netobuliausia. Buvo, bet neišsivysčiusi - toks buvo sprendimas. Bet kaipgi, pradėjusi vystytis vos ne nuo įbaudžiavinimo, nespėjo išsivystyti per kelis šimtmečius? Ir kaip sąmonė gali vystytis? XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžioje valstiečių kova iš tikrųjų pradeda įgyti kovos už laisvę pobūdį [27,20]. Kokiais keliais skverbėsi laisvės idėja į valstiečių sąmonę?

Sunku išsamiai atsakyti, bet nubrėžti atsakymo kontūrus galima. Laisvės idėja, be jokios abejonės, buvo perimta

iš laisvės pasaulio, t.y. iš pilietinės visuomenės, kuriai atstovavo daugiausia bajorija. Apie valstiečių išsilavinimą šnekėta to meto visuomenėje, aptarinėti Prancūzijos revoliucijos įvykiai, Lenkijos ir Lietuvos valstybėje klausimas svarstytas Ketverių metų seime. Latvijoje 1802 m. kilo valstiečių sukilimas Kauguroje. Vienas iš sukilimo vadovų - G.Johansonas, Mujanos dvaro liokajus - iš laikraščių žinojo apie Didžiosios Prancūzijos revoliucijos įvykius [48,129]. Turėjo įtakos ir kunigų pamokslai, negalintys neatsiliepti į tų dienų realijas. Sakysim, K. Lukausko pamoksluose laisvės idėja yra persmelktas aiškinimas apie susitarimą tarp dvarininko ir valstiečio, apie valstiečio padėties skirtingumą nuo vergo padėties [6,141]. Tai iš esmės yra naujo pasaulio principų aiškinimas.

XVIII a. pabaigoje sustiprėjo latvių valstiečių veržimasis į miestus [52,459]. Lietuvoje miestų nešamas laisvės vėjas buvo labai silpnas, nes miestų Lietuvoje buvo nedaug ir tie patys nedideli. Bet vis dėlto 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija ir miestams suteiktos Magdeburgo teisės keitė padėtį. Svarbus kelias į pozityvų laisvės supratimą buvo dalyvavimas politiniame gyvenime. Latvijoje tokia galimybė buvo menka, nes pats politinis horizontas XIX a. pradžioje buvo gana ramus. Lenkijos ir Lietuvos valstybėje politinis gyvenimas XVIII a. pabaigoje - XIX a. pradžioje buvo kaip niekad neramus ir intensyvus. Tai ir reformų nuotaikos, Ketverių metų seimas, ir 1791 m. Konstitucija, vienas kitą sekantys padalijimai, konfederacijų kovos, 1794 m. sukilimas, 1812 m. Napoleono kampanija, 1817 m. įvykiai, kurie, nors gal kiek ir deklaratyvūs, buvo susiję su valstiečių išlaisvinimu, 1831 m. sukilimas ir pagaliau 1861-1863 m. epochos masto istorinis lūžis. Šis politinis sukūrys įtraukė ir valstiečius. Vienai kartai tekdavo net po kelis, pačius gyvenimo pamatus supurtančius įvykius. Šitai turėjo palikti pėdsakų ir mąstysenoje.

Iš aukščiausiųjų politinių organų sklido atsišaukimai į valstiečius, politine propaganda užsiiminėjo kunigai ir kaimyniniai bajorai. 1794 ir 1831 metų sukilimuose valstiečiai kovojo kartu su bajorais. Aišku, ne visi valstiečiai buvo į tą kovą įtraukti savanoriškai. Bet buvo ir tokių,

kurie pabrėždavo, jog kovoja ne už savo poną, o už save ir savo laisvę [3,424]. Bet nors jie kovojo ne už savo poną, bet vis dėlto kartu. Tokia bendra kova teikė peno apmąstymams. Valstiečiai matė, kad nepaisant, atrodytų, didžiulio interesų nesutapimo, juos su bajorais vienijo tam tikras bendras tikslas. Iš to galėjo būti daroma išvada, kad jiems tapus laisvais, su ponais bus galima susitarti, t.y. ponai nustoti tam tikru mastu vertinti kaip neišvengiama blogybė. O tai jau buvo žingsnis į pilietinį mąstymą. Bet šios tendencijos dar nebuvo atsikratę tradicinio mąstymo apnašų. Buvo ir tokių, kurie samprotavo taip: "Tėvynė - tėvynė - ir kas mums iš tos tėvynės. Vienas ponas parduoda mus kitam, o karalius - tas ar kitas, niekuo mums nepalengvėja" [12,9]. Latvijoje etnogenetiškai svetimų bajorų - dvarininkų luomas, jo politinė despotija užkirto kelią pilietinei bajorų ir valstiečių santarvei. 6-ojo dešimtmečio viduryje susiformavęs jaunalatvių sąjūdis radikaliai atsiribojo nuo bajorų. Tėvynės sąvoka, kuri susijusi tiek su tautiškumu, tiek ir su pilietiškumu, dar nebuvo įleidusi gilių šaknų latvių valstiečių mentalitete. XIX a. 5-ajame dešimtmetyje apie 100 000 latvių perėjo į pravoslavų tikyba, tikėdamiesi gauti žemės Rusijos gilumoje, "šiltuose kraštuose" [40,70]. Tai ne tik racionalizuotos protestantų tikybos nestabilumo įrodymas, bet ir prisirišimo prie gimtosios žemės bei atsakomybės už ją nepakankamumas.

Vienintelis tikras kelias valstiečiams pasiekti laisvę tegalėjo būti asmeninės pastangos ir iniciatyva, tarkim, darbas, mokymasis. Kad šitai jau buvo suvokiama, rodo švietimo populiarinimas Žemaitijoje. Latvijoje švietimo būklė buvo dar geresnė, negu Lietuvoje. Tartu liuteronų konsistorijos duomenimis, XIX a. pirmojoje pusėje skaityti ir rašyti mokėjo 1/3 Kuržemės ir 2/3 Vidžemės valstiečių [43,456]. Tik asmeninių pastangų atveju maištas prieš egzistuojančias teises kliūtis galėjo virsti kovos už laisvę forma. Valstietiškajame mentalitete iki baudžios pa-naikinimo ir dar gerokai po panaikinimo laisvės sąvoka liko gana miglota ir neapibrėžta. P.Dreimanis rašo, kad valstiečiai dar negalėjo suprasti visų naujų idėjų, nors

jiems ir buvo gana aiški baudžios panaikinimo mintis [39.3]. Vien tik laisvė gyventi pagal papročius negalėjo būti laisvė. Nepilietinis laisvės supratimas vedė į savivalę, o savivalė - į vergiją (šiuo atveju, tarkim, į gamtinio būtinumo vergiją). Tai gerai atskleidžia galios - valios dialektiką. Laisvė buvo tapatinama su valia. Bet nežabota valia - dar ne laisvė, nes tada laisviausias yra tas, kuris galingiausias. Ši mintis susiformavo į patarlę: "Kieno galia, to ir valia" [1,256]. Bet mūsų neturi klaidinti šiuolaikinis patarlės supratimas, kai konstatuojama faktinė padėtis ir galia suvokiama kaip turtas pačia bendriausia prasme (t.y. pinigai, sugebėjimai, etc.). XIX a. pradžioje nelaisvė buvo tapatinama su nedalia arba bloga dalia. Valia gi tapatinama su dalia, t.y. lemtimi. Schematiškai atrodytų taip:

Dalia	galia	valia (laisvė)
Nedalia	negalia	nevalia (nelaisvė),

o šita dalia (lemtis) priklauso ne nuo žmogaus pastangų, o nuo jo giminės: "mūsų giminėj ta nedalia" [11,214].

Vadinasi, nedalia ir nelaisvė yra prigimtinė savybė: vienas žmogus iš prigimties yra laisvas, o kitas ne. Bet kas jau turi valią, tai niekas jos neriboja. Šitaip ją supranta ir senis Vingis Žemaitės apsakyme "Marti": "Kas tau darbo, aš ne tavo geriu. Mano žemė, mano gyvenimas, mano viskas, turiu valią; galiu vienas viską pragerti" [7,37]. Taigi dar XIX a. pabaigoje valstietiškas mentalitetas neskyrė laisvės nuo savivalės. Tokia samprata visiškai priešinga laisvojo pasaulio arba pilietinės visuomenės principams, kur žmogus darbu nusipelno savo dalį, kiek nuo jo priklauso, nes jo valią riboja kitų žmonių valia. O kad to ribojimo nuostoliai būtų kuo mažesni, reikalingas susitarimas ir kompromisas.

Valstietis turėjo savo interesus. Tačiau tie interesai nebuvo niekaip užtikrinti. Būdamas nelaisvas, valstietis, žinoma, galėjo stengtis užtikrinti savo interesus, bet tai galėjo būti tik faktinis, o ne teisinis jų užtikrinimas. Bet nelaisvė niekais vertė ir faktinį užsitikrinimą, nes valstietis visiškai priklausė nuo pono valios. Toks savarankiškos būties negarantavimas ir lėmė tai, kad valstiečiui

aktualiausias visą laik ir buvo jo interesų klausimas, nors jis, aišku, neskyrė teisinio ir faktinio lygmens, ar, tiksliau, abstrakcija jo mentalitete buvo suaugusi su materija, todėl interesų užtikrinimas turėjo įvykti iš karto. Valstietis taip pat neskyrė laisvės ir nuosavybės sąvokų, nes valstiečio žemė, šeima, aplinka buvo neatskiriama jo "aš" dalis (tiksliau, jo "aš" buvo neatskiriama aplinkos dalis). Dėl to kilo ir nesusipratimai su dvarininkais, kai valstiečiai atsisakė jiems dirbti, matyvuodami, kad jiems duota laisvė. Vis dar sunkiai suprato, kad laisvės realizavimas ar sutikrovinimas yra jau žmogaus siekimų ir pasiekimų rezultatas.

XIX a. pradžios valstietiška mentalitete laisvės idėja susipynė su antirusiškumo nuostata. Galima sakyti, kad netgi išryškėjo tokia antitezė: laisvės - rusų šalininkai. Tai matyti iš tokio fakto. 1831 m. sukilime keliolika bajorų buvo valstiečių užmušti dėl to, kad jie buvę maskolių "prieteliai". J. Goštautas, pažymėjęs tokį faktą, manė, kad iš tikrųjų tai atsitiko, matyt, ne dėl prietelystės maskoliams, bet dėl keršto, nes jie buvo tironai savo valstiečiams [3,425]. Bet tai tėra tik išorinis vertinimas ir nelabai tikslus, nes valstiečiams tie du momentai buvo paprasčiausiai neatskiriami. Jeigu blogas ar tironas, vadinasi maskolių šalininkas ir atvirksčiai. Šitos antirusiškosios nuotaikos formavimąsi galime įžiūrėti nuo 1769 m. sukilimo. Bet teiginys, jog sukilėliai tarp svarbiausių sukilimo slopintojų matė svetimos valstybės (pabraukta mano - S.P.) - Rusijos imperijos kariuomenę [17,64] - yra nelabai tikslus.

"Valstybė" valstiečiams buvo abstrakcija, kurios turinio jie dar nelabai suprato. Jie labai lengvai galėjo nuo rusų pasukti prieš savo sąjungininkus - bajorus. Tai patvirtina A. Janulaičio sukilimo aprašymas: "Aplinkui išsiplatino kalbos, kad bajorai žada užpulti ant valstiečių, todėl buvo prisakoma saugoties, lygiai kaip ir rusų" (pabraukta mano - S.P.) [23,14]. Antirusiškąją nuostatą lėmė bajorų politinės kovos įtaka, jų propaganda, visas blogybes suverčiant rusams. Stipriai prisidėjo prie šios nuostatos valstybiniai mokesčiai (pagalvės) ir rekrutų

prievolė. Pastarosios reikšmė, mano manymu, iki šiol neįvertinta. Tarybinė istoriografija dar kartą panaudojo klasinės kovos triuką. Anot jos, sunki priespauda stiprino valstiečių klasinę kovą. O juk rekrutų ėmimas buvo rusų valdžios įvesta naujovė, bajorai tą aiškiai pasakydavo valstiečiams, ir tas negalėjo nepraeiti, o ir nepraeidavo be pėdsakų. Visi valstiečių veiksmai sukilimų metu prasidėdavo ir būdavo nukreipti prieš rekrutų gaudytojus. Laisvėjimo veiksmu tampa ir valstiečių skundų rašymas. Šiuo metu valstiečiai, matyt, jau geriau supranta užtarėjų paaiškinimus apie juos globojančią teisę. O skundų nepatenkinimas vėl didino Rusijos valdžios blogų darbų maišelių valstiečio akyse, kadangi administracija buvo rusų. Už Rusijos panaikintų Magdeburgo teisių atgavimą kovojo kai kurių miestelių, pvz., Vilkijos, gyventojai, tarp kurių buvo ir pabėgusių valstiečių [21, Nr.3.,3]. Ši antirusiška nuostata, matyt, buvo perimta ir vėlesnės, po 1863 m. sukilimo, lietuvių inteligentijos ir valstiečių, kadangi ryškesnės rusiškosios politinės orientacijos, kaip Latvijoje, kur jaunlatviai slavofilus laikė savo sąjungininkais, nematome. Neatsitiktinai ir Vaižganto "Pragiedruliuose" vienas iš pagrindinių veikėjų yra Valeras Kukulys-Burzdulis, buvęs rekrutas, tapęs knygnešiu.

Tautiškumo sureikšminimą XIX a. pradžios lietuvių ar latvių valstiečių mentalitete dar sunku įžiūrėti. Jis neat-siejamai susijęs su valstiečių asmeniškėjimu ir laisvėjimu. Socialinė grupė, kuri suaktualina ir iškelia tautiškumo klausimus, inteligentija, ypač jos dalis yra valstietiškos kilmės.

4. Gimininė ir pilietinė visuomenė

"Tautos" sąvoką mes atskiriame nuo pilietinės visuomenės, kurios namai yra valstybė, sąvokos. Pilietinei visuomenei įvardyti atskiro termino nėra, ji tapatinama su valstybe, nors tai ne visai tikslu, kadangi valstybė - dar nebūtinai pilietinė visuomenė. Lietuvių tauta masinėje sąmonėje suvokiama kaip "lietuvių giminė", t.y. gimę lietuviais. O latviai, bent jau prieš karą, tautą, bent jau teoriškai,

suprato kaip visus vienos valstybės piliečius, nežiūrint kokiai etninei grupei jie priklauso [10,42285]. Kodėl įvyko toks išskyrimas? Negalėjo jis būti išlaužtas iš piršto, nes kalbama apie perdaug rimtus dalykus. O kad tos sąvokos buvo tapatinamos ir lietuvių kalboje, sako tai, kad "tauta" bajorui XVIII a. pabaigoje reiškė bajorijos luomą, tuo pačiu piliečių bendriją ir valstybę, nes valstiečiai nebuvo pripažįstami piliečiais [17,62].

Valstybinių valstiečių pilietėjimui Latvijoje sąlygos susidarė jau XVII a., kai Vidžemė priklausė Švedijos valstybei. Švedijos valdžios povarkiu buvo vykdoma privačių dvarų redukcija, t.y. valstybės išdui atimami tie dvarai, kurių savininkai neturėjo nuosavybę patvirtinančių dokumentų. Po redukcijos XVII a. pabaigoje dvarininkams liko $\frac{1}{6}$ jų dvarų [48,89]. Be to, 1687 m. buvo išleistas įsakas įkurti kiekvienoje parapijoje mokyklą [48,87]. Kaip tokio pilietėjimo įrodymas yra 1688 m. latvių valstiečių iš Cėsio - Sprukos ir Osnieko laiškas švedų karaliui, kuriame buvo įrodinėjama, jog dvarininkų žemės valdų didinimas, mažinant valstiečių valdas, yra nenaudingas. Jie grindė tai tuo, kad derlius iš laukų, kurie apdirbami prievartiniu darbu, yra mažesnis, negu derlius valstiečių ūkiuose [48,91].

Lenkijos ir Lietuvos valstybėje XVIII a. pabaigoje valstybiniai, ypač seniūnijų, valstiečiai buvo, aišku, dar ne pilnaverčiai piliečiai, bet ir ne beteisiai valdovo, suprantamo kaip aukščiausias ponas, valdiniai, kaip kad Rusijoje. Tai buvo tarsi pereinamoji grandis tarp piliečių-bajorų ir privačių valstiečių-pavaldinių. Šios Lietuvos valstiečių grupės pilietėjimas, anot E. Aleksandravičiaus, pastebimas nuo 1769 m. sukilimo [17,64]. Rusijos imperijos susikūrimas 1721 m. turėjo lemiamą įtaką geopolitinei situacijai visame Pabaltijo regione, įskaitant ir Lietuvą. Rusijos imperija tapo ir atsilikusios biurokratinės-valstybinės bei socialinės-ekonominės sistemos bacilos nešiotija ir užkrėtėja. XVIII a. pabaigoje Latvijos ir Lietuvos teritorijos buvo įjungtos į Rusijos imperiją. Latvijoje visi Švedijos potvarkiai valstiečių naudai buvo nušluoti. Valstietis paverstas tokiau pat beteisiu vergu, koks jis buvo Rusijoje.

dvarininkams sugražinti redukuoti dvarai [41,178]. Ne ką geriau buvo ir Lietuvoje. Rusija atnešė ne tik okupaciją, bet ir nušaldė dar nespėjusius išsiskleisti pilietiškumo pumpurus. F.Vrotnovskio prisiminimų rinkinyje rašoma, kad iki 1794 m. Žemaitijos valstiečiai buvo laisvi žmonės, turėjo nuosavybės teisę, prekiaavo artimiausiuose uostuose ir mokesčius mokėjo pinigais [15,132]. Rusijos įvesta pagalvės mokesčio sistema pritvirtino valstiečius prie žemės, nes pinigai dabar buvo imami nebe nuo dūmo, t.y. žemės kiekio, bet nuo gyventojų skaičiaus ir sudaryti sąrašai (ilustracijos) valstiečius priskyrė konkrečiam darbui. Bet koks kilnojimasis galėjo sukelti didžiulę painiavą šiai biurokratinei sistemai, todėl ir buvo uždrausta kilnotis. Prekybinių patentų ir pirklių gildijų sukūrimas atėmė galimybę valstiečiui verstis prekyba [15,132].

Kaip savo bendrumą gali pavadinti bendruomenė, netekusi galimybės apibūdinti ją pilietinėmis kategorijomis? Bajorijos luomas buvo suprantamas ne tik kaip pilietinė visuomenė, bet ir kaip giminė. Nes koks gi skirtumas tarp bajorų ir valstiečių buvo pabrėžiamas? Ogi kilmės, kitokio kraujo, vadinasi, prigimties. O prigimtis visada siejasi su gimine. V.Gadono eilėraščio herojus, sakydamas: "mūsų giminėj ta nedalia" [11,214], turi galvoje ir ne mūsų giminę. Kas tai galėtų būti? Be abejo, tie, kurie gimė dalingais, t.y. bajorai.

Šitokia bajorijos, kaip giminės samprata, buvo primiršta pilietinės visuomenės aplinkoje.

Bet ji buvo prisiminta netekus nepriklausomybės. Ir tas giminiškumas prasiplėtė: dvi giminės susijungė į vieną, kuri ir buvo pavadinta tauta. Būtent dabar buvo svarbu pabrėžti savo bendrumą apskritai ir jo pagrindą - giminystę, nes kitokiam kol kas buvo užkirstas kelias. Todėl toks stiprus tautinės ideologijos šuoras. Tai buvo tarsi totalinė unifikacija ir vidinis susitelkimas išorinio nestabilumo ir egzistencinės grėsmės akivaizdoje. Visuomeniniame gyvenime žmogus stipriau jaučia ir išsąmonina savo žmoniškumą. Bet kartu jaučia ir norą atsiskirti, užsidaryti savyje ar supriešinti save su kitais, užimti savo nuosavą padėtį. Privatumo negarantavimas

- vienas iš būdingų gimininės visuomenės bruožų. Joje, kur taip ankšta ir maža erdvė privačiai veiklai, žmogus ir tegalėjo būti individualistas, nes nebuvo pripažintas jo privatus gyvenimas, už kurį jis turėjo kovoti. O toks privatus gyvenimas pripažistamas pilietinėje visuomenėje. Deja, valstiečių perėjimas iš gimininės į pilietinę visuomenę buvo pristabdytas ir pakreiptas kita linkme. Žinoma, pilietinės visuomenės galimybė išliko, bet kol kas buvo neišvengiamas jau supasaulietintas autoritarizmas. Buvo panaudota reali egzistuojanti vienybė, t.y. giminė. Bet tai dar nereiškia, kad tos vienybės ideologiškai grindžiami principai yra teisingi. Anksčiau ar vėliau turėjo kilti konfliktas, nes tautinis ir pilietinis principas turėjo būti suderinti, prioritetą teikiant pilietiniam, išreiškiančiam asmens teisių ir laisvių atribojimą ir apribojimą kito asmens atžvilgiu, taip pat užkertančiam kelią prievartai bet kokio totalaus subjekto vardu.

Kiekybinės jėgos poreikis, jam atliepanti tautinė ideologija, o antra vertus, natūralus, irgi giminiškas, partikuliarizmas sukėlė lenkų-lietuvių konfliktą, buvo atskirtos ir išskirtos tautos ir pilietinės visuomenės sąvokos.

LITERATŪRA

1. Daukantas S. Žemaičių tautosaka. V., 1984. T. 2. 400 p.
2. Giesmė muzikėlio // Giesmė muzikėlio: (iš XVI-XIX a. anoniminės lietuvių poezijos). V., 1982. P. 35-40.
3. Lietuvių istorijos šaltiniai. V., 1955. T. 1. 614 p.
4. Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais. D. 3 (1785-1844). V., 1968. 512 p.
5. Pabrėža J. Esu sau žmogelis, šarpus kožname darbe // Jucevičius L.A. Raštai. V., 1959. P. 336-337.
6. Pamokslas iš Prísakimu Dieva Ape Pawinascias Giwenima Krikscioniszka. Per kuniga Cypriona Lukawski Plebona Troszkunu suraszitas Metusu Christusa 1797 // VUB. F. 1. D-654.
7. Žemaitė. Marti // Žemaitė. Prie užvertos langinės. V., 1957. P. 35-74.
8. 1794.04.30 d. atsišaukimas // Lietuvių tauta. 1911. Kn. 2. 1. P. 127-129.
9. Dzimbūšana // Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga., 1928-1930. 4 sējums. Lpp. 6394-6406.
10. Tauta // Latviešu konversācijas vārdnīca. Rīga. 1940. 21 sējums. Lpp. 42283-42286.

11. Gadon W. Kmiotek w poddaństwie zestarzały, czyli dziadek przy kolebce wnuka // Tygodnik Wileński. 1818. T. 6. S. 214-218.
12. Handelsman M. Żywot chłopca polskiego na początku XIX stulecia. 1907. 101 s.
13. Korwin-Milewski O. Uwagi nad kwestią włościańską na Litwie. Paryż., 1858. 112 s.
14. Lachnicki J. Biografija włościanina nad brzegami Niemna powyższej Łososney mieszkającego. W-wa, 1815. 217 s.
15. Zbiór pamietników o powstaniu Litwy w r. 1831 układany przez F.Wrotnowskiego. Paryż, 1835. 368 s.
16. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Москва, 1964-1973. Т. 1-4.
17. Aleksandravičius E. Tautos samprata ir pilietinės savimoneš raida Lietuvoje: XVIII a. pabaiga - XIX a. pradžia // Kultūros barai. 1989. Nr. 10. P. 61-64, 75.
18. Dundulis B. Lietuva Napoleono agresijos metais (1807-1812). V., 1981. 160 p.
19. Dundulis B. Napoleono imperijos žlugimas ir Lietuva (1813-1815 m.). V., 1989. 88 p.
20. Genzelis B. Lietuvių savimoneš XVIII a. pabaigoje // Būtis ir laikas. V., 1983. P. 73-97.
21. Jaffe N. Valstiečių maištas Lietuvoje XIX a. pradžioje. // Tarybų Lietuva. 1940. Nr. 29-30.
22. Janulaitis A. Valstiečiai ir 1831 m. revoliucija Lietuvoje. V., 1910. 29 p.
23. Janulaitis A. Valstiečių sukilimas XVIII a. Lietuvoje. V., 1910. 36 p.
24. Jučas M. Baudžiavos irimas Lietuvoje. V., 1972. 320 p.
25. Jurginis J. Baudžiavos įsigalėjimas Lietuvoje. V., 1962. 344 p.
26. Jurginis J. Lietuvos valstiečių istorija. V., 1978. 252 p.
27. Kavolis V. Sąmoningumo trajektorijos: Lietuvių kultūros modernėjimo aspektai. Chicago, 1986. 239 p.
28. Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 m.). V., 1987. 280 p.
29. Lietuvos valstiečiai XIX amžiuje. V., 1957. 276 p.
30. Lukšienė M. Lietuvos švietimo istorijos bruožai. XIX a. pirmoji pusė. K., 1970. 515 p.
31. Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje. V., 1985. 256 p.
32. Merkys V. Tautos paskirties pažinimas // Mokslas ir gyvenimas. 1989. Nr. 10. P. 5-6.
33. Palionis J. Lietuvių literatūrinė kalba XVI-XVII a. V., 1967. 333 p.
34. Sverdiolas A. Savimoneš ir istorijos santykis hermeneutinėje filosofijoje // Žmogus ir istorija. V., 1984. P. 58-84.
35. Šapoka A. Lietuvos kaimo ir dvaro santykiai XVIII a. antrojoje pusėje. // Lietuvos praeitis. T. 1. Šas. 2. V.-K. 1941. P. 604.

36. Tautinis mentalitetas. V., 1989. 272 p.
37. Uždavinsys A. Tauta, Dievybė, Savastis // Aušrinė. 1990. Nr. 9. P. 48-53.
38. Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje. V., 1990. 272 p.
39. Dreimanis P. Latvju tautisks atmodas pirmsākums XVIII. gs. otrā puse. 1928. 16 lpp.
40. Unams Z. Krievu laiki Latvija. Riga, 1936. 108 lpp.
41. Zalitis Fr. Latvijas vēsture. Riga, 1936. 370 lpp.
42. Ariés Ph. Centuries of Childhood: A Social History of Family Life. N.Y., 1962. 448 p.
43. Plakans A. Peasants, Intellectuals and Nationalism in the Russian Baltic Provinces 1820-1890 // Journal of Modern History. 1974. Vol. 46. No. 3. P. 445-475.
44. Mościcki H. Sprawa włościańska na Litwie w pierwszej ćwierci XIX stulecia. W-wa, 1908. 38 p.
45. Rutkowski J. Poddaństwo włościan XVIII wieku w Polsce i w niektórych innych krajach Europy. 1921. 156 s.
46. Гуревич А.Я. Проблема ментальностей в современной историографии // Всеобщая история. Москва, 1989. С. 75-88.
47. Гуревич А.Я. Культура и история // Новая и новейшая история. 1991. No. 1. С. 97-100.
48. История Латвии: Пособие для учащихся. Рига., 1990. 168 с.
49. Козлов В.И. Проблема этнического самосознания и ее место в теории этноса // Советская этнография. 1974. No. 2. С. 79-92.
50. Колюхова Т.А. Государственная деревня Литвы и реформа П.Д.Киселёва. Москва., 1975. 252 с.
51. Обушенкова Л.А. Влияние польского национально-освободительного движения на развитие национального самосознания (конец ХУІІ - 60-е годы ХІХ в.) // Культура и общество в эпоху становления нации. С. 20-40.
52. Петерсон Р. /Rainis J./ Латыши // Формы национального движения в современных государствах. Спб., 1910. С. 447-468.

VALSTIEČIŲ SAVIMONĖ KAIP ISTORIJOS MOKSLO OBJEKTAS

Savimonė - savo padėties ir vertės visuomenėje suvokimas, savęs, t.y. žmogaus arba žmonių kolektyvo - socialinio sluoksnio, klasės, etnoso (tautos, nacijos, tautybės), tos pačios religijos arba vieningos teritorijos žmonių suvokimas, kad jie priklauso tam pačiam kolektyvui. Jie vienaip ar kitaip reiškia savo santykį su kitais žmonių kolektyvais, grupėmis, užimančiomis visuomenėje skirtingą teisinę ir ekonominę padėtį, taip pat reiškia savo požiūrį į valstybės valdžią, administraciją ir jų pareigūnus. Šitoks išskyrimas ir santykis gali rodyti tam tikrus jausmus: patriotizmą, nacionalinį išdidumą, prisirišimą prie tautinių (nacionalinių) vertybių - kalbos, teritorijos, religijos, kultūros, tradicijų, papročių, santvarkos, demokratijos, suvereniteto ir t.t. Kartu gali reikštis siekimas pakeisti savo padėtį visuomenėje, įgyti, atgauti arba išplėsti teisę disponuoti tomis vertybėmis, įgyti arba išplėsti pilietines bei politines teises. Suvokimo ir jausmų skalė dinamiška. Jos apimtis kiekio ir kokybės požiūriu priklauso nuo epochos ir konkrečių aplinkybių. Susiklosčius palankioms aplinkybėms, siekimai gali sustiprėti, peraugti į sukilimus, revoliucijas prieš socialinę ar nacionalinę priespaudą. Antra vertus, "savo" santykis su "kitais" gali rodyti ir neigiamus jausmus: šovinizmą, norą vykdyti socialinę, ekonominę, nacionalinę, religinę priespaudą, antidemokratinę politiką.

Svarstant savimonės, kaip ir kultūros problemas, reikia atsižvelgti į du dalykus: pirma, negalime apie savimonę kalbėti tik kaip apie išsimokslinusios visuomenės savastį arba kalbėti apie tam tikro laikotarpio visuomenės savimonę apskritai¹; antra, savimonės pokyčiai vyko labai lėtai. J.Gofas ir A.Gurevičius mano, kad "viduramžių epocha" nesibaigė nei XIV-XV a., nei XVI-XVII, nei XVII-XVIII a., o truko iki XVIII a. pabaigos ar net XIX a. pradžios².

Luominės ar baudžiavinės santvarkos laikotarpiu, ypač nacionalinio išsivadavimo judėjimo metais valstiečių pažiūros į kitus socialinius sluoksnius bei valstybės valdžią, jų siekimai ir kova pakeisti savo padėtį priklausė nuo to, kiek buvo susiformavusi valstiečių pilietinė, tautinė ir politinė savimonė.

Specialių darbų apie Lietuvos valstiečių savimonę nėra. Nacionalinę valstiečių savimonę kiek plačiau pailietė V. Merkys ir E. Vidmantas, nagrinėdami lietuvių savimonės raidą nuo XVIII a. pabaigos iki 1904 m.³ Apie valstiečių politinės savimonės apraiškas 1905 m. revoliucijoje rašė A. Tyla⁴.

Šiame rašinyje daugiausia dėmesio skirsime Lietuvos valstiečių pilietinei savimonei. Bandysime atsakyti į klausimus: 1) kada atsirado ir kaip plėtojosi valstiečių pilietinė savimonė; 2) kaip ji siejosi su valstiečių tautine ir politine savimone; 3) kokie istorijos šaltiniai atspindi jų savimonę ir kokie gali būti jos tyrimo metodai.

Viena valstiečių gyvenimo sričių, kuri atspindi jų pilietinę savimonę, yra savivalda. Apie Lietuvos valstiečių savivaldą iki baudžiavos panaikinimo žinoma labai mažai.

Seniausi Lietuvos teismai - kuopos teismai, kurių užuomazga siekia pirmykštės bendruomenės laikus, sprendė valstiečių bylas, bet tai nebuvo fiksuojama dokumentuose. Išgalėjus baudžiavai valstiečių bylos buvo dvaro (patrimonialinio, dominijos, tėvoninio) teismo prerogatyva, bet kuopos teismų relikto išliko iki XVIII a. ypač rytinėje LDK dalyje. Jų teisena pateko į kitų teismų sprendimus. Tai galima matyti ir iš raganų procesų⁵. Tačiau jau visas šimtas metų, kai kuopos teismais nesidomima⁶. Mažai ir ne iš tiesioginių šaltinių žinoma apie valstybinių valstiečių 1844 m. sudarytų kaimo bendruomenių (seniūnijų) valdybų funkcionavimą. Beveik neišliko ir svarbių valstiečių savimonei tirti pobaudžiavinio laikotarpio šaltinių - valstiečių valdybų ir valsčių teismų dokumentų. Valdžia nereikalavo jų labai ilgai saugoti, todėl periodiškai buvo naikinami.

Ne tik dėl atitinkamų Lietuvos istorijos šaltinių stokos, bet ir apskritai norint sužinoti, kas tai yra valstiečių savivalda ir kokį vaidmenį ji vaidino, naudinga pasižiūrėti

į kitų šalių istoriją.

Suirus Vakarų Europoje bendruomeninei santvarkai visuomenė ilgainiui suskilo į luomus. XIII-XV a. vyko rentos komutacija, t.y. atodirbinė ir natūrinė renta buvo keičiama pinigine. Tai stimulavo valstiečių savarankiškumą. Asmeniškai laisvų valstiečių padėtis darėsi panaši į miestiečių padėtį. Kaip ir miestiečiai, jie siekė plėsti savo savarankiškumą. Jis reiškėsi savivalda ir reprezentacija, t.y. atstovavimu parlamente.

Didžiausią įtaką politiniam ir ekonominiam šalies gyvenimui turėjo Švedijos ir kai kurių Šveicarijos kantonų (valstietišku respublikų) valstiečiai. Ten visuomenės susisluoksniavimas buvo nežymus. Vyravo asmeniškai laisvi valstiečiai. 1319 m. Švedijos valstiečiai dalyvavo karaliaus rinkimuose, 1346 m. įėjo į mokesčių skirstymo komisiją, o nuo 1435 m. kartu su Suomijos valstiečiais dalyvavo parlamente. Suomijos aukščiausiajame teisme valstiečių buvo tiek pat, kiek bajorų⁷.

Nuo XV a. pabaigos luomų suvažlavimuose dalyvavo Danijos valstiečiai⁸, nuo XVI a. - Fryzijos⁹, Šlezvigo-Holšteino provincijos¹⁰, Norvegijos (čia padėtis buvo panaši į Švedijos¹¹). XIII a. viduryje Prancūzijoje jau buvo provincijų generalinių tarybų arba parlamentų, kuriuose dalyvavo laisvųjų valstiečių atstovai (konsulai). Tuo metu jau ryškėjo luomų prieštaravimai. Jie ypač sustiprėjo XVII a., ir daugelyje provincijų luomų susirinkimai nustojo veikti¹². Visos valstybės generaliniuose luomuose valstiečiai pradėjo dalyvauti nuo jų pradžios, t.y. nuo 1484 m.

Varmijoje ir Žulavuose - 1466 m. Lenkijai atitekusiame iš Vokiečių ordino žemėse - valstiečių savivalda reiškėsi labiau negu kitose Lenkijos dalyse. Tai susiję su geografinėmis sąlygomis (kova su jūros potvyniais) ir su didesne vokiečių teisės įtaka, perduota vokiečių kolonistų. Vis dėlto valstiečių reprezentacija XVI a. susidarė tik Varmijoje (Karališkojoje Prūsijoje)¹³, Žulavuose valstiečiai buvo asmeniškai laisvi, pirkdavo ir parduodavo žemę, turėjo savo teismus, raštvedybą, kasą ir antspaudą. Tačiau valstiečių atstovavimą seime dar tik užsimezganti užgniaužė feodalių valdų ekonomai. Buvo suvaržyta ir

savivalda. Šiaurės karo metu ji atsigavo tik laikinai¹⁴.

Kitose Lenkijos srityse valstiečių savivalda buvo kontroliuojama dvaro administracijos iki XVIII a.¹⁵. Faktiškai tas pats buvo ir iki 1864 m. valstiečių reformos. Po jos valstiečių savivalda Rusijai atitekusiose Lenkijos žemėse tapo administracinės valdžios žemiausia pakopa¹⁶. Kiek platesnes savivaldos teises buvo Austrijai atitekusioje Galicijoje¹⁷.

Minėtose Europos šalyse laisvi valstiečiai yra laikomi luomu. Jie, kaip ir miestiečiai, mokėjo mokesčius. Prancūzijoje valstiečių atstovai Generaliniuose luomuose kartu su miestiečių atstovais buvo priskirti tam pačiam - trečiajam luomui. Norvegijos valstiečiai literatūroje laikomi atskiru - ketvirtuoju luomu¹⁸. Europos šalyse valstiečių savivalda buvo "aristokratinė" - kampininkai, trobelninkai ir bernai paprastai sueigose nedalyvavo, nebuvo renkami atstovais.

Valstiečių dalyvavimo parlamentuose negalima pervertinti. Jie neturėjo galimybių aktyviai reikštis. Sudarydami mažumą, negalėjo pasiekti, kad parlamentai priimtų palankius valstiečiams sprendimus. Atstovai dažnai tik perduodavo parlamentui savo bendruomenių skundus ir peticijas¹⁹. Kiti luomai su valstiečiais daugiau skaitydavosi, kai būdavo reikalingi jų paramos. Pavyzdžiui, Fryzijoje - išsivadavimo kovų iš Ispanijos priklausomybės laikotarpiu. Prancūzijoje luomų atstovų susirinkimus karalius dažniau šaukdavo laikotarpiais, kai valstybei ar jo paties valdžiai grėsdavo pavojus. Įsigalėjus absoliutizmui generaliniai luomai buvo šaukiami vis rečiau, o nuo 1614 m. iki 1789 m. nesusirinko nė karto. Panašiai buvo ir Danijoje. Po reformacijos čia karalius ir jo aplinka abejojo, ar valstiečius galima laikyti atskiru luomu, ar juos turi reprezentuoti valdžia. Prieita išvada, kad valstiečiai luomų suvažiavimuose - rigsdaguose - nereikalingi, ir XVII a. pirmoje pusėje jie liovėsi ten dalyvauti, bet dar patekdavo į provincijų luomų susirinkimus. 1648 m. Danijos karalius uždraudė kaimo bendruomenių savivalda, o 1649 m. - kolektyvinius prašymus. Tačiau valstiečių savivalda, nors ir susiaurinta bei priklausoma nuo karaliaus valdininkų,

nebuvo visiškai panaikinta. Tai lietė ir Norvegiją, kuri tuo metu priklausė Danijai²⁰. Ne tik Danijoje, Prancūzijoje, bet ir kituose kraštuose valstiečių reprezentacijos ir savivaldos apribojimai buvo susiję su absoliutizmo įsigalėjimu.

Prancūzijos valstiečių bendruomenė XVI-XVIII a., kai jos atstovai liovėsi dalyvavę Generaliniuose luomuose, gerokai išplėtė savo vidinės administracijos funkcijas ir net tapo savarankiškesni. Ūkininkų "asamblėjos" tvarkė bendruomenės reikalus: per prokurorą karaliaus teisme gynė savo teises į miškus ir tuštymes (dykras, dykvietes), svarstė ir tvirtino savo išlaidas, paskirstydavo valstybinius mokesčius, prižiūrėjo kelius, saugojo viešąją tvarką, skyrė lėšas bažnyčiai, mokyklai, savo parapijos ligoniams, vargšams ir t.t.²¹. Tačiau iki Didžiosios revoliucijos Prancūzijos kaimo bendruomenė nepajėgė išsivaduoti iš ją slegiančių senjorų privilegijų²².

Apie Lietuvos valstiečių savivaldą, kaimo bendruomenės gyvenimą nėra nei susistemintų duomenų, nei tyrinėjimų. Nekelia abejonių tai, kad Lietuvos žemdirbiai savo interesus gynė nuo seniausių laikų, net pirmykštės bendruomenės laikais. Taip buvo visuose kraštuose. Lietuvoje buvo ne bendruomeninis, o kieminis dirbamos žemės valdymas. Kiekvienas valstiečių ūkis pats buvo atsakingas už pagrindines prievoles dvarui. Tačiau kol buvo rėžių sistema su priverstine sėjomaina ir bendrai naudojamomis ganyklomis, tol egzistavo kaimo bendruomenė. Valstiečius siejo privalomi vienalaikiai žemės darbai, bendras ganymas, bendruomeninės (komunalinės) kasos, javų magazinai, kelių priežiūra, nepajėgių bendruomenės narių globa, viešosios tvarkos saugojimas ir t.t. Kita savivaldos sritis - atstovauti valstiečiams santykiuose su dvaru: prievolių atlikimas ir jų boikotavimas, konfliktai su dvaru ir jų sprendimas dalyvaujant didžiojo kunigaiščio pareigūnams ir teismams. Lietuvos valstiečių savivalda feodalizmo laikotarpiu buvo panaši į Prancūzijos ir kitų kraštų valstiečių savivaldą, kai jie nesinaudodavo reprezentacija parlamentuose.

Pagal Lietuvos statutą valstiečiai negalėjo bylinėtis su bajorais (dvarininkais), kelti teismuose ieškinių. Jie negalėjo

teisme liudyti nei savo pono naudai, nei prieš jį²³. Tačiau valstybinių dvarų valstiečiai galėjo apskusti ne tik dvaro pareigūnus valdytojui (seniūnui), bet ir patį valdytoją - didžiojo kunigaikščio pareigūnams, asesorių arba referendoriaus teismams. Reikia pripažinti, kad ieškinių pateikimo ir teismo proceso tvarka pažįstama dar nepakankamai. Atrodo, valstiečiai retai kreipėsi į teismą tiesiog, apeidami komisorius ir kitokius pareigūnus.

Valstiečių skundai ir prašymai, juos tikrinusių pareigūnų aktai, teismų protokolai ir sprendimai, didžiojo kunigaikščio dekretai yra bene svarbiausi šaltiniai apie valstiečių požiūrį į savo padėtį, dvarą ir valdžią, apie jų siekius. Tokių šaltinių išliko nuo XVI a. 1959-1968 m. išleista tritomė publikacija apima 1526-1844 m. dokumentus²⁴.

Iki privalomųjų inventorių įvedimo (1844 m.) privačių dvarų valstiečiai negalėjo savo ponų apskusti nei didžiojo kunigaikščio teismams, nei pareigūnams. Jie galėjo skųstis tik savo ponui arba jo žinioje esančiam dvaro teismui. Tokie teismai buvo tik stambiuose dvaruose ir jų dokumentų išliko labai mažai. Iš Biržų dvaro teismo knygų²⁵ matyti, kad jis sprendė valstiečių bylas su valstiečiais, su dvaro administracija ir kitais dvaro teritorijoje gyvenančiais žmonėmis, neišskirdamas ir bajorų. Tačiau bylose su bajorais valstiečiai paprastai būdavo ne ieškovai, o atsakovai²⁶.

1780 m. Šiaulių ekonomijoje buvo įsteigti kaimų (vaitų arba valstiečių) teismai. Ieškinius jiems reikėjo pateikti raštu. Aukštesnis - apeliacinis - teismas buvo dvaro teismas. Šiaulių ekonomijos kaimų teismų nuostatai buvo parengti lietuvių kalba. Juos paskelbė M. Biržiška²⁷. Po 1808 m. Mišučių dvaro valstiečių pasipriešinimo jiems buvo pažadėtas renkamas, bet dvaro prižiūrimas teismas²⁸. Šių teismų dokumentų neišliko. Buvusios Šiaulių ekonomijos Žagarės valsčiaus nutarimų šiek tiek yra iš daug vėlesnio laiko²⁹. Smulkiuose dvaruose valstiečių skundai nebuvo fiksuojami dokumentuose.

Būdinga, kad ginčuose su dvarais valstybiniais valstiečiams vadovaudavo pasiturintys valstiečiai, vaitai, suolininkai³⁰. Jų padėtis buvo dvilypė: kaimo bendruomenės

vadovai ir dvaro administracijos pareigūnai. Kai kurie vaitai stovėjo dvaro pusėje arba savavaliaudavo savo naudai. Todėl valstiečiai reikalavo, kad, laikantis papročių, vaitai ir suolininkai gautų pareigas su bendruomenės žinia ir nebūtų skiriami dvaro savavališkai, kad tos pareigos nebūtų suteikiamos už kyšius, pareigūnai neimtų kyšių³¹. Matyt, šios pareigybės ne visada buvo patrauklios. Valstiečiai kartais nesutikdavo būti eiguliais, suolininkais, tįjūnėliais³².

Valstiečiai sugebėdavo ilgai, atkakliai ir solidariai priešintis, bylinėtis. Dvarų valdytojai trukdydavo skųstis, organizuoti sueigas, rinkti pinigus teismo išlaidoms, siųsti į juos įgaliotinius. Valstiečių vadovai buvo baudžiami, suimtinėjami, kalinami, išstremiami iš kaimų. Tai buvo daroma ir su didžiojo kunigaikščio pareigūnų ir teismų sankcija ir valdytojų savavališkai³³. Antra vertus, pareigūnai, ypač asesorių teismai ir net didysis kunigaikštis kartais priimdavo labiau ar menkiau palankių valstiečiams sprendimų. Įsakydavo valdytojams netrukdyti valstiečiams skųstis, už tai nepersekioti, nebausti, neversti pirkti prekių nustatyta kaina, negrožti jų turto. Padidintos prievolės būdavo sumažinamos, atimtos žemės sugražinamos³⁴. Tai reiškė, kad valdžia saugojo didžiojo kunigaikščio žemes ir kitus turtus nuo išgrobstymo, nualinimo. Jie suprato, jog nuskurdinus valstiečius sumažės didžiojo kunigaikščio pajamos. Asesorių teismas kartais įsikišdavo, kai valdytojai trukdydavo valstiečiams pasinaudoti galimybe skųstis ir bylinėtis su dvaru: įsakydavo netrukdyti rinkti pinigų teismo išlaidoms, kreiptis ir vykti į teismą³⁵.

Pagrindinė valstybinių valstiečių skundų priežastis ir objektas - įvairios prievolės, duoklės ir mokesčiai, kuriuos valstiečiai laikė apsunkinančiais arba neteisėtais padidintais. Pradėjus realizuoti XIX a. 7-ojo dešimtmečio valstiečių reformas, dažniausiai pasitaikančia valstiečių susidūrimų su dvarininkais priežastimi tapo žemė, t.y. žemių atėmimas, kuriomis valstiečiai naudojosi iki reformų. Tai nereiškia, kad feodalizmo laikotarpio valstiečiams žemė nerūpėjo.

Būtų neteisinga manyti, kad žemę galėjo parduoti tik valstybiniai valstiečiai ir tik išleidus 1784 m. nuostatus

valstybiniams dvarams³⁶. K.Jablonskiui buvo žinomi 200-300 atvejų, kai valstiečiai iki XVI a. pardavinėjo žemę su feodalo žinia³⁷. Valstiečių alodas įsigalėjęs baudžiavai vargu ar buvo galutinai panaikintas. A.Tyla išaiškino 127 atvejus iš XVII a. pirmosios pusės, kai iš neprivilėgijuoto luomo žmonių buvo atimta žemė, kurią jie buvo nusipirkę arba kitaip įsigiję³⁸. Vėliau valstiečiai, matyt, jau maža turėjo galimybių įsigyti žemę nuosavybėn be pono žinios ir nemokėti jam rentos. Tačiau su pono žinia jie žemę ir namus pirkdavo ir parduodavo per visą feodalizmo laikotarpį. Taip buvo daroma ir kai kuriuose privačiuose dvaruose. Žemę valstiečiai užrašydavo ir testamentais, pvz., Gintališkės dvare prieš 1742 m.³⁹.

XVI-XVIII a. tarp valstiečių ir dvarų valdytojų dėl žemės kildavo įvairių konfliktų: valstiečiai nenorėdavo užleisti skirtinių įdirbtų žemių naujai kuriamiems palivarkams, nenorėjo keltis į kitas vietas, priimti atmainas, kai jos būdavo blogesnės už atimamas žemes arba nepatogioje vietoje. Priešinosi, kai kaimo vakuojančios žemės - išmaros ir kitokios tuštymės, kuriomis naudojosi kaimo žmonės, buvo atiduodamos ateiviams⁴⁰.

Norėdami pagerinti savo statusą, valstiečiai save laikydavo bajorais, keliuočiais⁴¹, laisvaisiais žmonėmis⁴², nors tai įrodyti buvo sunku.

Dvaras kišdavosi į valstiečių turtinius santykius, paveldėjimo ir skolų reikalus. Drausdavo be dvaro žinios giminaičiams dalytis žemę, rengti sueigas. Reikalavo atsiperkamųjų iš jaunavedžių, užkurių, išvykstančių verstis amatais, neatidėliodavo mokesčių padegėliams. Toks dvaro elgesys, papročių nepaisymas kiršindavo valstiečius, sukeldavo jų protestą⁴³.

Valstiečiai buvo nepatenkinti prekybos suvaržymais, dvaro monopoline prekybos teise. Skundėsi, kad dvarų valdytojai ima muitus, prievarta ir aukštesnėmis kainomis negu rinkos pardavinėja valstiečiams druską, silkes, geležį, degtinę ir kitas prekes. Prievarta ir žemesnėmis negu rinkos kainos superka iš valstiečių linus, sėmenis, javus, gyvulius ir kitokią žemės ūkio produkciją. Šiuos suvaržymus valstiečiai pažeisdavo, priešinosi prievartai,

reikalaudavo laisvų turgų⁴⁴.

Vilniaus Archeografinės komisijos nariai, pasižymėję dideliu Rusijos imperiniu šovinizmu ir tendencingumu, rašė, kad "nuasmeninta ir nelaiminga paprasta liaudis retai kreipdavosi į teismą, ypač į aukštesnįjį, iš kurio ji negalėjo laukti ko nors gero: ten posėdžiavo ir teisė tie patys ponai, nuo kurių jai teko daug kentėti. Keletas amžių tokio užguito gyvenimo nuslopino paprastos liaudies savimonės jausmą, norą ginti savo žmogaus teises, atėmė bet kokią norą turėti reikalų su teismu..."⁴⁵. Iš anksčiau minėtų valstiečių ginčų su valdytojais matyti, kad valstiečiai nevengė kreiptis į pareigūnus ir teismus, įvairiomis progomis reiškė savo savimonę.

Ką galima vadinti valstiečių pilietinėmis teisėmis feodalizmo ir baudžiavos laiku? N.Družininas vieną savo monografijos skyrelį apie XIX a. pirmosios pusės valstybinius valstiečius pavadino "Įstatymai apie valstiečių pilietines teises". Tokiomis teisėmis jis laikė galimybę išvykti uždarbiauti arba pramonės ir prekybos verslo reikalais, įsigyti nuosavybėn žemę ir namus, būti apdovanotiems už gerą ūkininkavimą, išsinuomoti pašto stotis. Tačiau valstybinius valstiečius, kaip ir privačių dvarų valstiečius, buvo galima vienodai bausti už pabėgimus, tremti į Sibirą. Todėl N.Družininas padarė išvadą, kad feodalinė baudžiavinė ir fiskalinė karinė sistema juridinių laisvės pripažinimą pavertė popieriaus skiaute ir susiaurino pilietinių teisių supratimą⁴⁶. Ne taip santūriai P. Kiseliovo reformą vertino T.Koniuchova. Skyrelyje "Valstybinių valstiečių pilietinių teisių išplėtimas" kartu su N.Družinino išvardytais teisėmis paminėjo draudimą dalytis šeimoms, dirbtiną kiemo institucijos ir lygiavos diegimą. Visa tai autorė laiko pažangiomis pastangomis suteikti valstybiniams valstiečiams pilietines teises⁴⁷. Abejojame, ar pastaroji tendencija buvo pažangi ir apskritai ar tai galima laikyti pilietinėmis teisėmis.

M.Jučo nuomone, "svarbiausias laisvės požymis baudžiavos laikais buvo teisė išeiti iš dvaro, t.y. apleisti savo poną arba jo neturėti". Jis nustatė daug atvejų, kai valstiečiai išsipirkdavo iš baudžiavos ar kitokiais

būdais gaudavo laisvę. Laisvųjų žmonių, nuomojančių dvarų žemę pagal sutartis, prievolės mažai skyrėsi nuo baudžiauninkų prievolių. Jie negalėjo bylinėtis su dvarininkais. Todėl M. Jučas pagrįstai mano, kad laisvųjų žmonių negalima laikyti piliečiais⁴⁸. Feodalizmo laikotarpiu kituose kraštuose laisvieji taip pat mažai skyrėsi nuo priklausomų valstiečių⁴⁹. J. Jurginis pilietinėms teisėms kelia taip pat didesnius reikalavimus negu minėti rusų istorikai - pilietinių teisių pripažinimą valstiečiams jis sieja su 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucijos paskelbta valdžios globa valstiečiams ir ypač su 1794 m. gegužės 7 d. Polonecų universalu⁵⁰, kuris tą globą sukonkretino - ponų valdžią kaime turėjo pakeisti "prižiūrėtojai", t.y. valstybės valdininkai, kurie turėjo prižiūrėti, kad dvarininkų ir valstiečių susitarimus vykdytų abi pusės.

Feodalizmo laikotarpiu valstiečiai naudojosi kai kuriomis piliečių teisėmis, bet tik tokiomis, tiek ir tol, kol jiems tai leisdavo valdžia ir feodalai (dvarininkai). Kol valstiečiai nėra teisnūs, kol nėra teisių garantijos, tol jie neturi pilietinių teisių ir nėra piliečiai. Analogiška padėtis buvo ir ekonomikoje: kaime buvo samda, bet ne laisva, gamyba, bet ne specialiai rinkai, rinkai, bet ryšiai su ja buvo nepastovūs ir ne laisvi, valstiečiai naudojo arba valdė žemę, bet nebuvo jos savininkai ir t.t. Tai reiškia, kad kaime buvo gamybos rinkai (kapitalizmo) ir rinkos santykių (kapitalistinių santykių) elementų, bet nebuvo laisvos gamybos rinkai (kapitalizmo) ir laisvų rinkos (kapitalistinių) santykių.

Ne tik dabar, bet ir tada, kai Europoje prasidėjo luominių skirtumų naikinimas, pilietinės teisės buvo siejamos su žmogaus teisėmis. Kad sunku vienas atskirti nuo kitų, matyti iš Prancūzijos didžiosios revoliucijos metu (1789 m.) priimto dokumento - "Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos" pavadinimo ir turinio. Piliečių teisėmis, manome, galima vadinti tokias žmogaus teises, kurias garantuoja įstatymai.

Lietuvos valstiečiai dar gerokai prieš baudžiavos žlugimą gynė savo - žmogaus - orumą, stengdavosi pasiremti dokumentais, įteisinti tai, kas jiems buvo naudinga. Iš

esmės tai buvo stichiškos pastangos tapti teisės subjektais. Vienas valstiečių skundas primena legendinį Vilių Telį: valdytojas imdavo baudas, kai valstiečiai eidavo per dvaro kiemą nenusiėmę kepurį⁵¹.

Ištisais šimtmečiais valstiečiai saugodavo įrodančius jų laisvę dokumentus, mokesčių kvitus⁵². Dažnai susidurdami su rentos didinimu, norėdami įrodyti, kad anksčiau prievolės buvo mažesnės, stengėsi įsigyti dvarų inventorių kopijas ir jų reikalavo iš dvaro ir valdžios įstaigų. Kartais kopijas pavykdavo gauti, bet jos būdavo ir prievarta atimamos iš valstiečių⁵³. Iš Rusijos administracijos oficialiai nepavykdavo gauti nei inventorių, nei prestacinių lentelių kopijų⁵⁴.

Susidurdami su dvaro administracijos savivale, valstiečiai reikalavo duoti kvitus už priimtus iš jų valstybinius mokesčius, kuriuos rinkdavo dvaro administracija⁵⁵.

Svarbi valstiečių virtimo piliečiais sąlyga - asmens laisvė. Todėl reikšmingas valstiečių siekimas išsivaduoti iš baudžiavinės priklausomybės su teise keisti gyvenamąją vietą. Laisvės siekimas sustiprėjo XVIII a. antrojoje pusėje.

Valstiečiai nekentė savo valdytojų⁵⁶, grasino, kad patys bus ponais⁵⁷, valstybinius mokesčius rinks savo naudai. Bandydavo patys nustatyti padūmės mokesčio dydį⁵⁸. Reikalavo atimti seniūnijas iš valdytojų. Kartais pasiekdavo, kad teismo sprendimais jos būdavo atimamos iš seniūnų. Jie net būdavo baudžiami banicija (išstrėmimu)⁵⁹. Rusijos valdžia pajamas iš seniūnijų skirdavo laikytojams - aukštiems valdininkams. Šie žemės valdas išnuomodavo. Valstiečiai reikalavo seniūnijas atimti iš nuomininkų ir įsipareigodavo nustatyto dydžio mokesčius sumokėti tiesiog laikytojui. Tokius reikalavimus kėlė ir dėl valstybinių mokesčių - juos norėjo mokėti tiesiog į iždines, o ne per tarpininkus - nuomininkus⁶⁰.

Prįjungus Lietuvą prie Rusijos, kai laisvieji žmonės buvo apdėti dvigubu pagalvės mokesčiu, dvarininkai ėmė manipuliuoti laisvųjų žmonių sąrašais - užrašydavo juos baudžiauninkais. Tai sukėlė daug laisvųjų žmonių konfliktų su dvarininkais ir su Rusijos administracija.

Siekimas patiems tapti ponais reiškė stichišką siekimą

panaikinti luomus ir luomų skirtumus. Pirmą kartą tai buvo paskelbta 1863 m. sausio 22 d. sukilėlių Centrinio tautinio komiteto atsišaukime: "Ir nuo šios dienos nebėra jau nevalios, nes nebėra pono, nei bajoro, nei muziko, nei žydo, o esam visi broliai ir vaikai lygūs arba vienodi kaip prieš Poną Dievą, taip ir prieš mūsų brangiąją Tėvynę". Ta pati mintis kitais žodžiais pasakyta 1863 m. vasario 1 d. Lietuvos provincijos komiteto manifeste: "Nuo šios dienos visi gaspadoriai ir kiti gyventojai bet kokios vieros yra valni lyg šlėktos senobės"⁶¹.

Valstiečiai, gindami savo interesus, stengėsi pasinaudoti visomis jiems įmanomomis legaliomis galimybėmis. Kaip minėjome, organizavo sueigąs pasitarti, kaip geriau bylinėtis su dvarų valdytojais, rinko tam pinigų. Siuntė atstovus ir patys vykdavo į asesorių teismus (jie posėdžiavo karaliaus reziduojamoje vietoje). Pasiėkdavo ne tik Kauną ir Vilnių, bet ir Gardiną bei Varšuvą, o XIX a. - Peterburgą. Buvo šokia tokia galimybė pasinaudoti apeliacijos teise - verifikacinės tikrinimo komisijos sprendimą apskusti asesorių teismui. Jeigu valstiečiai buvo atsakovai, teismas jiems skirdavo advokatą (patroną). Gaudavo neliečiamybės arba apsaugos raštus-gleitus (vok. Geleit - apsauga), kurie bylos laikotarpiu valstiečius turėjo apsaugoti nuo savavališkų valdytojų, dvarų administracijos veiksmų. Valstiečių įgaliojimas net iš kalėjimo būdavo išleidžiamas pasitarti su advokatu⁶².

Valstiečių skundai ir bylos visada pasako, ar valstiečiai gynė savo interesus žvelgdami į praeitį, t.y. ar siekė susigrąžinti ankstesnę padėtį, kurią dvarų valdytojai buvo pažeidę didindami prievoles ir pan., ar siekė ko nors nauja. Tai yra ne visada aišku, ar buvo kovojama dėl "seno" ar dėl "naujo". Kaip parodė M. Jučo ir kitų tyrimai, XVIII a. pabaigoje - XIX a.- pirmojoje pusėje valstiečių kova aiškiai turi ir naujų, į atėitį nukreiptų siekimų: kova už laisvę ir teisę pakeisti gyvenamąją vietą, prieš priverstines kainas, prekybos suvaržymus, priverstinę samdą, apsunkinantį mokesčių paskirstymą, valstybinių dvarų nuomos sistemą, už atsiskaitymą su valstybe be tarpininkų. Kai buvo vykdoma P.Kiseliovo

reforma, reikalavo perduoti jiems visą valstybinių dvarų žemę. Privačių dvarų valstiečiai ir laisvieji žmonės prašėsi perkelti į valstybines žemes, kuriose valstiečių padėtis buvo geresnė⁶³.

Distancija tarp valstiečių siekimų ir realios padėties mažėjo, o panaikinus baudžiavą daugelis jų, nors ne iš karto, įgavo juridinį pagrindą. Žinoma, siekimų ir realių galimybių sutapimas visada ne absoliutus. Pilietinės teisės gali būti plečiamos ir visuomenė, taip pat valstiečiai, to siekia. Kelias nuo pilietinių teisių elementų iki valstiečių tapimo piliečiais - ilgas, skausmingas, bet pažangus procesas, ir tai liudija valstiečių stichiško naujumo siekio sutapimas su rezultatu - rinkos (kapitalistinių) santykių įsigalėjimu, kurio pažangumu neabejojama.

J.Jurginis feodalizmo laikotarpio valstiečių sąmoningumą vertina daug santūriau: "valstiečiai visada kovojo už senovės gražinimą". Jie "visada stovėjo gynimosi pozicijose, jų klasė neturėjo programos, kuri būtų siekusi pertvarkyti visuomenę, tačiau tas nereiškia, kad valstiečiai būtų kovoję be idėjinės-psichologinės atramos"⁶⁴. Mes taip pat nemanome, kad valstiečiai vadovavosi kokia nors programa arba ideologija. Tačiau jų socialinė psichologija pakankamai ryškiai atspindi nors stichiškai besireiškiančius kryptingus ateities siekius, taip pat ir siekį tapti piliečiais. Jis sutapo su istorijos progreso kryptimi.

Kartais manoma, jog kai kurie valstiečių veiksmai buvo nukreipti prieš pažangą. Pavyzdžiui, jie protestavo, kai prievoles pradėdavo imti ne nuo valakų, o nuo margų, draudė naudotis miškais⁶⁵. Reikėtų pridurti, kad valstiečiai kovojo prieš tokią dvarui naudingą pažangą, kuri vyko jų sąskaita. Situacija, kai pažanga vyko net kartu su liaudies skurdinimu, pasitaiko ne retai. Prisiminkime Anglijos "aptvėrimus", pramoninį perversmą. Dėsninga ir tai, jog prieš taip skinamą kelią pažangai valstiečiai priešinosi.

Valstiečių pilietinė savimonė, kaip ir kova dėl žmogaus teisių apskritai, pradėjo formuotis anksčiau negu ėmė atsirasti tautinė (nacionalinė) savimonė, o ši - anksčiau negu politinė savimonė. Tačiau valstiečių savimonės įvairių

apraiškų atsiradimas - ilgas procesas, ir neretai sunku nustatyti ribas tarp tų apraiškų. Kova dėl lietuvių kalbos viešajame gyvenime ir mokyklose, kova dėl spaudos, blaivybės sąjūdis, religiniai judėjimai, - tai ne vien tautinės ar religinės savimonės apraiškos, bet ir pilietinių teisių siekimas, dėl pasekmių ir ypač valdžios reagavimo, tai galima laikyti ir politinio pobūdžio įvykiais.

Dar XVIII a. pabaigoje, kai Respublikai iškilo žlugimo pavojus, nepriklausomybės ir reformų šalininkai, ypač per 1794 m. sukilimą, stengėsi į pasipriešinimą agresijai įtraukti valstiečius. Į juos buvo kreipiamasi lietuviškai. Tas pat buvo daroma per 1831 m. ir 1863 m. sukilimus. Pastarajame valstiečiai jau dalyvavo masiškai (Suvalkijoje, Šiauliu ir Panevėžio apskrityse tarp sukilėlių jie vyravo) Oficialūs sukilėlių kreipimaisi į Lietuvos valstiečius - tai daugiausia Lenkijai skirtų atsišaukimų vertimai, ir jais buvo žadinamas lenkiškas patriotizmas. Šie politiniai įvykiai vis dėlto negalėjo neugdyti valstiečių politinės savimonės.

Valstiečių savimonei formotis didelę reikšmę turėjo švietimas. Mokyti, ypač mokyti lietuviškai buvo daug kliūčių. Jos atsirado dar prieš tai, kada Rusijos valdžia ėmė persekioti lietuvių kalbą. Prieš valstiečių švietimą bajorija pasisakydavo XVIII a. pirmojoje pusėje ir vėliau. Dvarininkai skųsdavosi, kad valstiečių vaikai stoja į kunigų seminariją, norėdami atsikratyti baudžiauninkų padėties⁶⁶. 1767 m. laikraštyje "Gazety Wileńskie" pasirodė žinutė apie valstietį, kuris išjojo dvaro arkliu, t.y. pabėgo, gėdydamasis savo baudžiauninko padėties⁶⁷. Valstiečių veržimasis į mokslą pastebimas per visą XIX a., ir tai lietuvių tautai buvo ko gera reikšmingesnis dalykas negu pramoninis perversmas.

Iki 1863 m. sukilimo imtinai Lietuvos valstiečiai buvo išsivadavimo iš priklausomybės Rusijai judėjimo dalyviai tik kaip faktiniai bajorijos (daugiausia ne lietuviškos) sąjungininkais, nors jų siekiai skyrėsi. Tuo metu jau vyko ir lietuvių tautinis atbudimas. Jo žymiausi veikėjai buvo kilę iš valstiečių, bet valstiečiai - kaimo žmonės - tuo požiūriu dar buvo indeferentiški. XIX a. antrojoje

pusėje, kai iš valstiečių kilusių inteligentų padaugėjo, atsirado ištisas kontaktų su valstiečiais daigynas. Jie jau buvo ne tik šaltinis rasti tautinei inteligentijai, bet ir patys išitraukė į nacionalinį judėjimą, kuris valstiečių deka nuo 9-ojo dešimtmečio tapo masinis. Valstiečiai sąmoningai ir dažnai savo iniciatyva dalyvavo knygnešių ir slaptų lietuviškų mokyklų veikloje, steigė nelegalias spaudos rėmėjų organizacijas (1885-1903 m. įsikūrė 25 tokios organizacijos), rašė kolektyvines peticijas panaikinti lietuvių spaudos draudimą⁶⁸.

Nacionalinis judėjimas, nusivylimas 1861 m. reforma ugdė kritišką valstiečių požiūrį į Rusijos įstatymus. Jų prašymuose pasirodo žodis "reikalauju". Kalbėjo, kad Rusijos įstatymai blogi, juos kritikavo, "šis įstatymas ne pirmas ir ne paskutinis"; "tą lazda jau žino Valdantysis senatas"; "kas pakluso įstatymui, netenka savo sklypų". Valstiečiai nenorėdavo laikytis mokesčių surinkimo tvarkos, atsisakydavo vykdyti teismų ir net Senato sprendimus. Į įstatymus ir patvarkymus kartais žiūrėdavo kaip į neteisingus, nepastovius, kuriuos gyvenimas, taip pat ir jų pačių priešinimasis privers pakeisti. Atsirado raštingų, gerai pažįstančių įstatymus valstiečių, su kuriais pareigūnai vengdavo diskutuoti. Vienas iš tokių, kaip man papasakojo rašytojas Jonas Mačiulis, Kirmonas, kuris, "numetęs ant žemės sermėgą ir ant jos pasidėjęs įstatymų knygą", nustatinėjo su valdininkais žemės ribas. Šį valstietį dar po II pasaulinio karo prisiminė senesnieji Klangių kaimo gyventojai.

Lietuvoje nebuvo būdingos monarchistinės tradicijos, nes absoliutinė valdžia - caro autokratija - įsitvirtino tik prijungus Lietuvą prie Rusijos, dėl ko prasidėjo išsivadavimo judėjimas. Tam tikrų monarchistinių iliuzijų valstiečiai neišvengė. Jie stiprino valdžia, skiepydama liaudžiai caro kultą, organizuodama padėkas carui už "malones" ir pan. Tačiau buvo ryškių ir anticarinių nuotaikų. Valstiečiai Krymo karo metu ir vėliau laukė prancūzų desanto, "karžygio Bonaparto", po 1863 m. tikėjosi naujo sukilimo. Įžeidinėjo carą ir carienę, boikotavo maldas už carą, laukė jo nužudymo. Plito kalbos, kad

caras bus renkamas trejiems metams kaip viršaitis, kad carą galima teisti. Buvo valstiečių, ketinusių priimti Prūsijos pilietybę. Apie 1882 m. plito kalbos, jog bus nepriklausoma nuo Rusijos valstybė. Valstiečių judėjimas prieš valdžią sustiprėjo ypač 1904 m., kai buvo boikotuojama mobilizacija į armiją kare su Japonija⁶⁹.

XIX a. pabaigoje valstiečiai ėmė suvokti priklausymą tautai, išsiskyrė "lietuvių" ir "katalikų" samprata, kurios iki tol buvo tapatinamos⁷⁰. 1891 m. "Varpe" buvo rašoma: "Dabar daugis iš jų (valstiečių - L.M.) jau patiria, kad jie lietuviai, t.y. žmonės prigulintieji prie lietuviškos žmonių giminės (...) iki šiol mokėjo jie save vadinti tik katalikais arba evangelikais, nežinodami tarp žmonių kito skyrio kaip tik tikėjimiško"⁷¹. Valstiečiai lietuviu laikė tik tą, kuris kalba lietuviškai. "Kaimiečiai nežino žodžio "inteligentas". Kurie užsiėmę klausimais lietuvių, vadina lietuviais". Anksčiau lietuvis galėjo nemokėti lietuviškai, "dabar - jeigu nenori arba nemoki lietuviškai šnekėti, tai jau nesi lietuviu..."⁷².

Dalyvaudami nacionaliniame judėjime, valstiečiai siekė elementarių teisių, kurios nebuvo politinės. Tačiau atkaklus valdžios užsispyrimas ir persekiojimai tą judėjimą savaime darė politiniu judėjimu. Apie politinės kovos reikšmę XIX a. pabaigoje atvirai rašė valstiečių skaitomas "Varpas"⁷³.

1905 m. revoliucijos metu Lietuvos kaime aiškiai vyravo politinis judėjimas, daugiausia pasireiškęs tuo, kad vietos valdžia buvo keičiama nacionaliniais kadrų, kad ta valdžia demokratėjo. Tai savo monografijoje įrodė A.Tyla⁷⁴. Autorius (knyga išspausdinta 1968 m.), visų pirma kitų autorių lūpomis, valstiečių aktyvumą siejo su nacionaliniu judėjimu. Už tai susilaukė kritikos. Jos autoriai, apskritai A. Tylos darbą vertindami teigiamai, Lietuvos valstiečių aktyvumą labiau siejo su "tikrųjų revoliucionierių" veikla, o ne su nacionaliniu judėjimu, kuriam vadovavo daugiausia iš valstiečių kilę inteligentai⁷⁵. Kritikoje nepateikta įrodymų. Be to, verta priminti, jog politinis judėjimas kaime revoliucijos metu ne vienoje rusiškoje gubernijoje ne tik nevyravo, bet buvo silpnas,

nors miestų proletariatas ten buvo daug gausesnis. Žinoma, rusiškose žemėse nebuvo nacionalinio judėjimo.

Lietuvos valstiečiai reprezentacija, t.y. dalyvavimu parlamente - Valstybės dūmoje pradėjo naudotis tik nuo 1906 m., Mažojoje Lietuvoje - nuo 1898 m. Vokietijos reichstage ir nuo 1902 m. - landtage. Ne demokratinėse valstybėse, kokios buvo Rusija ir Vokietija, valstiečių dalyvavimas parlamentuose turėjo mažai praktinės reikšmės, bet vaidino tam tikrą politinį vaidmenį - rinkiminių kampanijų metu aktyvino valstiečius.

Galima padaryti tam tikras išvadas. Feodalizmo ir nacionalinių judėjimų laikotarpiu valstiečių siekius atspindėjo jų savimonė, socialinė psichologija. Siekiai buvo ne tik noras grįžti į geresnius ankstesnius laikus, jie buvo nukreipti ir į ateitį. Siekiai sutapo su istorijos raida ir progresu.

Valstiečių savimonė - tai visos valstiečių masės sąmoningumo bendras vardiklis. Jis vedamas ne iš programinių dokumentų, kurių valstiečiai nerengė, o konstatuojamas iš jų praktinės veiklos, fragmentiškų informacijų apie siekius, požiūrį į savo realią padėtį. Tai reikia turėti galvoje, kai kalbama apie inteligentijos savimonę, apie kurią sprendžiama dažniausiai iš programinių dokumentų (partijų programų ir pan.). Todėl inteligentų pažiūros - tai ne bendras vardiklis. Jas reprezentuoja aktyviausios, dažnai ir pažangiausios inteligentų grupės.

Šiame straipsnyje mes nekėlėme uždavinio periodizuoti valstiečių savimonės atsiradimo ir raidos, išryškinti regioninių ypatumų. Vis dėlto galima pastebėti, kad nuo XVIII a. antrosios pusės valstiečiai ryžtingiau ėmė siekti keisti savo statusą. Persilaužimas įvyko XIX a. paskutiniais dešimtmečiais. Tuomet jau akivaizdi buvo pilietinė, nacionalinė ir politinė savimonės, kurias sunku atskirti, nes buvo organiškai suaugusios. Valstiečių savimonės raida chronologiniu požiūriu sutapo su kaimo ekonominės socialinės raidos etapais.

Straipsnyje panaudoti ne visi šaltiniai ir jų rūšys. Sunku pasakyti, kiek šią problemą nagrinėti galėtų pasitarnauti tautosaka.

LITERATŪRA

¹Гуревич А.Я. Социальная психология и история: Источниковедческий аспект // Источниковедение: Теоретические и методические проблемы. М., 1969. С. 422.

²Гуревич А.Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. М., 1989. С. 8.

³Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų). V., 1987. P. 71-114; Vidmantas E. Lietuvių nacionalinės savimonės formavimasis 1862-1882 m. // LTSR MA darbai. A serija. 1983. T. 1. P. 69-81. Straipsnyje apžvelgti kitų autorių darbai.

⁴Tyla A. 1905 metų revoliucija Lietuvos kaime. V., 1968. P. 57-152.

⁵Raganų teismai Lietuvoje / Parengė K. Jablonskis ir R. Jasas. V., 1987. P. 209, 210, 229, 353, 360, 361, 385.

⁶Спрогис И. Предисловие // Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею. Вильна, 1991. Т. 18: Акты о колных судах. С. XIX-LXI.

⁷Szczuczko W. Reprezentacja chłopstwa w parlamencie szwedzkim w XV-XVI wieku // Samorządy i reprezentacje chłopskie w Europie Północnej u progu nowożytności (XV-XVIII w.). Toruń, 1990 (toliau - SRCh). S. 93, 96-99.

⁸Nowak Z.H. Udział chłopów w reprezentacji stanowej Danii do XVII wieku // SRCh. S. 89.

⁹Schmidt H. Politische Autonomie und Repräsentation von Bauern im friesischen Küstengebiet // SRCh. S. 20-21.

¹⁰Krüger K. Ustrój stanowy w Szlezewiku i Holsztynie we wczesnym okresie epoki nowożytnej: szczególny rodzaj politycznego współuczestnictwa // SRCh. S. 28-30, 41.

¹¹Mańtek J. Reprezentacja stanu chłopskiego w Norwegii w XV i XVII wieku // SRCh. S. 75, 83.

¹²Люблинская А.Д. Структура сословного представительства в средневековой Франции // Вопросы истории. 1972. Но. 1. С. 103, 108-110.

¹³Bogdan D. Udział chłopów w reprezentacji stanowej biskupstwa warmińskiego w XVI-XVIII wieku // SRCh. S. 63.

¹⁴Achremczyk S. Samorząd chłopski na Żuławach Malborskich w XVI-XVIII wieku // SRCh. S. 107, 116-120, 126, 130, 131.

¹⁵Tymieniecki K. Historia chłopów polskich. W-wa, 1966. T. 2. S. 241-243.

¹⁶Gmina wiejska i jej samorząd. W-wa, 1989. S. 13, 17-18, 107, 110-111, 144, 149-150, 206, 214; Groniowski K. Uwłaszczenie chłopów w Polsce: geneza, realizacja, skutki. W-wa, 1976. S. 155-164.

¹⁷Gmina wiejska... S. 215-216.

¹⁸Mańtek J. Op. cit. P. 83.

¹⁹Bogdan D. Op. cit. P. 71-72.

²⁰Nowak Z.H. Op. cit. P. 90-91; Анохин Г.И. Общинные традиции норвежского крестьянства. Москва, 1971. С. 148.

²¹Люблинская А.Д. Французские крестьяне в XVI-XVIII вв. Ленинград, 1978. С. 99.

²²Ten pat. P. 100-108.

²³Статут Вялікага Княства Літоўскага, 1588. Мінск, 1989. Розд. 4. Арт. 78.

²⁴Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais: Dokumentų rinkinys (toliau - LVMG). V., 1959. D. 1: XVI-XVII a. / Sudarė K. Jablonskis; 1961. D. 2: XVIII a. / Surinko R. J. J. Orda; 1968. D. 3: 1795-1844 m. / Sudarė M. Jučas ir R. J. J. Orda.

²⁵Biržų dvaro teismo knygos, 1620-1745 / Parengė V. Raudeliūnas ir R. Firkovičius. V., 1982.

²⁶1539-1558 m. Gardino vietininko teismo valstiečių bylose su feodalais šie būdavo ne tik ieškovai, bet ir atsakovai - Gorodeckas E. Gardino pavieto teismų knygos - XVI a. vidurio Lietuvos valstiečių istorijos šaltinis // Jaunųjų istorikų darbai. V., 1978. Kn. 2. P. 52.

²⁷Lietuvių tauta. V., 1911. Kn. 2. D. 1. P. 129-131.

²⁸Jučas M. Baudžiamosios irimas Lietuvoje. V., 1972. P. 203.

²⁹Kninga dekretu walszczioniszka i treteysku sudu Naujos Žagarės walszcziaus. 1863 m. // MAB. F. 37. Nr. 350. L. 1-48.

³⁰LVMG. D. 1. P. 38-40, 42, 47; D. 2. P. 90, 142, 147, 213, 336, 356, 370; Marčėnas R. Šiaulių ekonomijos valstiečių sukilimas 1769 m. V., 1969. P. 77-78, 152-154.

³¹LVMG. D. 1. P. 314-317; D. 2. P. 103-107, 109; D. 3. P. 149.

³²LVMG. D. 1. P. 178-179, 201-294.

³³LVMG. D. 1. P. 158-160, 164, 165, 179, 293; D. 2. P. 13, 91, 194, 300, 301, 326, 402, 433, 437; D. 3. P. 62-64, 73.

³⁴LVMG. D. 1. P. 70-72, 212-214, 217, 222-225, 253-255, 297-298; D. 2. P. 22, 148, 183-187, 205-206, 313-325, 334, 344-349.

³⁵LVMG. D. 2. P. 304-305, 343.

³⁶Jučas M. Baudžiamosios irimas... P. 171.

³⁷Jablonskis K. Lietuvos valstybės ir teisės istorija nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. vidurio. V., 1971. P. 43.

³⁸Tyla A. Dėl valstiečių žemėvaldos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje // LTSR MA darbai. A serija. 1986. T. 4. P. 39-51.

³⁹LVMG. D. 2. P. 115.

⁴⁰LVMG. D. 1. P. 45, 91, 99, 100, 267, 269, 290; D. 2. P. 20, 89, 192, 205, 388, 476.

⁴¹LVMG. D. 1. P. 27-28, 67-70; D. 2. P. 432-433.

⁴²LVMG. D. 1. P. 256-258; D. 2. P. 427-428.

⁴³LVMG. D. 1. P. 56, 57, 63, 64, 97, 163, 178, 266, 290; D. 2. P. 117, 326.

⁴⁴LVMG. D. 1. P. 15, 266; D. 2. P. 21, 64-70, 299, 388, 391, 400, 403; Jučas M. Prekyba Lietuvoje kaime XVIII a. // Iš lietuvių kultūros istorijos. V., 1964. Kn. 4. P. 109-122.

⁴⁵Предисловие // Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею Вильны, 1888. Т. 15. С. XXX.

⁴⁶Дружинин Н.М. Государственные крестьяне и реформа П.Д. Киселева. Москва, 1958. Т. 2. С. 74-77.

⁴⁷Конюхова Т.А. Государственная деревня Литвы и реформа П.Д.Киселева. Москва 1975. С. 103-106.

⁴⁸Jučas M. Baudžiamosios irimas... P. 170, 187, 191, 210, 280.

⁴⁹Bogdan D. Op cit. P. 65.

⁵⁰Jurginis J. Lietuvos valstiečių istorija. V., 1978. P. 156, 159-160.

- ⁵¹LVMG. D. 2. P. 118.
- ⁵²Jučas M. Baudžiavos irimas... P. 191-193.
- ⁵³LVMG. D. 2. P. 181; D. 3. P. 13, 149, 241-244, 256, 275, 278, 281, 398, 413, 413, 414; Jučas M. Baudžiavos irimas... p. 267.
- ⁵⁴Исследования в Царстве Польском по высочайшему повелению, произведенные под руководством сенатора, статс-секретаря Милутииа. СПб., 1863. Т. 2. С. 34.
- ⁵⁵LVMG. D. 3. P. 73.
- ⁵⁶LVMG. D. 2. P. 370.
- ⁵⁷Ten pat. P. 170.
- ⁵⁸Ten pat. P. 176-177, 179.
- ⁵⁹Ten pat. P. 339.
- ⁶⁰LVMG. D. 3. P. 9, 75, 275-276.
- ⁶¹Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. V., 1965. T. 2. P. 47, 49.
- ⁶²LVMG. D. 2. P. 6, 11, 436.
- ⁶³Ючас М.А. Начало разложения крепостничества в Литве /60-е годы ХУ111 - 30-е годы Х1Х в./: Автореф. дис. д-ра ист. наук. Вильнюс, 1971. С. 28-32; Неулоков В.И. Аграрно-крестьянский вопрос в Литве во второй трети Х1Х века: Автореф. дис. д-ра ист. наук. Москва, 1972. С. 95-97; Jučas M. Baudžiavos irimas... P. 262, 268, 269, 272.
- ⁶⁴Jurginis J. Keli valstiečių socialinės psichologijos bruožai // Teorinės ir metodologinės socialinės psichologijos problemos. V., 1975. P. 18-19.
- ⁶⁵LVMG. D. 2. P. 142, 179.
- ⁶⁶Jurginis J. Lietuvos valstiečių istorija. P. 161; LVMG. D. 2. P. 71.
- ⁶⁷Petrauskienė I. Periodikos pradžia Lietuvoje // Knygotyra. V., 1974. T. 4. P. 95.
- ⁶⁸Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas... P. 114-143.
- ⁶⁹Mulevičius L. Lietuvos valstiečių judėjimas 1864-1904 metais // Lietuvos valstiečių judėjimas 1861-1914 metais. V., 1975. P. 171-177.
- ⁷⁰Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas... P. 99-102.
- ⁷¹Bitė (Petkevičaitė G.) / Ir vėl ruduo... // Varpas. 1891. Nr. 11. P. 172.
- ⁷²J.B. (Vileišis J.) / Iš šiaurės padangės // Varpas. 1889. Nr. 2. P. 38.
- ⁷³J.B. (Vileišis J.) / Iš savo pastogės // Varpas. 1899. Nr. 3. P. 49-51.
- ⁷⁴Tyla A. 1905 metų revoliucija... Monografijos duomenis statistiniu metodu apibendrinome straipsnyje: Mulevičius L. Agrarinis klausimas Lietuvoje 1905-1907 m. revoliucijos metu // Lietuvos istorijos metraštis. 1976 metai. V., 1977. P. 17-35.
- ⁷⁵Lazutka S., Valikonytė I. 1905-1907 m. revoliucijos Lietuvoje istoriografija // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija. 1986. T. 25. P. 67-68.

Tezės formuluotė "liaudis virsta tauta" ir "ar lietuvių valstiečiai turėjo pilietinę ir tautinę savimonę, kada, kur ir kaip" numano, kad tauta yra kažkas atskira nuo liaudies, yra šalia liaudies, ir kad būtina sąlyga jai tapti tauta yra tautinė savimonė. Ar korektiškas toks klausimo kėlimas, priklauso nuo to, kaip suprantama yra tauta.

Ilgai pas mus nebuvo aiškinamasi, kas yra etninė bendrija. Atsirado požiūris, kad etninė bendrija - tauta - yra socialinės raidos ir tam tikros jos brandos rezultatas. Etninė bendrija pradėjo būti suvokiama kaip iš socialinių santykių išvestinė ir nuo jų priklausoma.

Etninę bendriją suvokiu kaip žmonijos dalį - žmonių bendriją, siejamą įvairaus pobūdžio ryšių: bendros kilmės (bent jau didesnei bendrijos daliai); gyvenimo vienoje teritorijoje, ilgaamžės patirties, panašaus per amžius susiformavusio santykio su gamtine tikrove; žmonijos bendriją, kuri savo tarpusavio susižinojimą ir santykį su gamtine tikrove, patyrimą koduoja ir išreiškia viena ar artima kalba, tam tikrais elgsenos būdais. Ryšiai, siejantys etninę bendriją, yra labai įvairūs, ne visi jie čia paminėti. Šie etniniai ryšiai - tarp individų ir sluoksnių kartu su socialiniais ryšiais sudaro galimybes šiai etninei bendrijai kaip monadai kurti savo kultūrą, perduoti iš kartos į kartą prasmų pasaulį, nuolat ją papildant. Etninės monados kuriama kultūra yra pati tuos ryšius palaikantis, transformuojantis ir kuriantis veiksnys.

Etniniai saitai kaip horizontalus tinklo akių audinio kraštas yra susipynęs su vertikaliu - kitais bendriją siejančiais, socialiniais, ryšiais. Jie bendriją saisto pragyvenimo susikūrimo būdu, visa visuomenės struktūra, pasiekta gamybos technologija, gamybos būdu. Etniniai ir socialiniai ryšiai yra žmonių bendrijos saitų tipai, vienu metu esantys bendrijoje, formuojantys ją. Liaudimi vadinama socialiniais ryšiais apibūdinama visuomenės dalis.

Etniniai ir socialiniai ryšiai ne visada apima tą pačią bendriją: istorijoje yra aibė atvejų, kai socialiai susietų sluoksnių nejungia kalba, kilmė, nukariautojai ar kitu būdu pajungusieji kraštą naudojami bendrijos kuriamomis vertybėmis, vienos tautos dalis valdo kitą tautą, tauta neorganizuota į valstybę ir kt.

Tauta nėra socialinių ryšių raidos rezultatas, bet ir etninių ir socialinių ryšių, vykstančių paraleliai, vienu metu, žmonijos bendrijos pavidalas. Ne valstybė kuria tautos buvimą. Tauta gali būti ir be savojo valstybinio darinio. Valstybė yra socialinių ryšių ir visuomenės struktūros darinys, tauta yra etninių ryšių darinys.

Ir pirmieji - etniniai, ir antrieji - socialiniai bendrijos ryšiai žmonijos istorijoje yra išgyvenę raidą: kitę ir keitę savo modelį. Galėtume kalbėti apie etninės bendrijos istorinį modelį ir socialinių santykių raidos modelius. Susitarimo dalykas, kaip juos vadinsime. Viena iš tokių etninių bendrijų istorinių darinių seką pasiūlė knygos "Lietuvos etnogenezė" (V., 1987) autoriai: gentis, genčių grupė (sajunga) ar kiltis, tautybė, tauta, nacija. Lygia greta arba palaikydami, padėdami, arba ardydami etninių ryšių modelių formavimąsi bendrijoje kinta ir socialiniai ryšiai, formuojantys socialinę bendrijos struktūrą, jos raidos fazes (formacijas). Socialinis visuomenės gyvenimas, jos struktūra gali palaikyti etninius ryšius, gali juos griauti, gali kurti ar stiprinti tuos ryšius, gali juos ardyti ir vieną po kito naikinti. Konkretaus istorinio proceso metu vyksta daugybė modifikacijų. Daugumą etninių ryšių sutraukius arba sudarius tokias sąlygas, kada jie nebegali būti išlaikomi ar patys plėtotis, parengiama etninės bendrijos mirtis: žmonijos istorijoje jau yra tūkstančiai išnykusių tautybių ir tautų, jų kalbų, nors ne visada tai būna tų etnines bendrijas sudariusių individų išnykimas ar sunaikinimas. Etninė bendrija ir vienas jos modelių - tauta - miršta kitaip, nei ją sudarantys fiziniai individai.

Valstybė - socialinių ryšių ir visuomenės socialinės struktūros padarinys gali skatinti etninius ryšius, gali juos naikinti. Pavyzdžiui, lietuvių gentys sudaro vieną valstybinį junginį su panašiai kalbančiais žemaičiais,

uvę bendrumai ryškėja, įvairūs ryšiai stiprėja - konsolidacija vvenant vienoje valstybėje spartėja; ir atvirkščiai, tos ačios baltų šakos kiltys - skalviai, nadruviai patenka Vokiečių ordino galią, ir nors pagrindiniai ryšiai dar gliems šimtmečiams išlieka, atsiranda ir jų skirtumų, į daugėja. Ilgainiui šioje baltų bendrijoje formuojasi uostatos, pradedančios skirti juos nuo lietuvių. Ir per imtmečius gyvenimas vokiečių valstybėje paruošė sąlygas utautinimui.

Tautinė valstybė - abiejų - ir etninių, ir socialinių yšių pavidalų sutapimas kuria palankiausias sąlygas tntiniams bendrijos ryšiams gyvuoti. Valstybės teritorija, utampanti su tautos gyvenama teritorija yra palankiausias atvejis jos gyvenimui ir ryšių buvimui, bet retas uropos teritorijoje. Tik gausiausios tautos, prieš daugelį šimtmečių sukūrusios valstybes per daugelį amžių rukusių karų ir politinės veiklos pasiekė, kad apytikriai utaptų tautos ir valstybės teritorijos, nors daugelis jų riglaudė, aneksavo, inkorporavo, įliejo ar kitaip prisijungė egausiųjų etninių bandrijų teritorijas ir pačias bendrijas.

Vienas iš didžiai svarbių aukščiau nepaminėtų etninės endrijos žmones jungiančių saitų yra ne tik jau minėtieji bjektivūs žmones jungiantys ryšiai, bet ir antriniai - mogaus kaip jaučiančios, vertinančios, sąmoningos būtybės antykis su jais ir savo bendrija. Tai ištisas jausmų, isuomenės sąsamonės, sąmoningų sprendimų, nuostatų, ū motyvacijų, apsisprendimų pasaulis.

Šis antrinis santykis su savąja etnine bendrija parengia ndivido etninę identifikaciją, jo apsisprendimą. Antrinis reflektuojantysis - santykis kartu su etniniais ryšiais šgyvena savo raidos fazes, kaip ir patys objektyvieji yšių modeliai. Ankstyvos raidos bendrijose tai gali būti lk visai primityvus priešiškus svetimai kalbai, suvokimas mes" ir "jie", "mes ne tokie". Šis antrinis santykis šryškėja tada, kai susiduriama su kita etnine bendrija, pač jei susidaro konfrontacija ar etninei bendrijai iškyla avojus.

Santykis su etnine bendrija - tai jausmų, visuomenės asamonėje glūdinčių archetipų, istorinių sąlygų formuojamas

dalykas. Jie gali būti reiškiami labai įvairiai: elgsena veiksmu, motyvacijomis, racionalizuotais tekstais, pvz. iškilus galimybei keisti gyvenimo būdą, laikantis jo toliau kaip savojo, laikantis tikėjimo, nepatogaus istorinėmi aplinkybėmis ir t.t. Antrinis santykis su savąja etnin bendrija, ją siejančiais ryšiais, tapęs racionalizuotu, įgaun tautinės savimonės, vertybinių sprendimų ir orientacij pavidalą. Šiuo metu istorikai tautinę savimonę įprat suvokti kaip tekstuose atspindėtą sąmoningą, racionalizuot tautos kaip etninės bendrijos interesų visumos suvokimą motyvuotą individo prisiskyrimą tautai. Antra vertus, iki šiol istorikai pajėgia operuoti tik tokia forma išreikšti ir užfiksuota tautine savimone, kaip istoriniu šaltiniu. Taip suprantamą tautinę savimonę reikėtų laikyti tikros etninių ryšių modelio ir kartu tam tikros civilizacijos pakopos rezultatu. Tautinės savimonės racionalizuotos ir dokumentais paverstos formos atsiranda tose tautose kurios turėjo savo valdovus, brandų raštingų asmenybi sambūrį administracijoje, bažnytinėse organizacijose, t.y turėjo tos tautos raštingus žmones, susibūrusius į institucijas, todėl darosi svarbu, ar tauta gyvena pilna sav visuomenės struktūra. Jei imsime konkrečiai lietuvi gyvenimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, žinome kad lietuviai kaip etninė bendrija gyveno pilnos visuomenės struktūros modeliu (žemdirbiai, amatininkai, pirkliai, kariai dvasininkai, žemvaldžiai, valdovas) iki XV a. vidurio tačiau kai kurių sluoksnių, kilusių iš mūsų tautos, vi dėlto trūko, arba jie buvo silpni. Racionalizuoti, dokumentu pavidalą įgavusieji tautinės savimonės raiškos dalykai gali atsirasti Lietuvos istorijoje tik tada, kai tampa raštingais valdovai. Iš tikrųjų jie tada ir atsiranda tokie tautinės ir kartu pilietinės savimonės dokumentai sukuriami Vytauto ir jo artimiausioje aplinkoje. O klausimą "ar lietuvių valstiečiai turėjo pilietinę ir tautinę savimonę XIV-XV a." galima atsakyti, kad jie turėjo sav antrinį santykį su etnine bendrija, mano nuomone, jau įgavusią tautos pavidalą ir reiškė jį, tačiau reiškė veiksmu (dalyvavimas visuotinėje karo prievolėje, susiklausyma žemaičių sukilimų metu), žodinėje kūryboje, kuri atėję

iki mūsų laikų per ilgus amžius stipriai modifikuota ir iš dalies "užskleista" vėlesnių laikų santykių (senasis karo dainų klodas).

Į klausimą, "kada liaudis virsta tauta?", atsakyčiau - liaudis visada yra tauta, kai visa etninė bendrija yra pasiekusi tautai būdingą konsolidacijos laipsnį, kadangi liaudis yra etninės bendrijos dalis. Jei sutiksime, kad tautos ryšiai yra visuotinesni už tautybės, o nacijos - už tautą, tai teiginys-klausimas "kada liaudis virsta tauta" mums kelia problemą-klausimą - "kada lietuviai iš tautybės tampa tauta". Ir viename, ir kitame modeliuose galima rasti tuos sluoksnius, kurie vadintini liaudimi: bendruomeninkai, sodžiaus, kaimo, lauko žmonės, pilininkai, verslininkai, amatininkai, o vėliau kaimynai, veldamai, amatininkai, dar vėliau lažininkai, daržininkai, činšininkai, amatininkai ir kt. Tad šie socialiniai visuomenės sluoksniai ne tampa tauta, o objektyviai yra arba kilties, arba tautybės, arba tautą arba naciją sudarančios bendrijos dalis. Korektiška būtų kelti klausimą, kokie ryšiai turi sieti minėtus socialinius sluoksnius tarpusavyje ir su kitais sluoksniais (nevadintiniais liaudimi), ir kokie antriniai subjektyvieji nuostatų, vertinimų, visuomeninio elgesio, tautinės sąmonės reiškiniai gali apibūdinti kiltį, tautybę, tautą, naciją. Į klausimą, "kada lietuvių liaudis virsta tauta", atsakyčiau - kai lietuvių etninę bendriją siejantys ryšiai susimezga į tautai būdingą modelį, kai tautybė perauga į tautą: VIII-XIII a., t.y. pritariu knygos "Lietuvos etnogenezei" autoriams, kiek išplėtusi tautos formavimosi chronologinius rėmus.

Išreiškiama liaudies tautinė savimone jos racionalizuota, dokumentine forma nėra būtinas ir svarbiausias požymis, rodantis, kad jau susiformavusi tauta. Tačiau manyčiau, kad etnine bendrija, pasiekusia tautai būdingą laipsnį, galėtume laikyti tokia, kurioje atsiranda kuris nors savimonei reiškiantis sluoksnis. Tautoje ne visi sluoksniai ją reiškia, o tik kuris nors. Neraštingų pilininkų ar kaimynų (valstiečių sluoksnio) neparašyti tautinio identiteto manifestai nėra įrodymas, kad jie nebuvo tauta, arba kad lietuviai nebuvo susibūrę į tautą.

Tautinę savimonę kaip racionalizuotą motyvacijos sistemą, teikiama dokumentine forma ir reiškiamą valstiečių, amatininkų, proletariato, galima laikyti nacijos brandą pasiekusios etninės bendrijos požymiu. Tai gali vykti jau privalomo mokymo, beveik visuotinio raštingumo laikais, besiplėtojančių masinių informacijos ryšių laikais. Todėl tautinės savimonės pavidalas, jos vieta, reikšmingumas etninių ryšių sistemoje kiekvienai tautai galėtų būti nagrinėjami specialiai. Yra tautų, kurių nebesiejo bendroji kalba, teritorija, bet bendrijos išlaikė savo ryšius tautinės savimonės, religijos pagalba, kitos - išlaikydamos kalbą, tautinę savimonę; yra tautų, kurios išlaikė kalbą, tikėjimą, kai kuriuos bendrus papročius, tačiau skyrėsi socialine gyvensena ir tikėjimu, vėliau užrašė racionalizuotus tautinės savimonės paliudijimus. Vienos tautos ilgus amžius antrinį santykį išlaikė nuostatų, emocionaliajame lygmenyje, kitos tautos anksti iš tautinės savimonės ir identifikacijos motyvacijos (vykdyti garbingą misiją, skleisti savo tikėjimą, apšviesti, išvaduoti ir t.t.) padarė valstybinės ekspansijos įrankį ir siekė negausių tautų nušautinimo, o kartu ir savos teritorijos išplėtimo. Etninių ryšių, jų modelių įvairovėje reiktų pažvelgti į juos kaip į visumą, kaip į ryšių kompleksą, pabandyti nustatyti lietuvių istorijai būdingus objektyvius ryšius ir subjektyvaus antrinio santykio raiškos formas, apibūdinant etninio modelio raidos etapus, antrinio santykio reikšmę ir vaidmenį tiems raidos etapams. Tirdami lietuvių tautos istorinį raidos kelią, ypač XIX a., turėtume nagrinėti etninių ryšių gausumą, intensyvumą visuomenės sluoksniuose ir tarp jų, aiškintis jų objektyvų buvimą sluoksnio viduje, bendruosius ir specifinius ryšius tarp sluoksnių ir antrinio santykio raišką. Antai vieną bajorijos sluoksnį ar jo dalį galėtume vertinti kaip turintį gausius ryšius (kalbą, dalį papročių, bendros praeities pripažinimą ir vertinimą), kitą bajorų sluoksnio dalį, susietą su lietuvių tauta tik keliais belikusiais ryšiais - bendros praeities pripažinimu, panašiu gyvenimo būdu.

Tautinės savimonės jos racionalizuota, dokumentine forma reiškėjai, kaip minėta, visur yra raštingieji žmonės,

institucijos - sluoksnis, kurį sąlyginai galime vadinti inteligentija. Ją "maitina" feodalizmo laikais kilmingųjų-bajorų, dvasininkų, miestų patricijų ir turtingesniųjų miestiečių sluoksniai. Liaudies - valstiečių, amatininkų svoris gali būti visai nedidelis. Artėjant į naujuosius laikus ir irstant luomų uždaramui, inteligentiją papildo, "maitina" ir valstiečiai. Plintant raštingumui, susidaro sąlygos tautinę savimonę jau daryti veiksmingu valstybės politikos dalyku. Tai vyko XVIII a. pabaigoje per ir po Edukacinės komisijos reformų, kai bajorijos ir jau tarp visų mokslo siekiančiųjų buvo sąmoningai diegta lenkų tautinė samonė. Tai vyko istorinėmis aplinkybėmis, kai ir lietuviai, ir lenkai neturėjo savo valstybės, tačiau kultūrinės veiklos svertai dažniausiai buvo daug gausesnės, beveik pilna visuomenės struktūra gyvenančios lenkų tautos atstovų rankose.

XIX a. Lietuvoje susidarė ypatingos sąlygos: pagrindinė amžiaus tendencija buvo ta, kad daugiausia iš valstiečių sluoksnio vėl palaipsniui atsistatinėjo pilna lietuvių visuomenės struktūra. Lietuvoje brendo inteligentija, kurios dalies kilmė buvo valstietiška. Ši inteligentijos dalis ir ta, kuri buvo kilusi iš bajorų, išlaikiusių pagrindinius ryšius su lietuvių tauta, parengė pagrindinius XIX a. lietuvių tautinę savimonę liudijančius tekstus. Juos galima tik sąlygiškai vadinti liaudies savimonės tekstais. Jau per XIX a. žengiant tautai į XX a., stipriai plintant raštingumui, tautinė savimonė tampa reikšmingesnė etninių ryšių sistemoje ir darosi vis visuotinesnė. Tautinę savimonę, reiškiamą visų visuomenės sluoksnių (bet ne visų individų), manyčiau, reikėtų laikyti nacijos požymiu. Tad liaudis savo tautinę savimonę gali reikšti jau stipriai paplitus raštingumui, ir tokia etninė bendrija laikytina nacija.

Tautinės savimonės raiškos intensyvumas priklauso ir nuo objektyvių etninių ryšių gausumo, ir nuo jų istorinio raidos modelio, ir nuo sąlygų, kuriomis gyvena etninė bendrija. Ten, kur etninės bendrijos egzistencijai nėra iškilęs pavojus arba nėra trukdomas jos normalus gyvenimas, tautinės savimonės raiška gali nebūti labai intensyvi, jei

ir nėra specialiai panaudojama ekspansijai ar politikai. Normaliomis sąlygomis tauta ar nacija "būva" savo ryšių sistemoje, natūraliai juos keičia, papildo, pritaiko, tačiau nėra būtina intensyvi antrinio santykio raiška. Didžiosios tautos, turinčios savo valstybę, yra apsaugotos nuo ryšius traukiančių pavojų. Todėl suprantama didžiųjų tautinių valstybių - Prancūzijos, Anglijos visuomenės nesuvokimas, kodėl XX a. pabaigoje negausios Europos tautos, išliekančios žemėje tik intensyvių pastangų dėka, taip aktyviai, kai tik tai pasidaro įmanoma, reiškia savo tautinę savimonę. Šis reiškiny, tai vieno iš būtinų negausiai tautai ar nacijai ryšio stiprinimas, kai kiti ryšiai yra nuolatiniam pavojuje. Tai pastanga įgyti antrąjį kvėpavimą išliekant žmonijoje. Pilietinės savimonės dalykams reikėtų atskiro aptarimo. Čia nagrinėtini žmogaus ir valstybės santykiai, žmogaus buvimas socialinių ryšių tinkle ir jo santykis su jais, santykis ir nuostatos, požiūriai į valstybę - svetimą ar savą, tautos ir valstybės santykiai. Šiame tekste tų dalykų nesiimu aptarti.

TEZĖS DISKUSIJAI: VIDURAMŽIAI IR ANKSTYVIEJI NAUJIEJI LAIKAI

1. Lietuvių valstiečių tautinės ir pilietinės savimonės formavimosi procesai, vykę viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais, istoriografijoje specialiai netyrinėti ir argu ar šiandien mūsų istorijos mokslas jau subręšęs spręsti šią problemą. Todėl manytume, kad šioje diskusijoje svarbu ieškoti ne tiek konkrečių atsakymų, o apibrėžti spręstinių klausimų ratą, aiškintis šaltinius ir tyrimų būdus, kurie įgalintų vėliau atsakyti į juos.

2. Darbas su šaltiniais, reprezentuojančiais ūkinį bei socialinį Lietuvos kaimo gyvenimą XVI-XVIII a. (dvarų inventoriais ir pan.), parodė, kad juose, nors ir valstiečių aplinkoje surašytuose, medžiagos jų savimonės problemoms tirti nerasime. Aptariamo laikotarpio lietuvių, kaip ir visos Europos valstiečiai, vaizdžiai pavadinti "tylinčiąja feodalizmo dauguma", apskritai nepalikto rašytinių šaltinių, kurie galėtų atskleisti bent dalį jų savimonės paslapčių.

3. Valstiečių, kaip ir miestų žemutiniųjų gyventojų sluoksnių, savimonė sadaro visiškai atskirą ir mažai širtą ne tik Lietuvos, bet ir visos Vidurio bei Rytų Europos istoriografijos problemą.

Nepretenduodami į išsamią istoriografinę problemos analizę, diskusijai pateikiame tik kai kuriuos kaimyninių, storine raida Lietuvai artimų šalių istorikų samprotavimus ir teiginius, neretai kontroversiškus valstiečių tautinės ir politinės savimonės raidos klausimais. Tikėsimės, kad istorikų, daug giliau tyrusių šį fenomeną, ieškojimai, hipotezės bei išvados, sugretinus jas su istorinėmis lietuvių valstiečių savimonės klostymosi aplinkybėmis, atkreips mūsų tyrinėtojų dėmesį į perspektyvias, specialių studijų vertas temas¹.

4. Kiek supaprastinant, neišryškinant niuansų, galima būtų konstatuoti, kad Vidurio ir Rytų Europos šalių istorikai, tirdami bendrąsias tautinės ir pilietinės savimonės

problemas, ypač ankstyvuojų laikotarpiu, diskutuoja principiniu klausimu - ar galima teigti viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų valstiečius turėjus tautinę ir pilietinę savimonę?

Vieni deklaruoja, kad valstiečiai tokios, aiškai suvoktos, savimonės neturėję (pvz., B.Zientara, rašydamas apie tautinius vokiečių ir slavų konfliktus XIII-XIV a. ir jų visuomeninio poveikio diapazoną, teigia, kad tautinę savimonę turėjo tik tam tikri visuomenės sluoksniai: visų pirma dvasininkija, bajorija ir miestiečiai. Valstiečių masės liko nuošalyje, nors tai ir nereiškia, kad valstiečiai buvo tik pasyvūs tautinių konfliktų stebėtojai. Tačiau, dalyvaudami juose, valstiečiai vadovavosi kitais, ne tautinės savimonės padiktuotais motyvais².

Kiti neabejoja valstiečių tautinės savimonės egzistavimu jau nuo XIII a. (pvz., R.Hekas, sutikdamas, kad lenkų ir čekų tautinės ideologijos skiepytojais buvo feodalai, o valstiečiai liko už sąmoningos tautos ribų, polemizuodamas su B.Zientara ir F.Grausu, teigiančiu, kad ikihusitinių laikotarpio čekų valstiečiai neturėję tautinės savimonės, pabrėžia, jog tai nereiškia, kad jie visiškai neturėjo tautinės savimonės pojūčio. Faktai, autoriaus nuomone, liudija, kad kaimo gyventojai jau tada buvo tautinės ideologijos veikiami³.

5. Vidurio ir Rytų šalių istorikai, pripažįstą viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais egzistavus valstiečių tautinę ir pilietinę savimonę, pabrėžia, kad jos klostymosi raida buvo šuolinė. Išskiriami tam tikri šio proceso intensyvėjimo ir atoslūgio periodai, aptariamai juos lėmę svarbiausieji veiksniai:

5.1. - Kova su vokiečių (plačiau suprantant - apskritai "svetimų") agresija.

Tyrinėtojai, visų pirma lenkų, ilgą laiką išskirdavo labiausiai pabrėždavo būtent šį veiksni, vertindami jį kaip tautinės ir pilietinės savimonės katalizatorių (pvz., R.Hekas atkreipia dėmesį, kad karo istorijos tyrinėtojų duomenys įrodo, jog karių masę sudarė valstiečiai. Kovų su svetimtaučiais prisiminimai turėjo palikti pėdsakų valstiečių atmintyje ir formuoti jų pasaulėvaizdį⁴.

Koks buvo analogiškų XIII-XV a. Lietuvos karų su

Vokiečių ordinais poveikis aktyviai juose dalyvavusių lietuvių valstiečių tautinės ir pilietinės savimonės klostymuisi - šis klausimas tebelaukia savo tyrinėtojo.

Pastaruoju metu Vidurio ir Rytų Europos istorikai, nepaneigdami, tik mažiau akcentuodami, neabsoliutindami šio veiksnio reikšmės, išplėtė tyrimų diapazoną į kitas, visų pirma kultūros reiškinių, sferas.

5.2. - Ekonominiai ir kultūriniai kontaktai su "svetimais".

Santykių su "svetimais" platesniame kontekste, tautinės ksenofobijos ir megalomanijos problemos seniai domina istorikus. Jos neatsiejamos ir nuo lietuvių tautinės savimonės (taip pat ir valstiečių) proceso. Čia iškyla daug tyrinėtinų problemų (pvz., "svetimo" samprata lietuvių valstiečių sąmonėje; pagal kokius požymius jie išskirdavo "svetimus"; kiek plati buvo sąvokos "savas" prasmė - kaimo, dvaro, apylinkės, valstybės, tautos kategorijomis; ar galima šiomis šiuolaikinėmis sąvokomis operuoti, kalbant apie viduramžių ir ankstyvųjų naujųjų laikų epochos savimonę; kokiais būdais - dvaro siuntimai, valstiečių prekyba, bėgimas į miestus ir t.t. - valstiečiai kontaktuodavo su "svetimais", kaip tai veikė jų sąmonę ir pan).

5.3. - Bažnyčia - valstiečių tautinės ir pilietinės savimonės ugdytoja.

Šis teiginys ypač akcentuojamas lenkų ir čekų istorinėje literatūroje, dažnai prisimenant O.Balcerio, dar XX a. pradžioje suformuluotą mintį, kad viduramžiais valstiečio sielą formavo dvasininkija. Naujų tyrinėjimų autorius R.Hekas, apibūdindamas husitų judėjimą, kaip intensyviausio čekų valstiečių tautinės ir pilietinės savimonės klostymosi laikotarpį, pabrėžia, kad čekų liaudies masių politizavimosi procesas, skatinamas dvasininkijos, buvęs tokio plataus masto, kokio dar nežinojo to meto Europa⁵.

Lietuvos istorikams dar teks atsakyti į šį sudėtingą klausimą - ar bažnyčia tapo lietuvių valstiečių tautinės ir pilietinės savimonės ugdytoja viduramžiais ir ankstyvaisiais naujaisiais laikais.

5.4. - Sąvokos - kalba, tauta, valstybė - valstiečių sąmonėje.

Kalbos poveikis tautinės bei pilietinės savimonės procesui

iki šiol yra viena labiausiai diskutuotinių problemų (pvz., B.Zientara teigia, kad kalba, kaip tautinės priklausomybės kriterijus, iškyla virš visų kitų Vidurio Europoje XIII-XV a., o paskui, po laikino atsitraukimo į antrą planą XV-XVIII a., XIX a. sugrįžta su nauja jėga⁶. J.Topolskis įsitikinęs, kad viduramžiais nereiktų pervertinti kalbinių ryšių. Kalba tais laikais buvo suprantama daugiau kaip įrankis, o ne skiriamasis požymis. Viduramžių ir naujųjų laikų sandūroje pastebimi pasikeitimai ...⁷ R.Hekas, iškęles sudėtingą klausimą, koku būdu neskaitlinga feodalinė čekų tauta sugebėjo atsispirti vokiečių ir europinės lotyniškosios kultūros antplūdžiui, išplėtoti savą kalbą, išvardija 3 svarbiausius veiksnius: 1) čekų liaudies masių prisirišimą prie gimtosios kalbos; 2) pakankamai aukštą liaudies masių civilizacijos ir kultūros lygį; 3) čekų feodalų, išgąsdintų vokiečių patricijato ir dvasininkų įtakos stiprinimo, pastangas pabrėžti savo čekiškumą.⁸

Kaip kalbos, tautos, valstybės sąvokas suvokė lietuvių valstiečiai, kaip kito jų samprata, kintant kalbinei ir valstybinei situacijai Lietuvoje ir į kitus panašius klausimus reiktų ieškoti atsakymo ir mūsų tautinės ir politinės savimonės tyrinėtojams.

Aptartosios dominuojančios Vidurio ir Rytų Europos istorikų darbuose temos galėtų sudaryti ir lietuvių valstiečių tautinės ir pilietinės savimonės tyrimų fundamentą, virš kurio turėtų iškilti kur kas sudėtingesnės, išplėtotos teorinės konstrukcijos statinys.

6. Tradiciniai, negausūs, dažnai netiesioginiai šaltiniai (metraščiai, kronikos bei kiti istoriniai-literatūriniai viduramžių ir naujųjų laikų aprašymai, folkloras, dvasininkų pamokslai, adresuoti liaudžiai ir pan.), kuriuose valstiečių tautinės ir pilietinės savimonės įrodymų ieško Vidurio ir Rytų Europos istorikai, gerai žinomi, tik kol kas mūsų tyrinėtojų beveik nepanaudoti minėtajam tikslui.

7. Vėliau nei kaimyninių šalių istorikai, pradėdami lietuvių valstiečių tautinės ir pilietinės savimonės tyrimus, esame savotiškai geresnėje padėtyje - galime istoriografiškai išanalizuoti, kritiškai įvertinti atliktą darbą, išvengti tradicinių probleminių schemų, perdėto pasitikėjimo šalti-

niū teikiama informacija bei jų sukūriamų iliuzijų, nesiremiant argumentais, išplėstais iš bendro konteksto, nepreciziško, intuityvaus prado, suprantant terminus ir sąvokas, perdėto jų modernizavimo ir perkėlimo iš XIX-XX a. istorinių realiųjų į viduramžius bei naujuosius laikus ir kt.

LITERATŪRA

¹Gawlas S. Stan badań nad polską świadomością narodową w średniowieczu // Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich: Pamięci Benedykta Zientary. 1929-1983. Warszawa, 1990. S. 149-194; Graus F. Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter. Sigmaringen, 1980; Heck R. Uwagi o rozwoju polskiej świadomości narodowej w średniowieczu // Studia nad rozwojem narodowym Polaków, Czechów i Słowaków / Pod red. R.Hecka. Wrocław etc. 1976. S. 5-24; Heck R. Świadomość narodowa i państwowa w Czechach i w Polsce w XV wieku // Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17-21 września 1968 r.: Referaty. Warszawa. 1968. T. 1. S. 126-151; Kot St. Świadomość narodowa w Polsce w. XV-XVII // Polska złotego wieku a Europa: Studia i szkice. / Wyboru dokonał, przygotował do druku i wstępem opatrzył H.Barycz. Warszawa, 1987. S. 91-113; Swojskość i cudzoziemszczyzna w dziejach kultury polskiej. Warszawa, 1973; Tazbir J. Polska świadomość narodowa XVI-XVIII wieku // Studia nad rozwojem narodowym Polaków, Czechów i Słowaków: Prace Polsko-Czechosłowackiej Komisji Historycznej / Pod red. R.Becka. Wrocław etc. 1976. S. 25-46; Zientara B. Konflikty narodowościowe na pograniczu niemiecko-słowiańskim w XIII-XIV w. i ich zasięg społeczny // Przegląd historyczny. 1968. T. 59. Z. 2. S. 197-213.

²Zientara B. Op. cit. P. 212.

³Heck R. Uwagi... S. 6.

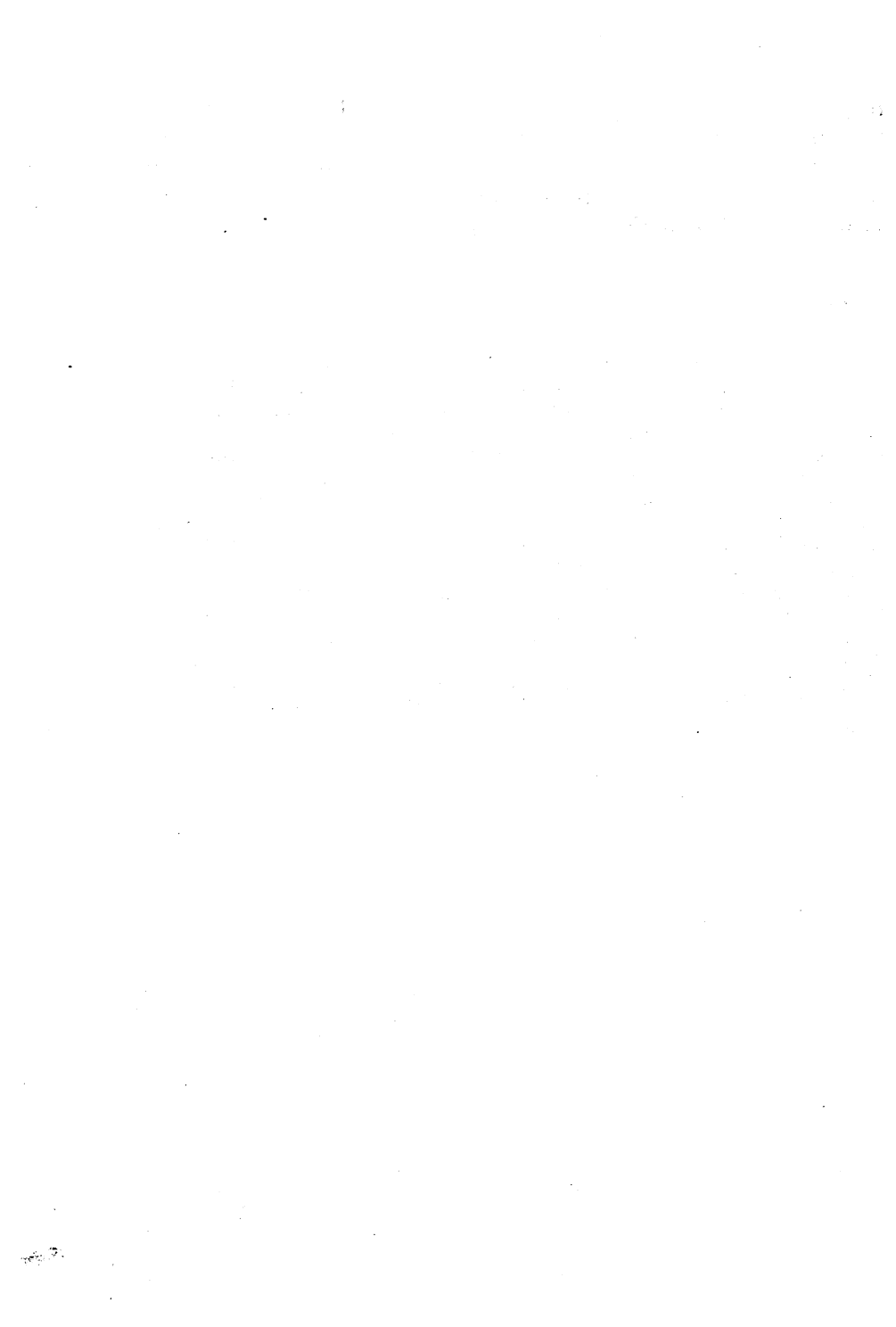
⁴Ten pat. P. 7.

⁵Ten pat.

⁶Swojskość i cudzoziemszczyzna... S. 24.

⁷Ten pat. P. 337

⁸Heck R. Uwagi... S. 16-17.

VALSTIEČIŲ TAUTINĖS-PILIE TINĖS SAVIMONĖS KLAUSIMU

Iki pastorojo meto teiginys, jog valstietija ilgus amžius buvo svarbiausia lietuviybės sergėtoja bei puoselėtoja, tartum nekėlė didelių abejonių. Išties - kalba, papročiai, žodinė kūryba - ypač svarbūs tautos kultūros veiksniai išsilaikė būtent kaime. Kitą vertus, "kaimo lietuviybės" išaukštinimas sietinas su XIX-XX a. politinėmis, socialinėmis realijomis. XIX a. vykęs lietuvių tautinis atgimimas ir siekis atsispirti polonizacijai, kultūroje vedė prie neišvengiamo "lietuviškumo" ir "lenkiškumo" susidūrimo. Palaipsniui kalba virto bene pagrindiniu tautinio identiteto kriterijumi. Taigi didžioji dalis lenkiškai kalbėjusios Lietuvos bajorijos tartum savaime atsidūrė už lietuvių tautos kultūrinių ribų.

Priešprieša neišnyko ir XX a. pradžioje, kai lietuvių tauta galop įgavo naujųjų laikų nacijos pavidalą. Siekiai atkurti atskiras Lietuvos ir Lenkijos valstybes, bei juos lydėję konfliktai suaktualino atrodytą jau turėjusį būti užmirštą uždavinį - nubrėžti takoskyrą tarp "grynos lietuviškos" ir "nelietuviškos" kultūros. Daugeliui bajoriškos kilmės Lietuvos gyventojų tai buvo skaudi dilema. Lietuvos Respublikos vadovybės įvykdyta radikalesnė nei Lenkijoje žemės reforma, nuo 1926 m. įsivyravusi tautinė ideologija sustiprino lenkiškai kalbančių Lietuvos dvarininkų prolenkišką orientaciją. Pokario meto represijos, repatriacija į Lenkiją nutraukė gyvą giją, siejusią mūsų visuomenę su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) bajorijos palikuonimis.

Sovietinė propaganda, remdamasi klasių kovos, dviejų vienos tautos kultūrų bei panašiais teiginiais, stengėsi įtvirtinti savotišką lietuvių tautos "valstietiškos kilmės" teoriją. Pokario oficialioji istoriografija tartum pratęsė lig tol vyravusią tendenciją lietuvibę sieti su liaudimi, bajorijai

paliekant tautiškai nesusipratusio, reakcinio luomo įvaizdį.

Dabartiniu laikotarpiu, visuomenei atsidūrus ties nauju raidos slenksčiu, bandant naujai žvelgti į praeitį, vėl aktualiomis tampa tautos formavimosi problemos. Vėl iškyla klasikinis klausimas: "iš kur atėjome ir kur einame?". Neatsitiktinai pastaruoju metu paskelbta svarių istorinių darbų, suteikiančių galimybę, atsisakius išankstinių politizuotų nuostatų, išplėsti lietuvių tautos kultūros istorinę sampratą ir suvokti, jog esame ne tik "valstiečių tauta", bet ir LDK bajorijos daugialypių kultūros tradicijų paveldėtojai. Šitai itin svarbu, stebint vis didėjantį susidomėjimą LDK istoriniu palikimu kaimyniniuose kraštuose.

Analizuojant lietuvių tautos (nacijos) formavimosi raidą, neišvengiamai tenka pažvelgti į Lietuvos situaciją XVIII a. pabaigoje. Būtent paskutiniaisiais Lenkijos ir Lietuvos valstybės gyvavimo dešimtmečiais vykę socialiniai bei idėjiniai procesai lėmė esminius pokyčius. Tai buvo tam tikra riba, kurią peržengus Lietuvos (kaip ir Lenkijos) visuomenė turėjo atsidurti kokybiškai naujoje etnosocialinėje situacijoje. Anot lenkų istoriko T. Vasilevskio (T. Wasiliewski), XVIII a. pabaigoje Abiejų Tautų Respublika stovėjo dviejų savarankiškų - lenkų ir lietuvių - tautų formavimosi kelyje (tiesa, jo nuomone, abi tautos jau buvo "lenkakalbės")¹. Valstybės žlugimas sutrikdė ir deformavo šį objektyvų vyksmą.

Prieš bandant atsakyti į klausimą, ar XVIII a. pabaigoje Lietuvos valstietis turėjo tautinę ir pilietinę savimone, derėtų nustatyti kriterijus, kuriais remiantis galima tai patvirtinti ar paneigti. Žinios apie valstietijos dvasinį gyvenimą, jos požiūrį į socialinę-politinę to meto tikrovę ir savo vietą joje yra labai ribotos. Vyravusi žodinė, folklorinė valstiečių kultūra neleidžia daryti gilesnių, apibendrinančių išvadų. Pagrindinę informaciją mums suteikia kitų visuomenės sluoksnių ir pirmiausia to meto šviesuomenės šaltiniai. Savaime suprantama, jog bajorijos, besirėmusios luominio išskirtinumo principais, požiūris į valstietiją buvo subjektyvus. Manytume, kad

pavieniai valstiečių pilietinės savimonės išraiškos faktai yra būtina, bet nepakankama sąlyga jos brandumo lygiui konstatuoti. Kiekybiniai pokyčiai turėjo atvesti į naują kokybę - valstietį, kaip pilnateisį visuomenės, valstybės, pagaliau tautos narį, per jėgą ar iš įsitikinimo, turėjo pripažinti krašto elitas. Juolab, jog Lenkijos ir Lietuvos valstybėje bajorija sudarė dešimtą dalį visuomenės (tai 4-5 kartus daugiau nei kitose Europos šalyse).

Paskutiniojo XVIII a. ketvirčio Respublikos visuomeninį gyvenimą lėmė du pagrindiniai faktoriai - švietėjų epochos idėjos bei siekiai išgelbėti žlungančią valstybę. Vakarų Europos švietėjų sąjūdis plėtojosi stiprėjant kapitalistiniams santykiams. Tuo tarpu Lenkijos ir Lietuvos valstybėje, kaip ir kitose Vidurio Europos šalyse, buržuazinės pakraipos švietėjų idėjos lenkė socialinius-ekonominius poslinkius, tarnavo jų katalizatoriumi. Ši neatitikimą buvo įmanoma įveikti tik esant atvirai kultūrinei terpei, sudarant palankias sąlygas plisti moderniausioms to meto Europos idėjoms. A.J.Greimo žodžiais tariant, ekonominė ir socialinė krašto istorija atsiskyrė nuo kultūros vertybių istorijos².

Tačiau idėjų perėmimas nereiškia jų beatodairiško kartojimo. Lenkijos ir Lietuvos valstybėje šios idėjos transformuodavosi, įgydamos specifinių, krašto ypatybes atitinkančių bruožų. Priešingai nei Vakarų Europoje, kur švietėjai propagavo universalizmą bei kosmopolitizmą, o kai kas, pvz., Sen Pjeras (Saint-Pierre) Ž.Ž.Ruso (J.J.Rousseau) netgi bendros Europos respublikos įsteigimo mintį. Abiejų Tautų Respublikoje valstybingumo problema buvo bene svarbiausias rūpestis. Tai atsispindėjo požiūryje į kultūrą. Apskritai švietėjai, sekdami Volteru (Voltaire), kultūrą suvokė kaip pagrindinį istorijos raidos matą vienetą. Valstybingumas bei pilietiškumas stipriai veikė to meto Respublikos kultūrinį gyvenimą ir ypač švietimo sritį. Daugumos nuomone, būtent mokykla turėjo išugdyti jaunąją kartą, kuri sugebėtų išgelbėti ties praradę atsidūrusią valstybę. Suprantama, tuo metu pirmiausia viltys sietos su bajoraičiais. Reikia neužmiršti, jog Vakarų Europos mąstytojai įvairiai vertino liaudies švietimą. Fiziokratai, Dalamberas (d'Alambert) pasisakė už liaudies

švietimą, tuo tarpu Volteras, Ž.Ž.Ruso laikėsi priešingos nuostatos. Ž.Ž.Ruso veikale "Pastabos apie Lenkijos valdymą ir siūlomą jo reformą", teigdamas, jog pagrindinis auklėjimo tikslas yra patrioto-piliečio ugdymas, pastarąjį suvokė tik kaip bajorijos atstovą. M.Lukšienės nuomone, jis iš esmės ir nekėlė klausimo nei kaip parengti baudžiauninką laisvei, nei kaip perauklėti bajorą, kad šis norėtų gyventi be baudžiauninko³. Čia derėtų prisiminti A.Maceinos mintį, kad pasaulėžiūra perteikiama ir palaikoma ne teoriniu jos išdėstymu, bet asmeniniu išpažinimu⁴. Šiuo atžvilgiu dalis Lietuvos bei Lenkijos šviesuomenės pažengė toliau nei jų idėjiniai mokytojai. J.L.Chreptavičius, vyskupas I.Masalskis, žymiausi XVIII a. pabaigos švietimo reformos iniciatoriai, ne tik savo dvaruose suteikė valstiečiams laisvę, bet ir visomis išgalėmis rūpinosi valstiečių vaikų mokymu.

Dauguma Edukacinės komisijos narių, remdamiesi fiziokratizmo doktrina, suvokė būtinybę šviesti liaudį, anot I.Masalskio, "šią taip garbingą žmonių visuomenės klasę"⁵. Tačiau Edukacinės komisijos švietimo koncepcija liko luominio pobūdžio. Tai akivaizdžiai atspindi A.K.Čartoriskio pateikiamas švietimo reformos projektas. Autorius suformulavo diferencijuotus liaudies ir bajorų auklėjimo tikslus ir būdus. Remiantis projektu, skirtingų luomų mokiniams turėjo būti skirtingai ugdomas "patriotizmo" ir "pilietinės pareigos" suvokimas. Valstiečio pareigos apibrėžiamos akivaizdžiais ir nesudėtingais reikalavimais - dora, darbštumas, paklusnumas. Netgi su tėvynės samprata, kuri atrodytų nekvestionuotina, valstiečio vaikas susipažindavo kitaip nei jo bendraamžis bajoraitis. Jam tėvynė pirmiausia turėjo asocijuotis su vietove, kur gimė ir gyvena.

Tuo tarpu vidurinėse mokyklose, kuriose daugiausia mokėsi bajoraičiai, patriotizmo ir pilietiškumo ugdymui skirtas pirmaeilis vaidmuo. Šiuo tikslu mokyklose buvo įvestas dorovės mokslas ("nauka moralna"), kuris apėmė religiją, prigimtinę teisę, ekonomiką ir politiką. Edukacinės komisijos vadovybei dorovės mokslas buvo ne vien abstraktaus humanizmo ar patriotizmo formavimo įrankis.

Doroviniu auklėjimu siekta mokiniams įdiegti ir grynai pragmatiškas savybes. Programų autoriai, įgyvendindami reformų politiką, vidurines mokyklas įpareigojo dorovinį auklėjimą sieti su ūkininkavimo problemomis. Pirmiausia mokyklos privalėjo auklėjamiesiems įskiepyti kritines pažiūras viskam, kas smukdė valstybės ekonominį potencialą, išstumti visus neigiamus bajorijos papročius, vedusius prie nuskurdinimo (dar buvo gyvas prisiminimas, kai Saksų laikais paplitęs girtavimas, palaidas gyvenimas tapo savotišku bajoro garbės kodekso bruožu). Programų ir vadovėlių autoriai, remdamiesi švietėjų idėjomis, savo veikloje bandė suformuoti filosofinę argumentaciją, jog neveiklus gyvenimas yra paprasčiausias gamtos įstatymų laužymas. Vakarų Europos buržuazijos ideologai ir pedagogai darbą iškėlė į pirmą vietą, siedami jį su turtėjimo galimybe. Sekdama jais, Edukacinė komisija mokyklose bandė įtikinti bajorų jaunuomenę, kad darbas, priešingai feodaliniai pažiūrai, nėra vertas paniekos, o yra neišvengiama būtinybė, Dievo suteikta dovana. Taip buvo laužomas homo feodalis mentalitetas.

Požiūrio į darbą pokyčiai transformavo ir būsimųjų dvarininkų požiūrį į valstietį-baudžiauninką. Galbūt taip buvo pasėti grūdai, kurie po kelių dešimtmečių davė derlių? A. Janulaičio duomenimis, 1817 m. įvykdžius 1357 Lietuvos dvarininkų apklausą, vos 45 iš jų pasisakė prieš laisvės suteikimą valstiečiams⁶. (Lietuvos inkorporavimas į Rusijos imperijos sudėtį užkonservavo baudžiąvą ir nuslopino XVIII a. pabaigoje ryškėjusias tendencijas).

Požiūris į liaudies švietimą atspindėjo epochos prieštaringumą. Bajorijos dauguma valstietį suvokė kaip tam tikrą objektą, kuriuo reikia rūpintis, orientuoti jo veiklą. Tačiau didėjantis susidomėjimas liaudies padėtimi, jos vieta visuomenėje rodo vykusią krašto šviesuomenės pažiūrų transformaciją. Valstietis palaipsniui iš "objekto" virsta "subjektu". 1791 m. gegužės 3 d. Konstitucija pilietines teises, greta bajorų, suteikė ir miestiečiams (to meto supratimu, taip pat liaudžiai). Praėjus vos trejiems metams, sukilėlių vyriausybė Poloneco universalu paskelbė valstiečius laisvais ir pripažino jiems pilietines teises.

Deja, pilietinių teisių pripažinimas dar nereiškė realaus socialinio, politinio ir kultūrinio pilnateisiškumo. Švedijoje, ilgą laiką vienintelėje didžiojoje Europos valstybėje, kurioje valstiečiai turėjo savo atstovus Riksdage, net XVIII a. valstiečiai-deputatai nebuvo įleidžiami į "slaptųjų komitetų", svarščiusių svarbiausius valstybės gyvenimo klausimus, posėdžius. Skandinavijos dvarininkai dažniausiai į valstietį žvelgė ne kaip senjoras į vasalą, bet kaip žemės savininkas į nuomininką. Tuo tarpu asmeniniai santykiai buvo grindžiami šeimininko-tarso principu. Dvarininkas galėjo reikalauti pabrėžtinios pagarbos sau, o valstietį bausti.

Kita vertus, valstiečiai, įgiję pilietines laisves, dar ilgai išsaugodavo konservatyvų mąstymą. Taip porevoliuciniu laikotarpiu Prancūzijoje daugelis valstiečių neigiamai vertino naujus įstatymus, laužiusius ankstesnes, nusistovėjusias ir todėl, jų nuomone, priimtinesnes teises normas. Svariu valstiečių pilietinės savimonės brandumo išraiškos faktoriumi derėtų laikyti valstietijos gebėjimą integruotis į elitarinės kultūros kontekstą. Atitinkamai visuomenės elitas turėjo "atrasti" liaudiškąją kultūrą. Prasidėjus luominių sistemų irimui, didėjant socialinei diferenciacijai, kultūrinio suartėjimo procesas vyko neadekvačiai. Bajorijos tradicijos įtakoje liaudies (ypač miesto) kultūrinę orientaciją. Savo ruožtu, smulkūs bajorai, išlaikydami pabrėžtą psichologinį išskirtinumą, neretai buitiniu bei dvasiniu gyvenimu niekuo nesiskyrė nuo greta gyvenančio valstiečio.

Nors klasicizmo estetinė pasaulėžiūra neigė liaudiškumą, besiformuojanti liaudies ir profesionaliosios kultūros abipusė sąveika ryškėjo net dailėje. Pavyzdys - P.Smuglevičiaus kūryba. Šalia religinės, istorinės, mitologinės tematikos, dailininkas kūrė buitinio žanro kompozicijas. Valstiečių atvaizdai ("Lietuvos valstiečiai", "Krokvos valstiečiai smuklėje") pasižymėjo netgi subtilesne psichologine charakteristika nei reprezentaciniai didikų portretai.

Išskirtinė reikšmė, laužant liaudies kultūrinį, dvasinį izoliuotumą teko Bažnyčiai. XVIII a. stiprėjant Bažnyčios įtakai valstietijai, plėtėsi, įgydama krikščioniškojo uni-

versalizmo elementus, valstiečio pasaulėžiūra. Lietuvos dvasininkai (M.Karpavičius, V.Kalinskis, K.Lukauskas, K.Bo-gušas ir kt.) buvo pagrindiniai baudžiavos kritikai. Pasirinkusi dvasininko profesiją, valstiečių jaunuomenė turėjo galimybę lengviausiu keliu pakilti į aukštesnę socialinę pakopą. Bažnyčia ilgą laiką išliko bene vienintele vieta, kur valstietis pamaldų metu galėjo pasijausti bent prieš Dievą lygus su bajoru.

Įvairių socialinių sferų kultūriniai procesai, nežiūrint akivaizdžių skirtumų, vystėsi ne tik sąveikaudami, bet neretai ta pačia kryptimi. Galima atsekti liaudies ir elito kultūrų požiūrio tapatumą į tokią fundamentalią kategoriją, kaip "savas-svetimas". Šis daugelį šimtmečių liaudies sąmonėje vyravęs antagonizmas nuo XVIII a. pabaigos ima silpti, kartu susidaro galimybė priimti išorės mąstymo bei elgsenos modelius. Panašių pokyčių būta ir tarp bajorijos.

Greta prasidėjusio įvairių kultūrinių sluoksnių suartėjimo, ryškėjo ir priešingos tendencijos, kurias lėmė antinominis švietimo epochos pobūdis. Švietėjų idėjų plitimas, mokslo žinių populiarizacija, švietimo sistemos modernizacija didino liaudies ir elito kultūrinį atotrūkį. Tarp valstiečių, kaip ir anksčiau, vyravo folklorinė-mitologinė pasaulėjauta. Tuo pat metu šviesuomenė stengėsi išgyvendinti lig tol dar jos sąmonėje išlikusius tradicinius liaudiškus vaizdinius, papročius, tikėjimus, kurie imti traktuoti kaip atgyvenos ir prietarai. Apskritai Vakarų Europos švietėjų ideologai liaudies papročius siejo vien su "barbariškumu", "tamsumu", girtuoklyste ir nusikalstamumo šaltiniu.

Liaudies kultūros atradimas tai jau romantizmo, savotiško kultūrinio primityvizmo komponentas, tam tikras atsakas į švietėjų nuostatas. Romantizmo epochos veikėjai sutapatino sąvokas "senovinis" - "liaudiškas", supriešino protą - tradicijas, sąmoningumą - gamtiškumą, intelektą - instinktus. Stiprėjant tautinei savimonei, natūraliai imta ieškoti savo šaknų. Romantikai, idealizuodami valstietiškas tradicijas ir kultūrą, matė joje tautos vientisumo ir dvasinio integralumo garantą. Romantizmo epocha sužadino domėjimąsi liaudies kultūra. Patys terminai

"liaudies daina", "liaudies pasaka", "liaudies padavimai", apskritai "liaudies kultūra" Europoje pasirodė tik XVIII a. pabaigoje.

Svarbiu romantizmo epochos bruožu laikytinas domėjimasis gimtąja kalba. O Lietuvoje, priešingai, XVIII a. vis labiau plito lenkų kalba. Šis reiškinys palietė ne tik bajoriją bei miestiečius, bet taip pat ir valstiečius, ypač gyvenusius arčiau polonizuotų dvarų ir miestų. Valstiečiai su lenkų kalba susidurdavo dvare, bažnyčioje, mokykloje. Jiems buvo stengiamasi įteigti, jog lietuvių kalba esanti "pagoniška", "chamska mowa". Tačiau kai kurių šviesiausių to meto asmenybių požiūris į lietuvių kalbą nebuvo toks tiesmukiškas. Vilniaus universiteto rektorius M. Počobutas, pasisakydamas prieš ketinimą lotynų kalbą moksle pakeisti lenkų kalba, lietuvių kalbą lygino su didžiųjų kultūrų kalbomis. Vėliau panašią pažiūrą išreiškė K.Bogušas 1808 m. išleistame traktate "Apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę". Autorius, prisipažinęs, jog "net tie, kurie lietuviškai moka, gėdisi viešai prakalbėti ta kalba", toliau rašė: "lenkai savo kalba turi neišmatuojamus literatūros lobius, kurių, deja, lietuviams stinga todėl, kad jų mokslininkai rašė ne lietuvių, o lotynų ar lenkų kalba"⁷ (pabraukta mano - A.N.). K.Bogušui lietuvių kalba nebuvo vien liaudies kalba, jam neegzistavo, anot E.Aleksandravičiaus, "paradoksalios žodžių "Lietuvos" ir "lietuvių" priešpriešos"⁸. Jo požiūriu, rašto ar kasdieninė kalba nelėmė asmens tautinės ir kultūrinės priklausomybės.

Romantizmo idėjos Lietuvoje ėmė skliti XIX a. pirmoje pusėje, kai kraštas jau buvo patekęs į Rusijos imperijos sudėtį ir dažniausiai kultūrinius-idėjinius procesus užgožė politiniai motyvai. Taip mūsų sąmonėje lietuvis bajoras unijinės valstybės atkūrimui "paaukojo" savo tautinę tapatybę ir lietuvis valstietis savaime liko vienintelis lietuvybės sergėtojas.

LITERATŪRA

¹Wasiliewski T. Wielkie Księstwo Litewskie w dobie Rzeczpospolitej Obojga Narodów (1569-1795): Federacja dwóch państw narodów czy państwo jednolite? // Lithuania. 1990. Nr. 1. S. 76.

²Greimas A.J. Istorijos vaizdai ir istorinė galvosena // Iš toli ir iš arti: Literatūra, kultūra, grožis. V., 1991. P. 333.

³Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje: XVIII a. antroji - XIX a. pirmoji pusė. V., 1985. P. 44.

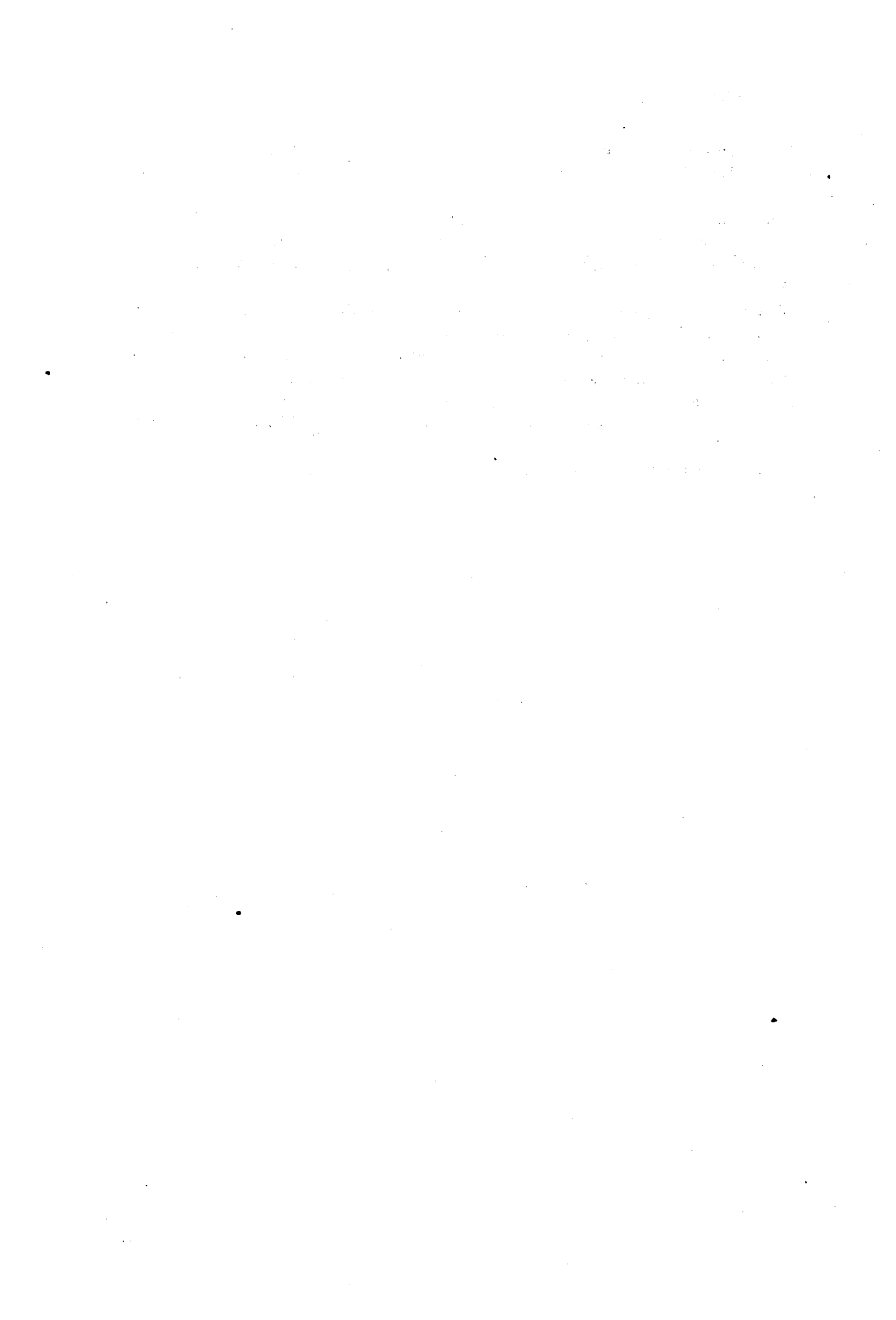
⁴Maccina A. Pedagogikos istorija. K., 1939. T. 1. P. 4.

⁵Lukšienė M. Pedagoginė mintis XVIII a. antroje pusėje // Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai. V., 1983. P. 106.

⁶Janulaitis A. Baudžiamų panaikinimo sumanymai Lietuvoje (1817-1819). K., 1929. P. 46.

⁷Bohusz K. O początkach narodu i języka litewskiego. Warszawa, 1808. S. 3.

⁸Aleksandravičius E. Atgimimo istorijos slenksčiai // Kultūros barai. 1990. Nr. 11. P. 62.

III. RECENZIJOS

Jūratė Kiaupienė

TAUTINĖ, LUOMINĖ IR VALSTYBINĖ SAVIMONĖ VUDURAMŽIAIS. TYRINĖJIMO PROBLEMAS

1990 m. pradėtosios leisti "Lietuvių atgimimo istorijos studijos"¹ gražina mus prie svarbiausių, pamatinių tautos ir valstybės egzistencijos problemų. Svarstydami Atgimimo fenomeną, keldami klausimą, kiek kartų lietuvių tauta atgimė, turėtume grįžti ir prie jos ištakų - tautinės ir valstybinės savimonės susiklostymo ir išsiplėtojimo.

Tai tapo akivaizdu jau pirmojojo Atgimimo koncepcijos svarstymo metu. Diskusijos dalyviai, kalbėdami lyg ir tik apie XIX a. tautinį atgimimą, vis grįždavo keletą šimtmečių atgal. Ir ne tik ieškodami Atgimimo istorinių sąsajų su praeitimi. Priežastys, verčiančios remtis tautos feodalinio laikotarpio, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) valstybingumo patirtimi, glūdi kur kas giliau.

Jas apčiuopia ir suformuluoja A.Šlogeris, rašydamas, kad "ne tauta yra tautinės savimonės priežastis, o priešingai: tautinė savimonė yra tautos, kaip kolektyvinio individo, atsiradimo prielaida"².

Kaip istorinės tautos tapsmą, Atgimimą suvokia ir E.Aleksandravičius³.

Trumpute, bet prasminga replika diskusijoje didžiulį tautinės ir valstybinės savimonės sampratos klodą pajudina D.Kuolys, suformulavęs mintį, kad neturėtume tautinio atgimimo sieti vien su XIX a., nes tautystės idėjos suabsoliutinimą ir valstybingumo siekį galime išvelgti ir renesansinėje Lietuvoje, kurioje nebūta nei gausiau susibūrusios buržuazijos, nei kapitalistinių gamybos santykių⁴.

Savitu būdu ieškodamas Atgimimo pradžios atskaitos taško, į diskusiją įsijungė A.Tyla, konstatavęs, kad XIX a. parašytieji Simono Daukanto Lietuvos istorijos veikalai buvo adresuoti ne tik bajorų, bet ir platesniems visuome-

nės sluoksniams, kurie tradiciškai nebuvo laikomi tautos dalimi. Ši Lietuvos istorijos išplukdymą į kitus socialinius vandenis A.Tyla pavadino tautinės savimonės bajorų luomo monopolio panaikinimu. Ir čia pat atsargiai, jautriai įsiklauses į istorinį lietuvių tautos atsivimą, lyg ir suabejoja pačių bajorų luomo monopolio tautinės savimonės sferoje egzistavimu⁵.

Suabejojęs, A.Tyla palletė vieną sudėtingiausių, daugabriaunų tautinės ir valstybinės savimonės problemos grandžių - liaudies vaidmenį savimonės klostymosi ir plėtojimosi procese feodalinės valstybės ir visuomenės sąlygomis. Iškėlė klausimą, ar egzistavo sąveika tarp bajorų luomo, tapatinamo su tauta, ir liaudies, kokių būta šios sąveikos raiškos formų.

Šios mintys artimos prieš gerą dešimtmetį I.Lukšaitės suformuluotiems teiginiams. Aptardama Lietuvos kultūrą vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu, jos raidos socialines-politines aplinkybes ir bruožus, I. Lukšaitė pažymi: "Be abejo, kultūros raidos formų išskyrimas į liaudies ir institucinę XVII a. yra sąlyginis, kadangi nė viena iš jų nebuvo visai uždara; abiejų šių formų sąveika XVII-XVIII a. yra tyrinėtina plačiau". Ir pratęsia mintį, pabrėždama, kad viena iš socialinių grupių kultūras jungiančių grandžių tautoje, tarp kitų, yra tautinė savimonė. Įvertindama susiklosčiusią realią istorinę situaciją LDK, autorė rašo: "XVII-XVIII a. tautinės savimonės idėja silpnai plėtojosi, vyravo luominis požiūris į tautą: "tautą esanti bajorų luomas visoje Žečpospolitoje". Tik vienam kitam iš bajorijos, pažangiųjų XVII a. mintytojų tautos sąvokoje buvo vietos ir liaudžiai. Luominius interesus bajorija vertino aukščiau už tautos ir valstybės poreikius, o tai nebrandino tautinės savimonės, skatino valstybingumo idėjos nykimą"⁶.

Šių filosofinių ir teorinių samprotavimų fone iškyla klausimas, kiek mes suvokiame lietuvių tautinės ir valstybinės savimonės klostymosi ir plėtojimosi procesą. Ar žinome, kada jis prasidėjo, kokius feodalinės visuomenės sluoksnius apėmė, kokia buvo šio proceso raida iki pat XIX a. Atgimimo epochos, kas turėjo ir kokių pagrindų

galėjo atgimti, kokios aplinkybės istoriškai sąlygojo Atgimimo fenomeną?

Neketiname aptarinėti tautinės ir valstybinės savimonės problemos nei teoriškai, nei istoriografiškai, kvestionuoti literatūroje išdėstytų teiginių ir vertinimų. Manytume, kad dar per anksti tai daryti. Remiantis vien seniai žinomais istoriniais faktais, tradiciniais jų tyrimo bei interpretavimo metodais, vargu ar įmanoma būtų tikėtis gerų rezultatų. Būtina ieškoti naujų žinomų šaltinių perskaitymo būdų, permąstyti daugelį stereotipais į mūsų sąmonę įaugusių teiginių bei vertinimų. Naujam požiūriui susiformuoti būtini platesni moksliniai horizontai, kurių neturėjo Lietuvos istorikai, dešimtmečiais priversti vadovautis sovietine marksizmo istorijos mokslo koncepcija.

Lygiagretus Atgimimo ir tautinės bei valstybinės savimonės problemų tyrimas ne tik kad neprieštarauja vienas kitam, bet yra būtinas, leidžias suvokti istorinę lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės raidą kaip visumą.

Referuodami Varšuvos universiteto istorijos instituto iniciatyva parengtą straipsnių rinkinį "Valstybė, tauta, luomai viduramžių sąmonėje"⁷, norėtume tik paraginti LDK kultūros, visuomenės, politikos istorikus pradėti nauju lygiu tirti tautinę ir valstybinę savimonę, jos raidą nuo Lietuvos valstybingumo užuomazgų iki valstybės žlugimo XVIII a. pabaigoje. Tokio darbo pradžia galėtų tapti diskusija, kurioje išaiškėtų ir galėtų būti įvertintas šiandieninis europinis ir mūsų laikais problemos suvokimo lygis, prognozuotinos tyrimų kryptys bei metodai.

Įžangos žodyje Aleksandras Geištoras (Gieysztor) išdėsto gana ilgą šios knygos gimimo istoriją (p. 5-7). Prasidėjo ji dar 1977 m., kada Varšuvos universiteto ir Lenkijos Mokslų Akademijos istorikai medievistai ryžosi dideliam darbui - tirti viduramžių Lenkijos tautinės, valstybinės ir luominės savimonės problemas, taikant naują darbo su šaltiniais metodiką, originalius šiuolaikinius interpretavimo principus, glaudžiai saveikaujant su kitais visuomenės mokslais. Dirbant problemų ratas išsiplėtė ir nutarta neapsiribojant vien Lenkija, rengti studijas, negrinėjančias viduramžių savimonės problemas ir kituose Europos

Savimonės klostymosi fenomenas Vakarų Europoje gvildenamas B.Zientaros straipsnyje^x.

Tad kuo gi šis, dešimtmečio senumo, straipsnių rinkinys šiandien įdomus Lietuvos istorikams, tautinės savimonės tyrinėtojams?

Išskirtume du, mūsų požiūriu, vertingiausius šio rinkinio bruožus: 1) akivaizdų atskirų autorių europinių istoriografinių problemos suvokimo lygį; 2) bandymus taikyti naują netradicinę tyrimų metodiką.

Su daugelio konkrečių tyrinėjimų išvadomis bei vertinimais galima sutikti arba su jais nesutikti. Tačiau minėtus privalumus, kurių kaip tik labiausiai pasigendame ankstesniuose LDK tautinės, luominės ir valstybinės savimonės tyrinėjimuose, vargu ar verta ignoruoti. Šiais kriterijais ir vadovavomės, pasirinkdami referuotinus straipsnius.

E. Lenard straipsnyje "Valstybingumas ir tautiškumas lietuviškose kronikose nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. pradžios. Turinio analizės bandymas" vienintelė iš visų autorių tyrimo objektu pasirinko tautinės ir valstybinės savimonės raidą viduramžių Lietuvoje. Pabrėžusi, kad ši problema, literatūroje pasirodžiusi aptariant etninės LDK istorijos klausimus, iki šiol nebuvo giliau gvildenta, o apsiribota bendromis pastabomis, dažnai neparemtomis ne tik tyrinėjimais, bet ir pavyzdžiais, autorė visiškai atsisakė istoriografinio bei šaltinotyrinio problemos pristatymo būdo⁸. Visą dėmesį ji sutelkė tik į vieną darbą - J.Jakubovskio studiją⁹, vertindama ją kaip vienintelį mėginimą aprėpti problemos visumą.

Kategoriškai konstatavusi, kad ir šiandien, sprendami šį klausimą, esame pažengę ne ką toliau nei J.Jakubovskis prieš 70 metų, E.Lenard suformulavo savo darbo uždavinius ir aptarė pasirinktą jų sprendimo būdą. Autorė užsibrėžė, remdamasi J.Jakubovskio panaudotu šalti-

^xZientara B. Świadomość narodowa w Europie Zachodniej w średniowieczu: Powstanie i mechanizmy zjawiska ("Tautinė savimonė Vakarų Europoje viduramžiais: Reiškinių atsiradimas ir funkcionavimas").

niu - Lietuvos metraščiais, bet taikydama naują jų tyrimo metodiką, patikrinti konkrečių jo išvadų pagrįstumą, taip pat ieškoti atsakymo į kur kas platesnį teorinį klausimą - ar galima kalbėti apie viduramžių epochos žmones, vadovaujantis šiuolaikine tautinės ir valstybinės savimonės samprata.

Tyrimas atliktas, remiantis straipsnyje gana plačiai aptartomis šiuolaikinėmis sociologijos ir psichologijos mokslų teorijomis bei juose taikomu "turinio analizės" metodu. Pasitelkusi elektroninę skaičiavimo techniką, autorė sudarė 17 lentelių, kuriose užkoduoti Lietuvos metraščių turinio analizės duomenys.

Tyrimo rezultatai įgalino E.Lenard padaryti šias pagrindines išvadas:

XIV a. pabaigoje - XVI a. pradžioje LDK metraštininkai, rašydami apie savo laiką, vartojo etninę-valstybinę terminiją.

Jos vartojimas nebuvo atsitiktinis. Situacijose, kurias galima būtų, metraštininko požiūriu, įvertinti kaip labai svarbias, šie terminai pasitaiko dažniau. Tai, istorikės nuomone, leidžia tvirtinti, kad aptariamam laikotarpiu metraštininkai suvokė pasaulį tautinėmis-valstybinėmis kategorijomis, kurios jau funkcionavo jų pasaulėžiūroje. O tai, savo ruožtu, leidžia teigti, kad LDK, bent jau metraštininkų aplinkos žmonės turėjo tautinę savimonę.

Toliau autorė pabrėžia, kad XIV-XVI a. metraščiuose sutinkamų etninių-valstybinių terminų turinys, be abejo, skyrėsi nuo vėlesnių amžių analogiškų terminų turinio. Šiuos skirtumus sąlygojo konkrečios istorinės jų klostymosi aplinkybės. Keičiantis situacijai, kito ir pati metraštininkų tautinė-valstybinė savimonė. Ši savimonės kitimo procesą E.Lenard hipotetiškai grindžia metraštininkų dėstomos istorinės koncepcijos pasikeitimu, laipsnišku perėjimu nuo valdovų (dinastinės) istorijos rašymo prie tautos ir visuomenės grupių istorijos.

Apibendrinama atlikto tyrimo rezultatus, E.Lenard konstatuoja, kad jie iš esmės sutampa su J. Jakubovskio ir J.Suchockio teiginiais. Svarbu tai, kad prie šių patvirtinančių išvadų prieita taikant visiškai naują tyrimo metodiką, įrodo jos tinkamumą istorinių šaltinių tyrimui

ir leidžia galvoti apie "turinio analizės" metodo taikymą ateityje, tiriant visuomenės struktūros pasikeitimus ir jų atspindį visuomenės sąmonėje.

Didžiausią E.Lenard studijos, nenustebinusios išvadu naujumu, privalumą, jos originalumą, iš tiesų, sudaro tai, kad autorė ryžosi tirti tradicinį, gerai pažįstamą šaltinį, taikydama istorijos mokslui netradicinę viduramžių šaltinių tyrimo metodiką, tuo, tikėkimės, pastūmėdama būsimus lietuvių tautinės, valstybinės bei luominės savimonės tyrinėtojus kūrybinių ieškojimų keliu.

Visiškai kitaip vertintinas S.Gavlo straipsnis "Lenkų tautinės savimonės viduramžiais tyrimų būklė". Išoriškai ryškiausias išskirtinis jo bruožas - informatyvumas. Nedidelės apimties istoriografinėje studijoje autorius dalykiškai aptaria problemas tyrinėjimo istoriją. Pristatęs bei įvertinęs per 100 įvairių darbų, S.Gavlas įveda skaitytojus į sudėtingą, neretai prieštaringą viduramžių lenkų tautinės ir valstybinės savimonės pasaulį. Tačiau pažintinis pobūdis sudaro neabejotiną, bet, vertinant iš lietuvių medievistų pozicijų, ne svarbiausią šio darbo privalumą. Tikroji autoriaus kūrybinė potenciala atsiskleidžia ne referuojant, o polemiskai vertinant bei oponuojant ligšiolinėms lenkų tautinės ir valstybinės savimonės tyrinėtojų išvadoms, teoriškai samprotaujant, kas lėmė minėtosios problemos tyrimų sėkmes ir nesėkmes.

Įžanginėje straipsnio dalyje, aptardamas problemas, autorius išdėsto principines teorines nuostatas, kriterijus, kuriais reikėtų vadovautis istoriografiškai vertinant pirmtakų atliktą darbą. Pirmiausia akcentuojamas būtinumas vienodu mastu kreipti dėmesį ir į teorinių koncepcijų evoliuciją, ir į šaltinių bazės plėtojimąsi bei tyrimo metodikos raidą. S.Gavlas nurodo, kad koncepcijų evoliuciją, politikos, publicistikos ir kitų disciplinų poveikį istorinėms teorijoms tiria istoriografijos istorikai ir Lenkijos moksle šioje srityje jau palyginti nemažai padaryta. Tuo tarpu egzistuojanti tendencija atsisakyti mokslinio darbo metodikos analizės veda į tai, kad neretai sugretinamos šaltinių analize besiremiančios monografijos ir diletantiška, dažnai spekuliatyvi, publicistika. Istorinių koncepcijų priklausomybė

nuo pasaulėžiūros bei politikos tėra viena, ne pati svarbiausia, problemos pusė. Pagrindinis uždavinys yra tirti praeities realybę ir lemiamą reikšmę čia turi surinkta dokumentinė medžiaga.

Literatūros analizė, S.Gavlo teigimu, leidžia išskirti 3 būdus, kuriais argumentuojamas tautinės arba valstybinės savimonės egzistavimas ir jos visuomeninio poveikio diapazonas: 1) tiesioginiai šaltinių argumentai; 2) netiesioginė informacija, gauta psichologinės politinių įvykių rekonstrukcijos būdu; 3) duomenys, arba prielaidos, leidžiantys spręsti apie objektyvius veiksmus skatinančius solidarumo atsiradimą.

Vertingiausia, S.Gavlo nuomone, pirmoji argumentų grupė. Tačiau žinant šaltinių bazės skurdumą, iškyla deramos interpretacijos problema. Svarbų vaidmenį vaidina išvados, kurios daromos paprasčiausiai remiantis politinių įvykių raida (arba net pačiu istoriniu procesu). Tačiau tokiu būdu gautų duomenų nepakanka, kad atskleistume vidinę įvykių logiką - ją iš šalies primeta istorikas. Tokiu atveju nepaprastai sunku išvengti nesąmoningos žmonių, gyvenusių tyrinėjamoje epochoje, elgesio motyvų modernizacijos.

Trečiąją duomenų grupę beveik visada sudaro jungiamieji elementai, retai kada pabrėžiamas kontrveiksnių egzistavimas. Šio tipo argumentai reikalauja susieti juos su tiriamos epochos žmonių psichologija, ir todėl jų interpretacija negali būti vienareikšmė.

Aptardamas konkrečius tyrinėjimus, autorius dar kartą grįžta prie ydingos tyrimų metodikos, kai vienpusiškai parinkti argumentai bei šaltinių ištraukos derinami su a priori suformuluota išvada.

Apibendrinamas S.Gavlas išdėsto, jo įsitikinimu, perspektyviausią, tolesnių tautinės, luominės ir valstybinės savimonės tyrimų kryptį bei problematiką. Svarbiausia šiuose tyrinėjimuose, jo nuomone, turėtų būti ne pastangos dar kartą patvirtinti, kad tautinė savimonė egzistavo, o siekimas nustatyti jos vietą visuomenės struktūroje, atskleisti abipusių ryšių sistemą. Savimonės fenomenas negali būti tiriamas be visuomenės ir jos kultūros pasikeitimų visumos.

Iškėles dar keletą bendrųjų viduramžių epochos tautinės ir valstybinės savimonės diskutuotinių problemų, tarp jų ir tautos sutapatinimo su bajorų luomu, autorius suformulavo nuostatą, kad sprendžiant jas daug gali pasitarnauti vis labiau plėtojami visuomeninių struktūrų tyrimai, detalesnis visuomeninių ir psichologinių reiškinių mechanizmo pažinimas, plataus lyginamojo pobūdžio savimonės studijos.

Savotišku atsaku į S.Gavlo raginimą yra B.Zientaros straipsnis "Tautinė savimonė Vakarų Europoje viduramžiais: Reiškinių atsiradimas ir funkcionavimas".

Šioje gana sudėtingos struktūros studijoje autorius, darydamas nemaža ekskursų, siekia parodyti, kaip viduramžiais, irstančios Romos imperijos valdose, veržiantis barbarų gentims, kūrėsi šiuolaikinės Vakarų Europos tautos ir valstybės, klostėsi jų savimonė.

Viduramžių Vakarų Europos savimonės analizę B.Zientara pradeda teiginiu, jog esminiu jos elementu buvo tikėjimas bendra kilme. Šį tikėjimą dažniausiai atspindėdavo konkretūs Europos tautų kilmės mitai. Jiems būdingi kai kurie bendri bruožai: tautos kildinamos iš vienos kurios didžios ir garsios senovės tautos, tautos genealogijos pradžia slejama su vienu kuriuo Nojaus sūnumi, ieškoma genealoginių gimininių ryšių su kalbiniu požiūriu artimomis tautomis.

Kilmės mitai atsirado labai seniai - buvo paveldėti kartu su gentine savimone genties, sukūrusios tautinę valstybę, iš dalies ir buvo sąmoningai vėliau kuriami metraštininkų ir literatų, remiantis Biblija ir Antikos autorių kūriniais, tam kad parašytų retrospektyvią - iki pat Nojaus laikų - tautos istoriją ir genealogiją.

B.Zientara pabrėžia, kad šie kilmės mitai tebėra vertingas, iki šiol neišnaudotas, šaltinis besikuriančios tautos elito savimonei tirti.

Stipri gentinė savimonė akcentuojama ir kaip vienas svarbiausių veiksnių, nulėmusių barbarų genčių pergalę prieš kosmopolitinę Romos imperiją. B.Zientara pabrėžia, kad visose barbarų sukurtose valstybėse, kur įvyko visuomeninė jų ir vietos gyventojų integracija, užkarliautojai

parėmė vietos gyventojų kalbą ir religiją, prinesdami jiems savą gentinę savimonę.

Straipsnyje išdėstyta lyginamoji istorinės medžiagos analizė įgalino autorių padaryti išvadą, kad viduramžių tauta atsiranda kaip valstybės suformuota bendrija. Ši bendrija, o veikiau politiškai sąmoningos jos viršūnės, tampa tauta, jeigu jas vienija bendra tradicija (ne tiek reali istorija, kiek bendros kilmės mitas) ir idealizuotas jausminis prisirišimas prie tėvynės, krašto, kuriame gyvena. Tradicija, iškelianti protėvių garsumą ir jų žygdarbius, padėdavo suformuoti įsitikinimą, kad tauta turi ypatingų įsipareigojimų liaudžiai. Kartu atsirasdavęs įsitikinimas, esą jai būdingi geri tautinio charakterio bruožai, leidžią įgyvendinti tuos įsipareigojimus. Tikrą besikuriančios tautos šerdį paprastai sudarydavo "politinė tauta", arba grupė, susitelkusi apie valdovą, prisiėmusi atsakomybę už valstybės likimą ir su laiku vis labiau perimanti valdžios svorį. Šioje grupėje, kurią sudarydavo aukštoji dvasininkija ir riteriai, svarbiausias vaidmuo tekdavo intelektualiajam elitui, kuris savo darbais išreikšdavo tautinę ideologiją ir propaguodavo ją tarp platesnių visuomenės sluoksnių. Šios ideologijos poveikio diapazonas keisdavosi, priklausomai nuo situacijos. Jis padidėdavo stresinėmis sąlygomis, kai iškildavo pavojus valstybei arba tautos vertybėms. Tada "politinės tautos" ideologijos poveikiui pasiduodavo platieji visuomenės sluoksniai, paprastai būdavę abejingi jai.

Taigi pasyvūs tautinės savimonės viduramžiškoje Vakarų Europoje buvo didžioji dalis riterių ir miestiečių viršūnės, o tam tikru mastu bei tam tikrais laikotarpiais - valstiečiai.

Veiksniu, skatinančiu tautinės savimonės plėtojimąsi visuomenėje, B. Zientara vadina Bažnyčią ir jos veiklą, o konkrečiau tų dvasininkijos sluoksnių, kurių atstovai, bendradarbiaudami su monarchais arba valdančiąja grupuote, kūrė tautinę ideologiją. Tautinės bažnyčios įvairiuose kraštuose turėjo skirtingas išraiškos formas ir stengėsi jas palaikyti, ypač per šventųjų kultus. Šventųjų kultai viduramžiais turėjo ypatingą reikšmę, skiepijant tautinę ideologiją platesniems visuomenės sluoksniams, jie vaidino

savotiškų tautinių simbolių vaidmenį.

Plintant raštui šnekamąja kalba, pastaroji galėjo darytis vienu iš tautinės priklausomybės kriterijumi, meilės ir prisirišimo objektu.

Išdėstėme tik kai kuriuos, mūsų manymu, dėmesio vertus, bet nereikia, kad besąlygiškai priimtinus, Lenkijos istorikų medievistų samprotavimus, siekdami vieno tikslo - sužadinti kūrybinę mintį tų, kurie tiki, kad mūsų protėviai, Europos centre sukūrę tautą ir valstybę, paliko mums raktus jos savimonės lobių skryniai atverti.

LITERATŪRA

¹Lietuvių Atgimimo Istorijos studijos. 1. Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos. V., 1990 (toliau - Studijos ...).

²Ten pat. P. 156.

³Ten pat. P. 149.

⁴Ten pat. P. 151-152.

⁵Ten pat. P. 144.

⁶Jurginis J., Lukšaitė I. Lietuvos kultūros istorijos bruožai: (Feodalizmo epocha. Iki aštuonioliktojo amžiaus). V., 1981. P. 192.

⁷Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich: Pamięci Benedykta Zientary (1929-1983). Warszawa, 1990.

⁸Nuorodoje apsiribota pastaba, kad vietos stoka neleidžia aptarti gausios literatūros, o reziumuotą tyrimų būklės apžvalgą galima rasti: Ochmański J. Historia Litwy. Wrocław, 1982. S. 44 ir kt.; Suchocki J. Formowanie się i skład narodu politycznego w Wielkim Księstwie Litewskim późnego średniowiecza // Zapiski historyczne / 1983. 48. Z. 1-2. S. 31-76; Suchocki J. Geneza litewskiej legendy etnogenetycznej: Aspekty polityczne i narodowe // Ten pat. 1987. 52. S. 27-66. Šie darbai, kaip nurodo autorė, paskelbti po to, kai buvo parašytas jos tekstas.

⁹Jakubowski J. Studia nad stosunkami narodowościowymi na Litwie przed Unią Lubelską. Warszawa, 1912; Jakubovskis J. Tautybių santykiai Lietuvoje prieš Liublino uniją. Kaunas. 1921.

"LIAUDIS VIRSTA TAUTA" - E.VÈBERIO* PARADIGMA

Devynioliktas šimtmetis Europoje dažniausiai vadinamas nacionalizmo epocha. Tai yra modernių tautų (nacijų) ir nacionalinių valstybių formavimosi laikotarpis. Tuo pat metu vyko procesas, turėjęs esminės įtakos Europos visuomeniniam gyvenimui - formavosi pilietinė visuomenė. Socialinės visuomenės struktūros požiūriu, šiuos procesus sąlygojo feodalinės-luominės visuomenės žlugimas bei gausiausio ir labiausiai beteisio tos visuomenės luomo - valstietijos - integravimas į valstybinį-visuomeninį gyvenimą. Todėl galėtume teigti, jog valstietijos sociokultūrinė emancipacija bei jos pilietėjimas yra sudėtinė nacijos bei pilietinės visuomenės formavimosi dalis. Vienas įdomiausių ir aktualiausių klausimų, susijusių su bendra nacijos ir pilietinės visuomenės formavimosi problema, kaip tradicinė archainė valstietiška sąmonė (valstietiškas mentalitetas) evoliucionavo ir transformavosi į nacionalinę bei pilietinę savimonę. JAV istoriko E.Vèberio fundamentali studija "Valstiečiai virsta prancūzais. Kaimiškos Prancūzijos mo-

*Eugenas Vèberis (Weber) g. 1925 m. balandžio 24 d. Rumunijos sostinėje Bukarešte. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui mokėsi Paryžiaus Institute d'etudes politiques (1948-1949, 1951-1952), o 1954 m. tapo humanitarinių mokslų magistru. Kitais metais persikėlė į JAV, kur ir šiuo metu gyvena. Nuo 1956 m. E. Vèberis pradėjo dirbti Los Andželes Kalifornijos universitete, 1963 m. tapo šio universiteto istorijos profesoriumi. E. Vèberis - keliolikos stambių monografių, skirtų įvairioms Prancūzijos istorijos, taip pat ir nacionalinio judėjimo, problemoms tyrinėti, autorius: *Nationalist revival in France* (1959); *The Western Tradition* (1959); *Satan Franc Macon* (1964); *Varieties of Fascism* (kartu su H. Rogger, 1964); *The European Right* (1965); *A Modern History of Europe* (1970); *Europe since 1715* (1972); *Peasants into Frenchmen* (1976); *La fin des terroirs* (1983). Mokslininkas buvo kelių žinomų istorinių žurnalų, leidžiamų JAV (*Journal of Contemporary History*, *Reviews in European History*) redakcinių tarybų narys. 1977m. E. Vèberis buvo apdovanotas prestižine JAV R.W. Emersono premija.

dernizacija, 1870-1914"* kaip tik ir skirta šiai problemai. JAV šis istoriko darbas susilaukė pačių įvairiausių vertinimų, tačiau šalia visų trūkumų bei klaidų pažymėta, jog tai: "... vienas reikšmingiausių bandymų sintetinti devyniofikto amžiaus prancūzų patyrimą..."¹.

Vertinti ir analizuoti mums praktiškai nežinomo autoriaus knygą ir atsakingas, ir nelengvas uždavinys. Juolab, knygą didesniai mūsų istorikų daliai neprieinama ir todėl rašantis apie ją atsiduria lyg ir intelektualiniame vakuume. Antra, studija pasirodė jau beveik prieš dvi dešimtis metų, o per tą laiką autoriaus požiūris galėjo ir pasikeisti. Žinoma, tikslesnis veikalo vertinimas, pirmiausia metodologiniu požiūriu, būtų įmanomas kitų panašaus pobūdžio tyrinėjimų fone. Štai tais pat metais išėjo garsus prancūzų istoriko E. Le Roy Ladurie'o (trečios kartos garsios istoriografinės Analų (Annales) mokyklos atstovo, "nejudančios" istorijos koncepcijos kūrėjo) redaguota knyga "Kaimiškos Prancūzijos istorija"². Joje pagrindinis dėmesys irgi skiriamas ne socialinėms ar ekonominėms, o būtent valstietiško mentaliteto raidos problemoms. Deja, ši knyga mums liko neprieinama. Galiausiai, mūsų istoriografijoje panašaus pobūdžio studijos, sintezuojančios analitinės-pozityvistinės istoriografijos patyrimą, vis dar nėra. Ir tai visiškai suprantama. Per prievartą brukta marksistinė istorijos samprata orientavo mokslininkus į bendriausių, pirmiausia socialinių, ekonominių ir tik geriausių atveju kultūrinių, procesų tyrinėjimą. Nacionalinės ir pilietinės savimonės formavimas, o juo labiau kasdieninės sąmonės, mentalitetų raidos problema tapo užgožtos klasių kovos teorijos. Tiesa, paskutiniuoju metu jaunesnės kartos istorikai (E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas) šioms problemoms savo darbuose skiria daugiausia dėmesio. Tačiau juos pirmiausia domina visuomenės elito - bajorijos - mentaliteto transformacijos ir jų analizė. Išvardintosios aplinkybės

*Weber E. Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870-1914. Stanford, University Press, 1976. P. XV, 615. Už šią knygą istorikas buvo apdovanotas Kalifornijos valstijos premija.

nulėmė ir studijos analizavimo būdo pasirinkimą. Čia atsisakyta nuoseklios ir išsamios knygos analizės. Savo požiūrį sutelksime į du pagrindinius dalykus: bus bandoma panagrinėti bendresnes, teorines autoriaus požiūrių prielaidas ir aptarti kai kurias įdomesnes problemas.

Teorinės žiūros požiūriu autorių galėtume laikyti minimalistų. E. Vėberis stengiasi išvengti platesnių teorinių apibendrinimų, nesistengia patikslinti ar griežčiau apibrėžti vartojamų kategorijų ir savokų turinio. Charakteringi istoriko samprotavimai dėl nacijos apibrėžimo. Jis teigia, kad: "Kai formuluojama kuo abstraktesnė Prancūzijos, kaip nacijos, koncepcija, tuo mažiau pastebimi prieštaravimai tarp teorijos ir praktikos. Tačiau, kai sugrižtama prie faktų, padėtis darosi keblesnė"³. Arba vėlgi: "Kitaip tariant, jos (nacijos) apibrėžimai yra linke, veikiami daugybės išimčių, kurios šiuo atveju nepatvirtina taisyklės, sužlugti"⁴. Apibendrinami paties istoriko požiūrį, galėtume teigti, jog jam moderniosios tautos (nacijos) koncepcija suponuoja kultūrinį visuomenės bendrumą ir sąmoningą individualų vienos ar kitos etninės bendruomenės pasirinkimą⁵. Atrodo, jog pagrindinis autoriaus uždavinys, naudojantis gausiais šaltiniais bei įvairia literatūra, tiesiog aprašyti XIX a. 2-oje pusėje vykusius valstietiško mentaliteto pokyčius. Teigiama, jog svarbiausia jam buvę parodyti, kaip transformavosi valstiečių "gyvensenos bei mąstysenos būdai", kaip vyko "mentalitetų evoliucija"⁶. Tokias autoriaus nuostatas patvirtina ir knygos struktūra, kurią sudaro trys stambios dalys, iš viso trisdešimt skyrių*.

Sąlygiškai pirmąją ir stambiausią knygos dalį - "Kaip reiškiniat egzistavo" galėtume laikyti bandymu aprašyti tradicinį archaish valstiečių mentalitetą, vyravusį Prancūzijos kaime XIX a. viduryje. Kas gi, autoriaus nuomone, buvo būdingiausia valstietiškam mentalitetui? Pirmiausia, tai vis dar plačiai paplitę įvairiai ir magiški tikėjimai, t.y.

*Istoriko panaudota medžiaga, pirmiausia archyviniai šaltiniai, apima ne visą Prancūzijos teritoriją, bet daugiau Prancūzijos respublikos pakraščius.

ritualizuotas magiškas santykis su valstiečius supančiu pasauliu ("Beprotiški tikėjimai"). Kartu tai ir valstiečių prisirišimas prie tradicinių, lokalinių matų sistemos ("Karaliaus pėda") bei "motiniškos kalbos" (pranc. patois) ("Kalbų gausybė"). Uždarumas, nepasitikėjimas, baimė bet kokių naujovių - tai esą būdingiausi XIX a. vidurio valstietiško mentaliteto bruožai ("Vieniši su savo draugužiais"). Daug dėmesio E.Vėberis skyrė valstiečių požiūriui į įvairias valstybines institucijas, pirmiausia santykio su teismais, kurie, jo nuomene, valstiečiui įkūnijo platesnę bendruomenę - vadinama tauta, aprašymui ir analizei. Anot autoriaus, šie santykiai tai pastovios įtampos ir konfliktų šaltinis (neatsitiktinai 1848 m. įvykių metu buvo nužudyta tiek daug pačių įvairiausių teismo pareigūnų). E.Vėberio nuomone, prievarta ir teroras XIX a. viduryje buvo valstietiško gyvenimo kasdienybė ("Nuo teisingumo mus apsaugok, Viešpatie!"). Turbūt vienas įdomiausių skyrių šioje dalyje - "Prancūzija viena ir nedaloma". Jame daugiausia dėmesio skiria valstietiškos Tėvynės sampratos raidai (nuo Tėvynės - žemės, konkrečios teritorijos (pranc. pays) iki Tėvynės - Prancūzijos), valstybinio patriotizmo formavimuisi, savo šalies istorijos supratimo arba "istorinės atminties" analizei. XIX a. vidurio valstiečio santykis su vadinamąja "didžiąja" Tėvyne, arba Prancūzija apibūdinamas glausta formule: "Priklausymas be dalyvavimo"⁷. Ir dėl patriotizmo E.Vėberio nuomonė vienareikšmė: "Kaimuose nėra patriotizmo... Patriotizmas buvo miesto idėja..."⁸. Tuo tarpu XIX a. vid. valstietiškos "istorinės atminties" būdingiausias bruožas - jos mitologizmas, kai nėra pakankamai aiškiai suvoktos ribos tarp praeities ir dabarties, kur "Fantazijos, pagrįstos faktais, egzistavo kartu su fantazijomis, pagrįstomis gryna išmone..."⁹. Anot autoriaus, "Istorinė neraštingų bendruomenių atmintis trumpalaikė ir selektyvi..."¹⁰. Ji išlaiko tuos faktus ir personalijas, kuriuos atmintis susieja su kasdienybės praktikomis, pirmiausia, darbu, priežodžiais ir pan. Kiti šios dalies skyriai ("Duok mums šią dieną", "Nuo egzistencijos iki įpročio", "Šeima") skirti valstietiškos kasdienybės aprašymui, pradedant drabužiais, asmenine higiena, iki namų statybos ypatybių ar šeimos santykių.

Antroje knygos dalyje - "Pasikeitimo veiksniai" autorius aptaria tuos sociokultūrinius veiksnius, kurie, jo nuomone, suvaidino svarbiausią vaidmenį integruojant valstietiją į nacionalinę ekonomiką ir kultūrą, bei transformuojant archaišką mentalitetą į nacionalinę ir pilietinę savimonę. Išsamesnis šių veiksnių aprašymas bus kiek vėliau, o dabar apsiribosime kelių reiškinių, kurie XIX a. antros pusės valstiečių gyvenimo modernizavimui turėjo taip pat didelės įtakos. Bent dviejuose knygos skyriuose ("Kunigai ir liaudis" bei "Deu est Il Francais?") E.Vėberis analizavo bažnyčios įtaką valstiečių bendruomenės gyvenimui. XIX a. pradžioje bažnyčia iš tikrųjų buvo kaimo bendruomenės dvasinio gyvenimo monopolistas, o XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje jos "nacionalinės kontrolės" ir "civilizacinės" funkcijos bei galimybės susiaurėjo. Tam įtakos turėjo socialinė valstiečių diferenciacija bei sustiprėję bažnyčios "konkurentai" - vietinė valdininkija, politiniai klubai bei partijos, mokykla, spauda ir kt.¹¹. Kita problema, kuriai skiriama taip pat nemažai vietos - valstiečių santykis su nacionaline politika, tiksliau, kaip ir kada valstietis tampa nacionalinės politikos subjektu ("Valstiečiai ir politika"). Tarp daugelio veiksnių, kurie, E.Vėberio nuomone, prisidėjo prie XIX a. antros pusės valstiečių politinės sąmonės formavimosi, svarbiausiu laikytinas valstiečių dalyvavimas įvairiuose rinkimuose, pirmiausia bendranacionaliniuose¹².

Trečiojoje dalyje daugiausia nagrinėjama kaimo bendruomenės kultūrinės "modernizacijos" pasekmės. Bandoma išsiaiškinti, kaip nyko tradiciniai liaudies papročiai ir formavosi naujos, jau nacionalinės tradicijos. Štai skyriuje "Visų švenčių būklė" autorius vaizduoja, kaip prarasdami savo magišką, ritualinę prasmę, nyko įvairūs kaimo karnavalai, ceremonijos. Anot E.Vėberio, liaudies festivaliai vis labiau virto politinės propagandos priemone, "mies-tietiškais pasilinksminimais", kur šventės esmė buvo jau nebe bendras veiksmas, o valgiai ir išgėrimas. Šventės vis dažniau buvo švenčiamos šeimoje. Tuo pat metu XIX a. pabaiga - tai nacionalinių švenčių spartaus formavimosi laikotarpis. Nacionalinės - tai pirmiausia su valstybės

istorija susijusių žymesnių įvykių šventimas. Jų metu buvo propaguojami nacionalinio bendrumo jausmai. Toks pat sunykimo procesas palietė ir liaudies teisinius papročius ("Charivaris"), bendro darbo, ypač žiemos metu, praktiką ("Veillées") ar liaudies žodinę kūrybą ("Žodinė išmintis"). E.Vėberio nuomone, vienas svarbiausių veiksnių, pagreitinusių visų šių tradicijų nykimą, buvo Pirmasis pasaulinis karas. Karo sukelta migracija, didelis pabėgėlių srautas vertė valstiečius integruotis naujoje aplinkoje, palengvino kultūrinę asimiliaciją ir pagreitino liaudies tradicijų, labiausiai atitinkančių uždara gyvenimo būdą, nykimą.

Pažymėtinas ir autoriaus angažavimasis vadinamosios "globalinės visuomenės istorijos" rašymui, kuri turėtų būti visų galimų istorijų suma¹³. Tai liudija istoriko teorines orientacijas į prancūzų istoriografinę Analų mokyklą. Tuo galima paaiškinti ir E.Vėberio domėjimąsi kasdieninės būties istorija, joje vykstančiais pasikeitimais ir bandymais kuo išsamiau, visapusiškiau juos aprašyti. Kartu tai rodo autoriaus sugebėjimą aptikti valstietiško mentaliteto ekspresijas pačiuose įvairiausiuose "netradiciniuose" šaltiniuose (šokių, karnavalų aprašymuose, dainų tekstuose, liaudies teisiniuose papročiuose ir kt.) ir juos kompleksiskai analizuoti šių dienų sociologijos, etnologijos, demografijos mokslų pagalba¹⁴. Platus ir visapusiškas deskriptyvus metodo taikymas duoda puikių rezultatų. Iš pavienių, pabirų faktų, ir todėl atrodančių nereikšmingais, nulipdoma spalvinga prasių mozaika. Tačiau toks metodas turi ir trūkumų. Kartais dėl pernelyg gausios faktinės medžiagos darosi nebeaiškūs tyrinėjamo objekto kontūrai.

Grįžkime prie knygos pavadinimo. Jeigu valstiečiai=liaudis virsta prancūzais, t.y. nacija, pilietine visuomene tik XIX a. antroje pusėje, kyla klausimas, kokie etnosocialiniai, etnokultūriniai procesai Prancūzijoje vyko XIX a. pirmoje pusėje. Peržvelgęs daugybę šaltinių E.Vėberis teigia, jog iki pat XIX a. vidurio Prancūzijos visuomenėje galėtume išskirti du vienas kitam priešingus kultūrų ir gyvenimo būdų tipus: archainį kaimo ir civilizuotą miesto¹⁵. Jeigu iki Didžiosios Prancūzijos revoliucijos, t.y. feodalinėje-

luominėje, reprezentacinėje visuomenėje tas skirtumas ar priešiškus buvo laikomas visiškai natūraliu ir suprantamu, tai po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos, kuri propagavo nacionalinės vienybės, egalitarizmo idėjas, toks visuomenės skirtingumas ir heterogeniškumas tapo trūkumu ir buvo laikomas visuomenės pažangos stabdžiu¹⁶. Tokias išvadas E.Vėberis prieina analizuodamas valstiečių požiūrį į naujos metrinės sistemos (1837) ir į naujų pinigų, frankų (1803) įvedimą ir jų įsigalėjimą kaime. Kai visa Europa žavėjosi ir periminėjo metrinę matavimo sistemą, XIX a. viduryje $\frac{9}{10}$ Prancūzijos gyventojų apie ją nieko nežinoję ir ją ignoravę¹⁷. Atskiri regionai, net kaimai turėjo savo matavimo vienetų. Teismų nuosprendžių dėl neteisingų matų naudojimo ryškiai išaugo tik apie XIX a. 7-tą dešimtmetį. Tas pats pasakytina ir apie naujus pinigus. Per visą XIX a. vis pasikartodavo vietinės ir centrinės valdžios draudimai vartoti "neoficialius pinigus". Autoriaus nuomone, per XIX a. kaimas jautė pastovų pinigų trūkumą, grynai pinigai buvo palyginti retas dalykas (nusikaltimų aprašymai ir XIX a. 8-ajame dešimtmetyje rodo, kaip mažai per apiplėšimus, dažnai ir nužudant, buvo atimama pinigų)¹⁸. Ir apie XIX a. 8-ą dešimtmetį valstiečiai dažniausiai vis dar pirkdavo tik druską ir geležį, o pinigai buvė skirti mokesčiams, o šiaip už visas prekes atsiskaitydavo natūra¹⁹. Tokiam patriarchaliniam gyvenimo būdui, esą būdinga saviizoliacija, autonomiškumas. XIX a. pirmoje pusėje niekas nevertė atsisakyti šio įprasto gyvenimo būdo. Tuo metu apsiribojama daugiausia tradiciniais turgais ar mugėmis ir nematyti polinkio integruotis į civilizuotą urbanistinį pasaulį. Tiesa, E.Vėberis pabrėžia, jog valstietiško gyvenimo uždaramą ir autonomiškumą reiktų laikyti "labiau modeliu, nei tikrove", jog: "svarbesni buvo tokio uždaramo psichologiniai nei materialiniai aspektai"²⁰. O tokiame uždaramame pasaulyje skirtumai buvo aktualesni nei bendrybės. Atskirti vienas valstietiškas bendruomenės nuo kitų ir nuo civilizuoto, urbanistinio pasaulio galėjo viskas: ir kalba (ar dialektai), gyvenimo būdas, religiniai kultai, geografinės kliūtys, netgi maistas²¹. Keletą dešimtmečių po Didžiosios Prancūzijos

revoliucijos, iki pat XIX a. vidurio, valstietis gyveno tokiame tradiciniame-archainiame pasaulyje - labiau parapijoje nei Prancūzijos respublikoje.

Sprendžiant iš antrosios pavadinimo dalies (o šita prielaidą patvirtina ir tolesnis studijos skaitymas), E.Vėberis prancūzų nacijos bei pilietinės visuomenės formavimosi procesą nukelia į XIX a. pabaigą ir XX a. pradžią. Tuo tarpu prancūzų istoriografija nacijos formavimąsi tiesiog sieja su Didžiąja Prancūzijos revoliucija²². (Marksistinėje istoriografijoje buvo tiesmukiškai kartojama mintis, jog revoliucija užbaigusi prancūzų nacijos formavimosi procesą²³). Kuo pagrįstas toks E.Vėberio požiūris? Kur glūdi jo ir tradicinės istoriografijos nesutarimų priežastys? Aišku, jog ne formaliuose, chronologiniuose nesutarimuose ar skirtingai suprastoje nacijos sąvokoje. E.Vėberis knygos pabaigoje teigia nenorėjęs įrodyti, jog būtent Trečiosios respublikos metais (1870-1914) kaimiškoje Prancūzijoje, jo žodžiais tariant, prasidėjęs perėjimas nuo archainio, feodalinio į modernųjį pasaulį. Jo tikslas buvęs: "... parodyti ne tik tai, jog daugelis dalykų šiuo laiku pasikeitė, bet ir tai, jog būtent tuo metu jie keitėsi greičiau ir esmingiau nei tai vyko iki tol ar vyks po to"²⁴. Neabejotina, jog 1789 m. revoliucija Prancūzijoje, naikindama feodalines-luomines privilegijas bei įvairias visuomeninio korporatyvumo apraiškas, pagreitino naujos etnosocialinės struktūros formavimąsi. Juridinė visų visuomenės narių (tarp jų ir beteisiškiausio feodalinės visuomenės luomo - valstietijos) lygybė, t.y. teisė tapti valstybės piliečiais ir teisė įsigyti privatinę nuosavybę tapo charakteringiausiais naujos socialinės struktūros bruožais. Tačiau ne tik fundamentalūs visuomenės struktūros pasikeitimai turėjo įtakos modernios, t.y. politinę sąmonę turinčios tautos formavimuisi. Prancūzų tautinėje mintyje gana anksti buvo atkreiptas dėmesys į tai, kokią svarbų vaidmenį nacijos tapsmui suvaidino valstybingumas²⁵. Juk dar Didžiosios revoliucijos išvakarėse Prancūzija buvo centralizuota absoliutinė monarchija, turėjusi stiprią vykdomąją valdžią. Todėl neatsitiktinai dar XVIII a. pabaigoje tautą vis labiau imta tapatinti su visais valstybės, kurią pirmiausia reprezentavo valdovas, gyventojais,

), tiksliau, pavaldiniais, mokačiais mokesčius ir atliekančiais feodalinės prievolės. Didžioji Prancūzijos revoliucija, panaikindama feodalinę-luominę monarchiją, netik pagreitino naujos etnosocialinės struktūros formavimąsi, bet ir padėjo pagrindus naujam valstybingumo modeliui. Tai jau buvo ne vieno ar kelių privilegijuotų luomų, o apibrėžtoje teritorijoje gyvenančių individų, piliečių valstybė. Toks valstybingumas, pirmiausia, implikavo piliečių teisių garantijas bei jų pareigų atlikimo kontrolę. Todėl nenuostabu, jog pagrindiniu ir svarbiausiu modernaus tautinio tapatumo kriterijumf Prancūzijoje tapo valstybiškumas-pilietiškumas, o etnografiniai ir etnolingvistiniai požymiai svarbesnio vaidmens neavdino²⁶.

Trumpam persikelkime į kitą revoliucinę epochą. Štai istorikas Č.Laurinavičius pažymi, jog bolševikai: "... į buvusias imperijos ribas žiūrėjo kaip į elementarų teritorinį minimumą, kuriame buvo galima pradėti įgyvendinti radikalią proletarinę revoliuciją"²⁷. Atrodo, jog ir Didžiosios Prancūzijos revoliucijos ideologams buvusios feodalinės monarchijos ribos buvo tik tas "teritorinis minimumas", kuriame buvo galima įgyvendinti Žmogaus ir piliečių teisių deklaraciją, laisvės bei lygybės principus. Neš didesnėje teritorijos dalyje vyraujantis buvo tradicinis-bendruomeninis gyvensenos būdas bei archainis mentalitetas, kuriems juridiškai formalizuota teisė asocijavosi su visiškai svetimu pasauliu, o laisvė, griežtai susaisyta pareigos, tėlė baimę. Turbūt todėl autorius pabrėžė, jog nacijos formavimosi procesas buvo žymiai lėtesnis ir sudėtingesnis, nei paprastai daugeliui istorikų atrodo²⁸. E.Vėberis rašo: Nacionalinį bendrumą regime pasiektą skausmingai ir vėliau nei paprastai yra galvojama. Kultūrinė homogenizacija sekė paskui ekonominę integraciją, kuri pati pareikalavo daug pastangų... Matome, jog šis procesas vystėsi iš lėto ir netolygiai, priešingai nei daugelis XIX a. šaltinių apie tai liudijo"²⁹. Šiek tiek schematizuotai galėtume teigti, jog valstietišių bendruomenių, lokalinių kultūrų egzistencijos bei organizacijos pagrindas, tai per amžius susiformavę papročiai ir tradicijos. Ir tokių bendruomenių bei kultūrų gyvybingumas priklauso nuo to, kaip tiksliai šių papročių

bei tradicijų laikomasi. Archainiam mentalitetui tai, kas paveldima, buvo vertingiau, svarbiau už bet kokias naujove kurios dažniausiai buvo tapatinamos su urbanistiniu gyvenimo būdu ir vertybėmis. Anot garsaus prancūzų istoriko F. Brodelio (Braudel), bet kokios transformacijos ir evoliucijos taip organizuotoje archainėje visuomenėje (jo žodžiais tariant, "elementarus gyvenimas") vyksta labai lėtai ir yra "paženklintos rutinos"³⁰. Kita vertus, naujo tipo etnosocialinio bendrumo formavimasis buvo ne tik lėtas, bet ir skausmingas. E. Vėberio nuomone, "neasimiliuotos kaimo masės turėjo būti integruotos dominuojančią kultūrą taip, kaip jos buvo integruotos į administracinį bendrumą. Tai, kas įvyko, buvo labai panašu į kolonizavimą ir gali būti lengviau suprantama kai šitai atsiminsime"³¹. Arba štai kitoje vietoje perfrazuodamas vieno amžininko žodžius, autorius teigia, jog bent jau pradžioje civilizuota ir moderni Prancūzija buvo kuriama prieš daugumos jos gyventojų norą. Demokratinės revoliucijos pertvarkymai ir naujovės dažnai susidurdavo su įnirtingu tradicinio, archainio pasaulio pasipriešinimu. Prisiminkime, kad ir stambius valstiečių bėgimus, kurie istoriografijoje, matyt, neatsitiktinai buvo pavadinti Vandėjos karais. Pažymėtina, jog valstiečių judėjimai Bretanėje ir Vandėjoje sutapo su paskelbimu 1793 m. visuotiniu šaukimu į karinę tarnybą, o tų valstiečių buvo suprasta kaip tradicinio gyvenimo būdo ardymas. Dar daugiau - šiuolaikinė prancūzų istoriografija revoliucijos metu vykusius antifeodališkus valstiečių judėjimus - žakerijas - dažnai analizuoja per tradicinio gyvenimo būdo ir archainio mentaliteto (arba kaimo) ir moderniau civilizuoto (arba miesto) konflikto prizmę³³. Šis požiūris artimas ir E. Vėberio. Jo nuomone, tai kas kartais būna laikoma: "... klasių kovos pavyzdžiu kaime, dažnai būna ilgai užsitęsusių priešiško tarp kaimo ir miesto išdava".

Reziumuodami, galėtume teigti, jog E. Vėberis archainio valstietiško mentaliteto transformavimąsi į nacionalinį pilietinę savimonę laiko ilgu ir sudėtingu procesu. Tai išties istorinė epocha, kurioje Didžioji Prancūzijos revoliucija priklausė ypač svarbus vaidmuo. Tačiau, kaip tiksliai

žymiai autorius, dažniausiai valstiečiams politinės revoliucijos tebuvo "prielaidos sugrįžti prie tradicinio gyvenimo būdo"³⁵. Todėl, E.Vėberio nuomone, iki pat XIX a. vidurio Prancūzija "neatitiko" nė vieno nacijos apibrėžimo, kurie pirmiausia implikavo kultūrinį bendrumą bei sąmoningą autinės bendrijos pasirinkimą, t.y. kultūrinis bendrumas XIX a. viduryje buvo žymiai menkesnis nei administracinis, o daugumas Prancūzijos gyventojų buvo tiesiog indiferentiški valstybės institucijai³⁶. Kad netgi XIX a. 8-ajame dešimtmetyje daugeliui Prancūzijos gyventojų, kurie laikė save prancūzais, tai buvo tuščia abstrakcija, o tautinė ideologija buvo amorfiška ir difuziška³⁷. Valstietija vis dar liko ribojama nacionalinės vienybės bei valstybinio patriotizmo dėjomis. Jų gyvenime tebevyrausios partikuliarinės, bendruomeninės vertybės neturėtų stebinti ar šokiruoti. Negaudami patikrinti autoriaus įrodinėjimui pasitelktų faktų, galime konstatuoti tik akivaizdžią jų interpretavimo tendenciją.

Jeigu, anot E.Vėberio, Didžioji Prancūzijos revoliucija, įskleisdama visuomenėje nacionalinės vienybės bei egalitarizmo idealus, tik išryškino skirtumą tarp civilizuotos "aukštesnės" urbanistinės ir archainės, tradicinės kaimo bendruomenės³⁸, tai kyla klausimas, kokie veiksniai lėmė to kultūrinio skirtumo įveikimą ir nacionalinio bendrumo sukūrimą. Jo nuomone, svarbiausi veiksniai, visiškai sugriovę tradicinį-bendruomeninį gyvenimo būdą ir tuo pačiu prisidėję prie regioninės sąmonės transformavimo nacionalinę, buvo: vietinės komunikacijos tinklas (regioniniai keliai ir geležinkeliai), valstybinė švietimo sistema ir privalomos karinės tarnybos įvedimas³⁹. Prie šių trijų veiksnių vėliau jis priskyrė ir migracijos procesą, kuris tapo ypač intensyvus XIX a. pabaigoje. Anot E.Vėberio: Prieš tai, kol esmingai pasikeitė kultūra, turėjo pasikeisti materialinės aplinkybės ...", o vietinių kelių tinklo suformavimas ir buvo tokio pasikeitimo pagrindas⁴⁰. Tuo arpu XIX a. pradžioje ir viduryje keliai, jų tiesimas buvo susijęs tik su kariniais strateginiais tikslais ir pirmiausia turėjęs palengvinti kariuomenės judėjimą. Daugelis miestų, nors ir buvo sujungti keliais ir geležinkeliais

su Paryžiumi, tarpusavyje nebuvo sujungti. Kelių statybos tempai buvo lėti, jiems skirta nepakankamai dėmesio. Valstiečiams darbas prie kelių tebebuvo sunki prievolė. Taigi Prancūzijoje XIX a. viduryje vietinių kelių būklė buvo bloga ir net labai bloga⁴¹. Rudenį ir pavasarį jie buvo beveik nepravažiuojami. Vienintelė kelionė, kurią tuo metu galėjo sau leisti valstietis, buvo kelionė į artimiausią mugę ar turgų ir retsykliais kelionė į šventąsias vietas. Iš esmės padėtis pasikeitė tik po 1881 metų, kai buvo priimta nacionalinė kelių tiesimo programa⁴². "Keliai ir geležinkeliai ..., - rašo E.Vėberis, - faktiškai izoliuotas kaimo bendruomenės ištraukė iš autarkiškos kultūros bei ekonomikos ir vedė jas į rinkos ekonomiką ir šiuolaikinį pasaulį"⁴³, nes: "... kelias nebuvo tik priemonė išvykti ir sugrįžti, jis taip pat buvo galimybė palyginti sąlygas ir gyvenimo būdus"⁴⁴. Taigi vietiniai keliai atvėrė valstiečiui visiškai naujo gyvenimo perspektyvas. Valstietis vis labiau ėmė savo produkciją derinti prie laisvos rinkos sąlygų, o ne prie bendruomenės ar nedidelio regiono poreikių. Keliais į kaimą plūdo ir pramonės produkcija, kuri anksčiau valstiečiui buvo praktiškai neprieinama. Išaugo socialinis mobilumas kaime, padidėjo migracija. Žmonės buvo priversti judėti, tai vertė daryti ir naujai besiformuojančios galimybės, ir senųjų nykimas. Keliai, E.Vėberio nuomone, "... kūrė gilų Prancūzijos suvokimą ir taip pat ugdė jos patriotinius jausmus..."⁴⁵.

Daug dėmesio studijoje autorius skyrė ir valstybinės švietimo sistemos formavimuisi, ypač liaudies mokykloms. Valstybės požiūris į jas nebuvo vienodas ir ne kartą keitėsi. Štai pagal 1833 m. įsaką liaudies mokyklų išlaikymu turėjo rūpintis patys valstiečiai. Iki XIX a. vidurio Prancūzijoje valstybinė valdžia į liaudies švietimą mažai tesikišo. Net iki pat XIX a. 6-7-ojo dešimtmečių mokymas liaudies mokyklose vyko vietos dialektu ("motinos kalba", pranc. patois), nes ir dauguma mokytojų dažniausiai buvo kilę iš tos pačios bendruomenės ir prancūzų kalbą prastai temokėjo⁴⁶. (Nors dekretas apie būtinumą mokyti mokyklose prancūzų kalbos buvo priimtas net 1795 m.). Svarbiausi liaudies mokymo pasikeitimai

įvyko po 1881 metų. Valstybė visiškai perėmė liaudies mokyklų išlaikymą. Maždaug XIX a. pabaigoje išaugo mokytojų prestižas, jie dažnai buvo skiriami į vietines administracijas. Sustiprėjo ir valstybinė liaudies mokyklų kontrolė. Jau XIX a. 8-ame dešimtmetyje vietinius dialektus vis labiau ima išstumti prancūzų kalba. Dažnai XIX a. pabaigoje, ypač Bretanėje ir Flandrijoje, už "motinos kalbos" vartojimą mokiniai buvo baudžiami. Šiuo laikotarpiu vis labiau buvo pereinama nuo sezoninio prie pastovaus mokymosi liaudies mokyklose. Tik XIX a. pabaigoje mokymas liaudies buvo suvoktas kaip prestižinis ir tapo tramplinu į geresnį gyvenimą⁴⁷. Priežastys, kurios skatino valstietį leisti vaikus į mokyklą, buvo kelios: išaugusi migracija (mieste "motinos kalbos" nebeužteko), tarnyba kariuomenėje (baigusiems mokyklą teikė lengvatas) bei nacionalinės biurokratijos poreikių išaugimas. Liaudies mokykla tapo valstybinės politikos įrankiu. Paskutiniaisiais amžiaus dešimtmečiais, anot E.Vėberio, liaudies mokyklose ypač sustiprėjęs istorijos, prancūzų kalbos, bei geografijos dėstymas nebuvo atsitiktinis. Visų šių disciplinų dėstymas pirmiausia buvo nukreiptas prieš partikuliarines vietines tradicijas bei tendencijas ir ugdė pareigos jausmą bendrai tėvynei - Prancūzijos Respublikai⁴⁸.

Trumpai apie kitus du veiksnius. Sunku apibendrintai kalbėti apie valstiečių požiūrį į karinę tarnybą, tačiau E.Vėberio daromos išvados, paremtos gausia faktine medžiaga, atrodo įtikinamos. Valstiečių požiūrį į karinę tarnybą autorius apibūdina kaip indiferentišką arba neigiamą. Toks jis išliko iki pat XIX a. pabaigos⁴⁹. Paprastai armija valstiečiui asociavosi su moraliniu nuosmukiu, blogais įpročiais, dažniausiai atėjusiais iš miesto. 1870 m. karas su Prūsija buvo savotiška riba, po kurios valstiečių požiūris ėmė keistis (nors ir šio karo metais bandymai išvengti karinės tarnybos buvo dažni). Daug valstiečių buvo pašaukti į karinę tarnybą ir taip išplėšti iš tradicinio bendruomeninio gyvenimo. Ir vis dėlto, autoriaus nuomone, ypatinga vieta, keičiant valstiečių požiūrį į kariuomenę, teko 1889 m. reformai. Tuo metu visiškai buvo panaikinti išperkantieji mokesčiai ir tarnyba tapo privaloma. Nors

regionalizmas (daugumas tarnavo vietos daliniuose) kariuomenėje išliko, armija buvo svarbus modernumo veiksnys, keitęs tradicinį mentalitetą⁵⁰. Iki XIX a. vidurio Prancūzijoje vyko tik tradicinė migracija, sezoninis darbas mieste buvo metinio darbo ciklo dalis. Dažniausiai valstiečiai keliaudavo grupėmis, iš to paties kaimo, o tai negriaudavo bendruomeninio solidarumo, netgi priešingai - jį palaikydavo⁵¹. Tie, kurie patekdavo į miestus, stengdavosi išlaikyti tradicinį gyvenimo būdą ir ryšių su bendruomene nenutraukdavo. Tačiau jau XIX a. antroje pusėje vis daugiau išėjusių iš kaimo pasilieka mieste visam laikui. Tai pirmiausia buvo susiję su industrializacijos procesu pačiame mieste. XIX a. 9-ajame dešimtmetyje Prancūzijoje į miestus valstiečiai išeidavo su šeimomis, o tai buvo geriausias būdas nutraukti ryšius su bendruomene. Svarbiausias motyvas migrantams buvo garantuotas pastovus užmokestis, kurio darbas žemės ūkyje negalėjo užtikrinti. Taip XIX a. pabaigoje valstiečio iš kurios nors šeimos išleidimas į miestą tapo prestižo reikalu, aktuاليا vertybe⁵².

Pabandykime padaryti keletą išvadų. Atrodo, jog E.Vėberis tradicinės-archainės valstiečių bendruomenės bei lokalinės kultūros (tiksliau būtų - bendruomenių bei kultūrų, nes autoriui tai heterogeniniai dariniai) integravimą į naujo tipo etnosocialinį bendrumą siejo su reprezentacinės bendruomenės irimu ir paraleliai su juo vykstančia visuomeninio-kultūrinio gyvenimo personalizacija. Apie šią modernios tautos formavimosi prielaidą užsimenama ir kai kurių mūsų istorikų. Anot E.Aleksandravičiaus, "...tautinio atgimimo egzistencinė prielaida buvo savęs, kaip autonomiško asmens, atskirybės suvokimas ir sąmoningas tapatinimas su viena ar kita bendruomene, viena ar kita tauta"⁵³. Tik, E.Vėberio nuomone, didžiausios įtakos personalizacijos procesui - "individualizuoto žmogaus" ar "judraus žmogaus" kaime formavimuisi - turėjo ne tiek politiniai procesai, kuriems didesnę valstietijos dalis liko abejinga, o giluminiai sociokultūriniai. Tokiais mūsų autorius ir laiko vietinius kelius, valstybinio liaudies švietimo sistemą, karinę tarnybą bei migraciją. Ir dar keletas

pastabų. Autoriui nekelia abejonių istoriografijos nuostata, jog nacionalinė Prancūzijos kultūra rėmėsi urbanistine, kaip geriau organizuota: "Mes kalbame apie sukultūrinimo procesą: apie prancūzų civilizavimą urbanistinės Prancūzijos pagrindu bei dezintegrovimą lokaliųjų kultūrų moderniškuoju pagalba ir jų absorbavimo į dominuojančią Paryžiaus civilizaciją ..."54. Beje, ir šiuolaikinėje teorinėje literatūroje matome, jog archainės ir lokalinės kultūros nesiejo savęs su jokiais politiniais principais ir neturėjo politinio viešpatavimo ambicijų55. Luominėje, reprezentatyvinėje visuomenėje kultūrinis ideologinis bendrumas buvo neįmanomas. O viena iš valstybės funkcijų kaip tik ir buvo išlaikyti kultūrinį visuomenės heterogeniškumą ir korporatyvumą. Padėtis pasikeitė XVIII a. pabaigoje ir ypač po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos, kai politinis administracinis centralizmas bei kultūrinės unifikacijos tendencijos tapo dominuojančiomis. Pilietinė visuomenė bei nacionalinė kultūra formavosi įveikdamos lokaliųjų, tradicinių bendruomenių uždaramą, jas, anot autoriaus, "dezintegruodama" o po to ir "absorbuodama" į "miestų civilizaciją". Kultūrinis ideologinis visuomenės bendrumas implikavo politinį, t.y. nacionalinės valstybės susiformavimą. E.Vėberio nuomone, tik po Pirmojo pasaulinio karo nacionalinio valstybingumo tradicija visiškai išstumusi "vietinės", "išcentrinės" etnopolitines tradicijas56. Pirmiausia autorius turi omenyje bretonus, kurie per visą XIX a. išsaugojo valstybingumo tradicijas. Tiesa, tautinis judėjimas Bretanėje XIX a. pabaigoje dėl vis stiprėjančios "Paryžiaus" asimiliacinės politikos susilpnėjo. Tai po Pirmojo pasaulinio karo nesutrukdė bretonų inteligentijai, politiniams veikėjams, remiantis apsisprendimo teise, kelti valstybinės nepriklausomybės klausimą57. Tokios centro požiūriu "politinio separatizmo" tendencijos kiek silpniau reišėsi ir kituose regionuose (Savojoje ar Korsikoje). Galėtume daryti prielaidą, kad E.Vėberio aukščiau nurodyti veiksniai (kelių sistema, liaudies švietimas, tarnyba kariuomenėje, mažiau - migracija) ir jų įtaka visuomenės kultūrinei homogenizacijai buvo susiję su bendru valstybės institucijos įtakos visuomeniniam gyvenimui stiprėjimu.

E.Vėberio studiją reikėtų vertinti kaip vieną iš daugelio galimų nacijs, nacionalinės kultūros ir pilietinės savimonės formavimosi proceso interpretacijų. Ji, žinoma, turi ir trūkumų. Manytume, jog daugeliui istorikų "užklisus" taip aiškiai išreikšta ir vis akcentuojama kone universali, autoriaus nuomone, dichotomija tarp urbanistinės, miesto civilizacijos ir izoliuotų regioninių kultūrų. Arba daug abejonių sukels statiškas istoriko požiūris į kaimo socialinę struktūrą. Atrodo, jog socialinės diferenciacijos procesui kaime autorius neskyrė pakankamai dėmesio⁵⁸. Ir vis dėlto, nepaisant trūkumų ir netprasčio mūsų akimis požiūrio, E.Vėberio studija ir įdomi, ir svarbi, leidžianti naujai žvilgtelėti į nacionalinės bei pilietinės savimonės formavimosi problemą.

LITERATŪRA

¹Merriman J. E. Weber Peasants in to Frenchmen. The modernization of Rural France 1870-1974: [Recenzija] // The Journal of Modern History. 1978. Vol. 50. Nr. 3. P. 535.

²Далин В.М. Историки Франции XIX-XX веков. Москва, 1981. С. 236.

³Weber E. Peasants in to Frenchmen. The modernization of Rural France 1870-1914. Stanford University Press, 1976. P. 112.

⁴Ten pat. P. 113.

⁵Ten pat. P. 485.

⁶Ten pat. P. XII, XIII (sic!)

⁷Ten pat. P. 104.

⁸Ten pat. P. 98.

⁹Ten pat. P. 108.

¹⁰Ten pat. P.

¹¹Ten pat. P. 372.¹⁵

¹²Ten pat. P. 271.

¹³Ten pat. P. 493.

¹⁴Ten pat. P. XIV

¹⁵Ten pat. P. 9.

¹⁶Ten pat.

¹⁷Ten pat. P. 31.

¹⁸Ten pat. P. 35.

¹⁹Ten pat.

²⁰Ten pat. P. 42.

²¹Ten pat. P. 48.

²²Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie. Poznań, 1988. S. 250.

²³Советская историческая энциклопедия. Москва, 1974. Т. 15. С. 379.

²⁴Weber E. Op. cit. P. 493.

²⁵Bardach J. Op. cit. P. 253.

²⁶Chlebowczyk J. O prawie do bytu małych i młodych narodów. Warszawa-Kraków, 1983. S. 15.

²⁷Laurinavičius Č. Tarybinio valstybingumo steigimas Lietuvoje 1918 m. pab. - 1919 m. pirmoji pusė // Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų. V., 1991. P. 89.

²⁸Weber E. Op. cit. P. 97.

²⁹Ten pat. P. 493.

³⁰Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв.: Структуры повседневности. Москва, 1986. С. 38.

³¹Weber E. Op. cit. P. 486.

³²Ten pat. P. 193.

³³Адо А.В. Крестьяне и Великая Французская Революция. Москва, 1987. С. 208.

³⁴Weber E. Op. cit. P. 12.

³⁵Ten pat. P. 43.

³⁶Ten pat. P. 485.

³⁷Ten pat.

³⁸Ten pat. P. 9.

³⁹Ten pat. P. 486.

⁴⁰Ten pat. P. 206.

⁴¹Ten pat. P. 199.

⁴²Ten pat. P. 203.

⁴³Ten pat. P. 206.

⁴⁴Ten pat. P. 282.

⁴⁵Ten pat.

⁴⁶Ten pat. P. 311.

⁴⁷Ten pat. P. 328.

⁴⁸Ten pat. P. 334.

⁴⁹Ten pat. P. 297.

⁵⁰Ten pat. P. 298-299.

⁵¹Ten pat. P. 281.

⁵²Ten pat. P. 286-287.

⁵³Aleksandravičius E. Socialinės ir psichologinės romantinės istoriografijos prielaidos // Sietynas. V., 1990. T. 9. P. 147.

⁵⁴Weber E. Op. cit. P. 486.

⁵⁵Gelner E. Narody i nacjonalizm. Warszawa, 1991. S. 22.

⁵⁶Weber E. Op. cit. P. 492.

⁵⁷Ten pat. P. 100.

⁵⁸Merriman J. Op. cit. P. 535.

NETRADICINĖ RECENZIJĄ LEONO SABALIŪNO
MONOGRAFIJAI

"LIETUVIŠKA SOCIALDEMOKRATIJA IŠ
PERSPEKTYVOS, 1893-1914 M."¹

Monografiją, be abejo, galima priskirti prie mokslinio pobūdžio darbų. Nors parašyta ji pakankamai laisvu, netgi beletristiniu stiliumi, tačiau skaitant ją atsipalaiduoti neleidžia gausios bibliografinės nuorodos; jos sudrausmina ir savotiškai perspėja, kad dėmesys natyčia nenuslystų monografijoje sutalpintos informacijos aisbergo paviršiumi.

Recenzuojant monografiją tradiciniu būdu, pirmiausia galima būtų pažymėti, kad tai bene pirmoji istorinė studija, kurioje detalai nagrinėjama Lietuvos socialdemokratijos genezė bei veikla pradiniais 1893-1914 metų laikotarpiais; toliau - vertėtų padiskutuoti dėl kai kurių Lietuvos socialdemokratijos veiklos aspektų aiškinimo, pvz., dėl pirmosios (1896) ar dėl antrosios (1897) Lietuvos valstybingumo formulių prasmės, pagaliau galima būtų pabandyti patikslinti kai kuriuos faktus, pvz., kam reikėtų priskirti Didžiojo Vilniaus Seimo sušaukimo iniciatyvą². Toks recenzavimo būdas, matyt, išryškintų monografijos privalumus, bet tuo pačiu gal net apnuogintų konkretaus recenzento neadekvatų pasiruošimą.

Iš dalies natūralus noras išvengti pastarojo eventualumo, iš dalies kiti motyvai paskatino mus netradicinei recenzijai - neaptarinėti, kas ir kaip monografijoje parašyta, o išdėstyti savą supratimą apie socialdemokratiją ir jos vietą Lietuvos politinėje istorijoje.

Kokie gi tie kiti motyvai? Pirmiausia, dėmesį patraukė ambivalentiška monografijos pavadinimo formuluotė. Vienu požiūriu ji lyg sakytų, kad monografijoje bus nagrinėjamas jau pakankamai nuo mūsų nutolęs istorinis laikotarpis. Tačiau dviprasmiškai įkomponuota perspektyvos sąvoka leidžia nujausti, kad autorius istoriko angažementu neapsiribos ir Lietuvos socialdemokratijos vaidmenį XIX-

XX amžių sandūroje mėgins projektuoti į platesnę laiko skalę, siekiančią gal net ir mūsų dienas.

Tokių mėginimų monografijoje tikrai yra. Nors jie epizodiški ir be gilesnio pagrindimo, tačiau pakankamai iškalbingi. Štai tvade (p. 9) teigiama, kad lietuvių nacionalinis judėjimas politizavęsis dėl marksizmo įtakos ir kad nacionalinio renesanso variklio reikėtų ieškoti būtent socialdemokratijos veikloje. O monografijos pabaigoje (p. 153) socialdemokratijos veikla apibendrinantai įvardijama kaip pastangos "apsaugoti Lietuvos savitą būtį", "suteikti jai daugiau ar mažiau nepriklausomą egzistenciją". Galėtume manyti, kad tos pastangos Lietuvos socialdemokratijos veikloje buvusios neabejotinai esminės ir permanentinės.

Partinių interesų požiūriu toks Lietuvos socialdemokratijos istorinio vaidmens suaktualinimas gal ir pateisinamas³, bet nacionalinių - vargu. Jeigu socialdemokratiją laikysime viena pagrindinių Lietuvos nacionalinių politinių srovių, apimančių, be kita ko, ne vien LSDP, bet ir kitas kairiųjų partijas arba bent jų socialistinius elementus, ir, norėdami prognozuoti jos perspektyvą, remsimės istorine patirtimi, tai tuomet nuostata turėtų būti ir reiklesnė, ir griežtesnė.

Leono Sabaliūno monografijoje gausu socialdemokratijos veiklos apraiškų, bet, manytume, trūksta tų apraiškų conceptualios motyvacijos, jų esmės. L.Sabaliūnas socialdemokratiją vaizduoja lyg gražų šimtametį Lietuvos politikos ažuolą, stengiasi kruopščiai rekonstruoti kadaisė kabojusius ant to ažuolo lapus, bet neskiria reikiamo dėmesio ažuolo šakoms ir šaknims, kurios, galimas daiktas, ir šiandien tebėra tos pačios.

x x x

Lietuvos politinį pasaulį mes išvaizduojame dvipolį. Viename jo poliuje susitelkusi socialistinė mintis, kitame - tautinė (ir krikščioniškoji). Nors poliai priešingi, bet griežtos ribos tarp jų nėra. Vadinasi, neturėsime sferinio vaizdo, jeigu žiūrėsime į vieną iš polių ir nematysime kito.

Tiek socialdemokratinė, tiek tautinė-demokratinė politinė srovės Lietuvoje (ir kitose Vidurio bei Rytų Europos šalyse) atsirado veikiamos visuotinės žmogaus teisių ir laisvių teorijos - kaip tos teorijos įgyvendinimo variantai.

Socializmas - tai reakcija į vadinamąją visuomenės "atomizaciją", kuomet, panaikinus visus feodalius reglamentus, išnyko tarpinės grandys tarp individo ir valstybės. Formali juridinė žmonių laisvė ir lygybė išryškino faktinę nelygybę ir todėl sluoksniams, nesugebėjusiems užsitikrinti ekonominių pragyvenimo garantijų, iškilo poreikis ieškoti socialinių apsaugos sistemų. Populiariausia socializmo interpretacija - ir teorijoje, ir praktikoje - tapo marksistinė. Ji - radikali, nes pasisakė už politinės valdžios perdavimą proletariatui, t.y. sluoksniui, neturinčiam privatinės nuosavybės; proletariato būties pagrindu turėjo būti pertvarkyta visa visuomenė ir tokiu būdu panaikinta privatinė nuosavybė, suprantama, kaip bet kokio engimo pagrindas.

Rytų Europoje "grynojo" proletariato buvo palyginti nedaug, bet ten buvo pakankamai daug prievartos. Radikalusis socializmas imponavo tuo, kad teoriškai atmetė prievartą (engimą) ir nurodė greitą kelią, kaip sukurti visuotinės laisvės, lygybės bei gerovės visuomenę. Tačiau spartus visuomeninio gyvenimo pertvarkymas savaime suponavo prievartą. Be to, radikalaus socializmo plitimas reiškėsi ir kitaip - orientacija į apatinius visuomenės sluoksnius palengvino atsiribojimą nuo tradicinių saitų, ypač nuo dvasinių (taip pat ir tautinių), o destruktvyvios pasaulėžiūrinės nuostatos suponavo aktyvizmą, viliojanti menkai morališkai angažuotus visuomenės elementus (tai ypač išryškėjo politinių krizių metu, ir L.Sabaliūno monografijoje matome atskleistas paskatas LSDP šalininkų gretoms augti 1905 m. revoliucijos metu).

Paradoksalu, kad būtent socialdemokratinei srovei - savo esme kosmopolitinei - priklauso nuopelnai dėl pirmosios Lietuvos valstybingumo atkūrimo programos iškėlimo. Bet yra ir galimybė tą paradoksą paaiškinti. Tam įtakos turėjo ypatinga socialdemokratijos teisinė filosofija. Samprotaujama buvo maždaug taip: jeigu kasdieninė praktika rodo, kad tam tikros visuomenės atžvilgiu, gyvenančios

tam tikrame krašte, vadinamame Lietuva, yra vykdoma prievarta, tai tos visuomenės neginčijama teisė - išsivaduoti iš prievartos; teisė - natūrali ir imanentinė, jos šaltinis - ne kas kita, o pati visuomenė. Kadangi konkreti Lietuvos visuomenę prievartaujanti jėga - carinė valdžia - natūralios teisės nepripažino (ir negalėjo pripažinti), tai išsivadavimas iš jos buvo įmanomas tik panaudojus kontrprievartą, t.y. revoliuciniu keliu. O to kelio sėkmę garantavo Karlo Markso atrasta progresyvaus ekonominio visuomenės vystymosi teorija.

Bet Lietuva socialdemokratams buvo ne kokia nors apibrėžta ir niekinanti vertybė - tai daugiau konkreti realija, jų suvokimu, tam tikro ekonominio išsivystymo lygio regionas su savo kultūrine-istorine specifika. Nors pastarosios ir neignorudami, socialdemokratai negalėjo jai suteikti prioriteto, kadangi ne iš jos, o iš ekonominių dėsnių jie vedė savo revoliucinę teisę. O tas faktas, kad iš niveliuojančio Rusijos gubernijų tinklo socialdemokratai išskyrė Lietuvą kaip politinę-nacionalinę realiją, tik patvirtina nuomonę (kuri jau konstatuota mūsų istoriografijoje⁴), kad stipriai tuomet tebeveikė istorinio Lietuvos valstybingumo tradicija, paremta jos žmonių gyvenimo būdo ir tikslų bendrumu.

Tačiau tos, sakytume, nacionalinės (ar civilizacinės) vertybės, kurios didžia dalimi natūraliai įrėmino LSDP programines nuostatas, liko nesuprantamos kaimyninių šalių socialistinėms partijoms*. Todėl Lietuvos socialdemokratų partijai tuojau pat po įsikūrimo iškilo dilema: arba pasiduoti idėjos draugų daromam spaudimui ir siekti kaip galima platesnio proteguojamojo varguomenės luomo - proletariato - susijungimo, numojant ranka į trapią "lietuviškąją" to luomo specifika, arba dėl tos

*Ir L.Sabaliūnas, regis, giliau nesusimąsto dėl tų nacionalinių vertybių, ir netgi pirmąją LSDP programą jis vadiną separatistine - kaip savaime suprantamą dalyką. Nors atrodytų keista, kaip galima vadinti separatistine programą, paremtą ne konstitutizuojamomis ypatingybėmis, bet natūraliai apsisprendžiančios visuomenės - Lietuvos - idėja.

specifikos plėsti bendradarbiavimą su kitomis Lietuvos politinėmis srovėmis ir dėl to prarasti kaimyninių kraštų socialdemokratų paramą.

Nenuostabu, kad sprendžiant tokią dilemą, Lietuvos socialdemokratų partija, anot Jono Šepečio, ištiko mėšlungis. Galų gale partija atsisakė savo principinės nuostatos valstybingumo klausimu - "Savarankiškos demokratinės Lietuvos Respublikos, liuosu noru susidėjusios su kaimyninėmis šalimis federacijos sąryšis". O vėliau išsivysčiusią diskusiją tarp vadinamųjų federalistų ir autonomistų Lietuvos nacionalinio valstybingumo požiūriu laikytume bevaise: juk diskutuojama buvo dėl kitos valstybės - ne Lietuvos - vidinio reorganizavimo*.

Jeigu būsime teoriškai nuoseklūs, tai turėsime pripažinti, kad autonominis egzistavimas kitoje valstybėje socialdemokratinės doktrinos požiūriu būtų buvęs prasmingas tik tiek, kiek toji autonomija būtų sudariusi galimybę niveliuoti Lietuvos specifiką be prievartos. Juk socializmo doktrina orientavo į žmonių santykių su gamybos priemonėmis, o ne į visuomenės etninę specifiką.

L.Sabaliūno pastebėjimas, kad tautinės kultūros ir ypač kalbos puoselėjimo LSDP nelaikiusi "šventu" reikalu, manytume, nėra pakankamai konkretus, - tai daugiau panašu į LSDP politinės praktikos fiksavimą, o ne į doktrininės nuostatos atskleidimą. Socialistinį požiūrį į gimtąją kalbą yra išsakęs dar Hugo Kolontajus (Košlataj). Anot jo, prisirišimas prie tėvų kalbos ir jos puoselėjimas pats savaime - tuščias užsiėmimas. Gimtoji kalba, teigė jis, reikalinga kaip liaudies švietimo priemonė, nes tol, kol bus mokoma svetima kalba, liaudis liksianti barbariška⁵. Vėliau labai panašiai tuo klausimu pasisakė ir Josifas Džiugašvilis-Stalinas. Jis, pvz., teigė, kad masėms įsisavinti sovietinį mokymą patogiausia būtų gimtąją kalbą⁶.

*Čia galime prisiminti Vladimiro Uljanovo-Lenino radikaliai nuoseklią tezę, kad teisė į autonomiją, eventualiai - į federaciją - esanti nesąmonė.

Nėra pagrindo abejoti, kad kaimyninių kraštų socialdemokratų pažiūra į gimtąją kalbą turėjo įtakos ir lietuvių socialdemokratams. Tiesa, tokiai nuomonei disonuoja kai kurie faktai, pvz., Andriaus Domaševičiaus pasišventimas platinti lietuvių kalbą Vilniuje; bet į panašius faktus mes būtume linkę žiūrėti, kaip į išimtis arba specialios motyvacijos apraiškas, nekeičiančias klausimo esmės. Apskritai Lietuvos socialdemokratijos istorija gana marga ir niuansuota - ypač savo pradiniu, L.Sabaliūno aprašytuju etapu. O mūsų uždavinys būtų, kiek įmanoma, atsitraukti nuo reiškinių mozaikos ir pasiaiškinti dalykus, kurie matomi tik iš tolesnės perspektyvos.

Kelios pastabos dėl dar vieno Lietuvos socialdemokratijos veiklos aspekto.

Pastaruoju metu tarp jaunosios kartos Lietuvos istorikų vis labiau plinta domėjimasis lietuvių nacijos formavimosi bei konsolidacijos ypatybėmis. Tiesa, kol kas sprendžiami tik bendro pobūdžio klausimai⁷. Bet reikia tikėtis, kad toliau tos formos tyrimai plėsis įvairiomis linkmėmis. Tad gal pernelyg neišsišokime pasamprotavę dėl socialdemokratijos vaidmens nacionalinės konsolidacijos procese.

Mykolas Biržiška yra pažymėjęs, kad LSDP "rišo sulenkėjusį ir maskoliną Vilnių su visa Lietuva"⁸. Tas faktas, kad LSDP įveikė Lenkų socialistų partijos konkurenciją Rytų Lietuvoje, matyt, liudytų M.Biržiškos pastabumo labui. Nors išsamesnei išvada padaryti, suprantama, to fakto nepakaktų; dviejų partijų tarpusavio varžymosi rezultatai ir nacionalinė konsolidacija - tai ne to paties lygio procesai.

Iš istorinės literatūros žinome, kad nacijos formavimąsi lemia etnokultūriniai procesai⁹. O LSDP veiklos nuostata galima būtų apibūdinti kaip sociokultūrinę; gindama Vilnijos žemuosius sluoksnius sociališkai, partija rūpinosi ir to sluoksniu kultūriniais poreikiais. Tačiau ar galėjo pasiduodanti daugiausia lenkiškai kultūrai kaimo varguomenė bei darbininkija Rytų Lietuvoje perimti lietuvišką politinę savimone, kai kaimo bei miesto aristokratija jau buvo perėmusi lenkišką ne tik kultūrinę, bet ir politinę orientaciją?

Tiesa, negalima užmiršti, kad LSDP pradininkai daugiausia buvo aristokratiškos kilmės. Tas faktas liudytų apie nacionalinės konsolidacijos elementų egzistavimą. Bet juk "aristokratiškasis" periodas partijoje greitai baigėsi; skilimas įvyko nacionaliniu pagrindu.

L.Sabaliūnas aiškina to skilimo priežastį gana paprastai. Anot jo, lietuvių liberalai (suprask, nacionalistai) supriešino LSDP su PPS - A.Domaševičių su J.Pilsudskiu (p. 34). Net jeigu toks supriešinimas ir buvo, argi čia kalbama apie vieną ir tą patį konfliktą?

Ir L.Sabaliūno monografijoje neblogai matome, kad Lietuvos valstybingumo formulė LSDP pirmojoje programoje tebuvo laikinas kompromisas tarp prorusiškos ir prolenkiškos orientacijos socialistų Lietuvos žemėje (p. 37-40). Tas kompromisas nutrūko sustiprėjus politinei gravitacijai į Rusiją ir į Lenkiją. Vadinasi, galima manyti, kad tų gravitacinių jėgų veikiami trūkinėjo ir trapūs nacionalinės konsolidacijos saitai Rytų Lietuvoje.

Tokiame kontekste natūraliai kiltų klausimas - o kaip koreliavo LSDP socialinis radikalizmas su minimomis gravitacinėmis jėgomis? XX amžiaus pradžioje LSDP kovą dėl dvarų darbininkų ekonominės padėties pagerinimo galima buvo laikyti socialinio konflikto apraiška. Bet socialiniu aspektu bandome žiūrėti ir vėliau - į kilusį tarpvalstybinį konfliktą tarp Lietuvos ir Lenkijos. Štai Steponas Kairys savo ugingoje kalboje 1920 m. rugsėjo 26 d. taip pareiškė: "Dabartinis karas Lenkijos su Lietuva yra karas dėl dvarų ..." Ir toliau tęsė: "Visas jo sunkumas krito ant darbininkų ... Negalima pasitikėti nei prancūzų, nei anglų buržuazija, paramos galima laukti tik iš rytų"¹⁰. Pareiškimas - mobilizuojantis, orientuotas į vadinamąjį liaudį. Tik ar jis begalėjo sulaukti atgarsio Rytų Lietuvos valstiečio sąmonėje?

Taigi preliminariai galėtume spręsti, kad socialdemokratijos vaidmuo lietuvių tautos konsolidacijos procese buvo prieštaringas. Pradinis savo egzistavimo etapu socialdemokratija, atrodo, suteikė tam procesui impulsą: moderni socialinių laisvių teorija gaivino išskankintą Lietuvos visuomenę, skatino ją struktūriškai apsibrėžti; energingus

šviesuolius viliojo eksperimentas - žadinti, kelti proletariata, jo pagalba atidaryti duris ir tokiu būdu išlaisvinti Lietuvos žmones.

Tačiau socializmui įsimetus Rusijon ir ten išplitus, socialinis klimatas regione ėmė smarkiai radikalėti. Didėjo atotrūkis tarp viršutiniųjų ir apatiniųjų sluoksnių. Lietuvai tas atotrūkis turėjo tragiškų pasekmių: atėjusi pirmoji revoliucijos banga nusinešė ne tik dalį visuomenės - bajoriją, bet ir dalį tautos (su Rytų Lietuva). O kita banga grasino nuplauti pačią valstybę. Tad vargu ar tokiame kontekste socialdemokratų propaguotą klasių kovą galėtume vertinti pozityviai.

Pažadinto Lietuvos proletariato nesulaikė nacionalinės (ar civilizacinės) ribos; jos jam buvo per menkai materialiai apčiuopiamos. Įsisiautėjusi socialinė stichija atsitrenkė, kaip vėliau paaiškėjo, tik į geografinio anklavo, kuriame šimtmečiais formavosi imperija, ribas.

Toji stichija, išsprūdusi, lyg džinas iš butelio, marksistinių burtazodžių galia ir buvo, mūsų supratimu, pagrindinė Lietuvos socialdemokratijos krizės priežastis. LSDP turėjo arba atsisakyti savo doktrinos tam, kad neišduotų nacionalinių interesų, bet tokiu atveju jai švietėsi perspektyva likti tautinės srovės šešėlyje, arba pasiduoti doktrinos peršamai logikai ir, vadinasi, sužlugdyti ne tik Lietuvos nacionalinį apsisprendimą, bet ir save pačią, kaip savarankišką politinę jėgą.

Tačiau neįgama Rytų įtaka paveikė ne tik Lietuvos socialdemokratiją.

x x x x

Tautinės (nacionalistinės) srovės ištakos paprastai kildinamos iš vokiečių reakcijos į prancūziškąją ekspansiją XVIII a. pabaigoje. Prancūzų politines minties pagimdytai laisvų, bet anoniminių piliečių visuomenei vokiečių filosofai supriešino "tautos dvasios" kriterijų. Be abejonės, vokiškoji tautos samprata paliko pėdsakų ir Lietuvoje. Tačiau drįstume daryti prielaidą, kad lietuvių tautinė mintis susiformavo veikiama ne tiek Vakarų, kiek Rytų

įtakos.

Pagrindas tokiai prielaidai būtų viena iš lietuviškosios tautinės minties ypatybių, būtent - jos orientacija į etnografines vertybes. Nors vadinamasis nacionalinis principas gimė Vakarų Europoje, nuopelnus už jo transformavimą į etnografinį priskirtume rusiškajai politinei minčiai.

Etnografinė tauta - tai ne tik ir netgi ne tiek subjektas, kiek objektas. Čia svarbu ne tiek individų apsisprendimas, kiek objektyvūs, netgi moksliniais tyrinėjimais nustatomi kriterijai. Toks tautos supratimas buvo prieinamas biurokratinio feodalizmo sukaustytai Rytų visuomenei, skatino nacionalinį jos pabudimą. Bet konkrečiomis Rusijos imperijos sąlygomis jis sudarė pagrindą susiformuoti rusiškojo nacionalizmo doktrinai - panslavizmui, kaip reakcijai į politiškai besiorganizuojantį germanų pasaulį. Panslavizmo doktrina numatė slaviškų etnografinių valstybių sukūrimą ir jų federalizavimą su Rusija, o tai būtų reiškę neišvengiamą tų naujų valstybių pajungimą Rusijai. Ta prasme nuoširdžiai atviras buvo kadaise vienas iš panslavizmo propaguotojų Nikolajus Danilevskis, pripažindamas, kad Europa, pasiūlusi nacionalinį principą, atsilygino Rusijai už jos vargus 1812 m. kare¹¹.

Panslavizmo doktrinos praktinis taikymas negalėjo nepalieti ir Lietuvos. Netrukus po 1863 m. sukilimo akademikas Aleksandras Hilferdingas suformulavo pagrindines Rusijos politikos Lietuvoje kryptis, kurių tikslas buvo atskirti lietuvių tautą (etnografinę) nuo lenkų, įtraukti ją į Rusijos įtaką ir paraližuoti jos politinį identitetą. Konkrečiai tai reiškė užduotį atskirti lietuvių valstiečius nuo lenkiškos kultūros bajorų. Tam tikslui planuojama buvo lietuvių valstiečiams suteikti pradinį mokymą gimtąja kalba, kad apšvietus juos galima būtų lengviau pritraukti prie rusų kultūros.

Taikant A.Hilferdingo planą, nuo jo pradinio užmanymo buvo gerokai nutolta - ir dėl rusiškojo administracinio aparato ypatybių, ir dėl konkrečios lietuviškos specifikos. Tačiau plano idėja paliko savo pėdsakus. Praėjus pusei amžiaus, t.y. 1905 m., Čikagoje lietuvių spaudoje pasirodė Jono Basanavičiaus knygutė¹², kurioje buvo detaliai

referuotas minėtas A.Hilferdingo planas. Referato pasirodymo intencijos nėra visiškai aiškios, tik galima manyti, kad pats J.Basanavičius buvo gerokai anksčiau susipažinęs su tuo planu. Ir gal kaip tik tuomet jis pamatė šviesos blyksnį tamsaus tunelio gale.

Žiūrint į tautą kaip į vieno luomo arba į visų gyventojų teisių ir laisvių sumą, jos egzistavimas svetimoje valstybėje neišvengiamai suponavo konfliktą. Kaip žinoma, ta linkme rutuliojosi politinė mintis Lenkijoje bei Lietuvoje po padalijimų. Bet sukilimai sėkmės neatnešė. Teko ieškoti naujų kelių. Palaiptiesiui politinė mintis - ir Lenkijoje, ir Lietuvoje - ėmė koncentruotis ties nacionaliniu principu, tiksliau, ties rusiškąja to principo interpretacija.

Tauta, kaip etnografinis objektas ano meto teisės požiūriu, nesuponavo imanentinio valstybingumo. Etnografiniai požymiai buvo suprantami kaip tam tikra žmonių specifika, kurios poreikiams valstybė galinti sukurti teisinę apsaugą - autonomiją. Ta prasme nacionalinis principas, keliamas etnografinių vertybių apsaugai, nesikėsino į valstybės teisinę monopoliją, o tik skatino ją humanizuotis.

Taigi lietuvių tautininkams nacionalinis principas atvėrė dvi konkrečios veiklos kryptis: skatinti lietuvių etnografinės specifikos vystymąsi ir prašyti iš caro valdžios suteikti Lietuvai autonomiją. Nuosekliausiai šiuo principu vadovavosi tautiniai demokratai, o 1905 m. Didžiąjame Vilniaus Seime iškelta Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose idėja buvo konkretus jų veiklos rezultatas. (Tiesa, atsižvelgiant į Lietuvos istorinį politinį potencialą, matyt, neabejota, kad autonomija būsianti tik pakopa į valstybinę nepriklausomybę).

Tačiau naudojimasis Rusijos strateginės politikos farvateriu nepraėjo be pasekmių. Nacionalinę idėją suprantant ne vien kaip individualios apsisprendimo laisvės rezultata, bet ir kaip tam tikrų objektyvių kvalifikacijų puoselėjimą - ne tik jų gynybą, bet ir plėtojimą - bendroje radikalizmo atmosferoje sudarė pagrindą karingo nacionalizmo apraiškoms. O etnografinio principo absoliutinimas, sprendžiant teritorinį klausimą, Lietuvą padarė teisiškai priklausomą

nuo Rusijos geros valios. Nacionalinės konsolidacijos, kaip aukščiausio kriterijaus moderniajai valstybei, požiūriu minėti negatyvūs momentai tautinių demokratų veikloje galėjo kompensuotis nebent socialiniu konservatyvizmu ir prioritetais kultūrai.

x x x x

Reziumuodami pasakytume, kad abi Lietuvos politinės srovės - ir socialdemokratinė, ir tautinė demokratinė - buvo demokratinės koncepcijos variantai, bet abi jas neigiamai paveikė Rytų įtaka. Imuniteto stoką neigiamam poveikiui, regis, suponavo toji aplinkybė, kad abiejų srovių doktrinos orientavosi ne į laisvų arba laisvės siekiančių žmonių visuomenę, bet į vienokios ar kitokios idėjos pagrindu prievarta suburtus kolektyvus.

Abi jos siekė išlaisvinti Lietuvą, bet nė viena iš jų vien savo jėgomis to padaryti negalėjo. Istorinė patirtis rodo, kad Lietuvos politikoje apčiuopiamų rezultatų būdavo pasiekiami tuomet, kai tos srovės tarpusavy koreliuodamos, t.y. subjektyviai ar objektyviai bendradarbiaudamos, viena kitą lyg ir papildydavo. Pavyzdžiui, aktyvi socialdemokratų veikla 1905 metais, mūsų nuomone, būtų likusi tik triukšmingu sambrūzdžiu, jeigu ne tautinių demokratų iškelta Lietuvos autonomijos idėja; o Pirmojo pasaulinio karo metu dešinieji (tautininkai) nebūtų pasiryžę skelbti Lietuvos nepriklausomybę, jeigu juos tam nebūtų skatinę kairieji (socialistai). Perfrazuodami Antaną Maceiną, pasakytume, kad minėtais atvejais socialdemokratinis prometėjiškas polėkis objektyvizavosi tautinės utilitariškos tradicijos dėka.

Vadinasi, tik koreliuodamos arba, kitaip sakant, veikdamos nacionalinių interesų rémuose, tos abi srovės - o su jomis ir Lietuvos politika - galėjo turėti perspektyvą.

LITERATŪRA

¹Sabaliūnas L. Lithuanian Social Democracy in Perspective, 1893-1914. Duke University. Press Durham and London, 1990.

²Žr.: Motieka E. Didysis Vilniaus seimas: Idėja, iniciatyva, organizacija // Proskyna. 1990. Nr. 4.

³Bagdonas A. Socialdemokratija nauju aspektu // Politika. 1991. Nr. 6. P. 6.

⁴Merkys V. Lietuvių SDP pirmųjų programų kilmė // LTSR MA darbai. A serija, V., 1966. Nr. 3. P. 148.

⁵Žr.: Limanowski B. Socyjalizm jako konieczny objaw dziejowego rozwoju. Lwów, 1879. S. 14.

⁶Žr.: Образование СССР: Сб. документов. Москва-Ленинград, 1949. С. 47.

⁷Aleksandravičius E. Atgimimo slenksčiai // Kultūros barai. 1990. Nr. 11, 12; Aleksandravičius A. Tautos samprata ir pilietinės savimonės raida Lietuvoje // Kultūros barai. 1989. Nr. 10; Kulakauskas A., Žakarytė S. Už. str. // Sirokomlė V. Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą. V., 1989.

⁸Biržiška M. Lietuvių tautos kelias. Los Angeles, 1953. T. 2. P. 50.

⁹Kulakauskas A. Dėl lietuvių nacijos formavimosi: Jaunųjų istorikų darbai. Penktoji knyga. V., 1984. P. 137.

¹⁰Vilčinskis J. Lietuvos socialdemokratija kovoje dėl krašto nepriklausomybės. Londonas, 1985. P. 137.

¹¹Данилевский Н. Россия и Европа. Спб., 1895. С. 275.

¹²Sapalius J. [Basanavičius J.] Priedėlis prie lietuviško klausimo. Chicago, 1905.

IV PUBLIKACIJOS

Zita Medišauskienė

CARINĖS VALDŽIOS SUMANYMAS LEISTI LIAUDŽIAI SKIRTA ŽURNALĄ RUSŲ IR ŽEMAIČIŲ KALBOMIS XIX A. 7-AJAME DEŠIMTMETYJE

Krymo karas buvo tarsi lakmuso popierėlis, kuris parodė tikrąją Rusijos, grėsmingiausios anuometinės Europos valstybės, galią ir realią jos ekonomikos padėtį. Nikolaus I sistema, su kuria jos kūrėjas siejo tiek daug vilčių, žlugo. Ir nors naujasis caras Aleksandras II buvo tėvo pasekėjas ir jo sistemos šalininkas, jis vis dėlto aiškiai suvokė, kad kito kelio nėra - reformos būtinos. 1858-1866 metai Rusijoje - didžiųjų reformų, iš kurių pati reikšmingiausia, be abejo, buvo baudžiavos panaikinimo reforma, metai.

Permainų vėjai neaplenkė ir vadinamųjų lietuviškųjų gubernijų (Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko). 1856 m. Vilniaus kariniu gubernatoriumi tapo V. Nazimovas, kurio paskyrimas žymėjo liberalesnės vyriausybės politikos pradžią: amnestija 1831 m. sukilėliams, kai kurios nuolaidos bajorijai, gerėlesnės visuomeninės ir kultūrinės veiklos sąlygos. Šių nuolaidų paskatinta, lietuviškųjų gubernijų bajorija ėmė kelti politinius reikalavimus - buvusias LDK žemes prijungti prie Lenkijos Karalystės, suteikiant jai autonomiją, arba net atkurti Lenkijos ir Lietuvos valstybę su 1772 m. sienomis. 1861 m. prasideda manifestacijos ir neramumai, į kuriuos vyriausybė atsakė represijomis ir baudžiamosiomis priemonėmis. Tačiau valdžios vyras Peterburge ir juo labiau V. Nazimovui buvo aišku, kad vyriausybei savo jėgomis bei vien represijomis nepavyks susidoroti su bajorijos ir dvasininkijos opozicija. Šioje kovoje reikėjo sąjungininkų ir tokiu sąjungininku galėjo tapti visuomeninio gyvenimo subjektu tampanti valstietija. Ši mintis vaizdžiai išreiškta P.Ščebalskio, Liaudies švietimo ministerijos tarnautojo ypatingiems pavedimams,

rašte, kuriame jis, komentuodamas V. Nazimovo pasiūlymus dėl liaudies žurnalo leidimo ir su tuo susijusius sunkumus, rašo: "Generolas-adjutantas Nazimovas su širdgėla pažymi, jog Vakarų krašto pravoslavų-rusų gyventojams trūksta vidinių jėgų; jis, atrodo, įsitikinęs, kad vienos vyriausybės, kad ir kokia ji būtų veikli, jėgų negana sėkmingai kovai su atvira ir slapta dviejų labiausiai apsišvietusių šio krašto luomų - lenkų dvarininkijos ir katalikų dvasininkijos - veikla. Ką reikėtų daryti, /siekiant/ persvaros mūsų pusei ir neprarandant lemtingojo mūšio, belaukiant to meto, kai valstietija, įgavusi tikrąjį svorį ir reikšmę, visu savo svoriu guls ant svarstyklių lėkštės? Atsakyti, regis, nesunku: paskatinti visas esamas visuomenines jėgas. Visos kitos priemonės išbandytos: ir griežtumas, ir nuolaidžiavimas, ir sistemingas lenkų tautybės tame krašte slopinimas, ir kai kurių teisių jai dovanojimas - visa tai, pasirodė, nepasiekė tikslo. Nė vienai iš šių sistemų /esant/, vyriausybė neįgijo nuoširdžių draugų tarp lenkų katalikų ir neišvengė kaltinimų, /kuriuos/ kartoja visa Europa. Humanistai ja netikėjo, o griežtos priemonės nesusilpnino priešpriešos; tad tegu pati tauta stoja į kovą ir gina save, esminius savo interesus. Jos niekas neapkaltins, kad ji veikia kaip partija: tokiu atveju ji ir negali kitaip veikti, t.y. kitaip, nei su entuziazmu, užsidegimu, su neįveikiama aistros jėga, savybėmis, kurių negali ir neprivalo turėti vyriausybė".

Tai ne vien privataus asmens nuomonė. Jai buvo pritariama ir Rusijos vyriausybėje. Štai 1862 m. Vidaus reikalų ministerijos sudarytoje 1861-1862 metų padėties Vakarų krašte apžvalgoje daroma išvada, jog krašte vyriausybė gali remtis tik valstietija, kaip materialia jėga².

Remtis valstietija atrodė visai natūralu dar ir todėl, kad, Rusijos oficialiųjų sluoksnių nuomone, Vakarų krašte tik bajorija yra kitatautė - lenkiška, o visa liaudis - rusiška, tik lenkų ponų bei katalikų dvasininkų užguita ir primiršusi savo kilmę.

Nedelsiant veikti skatino ir krašte susiklosčiusi padėtis: plito "lenkų partijos" atsišaukimai, kuriuose dvarininkai

buvo raginami, net aukojant kai kuriuos interesus, suartėti su liaudimi, patraukti ją į savo pusę, steigti lenkiškas liaudies mokyklas ir per švietimą skleisti lenkiškas idėjas, išugdyti meilę Lenkijos istorijai ir tautiniams paminklams, pakelti tautinę dvasią ir pan. Iš visur gaunami pranešimai apie lenkiškų liaudies mokyklų steigimą, knygų liaudžiai leidimą, dvarininkų pasitarimus, svarstant priemones, kaip suartėti su liaudimi, kėlė vietinei ir centrinei administracijai didžiulį nerimą. Valdžia ėmėsi atsakomųjų priemonių, kurios turėjo supriešinti liaudį su bajorija, patraukti ją į rusiškosios valdžios pusę: "provalstietiška" baudžios panaikinimo reforma lietuviškosiose gubernijose, rusiškų liaudies mokyklų steigimas jose, Vilniaus švietimo apygardos globėjo A.Širinskio-Šichmatovo sumanymu, turėjo būti dėstoma ir žemaičių kalba (kur gyventojai žemaičiai ir lietuviai), pagaliau sumanymas leisti liaudies žurnalus rusų ir žemaičių kalbomis.

Rusijos politikos Lietuvoje XIX a. viduryje istoriografija nėra gausi. Bene geriausiai nušviestas skausmingas lietuvių tautai spaudos draudimas dr.V.Merkio darbuose³, išnagrinėtas valstiečių judėjimas⁴, pramonės vystymasis XIX a.⁵, kai kurie nacionalinės priespaudos klausimai⁶, o pastaruoju metu pabandytas aptarti ir bendras Rusijos politikos pobūdis Lietuvoje XIX a. antroje pusėje⁷. Iš darbų, kurie liestų mus dominančią problemą, t.y. carinės valdžios pastangas patraukti valstietiją į savo pusę, ir taip įsitvirtinti Vakarų krašte, paminėtina S.Lazutkos studija, kurioje pažymėtos kai kurios valdžios nuolaidos valstietijai vykdant baudžios panaikinimo reformą⁸, taip pat A.Kulakausko straipsnis apie liaudies švietimo reorganizavimą XIX a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje⁹.

Šių priemonių arsenalą turėjo papildyti ir minėtas liaudies žurnalas, kaip viena iš Rusijos valdžios ideologinio poveikio valstietijai, tampančiai savarankiška visuomenės dalimi, priemonių, turėjusių padėti baltarusių valstiečius gražinti prie jų tikrosios kalbos, tikėjimo, prigimties, lietuvių valstiečius padaryti ištikimais sosto pavaldiniais, o vieniems ir kitiems "padėti greičiau susilieti su bendra tėvyne - Rusija".

Lietuvos valstybiniame istorijos archyve saugomos dvi bylos, kurios pateikia gana išsamų vaizdą, kaip kilo liaudies žurnalo idėja, kaip ji buvo įgyvendinama, pagaliau, kodėl žurnalas vis dėlto neišvydo dienos šviesos. Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijoje buvo sudaryta byla, pavadinta "Apie įsteigimą Vilniuje komisijos seniesiems aktams tirti ir apie liaudies žurnalo leidimą". Byla pradėta 1862 m. balandžio 26 d., baigta 1865 m. balandžio 20 d. ir turi 150 lapų¹⁰. Joje sukauptas Vilniaus karinio gubernatoriaus V.Nazimovo susirašinėjimas su liaudies švietimo ministru A.Golovninu dėl žurnalo, yra žurnalų programos, redakcijos sudėtis, pirmojo numerio turinio projektas, M.Muravjovo atsiliepimai apie tokio žurnalo leidimo tikslingumą, Vakarų komiteto nuomonė šiuo klausimu ir kt.

Minėtą bylą papildė Vilniaus švietimo apygardos valdybos fonde esanti byla "Apie liaudies žurnalo rusų, lietuvių ir žemaičių kalbomis leidimą", pradėta 1863 m. sausio 25 d., baigta 1868 m. kovo 2 d. ir turinti 114 lapų¹¹. Ją sudaro V.Nazimovo atsiliepimas į P.Ščebalskio 1862 m. gegužės 1 d. pasiūlymą, abiejų P.Ščebalskio pasiūlymų (jau minėto ir 1862 m. rugsėjo 23 d.) kopijos, keletas žurnalo sąmatos variantų, A.Širinskio-Šichmatovo rašto liaudies švietimo ministrui su žurnalo programomis ir savo pastabomis juodraštis bei didelis A.Širinskio-Šichmatovo pakeitusio Vilniaus švietimo apygardos globėjo I.Kornilovo raštas, kuriame pareikšta jo nuomonė dėl liaudies žurnalo leidimo ir pagrįstas sprendimas atsisakyti leisti tokį žurnalą.

Iš daugelio dokumentų publikavimui pasirinkome vieną - tai Vilniaus švietimo apygardos globėjo A.Širinskio-Šichmatovo 1863 m. pradžioje parengtą ir tų pačių metų balandžio 7 d. švietimo ministrui A.Golovninui išsiųstą raštą, kuriame išsamiai apibūdinti liaudies žurnalo uždaviniai, tikslai, leidimo sąlygos ir forma bei abiejų - rusiškojo žurnalo ir žemaitiškojo laikraščio - programos. Tiesa, publikacija parengta iš juodraščio, bet visas tolimesnis susirašinėjimas liudija, kad būtent toks raštas pasiekė ministrą¹².

Mintis leisti liaudies žurnalą pirmiausia, matyt, kilo V.Nazimovui. Iš švietimo ministro A.Golovnino 1862 m. balandžio 25 d. rašto V.Nazimovui aiškėja, kad pastarasis, tikriausiai 1861 m. pabaigoje, vidaus reikalų ministrui pateikė du raštus apie politinę padėtį krašte. Tuose raštuose buvo išdėstyti trys karinio gubernatoriaus pasiūlymai: 1) Vilniuje arba kur kitur įkurti universitetą; 2) steigti liaudies mokyklas, o Valstybės turtų ministerijai priklausančias perduoti mokyklų vadovybei ir pakankamai aprūpinti kaimo šventikus bei kitus liaudies mokyklų mokytojus; 3) leisti liaudies žurnalą ir įsteigti ypatingą komisiją iš rusų mokslininkų seniesiems aktams tirti ir spausdinti¹³. Vidaus reikalų ministras šiuos pasiūlymus perdavė svarstyti Ministrų komitetui ir 1862 m. kovo mėn. caras patvirtino komiteto nutarimus. Dėl pirmojo pasiūlymo: nusistovėjus rimčiai Vakarų krašte, pavesta kariniam gubernatoriui kartu su Vidaus reikalų bei Finansų ministerijomis pateikti pasiūlymus, kaip organizuoti lietuviškosiose gubernijose aukštąsias bendrąsias arba specialiąsias mokymo įstaigas, kartu neužmirštant artimiausio tikslo - šio krašto susilieimo su Rusija. Antru klausimu komitetas manė, kad liaudies mokyklų steigimas Vakarų krašte turi būti svarstomas kartu su tokių mokyklų organizavimu visoje imperijoje. Dėl trečiojo pasiūlymo Ministrų komitetas nutarė: nustatyti, kokių išlaidų pareikalaus liaudies žurnalo leidimas bei ypatingosios komisijos įsteigimas ir surasti lėšas toms išlaidoms padengti. Švietimo ministras A.Golovninas, pranešdamas apie šiuos Ministrų komiteto nutarimus V.Nazimovui, prašo jo nurodyti žurnalo ir komisijos sąmatas ir numatomus finansavimo šaltinius¹⁴. Kartu ministras, "būdamas įsitikinęs liaudies žurnalo leidimo ir senųjų aktų tyrimo komisijos neabejotina svarba kraštui", kreipėsi į Švietimo ministerijos tarnautojus, ragindamas juos pateikti savo pasiūlymus šiuo klausimu¹⁵. Į kreipimąsi atsiliepė tarnautojas ypatingiems pavedimams P.Ščebalskis¹⁶. Jis pateikė savo nuomonę dėl žurnalo leidimo ir sudarė sąmatą - 6 tūkst. rb. metams. P.Ščebalskis savo rašte pritarė liaudies žurnalo idėjai, bet manė, kad jį turėtų leisti ne vyriausybė savo lėšomis, o visuomeninė

organizacija, geriausiai - įsteigtas Rusų-Lietuvos krašto raštingumo komitetas¹⁷. Žurnalas išeitų kas mėnesį knygutėmis, nes prie knygučių liaudis labiau įpratusi. Autorius siūlo spausdinti žurnalą trimis kalbomis - rusų, lietuvių ir žemaičių, tik rusų kalbą reikėtų pritaikyti vietinei tarmei (t.y. baltarusių kalbai). Jame reikėtų skelbti vyriausybės įsakus, svarbiausius kaimų bendruomenių sprendimus, prievolių dydžius, praktinius patarimus, informaciją apie vietinius amatus, turgus, kainas, medicininius patarimus, istorinius ir beletristinius pasakojimus, vietines dainas, legendas, įdomesnius įvykius, dvasinio-moralinio turinio straipsnius. P.Ščebalskis siūlo nedaryti privalomos prenumeratos, kuri tik atbaidytų. Geriau būtų, jei kaimo mokytojai, pravoslavų šventikai ir rusų dvarininkai dalytų jį tiems, kuriems laiko esant verta. Kainą nustatyti kuo mažesnę, bei leisti pardavinėti atskiromis knygutėmis po 10-20 kapeikų¹⁸.

Siųsdamas P. Ščebalskio raštą V.Nazimovui, A.Golovninus kartu siūlo, jei nebus rasta lėšų žurnalui finansuoti iš vietinių resursų, išlaidas padengti Liaudies švietimo ministerijos biudžeto sąskaita¹⁹.

Gegužės 31 d. V.Nazimovas, atsakydamas A.Golovninui, pritaria P.Ščebalskio sudarytai samatai, bet pabrėžia, kad jokių vietinių lėšų rasti nepavyko ir prašo ministrą kreiptis į Imperatorių, kad šis leistų žurnalo leidimui reikalingas lėšas skirti iš Liaudies švietimo ministerijos biudžeto²⁰. Netrukus, birželio 15 d., vėl rašo A.Golovninui, jau išsamiai nagrinėdamas P.Ščebalskio pasiūlymus. Iš esmės jiems pritarėdamas, V.Nazimovas su kai kuo nesutinka. Jo manymu, Vakarų krašte nėra pakankamai rusų intelektualinių jėgų, kurios galėtų įsteigti raštingumo komitetą ir leisti žurnalą, todėl tuo turėtų užsiimti vyriausybė, be abejo, į darbą įtraukdama visus, kurie tik panorėtų. Ypač pageidaujamas pravoslavų šventikų dalyvavimas, nes jie esą arčiausiai liaudies ir geriausiai žina jos poreikius. Aptardamas kalbas, kuriomis turėtų būti leidžiamas žurnalas, V.Nazimovas rašo: "pakanka, kad žurnale būtų du tekstai: rusų, tiksliau sakant, baltarusių, kuri sudarytų rusišku šriftu perteikta popieriuje

vietinė rusinų tarmė, kaip tai visai sėkmingai padarė Lvovo laikraštis "Slovo"³⁷, - ir žemaičių, išlaikant įprastą šiai kalbai lotynišką šriftą"²². Nors, jo manymu, visiškai nuspręsti, kuria kalba - lietuvių ar žemaičių - leisti žurnalą, turėtų žmonės, "gerai išmanantys abiejų šių liaudies kalbos šakų" skirtumus ir panašumus. Pritardamas P.Ščebalskio pateiktajai programai, karinis gubernatorius pažymi, kad žurnalas turėtų būti ir įdomus pasiskaitymas laisvalaikiu. Žurnalo forma turėtų būti laikraštinė, t.y. leisti jį lapais kartą per savaitę, kol jis įsitvirtins. Kainą nustatyti 1 kapeiką už lapelį ir dalyti jį, išskyrus prenumeratorių, visiems norintiems. Privalomą prenumeratą padaryti kaimo mokykloms, kaimo šventikams, valsčių viršininkams ir valdyboms²³.

Po šio V.Nazimovo rašto susirašinėjimas ilgam nutrūko. Ir tik 1863 m. sausio 12 d. A.Golovniną siunčia raštą Vilniaus generalgubernatoriui, kuriame praneša, kad sausio 3 d. buvo gautas Imperatoriaus leidimas iš Liaudies švietimo ministerijos biudžeto kasmet skirti po 6 tūkst. rb. Vilniaus švietimo apygardos globėjui liaudies žurnalo rusų, lietuvių ir žemaičių kalbomis leidimui. Kartu ministras informuoja, kad jis pavedė Vilniaus švietimo apygardos globėjui A.Širinskiui-Šichmatovui sudaryti žurnalo programą ir pateikti ją tvirtinimui, kad būtų galima kuo greičiau pradėti žurnalą leisti²⁴.

A.Širinskis-Šichmatovas, remdamasis P.Ščebalskio, V.Nazimovo siūlymais bei generalgubernatoriaus kanceliarijoje parengta programa, sudarė rusiško žurnalo ir žemaitiško laikraščio "Liaudies draugas" (taip jie turėjo vadintis) programas ir su savo pastabomis balandžio 7 d. nusiuntė švietimo ministrui²⁵.

Tačiau tų pačių 1863 metų gegužės mėn. generalgubernatorių V.Nazimovą pakeitė M.Muravjovas. O kadangi žurnalo leidimas turėjo būti suderintas su generalgubernatoriumi, jau gegužės 10 d. A.Golovniną siunčia užklausimą M.Muravjovui, prašydamas pareikšti savo nuomonę dėl liaudies žurnalo leidimo ir švietimo apygardos globėjo parengtos programos²⁶. Bet atsakyti M.Muravjovas neskuba. Byloje išliko generalgubernatoriaus kanceliarijoje

birželio mėnesį parengto atsakymo švietimo ministrui projektas. Jame aiškinama, kad svarbiausia yra liaudies mokyklų steigimas ir tik po to, kai liaudis taps raštinga, žurnalas bus svarbi priemonė, žadinanti liaudies vienybę su Rusija suvokimą. Ir greta M.Muravjovo rezoliucija: "palikti be pasekmių"²⁷. Liepos mėn. vėl parengtas analogiškas atsakymas ir vėl M.Muravjovo nurodymas: "atidėti tolesniam laikui"²⁸.

Matyt, antroje tų metų pusėje M.Muravjovas pagaliau apsisprendė, nes jo pavedimu A.Širinskis-Šichmatovas rašo laišką į Maskvą P.Ščebalskiui, kviesdamas jį atvykti į Vilnių baigti tartis dėl žurnalo redagavimo, nes pastarasis jau anksčiau buvo sutikęs tapti "Liaudies draugo" redaktoriumi²⁹.

Tačiau žurnalo "byla" vėl įstrigo. Pasikeitė Vilniaus švietimo apygardos globėjas, juo tapo I.Kornilovas. Vėl švietimo ministrui teko klausyti naujojo globėjo nuomonės dėl liaudies žurnalo leidimo. I.Kornilovo sušaukta Globėjų taryba iš esmės pritarė laidinio projektui, bet nutarė padaryti kai kurių pakeitimų. Svarbiausias iš jų: - nerandant tinkamo redaktoriaus žemaitiškam laikraščiui, pastarojo visai atsisakyta. Šioje vietoje vertėtų prisiminti, kad nuo 1864 m. vasario mėnesio buvo pradėtas įgyvendinti lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas. Tų metų balandžio mėnesio pabaigoje pradėtas rengti ir gegužės mėnesį išspausdintas kirilica lietuviškas elementorius; birželio 5 d. M.Muravjvas uždraudė spausdinti lietuviškus elementorius lotyniškais raidėmis; lapkričio mėnesį uždrausti spausdinti skaitiniai lotynišku raidynu³⁰. Tokiomis sąlygomis, aišku, žemaitiškasis laikraštis lotynišku raidynu negalėjo būti leidžiamas, nebent kirilica. Antra vertus, jau lietuviškų elementorių kirilica rengimas parodė, kad šiam darbui tinkamų bendradarbių būrelis tikrai negausus ir iš jų redaktoriauti nėra kam. Anksčiau į šį postą numatytas L.Ivinskis I.Kornilovui pasirodė visai netinkamas, esą jis "ne tik negali būti žurnalo redaktoriumi, bet net nesugeba žemaitiškai parašyti originalaus straipsnio"³¹. Taigi Taryba, nutarusi nebeleisti žemaitiško laikraščio, apsiribojo vien periodiniu leidiniu rusų kalba "Rusų

skaitiniai" (Russkoje čtenije"). Apie šį Globėjų tarybos sprendimą 1864 m. rugpjūčio 30 d. I. Kornilovas pranešė generalgubernatoriui M. Muravjovui ir kartu pateikė naujojo leidinio programą³². Šis programai pritarė ir globėjas rugsėjo 11 d. pateikė ją švietimo ministrui³³. Dar nesulaukęs atsakymo, I. Kornilovas sukviėtė bandradarbius, kurie pradėjo konkretų darbą, rengdami pirmąjį žurnalo "Rusų skaitiniai" numerį. Tuo tarpu A. Golovninò teikimu Vakarų komitetas svarstė žurnalo projektą, bet vieningos nuomonės taip ir nepriėjo, todėl nutarė leidinio likimą palikti spręsti pačiam Vilniaus generalgubernatoriui. Apie šį sprendimą spalio 24 d. švietimo ministras slaptai informavo M. Muravjovą³⁴. Galų gale švietimo ministrui pasiūlius, I. Kornilovui pritariant, 1865 m. balandžio 11 d. Imperatorius patvirtino Ministrų Tarybos nuomonę, kad liaudies žurnalo leidimui skirti 6 tūkst. rb. būtų perduoti "Šiaurės Vakarų krašto švietimo lėšoms padidinti"³⁵.

Taigi visiškai atsisakyta leisti ne tik žemaitišką laikraštį (priežastis aptarėme aukščiau), bet ir rusiškąjį žurnalą, mat nei M. Muravjovas, nei I. Kornilovas, atrodo, ne itin palaikė pačią žurnalo liaudžiai idėją. Jų nuomone, svarbiausias uždavinys yra liaudies švietimas - mokyklos ir knygos, nes liaudis, ypač baltarusių, nepakankamai raštinga, kad galėtų skaityti periodinę spaudą. Žurnalas - ateities reikalas, dabar tai tik nereikalingas valstybės lešų švaistymas. Kita vertus, I. Kornilovo nuomone, Šiaurės Vakarų krašte per maža rusų intelektualinių pajėgų, galinčių remti ir rengti tokį žurnalą. Be to, galima manyti, kad skyrėsi V. Nazimovo bei M. Muravjovo su I. Kornilovu veikimo metodai, ir tai, kas V. Nazimovui atrodė svarbu ir reikalinga, M. Muravjovui buvo niekam verta. Anot I. Kornilovo, "ne kokio nors asmens straipsnelis gali nuraminti protus, bet gubernatoriaus ar generalgubernatoriaus aplinkraštis"³⁶.

Sumanymas leisti žurnalą žemaičių ir rusų kalbomis mums įdomus kaip viena iš priemonių, turėjusių padėti valdyti valstiečius ir per juos integruoti Lietuvą į Rusijos imperiją. Kartu jis liudija apie Rusijos valdžios suvokimą tų politinių realijų, kurios susidarė išlaisvinus valstiečius

is baudžiavinės priklausomybės ir jiems įgavus naują padėtį visuomenėje.

LITERATŪRA

¹Lietuvos valstybinis istorijos archyvas (toliau - LVIA). F. 367. Ap. 4. B. 315. L. 15-16.

²Сборник документов музея графа М.Н.Муравьева / Сост. Белецкий. Вильна, 1906. Т. 1. С. 19.

³Merkys V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu: (Ligi 1904 m.): Politinės jos susikūrimo aplinkybės. V., 1978.

⁴Jučas M., Mulevičius L., Tyla A. Lietuvos valstiečių judėjimas 1861-1914 m. V., 1975.

⁵Meškauskas K., Puronas V., Meškauskienė M., Jurginis J. Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. V., 1976.

⁶Vėbra R. Pravoslavų dvasininkija ir nacionalinė spauda Lietuvoje 19 a. antroje pusėje // LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai: Istorija (toliau - LTSR AMMD: Istorija). 1966. T. 8. P. 76-93.

⁷Vėbra R. Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje: Socialinės struktūros bruožai. V., 1990.

⁸Лазутка С. Революционная ситуация в Литве в 1859-1862 гг. М., 1961.

⁹Kulakauskas A. 1863 m. "Laikinių taisyklių Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijų liaudies mokykloms" parengimas ir svarstymai dėl lietuvių kalbos vartojimo Lietuvos pradžios mokyklose // LTSR AMMD: Istorija. 1986. T. 25. P. 35-52.

¹⁰LVIA. F. 378. BS. 1862 m. B. 640.

¹¹LVIA. F. 567. Ap. 4. B. 915.

¹²Ten pat. L. 36-49.

¹³LVIA. F. 378. BS. 1862 m. B. 640. L. 1.

¹⁴Ten pat. L. 1-3.

¹⁵Ten pat. L. 4.

¹⁶Ščebalskis (Ščebalskij Piotr Karlovič), 1810-1886, istorikas ir publicistas, kilęs iš Pskovo gub. bajorų. Baigė artilerijos mokyklą, kurį laiką dirbo tarnautoju ypatingiems pavedimams prie Vyriausiosios cenzūros valdybos, vėliau buvo Suvalkų ir Varšuvos mokyklų direktijų viršininkas. Rašė darbus iš Rusijos, Lenkijos bei Vakarų krašto istorijos.

¹⁷Raštingumo komitetas (Комитет грамотности). Raštingumo komitetai Rusijoje pradėjo steigti XIX a. 5-ame dešimtmetyje Maskvos Žemdirbystės draugijos iniciatyva. Jų tikslas buvo steigti mokyklas valstiečiams, liaudies bibliotekas, rengti knygas liaudžiai. Draugijų veikla ypač suintensyvėjo 6-ojo dešimtmečio pabaigoje.

¹⁸P. Ščebalskio 1862 m. gegužės 1 d. raštas švietimo ministrui // LVIA. F. 378. BS. 1862 m. B. 640. L. 5-12; F. 567. Ap. 4. B. 915. L. 22-27.

¹⁹LVIA. F. 378. BS. 1862 m. L. 4, 13.

²⁰Ten pat. L. 14-17.

²¹"Слово". 1861-1887 m. Lvove ukrainiečių kalba rusišku šriftu leistas visuomeninis, politinis ir literatūrinis laikraštis, kuris orientavosi

į Rusijos oficialiąją politiką ir kultūrą.

²²LVIA. F. 567. Ap. 4. B. 91. L. 8.

²³Ten pat. L. 6-11.

²⁴LVIA. F. 378. BS. 1862 m. B. 640. L. 21-22.

²⁵LVIA. F. 567. Ap. 4. B. 915. L. 36-49.

²⁶LVIA. F. 378. BS. 1862 m. B. 640. L. 31-32.

²⁷Ten pat. L. 33-34.

²⁸Ten pat. L. 35.

²⁹Ten pat. L. 42.

³⁰Merkys V. Mėn. veik. P. 29-40.

³¹LVIA. F. 567. Ap. 4. B. 915. L. 90.

³²Ten pat. L. 60.

³³LVIA. F. 567. Ap. 4. B. 915. L. 93.

³⁴LVIA. F. 378. BS. 1862 m. B. 640. L. 86.

³⁵Ten pat. L. 145.

³⁶LVIA. F. 567. Ap. 4. B. 915. L. 78-106.

³⁷"Дель". 1861-1865 m. Maskvoje ėjęs literatūrinis-visuomeninis savaitinis slavofilų laikraštis, red. I.S. Aksakovo.

³⁸L. Ivinskis 1863 m. pradžioje oficialiai buvo pakviestas žemaitiško laikraščio redaktoriumi, bet dėl neramumų krašte atsisakė vykti į Vilnių, prašydamas palaukti ramesnių laikų. Panevėžio mokyklų direkcijos direktoriaus 1863 m. gegužės 10 d. raštas Nr. 425 Vilniaus švietimo apygardos globėjui // LVIA. F. 567. Ap. 4. B. 915. L. 51.

³⁹Rusiško žurnalo ir žemaitiško laikraščio programos // LVIA. F. 378. BS. 1862 m. B. 640. L. 76-80.

PUBLIKACIJA

Vilniaus švietimo apygardos globėjo k-ščio A. Širinskio-Šichmatovo 1863 m. balandžio 7 d. raštas Švietimo ministrui

No. 1788. 7 апреля 1863 г.*

К.Н. Шириинский-Шихматов

Господину Министру Народного Просвещения

Во исполнение Высочайшего повеления, последовавшего по всеподданнейшему докладу Вашего высокопревосходительства, в 3-й день истекшего января, о ежегодном отпуске в мое ведение из сумм Министерства Народного Просвещения по шести тысяч рублей серебром на издание в г. Вильно народного журнала на русском, литовском и самогитском языках, Ваше высокопревосходительство, от 12-го января за No. 255, изволили предложить мне приступить к составлению программы на издание сказанного народного журнала, по предварительном соглашении о том с Г. Виленским Военным, Ковенским, Гродненским и Минским генерал-губернатором и на основании тех данных, какие изложены в препровожденных при предложении Вашем копиях: 1) отношения к Вашему высокопревосходительству г. генерал-адъютанта Назимова, от 15 июня 1862 года, за No. 459, и следующей к сему отношению особой записки и 2) записки действительного статского советника Щебальского, и составленную таким образом программу представить на утверждение установленным порядком.

Принимая в соображение все данные, заключающиеся в означенных документах, я нахожу, что учреждаемый для западно-руссков народный журнал должен поставить себе главную задачу: содействовать умственному и нравственному образованию народа, в духе православия, русской народности и преданности Престолу и тем способствовать сближению западно-русского края с общим отечеством нашим - Россиею для взаимного их скрепления узами основных интересов в одно органическое целое. Поэтому первое место в журнале должны занять статьи религиозного и исторического содержания; в последних

*Dokumento rašyba taisyta.

преимущественное внимание следует обратить на разъяснение в народном сознании миновавшей судьбы Западной Руси и на возбуждение в народе чувства национального единства с великоруссами. Западно-русский народ должен знать, силою каких обстоятельств его родная земля, составлявшая издревле достояние русских государей, была отторгнута от единой России и подпала под власть иноплеменной Польши, какие претерпевала бедствия, угнетения и насилия от поляков, в долгое время их владычества, как руководимые духовенством предки его отстаивали от своих притеснителей святою Православною веру и свою народность, как русские государи оказывали постоянную защиту своим единоверцам в здешнем крае и т.п. От прошедших событий не труден будет переход и к настоящему времени, в видах предостережения народа от оболщений, хитростей и вредных замыслов польской пропаганды.

Кроме того, в журнал войдут все распоряжения правительства, относящиеся к сельскому населению и сведения из наук, полезные для крестьян в их житейском быту.

Такова, в общих чертах, главная цель народного журнала, назначаемого собственно для белорусских крестьян; что же касается другой части сельского населения западных губерний, т.е. жмудинов и литовцев, то так как по своему происхождению языку, вере и обычаям они составляют совершенно отдельное от белорусов племя, и их прошедшее не представляет тех явлений, какими полна история белорусов, поэтому я считаю необходимым для жмудинов и литовцев назначить особый журнал, главная цель которого, по моему мнению, должна состоять в утверждении в народе чувства преданности к Престолу, уважения к русскому правительству и в развитии идеи об отдельности этого племени от польской национальности.

Согласно сим целям, составлены для обоих журналов и программы. Название тому и другому предполагается дать одно и то же: "Друг народа". Относительно формы журнала, я нахожу более полезным: журнал, назначаемый для белорусов выпускать ежемесячно книжками, от 4-х до 6-ти обыкновенных печатных листов каждая, во-первых, потому, что книга пользуется в народе большим почётом, нежели летучий газетный листок, во-вторых, важность дела, органом которого будет служить журнал, требует многих обширных по содержанию статей;

разбивать их на несколько газетных номеров было бы крайне неудобно для читателей, не привыкших к последовательному чтению газет; между тем, в книжке такого рода статьи могут быть помещены в одном номере целиком, так что, если независимо от годовой подписки, будет допущена и продажа отдельных номеров журнала, то каждая его книжка представит весьма интересное и поучительное чтение для народа. Но для жмудинов и литовцев издание журнала в форме книжек представляет, с одной стороны, значительные затруднения, по недостатку деятелей, с другой - риск, по неизвестности, как принят будет журнал сельским населением Жмуди и Литвы, находящимся под сильным влиянием римско-католического духовенства, разделяющего вполне стремления польской партии; и потому на первое время я нахожу более сообразным с обстоятельствами дать жмудскому журналу газетную форму, выпуская его по одному листу в две недели, в формате газеты "День"³⁷. Если этот опыт будет удачен, в таком случае в последствии газета может быть обращена в еженедельное издание, или в ежемесячное, смотря по степени ее успеха и количеству материалов. Относительно же языка газеты, предполагается отдел правительственных распоряжений печатать в двух текстах: русском и самогитском, а остальные отделы на самогитском языке, без подразделения его на самогитский и литовский. Так как самогитский язык, которым говорит жмудское население Ковенской губернии и на котором печатаются молитвенники, календарь и другие книги, по мнению лиц, компетентных в этом деле, будет понятный и для литовцев; опыт, впрочем, всего яснее или подтвердит это предположение, или укажет на необходимость ввести в газету и литовский язык.

Для большего распространения учреждаемых журналов в народе обязательная их выписка волостными правлениями и сельскими обществами, по крайней мере, на первое время, пока существование их достаточно не упрочится, оказывается мерою необходимою, что впрочем для этих мест не будет обременительно, так как цена за годовое издание назначается самая доступная, именно: за журнал 1 рубль 50 копеек с пересылкою, за газету 1 рубль 25 копеек. А если можно будет исходатайствовать бесплатную разсылку, то подписная

цена останется: 1 рубль для журнала и 75 копеек для газеты. Для сельских православных священников выписка журнала, а для жмудских и литовских католических священников газеты, я полагаю, не должна быть обязательною, но следующим уважениям: православные священники, при скудных своих средствах, должны делать много других пожертвований, как-то: на украшение церквей, на выписку духовных журналов, епархиальных ведомостей и пр. При этом, получение журнала означенными местами и народными училищами, состоящими в ведомстве учебного округа, доставит священникам полную возможность ознакомиться с его содержанием. Предложение же обязательной подписки на жмудскую газету католическим священникам, хотя и не представит для них ни малейшего обременения в денежном отношении, так как материальное их положение вообще хорошо обеспечено, но, по всей вероятности, оно будет принято ими с недоверием. Таким образом выписку журнала предполагается сделать обязательною для всех волостных правлений и сельских обществ губерний: Виленской, Гродненской, Минской, Витебской и Могилевской, а выписку газеты - для губернии Ковенской и тех местностей губерний Виленской и Гродненской, где сельское население принадлежит к литовскому племени. Во все народные и приходские училища Министерства Народного Просвещения, находящиеся в поименованных губерниях, журнал или газета, смотря по местности, высылаются бесплатно, по одному экземпляру в каждое училище.

Для каждого из двух предпринимаемых изданий предполагается назначить особого редактора; один из них, именно заведывающий редакциею белорусского журнала, будет главным: он имеет общее наблюдение и за изданием жмудской газеты, сообщает для помещения в первый ее отдел русский текст, а в прочие отделы - статьи из своего журнала для перевода их на самогитский язык.

Все статьи, назначаемые для журнала, должны быть, по моему мнению, предварительно рассмотрены в совете редакции, состоящем из лиц, избранных по усмотрению попечителя учебного округа.

Принимая во внимание важность и трудность дела, равно и то обстоятельство, что оба издания составляют предприятие правительственное, я считаю необходимым, для привлечения к

занятию редакторских должностей лиц сведущих, способных и усердных, назначить им достаточное содержание и считать их в государственной службе, по учебному ведомству: редактора белорусского журнала в VIII классе, с годовым окладом жалованья в 1200 рублей серебром, без квартиры, и редактора жмудской газеты в IX классе с 600 рублей жалованья и с квартирою при управлении Округа. Сверх того, в пользу редакторов можно было бы назначить по 10 с подписной суммы, от каждого необязательного подписчика.

К занятию должности редактора белорусского журнала приглашён мною старший учитель Минской гимназии Шумович, а для жмудской газеты - старший учитель Иоганишкельского училища Ивинский - лица, сколько могу судить, соответствующие новому своему назначению³⁸. Об утверждении их в этих должностях я буду иметь честь, вслед за получением утверждения программ журнала и газеты, войти к Вашему высокопревосходительству с особым представлением.

Издание предполагается начать с 1-го сентября настоящего года, но на заготовление материалов, приглашение сотрудников и корреспондентов, на устройство материальной стороны издания и на другие приготовительные занятия, неизбежные в журнальном деле, необходимо придётся употребить два или три месяца, и потому, препровождая при сем, в особых приложениях: 1) программу белорусского журнала "Друг народа" и 2) программу жмудской газеты "Друг народа", имею честь покорнейше просить Ваше высокопревосходительство об исходатайствовании их утверждения и о разрешении начать дело и производить жалованье редакторам с 1-го июня. Но так как ассигнованная на издание журнала сумма в настоящем году не может быть израсходована на этот предмет в полном количестве 6000 рублей, поэтому остатки её, какие окажутся в конце года, за покрытием всех издержек по журналу, имею честь покорнейше просить Ваше высокопревосходительство разрешить мне употребить на приобретение книг для устройства книжных складов при церквях и народных училищах.

Вместе с тем, имею честь присовокупить, что если проект учреждения Западно-русского братства в г. Вильне осуществится, в таком случае, по моему мнению, с большею пользою для дела, братству могло бы быть поручено и издание народных

журналов, с отпуском в его ведение ассигнованной на этот предмет суммы.

Программа народного журнала "Друг народа"

С 1-го сентября 1863 года будет издаваться в г. Вильне ежемесячно, книжками от 4 до 6 печатных листов, народный журнал, под заглавием "Друг народа", по нижеследующей программе:

Отдел I. Законы и распоряжения правительства, касающиеся простого народа, с объяснением, на простонародном языке, точного их смысла; известия о наиболее замечательных решениях и приговорах волостных сходов и судов, о деятельности волостных старшин и других лиц, принадлежащих к составу сельского управления, не только в западных губерниях, но и в других частях империи.

Отдел II. Учение религиозно-правственное, имеющее применение к общежитию; рассказы из Священной и Церковной истории, особенно из времен Унии; жития святых, чтимых православною церковью; объяснение значения праздников, церковных обрядов и богослужения; примеры благочестивых дел и христианских подвигов, взятые из жизни, прошедшей и настоящей, русского народа; вообще все статьи, имеющие целью развить и утвердить в народе истины православной веры и христианской нравственности.

Отдел III. Рассказы о важнейших событиях из русской истории, в особенности из истории Западной Руси во времена владычества Польши, биографические очерки знаменитых исторических деятелей и других замечательных лиц, преимущественно, вышедших из среды народа; рассказы о деятельности церковных братств в прежнее время; описания старинных православных монастырей и церквей края.

Отдел IV. а) практические сведения о сельском хозяйстве, о местных промыслах и торговле; распространение в народе здравых понятий о значении экономии, труда и капитала.

б) наставления о сохранении здоровья людей и домашнего скота и о предупреждении болезней; сведения о том, как следует подавать первую помощь в разных несчастных случаях, как-то: при ушибах, ожогах, замерзании и т.д.

в) сведения о природе и ее явлениях, с объяснениями их.

Отдел V. Рассказы из простонародного быта - истинные происшествия и вымышленные; характеристические очерки из жизни крестьян в прежнее время, описание нравов, обычаев, суеверий и обрядов местных крестьян; песни, сказки, легенды, поговорки и пословицы.

Отдел VI. Известия о распространении в народе грамотности, об открытии школ, об учреждении при церквях и училищах народных библиотек и книжных складов; о пожертвованиях, поступивших от разных лиц в пользу народного образования в Западном крае; об участии, принимаемом в этом деле сельскими обществами, волостными старшинами и другими лицами из народа, равным образом, и о встречаемых школами противодействиях; известия о книгах для народного чтения. В этот отдел войдут также сведения о ходе народного образования во внутренних русских губерниях.

Отдел VII. Замечательные происшествия в крае и частные случаи: пожары, убийства, дела человеколюбия и пр. естественные события: бури, наводнения, метеоры и т.п.; сведения о важнейших местных ярмарках; открытия и изобретения; деятельность братств в настоящее время; известия о механиках-самоучках и о других замечательных личностях из народа; корреспонденция журнала из разных местностей края, для точнейшего уяснения нужд и потребностей сельского населения, и другие мелкие статьи, соответствующие цели журнала.

Все статьи журнала должны быть изложены на чисторусском языке, в форме, вполне доступной для понимания простолюдинов; для большей ясности изложения, допускаются и местные слова и обороты, взятые из народной речи; песни же, сказки и легенды, вообще все произведения народного творчества печатаются на том самом наречии, на каком они поются и говорятся.

Если средства окажутся достаточными, то при книжках журнала будут выдаваемы особые приложения, состоящие из снимков древних чудотворных православных икон, подписчики получают также портреты Государя Императора, Государыни Императрицы и Наследника Престола.

Авторы получают вознаграждение за свои труды в следующем размере: за оригинальные статьи от 30 до 50 и 75 рублей серебром за печатный лист, за компиляции и составные

статьи, от 20 до 30 рублей, за переводы, от 15 до 20 рублей.

Подписная цена за годовое издание, без доставки - 1 рубль, с доставкой на дом в г. Вильне и с пересылкою иногородним подписчикам - 1 рубль 50 копеек. Цена каждого номера отдельно - 10 копеек, с доставкой и пересылкою - 20 копеек. Лицо, подписавшееся на десять экземпляров, один экземпляр получает бесплатно. Подписка принимается в Конторе редакции, при Управлении Виленского Учебного Округа, в г. Вильне. Г.г. подписчики и авторы благоволят адресовать свои письма, корреспонденции и статьи так: редактору белорусского журнала "Друг народа" при Управлении Виленского Учебного Округа, в г. Вильне.

Статьи, признанные редакцией неудобными к напечатанию в журнале, возвращаются авторам или уполномоченным от них лицам, по личному их востребованию; обратной пересылки статей редакция на себя не принимает.

Все статьи, доставленные в редакцию, должны быть за подписью и адресом автора, иначе не будут напечатаны. Но для публики имя автора, если он того пожелает, может остаться неизвестным.

Программа народной газеты на самогитском языке, под названием "Друг народа".

С 1-го сентября 1863 года в г. Вильне будет издаваться народная газета на самогитском языке, под названием "Друг народа" по нижеследующей программе:

Отдел I. Законы и распоряжения правительства, касающиеся простого народа, с объяснением, на самогитском языке, точного их смысла; известия о наиболее замечательных решениях и приговорах волостных судов, о деятельности волостных старшин и других лиц, принадлежащих к составу сельского управления, не только на Жмуди, но и в других частях Империи.

Все статьи этого отдела печатаются в двух текстах: русском и самогитском.

Отдел II. Учение религиозно-правственное, имеющее применение к общежитию; рассказы из Священной истории Ветхого и

Нового Завета; примеры благочестивых дел и христианских подвигов и другие статьи религиозно-правственного содержания.

Отдел III. Рассказы о важнейших событиях из русской и литовской истории; жизнеописания знаменитых исторических деятелей и других замечательных лиц, преимущественно вышедших из среды народа.

Отдел IV. а) практические сведения о сельском хозяйстве, о местных промыслах и торговле;

б) наставления о сохранении здоровья людей и домашнего скота, о предупреждении болезней и о том, как следует подавать первую помощь в разных несчастных случаях, как-то: при ушибах, ожогах, замерзании и т.д.

в) сведения о природе и ее явлениях, с объяснением их.

Отдел V. Рассказы из простонародного быта; характеристические очерки из жизни крестьян в прежнее время; описание нравов, обычаев, суеверий и обрядов жмудинов и литовцев; песни, сказки, легенды, пословицы и поговорки.

Отдел VI. Замечательные происшествия, естественные события и частные случаи в крае; сведения о ярмарках, открытия и изобретения; известия об открытии школ, о книгах для народного чтения и о лицах, содействующих распространению в народе образования; корреспонденции газеты и другие мелкие статьи, соответствующие цели издания.

Все статьи последних пяти отделов излагаются на самогитском языке, в форме, вполне доступной для понимания простолюдинов.

Авторы получают вознаграждение за свои труды в следующем размере: за оригинальные статьи - от 30 до 50 и даже 75 рублей за печатный лист, за компиляции и составные статьи от 20 до 30 рублей, за перевод - от 15 до 20 рублей.

Статьи, признанные редакцией неудобными к напечатанию в газете, возвращаются авторам или доверенным от них лицам, по личному их востребованию; обратной высылки статей редакция на себя не принимает.

Все статьи, доставляемые в редакцию, должны быть за подписью и адресом автора, иначе не будут напечатаны. Но для публики имя автора, если он того пожелает, может остаться неизвестным.

Подписная цена за годовое издание, состоящее из 24-х номеров, без доставки 75 копеек, с доставкой на дом в г. Вильне и с пересылкою иногородним подписчикам – 1 рубль 25 коп. Цена за один номер – 5 копеек без пересылки. Лицо, подписавшееся на десять экземпляров газеты, получает один экземпляр бесплатно. Подписка принимается в конторе редакции, при Управлении Виленского Учебного Округа, в г. Вильне. Г.г. подписчики и авторы все свои требования по журналу, письма и статьи благоволят адресовать так: Редактору самогитской газеты "Друг народа", при Управлении Виленского Учебного Округа, в г. Вильне³⁹.

LVIA. F. 567. Ap. 4. B. 915. L. 36-49./Juodraštis/

Vertimas

Nr. 1788. 1863 m. balandžio 7 d.

K-tis Širinskis-Šichmatovas p. liaudies švietimo ministrui

Jūsų prakilnybė, vykdydamas Aukščiausiąjį paliepimą, [kaip atsakymą] į Jūsų sausio 3 d. nuolankiausią pranešimą, [kuriuo siūlėte] skirti mano žiniai kasmet po šešis tūkst. rb. sidabru iš Liaudies Švietimo ministerijos sumos liaudies žurnalo rusų, lietuvių ir žemaičių kalbomis leidimui Vilniuje; sausio 12 d. [raštu] Nr. 255 teikėtės pasiūlyti man pradėti rengti minėto liaudies žurnalo leidimo programą, iš anksto dėl to susitarus su p. Vilniaus kariniu, Kauno, Gardino ir Minsko generalgubernatoriumi ir remiantis tais duomenimis, kurie pateikti prie Jūsų pasiūlymo pridėtose kopijose: 1) p. generolo adjudanto Nazimovo 1862 m. birželio 15 d. rašte dėl Jūsų prakilnybės [pasiūlymo] bei prie jo pridėtame atskirame aiškinamajame rašte ir 2) tikrojo valstybės patarėjo Ščebalskio aiškinamajame rašte ir tokiu būdu sudarytą programą nustatyta tvarka pateikti tvirtinti.

Atsižvelgdamas į visus duomenis, pateiktus minėtuose dokumentuose, manau, kad steigiamo liaudies žurnalo vakarų rusams pagrindinis uždavinys turėtų būti: paremti protinį bei moralinį liaudies švietimą pravoslavybės, rusiškojo tautiškumo ir ištikimybės Sostui dvasia ir tuo prisidėti Vakarų Rusijos kraštą suartinant su bendra mūsų tėvyne

- Rusija, [siekiant] jų tarpusavio susijungimo pagrindinių interesų saitais į bendrą organinę visumą. Todėl pirmą vietą žurnale turi užimti religinio ir istorinio turinio straipsniai. Pastaruosiuose išskirtinis dėmesys teiktinas buvusio Vakarų Rusijos likimo išaiškinimui liaudžiai ir nacionalinės vienybės su didžiarusiais jausmo sužadimui. Vakarų rusų liaudis turi žinoti, dėl kokių aplinkybių jos gimtoji žemė, nuo seno Rusijos valdovų nuosavybė, buvo atplėšta nuo bendratikės Rusijos ir pateko į kitatautės Lenkijos valdžią, kokias patyrė nelaimės, lenkų spaudą ir prievartą, per ilgą jų valdymo laiką, kaip dvasininkijos vadovaujami jos protėviai gynė nuo prispaudėjų šventą pravoslavų tikėjimą ir tautiškumą, kaip Rusijos valdovai nuolat gynė savo bendratikius šiame krašte ir pan. Nuo praėjusių įvykių nesunku bus pereiti prie šio meto, perserginti liaudį apie lenkų propagandos gundymus, gudrybes ir piktas užmačias.

Be to, žurnale turėtų būti spausdinami visi liaudžiai svarbūs vyrausybės potvarkiai ir valstiečiams naudingos mokslo žinios.

Toks, bendrais bruožais, pagrindinis liaudies žurnalo, skiriamo specialiai baltarusių valstiečiams, tikslas. Žemaičiams ir lietuviams, kurie savo kilme, kalba, tikėjimu ir papročiais sudaro visiškai skirtingą nei baltarusiai tautybę (племя), o jų praeitis skirtinga nuo baltarusių istorijos, manau, būtina skirti atskirą žurnalą, kurio pagrindinis tikslas būtų įtvirtinti liaudyje ištikimybės Sostui jausmą, pagarbą Rusijos vyriausybei ir ugdyti mintį apie šios tautybės (племя) atskirumą nuo lenkų tautos (национальность).

Atsižvelgiant į šiuos tikslus, abiem žurnalams sudarytos programos. Vienam ir kitam pavadinimą numatoma suteikti tą patį: "Liaudies draugas". Kalbant apie žurnalo formą, man regis, naudingiau būtų: baltarusiams skirtą žurnalą leisti kas mėnesį knygutėmis, kiekviena nuo 4 iki 6 įprastų spaudos lankų, pirmiausia dėl to, kad knyga liaudies labiau gerbiama, nei skrajojantis laikraštinis lapelis, antra, svarba reikalo, kurio organu bus žurnalas, reikalauja daugelio plačios apimties straipsnių; išskirstyti

juos per kelis laikraščio numerius būtų ypač nepatogu skaitytojams, nepratusiems nuosekliai skaityti laikraščių, tuo tarpu knygutėje tokie straipsniai gali būti išspausdinti viename numeryje, taigi, jeigu, nepriklausomai nuo metinės prenumeratos, bus leidžiama pardavinėti atskirus žurnalo numerius, tai kiekviena jo knygutė taps gana įdomiu ir pamokomu skaitiniu liaudžiai. Tačiau žemaičiams ir lietuviams žurnalo leidimas knygutėmis sukelia, iš vienos pusės, didelius sunkumus dėl veikėjų trūkumo, iš kitos - riziką, nežinant, kaip žurnalą priims Žemaitijos ir Lietuvos kaimo gyventojai, stipriai veikiami Romos-katalikų dvasininkijos, kuri visiškai pritaria lenkiškosios partijos siekiams, ir todėl pirmai pradžia, man regis, labiau tiktų laikraštinės formos žemaitiškas žurnalas, leidžiant jį po vieną lapą kás dvi savaites, laikraščio "Diena" formato. Jei šis bandymas pavyks, laikraštį bus galima paversti savaitiniu arba mėnesiniu leidiniu, atsižvelgiant į jo pasisekimą ir medžiagos kiekį. Vyriausybės potvarkių skyrių numatoma spausdinti dviem tekstais: rusų ir žemaičių, o likusius skyrius žemaičių kalba, neskiriant jos į žemaičių ir lietuvių. Žemaičių kalba, kuria kalba Kauno gubernijos gyventojai žemaičiai ir kuria spausdinamos maldaknygės, kalendorius bei kitos knygos, šiuo klausimu kompetentingų asmenų nuomone, bus suprantama ir lietuviams. Tiesą sakant, patirtis arba patvirtins šią prielaidą, arba parodys, jog būtina leisti laikraštį ir lietuvių kalba.

Tam, kad steigiami žurnalai labiau plistų, juos privalėtų užsiprenumeruoti valsčių valdybos ir kaimų bendruomenės, bent jau iš pradžių, kol jie pakankamai įsitvirtins. Tai yra būtina priemonė, [kuri], tarp kitko, šioms įstaigoms nebus apsunkinanti, kadangi metinė leidinio kaina nustatoma pati prieinamiausia, t.y.: už žurnalą 1 rublis 50 kapeikų su persiuntimu, už laikraštį - 1 rublis 25 kapeikos. O jei bus galima išprašyti nemokamą persiuntimą, tai prenumeratos kaina liks: 1 rublis už žurnalą ir 75 kapeikos už laikraštį. Kaimo pravoslavų dvasininkams, o žemaičių ir lietuvių katalikų kunigams laikraščio prenumerata, mano manymu, neturi būti privaloma dėl

šių priežaščių: pravoslavų dvasininkai iš skurdžių savo pajamų turi daug kitų išlaidų, kaip antai: cerkvių puošimui, dvasinių žurnalų bei vyskupijos žinių prenumeratai ir kt. Be to, tai, kad žurnalą gaus nurodytos įstaigos bei liaudies mokyklos, priklausančios švietimo apygardai, suteiks dvasininkams galimybę susipažinti su jų turiniu. Pasiūlymas katalikų dvasininkams privalomai prenumeruoti žemaitišką laikraštį, nors ir nebus jiems jokio sunkumo dėl pinigų, kadangi jų materialinė padėtis gana gera, didžiausia tikimybė, [kad] bus priimtas nepatikliai. Taigi žurnalo prenumeratą numatoma padaryti privalomą visoms valsčių valdyboms ir kaimų bendruomenėms Vilniaus, Gardino, Minsko, Vitebsko ir Mogiliovo gubernijose, o laikraščio prenumeratą - Kauno gubernijoje ir tuose Vilniaus ir Gardino gubernijų vietovėse, kur kaimo gyventojai priklauso lietuvių tautybei. Į visas Liaudies švietimo ministerijos liaudies ir parapijines mokyklas, kurios yra minėtose gubernijose, žurnalas arba laikraštis, atsizvelgiant į vietovę, siunčiamas nemokamai po vieną egzempliorių į kiekvieną mokyklą.

Kiekvienam iš dviejų rengiamų leidinių numatoma skirti atskirą redaktorių; vienas iš jų, t.y. vadovaujantis baltarusiškojo žurnalo redakcijai, bus vyriausiasis; jis bendrai prižiūrės ir žemaitiško laikraščio leidimą, pateiks pirmam jo skyriui rusišką tekstą, o į kitus skyrius - straipsnius iš savo žurnalo vertimui į žemaičių kalbą.

Visus žurnalui skiriamus straipsnius, mano nuomone, turėtų iš anksto peržiūrėti redakcijos taryba, kurią sudarytų asmenys, išrinkti švietimo apygardos globėjo nuožiūra.

Atsizvelgiant į reikalo svarbą ir sunkumą, taipogi ir į tą aplinkybę, kad abu leidiniai yra vyriausybės leidžiami, mano manymu, [norint] pritraukti į redaktorių pareigas asmenis išmanančius, gabius ir uolius, būtina skirti jiems algą ir laikyti juos valstybiniais švietimo žinybos tarnautojais: baltarusiško žurnalo redaktorių VIII klasės su metiniu atlyginimu 1200 sidabrinų rublių, be buto, ir žemaitiško laikraščio redaktorių IX klasės su 600 rublių atlyginimu ir su butu prie apygardos valdybos. Dar daugiau, redaktoriams būtų galima skirti 10%

prenumeratos sumos nuo kiekvieno neprivalomo prenumeratoriaus.

Baltarusiško žurnalo redaktoriaus pareigoms užimti aš pakviečiau Minsko gimnazijos mokytoją Šumovičių, o žemaitiškam laikraščiui - Joniškėlio mokyklos vyresnįjį mokytoją Ivinskį, - asmenis, kiek galiu spręsti, atitinkančius jų paskyrimą. Gavęs žurnalo ir laikraščio patvirtinimą, aš specialiu teikimu turėsiu garbės kreiptis į Jūsų prakilnybę, [prašydamas] patvirtinti juos šioms pareigoms.

Leidimą numatoma pradėti nuo šių metų rugsėjo 1-os, bet medžiagos paruošimui, bendradarbių ir korespondentų sukvietimui, leidinio materialinės dalies sutvarkymui ir kitiems neišvengiamiems parengiamiesiems darbams, būtinais prireiks dviejų ar trijų mėnesių, todėl, kartu pridėdamas atskirais priedais: 1) baltarusiško žurnalo "Liaudies draugas" programą ir 2) žemaitiško laikraščio "Liaudies draugas" programą, turiu garbės nuolankiausiai prašyti Jūsų prakilnybę išrūpinti jų patvirtinimą ir leisti pradėti darbą bei mokėti atlyginimus redaktoriams nuo birželio 1-os. Kadangi žurnalo leidimui skirta 6000 rublių suma visa šiais metais negali būti išnaudota, todėl likučius, kurie liks metų gale padengus visas žurnalo išlaidas, turiu garbės nuolankiausiai prašyti Jūsų prakilnybę leisti man panauduoti įsigyjant knygas įrengiamiesiems knygynams prie cerkvių ir liaudies mokyklų.

Kartu turiu garbės pridurti, kad, jeigu Vakarų rusų brolijos Vilniuje įsteigimo projektas bus įgyvendintas, tokiu atveju, mano nuomone, bus naudingiau brolijai pavesti ir liaudies žurnalų leidimą, perduodant jos žiniai šiam reikalui skirtą sumą.

Liaudies žurnalo "Liaudies draugas" programa

Nuo 1863 m. rugsėjo 1 d. Vilniuje, kas mėnesį, 4-6 spaudos lankų [apimties] knygutėmis bus laidžiamas liaudies žurnalas "Liaudies draugas", vadovaujantis tokia programa.

I skyrius. Įstatymai ir vyriausybės potvarkiai, skirti kaimo gyventojams, su jų tikslios prasmės išaiškinimu

liaudies kalba; žinios apie reikšmingus valsčių sueigų ir teismų sprendimus bei nuosprendžius, apie valsčių seniūnų bei kitų asmenų, įeinančių į valsčių valdybas, veiklą ne tik vakarinėse gubernijose, bet ir kitose imperijos dalyse.

II skyrius. Religinis - moralinis mokymas, pritaikomas kasdieniniam gyvenimui, pasakojimai iš Šventosios ir Bažnyčios istorijos, ypač iš Unijos laikų; pravoslavų bažnyčios garbinamų šventųjų gyvenimai, švenčių, bažnytinių apeigų ir pamaldų reikšmės aiškinimas; dievobaimingų darbų bei krikščioniškų žygdarbių pavyzdžiai, paimti iš rusų liaudies praėjusio ir dabartinio gyvenimo, tai yra straipsniai, kurių tikslas išugdyti ir įtvirtinti pravoslavų tikėjimo ir krikščioniškos moralės tiesas.

III skyrius. Pasakojimai apie svarbiausius Rusijos istorijos įvykius, ypač Vakarų Rusijos istorijos Lenkijos valdymo metu, garsių istorinių veikėjų ir kitų įžymių asmenų, pirmiausia kilusių iš liaudies, biografinės apybraižos; pasakojimai apie bažnytinių brolių veiklą ankstesniaisiais laikais; senovinių krašto pravoslavų vienuolynų bei cerkvių aprašymai.

IV skyrius. a) praktinės žinios apie žemės ūkį, apie vietinius amatus ir prekybą; teisingo supratimo apie ekonomijos, darbo ir kapitalo reikšmę skleidimas liaudžiai.

b) pamokymai, kaip išsaugoti žmonių ir naminių gyvulių sveikata, kaip apsisaugoti nuo ligų; žinios apie tai, kaip reikia suteikti pirmąją pagalbą įvairių nelaimingų atsitikimų, pvz., sumušimų, nudegimų, nušalimų ir t.t., atvejais.

c) žinios apie gamtą ir jos reiškinius su jų paaiškinimais.

V skyrius. Pasakojimai iš liaudies buitės - tikri įvykiai ir išgalvoti; charakterinės apybraižos apie valstiečių gyvenimą ankstesniaisiais laikais; vietinių valstiečių būdo, papročių, prietarų ir apeigų aprašymas; dainos, pasakos, legendos, patarlės ir priežodžiai.

VI skyrius. Žinios apie raštingumo plitimą liaudyje, apie mokyklų atidarymą, apie liaudies bibliotekų ir knygynų steigimą prie cerkvių ir mokyklų; apie įvairių asmenų aukas liaudies švietimui Vakarų krašte; apie kaimų bendruomenių, valsčių seniūnų ir kitų asmenų iš liaudies

dalyvavimą šioje veikloje; taip pat ir apie pasipriešinimą, su kuriuo susiduria mokyklos; žinios apie liaudžiai [skirtas] knygas. Šiame skyriuje taip pat bus žinios apie liaudies švietimo eigą vidinėse Rusijos gubernijose.

VII skyrius. Reikšmingi įvykiai ir pavieniai atsitikimai krašte: gaisrai, žmogžudystės, labdaringi darbai ir kt.; gamtos reiškiniai: audros, potvyniai ir pan.; žinios apie svarbiausias vietines muges, atradimus ir išradimus; brolių veiklą šiuo metu; žinios apie savamokslius mechanikus ir kitas įžymias iš liaudies [kilusias] asmenybes; žurnalo korespondencija iš įvairių krašto vietovių, [siekiant] tiksliau išsiaiškinti kaimo gyventojų vargus bei poreikius, ir kiti smulkūs straipsniai, atitinkantys žurnalo tikslą.

Visi žurnalo straipsniai turi būti parašyti rusų kalba, visiškai suprantamai liaudžiai; didesniam dėstymo aiškumui leidžiami ir vietiniai žodžiai bei posakiai, paimti iš liaudies kalbos; gi dainos, pasakos ir legendos, ir visa kita liaudies kūryba spausdinama ta pačia tarme, kuria ji dainuojama arba sekama.

Jeigu pasirodys, kad lėšų užtenka, tai prie žurnalo knygučių bus išleidžiami specialūs priedai, kuriuos sudarys senų stebuklingų pravoslavų ikonų nuotraukos; prenumeratoriai taip pat gaus Jo prakilnybės Imperatoriaus, Jos prakilnybės Imperatorienės ir sosto [pėdinio] portretus.

Autoriai už savo darbus gauna tokio dydžio atlyginimą: už originalius straipsnius - nuo 30 iki 50 ir 75 sidabrinų rublių už spaudos lanką, už kompiliacijas ir sudėtinius straipsnius - nuo 20 iki 30 rublių, už vertimus - nuo 15 iki 20 rublių.

Metinės prenumeratos kaina, be pristatymo, 1 rublis, su pristatymu į namus Vilniuje ir su persiuntimu prenumeratoriams į kitus miestus - 1 rublis 50 kapeikų. Kiekvieno atskiro numerio kaina 10 kapeikų, su pristatymu ir persiuntimu - 20 kapeikų. Asmuo, kuris užsiprenumeruos dešimt egzempliorių, vieną egzempliorių gaus nemokamai. Prenumerata priimama redakcijos raštinėje, prie Vilniaus švietimo apygardos valdybos Vilniuje. P[onai] prenumeratoriai ir autoriai malonės adresuoti savo laiškus, korespondencijas ir straipsnius taip: baltarusiško žurnalo "Liaudies draugas"

redaktoriui prie Vilniaus švietimo apygardos valdybos Vilniuje.

Straipsniai, kuriuos redakcija pripažins netinkamais spausdinti, gražinami autoriams arba įgaliotiems asmenims, jiems asmeniškai pareikalavus; redakcija nesūma straipsnius siųsti atgal.

Visi į redakciją pristatomi straipsniai turi būti pasirašyti ir su autoriaus adresu, kitu atveju spausdinami nebus. Bet visuomenei autoriaus vardas, jei jis to panorėtų, gali likti nežinomas.

Liaudies laikraščio žemaičių kalba "Laudies draugas" programa

Nuo 1863 m. rugsėjo 1 d. Vilniuje bus leidžiamas laikraštis žemaičių kalba "Liaudies draugas", vadovaujantis tokia programa:

I skyrius. Įstatymai ir vyriausybės potvarkiai, skirti paprastai liaudžiai, su jų tikslaus turinio išaiškinimu žemaičių kalba; žinios apie svarbiausius valsčių sueigų ir teismų sprendimus bei nuosprendžius; apie valsčių seniūnų bei kitų asmenų, įeinančių į valsčių valdybas, veiklą ne tik Žemaitijoje, bet ir kitose imperijos dalyse.

Visi šio skyriaus straipsniai spausdinami dviem kalbomis: rusų ir žemaičių.

II skyrius. Religinis - moralinis mokymas, pritaikomas kasdieniniam gyvenimui; pasakojimai iš Senojo ir Naujojo Testamento Šventosios istorijos; dievobaimingų darbų ir krikščioniškų žygdarbių pavyzdžiai ir kiti religinio - moralinio turinio straipsniai.

III skyrius. Pasakojimai apie svarbiausius Rusijos ir Lietuvos istorijos įvykius; garsių istorinių veikėjų ir kitų įžymių asmenų, pirmiausia kilusių iš liaudies, gyvenimo aprašymai.

IV skyrius. a) praktinės žinios apie žemės ūkį, vietinius amatus ir prekybą;

b) pamokymai, kaip išsaugoti žmonių ir naminių gyvulių sveikatą, apsisaugoti nuo ligų; apie tai, kaip reikia suteikti pirmąją pagalbą įvairių nelaimingų atsitikimų,

pvz., sumušimų, nudegimų, nušalimų ir t.t., atvejais.

c) žinios apie gamtos reiškinius ir jų paaiškinimai.

V skyrius. Pasakojimai apie liaudies buitį, charakteringos apybraižos apie valstiečių gyvenimą ankstesniais laikais; žemaičių ir lietuvių būdo, papročių, prietarų ir apeigų aprašymas; dainos, pasakos, legendos, patarlės ir priežodžiai.

VI skyrius. Svarbiausi įvykiai, gamtiniai reiškiniai ir pavieniai atsitikimai krašte; žinios apie muges, atradimus ir išradimus; žinios apie mokyklų atidarymą, apie knygas liaudžiai, apie žmones, padedančius skleisti švietimą liaudyje; laikraščio korespondencija ir kiti smulkūs straipsniai, atitinkantys leidinio tikslą.

Visi pastarųjų penkių skyrių straipsniai rašomi žemaičių kalba liaudies suvokimui tinkama forma.

Autoriai už savo darbus gauna tokio dydžio atlyginimą: už originalius straipsnius nuo 30 iki 50 ir 75 sidabrinių rublių už spaudos lanką, už kompiliacijas ir sudėtinius straipsnius - nuo 20 iki 30 rublių, už vertimus - nuo 15 iki 20 rublių.

Straipsniai, kuriuos redakcija pripažins netinkamais spausdinti, gražinami autoriams arba igaliojami asmenims, jiems asmeniškai pareikalavus; redakcija nesilima straipsnių siųsti atgal.

Visi į redakciją pristatomi straipsniai turi būti pasirašyti ir su autoriaus adresu, kitu atveju spausdinami nebus. Bet visuomenei autoriaus vardas, jei jis to panorėtų, gali likti nežinomas.

Leidinio, [kurį] sudarys 24 numeriai, metinės prenumeratos kaina be pristatymo 75 kapeikos, su pristatymu į namus Vilniuje ir su persiuntimu prenumeratoriams į kitus miestus - 1 rublis 25 kapeikos. Vieno numerio kaina - 5 kapeikos be persiuntimo. Asmuo, užsiprenumeravęs dešimt laikraščio egzempliorių, vieną egzempliorių gauna nemokamai. Prenumerata priimama redakcijos raštinėje prie Vilniaus švietimo apygardos valdybos Vilniuje. P[onai] prenumeratoriai ir autoriai visus savo pageidavimus žurnalui, laiškus ir straipsnius turėtų adresuoti taip: žemaitiško laikraščio "Liaudies draugas" redaktoriui prie Vilniaus švietimo apygardos valdybos Vilniuje.

**PENKI 1882-1883 M. RYTŲ LIETUVOS VALSTIEČIŲ
KOLEKTYVINIAI PRAŠYMAI DĖL LIETUVIŲ SPAUDOS
LOTYNIŠKŲJU RAIDYNU LEIDIMO**

Lietuvių tautos kovoje prieš carizmo vykdytą lietuvių spaudos tradiciniu lotyniškuoju raidynu draudimą 1864-1904 m. svarbiausias vaidmuo teko nelegaliajai lietuvių spaudai. Tačiau savo, kad ir kuklesnį, vaidmenį atliko ir legalios kovos priemonės, taigi ir įvairioms caro valdžios instancijoms siųsti prašymai panaikinti lietuvių spaudos lotyniškuoju raidynu draudimą. Tų prašymų būta įvairių. Juos rašė pavieniai asmenys: pasauliečiai inteligentai ir kunigai. Bet bene didžiausią grupę sudaro valstiečių kolektyviniai prašymai.

Vytautas Merkys 1978 m. išleistoje monografijoje "Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.): Politinės jos susikūrimo aplinkybės" prašymus aptarė ir analizavo net dviejuose skyriuose¹. Jis pateikė ir tuo metu žinomų, istorikų įvairiose archyvuose, skirtinguose fonduose bei bylose surastų valstiečių kolektyvinių prašymų sąrašą². Jame - 82 pozicijos. O iš viso, V. Merkio duomenimis, kolektyvinių prašymų buvo ne mažiau kaip 93, tačiau 11 kituose šaltiniuose minimų prašymų nebuvo rasti³. Minėtas V. Merkio sudarytas sąrašas rodo, kad valstiečių kolektyvinių prašymų siuntimo vajuje buvo dvi bangos: pirmoji - nedidelė, apimanti 1881-1883 m. laikotarpį (5 prašymai; ir dar 2, "Aušros" laikraštyje paminėtieji, kurių tekstų nerasta); antroji prasidėjo 1895 m. pavasarį ir nenuslūgo iki pat 1904 m.

Šių eilučių autorius prieš dešimtį metų Rusijos liaudies švietimo ministerijos Liaudies švietimo departamento fonde rado dar 5, V. Merkiui rašant knygą nežinomus, valstiečių kolektyvinius prašymus, adresuotus Rusijos liaudies švietimo ministrui. Visi jie priklauso pirmajam prašymų siuntimo laikotarpiui ir yra iš Rytų Lietuvos. Pirmasis prašymas rašytas 1882 m. lapkričio 15 d. (prašymai datuoti, matyt,

senuoju stiliumi) Kauno gubernijos Zarasų (Zarasai tuo metu oficialiai buvo vadinami Novoaleksandrovsku) apskrities Salako ir Tauragnų valsčių valstiečių (prašytojų sąrašė - 123 asmenys), antrasis - 1882 m. gruodžio 28 d. Vilniaus gubernijos Švenčionių apskrities Daugėlišio valsčiaus valstiečių (prašiusiųjų sąrašė - 143 pavardės), trečiasis - 1883 m. balandžio 17 d. Vilniaus gubernijos Švenčionių apskrities Linkmenų valsčiaus valstiečių (prašiusiųjų sąrašė - 312 pavardžių), ketvirtasis - 1883 m. gegužės 11 d. Vilniaus gubernijos Trakų apskrities Žaslių valsčiaus valstiečių (prašiusiųjų sąrašė - 212 pavardžių), ir penktasis - 1883 m. liepos 28 d. Vilniaus gubernijos Švenčionių apskrities Vidiškių seniūnijos (seniūnija priklausė Daugėlišio valsčiui) valstiečių (prašiusiųjų sąrašė - 18 pavardžių). Atrodo, nė vieno iš šių prašymų negalima identifikuoti su tais dviem "Aušros" laikraštyje minėtais prašymais. Mat "Aušra" informavo apie prašymus, paduotus 1883 m. iš Ašmenos apskrities (turbūt, nuo Dieveniškų) vidaus reikalų ministrui ir iš kažkurio Švenčionių apskrities valsčiaus pačiam carui (su 100 parašų)⁴. Žinoma, turint omenyje antrąjį atvejį, galima būtų manyti, kad korespondencijos "Išz vieno valscziaus Szwenczioniu pavieczio ..." autorius, pasirašęs Pauliaus slapyvardžiu, suklydo arba buvo klaidingai informuotas dėl adresato ir apytiksliai dėl pasirašiusiųjų skaičiaus. Bet tai - tik hipotezė. Kol kas negalima paneigti ir "Aušros" pateiktos informacijos tikrumo - galėjo būti dar 2 prašymai, kurių tekstai iki šiol nerasti.

Jeigu bandytume 5 mūsų surastus prašymus įterpti į V. Merkio sudarytą sąrašą (lentelę), tai jie užimtų 3-ią - 7-ą vietas. Beje, ir šiame sąrašė pirmieji 4 prašymai yra iš tų pačių arba gretimų vietovių, kaip ir mūsų surastieji - būtent Švenčionių apskrities Daugėlišio bei Linkmenų valsčių ir Trakų apskrities Žiežmarių valsčiaus (net 2). Iš jų pirmieji trys adresuoti vidaus reikalų ministrui, o ketvirtasis - carienei. Tik prašytojų šiuose prašymuose yra mažiau (nuo 10 iki 36), nei adresuotuose liaudies švietimo ministrui.

Gali kilti klausimas, kodėl valstiečių kolektyvinių prašy-

mų leisti lietuvių spaudą lotyniškuoju raidynu vąjus prasidėjo Rytų Lietuvoje, kuri, kaip žinoma, ir ekominiu, ir socialiniu kultūriniu požiūriais atsiliko nuo kitų Lietuvos dalių. Matyt, reikšmės čia turėjo tai, kad Rytų Lietuvoje labiau nei kur kitur trūko lietuviškų knygų, netgi maldaknygių (tai, beje, ir akcentuojama prašymuose) - mat dėl didesnio atstumo nuo Rytprūsių nelegalios lietuviškos spaudos čia atkeliavdavo gerokai mažiau⁵. Kita vertus, akivaizdu, kad bangos pavidalu plitusi, dvi gretimų valsčių grupės apėmusi (du židinius sudariusi) 1881-1883 m. prašymų akcija kilo ne spontaniškai, ne pačių valstiečių buvo sugalvota. Kas buvo jos iniciatoriai, organizatoriai ar koordinatoriai, tikrų žinių neturime ir vargu ar kada beturėsime. Vis dėlto labai tikėtina, kad tarp organizatorių buvo du žinomi lietuvių tautinio judėjimo veikėjai, lietuvių literatūros darbininkai, kunigai Aleksandras Burba (1854-1898) ir Silvestras Gimžauskas (1844-1887). Pirmasis nuo 1882 m. spalio 30 d. vikaravo Žasliuose, o 1883 m. balandžio 16 d. buvo perkeltas filialistu į Daugėlišio valsčiui ir parapijai priklausiusias Vidiškes⁶, kur pakeitė iki tol čia dirbusį S.Gimžauską. O pastarasis, beje, buvo kilęs iš netolimo nuo šių vietų, gretimam Linkmenų valsčiui priklausiusio, tarp Linkmenų ir Tauragnų esančio Kірdeikių kaimo⁷. Tik truputį keista, kodėl prašymo nebuvo iš Daugėlišio valsčiui kaimyninio Tverėčiaus valsčiaus, kur 1878-1885 m. kunigavo ir energingai tautinio budinimo darbą dirbo Jonas Burba (1853-1915), Aleksandro Burbos brolis (ar pusbrolis, kaip teigia B. Kviklys)⁸. Žinoma, tarp prašymų organizatorių galėjo būti ir kiti žmonės.

Publikuojamų prašymų turinio, jų argumentacijos čia nėra reikalo aptarti, tik pažymėsime, kad nuolankus prašymų tonas, ištikimybės sostui reiškinas, paties prašymo argumentavimas ne politiniais, o, iš esmės, buitiniais poreikiais nebūtinai adekvačiai atspindi prašytojų (ir organizatorių) pasaulėžiūrą ar pasaulėjautą. Tai daryta visų pirma taktikos sumetimais ir laikantis tuo metu priimtos tokių dokumentų rašymo formos. Šiaip ar taip pats prašymų organizavimas ir siuntimas, valstiečių sutikimas prašymą pasirašyti buvo politinis žingsnis, įtraukiantis

valstiečius į tautinį sąjūdį ar priartinantis prie jo, kaip V. Merkys sako, "valstiečių išitraukimo į nacionalinį judėjimą apraiška"⁹¹.

Publikuojami prašymai imti iš Centrinio valstybinio istorijos archyvo Sankt Peterburge jau minėto Rusijos liaudies švietimo ministerijos Liaudies švietimo departamento fonde saugomos bylos (F. 733. Ap. 194. B. 207). Suprasdami, kad prašymai, jų tekstai yra vertingi ne tiek kaip informacijos šaltiniai, kiek kaip tiesioginiai istorijos liudininkai, autentiški, epochos - spaudos draudimo "gadynės" - laiko dvasias leidžiantys pajusti dokumentai, originalo rašybos ir skyrybos netaisėme. Pakeitėme tik raides, kurių nėra dabartinėje rusų kalbos abėcėlėje. Be to, taupydami vietą, praleidome ilgus, po kelis puslapius užimančius pasirašiusiujų, tiksliau prašančiųjų, sąrašus.

LITERATŪRA

¹Merkys V. Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu (ligi 1904 m.): Politinės jos susikūrimo aplinkybės. V., 1978. P. 136-197.

²Ten pat. P. 178-181.

³Ten pat. P. 181-185.

⁴Ten pat. P. 181-182.

⁵Žr.: Tyla A. Draudžiamosios literatūros platinimas XX a. pr. Švenčionių apylinkėse // Kraštotyra. V., 1969. P. 67-70; Tyla A. Ekonominis, kultūrinis ir politinis gyvenimas XIX-XX a. pradžioje // Ignalinos kraštas. V., 1966. P. 63-64; Tyla A. Gaidės ir Rīmšės apylinkių istorijos bruožai // Gaidės ir Rīmšės apylinkės. V., 1969. P. 40; Žebrytė J. Miciūnų kaimo šviesuolis // Gervėčiai. V., 1989. P. 58.

⁶Biržiška V., Aleksandras Burba // Lietuviškoji enciklopedija. K., 1936. T. 4. St. 1118-1121.

⁷Vanagas V., Vidugiris A. Silvestras Gimžauskas // Ignalinos kraštas. V., 1966. P. 216-217; Kviklys B. Mūsų Lietuva. 2-oji (fotografuotinė) laida. V., 1989. T. 1. P. 726, 734.

⁸Lietuviškoji enciklopedija. T. 4. St. 1121-1122; Garšva J. Kun. Joną Burbą prisimenant // Ateitis. 1943. Lapkr. 27.; Kviklys B. Min. veik. P. 715-716, 721.

⁹Merkys V. Min. veik. P. 177.

Publikacija

1. Его Сиятельству министру народного просвещения

Крестьян Ковенской Губернии Новоалександровского
Уезда Солокской и Таурогинской волостей

Прошение*

По случаю запрета литовской печати мы лишены всяких средств для изучения молитвы отче наш и основных истин христианских, которые бывало прежде печатались в литовских букварях и катехизисах. А потому покорнейше просим Ваше Сиятельство разрешить, дабы снова дозволено было печатать политовску, так как это до воспрета было. Не пожалейте для нас бедных но приверженных Престолу литовцев этой милости.

Проят нижеследующие крестьяне**

<...>

За выше поименованных как неграмотных крестьян по их личной просьбе расписался отставной солдат Его Королевского Высочества Прища Карла Баварского полка Петр Страздас

1882 года

ноября 15 д.

ЦГИА. Ф. 733. Оп. 194. Д. 207. Л. 27-28.

*Rezoliucija: По докладу 8 Декабря (1882 г.)

Его Высокопрев[осходительство] Г[осподин] Мин[истр] изволил приказать объявить, что просьба не может быть удовлетворена. Дир.(ректор департамента народного просвещения)

Parašas neįskaitomas.

**Sąrašė - 123 pavardės.

Vertimas

Jo Šviesybei ponui liaudies švietimo ministrui

Kauno gub. Novoaleksandrovsko (Zarasų) aps.
Salako ir Tauragnų valsčių valstiečių

Prašymas

Uždraudus lietuvišką spaudą, mes netekome visų priemonių mokytis maldos Tėve mūsų ir pagrindinių krikščioniškųjų tiesų, kurios anksčiau buvo spausdinamos lietuviškuose elementoriuose ir katekizmuose. Ir todėl nuolankiausiai prašome Jūsų Šviesybę leisti, kad vėl būtų spausdinama lietuviškai, kaip tai iki uždraudimo buvo. Nepagailėkite mums, vargšams, bet ištikimiams Sostui lietuviams, šios malonės.

Prašo šie valstiečiai:

<...>

Už aukščiau išvardintus neraštingus valstiečius, jiems prašant, pasirašė Jo Karališkosios Didenybės Princo Karlo Bavariečio pulko atsargos kareivis Petras Strazdas.

1882 m. lapkričio 15 d.

2. Его Сиятельству Господину министру Нар[одного] Просвещения

Крестьян Виленской губернии, Свенцянского Уезда,
Давгелиской волости Криштофора Гасперовича,
Устина Чепулиса и других

Прошение*

Вследствие воспрещения печатать политовски у нас дотаккой степени проредели Катехизисы, так, что ныне составляют величайшую для нас драгоценность, доходящую до баснословной цены.

Это обстоятельство неблагополучно отозвалось на нашем молодом

поколении, которое лишившись всякой возможности для изучения молитвы Господней и заповедей Божих, в нравственном отношении стало клониться к худшему.

Апотому ради своего нравственного и даже экономического блага, осмеливаемся всепокорнейше просить Ваше Сиятельство, о разрешении Литовской печати, Литовским шрифтом, так как это до запрета было.

Просит крестьяне**

<...>

а за них как неграмотных по их личной просьбе расписался***

28 декабря 1882 года

ЦГИА. Ф. 733. Оп. 194. Д. 207. Л. 30-31.

Vertimas

Jo Šviesybei ponui liaudies švietimo ministrui

Vilniaus gub., Švenčionių aps., Daugėlišio vals. valstiečių Kristoforo Gasperavičiaus, Justino Čepulio ir kitų

Prašymas

Dėl draudimo spausdinti lietuviškai pas mus taip sumažėjo katekizmų, kad dabar jie tapo mums didžiausia brangenybe, pasiekiančia pasakišką kainą.

Ši aplinkybė netinkamai atsiliepė mūsų jaunajai kartai, kuri, netekusi jokios galimybės mokytis Viešpaties maldų ir Dievo įsakymų, dorovės atžvilgiu ėmė linkti į blogą.

Ir todėl dėl savo dorovinės ir netgi ekonominės gerovės drįstame nuolankiausiai prašyti Jūsų Šviesybės leisti Lietuvišką spaudą Lietuvišku šriftu, kaip tai iki draudimo buvo.

*Rezoliucija: По докладу 12 января [1883 г.] прошение крестьян оставить без последствий.

**Sąrašas - 143 pavardės.

***Parašas neįskaitomas

Prašo valstiečiai: <...>
o už neraštingus, jiems prašant, pasirašė [parašas
neįskaitomas].

1882 m. gruodžio 28 d.

3. Его Сиятельству Господину Министру Народного Просвещения

Крестьян Виленской губернии Свенцянского уезда
Лынгмянской волости

Прошение*

Вследствие наступившего запрещения литовской печати мы бедствуем в умственно духовном отношении: ибо исчезли вовсе между нами литовския книжки, откуда бы мы сами и наши дети могли поучиться всему необходимому для спасения души нашей. Притом бедны мы еще и с той стороны, что, по причине закрытия литовской печати, мы лишены всяких сведений по том, что Наш Всемилостивейший Отец Государь Император скажет по какому нибудь поводу своим верноподданым детям Которого всякое слово для нас дорого, за Которого мы готовы и жизнь свою жертвовать. А потому обращаясь с просьбою к Вашему Сиятельству питаем полную надежду что пособите нашей беде, то есть соизволите разрешить печать латинскими буквами и росписуемся.** <...> Грамотни.

... занеграмотных расписался Петр Вилутис.***

Будем Ажидать от Ваше Сиятельство разрешение и просим объявит нам.

1883 года. Апреля 17 д.

ЦГИА. Ф. 733. Оп. 194. Д. 207. Л. 33-35.

*Rezoliucijos ant prašymo nėra.

**31 parašas-pavardė.

***Sąrašė - 312 pavardžių.

Vertimas

Jo Šviesybei ponui liaudies švietimo ministrui

Vilniaus gub. Švenčionių aps. Linkmenų
vals. valstiečių

Prašymas

Dėl lietuviškos spaudos draudimo mes skurstame protiškai ir dvasiškai: nes tarp mūsų visiškai išnyko lietuviškos knygelės, iš kurių mes patys ir mūsų vaikai galėtume pasimokyti visko, kas būtina mūsų sielų išgelbėjimui. Be to, skurdūs mes ir ta prasme, kad dėl lietuviškos spaudos uždraudimo mes negauname jokių žinių apie tai, ką Mūsų Maloningasis Tėvas Valdovas Imperatorius pasakys kokia nors proga savo ištikimiesiems vaikams, kurio kiekvienas žodis mums brangus, už kurį mes pasirengę savo gyvybę aukoti. Ir todėl, kreipdamiesi su prašymu į Jūsų Šviesybę, puoselėjame didelę viltį, kad pagelbėsite mūsų bėdoje, tai yra teiksitės leisti lietuvišką spaudą lotyniškomis raidėmis ir pasirašome: <...>

už neraštingus pasirašė Petras Vilutis

Lauksime iš Jūsų Šviesybės leidimo ir prašome pranešti.

1883 m. balandžio 17 d.

4. Его Снятельству Господишу Министру Народного просвещения

Крестьян Виленской губернии Трокского уезда
Жосельской волости.

Прошение*

У нас совершенно вышли литовские книги, дети наши не имеют средств для изучения молитвы Божьей, а потому покорнейше просим Ваше Снятельство разрешить по литовску

печатать книги Латинскими Буквами.

Мы ниже подписавшиеся Крестьяне Домохозяевы: Деревни<...>**

... А за неграмотных по их личной просьбе расписался
Михаил Мостовский.

1883. Мая 11 дня.

ЦГИА. Ф. 733. Оп. 194. Д. 207. Л. 36-37.

Vertimas

Jo Šviesybei ponui laudies švietimo ministrui

Vilniaus gub., Trakų aps., Žaslių vls. valstiečių

Prašymas

Mes visiškai nebeturime lietuviškų knygų, vaikai mūsų neturi iš ko mokytis Dievo maldų, ir todėl nuolankiai prašome Jūsų Šviesybę leisti lietuviškai spausdinti knygas Lotyniškėmis Raidėmis.

Mes, žemiau pasirašiusieji valstiečiai ūkininkai:

<...>

O už neraštingus, jiems asmeniškai prašant, pasirašė
Mykolas Mostovskis.

1883 m. gegužės 11 d.

5. Его Сиятельству Г. министру народного просвещения

Крестьян Виленской губ. Свенцянского уезда
Видзишского общества

*Rezoliucijos ant prašymo nėra.

**Nurodyti 39 kaimai, 212 pavardžių.

Всепокорнейшее Прощение*

Совершенно изчерпнулись литовские книги и мы желая помолиться Богу по неволе припуждены прибегать к покупке польских книг но из них нам не берет охота молиться, так как еще не очень хорошо понимаем по польски а посему всепокорнейше осмеливаемся просить Ваше Сиятельство сделать божескую милость позволить печатать для нас литовские книги Латинскими буквами.

<...>**

... По их личной просьбе расписался Мартин Путиревский.
1883 года. Июля 28 дня.
ЦГИА. Ф. 733. Оп. 194. Д. 207. Л. 40.

Vertimas

Jo Šviesybei ponui liaudies švietimo ministrui

Vilniaus gub. Švenčionių aps. Yidiškių
seniūnijos valstiečių

Nuolankiausias prašymas

Visiškai baigėsi lietuviškos knygos, ir mes, norėdami pasimelsti Dievui, esame priversti pirkti lenkiškas knygas, bet iš jų mums nekyla noras melstis, kadangi dar nelabai gerai suprantame lenkiškai, todėl nuolankiausiai drįstame prašyti Jūsų Šviesybę padaryti dievišką malonę, leisti spausdinti mums lietuviškas knygas Lotyniškėmis raidėmis.

<...>

Jų asmeniškų prašymu pasirašė Martynas Putirevskis.
1883 m. liepos 18 d.

*Rezoliucijos ant prašymo nėra.

**Sąrašė - 18 pavardžių.

MŪSŲ LIAUDIS IR JOS ŠVIESUOMENĖ DIDŽIOJO VILNIAUS SEIMO LAIKU

Parengė Egidijus Motieka

J.Tumo straipsnis "Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus seimo laiku" pirmą kartą buvo išspausdintas Peterburge leistame lietuvių laikraščio "Lietuvių balsas" Nr. 20 (1915.XI.22). Šis, taip pat ir Nr. 21 (1915.XI.26) buvo skirti Didžiojo Vilniaus seimo dešimties metų jubiliejui: pirmajame, šalia J. Tumo straipsnio, įdėtas platus redakcijos vardu pasirašytas vedamasis¹, o antrajame skelbiami atsiminimų pagrindų parašyti P.Leono, A.Sketerio, J.Aleknos ir R.J. (?) straipsniai².

1915 m. Seimo paminėjimas jau skyrėsi nuo ankstesniųjų (1906, 1907 ar 1910 m.). Tada, baiminantis caro administracijos represijų, buvo ryžtasi išspausdinti vos kelis straipsnelius ar žinutes. 1915 m. situacija jau iš esmės buvo pasikeitusi. Cenzūra lietuvišką spaudą kontroliavo tik formaliai. Tačiau svarbiausia, kad prasidėjus pasauliniam karui, sustiprėjo viltis atkurti Lietuvos valstybingumą. 1915 m. pabaigoje jau buvo kuriami ne tik įvairūs Lietuvos valstybės atkūrimo planai, bet ir imtasi konkrečios politinės veiklos. Lietuvių politiniai centrai veikė Lietuvoje, Rusijoje, Šveicarijoje ir JAV. Taip pat neužmirškime, kad tuo metu toliau formavosi istorinės (LDK) ir etnografinės (tautinės) Lietuvos valstybės modeliai. Aiškėjo, jog Lietuvos valstybingumo problema yra svarbi ne tik Lietuvos, Lenkijos ar Rusijos politiniams sluoksniams, bet tampa ir būsimosios pokarinės Europos pertvarkymo sudėtine dalimi. Todėl visai nenuostabu, kad ieškant Lietuvos valstybingumo atkūrimo receptų, buvo susidomėta dar palyginti neseniai įvykusių Didžiuoju Vilniaus seimu. Naujos, modernios (tautinės) Lietuvos kūrėjai šio Seimo nutarimuose, kuriuose buvo aiškiai užfiksuotas Lietuvos autonomijos etnografinėse ribose siekis, matė tą pagrindą, kuriuo remiantis buvo galima statyti būsimosios valstybės rūmą. Tačiau tuomet,

1915 m., dar net patiems lietuvių politiniams veikėjams ne visai buvo aiškūs tiek paties Seimo (ir jo nutarimų) juridiniai aspektai, tiek ir jo politinė reikšmė. Šiuose, 1915 m. pabaigoje, parašytuose straipsniuose jų autoriai, 1) primena lietuvių visuomenei Vilniaus seimo laikus, o 2) bando aiškintis, kiek Seimas ir jo nutarimai išreiškė lietuvių tautos valią.

Tačiau J.Tumo straipsnis išsiskiria net ir tarp šių straipsnių. J.Tumo atsiminimai, be abejonės, subjektyvūs. Tačiau į akis krinta tai, kad net subjektyvi kai kurių istorinių įvykių interpretacija puikiai dera su gana objektyvia bendros politinės situacijos analize. Tuometinės Rusijos ir Lietuvos padėties vertinimas, nors pateikiamas gana fragmentiškai, tačiau mažai skiriasi nuo gerokai vėliau jau brandžiuose istorikų darbuose nusistovėjusių nuostatų. Galbūt J.Tumui šiuos lygmenis padėjo suderinti gana neįprastas kūrinio žanras: tai galėtume pavadinti istorinės publicistikos ir socialinės psichologijos straipsnio sinteze. Nors, matyt, J.Tumas sau tokių reikalavimų nekėlė, o paprasčiausiai rašė apie tai, kas tuomet buvo aktualu.

J.Tumas bene vienintelis iš rašiusių apie Didįjį Vilniaus seimą taip savitai apibrėžia ir straipsnio objektą: jau pats pavadinimas sugestijuoja, kad galima tikėtis lietuvių visuomenės sąmonės ir savimonės raiškos formų analizės ar bent aprašymo. J. Tumo straipsnyje matome inteligentijos ("šviesuomenės") ir valstietijos ("liaudies") sąmonės atribojimą, kurį šių dienų filosofinėmis kategorijomis galima būtų apibūdinti kaip inteligentijos savimonės, t.y. save reflektuojančios sąmonės, ir valstiečių sąmonės, nesugebančios pakilti iki sąvirefleksijos ir idėjų generavimo, priešprieša. Ši priešprieša, be abejo, yra sąlygiška, nes tai nėra dviejų to paties etnosocialinio organizmo dalių socialinio konflikto išraiška. Lietuvos sociokultūrinė ir etnokultūrinė situacija dažniausiai determinavo socialinius konfliktus, kurie, be ekonominių priežasčių, dar buvo susiję su atskirų Lietuvos luomų ar tautų etnokultūrine ir etnopolitine orientacija. Mūsų aptariamam atveju etnokultūrinė ir etnopolitinė lietuvių inteligentijos ir valstietijos orientacija buvo tapati (apie kitus Lietuvos luomus ir kitas tautas

J. Tumas paprasčiausiai nekalba, aišku, išskyrus įvadinę straipsnio dalį, kur bendrai aptariama revoliucinė situacija).

Šie samprotavimai nereiškia, kad savimonės ir sąmonės reiškiniai Seimo laikotarpiu buvo griežtai atribojami. Šie procesai buvo suvokiami politiškai, kultūriškai, buitiškai, tačiau iki teorinės, filosofinės žiūros neprieita. Istorikas, pripažįstantis tik pozityvistinius tyrimo metodus, galėtų tai pavadinti tikrai filosofinėmis abstrakcijomis (be konkretaus materialaus turinio), kurias pasitelkus palengvintume istorinę ir sociologinę analizę, t.y. sąmonės ir savimonės fenomenus jis vadintų ne reiškiniais, o abstrakcijomis. Tačiau jau pats J.Tumo straipsnis liudija, kad atskirų visuomenės sluoksnių skirtingas sąmoningumo lygis buvo reflektuojamas ir apskritai, ir vertinant konkrečią istorinę situaciją.

J.Tumas gana įtikinamai kalba apie 1905 metais pakilusį lietuvių valstietijos politinės sąmonės lygį, apie tą didžiulį žingsnį savimonės link, kuris leidžia apibūdinti valstietiją kaip sluoksnį, tampantį pilietinės ir politinės visuomenės subjektu, arba tiksliau, - to subjekto sudėtine dalimi. Galbūt todėl, siekdamas dar labiau suartinti valstietiją ("liaudį") su inteligentija ("šviesuomene"), J.Tumas kiek sušaržuoja inteligentijos atstovus, ypač akcentuodamas jų "nerimtumą" ir "nedorumą taktikoje". Gal tai buvo sąmoningas akcentas, savotiškas kvietimas "šviesuomenei" labiau atsižvelgti į valstietijos nuotaikas tada, kai buvo rašomas šis straipsnis, t.y. I pasaulinio karo metais. Juk autorius pats puikiai žinojo, kas sukvietė tą didžiulę Lietuvos gyventojų "masę" į suvažiavimą Vilniuje. Ši "masė", kuri iš esmės tegalėjo pritarti savo šviesuomenei (o tai jau ne taip mažai), Seime išsakė savo norus, tačiau dar sunkiai galėjo susigaudyti politinio gyvenimo peripetijose. Didžiulis laimėjimas, kad ji apskritai suvažiavo. J.Tumas kaip tik ir nurodo tą pilietiškumo lygmenį, kai tiesiog nevartojo žodžių *piliėtis* ar *pilietybė*, valstiečiai, vykdami į lietuvišką seimą, tampa kol kas dar nešamos valstybės piliečiais. Šis tapšmas sąlygiškas, nes pilietybės klausimai Seime tiesiogiai iš viso neaptariami (nėra laiko!), tačiau kalbama apie Lietuvos valstybingumo atkūrimą. Už tai vieningai pasisako visi Seimo dalyviai.

Taigi J.Tumas savo straipsnyje fiksuoja tą momentą, kai ir "šviesuomenė" ir "liaudis" suvokia tarpusavio priklausomybę, tai, kad jos yra to paties etnosocialinio ir etnopolitinio organizmo dalys, ir kad etnopolitinių tikslų įgyvendinimą gali užtikrinti tik šių abiejų visuomenės dalių susilieėjimas į bendrą politinį subjektą. Be to, reikėtų atkreipti dėmesį, kad netgi straipsnio pavadinime *šviesuomenė* yra *liaudies šviesuomenė*. Aišku, tai dar nereiškė, kad kitos Lietuvos tautos ir kiti luomai tampa šio naujojo politinio subjekto priešybe ar marginesu. 1905 m. buvo susiklosčiusi ypatinga situacija. Kone visose Europos, Amerikos ir Azijos valstybėse matoma politinių struktūrų kaita: skirtingais lygiais, skirtingomis formomis ir nevienodais tempais vyko atskirų visuomenės sluoksnių "įpilietinimas", nusitęsęs iki pat I pasaulinio karo. Todėl Didysis Vilniaus seimas nepateikė universalios naujos Lietuvos valstybės kūrimo modelio ir universalios pilietiškumo sampratos, o tik ženklino tam tikrą Lietuvos pilietinės visuomenės kūrimo ribą.

* * *

Vėliau šis J.Tumo straipsnis buvo publikuotas dar du kartus. 1929 m. jis buvo išspausdintas J.Tumo Raštų XVI tome³. Tačiau kiek pakito straipsnio pavadinimas - jis jau vadinosi "Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Vilniaus Seimo laiku", nors šio tomo turinyje išliko senas pavadinimas: "Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Didžiojo Vilniaus Seimo laiku"⁴. Sunku pasakyti, ar tai buvo korektūros klaida, ar autorius pats pakoregavo pavadinimą, tačiau trečią kartą pasirodęs 1931 m. "Vairo" žurnale straipsnis vadinosi "Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Vilniaus seimo laiku"⁵ (išnašoje pažymėta, kad jis perspausdintas iš Vaižganto raštų XVI t.). Be abejo, tai smulkmena, tačiau ji paaiškina, kodėl mūsų publikuojamas straipsnio variantas vadinasi kiek kitaip, negu minėtame "Vairo" žurnale. O "Vaire" išspausdintas šis J.Tumo darbas buvo labiausiai žinomas lietuvių visuomenei, nuorodas į jį dažniausiai pateikdavo ir istorikai. Jis buvo skirtas

Didžiojo Vilniaus seimo 25 metų jubiliejui, bet, matyt, dėl įvairių priežasčių nepavykus įdėti į paskutiniuosius 1930 m. numerius, buvo išspausdintas 1931 m. sausio mėnesį.

Taigi šis J.Tumo darbas publikuojamas jau ketvirtą kartą. O tai daroma ne vien dėl naujos politinės konjunktūros atsiradimo, bet ir dėl visų šio straipsnio publikacijų skirtingo konteksto atskleidimo. Palyginkime: 1915 m. jis atspausdintas lietuvių visuomenės ir politikos laikraštyje, 1929 m. - J.Tumo raštuose, 1931 m. - kultūros žurnale, 1992 m. - moksliniame leidinyje, tyrinėjančiame pilietinės visuomenės klostymąsi Lietuvoje. Tai lyg ir nuoroda į straipsnio aktualumą bei universalumą.

J.Tumo straipsnio kalba ir rašyba netaisyta.

LITERATŪRA

¹Petrapilis. Lapkričio 22 d. (vedamasis) // Lietuvių balsas. 1915. Lapkr. 22. (Nr. 20.)

²Leonas P. Atsiminimas; Leonas P. Prieš dešimt metų ir dabar; Sketeris A. Iš mano atsiminimų; Alekna J. Farsas Lietuvoje 1905 metais; R.J. (?) "Didžiojo Vilniaus suvažiavimo" atminimui // Lietuvių balsas. 1915. Lapkr. 26. (Nr. 21.)

³Vaižgantas [Tumas J.]. Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Vilniaus seimo laiku // Vaižganto raštai. K., 1929. T. 16: Su bėgliais ir tremtiniais. P. 195-205.

⁴Ten pat. P. 272.

⁵Tumas J. Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Vilniaus Seimo laiku // Vairas. 1931. Nr. 1. P. 68-76.

Juozas Tumas

MŪSŲ LIAUDIS IR JOS ŠVIESUOMENĖ VILNIAUS SEIMO LAIKU

Dažnai atsieina girdėti, būk 1905 metai pasidarę dėl nelaimingojo karo su japonais. Tame manyme ir tvirtinime tiek tėra teisybės, kad po ano karo, pagaliau, pratrūko ta votis, kuri seniai-seniai tvinko. 1905 metus padarė karštas, taip karštas, kad net nebesuvaldomas visuomenės troškimas reformų. Karas tik nudengė skraistę nuo senosios

dvasios valdininkų ir plikai parodė, kaip jų būta sudulėtų, kokio betvarkio būta jų valdymo, kaip jų pačių nebetikėta, jog jų darbas tvirtas, galīs ateičiai duoti geidžiamųjų vaisių.

Karas to laiko valdžios ištikimybę buvo pakirtęs pačiame pamate. Apie ką seniau tebuvo rašoma; ir tai daugiausia užsieniuose; apie ką tebuvo pašnibždomis kalbama, tai dabar gyvais faktais buvo įrodoma. Per gerą dešimtį metų prieš tai lietuvių užsienių spauda ujo vyresnybę. Taip ujo, kad vyresnybė buvo pradėjusi skųstis, jog ir nekalčiausi jos įsakymai "podvergajutsia samoj ozloblionnoj kritike". Tuo atžvilgiu nebuvo skirtumo tarp įvairių krypsnių laikraščių: visų nebemanyta, kad dabartiniai valdžios atstovai begalėtų ką nors išmoningo sugalvoti ir išmintingai tai įvykinti. Griežtai nebetikėta nė gera valia. Tačiau visai neteisingai už tą aržią kritiką pyksta ant lietuvių spaudos: visa tai žėrėjo ir iš kiekvieno beveik pačių rusų laikraščio.

Spaudos agitacija ir visoko "pasakymai", kas darosi, pagalios, sujudino tas minias, kurios, rodės, viskas buvo ir visados bus: labai tai man, žinokitės! Pasirodė, kad minios dedasi į širdis visa tai, kas ją paliečia ir užgauna.

Kaip žydas su žydu neprasilenks kelyje, nepasisakę, ką naujo žino, taip dabar darė visi piliečiai. Nebesisakytą, susitikus, paprastas, įkyrėjęs, nieko nereiškiąs: kas girdėti? Bet daug reiškiantis: ar girdėjai, kaip kilo karas, kam jis buvo reikalingas, kaip į tą karą nesiruošta ir vis dėlto pradėta, kaip neišmanoma kariauti ir elgiamasi nesąžiningai. Faktus tikrus ir kažin-kieno pramanomus skelbė, platino visi, neišskiriant nei pačių valdininkų, nei pačios policijos atstovų, susiėjęs su jais už butelio ar kortų. Nei tai būdavo darbas partijų žmonių, nei jų siunčiamųjų kurstytojų. Skelbikai nedarė jokių išvadų iš savo nupasakojimų; nežinojo, kas gi reikia daryti, kad taip nebebūtų, kad geriau būtų; niekas nieko nedarė, laiku susigalvojęs planą, neišskiriant nei pačių socialdemokratų, kurie daryta ar kurių pačių darytasi to laiko politikos tėvais ir šeiminingais. Norėta tik išplioti, kas sopina širdį, kas nei vienam nebeduoda ramybės.

Minia išėjo iš inertinio padėjimo.

Tik dabar, visa tai pergyvenus, darosi aiški ir teisinga kai-kurių Europos valstybių praktika: tokiais dvasių sujudimo laikais padaromų veikalų nelaikyti nuodėmingais, t.y. bloga valia, geru apgalvojamu padaromais; rūgimui atslūgus, tuoj duoti pilninteliausi amnestija, tuoj sugražint visiems piliečiams per maišatį prarastos teisės. Mūsų vyriausybė taip nepadarė, tur būt, tik dėl to, kad, žiauriai užgniaužusi revoliucinį judėjimą, vis dar nebuvo tikra, kad ir jo šaknis išrovė. Bet ne tai mums tuo tarpu rūpi.

Mums atseina pažymėti, jog visų imperijos kraštų: nuo Baltijos ir lig Ramiojo okeano skersai ir nuo Juodųjų lig Baltųjų marių išilgos, piliečiai ėmė kankintis tuo pačiu klausimu: tai kas gi dabar daryti, kad palengvėtų ant širdies, kad galėtų pasisakyti: štai, padariau, ko iš manęs, apirusios valstybės piliečio, pareiga reikalavo, kad ta valstybė atgytų ir sustiprėtų. Anarchistiškieji pasikėsinimai ant aukštesniųjų administratorių, kurių buvo griebusis ekspansyvioji jaunuomenė, nieko nepatenkino: negi nuo atskirų asmenų priderėjo valstybės pagerėjimas. Nuo kruvinojo teroro, įbailinimo purtėsi širdys. Imta tat svajoti apie nekruvinąją revoliuciją, apie tylią, per stiprią visų santarvę, valstybės tvarkos pervertimą. Visiems galvoje buvo vilingas Suomų pavyzdys, neseniai atsitikęs ir labai padidinamas; ir senėliau įvykęs Norvegijoje, atsiskiriant jai nuo Švedijos*. Išgirsta milijonų Rusijos piliečių visai negirdėtas, milijonų labai retai tegirdėtas iš svetur atkeliavęs žodis "streikas" ir tos vietos, naujai nukaltas, bet tuojau pamėgtas - "zabastovka". Bet kaip visa-tai padarytina?

Sielvartų ir be karo buvo gana. Kur jų nėra? Paklausinėk

*Suomija, XIX a. buvusi Rusijos imperijos sudėtyje, turėjo politinės autonomijos statusą, kuris 1899 m. buvo stipriai apribotas. Šį statusą Suomija atgavo 1905.X.22 (XI.4), - baigiantis Rusijos visuotiniam streikui.

1814-1905 m. Norvegija buvo sudariusi uniją su Švedija ir jai perleidusi dalį suverenių teisių. 1905 m. birželio mėn. ji pasiskelbė atsiskirianti nuo Švedijos. Tai patvirtino ir 1905 m. rugpjūčio mėn. referendumas. Švedija Norvegijos nepriklausomybę pripažino labai greitai - 1905 m. rugsėjo mėnesį. (E.M.)

bet-kurį žmogelį, ir jis tau dešimtį jų išskaitys. Norėta ir jie visi panaikinti. Lyg būtų atėjęs laikas pramanyti visuotinis pragumas visoms nelaimėms, visiems kivirčams padaryti galą. Kaip ir tai padaryti? Ko pasiklausti, kas žino tą didžią paslaptį? Ir virto 1905 metai mitingų, tarybų, suvažiavimų, seimų laiku. Imta bėgti į kiekvieną, kurs tik viešai išsižioja, ant rinkų, bažnyčiose, salėse.

Taip klausytojai, taip kalbėtojai, taip susirinkimų sušaukėjai nei nuo ko nesislėpė, nes niekas nemanė nusidėdąs, bevykindamas visuomenės troškimą. "Visuomenės valia" visų nuomonėje išaugo į kažin-kokią galybę, tiesiog materialę didybę, kurios niekas pasaulyje nebegali sulaužyti, kuri pilnai garantuoja atskirų žmonių laisvę ir nepaliečiamybę: "visuomenė" juk apibendrina visus žmones; ir pačios valdžios atstovai juk dalys tos visuomenės, tad jos valios vykintojai, o ne tramdytojai. Tarp to laiko viešų kalbų, oracijų, pamokslų, ar kaip kitaip pavadinsi, ir pirmųkščių šnekų tebuvo vienas skirtumas: nebesivaldyta, sakyta visa, kas ir kaip toje valandoje sukėsi ant liežuvio. Ir niekas niekam nieko už tai nesakė, niekas nekludė, nestabdė, nebaidė bausmėmis. Lyg ir ištikrųjų visuomenės valia buvo kuriam laikui tapusi aukščiausiu įstatymu: suprema lex; lyg buvo pripažintas jos autoritetas.

Štai, kokiomis laiko sąlygomis prasidėjo visoje imperijoje didieji susirinkimai ir suvažiavimai. Eita ir važiuota nebesuturimomis miniomis visur, kur tik išgirsta šaukiant susirinkimą, mitingą. Nesidomėta ir neklausta, kas šaukia. Taip buvo Petrapilyj, Maskvoje, Varšuvoje; taip atsitiko ir Vilniuje.

- Visi dirba revoliuciją - dirbkime, pons, ir mes!

Kurstęs vienas viekšniškis Kaunan dekanas Zaleskio nabaštiką. Zaleskis vis stabdęs ir patarinėjęs - palaukti.

Taip gal buvo ir tarpe Vilniaus lietuvių. Basanavičius su kompanija nenorėjo atsilikti nuo visos imperijos praktikos. Social-demokratai aršiai jam prieštaravo, nepripažindami suvažiavimo reikalo. Pagalios, taip susikivirčyta, kad pakvietimą į seimą pasirašė vos trys žmonės. Pirmas - Basanavičius; tai dera. Bet šalia jo du, nors žinomu, bet be jokio visuomenės užsitikėjimo, asmeniu. Ta trijulė

normaliu laiku jokiū būdu nebūtų turėjusi teisės padaryti tokį rimtą žingsnį*. Bet anuočės... Išgirsta tik pašaukimas, visai nematant šaukėjų, ir pakilta.

Valsčiai, parapiljos, sodžiai rinko savo atstovus, dėjo jiems kapeikas kellonei ir siuntė. Atstovai, drobines terbeles pasiėmę, ėjo į Vilnių. Nebuvo iš ko pasirinkti: visi šviesesnieji lietuviai buvo miestuose ar svetur. Rinko tad, ką turėjo mandresnio, vikresnio, iškalbingesnio ar tiesiog neramesnio. Rinkosi kuopoms ir bepradēm svarstė, ko gi dabar čia reikalauti, kad iš karto užgytų visos žaizdos, būtų išrautos visos gyvenimo rakštys. Sukta galvos, ko gi čia dar ir dar "reikalauti" ir visa tai, ar daug, ar maža, protinga ar ne, išpildoma ar ne, dėta greta kits kito, kad nueitų į bendrą krūvą Lietuvos reikalavimų.

Stebuklingu bendru visoms socialėms ligoms vaistu taip tvirtai tikėta, kad jau vienas tų ligų nupasakojimas, lyg sąžiniška išpažintis, žymiai palengvino visų sielas. Nuotaika susidarė dar geresnė, dar pakilesnė; visi pradrišo, pakėlė galvas. Lyg nebe tie žmonės, lyg labiau sueuropėję. Niekas nežinojo, iš ko gi viso to, visais tais 38 punktais, kaip žagariškių**, ar dar daugesnių, reikalauti; kas turi įvykinti. Negi vyriausybė: jos lyg nebebuvo tuo laiku. Savo pačių visuomenė? Bet ji dar neturėjo iš ko duoti, dar nebuvo savo dalykų į savo rankas nusitvėrusi. Bet tai jau buvo antrinis dalykas. Lyg pažadėtasis dangus: kažin-kada, kažin-kur bus, bet tvirtai tikima, kad bus.

Ir plaukė terbeliotos minios į tą žavėtinąjį Vilnių, kur turės progos viešai "visam svetui" girdint, pritariant ir užjaučiant, sočiai pasiguosti visu tuo, kas ant širdies: ir kad laisvieji žmonės dar nesulyginti su išsipirkusiais, ir kad servitutai varžo, ir kad dvarininkai netaikūs, ir kad valdžios atstovai nemandagūs ir kad visokeriopų

*1905.X.29(XI.11) "Vilniaus žiniuose" atspausdintą "Atsišaukimą" į lietuvių tautą pasirašė ne trys, o du asmenys: Lietuvių suvažiavimo OK pirmininkas J.Basanavičius ir OK sekretorius J.Kriaučiūnas. (E.M.)

**Šiaulių aps. Žagarės vls. atstovų į Vilniaus seimą atvežti nutarimai turėjo 38 punktus. (E.M.)

tikėjimo, kalbos ir asmens laisvių nebuvo.

Dabar... iš tų "deputatų su terbelėmis" juokiamasi. Tuomet nieko juokas neėmė: daryta kuogeriausia valia, kuogiliausiu įsitikinimu, jog taip reikia padaryti. Daryta naiviai, vaikiškai. Bet kad ir tebebuvome nebevaržomi politikos ir visuomenės darbe - tik-tik išvystyti kūdikiai. Svarbu, ne kaip daryta, sumaningai, tiksliai ar ne; svarbu, kad bent nuvokta, į katra pusę krypti, kad buvo instinktyviai uodžiama laisvas visuomenės valdymasis ir rimtas piliečių-"tamsuolių" rūpinimasis asmeniškaisiais savo krašto reikalais. Abejotina, ar rimčiau prieš dvejetą šimtų metų Anglijoje daryta pirmieji žingsniai į valdymąsi; tėviršt, nebematant ir nebejučiant globotojų, palengvo įprantama ir tvirčiau pradedama vaikščioti.

Mums dar svarbiau ir įdomiau, kad Lietuvos žmonės, kaip sugebėjo, išreiškė savo valią ir norą, beveik niekeno nekurstomi, neraginami. Ne balsiarėksniai jaunikliai, karštaširdžiai, bet ir žilagalviai, vedė Lietuvos minias į Vilniaus Seimą, o paskui į jo rezoliucijų vykinimą, bet amžium brendę, nors tamsokomis galvomis vyrų. Tai parodė paskui teisme kilusios bylos. Iš visų tautų, įkliuvusių į 1905-6 metų sūkurį, seniausius "kaltininkus" davė lietuvių tauta: jų amžius aplamai buvo lygus 34 metams, tuo tarpu kad kitų tautų kaltininkų amžius lygus 21 metams, o žydų bundiečių siekė net 17 m.

Liaudies buvo naivūs laukimai, naivūs darbai, bet pati taktika rimta. Ji ne tik mums, bet visai valstybei parodė, ko galima laisvėje laukti iš piliečių, kad ir neapsišvietusių ir politikoje neišmanėlių. Dabar norisi tikėti, kad Lietuvoje būtų galima net plebiscitas padaryti, prireikus pasiklausti, kur jos sūnų ir dūkrų širdys linksta. Vilniaus Seimas parodė, jog Lietuvos liaudies nebėsama netvarkios laukinių minios.

Griežtai priešinga jai pasirodė tos liaudies šviesuomenė. Ji nebuvo naivi siekimuose, tik neapsakomai nerimta ir net nedora taktikoje; ji neišlaiko nė mažiausios kritikos.

Nuo-pat sumanyto sušaukti visuotinį Lietuvos seimą

mūsų šviesuomenė suskilo į dvi dalis: nepartiniai šaukė seimą*, kraštiniai kairieji priešinos ir griežtai nuo to darbo atsimetė. Kai tačiau seimas buvo vis dėlto sušauktas, tie patys kairieji subruzdavo "paimiti seimą į savo rankas"; nepartiniai demokratai nesidavė. Ir du tūkstančiai liaudies atstovų, pradėdami nuo išvakarių prieš seimą ir per ilgą pusę dienos, buvo liudytojai skandalinių imtynių mažytėje, sulyginti, dalyje susirinkusių.

Tvarkingai nustatyta seimo darbą jau iš vakaro suardė teatro salėjų tuoj, pasibaigus geram vaidinimui**, dr. And. Domaševičius minėtinais betakčiu ir negudriu iššokimu. Nė kieno neįgaliotas, ūmai striktelėjo ant kėdės, visas išblyškęs, pasišliaušęs; rankas, it Mozė, aukštyn kilodamas, kažin-kokiu nervingai-mistikiniu balsu ėmė tiesiog šaukti:

Aš toks ir toks! Aš įsteigėjas Vilniuje social-demokratijos! Aš ten ir ten už tai buvęs! Aš jus kviečiu dabar jau tartis... Kas nori kalbėti, prašome ant scenos!!!

Vieni, būsiai pusbernėliai, nė durų neieškodami, lyg per tvorą, ritos tiesiai ant estrados ir ten prieš publiką mulino nustumusias kelines aukštyn. Kiti, tai matydami, ėmė šaipytis ir pykti. Širdies liga sergąs kun. Stakelė*** tuo tarpu tokiu-pat nervingumu, tik nebe mistiškumu, greičiau jerikonišku balsu ėmė gausti iš viškų:

- Neklausykite! Ko reiks, rytoj seime pasakysite tokioje tvarkoje, kaip bus nustatyta seimo sumanytojų!!! Neklausykite, eikite laukan iš salės!!!

Kilo larmai. Vieni skubotai brukos iš salės, kiti atgal į salę. O visiems šiuro kailliai; ėmė baimė, kad priešininkai neimtų ryti kits kito, o minios nenuvestų ko dar blogesnio daryti. Taip viskas iš karto tragingai pasirodė, kad per visą naktį nebemiegota. Skaudėjo galvą nuo minties:

*Suvažiavimą suorganizavę tautiniai demokratai tuomet formaliai dar nebuvo sukūrę partijos. (E.M.)

**Lietuvių suvažiavimo išvakarėse - 1905.XI.20 (XII.3). - Vilniuje, Pagirio geležinkeliečių klubo salėje, Suvažiavimo dalyviams buvo surengtas lietuviškas vakaras. (E.M.)

***Kun. St.Stakelė tuomet priklausė tautinių demokratų politinei grupei. (E.M.)

- Jei dar neižengus į seimą taip, tai kas gi bus per patį seimą?

Neužsivilta. Liaudis, iš visų tolimiausių kraštų subėgusi čia savo širdies, savo minties varginimų išdėstyti, savo sielvartų pasisakyti, išgirdo ir tuo pradėjimu klausė, kaip draskėsi, pešėsi nesupaistomi, nesuprantamo skirtumo socialiniai demokratai, krikščionys-demokratai ir tiesiog demokratai. Visi šaukė: mes, mes, mes; mūsų, mūsų, mūsų; mums, mums, mums, per visus linksnius, idant galėtų "paimiti" visą seimą, lyg kokių avinų būrį, į savo gardą. Liaudis, vadinasi, 90% susirinkusiųjų turėjo taip pat savo: mes, mūsų, mums. Bet taip akiplėšiškai nedrįso lįsti visiems į akis: ji savo nedrąsumu buvo kultūringesnė už savo žiedus-šviesuomenę. Niekas nesiklausė tos minios, kur ji prisiskiria ir ar supranta, kur galima linkti: socialas, krikščionis ir demokratas*, kiekvienas sau nutarė, jog ta minia - jo, nes pati dar neturi politikoje nuovokos. Buvo tat taip "nedemokratinga", kad tik užgauti tegalėjo liaudį. Ir ji užsigavo; ėmė nerimti; kai-kurie ėmė tartis grįžti namo be nieko, kiti stabdė: dar gi palaukime... O daugumo akyse matės pykčio ir kartaus užvylio ašaros.

Socialai įsivaizdino dar vieną griežtai nedemokratingą, tiesiog neinteligentingą dalyką, būk viso seimo rezultatai priderėsią nuo to, koks susidarys prezidiumas. Vadinasi, jis sudarys rezoliucijas, ne patys susirinkusieji jas priims, primes jas, lyg kokį mechanikos dalyką: šekit, jums padargas; vartokite jį, nes jus tik mechanikos pajėga, o ne sau-žmonės... Visas beveik seimas matė natūralųjį, taip sakant, jo pirmininką, sumanytoją ir sušaukėją dr. Basanavičių, žmogų, kurs tiek-daug nusvėrė Lietuvos likime. Ant pirštų suskaitomieji socialai sumanė nuverstį jį ir patys atsistoti jo vieton. Bet visi surinktieji jų nuopelnai Lietuvos visuomenei nebūtų galėję atsverti nė vienos uncijos Basanavičiaus nuopelnų; tad ir miniai jie visai nebuvo žinomi. Seimas vesti - Lietuva vesti. Pagalvojo

*Turima galvoje LSDP, besikuriančios į partiją krikščioniškosios demokratijos ir LDP atstovai. (E.M.)

ir tarė:

- Ką Basanavičius išmano! Ot, mes tai išmanome!

Ir pasipylė ant to garbaus vyro paniekos žodžiai. Dėl tų nepelnytai iškentėtų dyglių Basanavičiui reiktų gražųjį žiedą įpinti į garbės vainiką.

Basanavičiui atstatė inžinierių Kairį*, Lietuvos istorijoje ne daugiau, kaip skaisčiai blykstelėjusį meteorą.

Pyksta Jablonskiai, kad nesimato etikos. Trypia, it ant žarijų, ligūstas, ir be to susinervinęs, a.a. Povilas Višinskis:

- Vėl, vėl išlindo su savo kromeliu...

Bėgo iš kairės į vidurį Andrius Bulota.

- Ne nuo principų - nuo taktikos.

Bėga nuo scenos į prezidijumą mano vieton pašauktasis prof. Pranas Būčys, dėl netesėjimo žmoniškai susikalbėti.

Stiprinasi demokratai, išitraukdami Antaną Smetoną.

- Nepasiduokim, neapsileiskim!

Socialai nebeklauso skambučio, neduodami ima balsą. Advokatas Vileišis**, literatė Lazdynų Pelėda (tuomet ano "tikėjimo") blaškos histerijose, kol gauna iš kaimynės bobos kumsčiu į pašonę. Rikšmas, šauksmas, skandalas - tai rinkimai prezidijumo lig-pat vėlyvų pietų, kol, pagaliau, sutikta pasodinti greta Basanavičiaus - socialas ir kunigas su jų visų draugais***. Minia, jau-jau pakėlusį sparnus iš salės išeiti ir pasieškoti kito buto susirinkimui, paliekant vieną prezidiumą su socialais piautis, palieka vietoje. Dar pusvalandis tų garbingų varžytynių ir seimo nebūt buvę.

Ir pratrūko mitinginės kalbos. Latakais-latakais tekėjo užė žodžiai-vandenėlis, dažniausiai be prasmės ir turinio, nieko niekuo nepamainydami, nieko iš sopamųjų dalykų neapšviesdami, beveik nieko nepalytėdami, kas tikrai

*St.Kairys - vienas iš LSDP vadovų. (E.M.)

**Kalbama apie LDP narį Joną Vileišį. (E.M.)

***Turimas galvoje Lietuvos suvažiavimo prezidiumas, į kurį buvo išrinkti: J.Basanavičius (nuo nepartinių), A.Smetona (nuo LDP), St.Kairys (nuo LSDP), P.Būčys (nuo besikūriantio Lietuvos Krikščionių Demokratų Susivienijimo), J.Stankūnas (nuo ūkininkų). (E.M.)

skaudėjo lietuviams. Liaudies atstovams leista maloningai išdėti jų "reikalavimus", plotą, bet jų visai nesvarstyta, nieko neformuluota. Intelligentų vandenyje liaudiečių trumpi, brendę pasakymai buvo tikri tirštimai; jiems plojo patys vandens tekintojai, bet ir toliau, nesugėdę, vis dėlto tekino.

Kalbėta, kalbėta be saiko ir galo, kas ką tik atsiminė iš paskaitytųjų knygų. Nei į temą, nei į sukeliama klausimą, bet taip-sau: jeden do sasu, drugi do lasu*, vienas bet-realinį dalyką, kitas fantaziją. Vienas apie luomus, kitas tuoj apie paukščių pieną.

Gražus ir simpatiškas studentukas Myk. Sliževičius, ne be pretensinio kuklumo išpasakojo ištisą brošiūrėlę, kurios turinys nieko bendra neturėjo su to laiko reikalavimais. Kun. Aleksandravičius per triskart ilgai malo apie tą patį, atsiprašydamas, kad jis valdo šešius margus; pagallos pamodamas:

- Jūs kalbėkite.

Ir taip lig vakaro vienos dienos ir lig vakaro antros. Kol visi pradėjo lėpti nuo nuovargio ir į galą iš nuobodžio. Reikėjo gi, pagalios, kai-kas užrašyti, malus-malus ir per visą laiką nič nieko neprotokolavus.

Kokios buvo tarybos, tokios ir rezoliucijos. Tarybosėjo šian, rezoliucijos nuėjo ten. Viena tebuvo tarp tarybų ir rezoliucijų bendra: abidvi buvo bevarsės, bekraujės, nors per tarybas daugiausiai trukšmavo socialai ir rezoliucijas rašė taip-pat jie. Suvargę kūnais, nusilpę nervais, baigiantis dienos, nebebalsavo rezoliucijų, nei bepriėmė pataisų iš dešinės, nes rezoliucijoms perbalsuoti, matės, būtų reikėję antrą-tiek laiko**.

Ir būtų visa minia išsisklaidžiusi gėrę-valgę, burnoj nieko neturėję, vienu trukšmo užėsiu galvose, kad padėjimo nebūtų išgelbėjusi nieko bendra nei su socialais, nei šiokiu ar tokia rezoliucija neturėjusi Valstiečių Sąjunga.

*Turėtų būti: Jeden do sasa, drugi do lasa (lenk.). Plg. liet. posakį: vienas ilgiausių metų, kitas amžiną atilsį. (E.M.)

**Prie Suvažiavimo rezoliucijų rengimo daugiausia prisidėjo J.Basanavičius, St.Kaityrys ir A.Smetona. (E.M.)

būtent, keletas grynų realistų liaudininkų, kaip Galvanauskas, Paršaitis ir kiti*. Jie, skyrium vedę tarybas, netikėtai karštas, stačias, kas daryti pasakančias rezoliucijas pridėjo prie neva seimo rezoliucijų, drauge jas išspausdino, drauge išplatino ir padarė tai, kas buvo atsitikę 1905 ir 6 metais Lietuvoje.

Ir šviesuolis, ir sodietis taip-pat jautė, išeidamas iš seimo, jog tai ne tai, ko tikėtasi, kas bus, spėta. Tačiau visų piliečių buvo toks didis troškimas, kad kas stačiai, teisingai ar ne, vis viena, atsakytų į prakeiktą klausimą:

- Tai kas gi dabar daryti? -

kad šuktelėjus:

- Kol išeisite iš šios salės, pasižadėkite visa tai padaryti!

Tokiuo širdies pagavimu sušukta:

- Pildysime! -

taip energingai aukštyn kelta rankos, - kad visi Didžiojo Lietuvos Seimo negerumai nubluko ir kažin-kur iš atminčių išnyko.

Ir skirstėsi seimininkai, parsiveždami glėbius rezoliucijų įvykinti, kaip brangiausio Vilniaus pyrago.

Ir priėmė savo atstovus lietuviai gera širdimi. Iš tolo Seimas imponavo savo didumu, savo laisve kalbose. Jo nusprendimus nevisai tesuprato, bet pilnai tikėjo, jog tie, kurie tai surašė, visiškai gerai supranta, žino, ko nori, kas gali būti ir kas ne, kas galima daryti ir kas ne, kad būtų nueita ten, kur žemės rojus, kur visuomenės laimė. Ir visą laiką paskui lietuviai nebesvyravo, įtikėję in verbo magistrū. Ir veikė Galvanauskiai, Mickai, Smalsčiai; veikiau aš ir kiti tokie; veikė Kunickai su Siūleliais**.

*Lietuvos valstiečių sąjunga buvo pradėta organizuoti dar prieš Didįjį Vilniaus Seimą. Seimo metu įvyko jos Steigiamasis suvažiavimas. Šios sąjungos veikėjai buvo J.Gabrys-Paršaitis, E.Galvanauskas, Pr.Butkus, J.Jasaitis ir kt.

**J.Tumas čia nurodo keletą aktyvių revoliucijos dalyvių: vieną iš LVS organizatorių E.Galvanauską, LSDP narius V.Mickevičių-Kapsuką ir J.Smalstį-Smolškų, buvusius LVS šalininkus, vėliau susizavėjusius teroristine veikla - J.Kunicką ir Praną Paršaitį (Siūlelį), J.Gabrio-Paršaičio brolių.

Kaip kas tesėjo, kaip kieno dora ir temperamentas vertė.

Ne kieno tuolaik dar nebūta brendusio politikoje; nei ištirto savo partijų miklybėje. Dažnas net farsu pavadina tą pirmąjį lietuvių liuosą seimą. Vis dėlto minėtinas tai ir įdomus buvo darbas. Tai buvo lietuvių auka laikui. Savo auka, ne dėdės pakišta:

- Štai, vaikeli, kapeikėlė: paduok ją nabagėliui.

Auka brangi, nelaisvėje paskui pamirkyta.

Lietuviai Vilniaus Seimu į bendrą anų metų istoriją įrašė vieną gyviausių lapų.

Ir jei šiandien mane paklaustų, ar tu, dabar, gyvenimą atgyvendamas, visoko prityręs, daug ką pasvarstęs ir supratęs tikrą vertybę, benorėtumei antro "tokio-pat" seimo su visais jo nedorumais, negražumais, paklydimais - aš, nesvyruodamas, atsakyčiau:

- Visa širdimi!

Dygliuotais, žeidžiančiais takais, klupčiojant, apsibarant eita; ale vis dėlto - pirmyn; klysta, bet vis gi tai beiėškant teisybės.

Kas iš to gera, kad ir neklysti, jei nė neklaidžioji, niekur iš vietos neidamas? -

"Lietuvių Balsas". 1915 m. lapkričio 22 d. 20 nr.

STUDIA HISTORII ODRODZENIA LITEWSKIEGO

T. 4. LUD PRZEKSZTAŁCA SIĘ W NARÓD

RESUME

1. ARTYKUŁY. STUDIA

Antanas Tyla

RYSY HISTORII LITEWSKIEGO CHŁOPSTWA (1795-1861)

Decydującą rolę w odrodzeniu państwa litewskiego w 1918 r. odegrali rolnicy tegoż kraju. Tworzyli oni absolutną większość mieszkańców. Ich postawa względem tworzącego się państwa uwarunkowała procesy zachodzące wówczas na Litwie. Tym bardziej znaczenie społeczne rolników istotne było w okresie wcześniejszym, gdy kształtowały się idee oraz formy wyzwolenia spod jarzma okupantów. Niniejsza praca jest przeglądem demograficznej, ekonomicznej, kulturalnej i politycznej sytuacji litewskich włościan - rolników w latach 1795-1861, tzn. od rozbioru Litwy między Rosję i Prusy do zniesienia pańszczyzny. Przez bardzo krótki okres czasu część Litwy podlegała Prusom, wkrótce jednak cały kraj znalazł się pod okupacją Rosji. Rząd tego monarchicznego państwa żądał od litewskich rolników jedynie płacenia podatków, dostarczania rekrutów armii oraz posłuszeństwa względem cara i władz ziemskich. W pracy opisuje się, jak władze okupacyjne oraz administracja realizowały owe dążenia, jakie reformy przeprowadzono w owym czasie na wsi i jaki miały one wpływ na położenie chłopów. Prócz tego ukazane są także zmiany świadomości chłopów oraz scharakteryzowani ludzie, którzy tę świadomość wyrażali i formowali - przywódcy chłopskiego oporu wobec władz i administracji dworskiej.

O FAJCZARZACH

Artykuł stanowi analizę dwóch wierszy księdza J.A. Pabreży (1771-1849): "Esu sau žmogelis") ("Jestem sobie człowieczkiem") i "Apie pypkininkus" ("O fajczarzach"). Rozpatruje się je nie tyle jako utwory artystyczne, co jako fakty z historii kultury, dostarczające nam materiału o życiu litewskiego chłopca w tamtych czasach oraz ówczesnym mniemaniu, jakie to życie być powinno. W wierszach dostrzec można sformułowanie psychicznego stanu chłopca pańszczyźnianego żyjącego idealnie (w pracy na gospodarstwie wie dzie mu się dobrze, żyje dostatnio, cieszy się swą rodziną, nie ma długów, uregulował wszelkie należności wobec dworu itd.). Ów stan kondensuje się w wesołości subiekta, a cecha ta interpretowana jest w odniesieniu do charakterystycznego dla franciszkanów (autor wierszy należał do tego właśnie zakonu) odczuwania świata.

Światopogląd J.A.Pabreży w kontekście litewskiej kultury można uważać za etap przejściowy między K.Donelaitisem a S.Daukantasem; wprawdzie, Pabreża był przyszyjacielem tego ostatniego, niemniej jednak sam, podobnie jak Donelaitis tworzący w połowie XVIII w., nie kwestionuje stosunków pańszczyźnianych i stara się znaleźć możliwy, uczciwy, a nawet chwalebny sposób chłopskiego życia w danych warunkach. Z drugiej zaś strony, w wierszach Pabreży są już namacalne znaki odrębności, co zupełnie jeszcze nie interesuje Donelaitisa i czego nie porusza on w swym poemacie "Metai" ("Pory roku").

Saulius Sužiedėlis

JĘZYK A KLASA SPOŁECZNA W POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ LITWIE DO 1864 ROKU

To oczywiście, że kultury narodowej nie można sobie wyobrazić bez języka danego narodu. Autor tego artykułu skupia uwagę właśnie na niektórych właściwościach kształtowania się języka litewskiego na terenach Litwy południowo-zachodniej (Za-niemeńskiej). Jego zdaniem, do początku XIX w. język litewski

był tam w istocie środkiem komunikacji tylko jednej grupy społecznej (chłopstwa). I dalszy los języka litewskiego uzależniony był przede wszystkim od chłopskiego oporu względem językowej germanizacji, polonizacji oraz rusyfikacji. Najwięcej uwagi udziela autor walce chłopów o zachowanie języka litewskiego w kościele, a także analizie kościelnej polityki językowej w Litwie południowo-zachodniej do 1864 roku.

Giedrius Subačius

NEOLOGIZMY SŁOWOTWÓRCZE WIELKIEGO SŁOWNIKA POLSKO-LITIEWSKIEGO SIMONASA DAUKANTASA: SŁOWOTWÓRSTWO INDYWIDUALNE

Opierając się na czternastotomowym Słowniku języka litewskiego wraz z jego kartoteką, w wielkim Słowniku polsko-litewskim (1850-1856) S.Daukantasa doliczono się ok. 3800 litewskich neologizmów słowotwórczych: ponad 2000 sufiksalnych, ok. 900 złożzeń, ok. 800 prefiksalnych i tylko ok. 80 fleksyjnych. Chociaż pierwowzorem był żywy język, jednak indywidualny system słowotwórczy autora słownika jest bardziej dowolny. Wyraźny jest wpływ prototypu polskiego, są nowe typy słowotwórcze. Czasami S.Daukantas tworzył nawet wyrazy na oznaczenie pojęć posiadających już swoje nazwy. Pozwala to sądzić, że oprócz tradycyjnych przyczyn tworzenia neologizmów autorem słownika też chęć podnoszenia prestiżu języka litewskiego, a przez to i prestiżu narodu.

Vytautas Berenis

LOSY ARYSTOKRACJI: METAMORFOZY HENRYKA RZEWUSKIEGO

W końcu XVIII w., po upadku państwa polsko-litewskiego pojawił się niejednoznaczny pogląd środowisk politycznych na władzę Rosji. Część magnatów ziem wschodnich WKŁ nie zaakceptowała zasad Konstytucji 3 Maja 1791 r., dość lojalnie ustosunkowywała się do nowych porządków. W ogóle zarówno w polskiej, jak i w litewskiej historiografii lojalizm kon-

serwatywnych magnatów oceniany jest jako współpraca z caratem, a główny ideolog tej grupy - Henryk Rzewuski (1791-1866) jest przedstawiany jako polityczny reakcjonista i kulturalny wstecznik (retrogradus). Jednakże głębsza analiza jego zapatrywań wykazuje mylność takiego poglądu. H.Rzewuski, znany autor "Wspomnień hrabiego Soplicy", swą postawę ideologiczną i kulturową opierał na światopoglądzie arystokratycznym. Ideologię polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego uważał za utopijną i drugorzędną, gdyż osobowość, jego zdaniem, stanowi większą wartość niż społeczeństwo. Kapitalizacja życia, dewaluacja zasad moralnych, rozpad społeczeństwa stanowego świadczyły o początku "nowego życia". Przyszłość arystokracji stawała się problematyczna. W rozważaniach H.Rzewuskiego odzwierciedla się przebiegająca w świadomości arystokratów bolesna ewolucja w kierunku identyfikacji narodowościowej. Artykuł ukazuje różnorodność etnopolitycznych tradycji WKL w pierwszej połowie XIX w. Poglądy polityczne hrabiego H.Rzewuskiego uważać można za wyraz ideologii konserwatywnej - "ewolucyjnej walki" chiliastów ("millenaires"). Estetyzowanie aktualnych problemów współczesności i zachęcanie do życia zgodnie z sarmackimi zasadami szlachty naturalnie przeciwstawiło społeczno-kulturalne zapatrywania H.Rzewuskiego społeczeństwu burżuazyjnemu. Uważał on, iż religia jest jedyną siłą łączącą różne klasy i grupy, pomagającą ludziom zdobyć moralną przewagę nad przemocą i codzienną absurdalnością. Nie wierząc w zwycięstwo polskiego ruchu narodowego w walce z caratem, H.Rzewuski sądził, że zdoła zreformować strukturę władzy. Ważną rolę odegrać tu miała arystokracja "ducha" i "krwi". Swą twórczością uwiecznił H.Rzewuski zmiany mentalności feudalnych sfer wyższych w pierwszej połowie XIX w.

Egidijus Aleksandravičius

PROGI HISTORII ODRODZENIA

Na podstawie publicystyki i korespondencji prywatnej końca XIX w. w tym artykule podejmuje się prób przeglądu, jak w okresie Odrodzenia rozumiano strukturę socjalną narodu litewskiego. Rozważa się, co według ludzi światłych owego

okresu sprawia, że lud przekształca się w naród. Dominowały dwa poglądy. Najpierw akt istnienia narodu był uzasadniony posiadaniem warstw politycznych (stanów), t.j. twierdzono, że naród litewski to nie tylko chłopci, ale też szlachta, która doń przynależy, chociaż oddaliła się od ludu. Warunek drugi to utworzenie się własnej grupy ludzi wykształconych lub pojawienie się inteligencji jako warstwy społecznej. W końcu XIX w. stopniowo zaczęło przeważać kryterium inteligenckie i to stało się duchowym podłożem tendencji integracji narodu litewskiego w okresie Odrodzenia.

Thomas A. Michalski

PSYCHOLOGIA LITEWSKIEGO ODRODZENIA W
AMERYCE WŚRÓD STARYCH EMIGRANTÓW.
PRZEGLĄD OGÓLNY KONCA XIX W.
I POCZĄTKU XX W.

Problem kształtowania się poczucia tożsamości narodowej emigrantów litewskich w USA jest problemem ważnym, jednak dotychczas mało badanym. W omawianym okresie wśród litewskich emigrantów można by wyodrębnić kilka najbardziej charakterystycznych form czy orientacji identyfikowania się narodowego. Wcześniejszych emigrantów cechowała orientacja bardziej amorficzna, zwana "polakośluzalczą" (lenkberniška). Była ona wygodna w lepiej urządzonej wspólnotach polskich emigrantów w Ameryce, a jednocześnie nie przeszkadzała w utożsamianiu się z Litwinami językowo i etnicznie. Pierwszym przybyszom stan taki wydawał się naturalny i nie pociągał za sobą żadnych komplikacji, gdyż pojmowano to jako kontynuację długiej i chwalebnej tradycji. Drugą orientację można by określić dewizą proletariackiego demokratyzmu czy internacjonalizmu. Ci emigranci utożsamiali się raczej z którąś z grup (klas) społecznych, aniżeli ze wspólnotą narodową, a także byli indyferentni wobec kościoła katolickiego. I wreszcie trzecia orientacja, która stała się dominującą: orientacja religijno-narodowa. Była ona rezultatem konfliktu między nacjonalizmem o nastawieniu religijnym z jednej strony a "polakośluzalczym" oraz proletariackim elementem z drugiej. Istotną cechą tej orientacji

jest potrzeba wyraźnie określonego wroga. Dla Litwinów, zarówno na Litwie, jak i w Ameryce, takim wrogiem, którego wyraźnie sobie uświadamiali i wciąż w swej świadomości piastowali, stali się Polacy, a zwłaszcza "polakosłużalcze" elementy.

Egidijus Motieka

OD ZJAZDU LITWINÓW W WILNIE DO WIELKIEGO SEJMU WILENSKIEGO: HISTORIOGRAFICZNA ANALIZA NAZWY SEJMU

Zjazd Litwinów (inaczej zwany Wielkim Sejmem Wileńskim), który odbył się w Wilnie w 1905 r., był istotnym etapem na drodze do przywrócenia Litwie państwowości i niepodległości. Jednakże zarówno pod względem historycznym, jak i historiograficznym, ważne i bardzo interesujące jest to, że w literaturze historycznej i pamiętnikarskiej znaleźć można ok. 50 różnych nazw tegoż Sejmu (oprócz wspomnianych już: Kongres Litwinów w Wilnie, Zgromadzenie Litwinów w Wilnie, Sejm Litwinów, Sejm Litewski, Sejm Wileński itd.). W niniejszym studium analizuje się niuanse znaczeniowe tych nazw. Przeprowadzona analiza historiograficzna semantyki nazwy zjazdu składa się formalnie z dwóch części: 1) modulacja nazwy, 2) refleksja nazwy w poszczególnych przypadkach lub w odrębnych odstępach czasowych. Najwięcej uwagi poświęca się historycznym i socjalno-psychologicznym przesłankom powstania nazwy historiograficznej - Wielki Sejm Wileński. Najważniejszy wniosek: transformacja nazwy Zjazd Litwinów w Wilnie na nazwę Wielki Sejm Wileński związana jest z ogromnym zakresem i znaczeniem tego sejmku dla wzrostu świadomości obywatelskiej Litwinów i społeczeństwa Litwy, z zawiązaniem się parlamentaryzmu oraz z początkiem ukonstytuowania się dążeń narodu. Rozpatruje się także kwestię ustosunkowania się do Sejmu Litwinów litewskiej inteligencji, chłopstwa, administracji carskiej, innych narodów zamieszkałych na Litwie. Istotne miejsce w studium zajmuje wyjaśnienie znaczenia słów (i pojęć): "Lietuvių" (Litwinów, litewski) oraz "Lietuvos" (Litwy, litewski) na samym początku XX w., a także zmian tego znaczenia zachodzących później, po utworzeniu niepodległego państwa litewskiego.

GRABIEZCY CZY BOJOWNICY?

Powieść historyczna Juliusa Būtėnasa "Mėlynieji kareiviai" ("Niebiescy żołnierze"), ukazująca obraz wsi litewskiej w latach pierwszej wojny światowej i tworzenia Niepodległości Litwy, w dużym stopniu odtwarza prawdziwe zdarzenia tego okresu, przedstawia postacie mające realne prototypy. Najwyraźniejszym przykładem są epizody o ponoszeniu się grabieżców na południu Litwy (w Dzukii).

W pracach radzieckich historyków, zarówno litewskich, jak i innych narodowości, zajmujących się niezbyt odległą przeszłością, starano się takim wydarzeniom nadać charakter klasowy. Zjawisko grabieży we wszystkich czasach, nawet w okresach różnych historycznych przełomów politycznych, takich jak wydarzenia 1918-1919 r. na Litwie, może być traktowane wyłącznie jako grabież. Chociaż nic trudnego z takiej uzbrojonej grupy ludzi uczynić bojowników o władzę radziecką na Litwie. Byłoby to jednak wypaczeniem prawdy historycznej. Pewne przemyślenia na ten temat autor próbuje przedstawić w tym artykule.

II. DYSKUSJA.

CZY CHŁOPI LITEWSCY POSIADALI ŚWIADOMOŚĆ NARODOWĄ I OBYWATELSKĄ; KIEDY, JAK, DLACZEGO?

Kwestia świadomości narodowej i obywatelskiej chłopów jest w historiografii litewskiej problemem nowym i dotąd prawie nie badanym. Toteż S.Pivoras ("*Lietuvių ir latvių valstiečių mentaliteto tautiški profiliai XIX a. pirmoje pusėje*") przede wszystkim stara się nakreślić różnicę pomiędzy "savimonė" - świadomością samego siebie, samookreśleniem się a "sąmonė" - świadomością, tę pierwszą pojmując jako staranie zastanowienia się nad samym sobą. Takie dążenie możliwe jest jedynie wtedy, kiedy samego siebie rozumie się jako podmiot. Zdaniem autora, wątpliwe, by litewscy i litewscy chłopci w okresie feudalizmu

mogli mieć silne poczucie takiego samookreślenia się, ponieważ nie mieli zagwarantowanych nawet praw socjalnych, nie mówiąc już o politycznych. Raczej więc należałoby mówić o świadomości narodowej oraz mentalności, t.j. o tym, na ile aktualizowana była przynależność do narodu, państwa czy jakiegokolwiek wspólnoty. W I poł. XIX w. trudno znaleźć bezpośrednio dowody świadomości narodowej czy obywatelskiej chłopów litewskich i łotewskich. Chłopi należeli do świata tradycji, gdzie działania były rytualizowane, a obyczajom nadawano określony sens. Jednakże właśnie w końcu XVIII w. i w pierwszej połowie XIX w. powstają warunki ku temu, by chłopi stali się obywatelami. Głównie dzięki zmianom zachodzącym w poglądach szlachty na lud. Świadomość obywatelską chłopów litewskich kształtowało wspólne ze szlachtą uczestnictwo w walce narodowowyzwoleńczej. Chłopi łotewscy już na początku XIX w. zostali zwolnieni z pańszczyzny i formalnie przyznano im prawa obywatelskie. Trzeba było jednak realizować je subiektywnie, poprzez zaangażowanie się chłopów do walki o nie. Walka ta powinna była się przejawiać w formie pozytywnej, w dążeniach do zdobycia wykształcenia, lepszych zarobków itp. Każda inna walka mogła oznaczać tylko bunt. Mimo że wytwarzały się sprzyjające warunki oraz krystalizowały się formy obywatelskiej i narodowej działalności chłopów, o świadomości narodowej jako wyjątkowym zjawisku w pierwszej połowie XIX w. mówić jeszcze nie można. Tym bardziej więc nie można mówić także o ich samookreśleniu się, poczuciu narodowej tożsamości, które jest świadomym przemyśleniem i wyborem przynależności do danego narodu.

L.Mulevičius ("Valstiečių savimonė kaip istorijos mokslo objektas") samookreślenie się chłopów rozumie jako fenomen psychologii socjalnej. Obywatelskie samookreślenie się chłopów odzwierciedla się w ich samorządności. Takimi organami samorządności litewskich chłopów były w okresie feudalizmu sądy gromadzkie. Nie zachowały się jednak o nich prawie żadne dane. Niewiele wiadomo także o działalności organów samorządności chłopskiej utworzonych już w XIX w. Analogie Europy Zachodniej wykazują, że również w okresie feudalizmu chłopi posiadali prawa obywatelskie i polityczne. Największy wpływ na życie polityczne i ekonomiczne swego kraju mieli

chłopi w Szwecji i Szwajcarii. Brak jest danych o samorządności chłopów litewskich, chociaż bez wątpienia rolnicy na Litwie bronili swych interesów od najdawniejszych czasów. Odzwierciedla się to zwłaszcza w chłopskich skargach oraz prośbach do organów władzy państwowej i dworu. Prawa obywatelskie chłopów wiąże się z posiadaniem przez nich wolności. To możliwość wyjazdu na zarobek, nabycia na własność ziemi, domu itp. W historiografii jednak zdania na ten temat są podzielone. L. Mulevičius opiera się na zdaniu litewskiego historyka J. Jurginisa, który przyznanie chłopom praw obywatelskich łączy z Konstytucją 3 Maja 1794 r., a zwłaszcza z Uniwersalem Połanieckim z 7 maja 1794 r. Chłopskie skargi i akta spraw nie zawsze mówią, czy chłopci bronili swych interesów odnosząc się do przeszłości, czy też dążyli do osiągnięcia czegoś nowego. Ale od drugiej połowy XVIII w. chłopci bardziej zdecydowanie zaczęli dążyć do zmiany swego statusu. Świadomość obywatelska zaczęła się u nich formować wcześniej niż narodowa, a ta z kolei wcześniej niż polityczna, chociaż właściwie trudno ustalić granice każdej z nich. W końcu XIX w. chłopci zaczęli rozumieć swą przynależność do narodu. Podczas rewolucji 1905 r. we wsi litewskiej wyraźnie zapanował ruch polityczny. Możliwość delegowania swych przedstawicieli do parlamentu (Dumy Państwowej) chłopci zdobyli w 1906 r., a na Małej Litwie - w 1898 r.

I. Lukšaitė odpowiedź na pytanie, kiedy i jak lud przekształca się w naród, powiązuje z pojęciem narodu w ogóle. Naród - to przede wszystkim wspólnota etniczna, chociaż prócz etnicznych istnieją także socjalne. Nawet państwo nie jest koniecznym atrybutem narodu, gdyż jest on pochodną związków etnicznych. Państwo może stymulować tworzenie się związków etnicznych, ale może też je niszczyć. Świadomy związek człowieka ze swoją wspólnotą to właśnie etniczna lub narodowa identyfikacja, poczucie tożsamości. A zatem lud staje się narodem, gdy wspólnota etniczna osiąga właściwy narodowy stopień konsolidacji. W każdym jednak przypadku lud jest zawsze częścią wspólnoty etnicznej. Pytanie, kiedy lud przekształca się w naród, ulega transformacji na inne pytanie - kiedy narodowość litewska staje się narodem? Następuje to w VIII-XIII w. Swą narodową tożsamość lud wyrażać może wtedy, gdy szeroko rozpowszechnione jest piśmiennictwo, a taka wspólnota etniczna to już nie lud, ale

nacja, która formuje się w XIX w.

J. Kiaupienė ("*Tezės diskusijai*") nie daje odpowiedzi na pytanie, a jedynie próbuje nakreślić krąg problemów, jakie należałoby poruszyć, podaje źródła oraz związaną z tym tematem historiografię Europy Środkowej i Wschodniej. Problemy, które, jej zdaniem, należałoby zbadać - to wpływ ekonomicznych i kulturalnych kontaktów z obcymi, wpływ kościoła itd. na świadomość narodową chłopów, a także kwestia pojęć "język", "naród", "państwo" w świadomości chłopów.

A. Narbutas twierdzi, że naród litewski nie jest jedynie narodem chłopskim, ale też spadkobiercą tradycji WKL. Fakt, że włościanstwo stawało się pełnoprawnym członkiem społeczeństwa, jest właśnie oznaką kształtowania się jego świadomości narodowej i obywatelskiej. Zmiany zachodzące w życiu społeczno-politycznym drugiej połowy XVIII w. uaktywniały włościan. Największe zasługi mają tu działacze Oświecenia, którzy formowali nowy pogląd na lud. Właśnie w tym okresie rozpoczyna się proces zbliżenia różnych warstw kulturowych. Priorytet w odkryciu kultury ludowej należałoby przyznać już raczej nie Oświeceniowi, a romantyzmowi.

III. RECENZJE

Jūratė Kiaupienė

ŚWIADOMOŚĆ NARODOWA, STANOWA I PAŃSTWOWA W ŚREDNIOWIECZU. PROBLEMY BADAWCZE.

Jest to recenzja zbioru artykułów, przygotowanego z inicjatywy Instytutu Historii Uniwersytetu Warszawskiego, p.t. "Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich. Pamięci Benedykta Zientary (1929-1983)", Warszawa, 1990. W dwunastu bardzo różnorodnych artykułach problem średniowiecznej świadomości narodowej, państwowej i stanowej rozpatruje się na rozmaitych poziomach - od ogólnoeuropejskiego do lokalnego.

**"LUD PRZEKSZTALCA SIĘ W NARÓD" - PARADYGMAT
E.WEBERA**

Szeroki i złożony jest problem formowania się nowoczesnego narodu oraz współczesnego społeczeństwa obywatelskiego. Badać można różne jego aspekty. Tak np. historyk amerykański E.Weber w studium "Peasants in to Frenchmen. The modernization of Rural France 1870-1914." (Stanford. Un. Press. 1976, p. XV-615) analizuje bardzo ważny i aktualny aspekt tego problemu: jak tradycyjne wspólnoty chłopskie były integrowane we współczesne społeczeństwo i jak w trakcie tego procesu transformowała się archaiczna mentalność włościan. Zdaniem autora, Francuzi osiągnęli wspólnotę narodową o wiele później niż zwykło się uważać - w końcu XIX w. - na pocz. XX w. A integracja włościan w nowoczesne społeczeństwo, kształtowanie się ich świadomości obywatelskiej i narodowej było długim procesem historycznym, uwarunkowanym nie tylko przez Wielką Rewolucję Francuską, ale też przez inne czynniki. To - według autora - utworzenie sieci regionalnych dróg oraz linii kolejowych, systemu państwowej oświaty ludowej, instytucji obowiązkowej służby wojskowej, a także - migracja chłopów, która nasiliła się zwłaszcza w II poł. XIX w. W recenzji wiele uwagi poświęca się analizie teoretycznych założeń historyka oraz niektórych konkretnych problemów.

Česlovas Laurinavičius

**NIETRADYCYJNA RECENZJA MONOGRAFII LEONASA
SABALIŪNUSA "LITEWSKA SOCJALDEMOKRACJA Z
PERSPEKTYWY LAT 1893-1914" (SABALIŪNAS L.
LITHUANIAN SOCIAL DEMOCRACY IN PERSPECTIVE
1893-1914. DUKE UNIVERSITY. PRESS DURHAM AND
LONDON. 1990.)**

Monografia Leonasa Sabaliūnusa to chyba pierwsze na akademickim poziomie studium na temat historii nie tylko socjaldemokratów, lecz w ogóle politycznych partii na Litwie. Monografia jest ważna i z punktu widzenia naukowego, i

politycznego: jednym z jej celów jest pobudzenie rozwoju socjaldemokracji w odradzającej się Litwie.

Jednakże ta ostatnia intencja, naszym zdaniem, wymagałaby przede wszystkim ustalenia miejsca i roli socjaldemokracji w rozwoju litewskiej myśli politycznej. Tego nam w monografii brak, więc przy okazji przedstawiamy własne rozważania dotyczące tej kwestii.

Ponieważ sprawą dyskusyjną jest, czy rozważania te są bezpośrednio związane z celem omawianej monografii, recenzję nazwaliśmy nietradycyjną.

IV. PUBLIKACJE

Zita Medišauskienė

ZAMYŚL WŁADZ CARSKICH WYDAWANIA W JĘZYKU ROSYJSKIM I ŻMUDZKIM CZASOPISM DLA LUDU W LATACH SZESZCZDZIESIĄTYCH XIX W.

W tej publikacji przedstawia się pismo A.Szyryńskiego-Szychmatowa, kuratora Wileńskiego Okręgu Oświaty, adresowane w 1863 r. do ministra oświaty ludowej. Zostały w nim podane cele i zadania planowanego czasopisma dla ludu, forma i język wydania, warunki współpracy z pismem oraz prenumeraty, a także programy rosyjskiego czasopisma "Przyjaciel Ludu" i żmudzkiej gazety "Przyjaciel Ludu". Pisma te traktowano jako jeden ze środków, mających służyć zbliżeniu ludu Kraju Zachodniego do "wspólnej dla wszystkich ojczyzny - Rosji".

Antanas Kulakauskas

PIĘĆ KOLEKTYWNYCH PRÓSB WŁOŚCIAN LITWY WSCHODNIEJ Z 1882-1883 R. W SPRAWIE WYDAWANIA LITWESKIEJ PRASY ALFABETEM ŁACIŃSKIM

W publikacji ogłoszone zostały teksty w tytule próśb, które ministrowi oświaty ludowej Rosji przestało włościanie pięciu gmin i jednego starostwa z gubernii kowieńskiej i wileńskiej. Próśby te stanowią uzupełnienie tablicy kolektywnych próśb

chłopskich sporządzonej przez Vytautasa Merkisa w monografii "Nielegalna prasa litewska w okresie kapitalizmu (do 1904 r.): Polityczne okoliczności jej powstania" (Vilnius, 1978, s. 178-181). Omawiając okoliczności przesłania tych próśb, autor publikacji wysuwa przypuszczenie, że ich organizatorami mogli być związani z tamtymi terenami działacze litewskiego ruchu narodowego, literaci i księża - Silvestras Gimžauskas (1844-1887) i Aleksandras Burba (1854-1898).

JUOZAS TUMAS. MŪSŪ LIAUDIS IR JOS
ŠVIESUOMENĖ DIDŽIOJO VILNIAUS SEIMO LAIKU.

Opracował Egidijus Motieka

Ten artykuł znanego litewskiego pisarza i działacza społecznego J. Tumasa-Vaižgantasa po raz pierwszy był opublikowany w 1915 r. Omawia się w nim polityczne okoliczności zwołania w 1905 r. Walnego Zjazdu Litwinów (zwanego też Wielkim Sejmem Wileńskim), przebieg tego zjazdu, walkę litewskich ugrupowań politycznych itd. Artykuł interesujący jest z tego względu, że większość problemów rozpatruje się w nim, ukazując poziom politycznej świadomości inteligencji i włościaństwa litewskiego oraz ich odmienne "funkcje" społeczne tak w 1905 r. - okresie ruchu politycznego, jak i w ruchu narodowym w ogóle.

Tłum. Barbara Kaleda

STUDIES OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN REVIVAL

VOL. 4. THE COMMON PEOPLE BECOME A NATION

SUMMARY

1. ARTICLES. STUDIES.

Antanas Tyla

THE FEATURES OF LITHUANIAN PEASANTRY HISTORY

Peasants of Lithuania played an important role in the process of re-establishment of the state of Lithuania in 1918. Since peasants were the most numerous social layer, their position in this political process had a decisive influence on the direction it took. Their weight in social and economic life of the country was even greater in the previous period marked by the fermentation of the new ideas and search for ways that could lead to the liberation from the yoke of the occupants. The article under discussion surveys demographic, cultural and political situation of peasants - farmers in the period of 1795-1861. The beginning of the period is marked by partition of Lithuania between Prussia and Russia, the end of it witnessed the abolition of serfdom. After short period under Prussia the whole of Lithuania was subjected to Russian rule. The government of this monarchy demanded few things from Lithuanian peasants, namely, levy, conscripts to the Russian army and complete submission to the will of the Czar and his landlords. The article discloses the ways and measures employed to put these requirements into effect, it also mentions rural reform and effect on peasants life. The author analyses the process of peasantry self-consciousness formation, it reveals the impact of some individuals especially active in the process or even leaders of resistance movement.

ABOUT PIPE-SMOKERS

The article analyses two poems by the priest J.A.Pabrėža (1771-1849) "I am just a simple man" and "About Pipe-smokers". These poems attracted the interest of the literary critic not by their literary value but rather as historical facts of Lithuanian culture throwing some light of the ways and habits of peasants in the period under discussion; by doing so they also reveal ideal conception of these peasants of what life should be. These poems create a picture of an ideal serf and reveals his psychological state resulting from such life (he is an industrious farmer, he is well-to-do, he is happily married, he has no debts, etc.). This state is condensed in joyfulness of the lyrical subject, the latter feature being interpreted in connection with the Franciscan world-outlook (the author of the poems was a Franciscan himself).

The view of Pabrėža on the existing world is a kind of transition from K.Donelaitis to S.Dau'aritas. Though J.A.Pabrėža was a friend of S.Daukantas but in similarity to K.Donelaitis he does not question the given relations and searches for a possible decent or even honest way of existence for a serf in the given conditions. On the other hand in the poems by Pabrėža the first signs of personality independence can be already traced, while K.Donelaitis shows no interest in this, neither does he touch upon this problem in his poem "The Year".

Saulius Sužiedėlis

LANGUAGE AND SOCIAL CLASS IN SOUTH- WESTERN LITHUANIA TILL 1864

It is obvious that no national culture can be conceived as destitute of national language. The author of the article focuses his attention on the peculiarities of the Lithuanian language formation in south-western Lithuania

(south-west off the River Nemunas). The scientist holds the view of Lithuanian being the means of communication of only one social group (peasantry) there up till the beginning of XIX c. Therefore the future state of Lithuanian depended largely first of all on peasant's resistance to Russianisation, Polandisation, Germanisation influence upon their national language. The bulk of author's attention is devoted to peasants' fight for preservation of the Lithuanian language in church and also to church language policy up till 1864.

Giedrius Subačius

NEW FORMATIONS IN THE GREAT POLISH-
LITHUANIAN DICTIONARY OF SIMONAS DAUKANTAS:
INDIVIDUAL WORD-FORMATION

On the ground of the Lithuanian Dictionary (vol.1-14) and its card indexes about 3800 Lithuanian new formations were counted in the great Polish-Lithuanian Dictionary (1850-1856) of S. Daukantas: over 2000 suffixal ones, about 900 compounds, about 800 prefixal and about 80 inflexional. Although S. Daukantas based himself upon living language, yet his individual system of word-formation is looser than that of the living language: the influence of Polish prototype is evident, there are even new types of word-formation in the Dictionary. Sometimes S.Daukantas even created words for notions which already had their names. It suggests that besides traditional stimulus of creation of new formations the author of the Dictionary was seeking to gain the prestige for the Lithuanian language, and thus the prestige for the nation.

**THE FATE OF ARISTOCRACY: THE METAMORPHOSIS
OF HENRYK RZEWUSKI**

The collapse of the Polish-Lithuanian state in the end of XVIII c. caused the differentiation of political society in its views on Russian rule. A part of magnates from eastern lands of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) - namely those contradicting the constitution of May 3, 1791 - turned out to be quite loyal to the new order. Its usual both for Lithuanian and Polish historiography to assess the loyalty of conservative magnates as cooperation with czarism; the major ideologist of them is depicted as a political reactionary and cultural retrograde. Still a deeper analysis of his views proves such attitude to be misleading. H. Rzewuski, the famous author of "Memoirs of the Count Soplica" based his ideology and cultural positions on aristocratic world-outlook. Ideology of Polish liberation movement seemed utopic and of secondary importance to him, since he placed individuality above society. Capitalization of all spheres of life, devaluation of moral principles, disintegration of class society testified to the beginning of the "new life". The future of aristocracy became problematic. Reflections by Rzewuski reveal a painful evolution of aristocratic consciousness to national identity. The article demonstrates ethnopolitical tradition the GDL still influential in the first half of XIX c. Political views of H. Rzewuski can be treated as an expression of conservative ideology of "evolutionary struggle" by millenaires. His attempts to take an aesthetic view on actual problems and to live in conformity with the noble sarmatian principles naturally opposed him to the newly appearing burgeoise society. He considers religion to be the unique unifying able of bringing diverse classes and groups together and by force of morality uplifting people above violence and absurdity of daily life. Destitute of faith in possible victory of Polish national movement against czarism, he hoped to

reform the structure of government. One of major roles in the project had to be played by "soul" and "blood" aristocracy. His creation records for history shifts in the mentality of feudal aristocracy in the first half of XIXc.

Egidijus Aleksandravičius

THE THRESHOLDS OF REBIRTH HISTORY

The article attempts at presenting a survey of different conceptions on social structure of Lithuanian nation in the period of Rebirth as reflected in journalism and personal correspondence of the period (the end of XIX c.). The article presents the views of outstanding figures of Rebirth period on the problem of people becoming a nation and also causes of this transformation as indicated by them. The period was dominated by two views. First it was asserted that a nation can exist only on the basis of diverse social structure; the Lithuanian nation was said to consist of peasantry and gentry, the latter though far away from peasantry, still belonged to the nation. Second, the layer of intellectuals was said to be indispensable element for a nation to appear. The criteria of intelligence were already formed by the end of XIX c., and this provided a spiritual foundation for integration tendencies within the nation in the period of Rebirth.

Thomas A. Michalski

THE PSYCHOLOGY OF LITHUANIAN REBIRTH AMONG OLD EMIGRANTS TO AMERICA. A GENERAL SURVEY OF THE PERIOD BETWEEN THE END OF XIX C. AND THE BEGINNING OF XX C.

The problem of national self-consciousness formation among the emigrants to the USA is really of great interest and importance, however very few investigations into it have been made. In the period under discussion

several more characteristic forms or trends of national identification can be distinguished. The first emigrants can be characterized by a more amorphous "Polish" orientation which was convenient in better established Polish communities but simultaneously became no obstacle in preservation of Lithuanian linguistic and ethnic identity. Such state of things seemed natural for the first emigrants and they never had any problems in this respect, since it was considered to be a continuation of longlasting honourable tradition. The second orientation can be titled as proletarian democracy or internationalism. Such emigrants identified themselves rather with one or another social group (class) than with some national community, they shared indifference to the Catholic Church. The third orientation which came to dominate could be titled as religious nationalism. The latter appeared as a result of confrontation of nationalism with religious orientation on one side and "Polish" and proletarian element on the other. The indispensable enemy in this orientation is clearly realised enemy. For Lithuanians both in America and at home this enemy is Polish, the hostility towards them is continuously fostered.

Egidijus Motieka

FROM THE CONVENTION OF LITHUANIANS IN
VILNIUS TILL THE GREAT VILNIUS DIET:
ISTORIOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE TITLE OF
DIET

The Convention of Lithuanians that took place in Vilnius in 1905 (it is also known as the Great Vilnius Diet) was an important stage in Lithuania's way to the establishment of its statehood and independence. A fact of interest and importance both from historical and historiographical point of view is that historical literature and memoirs contain around 50 different names of the Diet (apart those mentioned above, there also such as the Congress of Lithuanians in Vilnius, the Diet of

Lithuanians, the Diet of Vilnius and others). The study by E. Motieka analyses differences in meaning of these titles. Historiographical analysis performed falls into two parts: modulation of the title and singular cases of title reflection or reflection taking place in a certain period of time. Historical and socio-psychological conditions that led to formation of historiographical title the Great Vilnius Diet appear in the focus of attention in the article. The main conclusion drawn is that the Convention of Lithuanians in Vilnius was transformed into the Great Vilnius Diet on the ground of its wide range and tremendous influence on the rise of civil sentiment in Lithuanian society; it has also laid foundations for parliamentary traditions in Lithuania and witnessed national aspirations of Lithuanians take constitutional forms for the first time. Clarification of sense and meaning of such words (and notions) as "of Lithuanians" and "of Lithuania" in the very beginning of XIX c. and shifts in their meaning after reestablishment of independent state of Lithuania is allotted much attention in the article.

Sigitas Jegelevičius

ROBBERS OR FIGHTERS?

The novel "The Blue Soldiers" by Julius Būtėnas creates a picture of Lithuanian country in the period of World War I and during the years of establishment of Lithuanian independence. The action of the novel is based on a number of actual events of the given period and the characters in it have got real prototypes. Among the most characteristic examples of episodes based on actual events are these depicting robbers raging in the south of Lithuania (Dzūkija).

In recent past most historians both Lithuanian and those of former soviet nations interpreted such events the way they assumed class-struggle character. Still robbery should be taken for robbery even in the periods

of great historical political disturbances, the events of 1918-1919 in Lithuania among them. Surely it would have been more than easy to turn such a group of people into fighters for soviet order in Lithuania. Still that would equal to nothing else but distortion of historical truth. Some personal authors reflections on the given problem are present in the article.

II. DISCUSSION:

HAVE LITHUANIAN PEASANTS EVER HAD NATIONAL OR CIVIL CONSCIOUSNESS? WHEN? HOW? WHY?

The question of national and civil consciousness in Lithuanian peasantry is a new one and almost unexplored in Lithuanian historiography. *S.Pivoras* (National Profiles of Lithuanian and Latvian peasantry mentality in the First Half of XIX c.) therefore firstly attempts at making distinctions between self-consciousness and consciousness defining the first one as the effort of consciousness to reflect itself. This effort is possible only when a person conceives himself as a subject. The author doubts if Lithuanian and Latvian peasants could have had a more intensive self-consciousness because they were not granted any social rights let alone political ones. We should rather speak about their national consciousness or mentality, e.g. how actually they realized themselves as members of a nation, state or any other community. Direct evidence testifying to national or civil consciousness as existing in Lithuanian or Latvian peasants is the first half of XIX c. is hardly available. Peasants lived in the world of tradition where all activities were endowed with meaning through ritual. But the end of XVIII c. and the first half of XIX c. was exactly the time when farmers could start realising them selves as citizens and this was caused first of all by changing attitude of gentry to peasantry. National consciousness in Lithuanian peasantry was forstered by their participation in liberation struggle together with gentry. Latvian peasants

were liberated from serfdom in early XIX c. and their civil rights were then formally acknowledged. Still to make them actual peasants had to join into struggle for them. This fight could take only positive forms, such as requirements for education, better wages and similar. Any different fight would have meant only revolt. Therefore though the period brought about favourable conditions for peasants civil and national activities and the first forms of such activity were appearing, still its impossible to distinguish national consciousness as a unique phenomenon of the first half of XIX c. the more so we cannot speak of national self-consciousness the latter being a conscious choice of person to belong to a nation.

L. Mulevičius ("Peasantry self-consciousness as History Subject") understands peasantry self-consciousness as a phenomenon of social psychology. Civil self-consciousness of peasantry is reflected in their self-government structures. In the period of feudalism company courts were a kind of self-government structure formed by Lithuanian peasants. Still almost no data on their functioning has survived. Not much is known about the activities of self-government structures established by peasants in XIX c. either. West European analogues prove that in the period of feudalism already peasants enjoyed civil and political rights. Peasants in Sweden and Switzerland made the greatest influence on political and economic life of their respective countries. In spite of the fact that the data on self-government structures formed by Lithuanian peasants is not available, there is no doubt that Lithuanian farmers stood for their rights since ancient times. This can be proved by their applications and complaints handed in to the state government or court. It is best of all to judge about civil rights of peasantry in connection with freedoms they were given. Among such freedoms there was the possibility to move to another place for earnings, to buy a piece of land or a house and similar. Still historiography knows no unanimous view on the problem. *L. Mulevičius* basis his

view on the version by J. Jurginis, a famous Lithuanian historian, who contends that the acknowledgment of civil rights for peasantry was largely caused by the constitution of May 3 1791, and especially by the universal of Polanec of May 7, 1794. Peasants complaints and suits cannot be always instructive of the real intentions of peasants - they might have been protecting their interests either in hope to preserve the old state of the things or to achieve something new. Still from the second half of XVIII c. peasants became more persistent in their attempts of changing their status. Civil consciousness was more quick to appear in peasantry than national consciousness, and the latter appeared earlier than political consciousness though the boundary between these two is hard to trace. By the end of XIX c. peasants had a clear awareness of being a nation. In the period of revolution of 1905 political movement clearly dominated in Lithuanian country. Peasants were granted the right to send their representatives to the parliament only in 1906, in the Minor Lithuania they could do this since 1898.

I. Lukšaitė connects the problem of people becoming a nation with the concept of nation in general. A nation is primarily ethnic community though alongside with ethnic ones social relations bind it together. The existence of state also is not an indispensable attribute of a nation. State can foster ethnic relations but it can also destroy them. A conscious attitude of an individual to this community is his national identification, self-consciousness. Thus people become a nation when a certain community achieves the level of consolidation specific of a nation. In any case people will always remain a part of ethnic community. Now we have to answer when Lithuanians become a nation. This happens in VIII-XIII c. People can express their national consciousness only when high level of literacy is achieved, such kind of nation appears already in XIX c.

I. Kiaupienė ("Theses for Discussion") does not solve the problem only attempts at defining all problems

under consideration. She indicates sources and presents Middle and Eastern European historiography on the topic. She believes that among questions to be considered there such as economic and cultural contacts with strangers, the church influence on peasantry self-consciousness also clarification of such concepts as "language", "nation" and "state" to peasantry.

A.Narbutas asserts that Lithuanian nation besides being a rural nation is also a heir of the GDL traditions. Since a peasant becomes an equal member of a society this means he will acquire civil and national consciousness. Shifts in social-political life witnessed by the second half of XVIII c. encouraged peasants for more activity. The Enlightenment movement made the greatest contribution to the process because in that time the new attitude towards peasantry was established. In this period the first contacts between different cultural layers appeared. Still the discovery of folk culture belongs primarily to the period of romanticism already.

III REVIEWS

Jūratė Kiaupienė

NATIONAL, CLASS (RANK) AND STATE (CIVIL) CONSCIOUSNESS IN THE MIDDLE AGES. PROBLEMS OF INVESTIGATION.

The author reviews a collection of articles compiled under the initiative of the Institute of History in the University of Warsaw "State, Nation and Ranks (classes) in the Medieval Consciousness" (*Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich. Pamięci Benedykta Zientary (1929-1983)*. Warszawa 1990). 12 articles by authors distinct in their style and perspective on the problem - ranging from European till local - consider the problem of medieval national, rank (class) and state (civil) consciousness.

PEOPLE INTO NATION - E.WEBERS PARADIGM

The problem of modern nation and modern society is a complicated one and involving a great number of aspects. The American historian E.Weber in his study *Peasants into Frenchmen. The Modernization of Rural France 1870-1914* (Stanford. Un. Press. 1976. P. XV-615) has chosen one of the most actual aspects of the problem. He tries to answer how traditional rural communities were integrated into modern society and what transformations were taking place in the archaic consciousness of peasants throughout the process. The author contends that Frenchmen have achieved national unification later than it is usually considered, namely, by the end of XIX c. and in the beginning of XX c. The integration of peasantry into modern society and the formation of their civil and national self-consciousness was a long historical process influenced not only by the Great French Revolution but by other factors as well. The historian mentions such factors as the establishment of regional motorway and railroad networks, the formation of national education system and the institution of compulsory military service, also peasants' migration which increased largely in the second half of XIX c. The review focuses mainly on views held by E. Weber, some consideration of definite problems find place in the article too.

Česlovas Laurinavičius

**NON-TRADITIONAL REVIEW ON THE MONOGRAPH
BY LEONAS SABALIŪNAS "LITHUANIAN SOCIAL
DEMOCRACY IN PERSPECTIVE. 1893-1914 (DUKE
UNIVERSITY. PRESS DURHAM AND LONDON. 1990)**

This monograph by Leonas Sabaliūnas is not the first academic study into the history of both Social Demo-

crats party and of other different political parties in Lithuania. The monograph is of two-fold-scientific and political-value since one of the goals persues by the book is to stimulate the activity of Social Democrat party in the newly re-established state of Lithuania.

But the latter intention seems to require first identification of the place and role of Social Democrats in the development of Lithuanian political thought. Still such considerations havent found any place in the book. Taking advantage of the occasion we share our views on the problem. Not being sure these are in direct connection with the objectives of the monograph we title our review as non-traditional one.

IV. PUBLICATIONS

Zita Medišauskienė

THE PROJECT BY CZARIST GOVERNMENT TO PUBLISH A JOURNAL FOR COMMON PEOPLE IN THE RUSSIAN AND SAMOGITIAN LANGUAGES IN 7TH DECADE OF XIX C.

The publication contains the official paper of 1863 by A. Shirinsky-Shikhmatov in charge of education in Vilnius district for the minister of education. The paper deals with tasks and objectives of the new journal, form and language of it, conditions of cooperation and subscription, also programmes of respective Russian and Samogitian journals "People's Friend". These publications were planned as a means of bringing the people of a "Western country" closer to "our common homeland Russia".

**FIVE COLLECTIVE APPLICATIONS OF 1882-1883 ON
THE QUESTION OF LITHUANIAN PRESS IN LATIN
PRINT HANDED IN BY FARMERS OF EASTERN
LITHUANIA**

The texts of the above indicated letters sent by six rural districts under Kaunas governor to the Russian minister of Education are presented in the publication. These applications supplement to the table of collective applications by peasants compiled by Vytautas Merkys in his monograph "Underground Lithuanian Press in the Period of Capitalism till 1904: Political Conditions for its Appearance" (Vilnius, 1978). After having revealed the conditions under which these applications were handed in the author presume that these letters might have been instigated by the leaders of Lithuanian national movement connected with the districts under discussion, namely the clergymen and literats Silvestras Gimžauskas (1844-1887) and Aleksandras Burba (1854-1898).

Juozas Tumas

**OUR PEOPLE AND INTELLIGENTSIA IN THE PERIOD
OF THE GREAT VILNIUS DIET**

Prepared by Egidijus Motieka

This article by the famous writer and active social figure J. Tumas Vaižgantas was first published in the year of 1915. The article considers political conditions under which The National Meeting of Lithuania in 1905 (The Great Vilnius Diet) was held, the course of the meeting and fight of different political groups in Lithuania are also discussed. The article reveals differences in the level of political self-consciousness in Lithuanian rural population and intelligentsia and their respective functions both in political movement of 1905 and in national movement in general.

STUDIEN ZUR GESCHICHTE DER LITAUISCHEN WIEDERGEURT

BD. 4. VOLK WIRD ZU NATION

KURZFASSUNG

1. AUFSÄTZE. STUDIEN

Antanas Tyla

ZÜGE DER LITAUISCHEN BAUERNGESCHICHTE (1795-1861)

Bei der Wiederherstellung des litauischen Staates im Jahre 1918 spielten eine entscheidende Rolle Ackerbauern dieses Landes. Sie bildeten die absolute Mehrheit der Bevölkerung. Ihre Stellung hinsichtlich des Wiederaufbaus des Staates bestimmte den damals in Litauen ablaufenden Prozess. Um so mehr war die gesellschaftliche und ökonomische Bedeutung der Ackerbauern im früheren Zeitabschnitt goss, als sich Ideen und Formen der Befreiung Litauens vom Joch der Fremdherrschaft herausbildeten. In dieser Forschung wird demographische, ökonomische, kulturelle und politische Lage der litauischen Ackerbauern in den Jahren 1795-1861 überblickt. Das ist Zeitabschnitt von der Teilung Litauens zwischen Russland und Preussen bis zur Aufhebung der Leibeigenschaft. Ein Teil Litauens war eine sehr kurze Zeit von Preussen abhängig, und dann wurde schon ganzes Litauen von Russland besetzt. Regierung dieses monarchischen Staates forderte von litauischen Ackerbauern nur Steuern. Rekruten für Armee und Gehorsam dem Zaren und Gutsbesitzern. Es wird in der Forschung gezeigt, wie die Okkupationsgewalt und Verwaltung diese Forderungen verwirklicht hat, welche Reformen in diesem Zeitabschnitt auf dem Dorf durchgeführt worden sind, wie sie Lage der Ackerbauern beeinflusst

haben. Ausserdem wird hier Wandel des Selbstbewusstseins der Ackerbauern gezeigt, Personen, die dieses Selbstbewusstsein geäussert und vertreten haben, Führer des Widerstands gegen die Macht oder gegen Gutsverwaltung charakterisiert.

Saulius Žukas

ÜBER DIE PFEIFENRAUCHER

In diesem Aufsatz werden zwei Gedichte des Priesters J.A.Pabrėža (1771-1849) "Ich bin so ein Männchen" und "Über die Pfeifenraucher" analysiert. Sie werden eher nicht als Kunstwerke, sondern als Tatsachen der Kulturgeschichte behandelt, die Material über das Leben der litauischen Bauern dieser Zeit, damalige Auffassung, wie dieses Leben sein sollte, liefern. In den Gedichten kann man Formulierung des psychologischen Zustands eines ideal lebenden Leibeigenen (er wirtschaftet gut, lebt wohlhabend, freut sich über seine Familie, hat keine Schulden, hat mit dem Gut abgerechnet usw.) herauslesen. Dieses Wohlbehagen kondensiert sich in der Fröhlichkeit des Subjekts. Bei der Interpretation des letzteren Zuges verbindet man ihn mit der den Franziskanern eigenen Weltanschauung (Autor dieser Gedichte gehörte zu den Franziskanern).

Weltanschauung von J. A. Pabrėža ist im Kontext der litauischen Kultur als Übergangsetappe von K. Donelaitis zu S. Daukantas zu betrachten. Obwohl Pabrėža Freund des letzteren war, questionierte er, wie auch Donelaitis, der Mitte des XVIII. Jhs. geschaffen hatte, die leibeigenen Verhältnisse nicht und versuchte, gebührende, ordentliche oder sogar ehrenhafte Lebensweise eines Bauern unter gegebenen Bedingungen zu entdecken. Andererseits sind in den Gedichten von Pabrėža schon Anzeichen der Selbständigkeit einer Persönlichkeit bemerkbar, die Donelaitis noch gar interessiert haben, und in seinem Poem "Die Jahreszeiten" nicht berührt worden sind.

**SPRACHE UND SOZIALE KLASSE IM SÜDWESTEN
LITAUENS BIS 1864**

Es ist offensichtlich, dass nationale Kultur ohne Nationalsprache nicht denkbar ist. Verfasser dieses Aufsatzes konzentriert seine Aufmerksamkeit eben auf manche Formierungsbesonderheiten der litauischen Nationalsprache im Südwesten Litauens (Užnemunė). Nach Auffassung des Forschers war die Litauische Sprache hier bis zum Anfang des XIX. Jhs. im Grunde genommen bloss Kommunikationsmittel einer sozialen Gruppe (des Bauerntums). Auch weiteres Schicksal der litauischen Sprache war in erstern Linie vom Widerstand der Bauern gegen sprachliche Germanisierung, Polonisierung und Russifizierung abhängig. Die grösste Aufmerksamkeit richtet der Verfasser auf den Kampf der Bauern für Erhaltung der litauischen Sprache in der Kirche, auf Analyse der von der Kirche betriebenen Politik hinsichtlich der Sprache bis 1864 im Südwesten Litauens.

Giedrius Subačius

**NEUBILDUNGEN IM GROSSEN POLNISCH-
LITAUISCHEN WÖRTERBUCH VON SIMONAS
DAUKANTAS: INDIVIDUELLE WORTBILDUNG**

Anhand der Bände 1-14 des Wörterbuch der litauischen Sprache und seiner Kartei hat man im grossen polnisch-litauischen Wörterbuch (1850-1856) von S. Daukantas ungefähr 3800 Neubildungen der litauischen Sprache gefunden: etwa 2000 Suffixableitungen, ungefähr 900 Komposita, etwa 800 Präffixableitungen und etwa 90 Ableitungen mit Flexionsendungen. Obwohl sich S. Daukantas auf das gesprochene Wort stützte, war sein individuelles Wortbildungssystem freier als das der gesprochener Sprache: es ist Einfluss des polnischen Prototyps offensichtlich, in diesem Wörterbuch werden

sogar neue Wortbildungstypen geschaffen. Manchmal bildete er neue Wörter sogar für Begriffe, die ihre Bezeichnungen schon hatten. Das lässt die Meinung zu, dass nicht nur traditionelle Gründe den Verfasser bewegten, Neubildungen zu schaffen, sondern auch er strebte, Ansehen der litauischen Sprache und damit auch des Volkes zu heben.

Vytautas Berenis

SCHICKSAL DER ARISTOKRATIE: METAMORPHOSEN VON HENRYK RZEWUSKI

Nach dem Niedergang des polnisch-litauischen Staates am Ende des XVIII. Jhs. bildete sich eine eindeutige Stellungnahme der politischen Gesellschaft hinsichtlich der russischen Macht heraus. Ein Teil von Magnaten der Östlichen Gebiete, die den Grundsätzen der Verfassung vom 3. Mai 1791 nicht zugestimmt hatten, nahmen ganz loyal die neue Ordnung an. Im übrigen wird sowohl in polnischer als auch in litauischer Geschichtsschreibung Loyalität der konservativen Magnaten als Zusammenarbeit mit dem Zarismus betrachtet, und der wichtigste Ideologe dieser Gruppe Henryk Rzewuski (1791-1866) wird als politischer Reaktionär und kultureller Retrograde vorgestellt. Eine tiefere Analyse seiner Ansichten zeigt jedoch Fehlerhaftigkeit solcher Auffassung. H. Rzewuski, der berühmte Verfasser von "Erinnerungen des Grafen Soplica" gründete seine ideologischen und kulturellen Einstellungen auf aristokratische Weltanschauung. Ideologie der polnischen nationalen Befreiungsbewegung betrachtete er als utopisch und zweitrangig, denn Persönlichkeit sei, seiner Meinung nach, von grösserem Wert als Gesellschaft. Kapitalisierung des Lebens, Devaluation der moralischen Prinzipien, Zerfall der ständischen Gesellschaft zeugten, vom Anfang eines "neuen Lebens". Zukunft der Aristokratie ist problematisch geworden. In den Überlegungen von H. Rzewuski widerspiegelte sich schmerzhaft die Evolution des Bewusstseins eines Aristokraten zur nationalen Identität. In diesem

Aufsatz wird Lebensfähigkeit der ethnopolitischen Tradition des Grossfürstentums Litauen in der I. Hälfte des XIX. Jhs. gezeigt. Politische Anschauungen des Grafen H. Rzewuski können Ausdruck der konservativen Ideologie der "millenaires" - Ideologie des "evolutionistischen Kampfes" behandelt werden. Ästhetisierung der aktuellen Gegenwartsprobleme, Aufforderung so zu leben, wie es die sarmatischen Prinzipien der Adligen verlangen, setzten natürlich die gesellschaftlich-kulturellen Ansichten von H. Rzewuski der werdenden Bürgergesellschaft entgegen. Für einzige Kraft, die verschiedene Klassen und Gruppen vereinigt, hielt er Religion, die den Menschen hilft, moralischen Vorzug gegen Gewalt und alltägliche Absurdität zu gewinnen. H. Rzewuski glaubte an den Sieg der polnischen Nationalbewegung über den Zarismus nicht und meinte, dass er imstande wäre, die Gewaltsstruktur zu reformieren. Eine grosse Rolle sollten in dieser Tätigkeit Geistes - und Blutsaristokraten spielen. Mit seinem Schaffen verewigte er Mentalitätswandlungen der oberen Schichten der Feudalgesellschaft in der ersten Hälfte des XIX. Jhs.

Egidijus Aleksandravičius

SCHWELLEN DER WIEDERGEBURTSGESCHICHTE

Im Aufsatz versucht man, Auffassung der sozialen Struktur des litauischen Volkes im Zeitabschnitt der Wiedergeburt zu überblicken, die sich in der Publizistik und in persönlicher Korrespondenz jener Zeit (Ende des XIX. Jhs.) widerspiegelt. Man denkt darüber nach, was, laut gebildeten Menschen des Zeitabschnitts der Wiedergeburt, Volk zu Nation macht. Es waren zwei Ansichten vorherrschend. Erstens, die Tatsache des Bestehens der Nation wurde auf Vorhandensein eigener politischen Schichten (Stände) zurückgeführt, d. h. es wurde behauptet, dass das litauische Volk nicht nur aus Bauern, sondern auch aus Adlingen, die, obgleich von dem Volk entfernt seien, zum Volk gehören, bestehe.

Die zweite Bedingung war Herausbildung der eigenen Intelligenz als einer sozialen Schicht. Kriterien der Intelligenz bürgerten sich am Ende des XIX. Jhs. allmählich ein, und das bildete Grundlage für Tendenzen der Integration des litauischen Volkes im Zeitabschnitt der Wiedergeburt.

Thomas A. Michalski, Ph. D.

**PSYCHOLOGIE DER LITAUISCHEN WIEDERGEURT
IN AMERIKA UNTER DEN ALTEN EMIGRANTEN.
DER ALLGEMEINE ÜBERBLICK ENDE DES XIX.
UND ANFANG DES XX. JHS.**

Das Problem der Herausbildung des nationalen Selbstbewusstseins unter den litauischen Emigranten in den USA ist sehr wichtig, interessant, aber bis heute wenig erforscht. Im gesprochenen Zeitabschnitt könnten wir unter den litauischen Emigranten einige mehr charakteristischen Formen oder Orientierungen der nationalen Identifizierung schematisieren. Den frühesten Emigranten war mehr amorphe, sogenannte "polnisch-knechtische" Orientierung eigen, die in den besser eingerichteten polnischen Gemeinden Amerikas günstig war, hinderte aber gleichzeitig nicht, sich sprachlich und ethnisch als Litauer zu identifizieren. Dieser Zustand schien für die ersten Ankömmlingen natürlich zu sein und bildete keine Komplikationen, weil er als Fortsetzung einer langen und ehrenhaften Tradition betrachtet wurde. Die zweite Orientierung könnten wir als proletarischen Demokratismus oder Internationalismus bezeichnen. Solche Emigranten identifizierten sich mehr mit einer oder anderer sozialen Klasse (Gruppe) als mit einer nationalen Gemeinde und waren gegen die katholische Kirche indifferent. Und schliesslich war noch die dritte, religiös-nationale Orientierung, die vorherrschend wurde. Diese letztere Orientierung ergab sich aus dem Konflikt zwischen dem religiös orientierten Nationalismus einerseits und dem "polnisch-knechtischen" bzw. proletarischen Element andererseits. Das nötige Element dieser Orientierung ist Bedürfnis nach

einem klar erkannten Feind. Für die sowohl in Litauen als auch in Amerika lebenden Litauer wurden zu solchem klar begreifbaren und ständig gehegten Feind die Polen, und besonders die "polnisch knechtischen" Elemente.

Egidijus Motieka

VON DER LITAUISCHEN TAGUNG IN VILNIUS BIS
ZUM GROSSEN SEJM VON VILNIUS:
HISTORIOGRAPHISCHE ANALYSE DER BENENNUNG
DES SEJMS

Die im Jahre 1905 in Vilnius stattgefundene litauische Tagung (andersgesagt der Grosse Sejm von Vilnius) war eine bedeutende Etappe im Weg zur Staatlichkeit und Unabhängigkeit Litauens. Jedoch sowohl in historischer als auch in historiographischer Hinsicht ist es bedeutungsvoll und sehr interessant, dass in der historischen Literatur und in Memoirenliteratur ungefähr 50 unterschiedliche Benennungen dieses Sejms vorkommen (ausser schon erwähnten noch: der Litauische Kongress in Vilnius, die Litauische Versammlung in Vilnius, der Litauische Sejm, Sejm Litauens, Sejm von Vilnius usw.). In dieser Studie werden Bedeutungsschattierungen dieser Benennungen untersucht. Historiographische Analyse von Semantik der Benennung dieser Tagung, die hier gemacht wird, besteht in formaler Hinsicht aus zwei Teilen: 1) Modulation der Benennung, 2) Reflexion der Benennung in einzelnen Fällen oder Zeitabschnitten. Die grösste Aufmerksamkeit wird in der Studie auf historische und sozialpsychologische Voraussetzungen der Herausbildung der historiographischen Benennung der Grosse Sejm von Vilnius gerichtet. Die wichtigste Schlussfolgerung ist: Transformation der Benennung die Litauische Tagung in Vilnius in den Grossen Sejm von Vilnius ist mit dem grossen Umfang des Sejms, mit seiner Bedeutung für Formierung des bürgerlichen Selbstbewusstseins der Litauer und der litauischen Gesellschaft, mit Anfängen des Parlamentarismus sowie mit Beginn der Konstitution der

Bestrebungen des litauischen Volkes verbunden. Es wird auch Stellungnahme der litauischen Intelligenz, des Bauerntums, der zaristischen Verwaltung, anderer Nationen, die in Litauen gelebt haben, zum Litauischen Sejm behandelt. Einen wichtigen Platz nimmt in der Studie Deutung des Sinnes und der Bedeutung der Wörter (und der Begriffe) die Litauer und Litauen zu Beginn des XX. Jhs. und ihr Wandel später, nach der Wiederherstellung des unabhängigen litauischen Staates ein.

Sigitas Jėgelevičius

RÄUBER ODER KÄMPFER?

Der historische Roman von Julius Būtėnas "Die blauen Soldaten", der das litauische Dorf während des I. Weltkriegs und in den Jahren der Wiederherstellung der Unabhängigkeit Litauens schildert, gibt in vielen Fällen wahre Ereignisse dieser Zeit wieder, hat reale Prototypen seiner handelnden Personen. Als schlagendes Beispiel dazu sind Episoden des Romans über Räubereien im Süden Litauens (Dzūkija).

In Artikeln der litauischen Historiker sowie auch von sowjetischen Historikern anderer Nationen, geschrieben in der jüngsten Vergangenheit, versuchte man solchen Ereignissen einen deutlicheren klassenmässigen Charakter zuzuschreiben. Die Erscheinung der Räuberei ist zu allen Zeiten, sogar während der Zeitabschnitte der historisch-politischen Umschläge, solcher wie Ereignisse in Litauen in den Jahren 1918-1919 nur als Räuberei zu betrachten. Es ist zwar nicht schwierig, solche bewaffnete Menschengruppe als Kämpfer für Sowjetmacht in Litauen vorzustellen. Es wäre aber Entstellung der historischen Wirklichkeit. Der Verfasser versucht in diesem Aufsatz auch manche diese Frage betreffenden Überlegungen darzulegen.

DISKUSSION

HATTEN DIE LITAUISCHEN BAUERN DAS NATIONALE UND BÜRGERLICHE SELBSTBEWUSSTSEIN: WANN, WIE, WARUM?

Das nationale und bürgerliche Selbstbewusstsein der Bauern betreffende Fragen sind in der litauischen Geschichtsschreibung neu und kaum untersucht. S. Pivoras ("Nationale Profile der Mentalität der litauischen und lettischen Bauern in der I. Hälfte des XIX. Jhs.) versucht deshalb in erster Linie Unterschiede zwischen dem Selbstbewusstsein und dem Bewusstsein zu bestimmen, wobei er das erstere als Bestrebung des Bewusstseins, sich selbst zu reflektieren betrachtet. Solche Bestrebung ist nur dann möglich, wenn man sich selbst als Subjekt behandelt. Die litauischen und lettischen Bauern konnten, nach Auffassung des Verfassers, im Zeitalter des Feudalismus kaum ein intensiviertes Selbstbewusstsein haben, weil ihre sozialen, geschweige denn politischen Rechte nicht gewährleistet worden waren. Es sollte sich hier um das nationale Bewusstsein oder die Mentalität handeln, d. h. wieweit Angehörigkeit einer Nation oder einem Staat, einer beliebigen Gemeinschaft aktualisiert worden war. Es ist schwierig, in der ersten Hälfte des XIX. Jhs. direkte Beweise für das nationale oder bürgerliche Bewusstsein der litauischen und lettischen Bauern zu finden. Bauern gehörten zur Traditionswelt, wo Handlungen durch Sitten ritualisiert und sinnvoll waren. Jedoch eben am Anfang des XVIII. und in der I.Hälfte des XIX. Jhs. bilden sich Voraussetzungen für Formierung des Staatsbewusstseins der Bauern heraus, was zu allererst Veränderung der Einstellung der Adligen gegenüber dem Volk verursacht hat. Das bürgerliche Bewusstsein der litauischen Bauern förderte ihre Teilnahme zusammen mit den Adligen am Befreiungskampf. Die lettischen Bauern wurden schon zu Beginn des XIX. Jhs. von der Leibeigenschaft befreit, und ihre bürgerlichen Rechte wurden formal anerkannt. Sie sollten aber noch subjektiv

verwirklicht, von den Bauern erkämpft werden. Dieser Kampf sollte in positiven Formen ausgedrückt werden: durch Bestrebung nach Befreiung, nach besserem Arbeitslohn u. a. Jeder andere Kampf konnte nur Aufruhr bedeuten. Obwohl sich günstige Voraussetzungen herausgebildet und Formen der bürgerlichen und nationalen Tätigkeit kristallisiert haben, darf man von dem nationalen Bewusstsein als Ausnahmeerscheinung in der I. Hälfte des XIX. Jhs. noch nicht sprechen, und um so mehr von dem nationalen Selbstbewusstsein, das die bewusste Überlegung und Wahl der Angehörigkeit einer bestimmten Nation ist.

L. Mulevičius ("Selbstbewusstsein der Bauern als Objekt der Geschichtswissenschaft") betrachten das Bewusstsein der Bauern als Phänomen der sozialen Psychologie. Das bürgerliche Selbstbewusstsein der Bauern widerspiegelt sich in ihrer Selbstverwaltung. Solche Organe der Selbstverwaltung von den litauischen Bauern waren im Zeitalter des Feudalismus Kompaniegerichte. Es sind aber fast keine Angaben darüber erhalten geblieben. Es ist auch über Tätigkeit der schon im XIX. Jhs. gebildeten Organe der Selbstverwaltung der Bauern wenig bekannt. Analogien in Westeuropa zeigen, dass Bauern ihre bürgerlichen und politischen Rechte schon im Zeitalter des Feudalismus gehabt haben. Den grössten Einfluss übten auf das politische und ökonomische Leben des Landes die schwedischen und schweizerischen Bauern aus. Obwohl es keine Angaben über die Selbstverwaltung der litauischen Bauern gibt, besteht kein Zweifel, dass die litauischen Ackerbauern ihre Interessen von alters hier verteidigt haben. Besonders klar widerspiegelt es sich in Klagen und Eingaben der Bauern an Organe der Staatsmacht oder an Gutsorgane. Die bürgerlichen Rechte der Bauern sind mit Freiheiten, die sie besitzen, zu verbinden, d. h. mit Möglichkeit nach Ausland auf Arbeitssuche zu gehen, Grundeigentum, Häuser u. a. zu erwerben. Jedoch sind Meinungen in der Geschichtsschreibung zu dieser Frage verschieden. *L. Mulevičius* bezieht sich auf den litauischen Historiker *J. Jurginis*, der Anerkennung der bürgerlichen Rechte den Bauern mit der Verfassung vom 3. Mai 1794 und insbesondere

mit dem Universal von Polanec vom. 7 Mai 1794 verbindet. Klagen und Akten der Bauern verdeutlichen nicht immer, ob die Bauern bei Verteidigung ihrer Interessen Rücksicht auf Vergangenheit genommen oder nach etwas Neuem gestrebt haben. Jedoch seit der II. Hälfte des XVIII. Jhs. ist die Strebung der Bauern nach Veränderung ihres Status entschiedener geworden. Das bürgerliche Selbstbewusstsein der Bauern begann sich früher als das nationale Selbstbewusstsein zu formieren, und das letztere früher als das politische Selbstbewusstsein, obwohl es schwierig ist, Grenzen zwischen ihnen festzustellen. Ende des XIX. Jhs. fingen die Bauern an, ihre Zugehörigkeit zu einer Nation zu begreifen. Während der Revolution von 1905 war auf dem litauischen Dorf politische Bewegung ganz vorherrschend. Möglichkeit, ihre Vertreter ins Parlament (in die Staatsduma) zu delegieren, erlangten die Bauern im Jahre 1906, in Kleinlitauen im Jahre 1898.

I. Lukšaitė verbindet die Antwort auf die Frage, wann und wie Volk zu Nation wird, mit Auffassung des Volkes überhaupt. Nation ist in erster Linie eine ethnische Gemeinschaft, obwohl neben ethnischen Verbindungen auch soziale vorhanden sind. Sogar der Staat ist kein notwendiges Attribut der Nation, weil die letztere ein Gebilde von ethnischen Verbindungen ist. Der Staat kann diese ethnischen Verbindungen fördern, aber er kann sie auch lösen. Bewusste Beziehung eines Menschen zu seiner Gemeinschaft ist eben die ethnische oder nationale Identifizierung, das Selbstbewusstsein. Also Volk is Nation, eine ethnische Gemeinschaft das der Nation eigene Konsolidierungsgrad erreicht. Auf jeden Fall ist aber Volk immer Teil einer ethnischen Gemeinschaft. Die Frage, wann Volk zu Nation wird, transformiert sich in die Frage, wann die litauische Nationalität zum Volk wird. Das geschieht im XVIII.-XIX. Jh. Ein Volk kann sein nationales Selbstbewusstsein nur dann ausdrücken, wenn Beherrschung des Lesens und Schreibens stark verbreitet ist, und solche ethnische Gemeinschaft ist schon nicht Volk, sondern Nation, die sich im XIX. Jh. herausbildet.

J. Kiaupienė (Thesen zur Diskussion) löst die Frage

nicht, nur versucht, Kreis der zu lösenden Fragen zu bestimmen, klärt Quellen auf und stellt mittel- und osteuropäische Geschichtsschreibung zu diesem Thema vor. Die zu lösenden Probleme sind, ihrer Meinung nach, Einfluss der ökonomischen und kulturellen Kontakte mit den Fremden, Einfluss der Kirche usw. auf das nationale Selbstbewusstsein der Bauern, sowie auch Aufklärung der Bedeutung der Begriffe "Sprache", "Volk", "Staat" in Bewusstsein der Bauern.

A. Narbutas behauptet, dass das litauische Volk nicht nur das Bauernvolk, sondern auch Übernehmer der Traditionen des Grossfürstentums Litauen sei. Eben das Werden der Bauern zum vollberechtigten Mitglied der Gesellschaft bedeutet Entwicklung ihres nationalen und bürgerlichen Bewusstseins. Veränderungen im öffentlichen und ökonomischen Leben in der II. Hälfte des XVIII. Jhs. machten die Bauern aktiver. Die grössten Verdienste haben hier Aufklärer, die andere Einstellung gegenüber dem Volk formiert haben. Eben in diesem Zeitabschnitt beginnt der Annäherungsprozess von verschiedenen kulturellen Schichten. Vorrang in der Entdeckung der Volkskultur ist vielmehr nicht der Aufklärung, sondern dem Romantismus zuzuschreiben.

III. REZENSIONEN

Jūratė Klaupienė

DAS NATIONALE, STÄNDISCHE UND STAATLISCHE SELBSTBEWUSSTSEIN IM MITTELALTER. PROBLEME DER FORSCHUNG

Es wird die auf Initiative des Instituts für Geschichte der Universität Warschau zusammengestellte Artikelsammlung "Staat, Volk, Stände im Bewusstsein des Mittelalters" (Państwo, naród, stany w świadomości wieków średnich. Pamięci Benedykta Zientary (1929-1983). Warszawa, 1990) rezensiert. In Aufsätzen von 12 Autoren mit sehr unterschiedlicher Denkweise werden auf verschiedenen Ebenen - von der

gesamteuropäischen bis zur lokalen - Probleme des nationalen, staatlichen und ständischen Bewusstseins aufgeworfen und gelöst.

Vladas Sirutavičius

"VOLK WIRD ZU NATION" - PARADIGMA VON
E.WEBER

Problem der Formierung des modernen Volkes (der Nation) und der gegenwärtigen bürgerlichen Gesellschaft ist umfangreich und kompliziert. Es kann von verschiedenen Gesichtspunkten aus untersucht werden. So analysiert der amerikanische Historiker E.Weber in seiner Studie "Bauern werden zu Franzosen. Modernisierung des ländlichen Frankreichs 1870-1914 (Weber E. Peasants in to Frenchmen. The modernisation of rural France 1870-1914. Standforf. Un. Press. 1976. - P. XV-615) dieses Problem unter einem sehr richtigen und aktuellen Aspekt: wie wurden traditionelle Bauerngemeinden in die moderne Gesellschaft integriert, und wie transformierte sich in Laufe dieses Prozesses Mentalität der Bauern. Nach Auffassung des Autors haben die Franzosen ihre nationale Gemeinsamkeit später als man gewöhnlich behauptet erworben: ungefähr Ende des XIX. - Anfang des XX. Jhs. Und Integration der Bauern in die moderne Gesellschaft, Formierung ihres bürgerlichen und nationalen Selbstbewusstseins war ein langer historischer Prozess, der nicht nur von der Grossen Französischen Revolution, sondern auch von anderen Faktoren bestimmt worden war. Das waren, nach Ansicht des Historikers, Formierung eines Netzes von regionalen Strassen und Bahnstrecken, des staatlichen Volksbildungssystems, einer Institution des obligatorischen Militärdienstes und Migration der Bauern, die sich besonders in der II. Hälfte des XIX. Jhs. verstärkte. In der Rezension richtet man die grösste Aufmerksamkeit auf die Analyse der theoretischen Ansichten des Geschichtsforschers und mancher konkreten Probleme.

**UNTRADITIONELLE REZENSION DER MONOGRAPHIE
VON LEONAS SABALIŪNAS "LITAUISCHE
SOZIALDEMOKRATIE AUS PERSPEKTIVE 1893-1914"
(SABALIŪNAS L. LITHUANIAN SOCIAL DEMOCRACY
IN PERSPECTIVE. 1893-1914. DUKE UNIVERSITY.
PRESS. DURHAM AND LONDON. 1990)**

Die Monographie von Leonas Sabaliūnas ist wohl die erste Studie auf akademischem Niveau zur Thematik der Geschichte nicht nur der Sozialdemokratie, sondern auch anderer politischen Parteien Litauens. Die Monographie ist sowohl in wissenschaftlicher, als auch in politischer Hinsicht von grosser Bedeutung: eine von ihren Aufgaben ist Forderung der Entwicklung der Sozialdemokratie im wiedergeborenen Litauen.

Die letztere Intention verlangt, unserer Meinung nach, zu allererst Platz und Rolle der Sozialdemokratie im Entwicklungsgang des politischen Gedankens in Litauen festzustellen. Das haben wir zum Anlass genommen und legen unsere Überlegungen von diesem Gesichtspunkts aus dar.

Da es sich darüber streiten lässt, ob diese Überlegungen mit den Aufgaben der Monographie direkt verbunden sind, nennen wir diese Rezension untraditionell.

IV. PUBLIKATIONEN

Zita Medišauskienė

**ABSICHT DER ZARENGEWALT, DIE FÜR DAS VOLK
BESTIMMTE ZEITSCHRIFT IN DER RUSSISCHEN
UND IN DER SCHAMAITISCHEN SPRACHE IM 6.
JAHRZEHT DES XIX. JHS. HERAUSZUGEBEN**

In der Publikation wird Schreiben des Betreuers des Bildungsbezirks von Vilnius A.Schirinski-Schichmatow an

den Minister der Volksbildung von 1863 vorgestellt, wo Ziele und Aufgaben der entworfenen Zeitschrift, ihre Form und Sprache, Bedingungen der Zusammenarbeit in der Zeitschrift und ihrer Vorausbestellung, Programme der russischen Zeitschrift "Freund des Volkes" und der schamaitischen Zeitung "Freund des Volkes" dargelegt sind. Diese Ausgaben waren als eines von den Mitteln betrachtet, die helfen sollten, das Volk des westlichen Landes "der gemeinsamen Heimat - Russland" anzunähern.

Antanas Kulakauskas

FÜNF KOLLEKTIVEINGABEN DER BAUERN OSTLITAUENS VON 1882-1883 WEGEN DER HERAUSGABE DER LITAUISCHEN PRESSE IN DER POLNISCHEN SCHRIFT

In der Publikation werden Texte der im Titel genannten Eingaben, die die Bauern von sechs Bezirken des Gouvernemants von Kaunas an Minister der Volksbildung Russlands geschickt haben, veröffentlicht. Diese Eingaben ergänzen die in der Monographie von Vytautas Merkys "Illegale litauische Presse während des Zeitabschnitt des Kapitalismus (bis 1904): Politische Umstände ihrer Entstehung" (Vilnius, 1978) zusammengesetzte Tabelle der Kollektiveingaben der Bauern (S. 178-181). Der Verfasser behandelt Umstände der Absendung der Eingaben und nimmt an, dass Organisatoren dieser Eingaben Vertreter der litauischen nationalen Bewegung, Literaten und Priester Silvestras Gimžauskas (1844-1887) und Aleksandras Burba (1854-1898) sein könnten.

**UNSER VOLK UND SEINE GEBILDETEN MENSCHEN
WÄHREND DES GROSSEN SEJM VON VILNIUS**

Vorbereitet von Egidijus Motieka

Dieser Aufsatz des bekannten litauischen Schriftstellers, der Persönlichkeit des öffentlichen Lebens J.Tumas-Vaižgantas wurde das erste Mal im Jahre 1915 veröffentlicht. Hier werden politische Umstände der Einberufung der im Jahre 1905 stattgefundenen Allgemeinen litauischen Tagung (oder des Grossen Sejms von Vilnius) behandelt, der Verlauf der Tagung, Auseinandersetzungen zwischen politischen Gruppierungen usw. besprochen. Dieser Artikel ist deshalb interessant, dass bei Behandlung des grösseren Teils der Probleme hier das Niveau des politischen Bewusstseins der litauischen Intelligenz und des Bauerntums und ihre unterschiedlichen gesellschaftlichen "Funktionen" sowohl während der politischen Bewegung im Jahre 1905 als auch in der nationalen Bewegung überhaupt gezeigt wird.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Achremczyk S. 380
Acton žr. Dalberg-Acton J.E.E.
Adomaitis-Šernas J. 244,250
Adomauskas S. 320
Akelaitis M. 90-92,123,132,133,235,242,243,273
Aksakovas I. 459
Aktonas žr. Dalberg-Acton J.E.E.
A-la J. 326
Aleknavičius K. 91,346
Aleksandras II 69,449
Aleksandravičius E. 8,237,275,319,340,341,357,360,404,
405,407,420,432,435,448,510,525,539
Aleksandrovičius 133
Alexandrowicz S. 410
Algirdas 228
Alimas 330-332
Alseika D. 324
Ambrasas S. 135,159-163,165,173,174,179,207,210,211
Andriušaitis 134
Antanavičius 133
Arcimovičius A. 54
Aries Ph. žr. Arje F.
Arje F. (Aries Ph.) 345,349,361
Atalija 189
Audėnas J. 315,326
Aukštokalnis A. 83
- Bagdonas A. 448
Bagdonas P. 323
Baikovičius 134
Balandis 332
Balašaitis A. 141,211
Balceris [Balcer] O. 393
Baliukonienė A. 334-336
Baliukonis V. 334-337
Baltuška F. 336
Balzakas O.de 219

Banys J. 81
Baranauskas A. 91
Baranauskas S. 333
Bardach J. 434,435
Barycz H. 395
Basanavičius J. 132,133,236,247,276-281,284,289,
295,309,316,319,320,322,323,445,446
Baukevičius D. 42
Beck R. 395
Bejla J. [H. Rzewuski] 227,232,233
Benigsenas L. 89
Benkendorfas A. 221
Berenis V. 3,217,509,524,538
Berindei D. 410
Besparaitis J. 328,329
Bibikovas D. 221
Bylina S. 410
Biruta, Birutė 248
Biržiška M. 238,240,247,248,250,287,324,368,442,448
Biržiška V. 133,482
Biržiškos 249
Bitė žr. Petkevičaitė-Bitė G.
Blockis M. [Blocki] 124
Bogdan D. 380,381
Bogušas [Bohusz] K. 235,403,405
Bohusz K. žr. Bogušas K.
Bonapartas žr. Napoleonas
Bortkevičienė F. 324
Brenderis [Brender] F. 139,212
Bretkūnas J. 166
Brodellis [Braudel] F. 428,435
Brückner A. 177,211
Bucevičius V. 334,335,337
Bucevičius Z. 334
Buckevičius A. 15,94
Buckiewicz A. žr. Buckevičius A.
Būga K. 175,212
Bulota A. 304
Burba A. 260,481,482,519,534,549

Burba J. 322,481,482,
Burneika M. 330-332
Būtėnas J. 325,329,330,332,333,337,513,527,542
Būtėnas V. 334
Butkevičius, Butkiewicz B. 123,124,132
Buttler D. 138,211
Bžostovskis P.K. 46

Carlson Smith W. 263
Celmina I. 186,188,211
Chlebowczyk J. 435
Chreptavičius J.L. 400
Cibulskis M. 83
Conze W. 94
Čartoriskis A.K. 400
Čepėnas P. 328
Černiauskas T. 334,335
Čiževskis [Czyżewski] J. 127
Čyžius I. 330-332

Dalamberas [d'Alembert J.] 399
Dalberg-Acton J.E.E. 259,262,266
Dambrauskas 29
Damulis P. 83
Danilevskis N. 445,448
Daugirdaitė-Sruogienė V. 96,248,249,264
Daukantas S. 90-92,114,116-118,135-216,235,247,341,
359,508,509,523,537
Daukša M. 120,132,162,166
Dekartas [Descartes] R. 218
Dilijonas J. 334,335
Dilijonas V. 335
Dimitras 228
Diuma A. 243
Dobševičius T. 89
Domaševičius A. 442,443
Donelaitis K. 92,109,116,117,120,134,508
Doroševskis [Doroszewski W.] V. 140,211
Dowidas 189

Dreimanis P. 341,353,361
Drotvinas V. 135,149,211
Družininas N. 99-101,371,381
Dundulienė P. 95
Dundulis B. 94,341,360
Džiugašvili-Stalinas J. 441

Eidintas A. 264
Eidukevičius P. 328
Emerson R.W. 419
Erdmanas 73

Fajnhauz D. 133
Fasmeris M. 345,362
Fichtė J. 218
Firkovičius R. 381
Florijanovičius 129,134
Foerbachas [Feuerbach] L. 222
Fraenkel E. 211
Freidheimas P. 313,325
Frezė 287
Frydrichas Augustas 8

Gabrys J. žr. Gabrys-Paršaitis J.
Gabrys-Paršaitis J. 285,286,289,293,297,311,314,318,
320-325

G-ys J. žr. Gabrys-Paršaitis J.
Gadonai 38
Gadonas V. [Gadon W.] 82,84,341,358,360
Gaertner H. 169,184,187,211
Galvanauskas E. 286
Garšva J. 482
Gavlas [Gawlas] S. 395,410,413-415
Gedgaudas Č. 236
Gegužis Z. 334-337
Geištoras [Gieysztor] A. 409
Gelner E. 435
Gensiukai 334
Genzelis B. 360

Gerulis J. žr. Gira L.
Gétė [Goethe] J. 227
Gidžiūnas V. 116,118
Gieczys K. 101
Giedraitis J. 130
Giedraitis M. 35,96
Giedroyc M. žr. Giedraitis M.
Gilevičius I. 333
Gimžauskas S. 481,519,534,549
Gineitis L. 134
Gira L. 285,286,289,292,294,295,297,309,320-322,324
Girdzijauskienė P. 313,314,326
Glazer N. 264
Glodenis M. 83
Gofas J. 363
Golaševskis [Golaszewski] J. 123
Golovninai A. 452-455,457
Goltzas [Goltz] A. 122,132
Gordon M. 264
Gorskis 75
Gorodeckas E. 381
Goštautas J. 29,93,96,102,341,355
Grabovskis M. 220,221,227
Grabski W. 100
Granowski K. žr. Groniowski K.
Grausas [Graus] F. 392,395
Greene V. 254,262,263
Greimas A.J. 112,113,399,405
Grigaitis P. 328
Grinaveckis V. 179,211
Grinius K. 276,294,297,315,322,326
Grynwasser H. 134
Griškūnaitė E. 313,325
Groniowski K. 132,250,380
Gruževskis 50
Gudaitis 134
Gudonis K. 338
Gurevičius A. 345,363,380
Gžimala P. 45

Hakslis [Huxley] A. 350
Handelsmanas [Handelsman] M. 341,360
Handlin O. 264
Harris M. 264
Heck R. žr. Hekas R.
Hëgelis G. 218,222,342
Heidegeris M. 342
Hekas R. 392-393,394,395
Hilferdingas A. 445,446
Holovinskis I. 220,223,225
Hryškevičius M. 94-96

Ivinskis L. 85,91,92,189,212,456,459,465,474
Izdebski H. 98

Jablonskis J. 186,189,211,279,303,311
Jablonskis K. 98,102,370,380,381
Jafetas 245
Jaffe N. 360
Jakobsonas R. 219
Jakubovskis [Jakubowski] J. 411,412,417
Jamiólkowski S. 133
Janas iš Swisłoczes 103,118
Jankovskis (John of Dycalp) P. 228
Janulaitis A. 93,98,102,134,322,355,360,401,405
Jasaitis F. 83
Jasaitis J. 286,324
Jasas R. 380,381
Jašinskaitė I. 192-194,196,197,211
Jatautas J. 132
Jaunutis, L.d.k. 228
J.B. žr. Vileišis J.
Jegelevičius Julius 334,335
Jegelevičius Juozas 334
Jegelevičius M. 334,337
Jegelevičius M. (Mikasius) 334
Jegelevičius S. 327,513,527,542
Jekaterina II 218
Jiemelity W. 132,133

Jogaila, L.d.k. 119
Jogėla V. 2
Johansonas G. 352
Jonikas 83
Jucevičius A. 76
Jucevičius L. 22,32,95,96,109,110,117,118,359
Jučas M. 93-98,101,327,341,360,371,372,374,381,382,458
Juozapavičius A. 328,329
Jurgelis A. 83
Jurginis J. 313,314,325,326,341,360,372,375,381,382,
458,515,530,540
Jurkiewicz J. 319
Juzumai 92

Kairys S. 288,315,324,326,443,
Kalinskis V. 44,403
Kalnius A. 136,141,142,165,166,204,211
Kaminskas J. žr. Kairys S.
Kantas I. 218,222
Kapočius L. 264
Kapsukas V. 267,312-314,325
Karamzinas N. 226
Karlavarietis 483,484
Karpavičius M. 44,123,132,403
Karpis 16,42,76
Karpis E. 25,47
Karpis F. 47
Karpis I. 45-47
Karpovičius [Karpowicz] M. žr. Karpavičius M.
Kašarauskas A. 236
Katkus M. 133
Kavolis V. 6,340,360
Kazimieras 119
Kazokas L. 42
Kempietis T. 125
Kentaitis J. 83
Kęstutis, L.d.k. 228
Klaupienė J. 4,391,407,516,531,545,546
Klieniewicz S. 100

Kirmonas 377
Kiseliovas P. 24,37,53,58,93,99,361,371,374,381
Klementas A. 91
Klepikovas žr. Клеников С.А.
Klimaitis P. 324,386
Klimas P. 323
Kniūkšta P. 182-184,187,189,191,211
Kohn H. 263,264
Kolontajus [Коллѣtaj] H. 441
Koncevičius J. 91
Končius P. 83
Končius V. 83
Koniuchova T. 93,99,361,371,381
Kontenis 83,84
Koreva A. 15,94
Körmendy A. 410
Kornilovas I. 134,452,456,457
Korvinas-Milevskis [Korwin-Milewski] O. 341,349,360
Kot S. 395
Kovaliūnas J. 83
Kozlovas V. 342,361
Kraševskis [Kraszewski] J.J. 220-223,225,226,229,
237,242,244
Kriaučiūnas J. 277,280,304,320,324
Kristus 230
Kropas J. 134
Krüger K. 380
Kruopas J. 98,141,211,212
Kruszka X.W. 264
Kučas A. 264
Kudarauskas V. 333
Kukulys-Burzdulis V. 356
Kulakauskas A. 2,4,420,451,458,479,518,534,549
Kumetis J. 83
Kuolys D. 407
Kuršaitis [Kurszat] F. 168,211
Kviklys B. 481,482
Kvita 42

Lachnickis [Lachnicki] I. 22,45,95,341,348,350,360
Lachnickis [Lachnicki] I.E. 45
Lakštutis J. 34
Langas K. 128
Laukys J. (S. Daukantas) 211
Laurinaitis V. 141,211
Laurinavičius Č. 4,427,437,517,532,548
Lazutka S. 79,94,101,269,318,382,451,458
Lebedys J. 94,101,132
Ledochovskis 75
Lenard E. 410-413
Leonas P. 323
Leonas XIII 217
Le Roy Ladurie E. 420
Leskynas [Leskien] A. 168,175,211
Levšinas A. 69,70
Lhomond C.F. 135,212
Liesukas J. 334
Limanowski B. 448
Litvinas K. 83
Litvinas S. 83
Liubeckis K. 48
Liubenskis [Lubieński] K. 124
Lizdeika J. žr. Janulaitis A.
Lopacinskas S. 83
Lopata R. 2
Lozinskis I. 319
Lukauskas K. [Lukawski C.] 341,352,359,403
Lukšaitė I. 4, 327,383,408,417,515,530,545
Lukšienė M. 101,341,360,400,405

Maceika A. 83
Maceina A. 400,405,447
Maciūnas V. 134
Macon F. 419
Mačiulis J. 377
Malinauskas D. 311,325
Maňtek J. 380,410
Manikowska H. 410

Manugevičius [Manugiewicz] 125
Marciejevskis [Marciejewski] P. 124
Marčėnas R. 381
Marksas K. 440
Masalskis I. 225,400
Maslauskas V. (1) 333,335
Maslauskas V. (2) 334
Matulaitis S. 96
Matulis J. 288,321
Mažvydas M. 166
Medišauskienė Z. 4,449,518,533,548
Merkelis A. 315,326
Merkienė R. 109,118
Merkys V. 96,102,120,121,132,327,360,364,448,451,458,
459,479,480,482,519,534,549
Merriman J. 434,435
Mestras [Maistre] J. de 218
Meškauskas F. 289
Meškauskas K. 458
Meškauskienė M. 458
Michalskis [Michalski] T.A. 3,251,263,265,511,525
Michelsonas S. 263
Mickevičius A. 45,219,239
Mickevičius-Kapsukas V. žr. Kapsukas V.
Mikalojus I žr. Nikolajus I
Mikalojus II žr. Nikolajus II
Miknys R. 2,8,277,319
Mikšytė R. 246
Mikuličius 42
Miliutinas N. 139
Mindaugas V. L. kar. 229
Montvydas 33
Mościcki H. 361
Motieka E. 2,3,8,267,277,278,307,319,320,322,448,491,
512,526,527,534,550
Motieka S. 2
Mulevičius L. 3,94-98,363,382,458,514,515,529,530,544
Muraševskis 82
Muravjovas M. (korikas) 58,131,452,455-458

Nagurskis K. 46
Napoleonas Bonapartas 8,9,94,130,352,360
Narbutas A. 4,397,516,531,546
Narbutas T. 235
Narutavičius S. 249
Naujokas V. žr. Ruseckas P.
Nausėdas V. 132
Nazimovas V. 70,100,131,449,450,452-455,457,461,470
Neibuhr H. 263
Neimanas F. 83
Neselmanas F.G. 212
Neupokojevas V. žr. Неупокоев В.
Nezabitauskis-Zabitis K. 346
Nicholas II žr. Nikolajus II
Nydermanas [Niedermann] M. 139,212
Nicolajus I 221,241,255,449
Nicolajus II 247,255
Nojus 245,415
Noreika L. 323
Nowak Z.H. 380

Ochmański J. 417
Očapovskis M. 44,45
Oginskis M. 14,15,48
Oleškovičius S. 44
Orda Jerzy 381
Orlovas 101
Orzechowski J. 410
Osniekas 357
Ostrogiškiai 228

Pabrėža J.A. 103,109-112,116-118,166,341,346,359,508
Pakštas K. 132
Palažija 333
Pallonis J. 135,346,360
Paliulionis M. 289
Papalinis [?] 322
Parčevskis 75

Paršaitis J. žr. Gabrys-Paršaitis J.
Paskevičius A. 220
Paškevičius P. 44,45
Paulauskas J. 203,204,212
Pauliukonis P. 326
Paulius 480
Pavilonis V. 313,314,326
Pelikanas V. 86,101
Pelisjė [Pelissier] J. 311,325
Perminas P. 83
Petersonas E. žr. Пeтeрcoн Э.
Petkevičaitė-Bitė G. 303,305,310,323-325,382'
Petrauskienė I. 382
Pilakonis J. 83
Pilchovskis D. 44
Pilsudskis J. 443
Piročkinas A. 135
Pivoras S. 2,3,103,339,513,528
Plakans A. 361
Pleirytė-Puidienė O. 322,324
Pliateris 75
Pliateris L. 48
Pochilevičius D. 26,29,95,96
Počobutas M. 404
Polujanskis [Połujański] A. 126,132,133
Poška D. 91
šv.Pranciškus 113,116,117
Prapolenis K. 264
Pričkus 117
Pšeclavskis [Przeclawski] J. 220
Pšezdzieckis [Przezdziecki] A. 220
P-tis žr. Vileišis J.
Puida K. 310,324
Pundzius J. 83
Puodžiukynas M. 83
Puškinas A. 219
Putirevskis M. 489
P.V. [Vilūnas P.] 320
Rainienė 330,331

- Rainys 330-332
Rainis J. žr. Петерсон P.
Rajca Cz. 100,101
Ralys K. žr. Vargovaikis [Ralys K.]
Raudeliūnas V. 381
Rēmeris M. 21,23,26,29,30,38,74
Rēmeris, Rōmeris [Rōmer] M. 249,279,305,306,319,
320,323,325
René 74
Repninas 12,43,93
Riurikai 221
Robbins R. 264
Rodzińska-Chojnowska A. 410
Rogger H. 419
Romanas 228
Romanovai 247
Romanovskis A. 83
Ropas J. fon 29,32
Ropas O. 32
Ropelevskis [Ropelewski] S. 142,147,155,175,212
Rozenas 41
Rucevičius A. 285,310,320,324
Ruseckas P. 295,320,322,324
Ruso Ž.Ž. [Rousseau J.J.] 222,399,400
Rutkowski J. 361
Rzewuskis H. žr. Ževuskis H.
- Sabaliauskas A. 135
Sabaliūnas L. 4,437-443,448,517
Saksai 401
Salys A. 139,212
Samulionis 330,332
Sapalius J. [Basanavičius J.] 448
Savickas P. 91
Savickis A. 91
Schirinski-Schichmatov A. žr. Širinskis-Šichmatovas
- A.
Schmidt H. 380
Semas 245

Senas [Senn] A. 139,212
Sen Pjeras [Saint-Pierre J.] 399
Sereiskis B. 139,212
Sermėgius 326
Shirinski-Shikhmatov A. žr. Širinskis-Šichmatovas A.
Sidaras M. 329
Sirokoplė V. 448
Sirutavičius V. 2,4,419,517,532,547
Sirvydas K. 165,166,212
Skandžius F. 83
Skardžius P. 138,141,158,160,161,163-166,168,170,
171,173-176,178-182,186-189,192,193,212
Skotas [Scott] V. 227
Skowronek J. 250
Skrodzki K. 31,96,97
Sliesoriūnas F. 98,99,101,134
Slodkevičius M. 23
Smetona A. 310,324,326
Smilginis A. 83
Smith A. 263
Smuglevičius P. 402
Sniadeckis J. 44
Socinis F. 172
Spinoza B. 218
Sprindis A. 313,325
Spruka 357
Sruoga B. 247
Sruogienė V. žr. Daugirdaitė-Sruogienė V.
Stanevičius S. 91,94
Staniulis J. 83
Steponaitis V. 321
Styrmeris L. 220
Stonquist E.V. 264
Strašinskis [Straszyński] P. 124,126,130,133
Stravinskai 28
Strazdas A. 91
Strāzdās P. 483,484
Strazdūnaitė R. 100
Stražas A. 328

Stroinovskis J. 44
Strutiņskis J. 221
Stukas J.J. 264
Stundžia B. 135
Subačius G. 2,3,135,142,211,269,509,523,537
Suchockis J. 412,417
Sužiedėlis S. 3,119,508,522,537
Sverdiolas A. 360
Szawleski M. 264
Szczucko W. 380

Šafarikas J. 221
Šakeniai 28
Šakenis K. 96,97
Šalnius 330-332
Šaltenis M. 83
Šapoka A. 264,351,360
Šaulys J. 323
Ščebalskis P. 449,452-456,458,461,470
Šėlingas [Scheling] F. 218
Šepetys J. 441
Šerpytis J. 83
Šidlovskis J. 45
Šileris [Schiller] F. 227
Širinskis-Šichmatovas A. 451,452,455,456,461,470,518,
533,548

Šiugždinytė A. 6
Štukšta V. 42,83
Šiurskas V. 333,336
Šlogeris A. 407
Šliūpas A. 260
Šumovičius 465,476
Szyryński-Szychmatow A. žr. Širinskis-Šichmatovas A.

Taft D. 264
Tamošaitis J. 30,32
Tatarė A. 91,125
Tazbiras [Tazbir] J. 395
Telis V. 373

- Tyla A. 2,3,7,102,269,313,314,320,322,325,363,370,
 378,380-382,407,408,458,482,507,521,535
 Tyla J. 97
 Tymieniecki K. 380
 Tiškevičius 75
 Tyzenhauzas 101
 Tocionis V. 334,335
 Topolskis [Topolski] J. 394
 Totoraitis J. 132,133,294,324
 Trapas K. 128,133
 Trumpa V. 239,250
 Truska L. 264
 Tudorianu N.L. 264
 Tumas J. 4,133,307,310,323-325,356,491,519,534,549,550
 Ułaszyn H. 184,186,187,214
 Ulaščikas N. 12,13,93-98,100
 Uljanovas-Leninas V. 441
 Ulvydas K. 195,212
 Unamas [Unams] Ž. 341,361
 Urbutis V. 139,140,146,149,150,152-154,157-161,163-
 168,170-181,186,197-202,205-208,212
 Uždavins A. 342,360

 Vaičaitis A. 83
 Vaidelutė (Pleirytė O.) žr. Pleirytė-Puidienė O.
 Vainikevičius V. 83
 Vainilovičius J. 83
 Vaišnoras S. 166
 Vaitėkūnas E. 264
 Vaitkevičius B. 328,337
 Vatžgantas žr. Tumas J.
 Valančius J. 90
 Valančius M. 86,88-91,101,102,125,133,225,247
 Valeckienė A. 149,153,182,184-187,189,197-199,208,
 209,212
 Valikonytė I. 271,318,382
 Valiūnas S. 91,110,246
 Vanagaitis J. 285,292,293,316
 Vanagas V. 482

Vanagienė B. 181,212
Wandycz S. 264
Vargovaikis [Ralys K.] 323
Vasiļevskis [Wasilewski] L. 304,323
Vasilevskis [Wasilewski] T. 398,405
Vaškelis G. 2,6
Wathl K. 264
Weber E. žr. Vėberis E.
Vėberis [Weber] E. 4,419-435,517,532,547
Vėbra R. 361,458
Venckutė R. 135
Vidmantas E. 264,363,380
Viđugiris A. 482
Wielhorski W. 132
Wiesiołowski J. 410
Vilčinskas J. 448
Vileišis J. 289,320,321,323
Vilkas V. 83
Vilūnas P. žr. P.V. [Vilūnas]
Vilutis P. 486,487
Vinčas P. 83
Vingis 354
Višinskis P. 289,295,297,317,322,325
Višteliauskas J.A. 236,237,238,242-244,246
Vitas S. 219
Vitas-Valūnas J. 328
Vytautas žr. Vytautas Didysis
Vytautas Didysis 246,386
Vitė S. 284
Vitkauskas V. 175,176,213
Vizbaras M. 263,264
Vokietaitis M. 83
Voldemaras A. 236
Wolkowicz-Valkavičius W. 263
Volodzka 28
Volteras [Voltaire F.] 399,400
Worth L. 264
Wrotnovskis [Wrotnowski] F. 341,358,360
Wrotnowski R. 101

Vundtas [Wundt] V. 138

Zalytis [Zalitis] F. 341,363

Zaluskis K. 50

Zavadzkis 28

Zaviliauskas K. 334

Zaviša S. 48

Zientara B. 392,394,395,411,415-417

Zinkevičius Z. 135,173,213

Zinovjevas A. 347

Zubovas P. 10,16,89

Žabko-Potopowicz A. 95-97

Žakarytė S. 448

Žalys V. 2

Žebrytė J. 482

Žemaitė J. 341,354,359

Ževuska [Rzewuska] E. 219

Ževuska [Rzewuska] K. 219

Ževuskis [Rzewuski] A. 218

Ževuskis [Rzewuski] H. 217-234,245,250,509,510,
524,538,539

Žilys J. 83

Žitkovičius [Zytkowicz] L. 12,13,93,98,99

Žukas S. 3,103,508,522

Žukauskas K. 313,314,325,326

Адо А.В. 435

Анохин Г. 380

Афанасьев Д. 98

Балтыня М.К. 173,213

Белецкий 458

Бродель Ф. žr. Brodelis F.

Булат А. 323

Вилутис П. žr. Vilutis P.

Гасперович К. žr. Gasperavičius K.

Гуревич А.Я. žr. Gurevičius A.

Далин В.М. 434

Данилевский Н. žr. Danilevskis N.

Донар-Залольску М. 30

Дружинин Н. žr. Družininas N.

Ивинский žr. Ivinskis L.

Ионикайтис О.О. 321

Карл Баварский žr. Karlas Bavarietis

Кастелянский А.И. 322

Киселев П.Д. žr. Kiseliovas P.

Клепиков С.А. 213,214

Козлов В.И. žr. Kozlovas V.

Конюхова Т.А. žr. Koniuchova T.

Корева А. žr. Koreva A.

Корнилов И.П. žr. Kornilovas I.

Костюшко И. 100

Котелова Н.З. 137,213

Лазутка С. žr. Lazutka S.

Ландсберг 321

Люблинская А.А. 380

Матулис žr. Matulis J.

Меркис В. žr. Merkys V.

Милютин Н. 382

Мулявичюс Л. žr. Mulevičius L.

Муравьев М.Н. žr. Muravjovas M.

Нарушевич К. 321

Неупокоев В. 78,93-101,382

Никотин И.А. 134

Новина А. 322

Обушенкова Л.А. 361

Паршайтис К. 321

Паршайтис Ф. 321
Петерсон Э. 33,95-97
Петерсон Р. [Rainis J.] 361
Петрушкевич И. 321
Петрушкевич Ф. 321
Похилевич Д. žr. Pochilevičius D.
Путиревский М. žr. Putirevskis M.

Раковский М. 321
Ромер М. žr. Rēmeris, Rōmeris M.
Ромер-Охенковская Е. 319

Сирутович [В.] 321
Спрогис И. 380
Страздас П. žr. Strazdas P.

Тузович С. 321

Улащик Н. žr. Ulaščikas N.

Фасмер М. 360
Ширинский-Шихматов А. žr. Širinskis-Šichmatovas A.
Шняпштис О. 321
Шумович žr. Šumovičius

Ючас М. žr. Jučas M.

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Santrumpos: aps.-apskritis, dv.-dvaras, gub.-gubernija, k.-kaimas, plv.-palivarkas, sen.-seniūnija, vls.-valsčius.

- Abiejų Tautų Respublika žr. Lenkijos ir Lietuvos valstybė
Adučiškis, dv.19
Akmenė 20,81; sen.53,77,81,82
Alanta, dv.75,83
Alytaus ekonomija 10
Alytus 20,39,328,329,336; aps.329
Amaliai, dv.39
Amerika, Jungtinės Amerikos Valstijos (JAV) 244,251-254,255-264,279,285,293,305,314,315,321,419,420,511,512,525,526,540,542,544
Anglija 218,375,390,410
Anykščiai 18,94; sen.53,83
Ašmena, aps.46,48,480
Augustavas 123-125; aps.122; gub.121,122,126,131,132;
vaivadija 8
Aukštaitija 11
Austrija 221,366
Austrija-Vengrija 291
Avižieniai, dv.75,77

Babtai 23
Balbėnai, plv.18,21,30,38,40,94,97-99
Balbieriškis 125
Balcans 257
Balstogė, Bialystokas 8,53,101,132
Baltarusija, Gudija 57,82,95,100,133,270,272-275,291;
Rytų Baltarusija 275; Vakarų Baltarusija 325; Vidurio
Baltarusija 275
Baltija 8
Belvederis, dv.33
Beržai, k.34,75
Bialystokas žr. Balstogė
Biržai 23,368,383
Blagoslovenstva žr. Plokščiai

Bobcinas, dv.18,23,95
Brazilija 336
Breslauja, aps.19,24,48,78
Bretanė 428,431,433
Būda, k.23
Būgiai, dv.32
Bukareštas 419
Bulgarija 276
Burlakiškiai, k.23
Butrimonys 328

Central Europe žr. Europa-Vidurio Europa
Cėsys 357
Chicago [Čikaga] 326
Cugas [Zug] 224
Čėdasai 18
Čėkija 221,410
Čėpukai, k.23
Čypėnai, k.320,322
Čudnovas, dv.220,229

Danija 365-367,380
Daugai 334,335
Daugėliškis, vls.480,481,484,485
Daugirdiškiai, plv.21
Davainiškės, k.334
Dembina, plv.23,95
Didžioji Lietuva 325
Dieveniškės 480
Dirvėnai, dv.18,39,40,94,97
Dotnuva 87,88
Drezdenas 219,237
Drūkšiai, dv.34,75
Dubingiai, dv.19
Dubriai, k.332,333
Dunojaus kunigaikštystės 221
Dusetos, dv.19
Dušnionys, k.333,334
Dzūkija 329,513,527,542

East Europe žr. Europa-Rytų Europa

Egiptas 189

Eglynai, k.23

Einoriai, k.332

Estija 48,69

Europa 44,102,217,223,226,245,248,252,261,262,279,291,
366,372,380,385,390,391,393,395,399,402,404,409,410,415,
419,425,445,449,450; Rytų Europa 7,94,95,97,99,391-
394,439,516,530,542; Vakarų Europa 34,45,293,365,399,
401,403,411,415,416,445,514,530,546; Vidurio Europa
259,339,391-394,439,516,531

Europa Środkowa žr. Europa-Vidurio Europa

Europa Wschodnia žr. Europa-Rytų Europa

Europa Zachodnia žr. Europa-Vakarų Europa

Filadelfija 297,314

Flandrija 431

France žr. Prancūzija

Fryzija 365,366

Gaidė, k.482

Galaburdiškiai, dv.39

Galicija 66,291,366

Galintėnai, k.333,334; sen.333,334

Gardinas 101; gub.22,69-71,275,374,381,449,458,464,473

Gaurai-Renavas, dv.74

Gečialaukis, k.333

Gelgaudiškis 129

Germany žr. Vokietija

Gervėčiai 482

Gintališkė, dv.75,370

Gitėnai, sen.53,83

Gorigoreckas 90

Graikija 226

Grand Duchy of Lithuania žr. Didžioji Lietuvos Kuni-
gaikštystė

Gražiškės 134

Grinapolis, plv.18,21,38,40,94,97,98

Gryszakabuda [Griškabūdis] 132

Großfürstentums Litauen žr. Didžioji Lietuvos
Kunigaikštystė

Grušlaukė, dv.75
Gruzdžiai 75
Gudeliai 23,126,133
Gudija žr. Baltarusija
Gudonys, k.337
Gustonys, dv.46

Ignalina 482
Ispanija 366
Italija 218
Ivašiškiai 23
Izraelis 226
Ylakiai 24

Japonija 378
Johampolis 23
Joniškėlis 16,46,85,465,474
Joniškis 41,322; dv.39
Josvainiai, sen.53,77
Juknaičiai, dv. 29
Jungtinės Amerikos Valstijos (JAV) žr. Amerika
Juodkalčiai, dv.24
Juozapava, k.(Kauno aps.) 75
Juozapava, k. (Panevėžio aps.) 75
Juozapavas, k. (Telšių aps.) 75
Jurbarkas, dv.33,75; sen.10

Kairėnai 75
Kalifornija 419,420
Kalnėnai, k.333
Kalvarija 87,88,122; aps.68,78,127,131,133
Kalviai, k.19
Kampai, k.329
Kapšiai, k.23
Karaliaučius 109
Kartena, dv.46,75,83
Kaugura 352

Kaunas 20,87,88,90,101,105,128,276,297,321,323,374,
534,549; aps.15,18,24,34,37,38,41,60,64,65,75,78,80,
110,534,549; gub.8,14,15,27-29,37,42,54-57,59-62,64-66,
69-71,82,86,96,98,99,242,252,275,449,458,463,472,473,
480,483-485

Kėdainiai 87,88

Kegriai, sen.83,84

Kelmė 23

Ketūnai, dv.39,77,80,82-84

Keturkaimis, k.129

Kijevas 228,324

Kirdeikiai, k.481

Klangiai, k.377

Klausučiai, k.23

Klebiškis, dv.83

Kleinlitauen žr. Mažoji Lietuva

Klepočiai, k.336

Klevanė, k.228

Klykuoliai, k.20

Klovainiai 42,46,83

Kolainiai 87

Korsika 433

Kraków žr. Krokuva

Kražiai 87,88

Kreta 236

Krymas 32,39,41,68,219,449

Kroatija 291

Krokuva 255,402

Królestwo Polskie žr. Lenkijos Karalystė

Kružiai 330,332

Kuliai 31,51

Kupiškis, sen.24

Kupiškio-Pienionių sen.77/

Kuršas, Kuršiai, Kuržemė 8,110,246,350,353,

Kuršo gub.274

Kurtuvėnai, dv.46

Kuržemė žr. Kuršas

Latgala 48

Latvija 48,69,289,341,352,353,356,357,361

Leckava, plv.81
Lenkija 22,28,89,96,100,128-131,219,221,222,226,238,
245,259,263-266,270-272,274,291,299,307,361,365,
366,376,380,395,397,398,400,409,410,413,443,446,451,
458,462,466,471,475
Lenkijos ir Lietuvos valstybė, Abiejų Tautų Respublika,
Respublika 8,9,41,46,73,217,218,228,229,231,239,292,301,
303,353,357,376,398,399,405,408,449,524
Lenkijos Karalystė 8,10,42,50,61,66,67,70,72,98,100,119,
121,122,124,125,131,132,134,229,274,291,382,410,449
Lenkimai 51
Liepoja 35,36
Lietuva žr. visoje knygoje; Vakarų Lietuva žr. Žemaitija;
Vidurio Lietuva 8,25,26,269; Rytų Lietuva 19,22,59,
121,127,128,442-444,479,481
Lietuviška Rusia žr. Baltarusija
Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė (LDK) 48,95,217,218,220,
222,227,228,230-232,247,271-275,291,294,308,311,318,364,
381,386,397,398,405,407,409,411,412,417,449,509,510,516,524,539,
541,546,548
Lietuvos Respublika 266,303,306,308,312,315
Lietuvos TSR (LTSR) 325,326,360
Linkmenys, vls.480,481,486,487
Linkuva, dv.46
Lipuvka 236
Litauen žr. Lietuva
Lithuania žr. Lietuva
Litwa žr. Lietuva
Liublinas 395
Lomža, departamentas 8
Los Andželes 419
Lososna, u.95,348,360
Lozana [Lausanne] 325
Lubiai, dv.47,81
Lukšiai 133
Lvovas 318,455,459

Magdeburgas 352,356
Magni Ducatus Lithuaniae žr. Didžioji Lietuvos Kuni-

gaikštystė

- Maišiagala 81
Majūnai, dv.46
Makniūnai, k.332
Mala Litva žr. Mažoji Lietuva
Margeliai, k.333
Marijampolė 89,121,125,128,133; aps.68,78,80,122,130
Marva, dv.83
Maskva 90,91,312,456,459; gub.69
Mažeikiai 289
Mažoji Lenkija 231
Mažoji Lietuva 121,128,379,515,530,545
Medininkai 75
Merkinė 20,329
Merkiškės, k.75
Meškalis, k.333
Meškuičiai, k.19
Miciūnai, k.482
Minor Litauen žr. Mažoji Lietuva
Minskas 101,465,474; gub.71
Mintauja 20,35,39
Mišučiai, dv.46,75
Mockaičiai, k.23
Mogiliovas, gub.320,458,464,473
Moravija 231
Mozūrija 231
Mujana 352
- Naikai, dv.46
Naradava, dv.23,95
Naručionys, k.23
Naujamiestis 25,46,77,84
Naujoji Žagarė, vls.381
Naujųjų Rytų Prūsų provincija 8
Nemunaitis 332-336; sen.53,83; vls.335,338
Nemunas, u.8,10,24,95,329,348,360,523
Norvegija 365-367,380
Notiškiai, k.34
Novoaleksandrovskas žr. Zarasai

Odesa 324

- Pabaltijys 357
Paberštalis, sen.77
Padubysys 87,88
Pagurniai, k.334
Pajevonys 127,132,133
Pakalniškiai, k.23
Palanga 246; grafystė 8,16-19,21,94
Palėvenis, dv.33,46
Paliepiei, dv.41
Paliepis, k.334
Palinkuvė, dv.73
Pamūšis, vls.28
Panevėžys 84,87,88,274,319; aps.33,35,59,60,64,65,
75,78,87,274,319; dv.19
Paryžius 219,226,419,430,433
Pasiškai, k.23
Pašerkšnė, dv.38,97
Pašvytinys, dv.77
Patumšiai, sen.81
Pavartėnai k.334,335
Pavlovas (Merkinė), dv.40,46,98
Pažaislis, dv.83
Penionys, sen.52,53
Pervainiškės, k.75
Peterburgas, Petrapilis 15,70,75,79,83,137,214,219-221,
223,225-228,244,325,374,449,482; gub.70
Petrapilis žr. Peterburgas
Piepaliai, k.23
Pinskas 228
Pivašiūnai, k.328
Plateliai 22; grafystė 17-20,40,95
Plikionys k.334
Plokščiai (Blagoslovenstva), dv.16,94
Plungė 288; dv.35,51,96
Podolė 221,228
Poland žr. Lenkija
Poland-Lithuania žr. Lenkijos ir Lietuvos valstybė

Polish Lithuanian State žr. Lenkijos ir Lietuvos valstybė
Polska žr. Lenkija
Poznanė 255,410
Poznanės kunigaikštystė 241
Prancūzija, Prancūzijos Respublika 93,130,147,218,243,
345,352,365-367,380,390,402,419,421,424-434
Preibiai-Paežeriai, dv.46
Preussen žr. Prūsija
Prienai 125
Prūsija 8,10,20,22,28,41,43,93,98,110,120,129,132,
133,231,246,279,282,293,378,410,431,507,521; Rytų Prūsija,
Rytprūsiai 8,120,481
Prusy žr. Prūsija
Prussia žr. Prūsija
Pskovas, gub.458
Punskas 125

Rainiai 250
Ramygala, dv.19
Raseiniai 87-89; aps.21,24,25,27,34,43,50,51,59,64,
65,73,75,78,80
Raudondvaris, dv.18,38,40,42,94,95,97-99
Respublika žr. Lenkijos ir Lietuvos valstybė
Rietavas, sen.26
Ryga 34,35,109,110,136,137
Rimkūnai, dv.46
Rimšė 482
Rytų Baltarusija žr. Baltarusija
Rytų Europa žr. Europa
Rytų Lietuva žr. Lietuva
Rytų Prūsija žr. Prūsija
Rokiškis, dv.32,35
Roma 124
Romos imperija 226,415
Rosja žr. Rusija
Rudamina 124
Rūdupis, dv. 83
Rumšiškės, sen. 28,53
Rumunija 410,419

Rusia 410; Vakarų Rusia 231

Rusija, Rusijos imperija 7,8,10,41,43,46,53,68,70,79,
82,91,94,98,101,119-121,130,131,218,219,221,222,225,
226,229,231,242,259,265,266,270,271,277,279,282-284,
286,293,299,301,318,323,327,330,353,355-358,366,
371,373,376-379,401,404,410,440,443-446,449-451,453,455,
457-459,461,462,471,475-477,479,482,507,518,521,533,549

Rusokalnis, k.23

Russia, Russian Empire žr. Rusija

Russland žr. Rusija

Salakas, dv.53,77; vls.480,483,484

Salantai 22,51,75,289

Sankt Peterburgas žr. Peterburgas

San Paulas 336

Savičiūnai, dv.75,83

Savoja 433

Seinai 121,123-126,132; aps.68,78,122,127

Senkonys, dv.46

Shenandoach 264

Sibiras 82,238,371

Silezija 410

Skandinavija 402

Slavutičius 218

Sluckas 101

Soviet Union, USSR žr. Tarybų Sąjunga

Stakliškės, dv.82

Stany Zjednoczony Ameryki žr. Amerika

Steigvilai, sen.53

Sūduva žr. Suvalkija

Südwesten Litauen žr. Užnemunė

Suomija 2,365

Surviliškis, dv.42

Suvalkai 329,458; gub.275,299

Suvalkija (Sūduva) 17,132,376

Suviekas, dv.82,83

Sweden žr. Švedija

Svisločė 101

Switzerland žr. Šveicarija

Szwecja žr. Švedija

Šašiai, sen.73

Šeduva 32; dv.32; sen.24

Šiauliai 20,87,88; aps.18,24,29,35,39,41,46,50,51,
60,64,65,75,76,78,80,378

Šiaulių ekonomija 10,16,19,20,26,27,35,89,94,368,381

Šiaurės Amerika žr. Amerika

Šiaurės Vakarų Kraštas, Šiaurės Vakarai, Vakarų kraštas
238,287,319,320,449-451,453,454,457,458,466,467

Šimonys, sen.53,77

Širvintos /Mažojoje Lietuvoje/ 128

Škotija 294

Šlepečiai, k.23

Šlezvigas-Holšteinas 365,380

Švedija 357,365,402,515,529

Šveicarija 224,230,365,515,529

Švenčionys 87,88,482; aps.11,17,19,24,37,64,75,78,80,
480,484-488

Šventoji 8

Švicas [Schwytz] 224

Tarybų Lietuva žr. Lietuvos TSR

Tarybų Sąjunga 98,257,259,262,264,268

Tarpupis, dv.53,80; sen.81

Tartu 90,353

Tauragė, dv.33,81

Tauragnai 481; vls.480,483,484

Telšiai 87,88; aps.19,25,35,37-39,43,46,51,64,65,75-78,80-
82,84,88,96

Tendziogala, sen.80,83,84

Trakai, aps.11,18,19,21-24,31,33,37,38,64,75,78,80,81,
480,487,488

Traupis, dv.28

Troškūnai 87

Trumpalaikiai, k.36

Tverečius, vls.481

Ukmergė 87,88; aps.18,24,28,35,37,42,48,50,51,60,64,

6§.75,77,78,110

Ukraina 61,221,227,230,274

Ukropišķiai, dv.46

United States [of America] žr. Amerika

Untervaldenas 224

Upytė, aps.21,24,32,48,50,51,73,76-78,80,110

Uris [Uri] 224

USA žr. Amerika-Jungtinės Amerikos Valstijos

USSR žr. Tarybų Sąjunga

Utena, dv.75

Užmiškis, k.23

Užnemunė 8-12,24-26,35,36,43,48,50,61,66,68,71,72,
77,86,89,93,98,100,119,127-129,537

Užneris, aps.22,48,78

Užpaliai, sen.24

Vabalčiai, k.329,332-336

Vabalninkas, sen.28,34,52,53,77,96,290

Vainutas, sen.53,77,81,83

Vakarų Baltarusija 61,69-71,97,327

Vakarų Europa žr. Europa

Vakarų Lietuva žr. Lietuva

Vakarų Rusija žr. Rusija

Vakarų Rusija, Vakarų Rusijos kraštas 466,470,471,475

Vakarų valstybės 283

Valėniškės, k.333,334

Valkininkai, sen.42,53,80

Vandėja 428

Vandžiogala, sen.322

Varėna, sen.77,83

Varmija 365

Varniai 89

Warsaw žr. Varšuva

Varšuva 50,132,133,220,255,291,323,374,458

Varšuvos hercogystė 218

Varšuvos Kunigaikštystė 8,48

Vegeriai, k.20

Weissrusland žr. Baltarusija

Veitai, k.192

Vejana, k.23
Vengrija 291,410
Verklai, dv.27
Verpena, dv.23,95
Westeuropa žr. Europa-Vakarų Europa
Vėžaičiai, dv.27,34,75,83
Vidiškės 481; sen.480,488,489
Vidurio Baltarusija žr. Baltarusija
Vidurio Europa žr. Europa
Vidurio Lietuva žr. Lietuva
Vidžemė 350,353,357
Viekšniai, vls.32
Wielkie Księstwo Litewskie žr. Lietuvos Didžioji Kuni-
gaikštystė
Viešvėnai, dv.53
Viliūnaičiai, k.30
Vilkabaliai, k.23
Vilkaviškis, k.23
Vilkija 83,89,356; dv.18,21,28,31,38,40,94-98
Vilkiškiai, k.23
Vilkmėrgės aps. žr. Ukmergės aps.
Vilniaus kraštas 249,311
Vilnija 442
Vilnius 9,20,29,31,35,44,48,49,54,70,75,83,87,88,90,91,
101,227,243,268,270,272,274,276,278,280-284,287-289,290-
298,301,304,305-310,313,315,316,317,319,320,323-329,
371,374,382,383,449,453,456,459,461,465,466,468,470,474,
476-478; aps.11,17,19,22,24,27,39,40,64,65,75,80,110;
gub.8,11,21,36,37,48,54-57,59-66,69,70,80,99,276,449,
458,464,473,480,484,485-488,512,526,527,533,541
Wilno žr. Vilnius
Vitebskas, gub. 71,458,464,473
Vižainiai 125,133
Vladikiškės, k.75
Vladislavovas, Władysławów [Vilkaviškis] 132,134
Vokietija 120,218,263,265,266,295,309,379
Volynė, gub.217,218,220,221,228-231
Žarasai, aps.11,22,34,35,37,64,65,75,78,480,483;

dv.53,77,83

Zaslavlīs 228

Zypliai, dv.83

Zubriškiai, dv.46

Žadeikonys, sen.52

Žagarė 20; vls.368

Žasliai, sen.53,77; vls.480,481,487,488

Žečpospolita žr. Lenkijos ir Lietuvos valstybė

Žemaičių kunigaikštystė 247

Žemaitija, Žemaičiai 11,15,22,25,32,35,37,76,77,86-88,
90,91,95,96,101,102,110,119,125,130,228,246,248,353,358,463,
468,472,477

Židikiai, dv.39,77,80,82-84

Žiežmariai, vls.480

Žitomiras 220

Žmudz žr. Žemaitija

Žulavai 365,380

Żuławy Malborskie žr. Żulavai

Азия 102

Америка žr. Amerika

Белоруссия žr. Baltarusija

Великое Княжество Литовское žr. Lietuvos Didžioji Kuni-
gaikštysė

Видзишское общество žr. Vidiškių sen.

Виленская губерния žr. Vilniaus gub.

Вильня žr. Vilnius

Восточная Европа žr. Europa-Rytų Europa

Вялікая Княства Літоўская žr. Lietuvos Didžioji Kuni-
gaikštysė

Давгелишская волость žr. Daugėliškio vls.

Европа žr. Europa

Жмудь žr. Žemaitija

Жосельская волость žr. Žaslių vls.

Западная Белоруссия žr. Vakarų Baltarusija
Западная Русь žr. Rusia-Vakarų Rusia

Иоганишкель žr. Joniškėlis

Ковенская губерния žr. Kauno gub.

Литва žr. Lietuva

Лынгмянская волость žr. Linkmenų vls.

Минск žr. Minskas

Новоалександровский уезд žr. Zarasų (Novoaleksandrovsko)
vls.

Плунгяны žr. Plungė

Польша žr. Lenkija

Прибалтика žr. Pabaltijys

Россия žr. Rusija

Свенцянский уезд žr. Švenčionių aps.

Солокская волость žr. Salako vls.

СССР žr. Tarybų Sąjunga

Таурогенская волость žr. Tauragnų vls.

Тельшевский уезд žr. Telšių aps.

Франция žr. Prancūzija

Царство Польское žr. Lenkijos Karalystė

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

T. 4. Liaudis virsta tauta

Redakcinė kolegija: Egidijus Alesandravičius, Antanas Kulakauskas, Rimantas Miknys, Egidijus Motieka, Antanas Tyla.

Redaktorius G. Vaškelis. Viršelis S. Motieka.
Techninis redaktorius ir korektorius R. Strazdūnaitė.

Duota rinkti 1992 05 04. Pasirašyta spaudai 1992 12 Formatas 60x90/16. SL 226. Popierius ofsetinis. Ofsetinė spauda šal. sp. 1. Tiražas 1500 egz. Kaina sutartinė. Užsakymas Nr. 5202.

Rinko ir maketavo DIZAINO Firma "NADA" 2001 Vilnius, Žygimantų 4.

Leido UAB "Baltoji varnelė".
Spaustuve «Победа», Molodecno.

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

Išleista:

1. Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos.
2. *Egidijus Aleksandravičius*. Blaivybė Lietuvoje XIX amžiuje.
3. Lietuvos valstybės idėja (XIX a. — XX a. pradžia).
4. Liaudis virsta tauta.

Rengiama spausdinti:

5. Simonas Daukantas.
6. *Juozas Čiulda*. Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles.
7. Atgimimas ir katalikų bažnyčia.
8. *Antanas Kulakauskas*. Lietuviška mokykla XIX a. viduryje.
9. *Saulius Pivoras*. Lietuvių ir latvių tautinis pabudimas (XVIII a. vidury—XX a. pradžia)
10. Tautinio judėjimo moterys.
11. Kontroversiškos asmenybės.
12. Lietuvių bajorija ir nacionalinis judėjimas.
13. Mykolas Römeris.
14. Lietuvių santykiai su lenkais.
15. *Rimantas Miknys*. Lietuvos Demokratų Partija.
16. Slaptoji politika.

Dėkojame už aukas:

Mindaugui Pleškiui (200 JAV dolerių)

